

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS

FACULTAS PHILOSOPHICA
MORAVICA 1

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS

FACULTAS PHILOSOPHICA
MORAVICA 1

STUDIA MORAVICA

I

Sborník jazykovědných a literárněvědných příspěvků
přednesených na mezinárodní vědecké konferenci

Jazyk a literatura na Moravě

pořádané ve dnech 24.–26. října 2002

v rámci realizace výzkumného záměru

Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky
MSM 152100017 – Dějiny a kultura Moravy jako modelu regionu
na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
OLOMOUC 2004

Tato publikace byla vydána v rámci realizace výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky *MSM 152100017 – Dějiny a kultura Moravy jako modelu regionu* na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (hlavní řešitel prof. PhDr. Eduard Petrů, DrSc., zástupce hlavního řešitele doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.)

Jednotlivé příspěvky této publikace neprošli redakční jazykovou a typografickou úpravou.

© Jiří Fiala, 2004

ISBN 80-244-0845-7

OBSAH

JAZYK

<i>Miroslav Komárek</i> : K názorům Františka Bartoše na češtinu, její správnost a kulturu	17
<i>Helena Bauerová</i> : K rekonstrukci cyrilometodějské bible	21
<i>Milada Homolková</i> : K epistolní části tzv. <i>Lekcionáře (Evageliáře) olomouckého</i>	31
<i>Marie Hádková</i> : O jedné učebnici pro cizince ze 16. století	47
<i>Jana Pleskalová, Jarmila Vojtová</i> : Velehradský rodák Josef Valentin Zlobický a jeho význam pro národní obrození	53
<i>Karel Komárek</i> : Vlastní jména v textech Jana Čepa	59
<i>Ivana Kolářová</i> : Názory na neplnovýznamová slova v mluvnických pracích Františka Trávníčka a jejich srovnání s přístupy v lingvistických pracích vzniklých na Moravě v 60. – 90. letech 20. století	63
<i>Oldřich Uličný</i> : K moravským aspektům současné češtiny	71
<i>Bojana Maltarić</i> : Obecná čeština a „obecná“ slovinština	75
<i>Jaroslav Bartošek</i> : Čeština a jazykové zákony	83
<i>Josef Jodas</i> : Alternativní a hypotetické bohemismy v lexiku německé městske mlupy v Olomouci	93
<i>Miloš Mlčoch</i> : Lexikálně stylistické aspekty jazyka fejetonů Jiřího Kratochvila	99
<i>Zdeňka Hladká, Hana Šindlerová</i> : Jakou češtinou si dopisujeme na Moravě.	105
<i>Jana Hoffmannová</i> : Čechy a Morava v televizních debatách a interview Antonína Přídala	115
<i>Božena Bednaříková</i> : K výzkumnému záměru Olomoucký korpus mluvené češtiny	121
<i>Petr Pořízka</i> : Představení výzkumného záměru Olomoucký korpus mluvené češtiny	125
<i>Květoslava Musilová, Miloslava Sokolová</i> : Funkčnost česko-slovenských kontaktních jevů v současnosti	133

LITERATURA

<i>Jan Malura</i> : Moravské kancionály v kontextu kulturních proudů předbělohorské epochy	149
<i>Jana Kolářová</i> : Vliv renesančního manýrismu na tvorbu latinského humanistického básníka Pavla z Jizbice	159
<i>Hana Bočková</i> : Komenského „bojování“	165
<i>Libor Martinek</i> : Učitel Františka Palackého Karel Josef Jurende a jeho vlastivědná vydavatelská činnost	171
<i>Petr Hora</i> : Olomoucký beletristický časopis <i>Koleda</i> (1876–1881).	181
<i>Martin Tomášek</i> : <i>Moravskoslezská revue</i> : pozice, podoba, proměny	189
<i>Jana Vraňová</i> : K osvětovému působení J. S. Machara na Moravě	195
<i>Jiří Kudrnáč</i> : Karel Dostál-Lutinov, jeden z básníků Katolické moderny	199
<i>Václav Durych</i> : Jaroslav Durych a Morava	207
<i>Petr Komenda</i> : Jan Čep a Timotheus Vodička: dvě cesty v českém katolickém myšlení	213
<i>Erik Gilk</i> : Pobyt Karla Poláčka na Moravě v roce 1943	221
<i>Libor Kněžek</i> : Beskydské inspirace Františka Halase a Jaroslava Seiferta	227
<i>Alena Štěrbová</i> : <i>Z Hosta do domu</i> do rozhlasu a naopak	235
<i>Bohuslav Hoffmann</i> : <i>Český a Valašský snář</i> Ludvíka Vaculíka	241
<i>Ans F. Linssen-Hogenberg</i> : Hrabal <i>Legende über Kain</i> , eine Anspielung auf mährische Charakteristiken, eine Exploration des Themas der Tod (Übersetzungsprobleme ins Niederländische)	247
<i>Ivo Harák</i> : Nesoustavné a nesouvislé poznámky na okraj díla Mileny Fucimanové	255
<i>Jiří Svoboda</i> : Česko-polský kontext v literatuře ve Slezsku	259
<i>Pavel Štěpánek</i> : Recepce španělské literatury, kultury a jazyka na Moravě	265
<i>Ingeborg Fialová</i> : Problematika výzkumu německé literatury z Moravy	285
<i>Ludvík E. Václavek</i> : Moravský podíl v německé literatuře v ghettu Terezín	291
<i>Silvie Jašková</i> : Brněnský německý spisovatel Eugen Schick	295
<i>Petra Knápková</i> : České versus německé ochranné spolky	299

JOSEF DOBROVSKÝ

<i>Josef Vintr</i> : Josef Dobrovský a Morava	309
<i>Milada Písková</i> : Josef Dobrovský a Slovensko	317
<i>Libuše Hrabová</i> : Dobrovský a Drevansko	321
<i>Eva Pallasová</i> : Vztah Josefa Dobrovského k jazyku a písmu jižních Slovanů	325
<i>Helena Ulbrechtová-Filipová</i> : Josef Dobrovský a Lužice	331
<i>Jiří Fiala</i> : Josef Dobrovský a folklor	337
<i>Pavel Marek</i> : Josef Dobrovský a problematika celibátu v historii Katolické moderny	345
<i>Jaroslava Pečirková</i> : Josef Dobrovský a staročeské biblické rukopisy	353
<i>Drahomíra Vlašínová</i> : Benjamin Jedlička ve službách Josefa Dobrovského	361
<i>Libor Pavera</i> : Josef Dobrovský – hrdina české beletrie	365
<i>Karel Hádek</i> : Jak píše Josef Dobrovský o slovní zásobě	371
<i>Ludmila Pacnerová</i> : Dobrovského zájem o slovanské abecedy	375
<i>Ondřej Bláha</i> : Problematika slovesného vidu v díle Josefa Dobrovského	381
<i>Charles Mills</i> : Dobrovský on clitic placement in Czech	387

INHALT

SPRACHE

<i>Miroslav Komárek</i> : K názorům Františka Bartoše na češtinu, její správnost a kulturu.	17
<i>Helena Bauerová</i> : Zur Rekonstruktion der kyrillomethodeischen Bibel	21
<i>Milada Homolková</i> : Zum Epistel-Teil des sogenannten <i>Olmützer Lektionars (Evangelians)</i>	31
<i>Marie Hádková</i> : Über ein Tschechischlehrbuch für Ausländer aus dem 16. Jahrhundert	47
<i>Jana Pleskalová, Jarmila Vojtová</i> : Josef Valentin Zlobický, in Velehrad geboren, und sein Beitrag für die nationale Erneuerung	53
<i>Karel Komárek</i> : Die Eigennamen in den Texten von Jan Čep	59
<i>Ivana Kolářová</i> : Die Ansichten über die unvollsemantischen Wörter in den grammatischen Studien von František Trávníček und deren Vergleich mit dem Verfahren der in den 60. – 90. Jahre des 20. Jahrhunderts in Mähren entstandenen linguistischen Arbeiten	63
<i>Oldřich Uličný</i> : Zu den mährischen Aspekten des gegenwärtigen Tschechischen	71
<i>Bojana Maltarić</i> : Das allgemeine Tschechische und das „allgemeine“ Slowenische	75
<i>Jaroslav Bartošek</i> : Das Tschechische und sprachliche Gesetze	83
<i>Josef Jodas</i> : Alternative und hypotetische Bohemismen in Wortschatz der deutschen Stadtsprache in Olmütz	93
<i>Miloš Mlčoch</i> : Lexikalisch-stylistische Aspekte der Sprache der Feuilletons von Jiří Kratochvíl	99
<i>Zdeňka Hladká, Hana Šindlerová</i> : Was für ein Tschechisch gebrauchen wir in Mähren bei der Korrespondenz	105
<i>Jana Hoffmannová</i> : Böhmen und Mähren in Antonín Přídals Fernsehdiskussionen und Interviews	115
<i>Božena Bednaříková</i> : Zur Forschungsabsicht Olmützer Korpus der gesprochenen Sprache	121
<i>Petr Pořízka</i> : Die Vorstellung der Forschungsabsicht Olmützer Korpus der gesprochenen Sprache	125
<i>Květoslava Musilová, Miloslava Sokolová</i> : Die Funktionsfähigkeit der tschechisch- slowakischen Kontaktvorgänge in der Gegenwart	133

LITERATUR

<i>Jan Malura</i> : Mährische Gesangbücher im Kontext der Kulturströmungen in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg	149
<i>Jana Kolářová</i> : Der Einfluss des Manierismus auf das Schaffen vom humanistischen Dichter Paul aus Jizbice	159
<i>Hana Bočková</i> : Das Kampfmotiv bei Comenius	165
<i>Libor Martinek</i> : František Palackýs Lehrer Karel Josef Jurende und seine heimatkundliche Verlagstätigkeit	171
<i>Petr Hora</i> : Die Olmützer belletristische Zeitschrift <i>Koleda</i> (1876–1881)	181
<i>Martin Tomášek</i> : <i>Moravskoslezská revue</i> : Ihre Position, Form, Umwandlungen	189
<i>Jana Vrajová</i> : Zur volksbildender Wirkung J. S. Machars in Mähren	195
<i>Jiří Kudrnáč</i> : Karel Dostál-Lutinov, einer der Dichter der Katholischen Moderne	199
<i>Václav Durych</i> : Jaroslav Durych und Mähren	207
<i>Petr Komenda</i> : Jan Čep und Timotheus Vodička: Zwei Wege im tschechischen katholischen Denken	213
<i>Erik Gilk</i> : Der Aufenthalt Karel Poláček's im Jahre 1943 in Mähren	221
<i>Libor Knězek</i> : Die Beskiden-Inspirationen des František Halas und Jaroslav Seifert	227
<i>Alena Štěrbová</i> : Aus <i>Host do domu</i> in den Rundfunk und vice versa	235
<i>Bohuslav Hoffmann</i> : Ludvík Vaculík: <i>Český snář</i> und <i>Valašský snář</i>	241
<i>Ans F. Linssen-Hogenberg</i> : Hrabals <i>Legende über Kain</i> , eine Anspielung auf mährische Charakteristiken, eine Exploration des Themas der Tod (Übersetzungsprobleme ins Niederländische)	247
<i>Ivo Harák</i> : Die systemlosen und unzusammenhängenden Bemerkungen am Rande Milena Fucimanová's Werkes	255
<i>Jiří Svoboda</i> : Der tschechisch-polnische Kontext in der Literatur in Schlesien	259
<i>Pavel Štěpánek</i> : Die Rezeption der spanischen Literatur, Kultur und Sprache in Mähren	265
<i>Ingeborg Fialová</i> : Die Problematik der Erforschung der deutschen Literatur aus Mähren	285
<i>Ludvík E. Václavek</i> : Der mährische Anteil an der deutschen Literatur in Ghetto Theresienstadt	291
<i>Silvie Jašková</i> : Der Brünnener deutsche Schriftsteller Eugen Schick	295
<i>Petra Knápková</i> : Die tschechischen versus deutschen Schutzvereine	299

JOSEF DOBROVSKÝ

<i>Josef Vintr</i> : Josef Dobrovský und Mähren	309
<i>Milada Písková</i> : Josef Dobrovský und die Slowakei	317
<i>Libuše Hrabová</i> : Dobrovský und Drawänenland	321
<i>Eva Pallasová</i> : Die Beziehung von Josef Dobrovský zur Sprache und Schrift der Südslawen	325
<i>Helena Ulbrechtová-Filipová</i> : Josef Dobrovský und Lausitz	331
<i>Jiří Fiala</i> : Josef Dobrovský und die Folklore	337
<i>Pavel Marek</i> : Josef Dobrovský und die Problematik des Zölibats in der Geschichte der Katholischen Moderne	345
<i>Jaroslava Pečirková</i> : Josef Dobrovský und alttschechische biblische Manuskripte	353
<i>Drahomíra Vlašínová</i> : Benjamin Jedlička in Diensten von Josef Dobrovský	361
<i>Libor Pavera</i> : Josef Dobrovský – der Held der tschechischen Belletristik	365
<i>Karel Hádek</i> : Wie schreibt Josef Dobrovský über den Wortschatz	371
<i>Ludmila Pacnerová</i> : Josef Dobrovský und sein Interesse an den slavischen Alphabeten	375
<i>Ondřej Bláha</i> : Die Problematik des Verbalaspektes	381
<i>Charles Mills</i> : Dobrovský und die Position der Enklitica im Tschechischen	387

CONTENTS

LANGUAGE

<i>Miroslav Komárek</i> : František Bartoš and his views on Czech language, its correctness and culture.	17
<i>Helena Bauerová</i> : <i>On reconstructing the Bible of St. Cyril and Methodius</i>	21
<i>Milada Homolková</i> : Epistolary part of the <i>Lekcionář (Evangeliiář) olomoucký</i> (<i>Olomouc Lectionary/ Evangelistary</i>)	31
<i>Marie Hádková</i> : On a textbook of Czech for foreigners (from the 16 th century)	47
<i>Jana Pleskalová, Jarmila Vojtová</i> : Josef Valentin Zlobický of Velehrad and his role in the Czech National Revival.	53
<i>Karel Komárek</i> : Proper names in the text by Čep	59
<i>Ivana Kolářová</i> : The theory of synsemantic words in the grammars and studies of František Trávníček and their comparison with the theories of the “Moravian” linguists in 1960’s – 1990’s	63
<i>Oldřich Uličný</i> : K moravským aspektům současné češtiny	71
<i>Bojana Maltarić</i> : Common Czech and “common” Slovenian	75
<i>Jaroslav Bartošek</i> : The Laws for Czech language	83
<i>Josef Jodas</i> : Moravian aspects of present-day Czech	93
<i>Miloš Mlčoch</i> : Lexical-stylistic aspects of the language of Jiří Kratochvil feuilletons	99
<i>Zdeňka Hladká, Hana Šindlerová</i> : What Czech do we use in letter writing in Moravia?	105
<i>Jana Hoffmannová</i> : Bohemia and Moravia in the TV discussions and interviews of Antonín Přidal	115
<i>Božena Bednaříková</i> : Towards the research project: Olomouc corpus of spoken Czech	121
<i>Petr Pořízka</i> : Olomouc corpus of spoken Czech (Presentation of the research project)	125
<i>Květoslava Musilová, Miloslava Sokolová</i> : Functioning of linguistic contact phenomena in contemporary Czech and Slovak	133

LITERATURE

<i>Jan Malura</i> : Moravian hymn-books in the context of the cultural streams in the epoch before the White Mountain battle	149
<i>Jana Kolářová</i> : Influence of Renaissance mannerism on the Latin Humanist poet Pavel z Jizbice	159
<i>Hana Bočková</i> : Comenius' "struggle"	165
<i>Libor Martinek</i> : Palacky's teacher Karel Josef Jurende as a national historian and publisher	171
<i>Petr Hora</i> : The Olomouc literary magazine <i>Koleda</i> (1876–1881)	181
<i>Martin Tomášek</i> : <i>Moravskoslezská revue</i> : its position, form, changes	189
<i>Jana Vrajevová</i> : On J. S. Machar's educationalist activities in Moravia	195
<i>Jiří Kudrnáč</i> : Karel Dostál-Lutinov, one of the poets of the "Roman Catholic Moderne"	199
<i>Václav Durych</i> : Jaroslav Durych and Moravia	207
<i>Petr Komenda</i> : Jan Čep a Timotheus Vodička: two lines in Czech catholic thinking	213
<i>Erik Gilk</i> : Karel Poláček and his stay at Moravina in 1943	221
<i>Libor Knézek</i> : The Beskydy mountains as a source of inspiration for František Halas and Jaroslav Seifert	227
<i>Alena Štěrbová</i> : From <i>Host do domu</i> to the radio and vice versa	235
<i>Bohuslav Hoffmann</i> : Ludvík Vaculík and his dream-books (<i>Český snář</i> and <i>Valašský snář</i>)	241
<i>Ans F. Linssen-Hogenberg</i> : Hrabal's <i>Cain legend</i> . Moravian motifs. The theme of death. Dutch translation	247
<i>Ivo Harák</i> : The unsystematic and incoherent notes in the margin of Milena Fucimanová's prosaic work	255
<i>Jiří Svoboda</i> : Czech-Polish context in Silesian literature	259
<i>Pavel Štěpánek</i> : Reception of the Spanish literature, culture and language in Moravia	265
<i>Ingeborg Fialová</i> : On investigating Moravian German literature	285
<i>Ludvík E. Václavěk</i> : Moravian share in German literature of the Terezín Ghetto	291
<i>Silvie Jašková</i> : The Brno German writer Eugen Schick	295
<i>Petra Knápková</i> : Czech and German "Schutzvereine"	299

JOSEF DOBROVSKÝ

<i>Josef Vintr</i> : Josef Dobrovský and Moravia	309
<i>Milada Písková</i> : Josef Dobrovský and Slovakia	317
<i>Libuše Hrabová</i> : Dobrovský and Drawänenland	321
<i>Eva Pallasová</i> : Josef Dobrovský and his attitude towards language and script of southern Slaves	325
<i>Helena Ulbrechtová-Filipová</i> : Josef Dobrovský and Lusatia	331
<i>Jiří Fiala</i> : Josef Dobrovský and folklore	337
<i>Pavel Marek</i> : Josef Dobrovský's views on celibacy and their role in the history of the catholic modernism	345
<i>Jaroslava Pečirková</i> : Josef Dobrovský and old Czech biblical manuscripts	353
<i>Drahomíra Vlašínová</i> : Benjamin Jedlička in service of Josef Dobrovský	361
<i>Libor Pavera</i> : Josef Dobrovský – the hero of Czech fiction	365
<i>Karel Hádek</i> : Josef Dobrovský and his Czech texts about lexis	371
<i>Ludmila Pacnerová</i> : Dobrovský's interest in Slavic alphabets	375
<i>Ondřej Bláha</i> : Verbal aspect in Dobrovský's works	381
<i>Charles Mills</i> : Dobrovský on clitic placement in Czech	387

JAZYK

K NÁZORŮM FRANTIŠKA BARTOŠE NA ČEŠTINU, JEJÍ SPRÁVNOST A KULTURU

MIROSLAV KOMÁREK

František Bartoš (1837–1906), někdejší student a později krátce i profesor německého gymnázia v Olomouci, ve Vídni žák Miklošičův a Šemberův, zaujímá ve druhé polovině 19. stol. v životě Moravy významné postavení. Jeho činnost byla mnohostranná. Jako filolog se zapsal do dějin české vědy svými rozsáhlými pracemi *Dialektologie moravská* (I–1886, II–1895) a *Dialektický slovník moravský* (1906). Je znám i jako spoluautor školní *Mluvnice jazyka českého*, kterou vydal s M. Blažkem v Brně r. 1878, 1880 (zpracoval v ní syntax). Významné jsou i jeho práce editorské – např. uspořádal tři soubory moravských a slezských lidových písní s nápěvy (jeho spolupracovníkem byl mj. L. Janáček) a vydával také čítanky z lidové i umělé poezie.

Bartoš však utkvěl v naší paměti i jako jazykový brusič a purista, autor *Rukověti správné češtiny*, která vyšla v Telči v letech 1892, 1893 a pak až r. 1901. (V textu těchto tří vydání je patrný Bartošův vývoj, pokud jde o názory na tyto otázky.) Brusičstvím je poznamenána také jeho ediční činnost – jako odstrašující příklad přístupu k textu klasického literárního díla se uvádí jeho „úprava“ *Babičky* Boženy Němcové.

Označení jazykový brusič, brusičství mají dnes pro nás pejorativní zabarvení. Pokusím se však ukázat, že takové negativní hodnocení Bartošova přístupu k českému spisovnému jazyku je přece jen poněkud jednostranné.

Bartoš sdílí s ostatními brusiči odpor proti germanismům v češtině, značně se však od nich liší tím, že lék proti germanismům s oblibou hledá právě v moravském lidovém jazyce. Uvedu pro ilustraci z jeho *Rukověti* jen některé příklady (*Rukověť*, 1901, 171n.). Tak např. za německé slovo Heimweh nabízí moravské plurale tantum tesknice, za německé eingebildet ve významu „kdo se domnívá něco nesprávného“ doporučuje moravské namnělý (poněvadž domnělý má prý už jiný význam), německé sich fretten „mít nouzi“ překládá moravským vetiti se (jako nářeční uvádí tento výraz už Jungmann, do spisovného jazyka proniklo až později od moravských autorů dokonavé zvetiti se). Český ekvivalent německého Plattfuss, plattfüssig vidí Bartoš v moravském plná noha, plnošlapý. místo slovesné konstrukce „záležet na někom“ (von jemandem abhängen) klade moravské je na vaší (tzn. vůli), např. je na vaší, chcete-li nebo nechcete. – Puristům se právem vytýká zavádění neologismů, které nemají oporu v jazyce, a to samozřejmě platí také o moravismech doporučených Bartošem.

Poněkud jinak bylo tomu s moravismy v Bartošově vlastním jazykovém úzu; ty se pak odtud dostávaly i do Bartošových normativních výkladů českého slovníku nebo i gramatiky. Lze se např. domnívat, že moravismem je u Bartoše přemíra koncovky -e (proti -u) v lokálu

tvrdých o-kmenových neživotných maskulin a také neuter. Bartoš sám užívá (i v *Rukověti*) tvarů jako v nominativě, genitivě, dativě, infinitivě a výjimečně uvádí také tvar v oce místo v oku. Má však smysl pro významové rozlišení dublet s koncovkami -e // -u; např. staví proti sobě předložkové pády v úradě (tj. v budově – navštívili ho v úradě) a v úradu (tj. ve funkci , např. vystřídali ho v úradu). Nesporným moravismem jsou v Bartošově úzu (ale nikoli již v třetím vydání *Rukověti* z r. 1901) tvary jako jakost', platnost', výslovnost', dále spodoba sh > zh, např. zhoda, kterou Bartoš pokládá za vhodnější než českou spodobu sh > sch.

Bartoš se zabýval i historií jazyka, a je si proto vědom toho, že se čeština mění a vyvíjí, a nejednou na to upozorňuje i ve své *Rukověti*. Často ho však přistihneme při tom, jak doporučuje jazykové prostředky už zastaralé, zvláště soustavně např. genitiv záporový (genitivem nahrazuje akuzativ i ve své edici upravené *Babičky*, např.: Viktorka nikdy neměla pěkné šaty > pěkných šatů). Bartoš je bytostně konzervativní a nejednou nechápe a odmítá i jazykové změny, kterým nemůžeme upřít užitečnost pro jazykový systém. Tak např. nevidí sémantickou motivaci přechodu tvrdých maskulin jako karas, mráz, kos k měkkému vzoru muž, jestliže se z nich stanou mužská vlastní jména; odlišily se tím tvary karasa (= ryby), mrazu, kosa od tvarů příjmení Karase, Mráze, Kose. Tato změna nesporně patří k účelným morfologickým změnám a Bartošova obava, že by se koncovka -e mohla od nich rozšířit i k apelativům karas, mráz, kos, je neodůvodněná. Zcela nesmyslná, ba až naivní je jeho námitka proti odlišným tvarům těchto vlastních jmen, že mluvený jazyk přece nemá velká písmena!

Přes taková i jiná selhání je však třeba Bartošovi přiznat, jak už jsem konstatoval výše, jemný smysl pro významové rozdíly v jazyce. Je to vidět zvláště v rozsáhlé kapitole věnované synonymii – slovům souznačným (*Rukověť* 1901, 139 n.). Zde Bartoš zřetelně rozlišuje výrazy spisovné a výrazy moravské, obě oblasti nesměšuje (např. spisovné okurka, prkno, rákos, pytel proti moravskému oharka, deska, palach, měch) a od pojmenování básnických , např. poetismů vesna, jeseň, luna, výspa, oř, liší neutrální spisovné výrazy jaro, podzim, měsíc, ostrov, kůň apod. Dále je vhodné a užitečné jeho upozornění, že mezi slovy často pokládanými za souznačná bývají i podstatné významové rozdíly, které není možno nerespektovat. Demonstruje to na četných příkladech, které mu pak slouží jako praktický návod pro uživatele jazyka. Tak např. podrobně vysvětluje významové rozdíly mezi adjektivy rozmanitý, různý, rozličný, rozdílný (např. oheň a voda jsou živly různé, nikoli rozmanité, rozličný prý znamená rozmanitost spojenou s hojností atd. – *Rukověť* 1901, 144n.). V této souvislosti věnuje Bartoš pozornost také významovým rozdílům ve slovních dvojicích, které vznikly rozštěpením původně jediného slova, např. škrabala mrkev proti kočka škrábe, zvidavý proti zvědavý apod. (*Rukověť* 1901, 154n.)

Z těchto případů (s jejichž sémantickou interpretací nemusíme vždy souhlasit) je zřejmé, že zde již nestačí mluvit jen o Bartošově jazykovém brusičství a tím spíše ne o purismu. Bartoš vede čtenáře svým výkladem k uvědomělému přístupu k jazyku a jeho užívání. Můžeme ho tedy – s jistou nadsázkou – pokládat za předchůdce dnešních snah o tříbení jazyka a pěstování kultury jazyka a řeči. Samozřejmě se tato jeho snaha musí posuzovat v úzkém brusičském kontextu jeho doby, v níž se do popředí stále draly otázky cizomluví, a to nejen německých, ale i francouzských, latinských aj.

Bartoš, žijící a pracující ve smíšeném prostředí česko-německé komunikace, nevidí však kontaktové deformace jazyka jenom jednosměrně. Uvědomuje si i deformace němčiny v ústech Čechů. Deformace českého jazyka hlavně němčinou jsou v té době zcela nesporný fakt a

tehdejší jazykové brusičství – nejen Bartošovo – je možno spravedlivě soudit jenom na pozadí této skutečnosti. Je jistě paradoxní, že se Bartoš jako brusič českého jazyka odvolával jako na autoritu na jazykové brusičství německé a bral si za vzor mnohdy úspěšné pokusy o „očistu“ německé odborné terminologie od internacionalismů. Uvádí již v *Rukověti* z let 1892 a 1893 příklady takové lexikální substituce jako Redaktion, Redakteur > Schriftleitung, Schriftleiter, Telephon > Fernsprecher, Telegramm > Drahtnachricht apod. Bartoš s pochopením cituje z německých pramenů, že v novějších německých knihách, zejména školních, jsou všechna řecká a latinská slova velmi případně (!) poněmčována. A tak prý by to mělo být i u nás, ba u nás tím spíše, čím větší nebezpečí nám hrozí odevšad. Přes toto velmi radikální prohlášení však musíme konstatovat, že sám Bartoš k takové krajnosti nedošel. Svědčí o tom již to, že ve svých školních učebnicích užívá internacionálních názvů pádů nebo slovesných způsobů (vedle imperativu dokonce zavádí další modus s internacionálním názvem – prohibitiv).

Bartoš patřil, jak už bylo řečeno, k té generaci českých jazykovědců, která prošla vzděláním na německých středních školách, a kromě toho sám na nich několik let působil jako profesor, takže jeho názory na nepříznivé ovlivňování češtiny němčinou – nejen na školách – jsou založeny na osobní zkušenosti a dobré znalosti situace.

V jazykové výchově mladé české generace Bartoš pokládá za velmi důležitý článek kromě rodiny a četby především školu, zvláště střední. Za to, že tento svůj úkol škola neplní, může prý však vedle germanizace českých škol také nepřipravenost jejich učitelů. Vychovávat ke správné češtině by totiž měli nejen učitelé českého jazyka – avšak ani ti často neovládají mateřský jazyk v dostatečné míře – ale i učitelé ostatních oborů, a to jazykovou úroveň svých odborných výkladů. (S tím jistě budeme souhlasit i my a také se na to nejednou upozorňuje, většinou marně.) Ani česká literatura však prý není dostatečnou zárukou dobrého jazykového vývoje žáků; jednak proto, že ji žáci nečtou (nepřipomíná to naši dobu?), a pak proto, že čeština českých knih, které žáci konzumují, nebo i čeština v překladech z cizích jazyků je mnohdy špatná.

K jazyku současné beletrie a poezie i literatury pro mládež (také pohádek) a k jazyku kulturní publicistiky je Bartoš velmi kritický. V beletrii je pro něho velkým vzorem – i přes četné výhrady k ní – přece jen Božena Němcová, a to konkrétností svého jazyka. Konkrétnosti jazyka Bartoš věnuje pozornost v závěrečné kapitole *Rukověti* (z r. 1901). Klade konkrétnost na první místo ve výčtu dobrých vlastností slohu, neboť prý odlišuje náš jazyk od jiných jazyků (*Rukověť* 1893, 49, 51; 1901, 212n.). Jeví se prý nejprve v jednotlivých slovech a vazbách. Bartoš uvádí jako příklad francouzské věty Si jeunesse savait, si vieillesse pouvait, které prý jsou do češtiny přeloženy nečesky: Kdyby mládí vědělo, kdyby stáří mohlo. My mluvíme, jak říká Bartoš, konkrétněji a určitěji: Kdyby mládí věděli, kdyby staří mohli. Tento požadavek konkrétnosti se pak stává pro Bartoše – před druhým požadavkem, stručnosti – základním slohovým kritériem a také společným jmenovatelem pro mnohé germanismy, které Bartoš současné češtině vytýká. Proti tomuto požadavku konkrétnosti prý hřeší české texty různých stylů, počínaje firemními tabulemi typu JOSEF NOVÁK, pekařství místo JOSEF NOVÁK, pekař (? !). Jako příklad konkrétnosti, hodný následování, dává Bartoš našim spisovatelům z folklorní poezie české a vůbec slovanské „obrazné a plastické vazby instrumentálu látky obsahové“, např. bude-li chodníček rozmarýnem vzcházet nebo růžemi se smála a perlami plakala. – Je myslím zřejmé, že mezi Bartošem a soudobou českou literaturou byla hluboká propast – Bartoš je v podstatě národní obrozenec a není divu, že se odvolává, pokud jde o básnický jazyk, na F. L.

Čelakovského. Je proto pochopitelné, že Bartoš nepřilnul např. k lumírovcům, vyčítaje jim mj. lexikální poetismy jako hluš, tiš, šer, a že se mu soudobá literární kritika za to nejednou odměňovala ironickými poznámkami.

To jsou tedy meze, které Bartoš nemohl překročit. Meze jeho jazykově nápravných snah, byť sebelépe míněných. Pokusil jsem se sice na vybraných příkladech z Bartošových statí ukázat, že tam najdeme i řadu pouček velmi užitečných, jež mohly mít na spisovné vyjadřování a na kulturu českého jazyka příznivý vliv, přesto však dnes nemůžeme vidět v této brusičské oblasti Bartošova díla živé a produktivní jádro jeho odkazu. Filolog Bartoš zůstane pro nás především záslužným dialektologem a etnografem, který svými četnými pracemi věnovanými geografickému rozrůznění českého jazyka podstatně obohatil jazykovědnou bohemistiku. V této vědní oblasti přežil svou dobu a dává i dnešní jazykovědě, která rozvíjí jeho odkaz, mnoho podnětů. A toto hodnocení jistě není nespravedlivé.

FRANTIŠEK BARTOŠ AND HIS VIEWS ON CZECH LANGUAGE, ITS CORRECTNESS AND CULTURE

Summary

The treatise presents František Bartoš, a philologist and editor, through his opinions published mostly in the *Handbook of Correct Czech (Rukověť správné češtiny)*, published three times – in 1892, 1893 and 1901). Bartoš can be seen as a predecessor of modern tendencies within Czech Linguistics the aim of which is to cultivate Czech language. He was interested above all in issues of influence of foreign languages (especially German) on Czech. Bartoš stressed the necessity to improve the level of linguistic education of Czech teachers. He also criticised the quality of fiction and literature for children published in his time. His views on Czech are often very conservative, almost puristic. That is why his dialectologic and ethnographic works are still considered more inspiring than his linguistic studies.

Translation © Josef Línek, 2004

Prof. PhDr. Miroslav Komárek, DrSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

© Miroslav Komárek, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

K REKONSTRUKCI CYRILOMETODĚJSKÉ BIBLE

HELENA BAUEROVÁ

V souvislosti s úvahami o rekonstrukci cyrilometodějské bible se zpravidla zvažují dva základní okruhy problémů. Prvním je její rozsah, druhým konkrétní podoba textů.

Jak víme, cyrilometodějská bible se ve svém původním rukopisném znění z doby velkomoravské nedochovala. Jsou známy pouze její pozdější opisy, pro starší období především z oblasti bulharsko-makedonské, pro mladší dobu pak také z oblastí dalších. Ani ve starších, staroslověnských, ani v mladších, církevněslovanských opisech se však nedochovala cyrilometodějská bible celá. Proto se badatelé v názorech na její případnou existenci rozcházejí. Zatímco jedni, zejm. s poukazem k věrohodnosti známých legendárních údajů, zastávají v tomto směru stanovisko optimistické, s tím, že se nedochované části předpokládaného kompletního staroslověnského překladu *Písma* ztratily, druzí se kloní k závěru, že vedle textů novozákonních byl v cyrilometodějském překladu pořízen ze *Starého zákona* především žaltář, z ostatních knih pak jen výbor lekcí, dochovaný zejm. v parimejniku, tedy že cyrilometodějská bible na Velké Moravě v úplnosti známa nebyla.

U některých badatelů lze pak sledovat v názorech na problematiku rozsahu cyrilometodějské bible značný vývojový posun (srov. např. Vajs 1910, týž 1948). Je to dáno tím, že i tato oblast, jakkoliv se zdá být v naznačených souvislostech odkázána pouze do roviny hypotetické, nabízí průběžně nové skutečnosti, které mohou stávající názory modifikovat. Jednou z těchto skutečností je i zjištění, že vedle novozákonních textů, žaltáře, dnes již úplného (Mareš 1997), a parimejního výboru starozákonních perikop, které se pokládají téměř v obecné shodě za překlady cyrilometodějské, mohou být počítány k opisům starobyklých předloh i některé další starozákonní texty, které nejsou součástí parimejníků, totiž ty, které se dochovaly v liturgických knihách charvátskohlaholských. Především breviáře zachovávají velmi dobře, často v paralelních opisech, vedle mladších překladů předlohy latinské vybrané souvislé úseky starší verze překladu, který byl pořízen podle předlohy řecké (Vajs 1948, Ribarova 1996, Bauerová 1991, 2000, Čermák 2001).

Doklady o existenci starozákonních mimoparimejních textů přeložených podle řecké předlohy, které nemohly být přejaty do breviářů z parimejniku, lze chápat jako nový impuls k diskusi o rozsahu cyrilometodějské bible, tato diskuse se však nemůže neopírat o detailní jazykovou a textologickou analýzu překladů samotných. Analýza charvátskohlaholských opisů však doposud s jednoznačnými výsledky uzavřena nebyla, zejm. pro složitost celé problematiky, související s množstvím i povahou rukopisů a jejich zvažovaných slovanských i neslovanských předloh. V současné době je proto zřejmě možno s jistotou obhájit pouze obecnější konstatování – mimoparimejní starozákonní texty, které jsou součástí charvátskohlaholských breviářů, mají své kořeny v tradici cyrilometodějské.

Prokáže-li se jejich předpokládaný cyrilometodějský původ bezpečně, můžeme počítat i s dalšími teoriemi, týkajícími se geneze nejstarších slovanských biblických překladů. Bude-li pak zvažován rozsah někdejší cyrilometodějské bible, snad by bylo lze pomýšlet i na jiný výklad známých údajů o rozsahu staroslověnského překladu *Písma*, než jak jej podává např. Tkadlčík (Tkadlčík 1987). Soudě podle knih Malých proroků vycházejících z řecké předlohy, které jsou v breviářích doloženy pro každý z prorockých textů v závislosti na typu breviáře zněním kratším či delším (Os, Am, Mi, Jl, Na, Hab, So, Agg, Zch, Ma), nebo úplným (Abd, Jon – Ribarova 1987, Bauerová 2000), mohli bychom se např. domnívat, že také další biblické knihy, podobně jako texty Malých proroků, tak jak jsou v překladu z řečtiny doloženy v charvátsko-hlaholských breviářích, byly v počátcích slovanského písemnictví přeloženy nejprve v částech kratších než kompletorních, aby pak byly postupně, alespoň pro vybrané biblické texty, rozšiřovány, u některých knih pak doplněny ve znění úplné (jak se předpokládá např. u evangelii).

Hovoří-li tedy staré slovanské prameny, v mnoha ohledech prokazatelně spolehlivé, ve prospěch optimistických hypotéz, které s úplnou cyrilometodějskou biblí počítají, bylo by možno jejich údaje o překladu všech biblických knih Konstantinem a Metodějem chápat také jako synekdochu, tj. jako označení části za celek.

Nebudou-li však objeveny další pramenné či jiné věrohodné indicie k řešení dané tematiky, zůstanou i nadále teze o existenci úplné slovanské bible z doby velkomoravské v oblasti více či méně pravděpodobných hypotéz.

Otázka rozsahu někdejší cyrilometodějské bible zůstává tedy zatím nedořešena (viz i Vašica 1996). Přesto můžeme v dějinách paleoslavistiky sledovat pokusy rekonstruovat konkrétní znění biblických překladů z doby Konstantina a Metoděje, a to nejen u nás, ale i v zahraničí. Novější snahy zahraničních slavistů v tomto směru byly již patřičně komentovány (srov. např. Fetková 1997, Hauptová 1998), nás budou proto zajímat při této příležitosti výsledky práce našich autorů.

Zaměříme se přitom na texty evangelní, které byly, počínaje Dobrovským, v souvislosti s původním zněním textu předmětem studia opakovaně (Horálek 1954, tam i další literatura).

Soustavněji se rekonstrukci staroslověnských evangelních textů, totiž konkrétní rekonstrukci textů samotných, věnovali teologové Josef Vajs a Vojtěch Tkadlčík. Vajsova rekonstrukce čtveroevangelií, vycházející ze zásad I. sjezdu slovanských filologů v Praze r. 1929, se časově váže k dvacátým a třicátým letům (Vajs 1927, 1935, 1935a, 1936, 1936a), Tkadlčíkova práce *Cyrilometodějský překlad bible – úkoly a problémy rekonstrukce*, přinášející i krátkou ukázkou rekonstruovaného textu, pochází v poslední autorově úpravě z let devadesátých (Tkadlčík 1995 – tiskem posthumně 2000). Zatímco Vajsovo snažení směřuje k cyrilometodějskému znění především textově, na základě hledání poměru slovanského překladu k řeckým čtením cařihradským a necařihradským, aniž by chtělo s většími ambicemi řešit otázky pravopisné a jazykové, Tkadlčíkův záměr se „co nejvíce přiblížit té podobě textu, která odpovídá asi r. 882“ (Tkadlčík 2000, s. 25), konkretizovaný také v rozepsaných zásadách rekonstrukce, hledá i možnosti vyjádřit též prostřednictvím grafiky mnohdy subtilní jazykové jevy, zejm. z oblasti hláskosloví.

V našem příspěvku se chceme dále zaměřit na některé dílčí otázky, které srovnání obou rekonstrukcí, vytvořených v rozpětí několika desetiletí, přináší; vycházíme přitom ze studia paralelních rekonstruovaných úseků *Matoušova evangelia* (Mt 1–3). I tento poměrně krátký

úsek textu poskytuje, jak se domníváme, sdostatek materiálu pro ilustraci problematiky, která v souvislosti s rekonstrukcí cyrilometodějské bible vyvstává. Doklady, které budou níže ve výběru citovány, zaznamenávají ve shodě s prameny písmem cyrilským zápis Vajsův, latinkou pak verzi Tkadlčikovu.

Nejvýrazněji se rozdíly mezi rekonstrukcí Vajsovou a Tkadlčikovou promítají v grafice a hláskosloví, přičemž obě tyto oblasti jsou v mnoha ohledech těsně propojeny. Zatímco Vajsův zápis cyrilicí odráží poměrně věrně klasickou staroslověnštinu, v Tkadlčikově rekonstrukci psané latinkou se mísí jihoslovanismy a západoslovanské střídnice, doložené zejm. v *Kyjevských listech* (*Kij*) a *Pražských zlomcích hlaholských* (*Prag*), s projekcí autorových závěrů, vztahujících se i k platnosti liter spjatých s předpokládanou podobou někdejší Konstantinovy hlaholice.

Tak totiž ve Vajsově verzi za psl. *dj klasické staroslověnské žd proti Tkadlčikovu ž, např. *рождаство* – rožbstvo, *прѣже* – přěže 1.18, praslovanské *tj/kt, *stj/skj má u Vajse reflex št, u Tkadlčika pak ć, šć, např. *обращете* – obrěćete 2.8, *ноштьж* – noćijǫ 2.14, *крѣштаахъ са* – krěščachǫ se 3.6, *сѣкроуишта* – sčkrovišća 2.11; po třetí palatalizaci velár dává někdejší *ch u Vajse s, u Tkadlčika pak ś, např. *вѣсе* – vďse 1.22. Shodně s Vajsem zachovává Tkadlčik dz jako výsledek druhé palatalizace za *g, např. *сло* – dzělo 2.10; 16; v souladu s praxí Vajsovou, která se drží klasické staroslověnštiny, počítá pak i Tkadlčik, opíraje se o *Kij*, alespoň ve svém návrhu zásad (aniž by všechny mohly v Mt 1–3 dojít uplatnění), s jihoslovanským zjednodušeným l (proti západoslovanskému dl, tl), s tzv. l epentetickým, ale i s dalšími jihoslovanskými prvky (Tkadlčik 2000, s. 32–33).

Měkkost r', l' a n' (< *rj, *lj, *nj) se u Vajse naznačuje buď obloučkem, nebo prejotovanou podobou grafému za palatálou, Tkadlčik píše nejčastěji *konsonant + j*, tj. *rj, lj, nj*, např. *цѣсарѣ* – cěsarja 2.9 (ale *цѣсара* 1.6, zde nejspíš přehlédnutím), *глаголю* – glagoljǫ 1.20, *кѣнѣзи* – kznijǫ 1.1, ale i bez j, např. *цѣсарѣ* 1.6; 2.2, *Крѣстѣлѣ* 3.1.

Rozdílně jsou pojaty v obou rekonstruovaných verzích tzv. jery v pozici napjaté. U Vajse je měkký jer zachovávan, zatímco tvrdý jer se dluží (*z > y*), u Tkadlčika se naopak dluží jer měkký (*z > i*), tvrdý jer pak zůstává. Jinak řečeno, zatímco se u Vajse v poloze před *j (v cyrilské grafice před *и, ѣ, ю, ѡ*) realizuje téměř důsledně měkký jer, Tkadlčik zapisuje vždy i, ve shodě s územ *Slovníku jazyka staroslověnského* (SJS 1966–1997), např. *цѣсарѣствѣе* – cěsarjǫstvije 3.2. Naopak tvrdý jer před *j, který se u Vajse dluží, zůstává u Tkadlčika zachován, např. *нарѣцаѣмѣзи* – naricajemzjǫ 1.16; 2.23, *реченѣзи* – rečenzjǫ 3.3 (ale *грѣхъѣ*! – nejspíš chybou při přepisu podle Vajsova *градѣзи* 3.11). Stojí tedy v pozici před *j ve Vajsově rekonstrukci vedle sebe nedloužený měkký a dlužený tvrdý jer proti opačnému Tkadlčikovu dluženému měkkému jeru a nedlouženému jeru tvrdému.

Je zřejmé, že protiklad v pojetí tzv. napjatých jerů u obou autorů souvisí kromě jiného s možnými výklady hláskové platnosti trojího hlaholského i (*Ѣ/Ѥ, Ѧ*), jemuž se Tkadlčik ve svých pracích věnoval zevrubně (Tkadlčik 1956, 1971), resp. s prejotovaným či postjotovaným krátkým i (Šaur 1990). Nejednotnost, a to nejen mezi oběma tvůrci, Vajsem a Tkadlčikem, ale i v rámci jednotlivých autorských verzí, však nutně vyvolává i některé otázky: Jde snad v obou rekonstrukcích o částečný náznak předpokládaného stavu praslovanského či stavu některého z pozdně praslovanských dialektů, anebo o skutečný výraz představ autorů o podobě tzv. napjatých jerů ve velkomoravské staroslověnštině? A dále – nakolik lze pro cyrilometodějský jazyk na Velké Moravě nepočítat např. s kontrakcí koncového *-zjǫ / -yjǫ, když jiné složené

Na okraj zmiňme ještě alespoň variantní násloví *a-ja*, např. *ави са – javi se* 1.20, *азз – jaz* 2.8, příp. zápis *оуишильшю - utyšljšju* 1.20, *ниже – nižē* 2.16.

V oblasti tvarosloví nacházíme při srovnání Vajsovy a Tkadlčikovy rekonstrukce jen nepatrné rozdíly. Týkají se buď kmenového zařazení substantiv, např. *Манасън – Manasija* 1.10 (*манаси(и), манасиѡ, SJS II.*, s. 185–6), *Слеазаръ! – Eleazar* 1.15 (*елиѡзоръ, SJS I.*, s. 571–2), příp. starší klasické u-kmenové či mladší analogické o-kmenové koncovky, srov. gen. sg. *сѡиоу – syna* 1.1, nebo zakončení instr. sg. o-kmenů, v němž sleduje Vajs jako i jinde klasickou staroslověňštinu, Tkadlčik se pak přiklání k západoslovanské koncovce, doložené *Kij*, např. *пророкомъ – prorokzmb* 1.22 aj., *доухомъ – Duchzmb* 3.11 (ale io-kmenový instr. sg. zaznamenává Tkadlčik, také podle vzoru *Kij*, byť s průvodní otázkou – Tkadlčik 2000, s. 31 –, shodně s Vajsem, srov. *огнемъ – ognjemb* 3.12).

Po stránce textové se drží Tkadlčik rekonstrukce Vajsovy, také oblast syntaxe a lexika zůstává, pokud lze soudit ze sledovaného úseku, v podstatě beze změn: V textu Mt 1–3 se nachází pouze jedno lexikální různočtení, totiž *вождь – vladyka* 2.6 (evidentně z důvodů hláskoslovných: **vožb*). Ovšem zřejmě právě oblast lexika byla by při rekonstrukci jednou z nejsvízelnějších. Že je situace složitější, než jak ji viděl ve své době Vajs, ale i Horálek, je zřejmě z nejnovějších výzkumů (Vrana 1993), na něž upozorňuje i Tkadlčik (Tkadlčik 2000, s. 24).

Náš příspěvek si v žádném případě nečiní nárok na komplexní analýzu obou sledovaných rekonstrukcí ani na úplný výčet existujících rozdílů či shod. Doklady, které byly výše komentovány, ilustrují jen některé problémové okruhy, které s rekonstrukcí cyrilometodějské bible souvisejí.

Obě rekonstrukce cyrilometodějského překladu biblického textu, jak jsme je měli možnost porovnat podle Mt 1–3, představují ve verzi Vajsově i Tkadlčikově díla svým pojetím i zpracováním nepochybně originální a úctyhodná, žádná z nich však nemůže být přijata ve svém celku bez připomínek.

Komparace textů z hlediska jazykového ukazuje, že Tkadlčikova rekonstrukce registruje na několika místech spolehlivěji než u Vajse výsledky historickosrovnávací jazykovědy (etymologické i neetymologické jery), navíc se v ní výrazně promítají i vlastní badatelské přístupy k řešení některých specifických otázek (srov. zejm. platnost trojího hlaholského *i*). Konkretizaci individuálního autorského pojetí jazykových zvláštností zejm. v oblasti hláskosloví, zesílenou i zápisem v latině, nelze však akceptovat beze zbytku, zvláště s ohledem na někdejší cyrilometodějský text psaný hlaholicí, která zůstává zčásti svou fónickou realizací na Velké Moravě dosud v oblasti hypotéz.

Vajsova rekonstrukce sleduje v zásadě poměrně věrně bulharsko-makedonskou staroslověňštinu, která je však někdejšímu cyrilometodějskému překladu vzdálena lokálně i časově, a tedy do jisté míry nepochybně i jazykově. Tkadlčikova rekonstrukce se opírá především o *Kij*, příp. o *Prag*, které jsou sice časově a lokálně (*Kij*), příp. alespoň lokálně (*Prag*), a tedy i jazykově předpokládané verzi cyrilometodějského překladu bible blíže, z hlediska obsahu a zejm. rozsahu však neposkytují podle našeho mínění dostatečné množství materiálu, který by umožňoval věrohodnou rekonstrukci jako takovou. K tomuto konstatování nás vede důvodné, poměrně skeptické stanovisko k řešení některých zásadních otázek, které s vlastní rekonstrukcí jazyka cyrilometodějského překladu bible, ale i s cílem rekonstrukce souvisejí.

Tyto otázky se soustřeďují zejm. k problematice mísení jazykových prvků jihoslovanských

a severoslovanských, resp. dialektismů soluňských a moravských. Protlínání specifických znaků rozdílných jazykových prostředí, jak je přítomno v *Kij* a *Prag*, lze sice předpokládat i pro cyrilometodějské texty, které byly vytvořeny na bázi jihoslovanského (soluňského) dialektu a mohly přijímat a jistě i přijímaly jazykové prvky západoslovanské – míra pronikání těchto tzv. moravismů však zůstává pro jednotlivé jazykové plány ve svém přesném naplňování jakožto spolehlivém východisku rekonstrukce neznámá. Zdá se proto přinejmenším velmi obtížné pouze na základě torzovitého objemu, ale i specifického obsahu i určení nejstarších hlaholských rukopisů spjatých s naším prostředím, jakými jsou *Kij* a *Prag*, domyslet povahu a množství těchto mísících se jazykových prvků a při rekonstrukci cyrilometodějských biblických textů je pak promítnout do konkrétního znění. Otázkou zůstává i to, nakolik a s jakým úspěchem lze unifikovat byť snad i noremně upravený staroslověnský jazyk na Velké Moravě (do něhož ovšem mohly v různé míře pronikat dialektismy jiného jazykového prostředí, než které bylo jeho vlastní nářeční bází) v celém znění textu podle do jisté míry uměle, byť sebestyčtější dotvořených pravidel, jež nutně rekonstrukci předcházejí.

O rekonstrukci praslovanštiny napsal Antonín Dostál: „Přirozeně nepůjde dnes již o rekonstrukci jako cíl, nýbrž jako o pomůcku pro výklad vývoje historického...“ (Dostál 1963, s. 72). Také rekonstrukci cyrilometodějských biblických textů nelze podle našeho mínění chápat dnes v jejím konečném výsledku jako cílovou. Vždyť všimneme-li si na okraj např. jen grafiky, musíme konstatovat, že zatímco v oblasti praslovanštiny byla již stanovena určitá pravidla pro zápis písemně nedoloženého stadia jazyka, tato pravidla byla přijata a v obecné shodě je jich užíváno, u rekonstrukce staroslověnských, cyrilometodějských textů tomu tak není. Sjednocující pravidla stanovena a přijata být nemohla, zejm. proto, že výklad řady jazykových jevů dosud zůstává pro rozdílná badatelská pojetí nejednoznačný.

Zamýšlíme-li se tak nad konkrétními výsledky rekonstrukce cyrilometodějského překladu bible a zvažujeme-li případné další možnosti, dospíváme i z hlediska jazykového k potvrzení názoru Zoe Hauptové, že „původní cyrilometodějský text je prakticky nerekonstruovatelný“ (Hauptová 1998, s. 9).

Přesto nacházíme dobré důvody pro studium již existujících rekonstruovaných verzí biblických překladů. Jsou pro nás především inspirací ke studiu dochovaných staroslověnských rukopisů samotných, ale mohou být s úspěchem využívány i pro účely didaktické.

LITERATURA

Bauerová 1991

Bauerová, Helena: *Neslovanské předlohy charvátskohlaholských breviárních textů (Prophetæ minores)*. Listy filologické, 114, 1991, s. 13–24.

Bauerová 2000

Bauerová, Helena: *K parimejním a mimoparimejním charvátskohlaholským breviárním textům prorockých knih*. In: Cyrillomethodiana. Sborník k uctění památky Mons. prof. ThDr. Vojtěcha Tkadlčíka. Olomouc – Praha 2000, s. 69–80.

Čermák 2001

Čermák, Václav: *Starozákonní mudroslovné knihy v charvátskohlaholských breviářiích (strojopis doktorské disertace)*. Praha 2001, zejm. s. 88–89.

- Dostál 1963
Dostál, Antonín: *Několik úvah o praslovanštině*. In: *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego 1963, s. 71–79.
- Fetková 1997
Fetková, Petra: *H. P. S. Bakker, Towards a Critical Edition of the Old Slavic New Testament. A Transparent and Heuristic Approach*. Amsterdam 1996. *Slavia*, 66, 1997, s. 350–353.
- Hauptová 1998
Hauptová, Zoe: *K problému rekonstrukce staroslověnských textů*. *Slavia*, 67, 1998, s. 5–10.
- Horálek 1954
Horálek, Karel: *Evangeliaře a čtveroevangelia. Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia*. Praha 1954.
- Machek 1971
Machek, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1971, s. 190.
- Mareš 1971
Mareš, František Václav: *Hlaholice na Moravě a v Čechách*. *Slovo*, 21, 1971, s. 133–200; přetisk In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha 2000, s. 61–118.
- Mareš 1997
Mareš, František Václav: *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*. Ad editionem praeparaverunt P. Fetková, Z. Hauptová, V. Konzal, L. Pacnerová, J. Švábová. Sub red. Francisci V. Mareš. Wien 1997.
- Ribarova 1987
Ribarova, Zdenka: *Knjiga proroka Jone*. *Slovo*, 37, 1987, s. 123–159.
- Ribarova 1996
Ribarova, Zdenka: *Vajsova proučavanja prijevoda Malih proroka iz brevijara Vida Omišljanina*. *Slovo*, 44–46, 1996, s. 27–43.
- Slovník jazyka staroslověnského 1966–1997
Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae. Hlav. red. J. Kurz, Praha od r. 1958, I. 1966, II. 1973, III. 1982, IV. (hlav. red. Z. Hauptová) 1997.
- Šaur 1990
Šaur, Vladimír: *Prejotované a postjotované krátké i*. *Slavia*, 59, 1990, s. 225–236.
- Šaur 1994
Šaur, Vladimír: *České náslovné j*. Opava 1994, zejm. s. 77n.
- Tkadlečik 1956
Tkadlečik, Vojtěch: *Trojí hlaholské i v Kyjevských listech*. *Slavia*, 25, 1956, s. 200–216.
- Tkadlečik 1963
Tkadlečik, Vojtěch: *Dvě reformy hlaholského písemnictví*. *Slavia*, 32, 1963, s. 340–366.
- Tkadlečik 1964
Tkadlečik, Vojtěch: *Dvojí ch v hlaholici*. *Slavia*, 33, 1964, s. 182–193.

Tkadlečik 1971

Tkadlečik, Vojtěch: *Systém hlaholské abecedy*. In: *Studia palaeoslovenica* (Kurzův sborník). Praha 1971, s. 357–377.

Tkadlečik 1987

Tkadlečik, Vojtěch: *Cyrlometodějský překlad bible*. In: *Odkaz soluňských bratří*. Sborník k 1100. výročí úmrtí sv. Metoděje usp. L. Pokorný. Česká katolická Charita 1987, s. 77–87.

Tkadlečik 2000

Tkadlečik, Vojtěch: *Cyrlometodějský překlad bible – úkoly a problémy rekonstrukce*. Vydáno z rukopisné pozůstalosti. In: *Cyrlomethodiana*. Sborník k uctění památky Mons. prof. ThDr. Vojtěcha Tkadlečika. Olomouc – Praha 2000, s. 23–36.

Tkadlečik 2000a

Tkadlečik, Vojtěch: *Über den Ursprung der Glagolica*. In: *Glagolitica*. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur. Wien 2000, s. 9–32.

Vajs 1910

Vajs, Josef: *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář Vrbnický)*. Praha 1910, s. CVII.

Vajs 1927

Vajs, Josef: *Evangelium sv. Marka a jeho poměr k řecké předloze*. Praha 1927.

Vajs 1935

Vajs, Josef: *Evangelium sv. Marka. Text rekonstruovaný*. Praha 1935.

Vajs 1935a

Vajs, Joseph: *Evangelium s. Matthaei palaeoslovenice*. Pragae 1935.

Vajs 1936

Vajs, Joseph: *Evangelium s. Ioannis palaeoslovenice*. Pragae 1936.

Vajs 1936a

Vajs, Joseph: *Evangelium s. Lucae palaeoslovenice*. Pragae 1936.

Vajs 1948

Vajs, Josef: *Spisy a projevy Josefa Dobrovského, sv. XII., Cyril a Metod, apoštolové slovanští*. Praha 1948, zejm. s. 151n.

Vašica 1996

Vašica, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Praha 1996², s. 32n., zejm. pak 40–42.

Vrana 1993

Vrana, Josip: *Evolucija leksičkih varijanata u staroslavenskom prijevodu evanđelja od kraja 10. stoljeća do početka 14. stoljeća*. Slovo, 41–43, 1993, s. 5–48.

ZUR REKONSTRUKTION DER KYRILLOMETHODEISCHEN BIBEL

Zusammenfassung

Die Studie behandelt die Problematik der Rekonstruktion der kyrillomethodeischen Bibel bezüglich ihres Inhalts, insbesondere aber hinsichtlich der konkreten sprachlichen Textgestaltung. Aufgrund von Komparation eines rekonstruirten Abschnittes des *Matthäusevangeliums* (*Mat. 1–3*) nach J. Vajs und V. Tkadlčík werden unter Illustrierung anhand konkreter Nachweise die Unterschiede beider Autorversionen verfolgt und Fragen aufgeworfen, die mit den Methoden und Möglichkeiten wie auch der Zielsetzung einer Rekonstruktion der kyrillomethodeischen Sprache zusammenhängen.

Translation © Rudolf Uvíra, 2004

Doc. PhDr. Helena Bauerová
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
bauerh@ffnw.upol.cz

K EPIŠTOLNÍ ČÁSTI TZV. LEKCIONÁŘE (EVANGELIÁŘE) OLOMOUCKÉHO

MILADA HOMOLKOVÁ

1.1 Vědecká knihovna v Olomouci opatruje ve své rukopisné sbírce pod signaturou M II 249 pergamenový kodex, který na 338 foliích nese zápis tři staročeských překladových děl náboženského obsahu, z jiného pramene neznámých. Na f. 1a – jak praví incipit – „počiná se Větší život svatého, duostojného našeho milého otce Františka, milovníka Jezu Kristova...“, čili překlad latinského spisu z r. 1261 o sv. Františku z Assisi od sv. Bonaventury. Po závěrečném *Amen* této legendy (f. 94a) následují neevangelijní mešní čtení pro celý církevní rok (f. 94b – 205b) a bezprostředně na ně navazují čtení evangelijní podle stejného pořádku (f. 205b – 331b). Tyto dva soubory jako celek představují nejrozsáhlejší a po jazykové stránce jedinečný svod staročeských biblických perikop. Podle zjištění J. Vašici¹ je rozsahem srovnatelný pouze rukopis tzv. *Kapitulního (Svatovítského) evangeliáře* z 2. čtvrtiny 15. století (KapPraž A 172), jehož interlineárně zapsaný český text je však shodný s překladem 2. biblické redakce. Do explicitu evangeliáře je vloženo datum dokončení zápisu: „A tak se skonávají čtenie všecka časny i od svatých přes celý rok podle řádu mešného až do konce. Léta od narozenie syna božieho tisíc čtyři sta jedenmezcítmého v pondělí po Přijetí matky boží na nebe“ (tj. 18. srpna 1421).² Písař zde také vyjádřil svůj osobní vztah k odvedenému dílu: „A kterýžt' toto písař psal a snahu o tyto knihy pilnú jměl, prosí těch, ktož v těchto knihách čísti bude, chválu vzdáváje pánu Jezu Kristu, aby jeho na paměti jměl, také zaň prosě milého boha.“ Na zbylé listy posledního kvaternu zanesl pak navíc ještě velkopáteční liturgii Božího hrobu určenou pro ženský klášter (f. 332a – 335a). Písař svoji „pilnú snahu“ zdůraznil oprávněně, byť podobná vyjádření bývají v rukopisech běžnou součástí kolofonů. Kvalita jeho díla vyniká zvláště při srovnání s výsledkem práce předchozího písaře, jenž dovedl zápis do f. 66b. Do tohoto prvního úseku kodexu silně zasáhla ruka korektorova a okraje stránek, popř. místo mezi řádky pokryla četnými opravami a výkladovými poznámkami. Jsou mezi nimi dvě cenná lexikální svědectví o nářečním rozdílu česko – moravském (*načierati* gl. marg. *moravsky črpati* f. 30a; *horlivostí* gl. marg. *moravsky horkostí* f. 58b). I další přípisky si tu zaslouhují pozornost; nejznámější z nich zní: „Machomet paganos a fide fecit prophanos Thalmut Iudeos Wicleff Anglicos Husque Boemos“ (f. 62b). Na prvním listě dole stojí věnovací zápis: „Tyto kniehy utinila jest paní Kačna <s> svú cerú a mají býti v obec vším sestřám.“ Zatím se však nepodařilo zjistit, kdo byla ona donátorka a pro které řeholnice byla kniha určena. Dlouho tradovanou domněnku, že šlo o řád klarisek,³ zpochybňuje nový katalog olomoucké knihovny.⁴ Své tajemství nevydala dosud ani čtyři velká písmena KGSC, kaligraficky vyvedená dole na f. 1a nad zápisem o donátorství;

stejně znamení a věnování našel J. Vašica v olomouckém kodexu M I 1, který obsahuje staročeskou verzi spisu známého pod názvem *O svatém Jeronýmovi knihy troje*.⁵

1.2 První, kdo se v nové době seznámil s tímto kodexem, byl zřejmě Antonín Boček, který o něm zprostředkoval kusé zprávy Josefu Jungmannovi.⁶ Do filologického (po)vědomí ho deset let poté přivedl Josef Jireček – a rovnou s velkým důrazem. Nejprve se zabýval významem jeho evangelijní části pro poznání dějin českého biblického překladu,⁷ později ho zkoumal jako „nejhojnější pramen nářečních zvláštností“ moravských.⁸ Touto rozpravou pronikavě zasáhl do bojů o rukopisy, poskytnuv jejich obhájcům sice četné, leč zpochybnitelné argumenty jazykové. Mnohé z oněch „zvláštností“, které Jireček vyhodnotil jako nářeční a na jejichž základě přiřkl text evangeliáře do oblasti dolského dialektu s vlivem nářečí okolních,⁹ neobstály před nezaújatě kritickým pohledem mladších badatelů – nejprve Jana Gebauera,¹⁰ pak Františka Pastrnka¹¹ a po něm Josefa Vašici.¹² Moravský původ této památky však nikdy nikdo nezpochybňoval. Ve zmíněných Jirečkových pracích má původ i označování kodexu způsobem *pars pro toto*. Název *Evangeliář olomoucký* se dosud běžně vztahuje na celý kodex (tak ho užíval i Jan Gebauer ve *Slovníku staročeském*). Jindy označuje souhrnně texty zapsané za *Životem sv. Františka* (tak i Fr. Černý v edici, viz níže) a konečně také soubor biblických perikop.¹³ Ze snahy o obsahovou zřetelnost se v dalším výkladu držím těchto označení: *Lekcionář olomoucký* pro část kodexu od f. 94b do f. 331b, *Epištolář olomoucký* pro soubor neevangelijních perikop (f. 94b – 205b) a *Evangeliář olomoucký* pro soubor perikop evangelijních (f. 205b – 331b).

1.3 *Olomouckým evangeliářem* jako předmětem své doktorské disertace ve Vídni otevřel jedno ze svých celoživotních badatelských témat Josef Vašica. V jeho době bylo již k dispozici transliterované vydání textu lekcionáře a velkopáteční liturgie, které editor František Černý opatřil základním filologickým popisem a výběrovým slovníkem.¹⁴ Po deseti letech vystoupil Vašica s důkladnou analýzou památky a kritikou jejího vydání.¹⁵ Jeho „poznámky“ – kromě radikálního omezení repertoáru skutečných moravismů – zaznamenaly více než 170 oprav chybných čtení v edici, odhalily v ní zanedbání grafických zvláštností rukopisu se závažnými důsledky pro interpretaci grafiky i hláskové podoby slov a vytkly editorovi zásadní nedostatky v kritickém aparátu a ve slovníku.¹⁶ S dalšími výhradami vůči edici, které se týkají zvláště míry a způsobu zachycení vztahu českého textu a jeho latinské předlohy, se v poměrně příznivém hodnocení této rané Vašicovy studie připojil Oldřich Hujer.¹⁷ Na rozdíl od Vašici však stále viděl cíl studia rukopisu ve stanovení jeho dialektu. U příležitosti pětisetletého jubilea vzniku kodexu věnoval mu J. Vašica přednášku ve Vlasteneckém spolku muzejním v Olomouci (16. října 1921).¹⁸ Je to zatím nejsoustavnější, byť popularizačně pojaté pojednání o všech stránkách této památky; lze jen litovat, že alespoň jedna z uvedených Vašicových prací, dnes jen těžko dostupných, se nedostala do výběru pro reedici. Ve své přednášce nemohl autor nevyjádřit lítost nad tím, že do jeho doby nebyla zveřejněna první část kodexu. Tento dluh vyrovnal o deset let později moravskoněmecký bohemista Eugen Rippl, a to ve spolehlivé transliterované edici s podrobným rozbořením jazykovým, v němž se důkladně a leckdy i nesouhlasně vyrovnává s Vašicovými náhledy na tento spis.¹⁹ Rokem 1931 je také datováno vydání Vašicovy fundamentální monografie o staročeských evangeliářích, která vymezila i tomuto olomouckému místo ve vývojovém proudu českého biblického překladu, četnými příklady doložila starobylost jeho evangelijních perikop na jedné straně a inovační zásahy při opisování z různých pramenů na straně druhé.²⁰ Dokladů z *Olomouckého lekcionáře* využil pak také Bohumil Ryba ve své objevené a metodicky inspirativní studii o staročeských mamotretech.²¹

1.4 Pro úplnost „curricula vitae“ olomouckého kodexu M II 249 dodejme, že závěrečné velkopáteční liturgii věnoval pozornost Zdeněk Nejedlý, zaujat zde uvedenou notací, užitím češtiny v liturgii a zmínkou o krvi Páně, v níž shledával vliv husitství.²² Jeho názory v tomto směru koriguje výše zmíněný soupis rukopisů.²³

1.5 Důrazem kladeným badateli na význam evangelijní části kodexu zůstávala v pozadí zájmu jeho část epištolní. Tento postoj odůvodnil hned na počátku Josef Jireček: „Probrání kritické čtení z epištol tak úzce souvisí s proskoumáním nejstaršího zčeštění celé biblí, že je samo o sobě podniknouti téměř nelze.“²⁴ Po něm pak Josef Vašica, sám dobře obeznámen s jazykovými vlastnostmi epištoláře, konstatuje: „Vůbec zůstávají epištoly v O, i se svými chybami a nedostatky, jediným svědkem perikopního překladu epištol před prvním svodem biblickým.“²⁵ A konečně Vladimír Kyas ve své knize věnované české biblí uzavírá přehled nejstarších evangelijních památek takto: „Z ostatních zachovaných staročeských evangeliářů je zvláště zajímavý evangeliář (přesněji lekciónář) Olomoucký z roku 1421..., protože obsahuje také starý překlad úryvků z jiných knih bible, který odjinud neznáme.“²⁶ V době, kdy zásluhou právě tohoto badatele je z nejstaršího českého překladu bible přístupný již text novozákonních knih a také větší část Starého zákona,²⁷ nelze tyto věty vnímat jinak než jako výzvu, byť zatím jen k dílčí přípravě sondě. Ta se v následujících odstavcích zaměří na obsahovou strukturu epištoláře (2), na konfrontaci paralelních textových segmentů (3) a na vybrané jevy lexikální (4).

2. *Epištolář olomoucký* obsahuje úryvky (perikopy, lekce) z dvaceti sedmi knih Starého zákona a z většiny knih novozákonních: mezi listy apoštola Pavla není zastoupena jen epištola k Filemonovi a z tzv. kanonik chybí 2. a 3. list Janův a list Judův. Ve srovnání s textem bible vykazují perikopy odchylky zvláště v úvodních a koncových větách, které jsou upraveny tak, aby lekce mohly stát samostatně jako významově celistvý a uzavřený text. Některá čtení vznikla také poskládáním různě rozsáhlých segmentů z více kapitol (např. epištola z Is pro oktáv po Zjevení Páně, srov. EvOL 10/23).²⁸ Epištolář (stejně jako následující evangeliář) zachovává tradiční členění na čtyři liturgické oddíly, které jsou v latinských misálech označovány jako *Proprium de tempore* (tzv. temporál; 2.1), *Proprium de sanctis* (tzv. sanktorál; 2.2), *Commune sanctorum* (2.3) a *Missae votivae* (2.4). Začátek každého oddílu je signalizován nadpisem, provedeným – stejně jako nadpisy u jednotlivých lekcí a odkazy na ně – červenou barvou („rubrikou“).

2.1 Temporál, uvedený na f. 94b obecným označením *Tuto se počínají epištoly*, je nejrozsáhlejší, protože zahrnuje čtení na neděle, svátky a na tzv. dny feriální, jak přicházejí v průběhu celého liturgického roku počínaje 1. nedělí adventní (EvOL 1–101/1–223).

2.1.1 Každé jednotlivé čtení má v čele tzv. rubriku, červený nadpis, který obsahuje určení dne a označení příslušné biblické knihy.²⁹ Pokud se k jednomu dni vztahuje více čtení, určení dne je jen u první lekce; výjimečně pak chybí označení příslušné biblické knihy (např. „V sobotu se čte tato epištola“ EvOL 4/8). V rubrikách se odráží dobová neustálenost názvů biblických knih, což je vlastnost typická pro všechny staročeské biblické překlady. Tak např. čtení z Apokalypsy je v epištoláři nadepsáno jako *epištola sv. Jana apoštola* (5x), *epištola sv. Jana, epištola z knih tajemství svatého Jana, epištola z knih tajných svatého Jana apoštola, epištola z knih tajnosti svatého Jana*. Královské knihy a novozákonní listy nemají v názvu rozlišující pořadové číslo. Jednotlivé knihy Pentateuchu jsou označovány nepravidelně: vlastním názvem (např. „Prorocství z knihy Exodu“ EvOL 47/94), nebo jako určitá kniha Mojžíšova (např. „V úterý epištola z druhých knih Mojžíšových“ EvOL 37/75), či zároveň názvy oběma

(např. „V středu epištola z druhých knih Mojžíšových, z Exodu“ EvOL 32/69). Pod označením *epištola z knih múdrosti* se tu bez dalšího odlišení skrývají všechny zastoupené knihy sapienční (srov. např. EvOL 122–123). Ne všechny rubriky určují biblickou knihu správně; zda tu jde o přehlédnutí při opisování,³⁰ nebo o rozpor mezi předlohou pro rubriky a pro vlastní text, nelze bez jiných pramenů zatím spolehlivě rozhodnout.

2.1.2 V několika málo případech, kdy pro určitý den bylo předepsáno čtení uvedené již na jiném místě temporálu, stojí v rubrice buď jen odkaz na tento den (např. „V pátek epištola k Římanóm, kterúžto najdeš v středu ochtábóv svieček psanú“ EvOL 13), nebo je tu navíc ještě i incipit příslušného čtení („V pátek epištola: *Skuste, čo jest libé bohu*. Najdeš ji psanú v pátek po desáté neděli“ EvOL 95, srov. též 63, 70, 100). Srovnáme-li tyto dva textové segmenty, tj. odkaz a skutečný incipit, zjistíme, že ne vždy se kryjí. Zdá se, že písař neporovnával znění, které měl v předloze pro rubriky, se začátkem příslušného čtení, na které odkazoval. Důležitou odkazovou poznámku zapsal za čtení pro 16. neděli po sv. Trojici („Znamenaj, že Suché dny, jenž nyníe bývají, miesta jistého tuto nemohú tuto mieti. Protož položil sem je po nedělních epištolách“ EvOL 88). Poznámka se týká podzimního kvatemburu, tzn. středy, pátku a soboty po Povýšení sv. Kříže (14. září). Tyto postní dny byly vzhledem k řadě nedělí pohyblivé, a proto lekce pro ně určené najdeme v epištoláři (stejně i v evangeliáři) až za poslední neděli po sv. Trojici (EvOL 97 a 243). Toto řazení bylo v dobových misálech obvyklé.³¹ Na konci temporálu jsou, opět paralelně k evangeliáři, zapsány dvě epištoly „de dedicatione“ („Na posvícení kostelní...“; „Na posvícení oltární...“ EvOL 101/222 a 223).

2.1.3 Daleko důležitější – z hlediska liturgického i textově genetického – jsou písařovy marginální poznámky na stránkách, kde jsou zapsány perikopy pro začátek adventu. Písař totiž dodatečně (zřejmě až po dokončení temporálu) zjistil, že jeho předloha (pro rubriky?) neobsahovala na toto období čtení pro některé feriální dny. Omyl napravil tím, že chybějících deset perikop dopsal na sám konec epištoláře a každou označil velkým písmenem, na které odkázal v poznámce na příslušné stránce vpředu. Zajímavé také je, že lekci pro pátek 15. neděle v mezidobí (1 J 2,1–8) vypsal celou, i když by byl mohl odkázat na středu 3. neděle po Velikonocích (srov. 3.1). Lze si to vysvětlit tak, že v rubrice pro toto období, podle níž shledával a do svého spisu zařazoval jednotlivá čtení, takový odkaz nebyl, možná proto, že nepředepisovala na oba dva dny stejnou perikopu. Zde se dostáváme ke složité otázce pořádku liturgických čtení v jednotlivých církevních oblastech, jíž se ve vztahu k staročeským evangeliářům podrobně zabýval J. Vašica.³² Pro další zkoumání obsahu *Olomouckého epištoláře* bude proto nutné porovnat soustavu jeho lekcí s dobovými misály a rejstříky perikop ze staročeských rukopisů biblí. Komparace pak může ukázat, kterým liturgickým řádem se lekcionář řídil a zda to opravdu byl, jak předpokládá katalog olomoucké knihovny, řád olomoucké diecéze, který v r. 1376 reformoval a závazným pro diecézi učinil Jan ze Středy.³³ Odchyly od *Lekcionáře olomouckého*, které ve výběru a pořadí perikop zjistil B. Ryba v *Břevnovském mamotrektu*, prokazují, že liturgická čtení na feriální dny se nevázala jednotným předpisem.³⁴

2.2 Tentýž požadavek platí i pro další část epištoláře, která začíná uprostřed na f. 177a nadpisem *Tuto sě počínají epištoly od svatých*. Obsahuje podle liturgického pořádku perikopy pro dny jednotlivých světců a světic, vigilií přede dnem sv. Ondřeje (30. listopadu) počínaje a svátkem sv. Kateřiny (25. listopadu) konče. Samostatné čtení je tu předepsáno jen pro některé svaté. Většina rubrik odkazuje do pododdílů následující části epištoláře (tj. do *Commune sanctorum*, srov. 2.3). V takovém odkaze je vždy uveden incipit příslušné perikopy. V nečetných

případech odkazy směřují naopak k určitému dni v temporálu, někdy i bez uvedení incipitu.³⁵ Také zde shledáváme, že text v odkazu a incipit příslušné lekce se ne vždy shodují. Srovnáme-li výčet svátků v epištoláři s evangeliářem, najdeme rozdíly nejen v podobě osobních jmen (opět variantnost pro starou češtinu typická), ale i v zastoupení některých svátků. Tak např. v epištoláři chybí den sv. Brigity z Kildare (1. února, EvOL 104; v evangeliáři uveden za oktávem sv. Anežky Panny připadajícím na 28. ledna, EvOL 248). Není připomenut ani svátek Sedmi bratří (10. července, EvOL 110; v evangeliáři uveden přede dnem sv. Markéty, EvOL 255/205). Naopak na konci epištoláře, po deseti dodatečně připsaných feriálních epištolách adventních (viz výše 2.1), je dopsána epištola pro den sv. Tomáše z Canturie (Becketa, 29. prosince, EvOL 139/309), která nemá odpovídající protějšek v evangeliáři. Uvedení svátku sv. Cyrila a Metoděje (Crhy a Strachoty, 9. března!, EvOL 105 a 250) a sv. Korduly (22. října, EvOL 117 a 262) se pokládá za projev přínaléžitosti lekcionáře k olomoucké diecézi.³⁶ Naopak neuvedení rubriky pro svátek sv. Františka (4. října), což je v souladu s liturgickým řádem Jana ze Středy, ale odporuje ritu římskému, přijímají autoři katalogu olomouckých rukopisů jako jeden z argumentů proti domněnce, že vznik kodexu souvisí s řádem klarisek.

2.3 Nadpisem *Tuto se počíná komun, totižto obecnost svatých* začíná na f. 191b třetí část epištoláře obsahující čtení stejné pro více svátků (EvOL 119–130/253–283). Ta se seskupují do několika obligátních pododdílů: Nejprve jsou uvedeny tři epištoly apoštolské, za nadpisem „od mučedníkův, kteříž nemají vlastních epištol, tyto čteny mají býti“ následuje čtrnáct lekcí pro mučedníky (EvOL 120). Podobné záhlaví uvádí pak osm perikop pro „zповědlníky“, tj. vyznavače (confessores; EvOL 125). Poslední oddíl – s nadpisem „Tuto se počínají epištoly od panen, kteréž nemají zvláščích epištol“ – je určen sveticím (EvOL 127).

2.4 Konečně poslední částku epištoláře uvádí na f. 199a titul *Epištoly k zvoleným mšim* (missae votivae, EvOL 130–135). Jsou tu po sobě zapsána čtení (nebo odkazy na ně) pro mše držené ke cti někoho nebo něčeho (*od svatého Ducha, od svatých dědicův, od svatého Kříže, od matky boží, od múdrosti, od anjelův, od spravedlnosti*; EvOL 130–132/284–289), dále pro mše za někoho nebo něco (*za biskupa, za krále, za hříchy, za se, za zdraví živých, za nemocné*; EvOL 132–133/290–293). Závěrečný pododdíl pak přináší epištoly „když památka mrtvým se děje“ (EvOL 133–135/294–299). Blíže se ke konci epištoláře, píše si na jednom místě neobvykle ulehčil práci: nevypsal epištolu za krále (1 P 2, 13–19), ale odkázal na její text v temporálu, kde je ovšem součástí delšího úryvku z 1. Petrova listu (1 P 2, 11–19; EvOL 56/113): „Když mši za krále drží, tehdy tato epištola má čtena býti: *Poddáni buďte*. Hledaj v třetí neděli po velice noci na prostřed epištoly“ (EvOL 132). Tento odkaz může být chápán coby nepřímé potvrzení toho, že Olomoucký lekcionář nebyl použitelný jako bohoslužebná kniha, ale „pouze“ jako četba vzdělávací. V jiných případech, kdy se dvě čtení takto překrývala, podobný způsob odkazování písař našťestí nevyužil. Ve třech případech se dokonce epištola opakuje v celém rozsahu (1 J 2, 1–8 v temporálu, Ph 2, 5–11 v temporálu a sanktorálu, Hb 13, 9–19 v sanktorálu a Commune). Na poměrně rozsáhlém textovém vzorku tak máme možnost sledovat difference mezi týmiž úseky perikopního textu; zároveň tu vystupují některé vlastnosti slovní zásoby celého epištoláře.

3. Následující odstavce přinášejí přehled nejvýraznějších lexikálních jevů ve zjištěných paralelních úsecích perikop *Olomouckého epištoláře*, a to jevů, které jsou diferenční buď v rámci epištoláře, nebo vzhledem k biblickému překladu první a druhé redakce. Omezený prostor článku neumožňuje zachytit všechna různocnění, jak by se slušelo na kritický aparát.

Pominuty zcela byly varianty pouze hláskoslovné a morfologické; po této stránce vykazují celý lecionář velké rozpětí způsobené tím, že jeho původce text předloh záměrně, byť ne důsledně přizpůsoboval svému časově a místně podmíněnému jazykovému úzu. Nejsou zachycena slova lišící se pouze předponou, užití vztažných zájmen *k*-ových proti *j*-ovým, výskyt zájmen *každý* proti *veš* (a jeho odvozenin) apod. Proto také ve výčtu paralelních míst chybí sub 3.1 odstavec pro 1 J 5, 4 (EvOL 54/107 | 91/196) a sub 3.5 odstavec pro Ja 5, 16 (EvOL 59/119 | 133/293).

Perikopní úseky jsou seřazeny do skupin podle toho, v jakých oddílech epištoláře se objevují. Každý odstavec má v čele určení biblického místa a odkazy (oddělené lomítkem |) na stránku/číslo příslušné dvojice čtení v EvOL. Za indexovým číslem verše stojí latinské znění z Vulgáty (příp. varianta, pokud je zde uvedena), pak ekvivalenty z EvOL v pořadí podle záhlaví odstavce, opět oddělené lomítkem |. Za nimi po čárce následuje ekvivalent první redakce biblického překladu, tj. z Drážďanské bible (D), z Olomoucké bible (O) nebo z Litoměřicko-třeboňské bible (LT), a konečně ekvivalent z bible reprezentující druhou redakci, a to buď z Bible litoměřické (L), olomoucké nebo boskovické (B).³⁷

3.1 Různočení z paralelních míst v **temporálu** prokazují, že ani v jednom případě původce tohoto perikopního svodu neopsal svou verzi textu, již jednou v kodexu zapsanou, a to ani tehdy, když se perikopa opakovala celá (1 J 2, 1–8; srov. výše 2.1.3). Ve srovnání s biblickým překladem lze tu pozorovat zřetelně větší závislost na latinské syntaxi. Překlady, které jsou vzhledem k vulgátnímu textu významově odlišné až chybné, mohou mít v některém případě své kořeny už v (pokažené) latinské předloze (zvl. časté matení zájmen *nos* a *vos*). Většinou jsou asi důsledkem toho, že autor překladu nebo opisu neporozuměl určitému slovu (např. in agnitione eius *ku poznání jeho* | v *rodu jeho* E 1, 17), jinak interpretoval syntaktické vztahy ve větě (např. et vos 1 Th 1, 5; aeterna Hb 9, 12) nebo dobře nechápal smysl kontextu (srov. Is 19, 21 solvent; 1 J 2, 8 lucet). U některých latinských výrazů se setkáváme s obvyklým střídáním ekvivalentů (*pán* | *bůh* | *hospodin*, *chvála* | *sláva*, *skutek* | *dielo*). Za pozornost dále stojí např. osobová interpretace lat. abstrakta *propitiatio* v obou verzích verše 1 J 2, 2 (*přímluvce* | *orodovník*); v jiných perikopách nalézáme ekvivalent *smilování* (Lv 23, 28 EvOL 99/217; 1 J 4, 10 EvOL 71/144).

Is 19,21–22 EvOL 101/223 | 136/303: ²¹dominus *pán* | *pán*, *hospodin* D, O, *pán* L; *vota vovebunt* *sliby* *slibovati* *budú* | *sliby* *učiní*, *sliby* *budú* *slibovati* D, O, L; *solvent* *nesplní* | *zruší*, (*budú*) *splnievati* D, O, L; ²²*percutiet* *bíti* *bude* | *zbiže*, *potepe* D, O, L.

A 10,42–43 EvOL 51/101 | 65/130: ⁴³*testimonium* *perhibent* *svědectví* *vydávají* | *činí*, *dávají* D, *vydávají* O, L; *remissionem* *peccatorum* *accipere* *hříechóm* *odpušćenie* *vzítí* | *odpušćenie* *hříchóv* *vzítí*, *ež... mají* *přijieti* D, *že ... přijmú* O, L.

1 C 11,23–29 EvOL 46/92 | 70/143: ^{23a}*Domino* *od boha* | *ode pána*, *od boha* D, *ot hospodina* O, *od boha* L; ²⁴*gratias* *agens* *poděkovav* | *diek* *učiniv*, *poděkoval* D, O, *dieky* *vzdávaje* L; *tradetur* *zrazeno* *bude* | *zrazeno* *bude*, *bude dáno* D, O, L; ²⁵*cenavit* *večeřel* | *otvečeřel*, *večeřal* D, O, L; ²⁶*mortem* *Domini* *smrt* *boží* | *smrt pána*, *smrt boží* D, O, *páně* L; *donec* *dokudž* | *donovadž*, *až* D, O, L; ²⁷*indigne* *neduostojně* | *nehodně*, *neduostojně* D, O, L.

G 4,1–2 EvOL 7/17 | 8/18: ¹*quanto* *tempore* *koliko* *časuo* | *kolikýž* *čas*, *kolikéhož* *času* D, *jak* *dlhý* *čas* O, *kerak* *dlhý* *čas* L; *nihil* *differt* *nic* *neodlučnejší* *jest* | *nic* *nenie* *proměněn*, *nic* *nenie* *rozjednán* D, *nic* *nenie* *rozdielu* O, *nic* *nenie* *rozdělen* L; ²*sub* *tutoribus* *pod* *obraniteli* | *pod* *poručníky*, *pod* *pěstúny* D, O, L; *actoribus* *činiteli* | *činěníky*, *mistry* D, O, *obráncemi* L; *ad* *praefinitum* *do* *rozkázaného* | *vyrčeného*, *ujednaného* D, *uloženého* O, L.

E 1,16–18 EvOL 10/25 | 74/152: ¹⁶gratias agens diek čině | diek čině, chválu vzdávaje D, dieky činiti O, dieky čině L; memoria vestri faciens památku vaši čině | památku vaši čině, památku vás čině D, památku vaši čině O, L; ¹⁷vobis nám | vám, vám D, O, L; in agnitione eius ku poznání jeho | v rodu jeho, k jeho poznání D, O, L; ¹⁸inluminatos osvěcujíc | osvěcené, osviecenie D, L, osvěcující O; quae sit která jest | která by byla, která je D, O, L; vocationis povolání | zavalanie, pozvání D, povolanie O, L; gloriae chvály | slávy, chvály D, slávy O, L.

C 3, 17 EvOL 13/32 | 73/149: ¹⁷in opere v skutce | v diele, v skutku O, L; per ipsum skrze Jezu Krista | skrze neň, skrzě něho O, L.

1 Th 1,2–6 EvOL 14/34 | 97/212: ²pro omnibus vobis za všickny vás | za vsecky vy, za vy za vsecky D, O, L; nostris vašich | našich, našich D, O, L; sine intermissione bez odpočívání | bez přestávání, bez přestání D, O, bez přestávání L; ³memores památliví jsúc | pamatující, pomniece D, pamatující O, L; operis účinku | skutek, činy D, skutek O, skutky L; laboris usilování | díela, úsilí D, O, L; sustinentiae přídržnosti | setrvalosti, čekání D, O, zdržení L; ⁵evangelium nostrum čtenie vaše | čtení naše, zvěštování čtenie D, O, čtenie L; in sermone v hlahole | v řeči, v řeči D, O, L; vobis propter vos u vás pro nás i vás | u vás pro vás, mezi vámi pro vy D, O, mezi vámi pro vás L; ⁶et vos imitatores následovníci | a vy následovníci, a vy následovníci D, O, L; Domini hospodina | páně, hospodina D, O, pána L; in tribulatione v zamúčení | v truchlosti, v núzi D, v zamúčení O, L.

Hb 9,11–12 EvOL 40/81 | 100/221: ¹¹per amplius et perfectius tabernaculum jiščeje a dokonalejší chrám | více a dokonaleje v chrám, v prostranější i v svrchovanější stan O, širšie dokonalejší L; ¹²vitulorum telcuov | telat, telecí O, býková L; introivit všel | vstúpil, všel jest O, vyšel jest L; in sancta v posvátnost věčnú | v posvátnost věčnú, v svatyni O, L; aeterna redemptione inventa vykúpeniem nalezeným | spasenie nalezené, věčné vykúpenie nalez O, ... našel L.

Ja 4,7–10 EvOL 78/162 | 89/192: ⁷fugiet odběhneť | utečeť, odstúpi D, utečeť O; ⁸purificate ozdobte | zčistě, čistá jmějte D, očistěte O; duplices animo dvojmím úmyslem | dvojmím úmyslem, ješto ste dvojitého úmysla D, dvojeho úmysla O; ⁹miseri miserní | bídní, hubení D, biední O; lugete et plorate plačte | lkajte, želejte D, lkajte O; in maerorem v žalost | v truchlost, v pláč D, O; ¹⁰humiliamini ponižte se | pokořte se, pokořte se D, O; in conspectu Domini před pánem | v opatření pána, před hospodinem D, před obličejem božím O.

1 J 2,1–8 EvOL 57/114 | 87/186: ¹si quis peccaverit jestliže kto shřeší | ač kto hřešil by, pakli který shřeší LT, shřeší li kto O; advocatum řečníka | přímlovčího, řečníka LT, přímlovci O; ²propitiatio přímlovce | orodovník, slítování LT, O; ³cognovimus jsmy poznali | známy, známost mámy LT, známe O; ⁵servat verbum chová slova | zachovává slova, chová slova LT, O; vere věru / věrú? | věrně, věrně LT, O; perfecti fuerimus var: dokonání budemy | dokonali jsmy, svrchování budem LT, dokonali budem O; se in ipso manere se v něm přebývati | se v Kristu přebývati, že on v něm přebývá LT, se v něm přebývati O; ⁸et in ipso et in vobis v něm ale ne v nás | v něm ale ne v vás, i v něm i u vás LT, i v něm i v nás O; lucet svítí | nesvítí, svítí LT, O.

1 J 4,11–16 EvOL 71/144 | 138/307: ¹¹alterutrum jeden druhého vespolek | vespolek, jeden druhého LT, O; ¹³in hoc intellegimus v tom poznávamy | na tom rozumímy, poznáváme LT, v tom známe O; ¹⁵confessus fuerit vyznávati bude | vypravovati bude, vyzná LT, O; ¹⁶cognovimus et credidimus (credimus var:) smy poznali i věřimy lásce | věřimy lásce a poznali smy lásku, poznáváme a věřimy milosti LT, sme poznali a věřime lásce O.

3.2 Několikeré opakování segmentů z knihy Sirach v **Commune sanctorum** se slovesnými tvary protikladných časů hlásí k rozdílné latinské předloze. Spolu s překlady bible se odchyľuje od vulgátního znění v Sir 45, 3 a 6 (coram > coronam, iussit > iunxit?).

Sir 24,1–4 EvOL 126/273 | 128/279: ¹laudabit (laudavit *var.*) chválila | chváliti bude, chváli O, chváliti bude L; ²Altissimi najvyššieho | najvyššieho, vrchnieho O, najvyššieho L; in conspectu v obezřění | v obezřění, v vidění O, L; gloriabitur chválen bude | slaven bude, bude slavena O, oslavena bude L; ³exaltabitur pocen bude | povýšen bude, bude povýšena O, L; ⁴benedicetur požehnán bude | požehnán bude, bude blahoslavena O, bude požehnána L

Sir 44,27 EvOL 119/253 | 125/270: ²⁷homines misericordiae milosrdenství | milost, lidi milosrdné O, L; in oculis omnis carnis v opatření všeho těla | před očima páně, před očima všelikeho tvorů O, L.

Sir 45,2, 4, 6 EvOL 119/253 | 126/274: ²magnificavit eum in timore rozmnožil jej v bázni | rozmnožil jej v bázni, vzpanil jeho hrózu O, vzvelebil jej v hruoze L; ⁴de omni carne ze všeho těla | ze všeho těla, ze všeho stvoření O, L; ⁶dedit illi coram praecepta (et *var.*) legem vitae et disciplinae dal jemu přikázání a zákon života a poslušenství | dal jemu srdce k přikázání a k zákonu života i k poslušenství, dal jemu srdce ku přikázání a zákonu života i kázní O, L.

Sir 45,3 EvOL 119/253 | 125/270 | 126/274: glorificavit illum in conspectu regum oslavil jej před kráľy | zvelebil jej v obezřění kráľův | oslavil jej v obezřění kráľův, oslavil jeho před kráľi O, L; iussit illi coram (coronam *var.*) populo suo (populi sui *var.*) – | dal jemu korunu slávy | spojil jemu korunu lidu svého, a přichýľil jemu korunu svého lidu O, ...u lida svého L; ostendit illi gloriam suam ukázal jemu slávu | – | ukázal jemu slávu svú, ukázal jemu svú slávu O, L.

Sir 45,8 EvOL 119/253 | 125/270: testamentum založení | zákon, ustavenie O, svědectvie L.

3.3 Textový vzorek paralelních míst, který dává k dispozici **temporál a sanktorál**, je bohatý na lexikální různocnění a prozrazuje jimi mj. i vazbu na různé latinské variantní předlohy. Zdá se, že temporální čtení si tu podržují více archaismů (srov. Mal 3, 1–4). Sanktorál se důsledněji drží stejného ekvivalentu za určitý latinský výraz (forma *podobnost* Ph 2, 6–7; agnus *beran* Ap 5, 6–8). Je zřejmé, že pořadatel epístol tyto pasáže neporovnával, nesnažil se je lexikálně sjednotit, ale při úpravě předlohy postupoval u každé lekce samostatně.

Mal 3,1–4 EvOL 2/4 | 104/226: preparabit viam proklestí cestu | připraví cestu, připraví cestu O, L; ante faciem před obličejem mým | před tváří mů, přede mnú O, před tváří mů L; dominator vladaťel | pán, pán O, panovník L; testamenti svědectvie | zákona, ustavenie O, svědectvie L; ²poterit cogitare můž pomnieti | bude moci mysliti, bude moci vymysleti O, bude moci mysliti L; stabit ad videndum státi bude k vidění | ostane k obezřění, stane k vidění O, L; ignis conflans oheň vzdúci | oheň rozduťý, oheň slévaje O, oheň přezehuje L; ³conflans vzdýmaje | slévaje, slévaje O, přezehuje L; emundans čistě | ščiščuje, očistije O, přečistije L; colabit (conflabit *var.*) rozedme | slije, zcědí O, přecedí L; erunt Domino offerentes budú hospodinu nesúce | budú pánu ofěrovati, budú hospodinu ofěrovati O, ofěrovati budú pánu; sacrificia in iustitia oběť v pravdě | oběť v spravedlnosti, oběť spravedlnosti O, posvěceniny v spravedlnosti L; ⁴dies saeculi dnové svědčí | dnové světa, den věku O, dnové věku L; anni antiqui léta dávná | léta stará, stará léta O, L.

Ph 2,5–7 EvOL 44/88 | 116/248: ⁶in forma v postavě | v podobnosti, v podobenství D, v tvárnosti O, v osobě L; rapinam lúpežem | dráním, lúpežem D, O, L; arbitratus est chtěl dosíci | požádal jest, nadál se jest D, domněl se jest O, L; ⁷exinanivit se ponižil | se ponižil, se pokořil D, se jest zmařil O, L; formam servi osobu služební | podobnost služebníci, podobenství sluhy D, tvárnost sluhy O, způsob sluhy L; habitum způsobem | oděvem, obcováním D, O, L.

Ap 5,6–10 EvOL 57/115 | 118/251: ⁶throni stolice | thronu, stolicě O, tronu B; agnum beránka | berana, beránek O, B; ⁸viginti quattuor čtrmezcítma | čtyři a dvadseti, čtyřmezidcietma D, O, čtrmezdcieta B; coram agno před beranem | na tváři své před beranem, před beránkem D, O, B; citharas et fialas žaltáře a húsle | húsle a píščalky, húsličky a zahrldité báně D, O, B; ⁹occisus es zahuben jsi | zabit jsi, jsi zabit D, O, B; ¹⁰regnabunt (regnabimus var.) kralovati budú | kralovati budem, budem kralovati D, O, B.

3.4 Text společný pro **temporál a Commune** i přes minimální rozsah a totožnost v. 4 a 6 potvrzuje předpoklad, že tyto dvě skupiny perikop vycházejí z odlišných předloh. V závislosti na nich se v. 3 rozchází ve slovesných časech a odlišně prezentuje subjekt slovesa *firmabitur*: v první perikopě je vztažen k předchozímu neutru *zdravie*, ve druhé ke spojení *blahoslavený muž*, které stojí v úvodu perikopy. Lekce v Commune přináší významově i formálně přesnější překlad spojení *aqua sapientiae salutaris* (podobně jako bible). V předloze pro překlad, z něhož vyšel temporální text, stál zřejmě gen. sg. *salutis* (chybnou interpretací zkratky pro adj. *salutaris* ?), souřadně pak připojený spojku *et* k předchozímu genitivu *sapientiae*, jistě i vlivem syntaktických vztahů v předchozí větě (*panem vitae et intellectus*).

Sir 15,3, 4, 6 EvOL 7/15 | 124/267: ³cibabit (cibavit var.) nakrmil | nakrmí, nakrmil jest O, L; aqua sapientiae salutaris vodú múdrosti a zdraví | vodú múdrosti spasení, vodú spasené múdrosti O, vodú múdrosti spásitedlnú L; potabit (potavit var.) napojil | napojí, napojil O, L; firmabitur potvrzeno bude | utvrzen bude, stvrdil sě O, utvrzen bude L.

3.5 Překlad **voťivních perikop** je vzhledem k jejich paralelám v **temporálu** lexikálně značně odlišný, ale pro existenci dvojí latinské předlohy tu chybějí zřetelné důkazy. Vztah k biblickým překladům je kolísavý u obou oddílů. Verše 1 C 13,4–8, které jsou součástí perikopy pro neděli předcházející Popeleční středě, jsou vzhledem k svému voťivnímu protějšku a k biblickému překladu nápadné substantivy *milost a křivda*, které prozrazují starší původ textu, a především archaickým ekvivalentem za lat. *non aemulatur*. Názor B. Ryby, že *nenávidí* zde stojí chybně místo *nezávidí*,³⁸ lze vyvrátit odkazem na další starobylé doklady slovesa *náviděti* ve významu ‚řevnit proti komu, žárlit, sočit, nevražít na někoho, závidět někomu‘ (srov. *Staročeský slovník s.v. náviděti* 1).

Is 58,10–11 EvOL 19/45 | 135/299: ¹⁰orietur zjeví sě | vynde, vzende D, L, vzejde O; in tenebris ve tmách | v temnostech, ve tmách D, O, L; ¹¹splendoribus světlostmi | bleskotí, blýskotami D, O, L; liberabit vykúpí | vysvobodí, zprostí D, O, L; inriguus zplozená | vlažná, vlhká D, O, vlažná L; fons aquarum studnice vod | studně vod, studnicě vodná D, O, L; non deficient nezbyvají | nezhynú, nezhytnú D, O, L.

1 C 12,7–11 EvOL 80/169 | 130/284: ⁷unicuique všelikému | všelikému vašinci, každému D, O, L; ad utilitatem k užítku | k potřebnosti, k užítku D, O, L; ⁸sermo řeč | řeč, mluvenie D, O, řeč L; ⁹sanitatum uzdravování | zdraví, uzdravenie D, O, uzdravování L; ¹⁰operatio virtutum účinek moci | učinění cnosti, divón činění D, O, L; genera linguarum rozličnost jazykův | rozeznání plod jazyků, rozličnost jazykuov D, O, L; interpretatio sermonum vykládání řeči | vypovědění kázni, vykládanie řeči D, O, L; ¹¹operatur zjednává | činí, činí D, O, L; unus atque idem jeden a týž | jednostajný, jeden a týž D, O, L; prout vult jakž chce | jakž ráčí, jakž chce D, O, L.

1 C 13,4–8 EvOL 17/41 | 132/289: ⁴caritas milost | láska, láska O, L; patiens pokorná | pokorná, trpělivá O, L; benigna milostivá | milostivá, dobrotivá O, L; non aemulatur nenávidí | nehněvá se, nezávidí O, L; ⁵non iritatur nedrážní | nebývá zdražněna, nedráždí sě O, nepopuzuje se L; ⁶super iniquitatem křivdě | nad zlostí, zlosti O, nad zlostí L; ⁷suffert snese | snáší, trpí

O, snášie L; sperat úfá | v naději má, se naděje O, L; sustinet strpie | zdržuje, pokojně čaká O, L; ⁸excidit nesejde | nevytrhá se, nevypadne O, L.

3.6 Úseky, které jsou společné pro **sanktorál a Commune**, mírou shod svědčí ve prospěch domněnky, že oba tyto oddíly mohly mít společné východisko. Sanktorální text z 2 T podstoupil zřetelné inovace gramatické (náhrada latinské vazby ak. s inf. vedlejší větou obsahovou) i lexikální (*do vězení* za starší *do okov*). Obě perikopy z Hb shodně uvádějí překlad vycházející z chybného čtení lat. abl. pl. *escis* (čteno jako 2. os. pl. *estis*), který implikuje chybnou interpretaci subjektu slovesa v následující vztažné větě. Z lexikálních jednotlivostí tu za pozornost stojí adj. *památlivý* (2 T 2, 8–10); jde o podobu ve staré češtině jen řídce doloženou, v epištoláři olomouckém ovšem opakovaně (srov StČS s.v. *pamětlivý* a 1Th 1, 3, viz výše sub 3.1). U substantiva *obět* zaznamenáváme v instr. pl. jinak řídký o-kmenový tvar.

2 T 2,8–10 EvOL 111/238 | 124/266: ⁸memor esto památliv bud' | památliv bud', pomni D, vzpomínaj O, pamětliv L; surrexisse žeť jest vstal | vstáti, vstavše D, jenž jest vstal O, žeť jest vstal L; ⁹laboro usiluji | usilují, praciji D, usiluji O, usiluje L; ad vincula do vězení | do okov, do okov D, O, L; ¹⁰ideo ale | ale však, ale D, protož O, L; sustineo zdržím | trpi, trpím D, O, L.

Hb 13,9–16 EvOL 112/239 | 127/276: ⁹peregrinis pútničím | pútničím, neznámým D, pútničím (točíš neznámým) O, pútničím L; stabiliri ustanoviti | ustaviti, ustanoviti D, O, L; non escis quae non profuerunt nejste, kteříž neprospěli | nebud'te ti, jenž neprospívají, ne jestojskú, jesto nebylo prospěšno D, ne krměmi, kteréžto neprospějí O, ne krměmi, kteréžto sú neprospěly L; ambulanti in eis chodíce mezi nimi | chodíce mezi vámi, přebývajícími v nich D, chodícím v nich O, L; ¹⁰tabernaculo chrámu těla | chrámu těla, stanu tělesnému D, O, L; ¹¹extra castra před městy | před městy, napřed stanov D, vně z stanovišč O, vně stanovišť L; ¹²extra portem za branú | před branú, před branú neb vraty D, vně před branú O, L; passus est trpěl jest | trpěl jest, umučen jest D, O, L; ¹³inproperium zlořečenství | utrpení, následování D, hanění O, L; ¹⁵fructum labiorum ovoce rtů | ovoce rtů, užitek a plod rtuov D, užitek rtov O, L; confitentium zpovídajících se | vyznávajíc, chválejících D, vyznávajících O, L; ¹⁶hostiis promeretur obětím odplacuje | oběty ukrocen bývá, oběty bude za odplatu D, oběti zaslúžen bývá O, L.

3.7 **Votivní** perikopa má ve srovnání se svou **sanktorální** paralelou výrazně odlišný překlad právě těch latinských výrazů, kde se sanktorální a biblická verze sblíží. Ekvivalenty, v nichž se obě perikopy shodují, jsou naopak velmi odlišné od slov z biblických překladů. Průnikový text je však příliš krátký na to, aby se z něj dal vyvodit určitější závěr jak o vztahu perikop k překladu obou redakcí, tak o totožnosti předlohy pro oba tyto oddíly epištoláře.

Sir 24,15–16 EvOL 114/244 | 131/286: ¹⁵similiter takež | podobně, takež D, O, L; potestas moc | moc, vládní D, L vladění O; ¹⁶radicavi plodila sem | šcepovala sem, vzplozena jsem D, O, L; honorificato poctivém | poctivém, csném D, O, poctivém L; detentio zdržení | schování, zdržení D, O, zdržení L.

3.8 V čtveřici veršů, která jako jediná spojuje tři oddíly epištoláře, tj. **temporál, sanktorál a votivní mše**, znovu nápadně vystupují shody mezi perikopou sanktorální a votivní (srov. 3.7). Na starší původ temporálního čtení, které je určeno pro Květnou neděli, tzn. přísluší k nejdůležitějšímu, protože postnímu okruhu perikop, ukazují užité spojky a sloveso *zvěstovati*.

Ph 2,8–11 EvOL 44/88 | 116/248 | 131/285: ⁸autem ale | 0 | a, a D, O, L; crucis kříže | křížovéj | křížovéj, křížovou D, křížě O, L; ¹⁰lesu Ježíšovo | Ježíše | Ježíše, Jezukristovo D, Ježíšovo O, Kristovo L; ¹¹confiteatur zvěstoval by | zpovídal by | aby vypravoval, vyznal D, vyznával O, L; quia nebo | že | že, že D, O, L; Dominus pán | pán | pán, hospodin D, pán O, L.

3.9 Ve zmíněné jubilejní přednášce J. Vašica konstatoval, že tak jako je *Olomoucký evangeliiář* kompilací z několika zdrojů, i v epištolách „lze pozorovati dvojí předlohu, neboť druhá jejich část, Proprium a Commune Sanctorum, s větší přesností jazykovou a úchylkami textovými ve stejných perikopách zakládá se patrně na jiném prameni“.³⁹ Na základě výše uvedeného srovnání textových úseků, které se v epištoláři opakují, lze tuto domněnku potvrdit (srov. 3.3, 3.4, 3.5) a zároveň upřesnit: i pro perikopy v rámci jednoho oddílu lze předpokládat různé prameny, pravděpodobně i v závislosti na tom, k jakému okruhu liturgického roku perikopa přísluší a pro jakou kategorii dní (nedělní, sváteční, feriální) je určena. Zároveň je však nutno vzít v úvahu, že lekce pro důležitější dny byly zřejmě pro kazatele potřebnější, a proto častěji opisované, a tím i výrazově obnovované. Četná různočtení lze vysvětlit variantní latinskou předlohou; míra závislosti českého textu na latinském znění může být pak dána jednak omezenou jazykovou kompetencí autora překladu, nebo naopak snahou zůstat co nejvíc věren originálu. Uvedená různočtení přesvědčivě dokládají, že *Epištolář olomoucký* povstal nezávisle na překladu celé bible do češtiny. Přece však – vzhledem k době vzniku rukopisu – je třeba počítat s tím, že v perikopách se objeví lexikální či gramatické shody s textem staročeské bible. Až daleko podrobnější analýza může odhalit, zda určitá skupina lekcí vykazuje tak nápadnou míru shod, že nelze vyloučit určitou souvislost s první či druhou redakcí staročeského biblického překladu. Ale – jak opět čteme u Vašici – „jest obtížno jíti bezpečně po stopách původních zdrojů, z nichž E(vangeliář) O(lomoucký) vznikl ...“.⁴⁰

4. Jedna z cest, která by mohla alespoň směřovat, když ne přímo dovést k leckteré stopě původu epištoláře, je zjištění překladových ekvivalentů za frekventovanější biblická slova či slovní spojení, zvl. za ta, která mají povahu náboženských termínů. Je to cesta, která v bádání o staročeském překladu bible přinesla již mnohé ovoce, ať už v pracích Vašicových, Rybových, Kyasových nebo Vintrových.

4.1 V *Epištoláři olomouckém* se tento postup již jednou osvědčil: V souvislosti s analýzou staročeských dokladů, které neměl k dispozici F. V. Mareš při rozboru písně *Hospodine, pomiluj ny*, se ukázalo, že v naprosté většině případů (čtrnáctkrát) je latinské *pax* v perikopách přeloženo jako *pokoj*, jednou je užito ekvivalentu *mír* (ve spojení *pax Dei* Ph 4,7 EvOL 4/9) a jednou překvapivě *žizn* (*ale buoh naděje naplní vy všie radosti a zizzzny u víře* R 15,13 EvOL 2/3). Staročeské překlady bible volí na tomto místě také výraz *pokoj*. Zde doložený význam ‚žití v pokoji (klidu, míru)‘ je možno vidět jako spojovací článek mezi staroslověnským a staročeským slovem *žizn*.⁴¹ Tato epištola, určená pro druhou adventní neděli, se vyznačuje i dalšími archaismy a nalézáme zde také ojedinělý překlad *zkazovati se budu* za latinské *confitebor*; jiné perikopy v epištoláři kladou za toto sloveso ekvivalenty *zvěstovati*, *zpoviedati se* nebo *vypravovati* (celá trojice je zastoupena v opakovaném verši Ph 2,11, srov. výše 3.8).

4.2 Jako první výhodné východisko pro získání svědectví o lexikálním svérázu a genetické vícevrstevnosti textu *Epištoláře olomouckého* se jeví latinské výrazy, jejichž překlady byly směřovatelné pro V. Kyase při analýze prvního českého překladu bible. V následujícím srovnání se soustředíme jen na několik lexémů, na jejichž základě badatel identifikoval dva různé původce epištol.⁴²

4.2.1 Za subst. *conversatio* se ani na jednom místě *Epištoláře olomouckého* neobjevuje *obcovanie* nebo *priebytek*, což jsou ekvivalenty Drážďanské bible. Epištolář tu ve shodě

s prvním překladatelem volí substantivum verbale, ale od stejného slovesného základu jako překladatel druhý, tj. *přebývanie*; v jednom případě pak klade *bydlenie* (G 1, 13 EvOL 109/235).

4.2.2 Latinské *ecclesia* je ve většině případů překládáno jako *kostel*, ale čtení na Popeleční středu, o němž lze předpokládat, že vzhledem k významu toho dne v rámci liturgického roku patří k starší vrstvě perikop, uvádí výraz *sňatek* (Jl 2,16 EvOL 18/42). Stejný překlad čteme také v perikopě pro středu neděle po Nanebevstoupení Páně (Hb 2,12 EvOL 61/124), tedy opět v období liturgicky výrazně akcentovaném.

4.2.3 Ekvivalent *dlúhost*, které se v epištolári objeví třikrát za lat. *longanimitas*, se shoduje s řešením, které volil druhý překladatel biblických epištol. Ten, na rozdíl od prvního překladatele, jenž užíval spojení *dlúhé čakánie*, si u tohoto latinského kompozita nebyl zřejmě jist významem a snažil se někdy napodobit slovtvornou strukturu latinského originálu překladem *dlúhomyslenstvie* nebo *dobrodružstvie*. Původce perikopy na 14. neděli po sv. Trojici si počíнал stejně, rozhodl se však pro složeninu *dlúhověčnosť* (G 5,22 EvOL 85/181).

4.2.4 V případě lat. substantiva *patientia* se vedle většinové náhrady slovem *pokora* setkáváme se dvěma výjimkami. První se nachází v bezprostředním sousedství právě zmíněného slova: ve výčtu „užitků ducha“ tu po sobě následuje *pokoj* (pax), *pokojnosť* (patientia), *dlúhověčnosť* (G 5,22 EvOL 85/181). Tato perikopa má i další lexikální pozoruhodnosti: dokládá např. užití slovesa *požádati* v archaické imperfektivní platnosti (G 5,17)⁴³ a lat. *veneficia* překládá jako *jedovactvie* (G 5,20; první překlad bible volí *čarovánie*). Ke stejnému motivačnímu východisku se hlásí druhý ojedinělý ekvivalent, a to *pokoj* v jedné lekci pro apoštoly v Commune sanctorum (EvOL 122/261) a také první překladatel biblických epištol svým výrazem *pokojenstvie*. Jeho překladatelský druh se držel ekvivalentu *utrpenie*.

4.2.5 Překladovou dvojici *spasenie a zdravie* za lat. *salus*, kterou má první překlad bible, nalézáme i v epištolári; výrazně tu ovšem převažuje *spasenie*. Dvakrát se ale objeví ekvivalent *sláva*, a to v sanktorálních perikopách pro den sv. Jana Křtitele (Is 49,6 EvOL 108/232) a pro den Všech svatých (Ap 7,10 EvOL 118/252).

4.2.6 Další dva latinské výrazy jsou v epištolári nahrazovány pomocí jiných ekvivalentů, než které vystupují jako příznačné pro oba nejstarší překladatele biblické. Za sloveso *blasphemare* tu stojí *(po)rúhati* (v bibli *haněti, láti* proti *potvořovati, potvoru činiti*). Frekventované adverbium *invicem*, pro něž má bible spojení *v hromadu* nebo *mezi sobú*, se v epištolári vyjadřuje běžně spřežkou *vespolek*. Jen jednou se objeví spojení *rúžno povzdál*, a to v prorocké lekci pro sobotu před 4. postní nedělí (Dn 13,51 EvOL 34/72).⁴⁴ Dvakrát tu pak čteme adverbium *společně* (G 5, 17 EvOL 85/181; E 5,21 EvOL 91/197). A je opravdu jen náhoda, že jedno toto vybočení z většinového úzu (G 5, 17) se opět váže na perikopu pro 14. neděli po sv. Trojici, v níž jsme již výše (4.2.4) shledali i jiné překladové lexikální výjimečnosti?

5. Nekonečně mnoho podobných a jiných otázek je možné si klást nad textem epištolní části *Lekcionáře olomouckého* a některé snad najdou nakonec i odpověď. Před osmdesáti lety byl J. Vašica při své jubilejní přednášce přesvědčen, že tato staročeská památka rodu moravského „bude stále ještě předmětem bedlivého studia a nejjedné vědecké diskuse“. Můj příspěvek byl veden upřímnou snahou oživit obě.

POZNÁMKY

- 1 Srov. Vašica, Josef: *Staročeské evangeliáře*. Praha 1931, s. 98.
- 2 Doklady transkribují v zásadě podle úzu *Staročeského slovníku*, srov. *Staročeský slovník*. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk. Praha 1968, s. 44n. Zachovávám také jeho zkratky označující biblické knihy.
- 3 Srov. Jireček, Josef: *O českém prvotním překladu sv. evangelií a o obměnách jeho až do 15. století*. Praha 1859, s. 4; Vašica, Josef: op. cit. v pozn. 1: 94; Petřů, Eduard: *Z rukopisných sbírek universitní knihovny v Olomouci*. Praha 1959, s. 42.
- 4 Srov. Boháček, Miroslav – Čáda, František: *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*. Böhlau 1994, č. 345. Autoři tu odkazují na nepublikovanou analýzu kodexu od F. Pokorného. Za možnost seznámit se s obsahem celé této studie vděčím dr. Stanislavu Petrovi, vedoucímu oddělení pro soupis a studium rukopisů Archivu AV ČR.
- 5 Srov. Vašica, Josef: *Olomoucké 500leté knižní jubileum*. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 33, 1922, s. 51.
- 6 Srov. Jungmann, Josef: *Historie literatury české*. Praha 1849, III, č. 587, 588, 918, 941.
- 7 Srov. Jireček, Josef: op. cit. v pozn. 3: 4n.
- 8 Srov. Jireček, Josef: *O zvlátnostech češtiny ve starých rukopisech moravských*. Praha 1887.
- 9 Ibid.: 78.
- 10 Srov. Gebauer Jan: *Moravismy Rkp. Královédvorského, prý důkazem jeho pravosti*. Athenaeum, 6, 1889, s. 10–19.
- 11 Srov. Pastrnek, František: *Moravismen in der ač. Sprachdenkmälern*. Archiv für slavische Philologie, 12, 1890, s. 180–211.
- 12 Srov. Vašica, Josef: *Několik poznámek k evangeliáři Olomouckému*. In: Výroční zpráva kněžecího arcibiskupského soukromého gymnasia s právem veřejnosti v Kroměříži za školní rok 1911/12. Kroměříž 1912, s. 3–19.
- 13 *Staročeský slovník* uvádí doklady z tohoto kodexu pod zkratkami FRANT, EVOL a RITKLAR.
- 14 Srov. *Evangeliář Olomoucký*. Vydal František Černý, Praha 1901. Jirečkovo nářeční určení přejímá editor bez přihlednutí k Pastrnkově kritice, ale přece jen se staví rezervovaně k možnosti ztotožnit dnešní a historický stav dialektů (srov. s. XXXII).
- 15 Srov. Vašica, Josef: op. cit. v pozn. 12.
- 16 Kniha postrádá ukazatel biblických míst, což je u vydání tohoto typu textu jen stěží omluvitelné; otiskl jej až J. Vašica jako dodatek ve své studii z r. 1931, s. 132–137. Od podzimu 2002 již nejsme odkázáni jen na tuto edici: SVK v Olomouci nechala celý kodex převést do digitální podoby a umístila ho celý v náhledu na svých internetových stránkách; je též k dispozici CD-ROM. Při tvorbě tohoto příspěvku jsem však ještě plně vycházela z Černého edice (což nebudí omluvou případných transkripčních nepřesností). Doklady proto cituji pod zkratkou EVOL a s uvedením strany edice, případně za lomítkem s číslem příslušné perikopy. Knižní edice respektuje původní foliaci rukopisu a list 95 a 193 počítá dvakrát. Naproti tomu digitální podoba předvádí folia číslována průběžně. Při odkazování přímo na rukopis bude proto od nynějška nutné na tento rozpor brát ohled.
- 17 Srov. Hujer, Oldřich: *Listy filologické* 40, 1913, s. 389–393.
- 18 Srov. Vašica, Josef: op. cit. v pozn. 5.
- 19 Srov. *Das altschechische Leben des heiligen Franziskus von Assisi*. Ed.: Eugen Rippl. Praha 1931.
- 20 Srov. Vašica, Josef: op. cit. v pozn. 1: 94–97.
- 21 Srov. Ryba, Bohumil: *K latinsko-českým mamotrektům*. *Listy filologické* 62, 1940, s. 1–68.
- 22 Srov. Nejedlý, Zdeněk: *Dějiny husitského zpěvu*. Sv. 5. Praha 1955, s. 143, 184, 379.
- 23 Srov. op. cit. v pozn. 4.
- 24 Srov. Jireček, Josef: op. cit. v pozn. 3: s. 3.
- 25 Srov. Vašica, Josef: op. cit. v pozn. 1: s. 12.
- 26 Srov. Kyas, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha 1997, s. 35.
- 27 Srov. *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. Ed. V. Kyas. I. díl Evangelia. Praha 1981; II. díl Epištoly, Skutky apoštolů, Apokalypsa. Praha 1985; III. díl Genesis – Esdráš. Praha 1988; IV. díl Tobiaš – Sirachovec. Paderborn 1996.
- 28 V biblických textech z té doby se nesetkáváme ještě s číslováním veršů; bylo zavedeno až od vydání latinské bible v r. 1551.

- 29 Pokud je v rubrice pořadové číslo pro oddíl dané biblické knihy (označovaný jako *položenie, rozdiel, kapitola*), jen někdy odpovídá kapitole podle dnes obvyklého číslování. Srov. v celém epištoláři: shodně s Vulgátou EvOL 48/95, 72/145, 73/148, 99/217, 123/263, 126/272; proti tomu odchylně EvOL 89/190, 91/197, 96/211.
- 30 To můžeme předpokládat např. v rubrice *V pátek epištola Korintským* EvOL 79/165, která uvádí text C 1,21–24, protože bezprostředně po ní následuje perikopa z 1 C 10,6–13. Další chybné určení v celém epištoláři např. EvOL 38/77, 51/99, 102/224.
- 31 Srov. Vašica, Josef: op. cit. v pozn 1: s. 117 a 121.
- 32 Ibid.: 105–125.
- 33 Srov. Vašica, Josef: *Z kapitulní knihovny v Olomouci*. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 38, 1927, s. 113–31.
- 34 Srov. Ryba, Bohumil: op. cit. v pozn. 21: s. 4–5.
- 35 Z incipitu *Blahoslavený muž, kterýž* v rubrice pro den sv. Apolináře, EvOL 111, není zřejmé, zda má být čtena perikopa Sir 14,22+15,3–6, nebo Sir 31,8–11, srov. EvOL 124/267 a 268.
- 36 Srov. op. cit. v pozn. 4: s. 601.
- 37 K zachování textu 1. a 2. redakce v uvedených biblích srov. úvody jednotlivých děl kritického vydání nejstaršího českého překladu bible (op.cit. v pozn. 27) a příslušné kapitoly u V. Kyase (op. cit. v pozn. 26).
- 38 Srov. Ryba, Bohumil: op. cit. v pozn. 21: s. 26.
- 39 Srov. Vašica, Josef: op. cit. v pozn. 5: s. 55.
- 40 Ibid.
- 41 Srov. Homolková, Milada: *K staročeskému slovu žizn*. Slavia, 70, 2001, s. 359.
- 42 Srov. Kyas, Vladimír: *První český překlad bible*. Praha 1971, s. 44.
- 43 Doloženo i na jiných místech epištoláře, srov. doklady v *Staročeském slovníku s. v. požádati*. Bible drážďánská a olomoucká kladou zde za lat. *concupiscit* ipf. *žádá*.
- 44 Srovnání s biblickými ekvivalenty epištolními není v této perikopě samozřejmě nutné; pro překladatele prorockých knih v nejstarší české bibli je příznačná dvojice *invicem – spolu*, srov. Kyas, Vladimír: op. cit. v pozn. 42: s. 36.

ZUM EPISTEL-TEIL DES SOGENANTTEN OLMÜTZER LEKTIONARS (EVANGELIARS)

Zusammenfassung

In der Familie der altschechischen Bibelübersetzungen stellt das sog. Olmützer Evangeliar (richtiger Lektionar) aus dem J. 1421 die umfangreichste, und was seine Sprache betrifft, ganz einzigartige Gesamtheit der Perikopen dar. Die Lesungen aus den Episteln wurden bis jetzt nicht ausführlich untersucht. Im vorliegenden Artikel – nach kurzer Zusammenfassung der sich mit der Handschrift M II 249 (bewahrt in der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz) befassenden Fachliteratur (1) – wird zuerst die Reihenfolge der Perikopen beschrieben (2). Dann werden die parallelen Textabschnitte verglichen, und zwar nach ihrer Angehörigkeit zu den einzelnen Gruppen der Perikopen (3). Schließlich werden die festgestellten altschechischen Äquivalente der ausgewählten lateinischen Ausdrücke analysiert (4).

Translation © Milada Homolková, 2004

PhDr. Milada Homolková
Ústav pro jazyk český
Akademie věd ČR
Valentinská 1
110 00 Praha 1, ČR
homolkova@ujc.cas.cz

O JEDNÉ UČEBNICI PRO CIZINCE ZE 16. STOLETÍ

MARIE HÁDKOVÁ

Knížka v českém a Německém jazyku složená, kterak by Čech Německy a Němec Česky čísti, psáti i mluvíti učiti se měl je konverzační příručka s morfologickým a foneticko-pravopisným úvodem sepsaná především pro potřeby tovaryšů kupectví. Jejím autorem je, jak se lze dočíst v Tobolkově *Knihopisu*,¹ Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu, vlastním jménem Šimkovič. Narodil se v Klatovech, patrně kolem roku 1504 a po absolvování tamní latinské školy odešel studovat na pražskou univerzitu, kde se stal v roce 1524 bakalářem. Prostřednictvím Matouše Kollina se dostal do blízkosti Jana staršího z Hodějova, do jehož básnického kruhu také náležel. Podle Jirečka² se obrátil k učitelství hned po univerzitě a již v roce 1530 vydal v Norimberku rukověť k počítárství *Nové knížky vo počtech na cifry a na liny* (znovu v roce 1558 v Praze).

Od roku 1545 užíval Ondřej Šimkovič erbu Klatovských z Dalmanhorstu. Z hlediska míst vydávání jeho knížky o češtině je však zejména významný rok 1547, kdy byl vypovězen z Čech. Stalo se tak v důsledku jeho vystupování během šmalkaldské války, kdy byl staroměstským purkmistrem. Když nespokojený lid útočil na radnici, žádal po stavech válečnou pomoc Pražanům. Dne 24. září 1547 (před 455 lety) mu byl povolen pobyt v Olomouci, kde patrně r. 1551 zemřel. Živil se v této době výchovou a vyučováním šlechtické mládeže.

Kolem autorství dvou nejstarších učebnic češtiny pro cizince panují v literatuře pochybnosti. Jde o výše již uvedenou *Knížku v českém a německém jazyku složené* a spisek s poněkud výčtovým názvem *Naučení krátké obojí řeči, česky a německy učiti se čísti i mluvíti, Čechům německy a Němcům česky. Zpráva o vlastnosti některých liter, kterak ty v obojí řeči ouplně vysloveny býti mají. Přítom: Cesta z Prahy do Norimberka a do Vídně*. Ten poprvé vyšel v Plzni u Jana Pekka v roce 1531 a měl 18 stran. Je, soudím, zajímavé, že za života Klatovského tento spisek vyšel v roce 1548, a to v Prostějově, tedy během jeho olomouckého působení.

Tobolka ve svém *Knihopisu* praví, že Jireček bez důvodů přisuzuje Ondřeji Klatovskému z Dalmanhorstu kromě *Knížky v českém a německém jazyku složené* též toto *Naučení krátké obojí řeči*, a tento titul uvádí samostatně, bez autora. Podobně je pak uváděno *Naučení* i v přehledech učebnic pro cizince. Domnívám se však, že Jirečkovy závěry byly vcelku logické: v obou spiscích se objevuje poučení o vlastnosti některých liter a zejména také *Cesta z Prahy do Norimberka a do Vídně*.

Naučení se podobně jako *Knížka v českém a německém jazyku* těšilo velké popularitě. Vycházelo až do konce 18. stol. Celkem je doloženo třináct vydání (až na jednu výjimku výše uvedenou 1548 – Prostějov) všechna v Čechách: 1655–1664 v Starém Městě Pražském u Lidmily Sedlčanské, 1685 v Starém Městě Pražském u Daniele Michálka, 1701 v Praze u Petra Antonína Benka, 1709 v Praze u dědicův Jeřábkových, 1709 opět u Daniele Michálka, 1715 ji vydal asi

Kašpar Vusín, 1731 vyšla v Litoměřicích u Františka Jiřího Sokrochowského, 1764 u Karla Jauernicha v Praze, 1783 v Praze. Ještě bývají uváděna dvě sporná vydání, a to 1742 v Kutné Hoře – Tobolka ale tvrdí, že tam v té době žádná tiskárna nebyla – a ještě někdy ve 2. pol. 18. stol. v Jindřichově Hradci.

Aby bylo možné vyjádřit se k těmto nejasnostem, musely by být podrobně textologicky prozkoumány oba materiály a stanoveny jejich vzájemné vztahy. Na tomto místě se však omezují jen na přiblížení *Knížky v českém a německém jazyku* a vycházím z textu vydaného v Olomouci v roce 1641, tedy z posledního doloženého vydání.

Poprvé vyšla *Knížka v českém a německém jazyku* v Menším Městě Pražském u Bartoloměje Netolického v roce 1540 a měla 167 stran. Byla velice populární, až do poloviny 17. stol. byla vydávána dosti často:

1551 – opět u Bartoloměje Netolického, 1564 v Holomúcy u Jana Güntera (188 stran),

1567 – v Starém Městě Pražském u Jiříka Melantricha z Aventýnu (174 strany) a tamtéž v roce 1578, tamtéž (ale jen 151 stran) v 1590, 1595 na Starém Městě Pražském u Daniela Adama z Veleslavína a 1603 u jeho dědiců. V Praze vyšla naposledy nejspíše v roce 1631. V Olomouci byla příručka vydána hned dvakrát: 1614 u Jiříka Handle (151 stran) a 1641 u Mikuláše Hradeckého (147 stran).

Bartoloměj Netolický, v jehož tiskárně byla kniha poprvé vydána, je podle Petra Voita³ prvním tiskařem v Čechách, který právě počínaje rokem 1540 používal ve svých tiscích namísto švabachu nové písmo zvané fraktura. Významné je také to, že v souvislosti s péčí dohlížitel-ských institucí (katolické konzistoře, pražského purkmistra a konšelů), k nimž patřila i pražská univerzita, byl text přehlédnut jejím rektorem, samozřejmě v roli cenzora.

Texty jednotlivých vydání se na první pohled liší přítomností ilustrujících dřevořezů, renesančních vlysů, vinět, různých ozdůbek, jako jsou například pěti- a šestícípé hvězdičky.⁴ Dřevořezy byly jen v prvních dvou vydáních – v roce 1540 čtyři, v roce 1551 již jen jeden dřevořez.

Knížka obsahuje, řečeno velmi stručně, motivační prvky, gramatická doporučení, vstupní monologické texty vybrané ze světové literatury a určené nejspíše k nácviku realizace českých hlásek. Nejvíce místa je věnováno dialogům, objevují se i popisy cest do zahraničí, a dokonce i formy úředních dokumentů psaných, např. kvitance a zplnomocnění. Vše je přísně dvojjazyčné, německo-české nebo česko-německé, podle toho, kdo je tazatelem.

V úvodu je dialog Němce a Čecha vymezující cíle jazykového vyučování, k němuž se oba mladíci připravují. Autor upozorňuje na různé výchozí pozice adepta podle mateřského jazyka a češtinu v tomto místě srovnává s latinou.

Čech: *Znáš-li litery všechny, které se v latinské řeči užívají?*

Němec: *Znám, však jsem se několik let učil v latinské škole.*

Čech: *To jest dobře, daleko snáze budeš se moci učiti, znaje litery latinské. Nebo ti, kteříž té známosti nemají, velmi těžce se české řeči učí. Protož já tobě z latinských liter předepsaných ukáži i českého jazyku litery i jich rozdily, ješto jim snadně porozumíš.⁵*

K velmi zajímavým částem příručky patří bezesporu pasáže o regionálním rozlišení (A) a počtu (B) světových jazyků, v nichž lze pozorovat podobnost s názory J. A. Komenského:

(A)

- Němec: Jest tak, že těžká proměnitelnost jest tím, že podlé rozličnosti krajin jináč a jináč lidé z obyčeje jazyk svůj německý proměňují. A když rakouské, slézske, bavorské, mišenské, saské, nydrlandské, švábské a jiných krajin řeči šetríš, všudy nějakou proměnitelnost a zvláštnost podle zvyku vlasti najdeš. Při některých pak rozdíl takový jest, že mnohý Němec Němci nerozumí.*
- Čech: Tolikéž i při mém jazyku českém mnoho proměnitelnosti a rozdílů nalezneš, kteříž uměním všickni stíženi býti nemohou.*

(B)

- Němec: Nebo v světě dva a sedmdesát jazykův nalézáme, a ty všechny řeči hrubé jsou, ješto uměním a jinými správami stíženy býti nemohou. Krom těchto tří: židovský, řecké a latinské (sic), ty své jisté správy a regule mají.*
- Čech: Umíš-li také řecky neb židovsky?*
- Němec: Neumím než latině a německy, a když se dobře česky naučím, víc uměti nežádám.*
- Čech: Však já také více umění nepotřebuji. Když svůj jazyk český, k tomu německý a latinský dobře uměti budu, přestanu na tom. A to pro tu příčinu, že kdybych víc chtěl uměti, nežli by pamět má sněsti mohla, tak bych naposledy žádné řeči dokonale neuměl.*

Rozmlouvající se dále vzájemně upozorňují na typické chyby při postupném ovládnutí cizího jazyka, na nápadnosti v řeči cizince. Čech se především zaměřuje na prezentaci tvarové rozmanitosti:

- Čech: Jistě veliký rozdíl při těchto artikulech se nachází, kteréž, kdyby mimo náležitost obyčejnou jináč mluvil, velmi šeredně se mluví. A to poznávám z vaší řeči, když se Němec česky učí, jak velmi ohyzdně podle artikulů mluví, jako takto: „Můj milý žena.“ „Můj“, ten artikul k mužskému pohlaví se užívá, ale k ženskému takto: „Má milá paní.“*
- Též také při vykládání a vynášení české i německé řeči velikou pilnost a opatrnost při artikulech míti musíš, aby ne všech artikulův, kteříž se v němčině užívají, do češtiny kladl.*

Dosti rozsáhlá část je tvořena česko-německým předvedením textů prisuzovaných Šalamounovi, Pythagorovi, Senekovi, Quintilianovi a Katonovi. Texty jsou vybrány tak, aby přispívaly též k morálnímu rozvoji osobnosti. Jsou vesměs orientovány proti typickým nešvarům studentského života, zejména proti pití a zahálce. Na podobná témata rozmlouvají v dalších částech Jan s Wolfem, Albrecht s Bohuslavem, Václav s Jaroslavem, ale i celé skupiny: Kašpar, Diviš a jejich kamarádi. O využívání studijního času mluví žáci i s mistrem. Tento rozhovor však není věnován odborným tématům, jako je tomu např. v pozdějším Šteyerově Žáčkově, který se zaměřuje především na rodilé uživatele jazyka, a to na získávání kompetence v oblasti jazyka psaného. V *Knížce v českém a německém jazyku* je rozmluva s mistrem věnována pouze využití

volného času, uvolnění z výuky. Mistr to umožňuje, ale doporučuje, aby žáci spolu konverzovali v jazyce cílovém. Ve zprávě o tomto dialogu žáka s mistrem nacházím klíčové místo pro potvrzení svého názoru, že *Knížky* byly adresovány hlavně Němcům učícím se česky.

*Kašpar: Nuže páni muži, slyštež nyní toto potěšení a mé legátství.
To dobře znáte, že po neštěstí bývá štěstí, po hřímání a hromobití jasno.
Mně se dobře zdařilo, pan mistr z velikého hřímání a hněvu dal nám odpověd jasnou a dobrou.
A tuto zapověd v tomto hraní nám dal: Žádný z Němcův německy aby nemluvil, také jeden druhého aby šetřil, aby škoda žádnému se nestala.*

Nejrozsáhlejší část příručky tvoří realisticky vypadající záznamy konkrétních komunikačních událostí (obchodování, maloobchod i velkoobchod, ubytování a stravování, volný čas – lov apod.), s jasným vymezením pozice komunikantů, jejich rolí a vzájemných vztahů.

Takto jsou představovány komunikační normy ovlivňující úspěšnost, např. vliv hierarchického uspořádání společnosti (sluhům se tyká), ženám v určitém postavení vyká:

*Pán: Hausknechte, můj milý bratře, zůj mne z bot a vytři mi je. Dámí' spropit.
Hausknecht: Rád já posloužím Vaší milosti.
Pán: Schovej mi meč, kuklici, škorně, uzdu i sedlo.
Paní hospodyně, prosím vás, schovejte mi pisací.*

V této části se objevuje zajímavé slovo *pisací*. Nebylo mi jasné, o co jde, ale toto slovo (s variantou *bisací*) má však v česko-německém slovníku Jungmann, ale jen s doklady právě z Klatovského, kterého tedy nepochybně excerpoval. A výraz *pisací*, v německém překladu *Satteltaschen* znamená předmět připomínající příruční tašku, aktovku.

Za zmínku jistě stojí i fakt, že se Klatovský neomezoval jen na mluvenou komunikaci, ale zabýval se i psanými texty. Vybíral z pochopitelných důvodů formálně ustálené textové typy:

Já, Kornelius z N., měštěnin města N., známo činím touto cedulí přede všemi etc., jakož mi jest byl zůstal slovutný pan Wolff, měštěnin města N. v Čechách 1193 zlatých rejnských, každý zlatý po 15 pacích počítajíc, krejcarův 29 za sukna vedlé register aneb šultpryfu, že já, svrchu jmenovaný Kornelius, od téhož pana Wolffa summu napřed dotčenou všecku zouplna a docela přijal a z té touto kvitancí kvituji a propouštím ho sám od sebe i od svých dědicův a budoucích nyní i na časy budoucí a věčné. Tomu na svědomí a pro lepší jistotu sekrét svůj vlastní k této ceduli a kvitancí sem přitiskl, jenž jest dána dobrovolně etc.

V textu najdeme i náznak ceníku a kurzovního lístku, samozřejmě spolu s potřebnou jazykovou výbavou. Nechybí ani upozornění na odlišnosti kulturní v části, která je věnována cestě do Norimberka a do Vídně:

*Jan: A ložní šaty by by mohly státi, než nevím, kdy jsou se praly.
Však cejcha na svrchní peřině i na spodní velmi špinavá, prostěradlo,
cejšky na poduškách i na polštáři zašpiněné až hanba.*

A k tomu tak jsou ošklivě smrděly jakýms kyselým potem, že bych ta rád byl na seně ležel.

A kuchařka tak bystře ustlala i blechy vybrala, že jsem již déle ležeti nijakž nemohl.

Petr: Můj milý Jene, toť jest ještě dobře, ale když do Němec aneb do Uher přijedeš, najdeš lůže ustlané pod kobercem a šaty velmi ničemné, v svrchní peřině tak mnoho peří nebude, jako v té podušce.

Z textů *Knížky* bychom mohli samozřejmě citovat množství dalších zajímavostí a kuriozit, případně se detailněji zabývat některým konkrétním jevem, a v budoucnu by jistě stálo za to podrobit ji komplexnějšímu rozboru. V tomto informativním příspěvku mi však šlo především o to, upozornit na tradici výuky češtiny jako cizího jazyka u nás.

POZNÁMKY

- 1 Tobolka, Z.: *Knihopis českých a slovenských tisků*. Praha 1950, s. 67.
- 2 Jireček, J.: *Rukověť k dějinám literatury české*. Praha 1875. S. 345–346.
- 3 Voit, P.: *Minulost pražského knihtisku*. Praha 1987. S. 31.
- 4 Tobolka, op. cit.
- 5 Zachováno kolísání, např. stížení/ stížený; dobová délka samohlásek, velká písmena, interpunkce.

ON A TEXTBOOK OF CZECH FOR FOREIGNERS (FROM THE 16TH CENTURY)

Summary

The article deals with the oldest textbooks of Czech for German speaking foreigners: *Knížka v českém a Německém jazyku složená, kterak by Čech Německy a Němec Česky čísti, psáti i mluvíti učiti se mě* and *Naučení krátké obojí řeči, česky a německy učiti se čísti i mluvíti, Čechům německy a Němcům česky. Zpráva o vlastnosti některých liter, kterak ty v obojí řeči ouplně vysloveny býti mají. Přitom: Cesta z Prahy do Norimberka a do Vídně*. According to Z. Tobolka, in contrast with J. Jireček, these books were written by two different authors. – The author of this article is of the opinion, that they both were written by O. Klatovský – who was undoubtedly the author of *Knížka*. This article does not solve this problem it just points to the similarities of both these texts, analysing *Knížka* and appreciating its structure.

Translation © Marie Hádková, 2004

PhDr. Marie Hádková, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

VELEHRADSKÝ RODÁK JOSEF VALENTIN ZLOBICKÝ A JEHO VÝZNAM PRO NÁRODNÍ OBROZENÍ

JANA PLESKALOVÁ, JARMILA VOJTOVÁ

Je obecně přijímáno, že J. V. Zlobický sehrál v počátcích českého národního obrození důležitou roli. Tu mu přiznávali jak jeho současníci, tak později všichni dobří znalci obrozenecké problematiky. A dodnes se bez jeho jména neobejde ten, kdo chce věrně zachytit tehdejší kulturní dějiny habsburské monarchie, atmosféru společnosti usilující o povznesení českého jazyka, úsilí o doplnění slovní zásoby, českou naučnou i literární produkci a počátky výuky češtiny. Prostudujeme-li však příslušnou odbornou literaturu podrobněji, zjistíme, že v ní Zlobický často nebývá doceněn, ba dokonce že byl postupem doby zatlačen do pozadí. O této tendenci výmluvně svědčí fakt, že většina českých encyklopedií a naučných slovníků 2. poloviny 20. stol. a řada publikací s tematikou národního obrození se o Zlobickém vůbec nezmiňují. Přestože není pochyb, že jeho rozsáhlá rukopisná pozůstalost má pro dobu národního obrození, jeho jazyk a literaturu svou výpovědní hodnotu, nebyla dosud zevrubně prozkoumána. Do konce 20. stol. byly Zlobickému věnovány pouze dvě starší samostatné studie: Paterova (1908), jež uváděla edici korespondence Zlobického s Dobrovským, a Jakubcova, uveřejněná v r. 1909 v *Listech filologických*; ta zase byla vydanou korespondencí inspirována. V této souvislosti nelze nepřipomenout, že o rok později, kdy uplynulo 100 let od jeho smrti, přechází redakce *Listů filologických* toto výročí bez povšimnutí. Pozdější práce již nepřinášejí nic nového a při popisu období, v němž žil a působil Zlobický, buď o něm mlčí, nebo v různé míře reprodukuje přesné či méně přesné údaje ze starší literatury (tj. z obou citovaných studií a literatury v nich obsažené). Znamená to tedy, že uvedené téma je již vyčerpáno? Ale pokusme se nejprve ukázat, jak je J. V. Zlobický prezentován v dosavadní české naučné literatuře.

Hlavním zdrojem informací o tomto významném buditeli jsou publikace o vývoji češtiny, díla věnovaná jeho významným současníkům, Dobrovskému aj., studie o konci 18. a začátku 19. stol., dějiny české literatury a také některé encyklopedie a naučné slovníky. V těchto pracích nacházíme následující charakteristiky: 1. (první) profesor českého jazyka na vídeňské univerzitě (od 1775), učitel češtiny na C. k. tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě (od 1773); 2. úřední překladatel zákonů (především na základě svých funkcí na nejvyšším justičním úřadě), ne vždy úspěšný tvůrce právnícké terminologie, cenzor českých prací a studií slavistických; 3. slavista a dobrý znalec českého jazyka a literatury; 4. jeden z prvních buditelů, vlivná osobnost té doby, která pěstuje čilé odborné styky s tehdejšími učiteli slovan-skými i německými, usiluje o povznesení češtiny a podle možností podporuje své krajany; 5. pilný sběratel starých, zvláště českých rukopisů, knih, listin, lexikálního materiálu, majitel

jedné z nejbohatších soukromých knihoven té doby, jenž své sbírky ochotně půjčuje i jiným badatelům. – Nejčastěji bývá citován jako autor dopisů významným osobnostem a příjemce jejich odpovědí (zejména vydaná korespondence Zlobického s Dobrovským, Patera, 1908); jeho korespondence poskytuje důležité poznatky o době, stavu vědění, konkrétních významných osobnostech – i o Zlobickém samém.

Ale málo zatím víme o jeho konkrétní odborné činnosti. Obvykle se tradují fakta známá z jeho dopisů a starší literatury 18. stol. opřená o dílo *Das gelehrte Oesterreich* (de Luca, 1778, I, 2, s. 289), v němž Zlobický oficiálně oznámil své odborné plány. Při mechanickém přejímání těchto údajů se někdy stalo, že jeho záměry byly zaměněny za skutečná díla (např. Vlček 1960, s. 260, ve svých *Dějínách* řadí mezi „mluvnice dílem nesprávné a dílem zastaralé“ neexistující českou gramatiku Zlobického). K těmto omylům a jejich opakování dochází proto, že Zlobického pozůstalost nebyla dosud důkladně prozkoumána a že žádnému z děl, které mu bylo přisuzováno, nebyla dosud věnována soustavná pozornost. (Podle výše uvedených údajů chystal úplnou českou mluvnici, úvod do české literatury, českou rukověť o spisovatelích, topografii markrabství Moravského, dějiny české řeči, dějiny české literatury, česko-německý slovník (Jakubec, 1909, s. 123).

Teprve na konci 20. století, kdy dochází ke zvýšenému zájmu o barokní období a počátky národního obrození, obrací se pozornost badatelů k dosud neprozkoumaným archivním pramenům a mezi nimi i k rozsáhlé pozůstalosti J. V. Zlobického. Prvenství patří vídeňské bohemistice, jmenovitě J. Vintrovi, profesoru vídeňské univerzity, který na konferenci věnované 225. výročí založení bohemistiky na této univerzitě vyzvedl ve svém úvodním referátu (Vintr, 2000, s. 13–32) prvního profesora českého jazyka a literatury J. V. Zlobického a upozornil na skutečnost, že dosud nebyl doceněn. Další bádání o této významné osobnosti už probíhá v rámci česko-rakouského projektu „J. V. Zlobický a jeho význam jako iniciátora a zprostředkovatele českých a slovanských studií v habsburské monarchii 18. století“. Hlavním řešitelem je J. Vintr, spoluřešiteli za Rakousko S. M. Newerkla a W. Reichel, za ČR J. Pleskalová (garant projektu za ČR), J. Vojtová z Filozofické fakulty MU a V. Petrбок z Ústavu české literatury AV ČR. Cílem projektu je důkladně prozkoumat rozsáhlou pozůstalost Zlobického, vydat jeho zbývající rukopisnou korespondenci, doplnit dosavadní znalosti o jeho životě a díle, najít a v kontextu doby zhodnotit jeho jazykovědné rukopisné práce a poznámky, české překlady i dochované bohaté sbírky lexikálního materiálu. Projekt zatím dospěl do své druhé poloviny. Dále se budeme věnovat výsledkům našeho zkoumání v oblasti jazykovědných zájmů Zlobického.

Jak již bylo naznačeno, jsou dosavadní informace o Zlobickém neúplné. Z jeho jazykovědné činnosti bývají nejčastěji zmiňovány právní překlady a doplňky ke slovníkům, ale náš výzkum ukázal, že jeho působení v této oblasti bylo daleko rozsáhlejší.

Na počátku bylo naše bádání zaměřeno na Moravský zemský archiv v Brně, kde ve fondu G 11 je z větší části uchována Zlobického rukopisná pozůstalost. Z ní byl pro nás nejdůležitější karton 899, obsahující jazykovědné zápisky Zlobického. Tyto záznamy se nacházejí především v následujících složkách: 14. Slovanská jazykověda, 15. Česká jazykověda, 16. Dějiny jazyka, 17. Příslloví a pořekadla, 20. Astronomie (česká jména hvězd). Byly prozkoumány i další kartony, ale ty obsahovaly jen listiny s tematikou převážně historickou. V další fázi výzkumu přišla na řadu rukopisná pozůstalost (sopis pozůstalosti viz Křivský 1978) uložená v Praze v Literárním archivu Památníku národního písemnictví na Strahově. Zde se jazykovědné problematiky týká zejména Zlobického autograf *Böhmischer Dialekt* a pojednání *Slawische Sprachgeschichte*

přisuzované M. Šimkovi (uloženo v pozůstalosti F. Durycha). Zvláště přínosné pak bylo pátrání v Knihovně Národního muzea v Praze, kde jsme objevili exempláře slovníků ze Zlobického pozůstalosti opatřené jeho přípisy a doplňky.

Další zdroj informací o jeho činnosti, záměrech i názorech představovala publikovaná, ale zejména doposud nepublikovaná rozsáhlá korespondence Zlobického s tehdejšími významnými osobnostmi habsburské monarchie (např. s J. Dobrovským, F. M. Pelclem, V. F. Durychem, J. V. Monsem, J. P. Cerronim atd.). Pro jazykovědu je zajímavá korespondence Zlobického s Dobrovským (vydal A. Patera 1908), obsahující rozpravy o různých jazykovědných otázkách, které oba pisatele zajímaly.

Poznámka: Z obsahu dopisů vyplývá, že Zlobický působil jako prostředník při předávání důležitých kulturních zpráv mezi Prahou a Vídní. Veškerá jeho rukopisná pozůstalost slouží navíc jako cenný pramen poznání tehdejších zájmů o češtinu (postihuje též úlohu českého jazyka ve Vídni).

V této souvislosti je třeba poznamenat, že veškerá korespondence Zlobického je psána buď německy, nebo latinsky. Podle rukopisných materiálů, jež máme k dispozici, soudíme, že mimo překladů spontánně souvisle česky nepsal (nenalezli jsme např. žádný soukromý dopis či poznámky psané česky).

Jazykovědnou problematikou se Zlobický zabýval po celý život, což dokládají datace jednotlivých jeho zápisků. Z objevených rukopisných materiálů a jeho korespondence vyplynuly následující okruhy jeho odborných zájmů:

1. Zlobický znal většinu starších i soudobých českých gramatik i slovníků. O tom svědčí složka *Böhmische Sprachlehre* (karton 899, fond G 11, MZA) s oddíly *Böhmische Sprachlehren* a *Böhmische Grammatiken und Sprachbücher*, obsahující velké množství jeho zápisků (v podobě „kartotéčních lístků“) o rukopisných i tištěných knihách a soupisy nejen gramatik a slovníků, které vlastnil, ale i těch, které ve svých sbírkách postrádal.

Zlobický si z nich vypisoval různé zajímavé údaje, které patrně plánoval použít při přípravě svých přednášek na univerzitě. Množství excerpt, jež se zachovalo, svědčí o jeho obširném přehledu o odborné literatuře (dokladem toho je i jeho rukopisný abecedně řazený *Catalogus librorum bohemicorum*, uložený v Knihovně Národního muzea pod sign. III A 2, obsahující bibliografický popis více než 1000 různých knih). Z jazykových publikací znal např. dobře tyto české gramatiky: Nejedlého, Tomsovu, Pelclovu, Rosovu, Thámovu, i slovníky: Veleslavínův, Vusínův, Wiedemannův, Tomsův, Rosův, známo mu bylo samozřejmě též dílo Komenského, Dobrovského aj. Nadto jako cenzorovi českých knih se mu dostala do rukou všechna tehdy vycházející hodnotnější díla. Vlastnil rozsáhlou knihovnu (F. Menčík, 1897, s. 81, uvádí na základě soupisu, který pořídil J. Dobrovský, že v knihovně Zlobického představují bohemika 374 položek, české mluvnice a slovníky 78, rukopisy české řeči se týkající 193 atd., celkem 1533 položek týkajících se češtiny a ostatních jazyků, zejména slovanských). Jeho znalosti bohemistické literatury potvrzují, že byl velmi vzdělaný a že se právem stal prvním profesorem českého jazyka na vídeňské univerzitě.

2. Jako zkušený a uznávaný překladatel shromáždil vše, co přispívalo ke zkvalitnění jeho překladů do češtiny (od r. 1776 působil jako překladatel u nejvyššího soudního dvora ve Vídni). V Knihovně Národního muzea jsou uloženy jeho české překlady německých právních spisů.

Pro zkoumání a zhodnocení jazyka překladů jsme vybrali paralelní německo-český text spisu *Práva všeobecná nad proviněnými, a jich trestmi*, Vídeň 1787 (KNM sign. 6 A 42).

Zajímavé by bylo srovnání jazyka soudních překladů s jazykem jeho překladu Crantzovy knihy *Umění babické* (uložen v Knihovně MZA pod signaturou XX m 20).

3. Zabýval se také studiem slovanských jazyků. Jeho zájem dokumentují zápisky zaznamenávající vývoj slovanských jazyků a slovanské dialekty (uloženy v MZA ve složce *Slawische Sprache*, karton 899, G 11) i hojné zmínky v korespondenci. V této souvislosti je zjišťováno, zda byl spoluautorem rukopisného textu *Slawische Sprachgeschichte*, jenž byl prozatím připisován jeho vrstevníku M. Šimkovi. Tento dvanáctistránkový koncept zamýšleného díla pojednává o klasifikaci Slovanů, jejich jazyce, nářečích, historii atd.

4. K jeho celoživotním zálibám patřilo zaznamenávání českých výrazů a snaha o rozšiřování slovní zásoby češtiny. Při tvorbě nových slov byl pod vlivem Pohlovým a je známo, že nebyl vždy úspěšný. Hlavním jeho přínosem jsou doplňky ke slovníkům Tomsovu (F. J. Tomsa: *Wörterbuch der böhmisch-deutsch und lateinischen Sprache mit Zusätzen von Professor Zlobický*, Praha 1791 – KNM, sign. 63 D 13) a Rosovu (V. J. Rosa: *Thesaurus linguae Boëmicæ quadripartitus* – tzv. muzejní opis, KNM – sign. IV E 11). Nejvíce příspěvků obsahuje Tomsův slovník, celkem šest set stran, jež jsou přivázány do stejně rozsáhlého původního slovníku Tomsova.

Nejčastěji doplňuje slova, která ve slovnících scházejí, ke slovům zaznamenaným pak připojuje slova odvozená, frazémy, doplňuje chybějící významy, příklady na užití slova v daném významu v typickém kontextu, koriguje chyby/přepisy v původním textu slovníku. Doplňky získává jak z literatury odborné, náboženské i z beletrie, ale také z vlastních zkušeností získaných při tlumočení u soudu (patrně přímo ze spontánních projevů účastníků soudních pří).

Z korespondence víme, že patrně stejným způsobem doplňoval i slovníky Vusínův a Thámův. Tyto exempláře se však nedochovaly.

Přejímání nářečních prvků (a lidových frazeologických obrátů) do spisovného jazyka považoval Zlobický za jeden z důležitých způsobů, jak obohatit slovní zásobu. O jeho bohatých sbírkách jazykového materiálu (jichž rovněž využíval při doplňování slovníků) se však dovídáme jen zprostředkovaně/nepřímo – ze zmínek v korespondenci, nedochovaly se (nebyly zatím nalezeny). Svědectvím o jejich existenci jsou hojné zápisy moravských nářečních/lidových slov a frazeologických obrátů v již zmiňovaných slovnících (v Tomsově slovníku nacházíme např. tyto Zlobického zápisy: plošťka f. ist mährisch štěnice, morák, morka mährisch krocán, kručák; u hesla mák pak doplnil: ani za mák udatnosti nemá).

(K Zlobického jazykovým sbírkám měli přístup J. Dobrovský i J. Jungmann, čerpali z nich patrně při sestavování svých prací – srov. hojné odkazy na Zlobického v Jungmannově slovníku.)

Do našich bádání jsou zahrnuty i práce, o nichž se domníváme (na základě odkazů a poznámek v odborné literatuře i v rukopisných sbírkách), že se na nich Zlobický nějakým způsobem podílel. Jde zejména o dosud nevyřešenou otázku jeho spoluautorství na dílech M. Šimka (*Handbuch für einen Lehrer der böhmischen Literatur*, Vídeň 1785), A. Spurného (*Cvičení pro schovance*, Vídeň 1793 – kapitola *Začátkové českého jazyku*, s. 289–372), na zmiňovaném Šimkově rukopisu *Slawische Sprachgeschichte* a rukopisném plánu nové české gramatiky (uložen v MZA).

Náš projekt zatím dospěl do své druhé poloviny, tu budeme věnovat důkladnému zpraco-

vání shromážděného materiálu. Teprve po detailní analýze celé pozůstalosti budeme moci podat definitivní všestranné zhodnocení přínosu Zlobického pro naše národní obrození. Výsledky našich bádání budou uveřejněny v knižní publikaci v roce 2004. Věříme, že zpracování této rozsáhlé pozůstalosti přispěje k hlubšímu poznání jedné etapy našich společných (česko-rakouských) dějin.

LITERATURA

- Jakubec, J.: *Josef Valentin Zlobický podle vydané korespondence jeho*. Listy filologické 36, 1909, s. 122–127.
- de Luca, I.: *Das gelehrte Oesterreich*, 1, 2. Wien 1778.
- Křivský, P.: *J. V. Zlobický – Písenná pozůstalost*. LA PNP, Praha 1978, 2. vyd.
- Menčík, F.: *O knihovně J. V. Zlobického*. Časopis Matice moravské 25, 1897, s. 75–82.
- Patera, A.: *Korespondence Josefa Dobrovského III. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentína Zlobického*. Praha 1908.
- Vintr, J.: *Die Gründung der Bohemistik an der Universität Wien im Jahr 1775 und ihre Stellung bis ins XXI. Jahrhundert*. Wiener Slavistisches Jahrbuch 46, 2000, s. 13–32.
- Vlček, J.: *Dějiny české literatury*. Praha 1960, 5. vyd.

JOSEF VALENTIN ZLOBICKÝ, IN VELEHRAD GEBOREN, UND SEIN BEITRAG FÜR DIE NATIONALE ERNEUERUNG

Zusammenfassung

Der Beitrag informiert über die Arbeitsergebnisse des tschechisch-österreichischen Kooperationsprojektes „Josef Valentin Zlobický – seine Bedeutung als Initiator und Vermittler der böhmischen und slawischen Studien in der Habsburgermonarchie des 18. Jahrhunderts“. Der erste Teil bietet einen Überblick über die Darstellung J. V. Zlobickýs in der bisherigen tschechischen Fachliteratur. Der zweite Teil ist den sprachwissenschaftlichen Interessen gewidmet, die sich aus Zlobickýs umfangreichen handschriftlichem Nachlass, seiner Korrespondenz, seinen Übersetzungen und sprachlichen Materialsammlungen erschließen lassen. Die endgültigen Forschungsergebnisse und eine umfassende Wertung von Zlobickýs Beitrag zu unserer nationalen Wiedergeburt sollen in einer Buchpublikation dokumentiert werden, deren Erscheinen im Jahr 2004 vorgesehen ist.

Translation © Jarmila Vojtová, 2004

Prof. PhDr. Jana Pleskalová, CSc.
Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta
Masarykovy univerzity
A. Nováka 1
660 88 Brno, ČR

PhDr. Jarmila Vojtová
Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta
Masarykovy univerzity
A. Nováka 1
660 88 Brno, ČR

VLASTNÍ JMÉNA V TEXTECH JANA ČEPA

KAREL KOMÁREK

Můj referát vychází ze známého faktu, že většina spisovatelů ve svých textech nevolí vlastní jména náhodně, nýbrž naopak s nimi plánovitě pracuje. Nápadité užívání vlastních jmen se dokonce považuje za projev vyšší stylistické dovednosti či kvality textu. Vlastní jména, ať už osobní, nebo místní, pak nejsou v uměleckých dílech pouze prostředky usnadňující komunikaci, nýbrž také organická součást jejich obsahu a estetického účinku. Spisovatel Jan Čep, autor jednoho románu a devíti sbírek povídek a novel, byl za stylistické kvality svých textů pozitivně oceňován už od své první knížky *Dvoji domov* z roku 1926. Mým cílem bude zjistit, nakolik také on vědomě zacházel s vlastními jmény a jakým způsobem je zapojoval do celkového uměleckého vyznění svých textů.

I ten, kdo nepíše beletrii, si může představit, že užití vlastního jména v textu se do jisté míry podobá procesu jeho vzniku. Vysvětlím proč. Když vlastní jméno vzniká, je ještě zřetelný motiv jeho volby i vazba na obecné jméno, ze kterého je tvořeno. Tak např. při vzniku jména Bohuslav měl jeho dávný tvůrce ještě na mysli původní apelativní sémantiku „ten, kdo slaví Boha“, a tato sémantika měla korespondovat s osobními vlastnostmi nositele jména. Jakmile se začalo jméno užívat v komunikaci a dávat dalším osobám, vztah k původní sémantice se vytratil: Bohuslav se mohl jmenovat i někdo, kdo Boha neslaví, a jméno samo fungovalo pouze jako identifikační znak jednotlivce, jako prostředek k jeho oslovení. Když autor uměleckého textu vytváří postavu a volí pro ni jméno, pak jakoby znovu opakuje pojmenovací proces a dbá na to, aby původní význam jména byl v určitém souladu s vlastnostmi postavy nebo přinejmenším aby jim neodporoval. Někdy může použít jméno jako slovní hříčku, která ilustruje roli dané postavy v příběhu. Konkrétně řečeno, může u jména využít buď jeho původní apelativní sémantiku, např. když dá krejčímu jméno Nítka, nebo aspoň jeho referenci čili informace, které se nám při daném jménu vybaví, např. když postavě z určitého regionu dá nářečně zabarvené jméno.

Prózy Jana Čepa jsou z velké části autobiografické; příběhy, které se v nich vyprávějí, se často detailně shodují s autorovými zážitky, což si můžeme ověřit po přečtení Čepových pamětí nazvaných *Sestra úzkost*. Řada postav Čepových povídek a novel měla jistě vzory v lidech, se kterými se autor v životě skutečně setkal, a většina dějů se odehrává v prostředí, které můžeme podle jasných náznaků ztotožnit s Čepovým rodným krajem, konkrétně s jeho rodnou obcí Myslechovice u Litovle a s několika přilehlými vesnicemi. A snad byla tato autobiografičnost a umístění do konkrétní lokality příčinou, že Čep pracoval s vlastními jmény promyšleně a plánovitě. Na jedné straně se jistě pokoušel použít vlastní jména k charakterizaci postav i prostředí; na druhé straně ale musel zachovat fiktivní ráz textů a určitá vlastní jména měnit, aby

nevyvolal negativní reakce čtenářů. To se nicméně přesto stalo: po vydání knížky *Dvojí domov* se někteří Čepovi spolurodáci v popisovaných postavách poznali a dotčeně si stěžovali spisovatelovým rodičům, jak to líčí Čepův životopisec Mojmír Trávníček v monografii nazvané *Pout' a vyhnanství*. V následujícím rozboru osobních i místních jmen z Čepových povídek a novel se pokusíme ukázat souvislosti užitých jmen s konkrétními lidmi a lokalitami, které se staly inspirací pro jedno z nejpozoruhodnějších děl moderní české literatury.

Jak už bylo naznačeno, naprostá většina postav Čepových próz jsou obyvatelé hanáckého venkova zhruba v první třetině 20. století. Konzervativní a patriarchální ráz tohoto časoprostoru, určovaný pochopitelně též náboženskými tradicemi, je zřetelně ilustrován osobními jmény. Je jistě logické, že řada Čepových postav nese křestní jméno podle církevního kalendáře, který byl tenkrát obecně známější než dnes. Jde o jména světců, z nichž některá dnes už nejsou v takové oblibě: je tu vícekrát nejen Anna, Anežka, František, Jakub, Josef, Marie, Matěj či Vojtěch, ale také Anastázie (v domácké podobě Stázka), Cecilie (Cilka), Cyril (jistě v souvislosti s nárůstem cyrilometodějského kultu v 19. století), Florián (podle patrona hasičů sv. Floriána, kterému je mimochodem na Olomoucku zasvěceno několik desítek kaplí), dále Františka, Ignác, Jeroným, Jiljí, Rajmund či Silvestr. Lokalizaci na Moravu odpovídají i některé domácké podoby křestních jmen, např. Francek nebo Maryša. Lokální hanácké zabarvení má i většina užitých příjmení, zejména typická l-ová příčestí Hradil, Nepustil, Spáčil, Zavadil, Zháněl, Zlámal a další podobná. Z nich nejčastější je příjmení Roubal (celkem u 13 postav) a Hrabal (u 9 postav). Specifickým důkazem lokální příslušnosti příjmení Čepových postav může být návštěva hřbitova v obci Cholína, která sousedí s Čepovými rodnými Myslechovicemi a kde bývali pohřbíváni myslechovičtí občané: na zdejších hrobech se vícekrát vyskytují příjmení Čamek, Čep, Hrachovina a Vavrda, která spisovatel také často užíval (např. příjmení Hrachovina u pěti postav).

Dále jsme řekli, že Čep musel osobní jména často měnit, pokud nechtěl danou postavu výslovně ztotožnit s jejím žijícím vzorem. Tam, kde jde o jména Čepových sousedů, sedláků a chalupníků, nebude asi identifikace postav informačně přínosná. Jiná situace je ale u veřejných činitelů – kněží, profesorů, umělců a podobně: tady může identifikace zajímat přinejmenším spisovatelovy životopisce. Z mnoha postav tohoto okruhu upozorníme aspoň na básníka Vojtu Vápeníka z novely *Děravý plášť*: ten je v textu líčen jako renomovaný autor, jehož básně se už dostaly i do čítanek, a zároveň jako náruživý milovník vína a žen; je pravděpodobné, že vzorem této postavy je Vítězslav Nezval, se kterým se Čep stýkal během svého působení v Praze. Za pozornost stojí také jména hlavního hrdiny Čepových próz. Tento hrdina, který pod různými jmény vystupuje v naprosté většině Čepových povídek a novel, je evidentně spisovatelův autoportrét. Je to vždycky muž, který zakusí opuštění domova, vykořenění z rodného prostředí a deziluzi po opětovném návratu – podobně jako to ve svém životě zakusil sám Čep. V několika prvních povídkách – ještě jako chlapec – se tato postava jmenuje Jeník nebo Vojtěch. V dalších prózách dostává různá jiná jména, mezi nimi též jméno Cyril Nedoma, které může sugerovat jednak moravský původ, jednak životní osud toho, kdo opustil rodný kraj. Pro zajímavost – jménem Cyril Nedoma bylo podepsáno několik článků v kontroverzním časopise Národní obnova v letech 1937–1938. Jejich autorem byl pochopitelně Jan Čep, ale k jeho cti budiž řečeno, že v nich nenapsal nic, za co by se musel po válce stydět nebo zodpovídat. To už přecházíme k malé skupince tzv. mluvících jmen, kde Čep využil k charakterizaci postavy též původní apelativní sémantiku daného slova: kromě Cyrila Nedomy je to ještě holič Josef Rypáček z povídky *Člověk na silnici*, kterým pro toto směšné jméno pohrdali jeho sousedé a po-

tenciální zákazníci, nebo sedlák Hrabal z povídky *Příčinnivá rodina*, jehož příjmení metaforicky vyjadřuje jeho kardinální vlastnost – hamižnost, lakotu.

Podobné tendence, to znamená úmyslnou záměnu jmen na jedné straně a volbu jmen s charakterizační funkcí na straně druhé, pozorujeme také na užitých jménech místních. Jak je známo, dějištěm většiny Čepových próz je jeho rodná ves Myslechovice, dále sousední obec Cholína, kde měli Myslechovičtí farní kostel a školu, pak několik dalších okolních vesnic a nedaleké město Litovel. Jména těchto obcí Jan Čep důsledně mění, ale při jejich popisu zpravidla uvede takové detaily, že se dá podle nich ono místo jednoznačně identifikovat. Myslechovice mají v jeho prózách různá jména. Hned v úvodní povídce jeho prvotiny *Dvoji domov* jsou to podobně znějící Mysletice. V jedné z dalších povídek nesou jméno Kozlovice, což je zase jméno mluvící: povídka líčí bouřlivou vesnickou tancovačku, při které se pod bujarým veselím skrývá tíha života a duševní prázdnota. Povídka končí takto: „A ty, poutníku, který jdeš do světa kolem chalup zaťatých hluboko do země, viz kapky krve na kamení! A neposmívej se, když čteš: Osada: obec: Kozlovice.“ Ve třech dalších povídkách jsou Myslechovice pojmenovány Přisenice, ale ve většině Čepových próz – počínaje novelou *Rozárka Lukášová* z knihy *Vigilie* (1928) – je pro ně ustáleno jméno Lípov. Farní ves Cholína je stabilně jmenována jako Habřiny; v textech ji poznáme podle novogotického mariánského kostela s nápisem „Zdravas, Hvězdo mořská“, což dodnes odpovídá skutečnosti. Dále se v Čepových textech často vyskytuje místní jméno Hlubkov; je to obec, kde bydlí prarodiče hlavního hrdiny z matčiny strany. Čep často popisuje pěší cestu z Lípova do Hlubkova, která vedla za lípovskými humny kolem potoka, a tomuto popisu skutečně odpovídá vesnice Kluzov, vzdálená asi 3 km od Myslechovic, rodiště Čepovy matky. Pro město Litovel, kde vystudoval gymnázium, používá Čep všude jméno Sedmimostí: zase jméno mluvící, neboť ulicemi Litovle protéká několik ramen řeky Moravy a město je doslova protkáno mosty. A domnívám se, že mluvící jméno má i obec Vrahovice z novely *Jakub Kratochvíl*: jestliže v ní stojí zámeček se čtyřmi věžičkami, jak se v novele píše, pak jde o vesnici Chudobín asi 2 km od Myslechovic. V Chudobíně roku 1920 při zakládání Církve československé došlo několikrát k násilnostem a k fyzickému napadení katolických kněží; jeden z nich byl doslova vyhnán z vesnice. U katolicky cítícího Čepa je docela pravděpodobné, že jménem Vrahovice narážel na tyto otřesné události. – Kromě těchto „pseudonymů“ se v Čepových textech samozřejmě vyskytují i taková místní jména, která se shodují se skutečností: jde nejenom o Prahu a její čtvrti, kde se odehrává např. novela *Ďeravý plášť*, ale i o několik hanáckých vesnic v okolí Čepova rodiště: Savín, Slavětín, Luká, Vojtěchov, Slatinice, Plumlov.

Tímto rozbořem jsem samozřejmě nemínil význam vlastních jmen v Čepových textech přeceňovat; jsem si vědom, že estetický účinek díla se projeví i bez znalostí reálií, které jsme tu sledovali. Na druhé straně se snad podařilo ukázat, že Čep zacházel s vlastními jmény vědomě a zároveň decentně, že jejich charakterizační schopnost sice využíval, ale nepřeháněl ji do samoučelnosti, takže stylová čistota a vyrovnanost jeho textů není tímto způsobem narušena.

PRAMENY

- Čep, J.: *Dvojí domov*. Praha, Vyšehrad 1991.
Čep, J.: *Hranice stínu*. Brno, Proglas 1996.
Čep, J.: *Polní tráva*. Praha, Vyšehrad 1999.
Čep, J.: *Sestra úzkost*. In: *Poutník na zemi*. Brno, Proglas 1998.

LITERATURA

- Kopečný, F.: *Průvodce našimi jmény*. Praha, Academia 1974.
Trávníček, M.: *Pout' a vyhnanství*. Život a dílo Jana Čepa. Brno, Proglas 1996.

PROPER NAMES IN THE TEXTS BY JAN ČEP

Summary

In his texts, Czech writer Jan Čep (1902–1974) thought out and planned using proper names. His short stories and novellas are mostly autobiographical and set in his native village in Central Moravia. That is why Čep changed personal and local proper names but his intention had always been that the proper names point to certain people and places. Choosing names, Čep often used their original meaning (*Hrabal* = Greedy, the surname of a greedy farmer, *Sedmimostí* = Seven Bridges – the name of a city in which several branches of the Morava river meet).

Translation © Josef Línek, 2004

PhDr. Karel Komárek, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
karetkomarek@atlas.cz

NÁZORY NA NEPLNOVÝZNAMOVÁ SLOVA V MLUVNICKÝCH PRACÍCH FRANTIŠKA TRÁVNÍČKA A JEJICH SROVNÁNÍ S PŘÍSTUPY V LINGVISTICKÝCH PRACÍCH VZNIKLÝCH NA MORAVĚ V 60. – 90. LETECH 20. STOLETÍ

IVANA KOLÁŘOVÁ

Neplnovýznamovým slovním druhům je věnována pozornost v teoretických lingvistických pracích monografických i v časopiseckých studiích zaměřených jak na současnou češtinu, tak na vývoj českého jazyka a důležité místo zaujímají výklady o nich také v mluvnických pracích jazykovědců působících na Moravě. Trávníček hovoří o slovnědruhových přechodech v řadě kapitol v *Neslovesných větách v češtině* (1930) a v *Mluvnici spisovné češtiny* (1949).¹ Bauer ukazuje přechod neplnovýznamových slovních druhů a citoslovcí ke spojkám, ale také vznik spojek z plnovýznamových slov nebo ze slovních spojení a útvarů větné povahy ve *Vývoji českého souvětí* (1960). Od 80. let 20. století se lingvisté věnují stále více částicím při sledování vyjadřování komunikačních funkcí výpovědí, částicím a spojkám při zkoumání konektorů v textu a jejich funkce (z lingvistů působících na Moravě připomínáme např. Grepla, Karlíka, M. Komárka, Nekulu, připomínáme též jména „pražských“ lingvistek a lingvistů Daneše, Hoffmannovou, O. Müllerovou). Přesunu plnovýznamových slov do kategorie kontakto- vých a upozorňovacích částic, popř. i citoslovcí² se věnují práce orientované na mluvené projevy, a to i na projevy nářeční (Šipková, Michálková, Chloupek aj.). Již u Trávníčka (1949) nezůstávají stranou ani předložky a vývoj výrazů předložkové povahy, na které se zaměřuje především M. Jelínek (1964).

Spojkám se Trávníček věnuje nejen v krátké pasáži na posledních stránkách (1949, s. 842–845), ale také v kapitolách o jednotlivých slovních druzích a jejich syntaktických funkcích. Uvádí i několik příkladů, v nichž ke spojkám přešla původní substantiva. Většinou jsou to spojky dnes méně frekventované, např. slovo třeba, vyskytující se nejčastěji s příklonným -s, -že, tj. v podobě spojek třebaže, třebaže (1949, s. 446), typických pro vedlejší věty přípustkové (Trávníček 1949, s. 99). Podle Bauera (1960) se slovo třeba (ve starší podobě třeba) „do přípustkového významu dostávalo nejprve v užití členském“ (Bauer 1960, s. 335). Ke spojkám podle Bauera přešlo slovo třeba až v nové češtině. Také Kopečný (1962) hovoří o slovu třeba jako o výrazu s platností původně adverbialní.³ Cituje příklady, v nichž třebaže, třebaže fungují jako spojky: Klekněme si sem, třebaže do sněhu (Kopečný 1962, s. 250); Přijdu, třebaže bude pršet (s. 251). Grepl a Karlík charakterizují slovo třeba jako modální částici (1998, s. 483) a třebaže, třebaže jako spojky uvozující věty přípustkové (Grepl – Karlík 1998, s. 305–306). Kromě toho zvažují možnost fungování slova třeba(s) jako příslovce vyjadřujícího lhostejnost (Grepl –

Karlík 1998, s. 305). Jak funkci modálního adverbia, tak funkci přípustkové spojky připisují slovu třeba Kopečný, Šaur a Polák (1980, s. 696–697). Za spojku, která byla původně jmennou větou, považuje Trávníček div, resp. spojení div že. Významové posuny slova div vyvozují z jeho užití v souvětí Tak utíkal, že div dechu popadal, tvořeného podle jeho názoru původně třemi větami: Tak utíkal, že div, dechu popadal. Větu že div (že byl div) hodnotí jako původní účinkovou větu jmennou, která postupně ztrácela větnou povahu, splynula s třetí větou ve větu že div dechu popadal⁴ a spojení div že nabylo příslovečné platnosti synonymní s platností slova sotva (1949, s. 88–89). Trávníček dokonce navrhuje, že by se mělo psát divže, popř. i divdiv, divdivže (Trávníček 1949, s. 89). Bauer (1960, s. 270–272) již hovoří o výrazech div, div že pouze jako o výrazech spojkových a o samotném slově div píše jako o „adverbiální součásti spojkového výrazu“, která může podle něj stát před spojkou i po ní (1960, s. 272).⁵ K adverbiální platnosti slova div se přiklání i Kopečný, Šaur a Polák (1980, s. 168). Ve *Skladbě češtiny* Grepla a Karlíka (1998, s.) i dříve v *Mluvnici češtiny 2* (1986, s. 227) jsou výrazy div že / divže hodnoceny jako výrazy spojkové, homonymní s příslovci nebo částicemi. Trávníček si všímá také jednoduché spojky buď, buďto (1949, s. 813), jejíž původ z imperativu slovesa být vysvětluje Bauer (1960, s. 92–93). Ve spoju podle Bauera postupně přecházel imperativ slovesa být jako slovesa sponového (Bauer 1960, s. 98). Signálem změny imperativu buď ve spoju bylo to, že stálo i ve spojení se slovesným přísudkem (Bauer 1960, s. 100; Kopečný 1962, s. 250, s. 279). Signálem přechodu buď ve spoju je jeho výskyt ve větách s určitými tvary slovesnými. Nově vzniklá spojka buď (buď – buď) nahradila zaniklé spojky vyskytující se převážně v reduplikované podobě leč – leč, libo – libo (Bauer 1960, s. 99). Další spojovací prostředek slovesného původu, slovo byť, charakterizuje Trávníček jako výraz vzniklý spojením kondicionálu a příklonky -ť. Zdůrazňuje, že i ve spojení s -ť je byť stále kondicionálovým tvarem slovesa, nikoliv spojkou. Užívání byť v čisté spojkové platnosti považuje Trávníček za chybné, neústrojné (Trávníček 1949, s. 98). Bauer však hovoří přímo o spojkovém užití slova byť (tj. by, které bývá příklonným -ť zesíleno; 1960, s. 326–327). Kopečný konstatuje, že v současné češtině chápou uživatelé jazyka slovo být jako výraz spojkové povahy synonymní např. s třebaže, ačkoliv, připomíná Trávníčkův názor o neústrojnosti spojkového užití být. V současné době je slovo být ve většině případů nahrazeno podmínkovou spojkou kdyby a je považováno za výraz archaický (též Grepl – Karlík 1998, s. 306).⁶ Na slovesný původ zřejmě ukazuje i spojka nech (Bauer 1960, s. 100), tvořící podle Chloupků (1958) ve východomoravských nářečích ve spojeních nech – nech, nech – nebo protějšek spojky ať z jazyka spisovného. Výklady o složených nepůvodních spojkách jestliže, třebaže, třebaže i jiných spojuje Trávníček s kapitolami o ztrátě větné platnosti (1949, s. 845). Detailní vysvětlení nabízí Bauer (1960, s. 311–312): -li jako příklonná spojka se připojuje ke všem tvarům slovesa být. Pokud spojila se s archaickým tvarem 3. osoby jest, spojení jest + li ustrnulo (zřejmě z toho důvodu, že jest již běžný uživatel jazyka v době, kdy spojky jestli, jestliže vznikaly, nevnímal pravděpodobně jako živý slovesný tvar). Spojení jest-li, jest-li, že tedy ztrácí původní větnou platnost a stávají se jedním slovem (Trávníček 1949, s. 845; též Žaža 1958). Možnosti výkladů o vývoji těchto spojek dokumentuje Trávníček na výkladech o vedlejších větách (1949, s. 94, s. 102, s. 141). Na vedlejších větách účinkových a následkových ukazuje Trávníček také fungování spojky takže, cituje věty Poranil si jedno oko, takže na ně špatně vidí; Je nemocen, takže nepřijde (1949, s. 88–89). Kopečný, Šaur a Polák vysvětlují toto slovo jako spřežkové spojení příslovce tak v hlavní větě a spojky že ve větě vedlejší účinkové (1980, s. 643).⁷

Trávníček nazývá spojky a částice mluvnickými částmi věty, které plní svou funkci při utváření nikoliv obsahové, ale výrazové stránky věty (Trávníček 1949, s. 181 n.). Mluvnický „úkon“ částic je podle Trávníčka uvozovací, částice především určují ráz věty/výpovědi, proto se jimi od 80. let zabývají studie a syntaktické práce orientované na výpovědní modalitu a komunikační funkce výpovědi. Trávníček doporučuje odlišování částic: obsahových a citových a citoslovných (z výkladu vyplývá, že je považuje za homonymní s citoslovci). Obsahové částice podle Trávníčka naznačují obsah vět (kéž, -li, zda, zdali/zdalipak; 1949, s. 846), citové naznačují citový ráz vět (co, což, copak, zdalipak), stejně jako částice citoslovné: nuže, s chutí do toho! (Trávníček 1949, s. 316, s. 319, s. 840, s. 846). Ze srovnání Trávníčkových výkladů s analýzou Nekuly v *Příruční mluvnici češtiny* (1996, s. 358–367) vyplývá, že v současné době je klasifikace částic mnohem detailnější (srov. *Mluvnice češtiny 2* 1986, s. 228–238).⁸ Také se ukazuje, že řadu výrazů, které *Mluvnice češtiny 2* a Nekula v *Příruční mluvnici češtiny* hodnotí jako částice, Trávníček klasifikoval jako příslovce. Nekula rozděluje částice na modální, intenzifikační, výtýkácí, modifikační, odpověďové, práci a negační, větná adverbia. K modálním částicím řadí Nekula např. výrazy asi, snad, nejspíš, možná, zajisté (1996, s. 359), z nichž Trávníček např. slova možná (1949, s. 819), zajisté (1949, s. 817) považuje za příslovce. Kopečný navrhuje řadit výrazy jistě, patrně, třebaž, zřejmě, asi, snad, sotva ... do zvláštní skupiny modálních slov (užívá i termínu „modální slove“, srov. Kopečný 1962 s. 90). Také Grepl a Karlík (1998, s. 483) je řadí bezvýhradně k částicím. Za výrazy částicové povahy považují Grepl a Karlík i *Mluvnice češtiny 2* (1986, s. 233) tzv. pokleslé slovesné věty myslím, tuším, hádám, doufám aj., Trávníčkem charakterizované jako příslovce (1949, s. 140). Jako výrazy s povahou modálních částic hodnotí Grepl a Karlík i ustálená větná spojení jak to vypadá, zdá se, že; jak se zdá... (1998, s. 482–483); to si piš, dám za to krk, že; nic bych za to nedal, že (Grepl – Karlík 1998, s. 480). Intenzifikační částice jsou v pojetí Nekuly často homonymní s měrovými adverbii (1996, s. 359–360). K výtýkáčím částicím (s. 362–363) se podle Nekuly počítají např. i výrazy teprve, už, zpřesňující příslovečné určení času (Teprve Harald mi ukázal, jak se to dělá; Z lázni přijela už ve čtvrtek apod.). Miroslav Komárek (1979) charakterizuje teprve, již jako tzv. partikule endocentrické. Ve velké skupině modifikačních částic (Nekula 1996, s. 362–364) opět nacházíme slova, která Trávníček hodnotil jako příslovce (vlastně, zrovna, srov. Trávníček 1949, s. 821), stejně tak ve skupině částic odpověďových a negačních (Nekula 1996, s. 365–366; Trávníček 1949, s. 821 n.). Částice, které Nekula řadí k práci (kéž, kdyby, kdyby tak, ať, nechť aj.); Nekula 1996, s. 366), by většinou odpovídaly některým z těch, které Trávníček hodnotil jako obsahové (naznačující ráz věty; srov. Trávníček 1949, s. 846). V závěru kapitoly o částicích věnuje Nekula pozornost tzv. větným adverbii (s. 366–367): určují ráz celé věty, nelze se na ně ptát, nelze je negovat. Tyto vlastnosti je sblíží s částicemi. Zabýval se jimi mj. též Žaža (1979, s. 135–138), a to jako prostředky podílejícími se na vyjadřování postoje mluvčího k propozičnímu obsahu výpovědi.

Delší pasáže jsou v Trávníčkově *Mluvnici spisovné češtiny* věnovány „citové funkci“ deiktických výrazů to, ono (1949, s. 530 n.). U vět To přší; Máš ty to štěstí; Vám se to směje. Trávníček konstatuje, že „to zřetelně není podmětem ani jinou obsahovou částí věty“, ale je částí mluvnickou (1949, s. 532). Také u vět To jsme si dali! To jsme se nasmáli! je podle Trávníčka zřejmé, že to není podmětem (1949, s. 532). Ovšem můžeme namítat, že v určitém kontextu by bylo možné chápat slovo to v těchto větách jako zájmeno, popř. i jako příslovce intenzifikační (Tolik jsme se nasmáli). V souvětí To je vidět, jak je s hospodyní spřežen. bychom dnes zřejmě to chápali jako referenční zájmeno vztahující se k závislé větě. Ve větách To nejde./ Nejde to.

(Trávníček 1930, s. 149–150) nazývá Trávníček slovo to „bezbarvým“, spíše částicí, dnes bychom v něm zřejmě viděli skutečné deiktické zájmeno odkazující na obsah předchozího textu. Ve větě To se podívejme! (Trávníček 1949, s. 533) můžeme to považovat za částici zprostředkovávající návaznost na předchozí text, ale také za zájmeno tvořící vlastně vazbu slovesa podívat se a nahrazující předložkový pád na to: To se podívejme! / Na to se podívejme! Pasáže o posunu významu slova to se objevují i u dalších lingvistů. Trávníček sám neopomíná výroky typu v hodinách to hrklo (Trávníček 1949, s. 8, s. 11–12) a charakterizuje tyto věty jako bezpodmětové. Stejný názor vyslovuje i Kopečný (1962, s. 322–323). Ani jeden z nich však neříká přímo, zda slovo to je zájmenem nebo za částici (též K. Komárek 1994, s. 25). Krobotová považuje to ve větě Všechno se to kácelo dolů za částici (1994, s. 29–30). Grepl a Karlík označují tyto věty pojmenovávající „děje probíhající v neživých organismech“ (Grepl–Karlík 1998, s. 233; 1992, s. 175); říkají, že tyto procesy mají „skrytého, neurčitého“ původce, který bývá vyjádřen „slovem to částicové povahy“ (Grepl–Karlík 1992, s. 175). Větami se slovem to, které označuje „skrytého, neurčitého“ původce, popř. „nespecifikovanou životní sílu“ (Šípková 1993, s. 43), se zabývají především práce nářeční. Šípková ukazuje, že paralelně jsou užívány jako věty se slovem to tzv. expletivním (*Encyklopedický slovník češtiny* 2002), tak věty bez tohoto výrazu: noho mo to hotrhlo (Hrochov, okr. Prostějov); potom jo zhróřilo (Žebětín, okr. Brno-město; cituje Šípková 1993, s. 43). Michálková považuje to v takových větách za deiktické citoslovce (1961, s. 106), stejně jako F. Trávníček (1949, s. 533 n.; 1930, např. s. 13, s. 135–136). Ovšem Trávníček považuje slovo to za citoslovce i ve výroku, v němž bychom je dnes chápali jako syntaktický podmět, popř. jako to v přívlastkové pozici: Aj, toť miesto, kdež položili jeho (1930, s. 135). Ukazuje se tedy, že v řadě případů, v nichž to neplnilo funkci větného člene, se Trávníček přikláněl k platnosti citoslovečné a později stejný názor zastávala Michálková (1961).⁹ V současné době je slovo to ve spojeních typu to prší, to jsme se nasmáli považováno většinou za částici, stejně jako expletivní to označující skrytého konatele, nespecifikovanou sílu.¹⁰

Poměrně rozsáhlou kapitolu věnuje Trávníček předložkám (1949, s. 615–688). Rozlišuje důsledně předložky původní a nepůvodní (s. 618). Upozorňuje, že některé předložky (vedle, kolem ...) mívají též funkci příslovcí, explicitně však nevyslovuje, zda vznikla předložka z příslovce, nebo naopak (1949, s. 618–619). Trávníček uvádí nejen nepůvodní předložky vyjadřující prostorové vztahy (kolem, prostřed, uprostřed, krajem – např. krajem lesa, s. 619) a jednoslovné předložky vzniklé ustrnutím abstraktního substantiva následkem, vlivem, nákladem, během (s. 620). Za nepůvodní předložky považuje též ustálené víceslovné výrazy v důsledku, na základě, s pomocí. Jejich užívání však považuje za neústrojné (1949, s. 620). Ve 2. polovině 20. století se nepůvodní (nevlastní, sekundární předložky) staly jedním z hlavních badatelských zájmů M. Jelínka. Ten vysvětluje vznik a vývoj nových výrazů schopných vyjadřovat pregnantně vztahy mezi větnými členy zvláště ve stylu odborném (1964, s. 120) jako důsledek komunikačních potřeb, ukazuje, že nepůvodní předložky mívají funkci intelektualizační a kondenzační (s. 120–121). Zvažuje také kritérium, podle kterého mohou být přiřazovány do slovnědruhové třídy předložek víceslovné (většinou frazeologizované) výrazy s předložkovou funkcí. Za důležitá hlediska považuje ustálenost výskytu a možnost nahradit nový výraz „předložkové povahy“ (1964, s. 122, s. 123 n.) předložkou původní nebo starší nepůvodní předložkou. U řady výrazů s předložkovou funkcí tedy Jelínek zachovává termín „výraz předložkové povahy“, a nehovoří přímo o nové nepůvodní (sekundární) předložce (např. u výrazů v souladu s, souhlasně s, ve spojitosti s, s ohledem na ...). Na s. 124–129 pak Jelínek klasifikuje výrazy

předložkové povahy podle významových vztahů, které vyjadřují. V *Příruční mluvnici češtiny* (1996, s. 346–349) jsou k nepůvodním předložkám řazeny i některé ustrnulé přechodníky počínaje (+ instrumentál) / počínaje od, počínajíc (+ instrumentál) / počínajíc od (1996, s. 348).

Trávníček neopomíná případy, v nichž nepřecházejí plnovýznamová slova k neplnovýznamovým, ale stávají se pouhou součástí slova jiného – plnovýznamového. Tak je tomu u výrazů bůhví kdo, bůhvíco, kdoví kdo, nevím kdo, nevímco, nevím který apod. Podle Trávníčka se u nich změnila v předponu řídicí věta v souvětí (1949, s. 556–557). Části slov bůhvi-, kdoví-, nevím- charakterizuje Trávníček jako předpony. V 70. letech věnoval tomuto typu slov pozornost M. Komárek. Řadí výrazy bůhví kdo, kdoví kdo, čertví kdo, bůhví kde, kdoví kam aj. (1978, tabulky na s. 11–13) k indefinitům (1978, s. 6–7). Komárek upozorňuje na konkrétních příkladech, že grafická podoba těchto výrazů ještě není ustálena: je možné psát bůhvi i bůh ví, kdoví i kdo ví, nevím kdo i nevím kdo ..., užití „ustrulé“ formy (tj. psané vcelku) je vázáno jen na některé gramatické formy (užíváme nevím kdo, ale ne nevíš kdo). Nezvažuje jako Trávníček, zda první část těchto deiktických slov je předponou, nebo zda ji máme chápat jako plnovýznamovou část spěškové složeniny. Slovnědruhovou platnost těchto výrazů posuzují Trávníček (1949, s. 556–558) i Komárek (s. 12–13) podle poslední části, tj. bůhví kdo, bůhvíco jsou zájmena, kdoví kde, nevím kde příslovce apod. Autoři *Mluvnice češtiny 2* hovoří také o modální funkci prvních komponentů kdoví, bůhvi; jako samostatná slova je považují za modální částice (1986, s. 233). Užití výrazů nevím kdo, nevímco, popř. i v jiných gramatických formách nevím komu, nevím čemu, kdoví komu aj. může také signalizovat negativní postoje mluvčího k obsahu výpovědi, popř. nezáměr mluvčího o upřesnění obsahu, srov.: No a tak sem jsem se tedy dostal na ten zasloužený nebo nevím jaký odpočinek; ona je nevím vodka, ale ne moc zdaleka, proto nemá koleje...; děcka tady poslouchají já nevímco všechno... (výroky z přepsaných mluvených textů).

Vysvětlení Trávníčka ukazují, že jedním z důležitých momentů vedoucím k slovnědruhovým posunům mohla být změna grafické, popř. i zvukové podoby slova. Ta je často důsledkem změny v chápání významu a funkce slova, popř. skupiny slov, zejména oslabení původního věcného významu (např. u slova div) nebo funkce (např. u imperativu bud'), oslabení povědomí o struktuře slovního spojení/věty (např. u slov jestliže, nevím kdo). Při srovnání výkladů v pracích Trávníčka, popř. i Kopečného a v pracích 80. a 90. let (Grepel – Karlík, Nekula) jsou zřejmé rozdíly v přístupu k interpretaci některých slovních druhů, především k částicím, nebo příslovcím. Souvisejí zřejmě s kritérii interpretace: v současné době je stále více kladen důraz na záměr mluvčího při užití konkrétních výrazů. Výrazy možná, třeba, zajisté aj., které Trávníček hodnotí jako příslovce, mají především podíl na vyjádření jistotních postojů v komunikaci. Tato charakteristika je v současné době přisuzována částicím. Trávníček jim přisuzuje určité větněčlenské funkce, např. Nekula upozorňuje, že modifikují platnost celé věty, což je vlastnost právě částic. Na výkladech o spojkách a předložkách je však zřejmé, že názory Trávníčka se staly východiskem pro lingvistické práce od 60. let do současnosti. Čerpají z nich i práce zabývající se funkcí slov ve výpovědích nářečních textech.

POZNÁMKY

- 1 Výklady v *Mluvnici spisovné češtiny* z r. 1949 (viz Literatura) považujeme pro tuto stať za výchozí.
- 2 Citoslovcím a přechodu plnovýznamových slov do slovnědruhové skupiny citoslovcí v této stati speciální pozornost nevěnujeme. Podle *Mluvnice češtiny 2* nejsou slovním druhem nesamostatným jako předložky, spojky a částice, ale slovy speciálními (1986, s. 24); tvoří „samostatné, rudimentární nevětné výpovědi“ (*Mluvnice češtiny 2* 1986, s. 239).
- 3 Podle Kopečného může adverbium třeba udávat tzv. členskou modalitu, přimyká-li se k jinému větnému členu než k přísudku (srov. sedněte si třeba na lavici), nebo větnou, přísudkovou (třeba leží, srov. Kopečný 1962, s. 90, s. 113). Může fungovat také jako vytýkácí modální slovo ve spojení třeba i (Kopečný 1962, s. 288).
- 4 Signálem tohoto splynutí je zřejmě ztráta interpunkční čárky.
- 5 Bauer podotýká, že slovo div bez spojky nezachytil. Kopečný (1962, s. 208, s. 269) uvádí výskyt slova div ve větách tzv. doplňkově určovacích: jednou přišla za mnou, div nebrečela.
- 6 I Grepl a Karlík považují být za spojku.
- 7 Trávníček uvádí souvětí upadl, tak tak, že se nezabil, v němž tak tak označuje jako větu jmennou a postupně splynulo se spojkou že v následující větě; vznikl výraz taktakže s příslušným významem, který však významově s důsledkovou spojkou takže v citovaných větách nesouvisí.
- 8 *Mluvnici češtiny 2* jsou částice rozděleny na apelové (tázací, žádací, přací, přesvědčovací, ujišťovací, odporovací, částice signalizující výhrůžku, výtku), hodnotící (modalitní, srovnávací, rektifikačně hodnotící, předpokladově hodnotící, měrově hodnotící, zdůrazňovací), emocionální a částice strukturující text.
- 9 Zevrubnou pozornost slovu to věnuje Šmilauer (1947, s. 29–31).
- 10 Domníváme se však, že i v různém užití slova to jako výrazu expletivního by bylo vhodné dělat rozdíly a vycházet i dnes z přístupu Šmilauera, tj. z jeho pojetí „zdánlivých“ větných členů (1947, s. 29–31). Pak bychom zřejmě nepovažovali každé expletivní to za částici, ale např. v citovaných větách V hodinách to hrklo; popř. Všechno se to kácelo dolů. stále ještě za (neurčité) zájmeno.

LITERATURA

- Bauer, J.: *Vývoj českého souvětí*. Praha, Academia 1960.
- Daneš, F.: *Věta a text*. Praha, Academia 1985.
- Grepl, M. – Karlík, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia 1998.
- Grepl, M. – Karlík, P.: *Učte se s námi skladbě češtiny*. Praha, SPN 1992.
- Hoffmannová, J.: *Funkce a významy výrazu prosím v mluveném dialogu*. Naše řeč 75, 1993, č. 2, s. 75–82.
- Chloupek, J.: *Východomoravské věty se zevšeobecňujícím osobním a neurčitým neosobním podmětem*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity A 10. Brno, UJEP 1962, s.57–65.
- Chloupek, J.: *Stavba věty a souvětí v archaických nářečích východomoravských*. In: Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika F. Trávníčka. Praha, SPN 1958, s. 61–73.
- Chloupek, J. – Michálková, V.: *K interpretaci věty a souvětí v nářečí*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity A 14. Brno, UJEP 1966, s. 77–85.
- Jelínek, M.: *Výrazy předložkové povahy v dnešní spisovné češtině*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity A 12. Brno, UJEP 1964, s.117–130.
- Komárek, K.: *Demonstrativum ten, ta, to ve stylizaci mluvených projevů*. In: Philologica XV, 1994. Studia Philologica V. Olomouc, Univerzita Palackého, s. 25–26.
- Komárek, M.: *Sémantická struktura deiktických slov v češtině*. Slovo a slovesnost 39, č. 1, 1978, s. 5–13.
- Komárek, M.: *K jednomu funkčnímu rozdílu v soustavě partikulí*. Slovo a slovesnost 40, 1979, č. 2, s. 139–142.
- Kopečný, F.: *Základy české skladby*. Praha, SPN 1962.
- Kopečný, F. – Šaur, V. – Polák, V.: *Etymologický slovník slovanských jazyků*. Slova gramatická a zájmena 2. Praha, Academia 1980.
- Krobotová, M.: *K funkci zájmena „ten“ v pohádkách V. Čtvrťka*. In: Philologica XV, 1994. Studia Philologica V. Olomouc, Univerzita Palackého, s. 27–30.

- Michálková, V.: *Východomoravské věty typu „bylo vdolky“*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity A 9. Brno, UJEP 1961, s. 105–111.
- Mluvnice spisovné češtiny 2*. Tvaroslovi. Praha, Academia 1986.
- Müllerová, O.: *K syntaxi nepřipravených souvislých mluvených projevů (přídavné vazby a konstrukce)*. Slovo a slovesnost 27, 1966, č. 2, s. 118–126.
- Nekula, M.: *Částice*. In: *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha, Lidové noviny 1996, s. 361–367.
- Slovník spisovného jazyka českého I – VIII*. Praha, Academia 1989.
- Šipková, M.: *Stavba věty v mluvených projevech*. Syntax hanáckých nářečí. Jinočany, H&H, 1993.
- Šmilauer, V.: *Novočeská skladba*. Nakladatel Ing. Mikuta, Praha 1947.
- Trávníček, F.: *Mluvnice spisovné češtiny 2. Skladba*. Praha, Melantrich 1949.
- Trávníček, F.: *Neslovesné věty v češtině. Díl I. Věty interjekční*. Brno 1930, Filozofická fakulta
- Žaža, S.: *K úloze tzv. větných adverbii při vyjadřování postoje mluvčího k propozičnímu obsahu*. Slovo a slovesnost 40, 1979, č. 2, s. 135–138.
- Žaža, S.: *Složené spojky ve spisovné češtině*. In: Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika F. Trávníčka. SPN, Praha 1958, s. 119–131.

**THE THEORY OF SYNSEMANTIC WORDS
IN THE GRAMMARS AND STUDIES OF FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK
AND THEIR COMPARISON WITH THE THEORIES
OF THE “MORAVIAN” LINGUISTS IN 1960’S – 1990’S**

Summary

Synsemantic words are analysed in the books on linguistics, linguistic studies and articles on contemporary language and in the studies on language development, too. Some of them were written or published in Moravia. We are going to deal with František Trávníček's grammar *Mluvnice spisovné češtiny 2. Skladba* (published 1949), with the books and essays of M. Grepl, P. Karlík, M. Komárek, F. Kopečný, M. Nekula, S. Žaža (they deal with the Czech syntax). Then we are going to try to explain some theories of J. Chloupek, V. Michálková, M. Šipková, who have written a lot of articles and studies on the syntax of the Moravian dialects, and some theories of J. Bauer, an expert in the Czech language development. Those linguists worked almost in the Universities in Brno and in Olomouc.

Translation © Ivana Kolářová, 2004

PhDr. Ivana Kolářová, CSc.
Katedra českého jazyka
Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity
Poříčí 7
603 00 Brno, ČR

© Ivana Kolářová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica I (2004)

K MORAVSKÝM ASPEKTŮM SOUČASNÉ ČEŠTINY

OLDŘICH ULIČNÝ

Jako rodilý Středomoravan žijící už skoro dvě třetiny života v Čechách a z toho čtvrtstoletí v Praze nemohu nesrovnávat a ze svého už několikerého jazykového povědomí (rodný hanácký dialekt okrajový i olomoucká hanáctina centrální a další moravské dialekty; severovýchodní čeština i čeština tzv. obecná, neboli mluva pražské inteligence, jakož i v neposlední řadě čeština spisovná) nevyvozovat závěry, pro mne samého někdy překvapivé.

Nejprve však bych rád odkázal na konferenci, která už svým názvem provokuje; sborník z ní je však málo znám. Jde o sborník z konference konané v únoru 2001 v Brně pod názvem *Češi, nebo Moravané?* (srov. Uličný 2001). Za povšimnutí stojí, jak se tu solidní a erudovaní moravští historikové snažili distancovat od insitních a agresivních moravských separatistů, a to v podobě jakési umírněné loajality k pražskému centru. Přitom opomíjejí řadu ekonomických, politických i kulturních skutečností potvrzujících, že pragocentrismus existuje a je negativní jak v uvedených oblastech, tak v jazykovědě.

Zachovávat jakoukoli, nejen moravskou specifičnost je však nutné a nezbytné. Morava a Slezsko, staré historické země včleněné i do úvodu k ústavnímu zákonu ČR, jsou takové kulturní památky, jako jsou hrady, zámky, kostely a památné stromy, a měly by tedy takto být vyhlášovány a ošetřovány. Měly by být vytyčeny např. staré zemské hranice a na každé stezce, cestě, silnici i dálnici a železnici by měly být nápisy typu *Vitá vás Země Česká, Vitá vás Morava...* Atp. Nové krajské zřízení však historické hranice ruší, takže je poněkud protiústavní. Na druhé straně starostové obcí a měst z obou stran mohli už dávno takovou iniciativu vyvinout. Obávám se, že tu chybí akceschopnost a že moravské obyvatelstvo se nechá snadno zakřiknout. Jak jinak si vysvětlit, že při nedávném sčítání lidu (po masivní protimoravské propagandě zvl. v deníku *Mladá fronta Dnes*) se po deseti letech ztratil celý jeden milion Moravanů?

Jak s tímto úvodem souvisí jazyková problematika? Jakkoli Josef Dobrovský svého času geniálně vyřešil sociolingvistickou situaci v morfologii češtiny své doby tím, že na spisovnou normu povýšil normu zčásti živě neexistující, přesto lexikon zůstal v Jungmannově slovníku založen na českých nářečích v užším smyslu. Další kodifikační zásahy byly vedeny také z Prahy, a tak se není co divit, že moravské stále živé *okoupat se* je zachyceno jen v SSJČ, v SSČ je jen *vykoupat se*, subst. *Kroměříž, Olomouc* v rozporu s domácím územím jsou kodifikována jen jako feminina, zatímco české město *Aš* má rod variantní, atd. Známe je povyšování obecně českého *bejt* za rovnocenné se spis. *být* v Čermákově slovníku (1994) – s moravskými obdobně mluvnyými podobami *byt, byt', bét* se nepočítá. Poslední popis údajně hovorových podob v akademické

Mluvnici češtiny 2 (1986) pracuje s tvarem 3. pl. prés. typu *kupujou* – do kodifikačních příruček včetně školních *Pravidel českého pravopisu* (1993) a reedic se však žádné vysvětlení nedostalo. Podle Martincové (1993–94) údajně proto, že jde o jev dostatečně známý. Proti tomu zatím nikdo neuvažuje o „hovorovosti“ moravských interdialektických tvarů typu *chodijou, dělajou, jijou, vijou*. *Příruční mluvnice* (1995) sice označuje moravský typ *dvě sta* za hovorový (s. 308), avšak její pojetí hovorovosti je poněkud nestandardní: „hovorovost“ se vyznačuje např. na s. 303 pomocí zápisu *Vý ste teda dvojka* (dvojice), ale mor. *čtverka* na s. 306 se chápe jako prostá varianta výrazu *čtyřka*. Za substandardní, tj. zřejmě nespisovné, se však na s. 313 považují podoby 1. pl. prés. *nesem, tisknem, kupujem*, které se už dávno běžně považují za spisovné hovorové, a naopak za hovorové (s. 314) se považuje užití „formy *bysme*“ (na téže str. pak srov. rozporné hodnocení typu *viděls, smál ses* a mn. j.). Zdá se, že *Příruční mluvnice* (1995) zvaná brněnská se rozhodla nahradit často asymetrický funkční indikátor *obl.* s významem „oblastní moravský“ označením *hov.* Jednotu zde však nenacházíme, přesto je to první, byť ne soustavný pokus o popis odlišností interdialektických moravských gramatických odchylek od spisovné normy.

Je třeba říci, že tyto kradmé pokusy o legalizaci či aspoň připomenutí odlišností moravské mluvy se v pražském centru setkaly s lhostejným nezájmem. Tady bují spíše čechocentrické ideje „češtiny bez příkras“, tj. touhy po povýšení nespisovných obecněčeských prvků na úroveň spisovné hovorovosti. Agresivita je tu značná a sahá od označení J. Bartoška jako kritika „bezpříkrasovosti“ za „moravského češtináře“ až po vystoupení jedenáctky lingvistů v didaktickém časopise *Český jazyk a literatura* s názvem *Umějí děti česky?* (2001–02); žádají neopravovat obecněčeské tvary v dětských školních projevech. Podepsáni tu jsou i tři američtí nerodilí mluvčí (takto se nám ani sovětští soudruzi neodvážili radit), ani jeden z podepsaných není Moravan či Slezan (a žádný nemá didaktickou školskou minulost). A ani slovo o tom, že by se např. neměla snad paralelně opravovat také ostravská kvantita či přízvuk, nebo jiné moravské oblastní jevy. Jak se praví v oné federální anekdotě – Morava byla vybagrována...

Druhým extrémem v posuzování moravských jevů v českém kontextu jsou snahy o čistě moravskou gramatiku. Pokoušeli se o ni v 19. století Češi Žák a Trnka, v poslední době podal takový pokus Slovák (?) Zbyšek Šustek. Šustek (1998) se svou moravskou gramatikou také nepřesvědčil. Vyloučil sice ze svých dubletních flexí lašské tvary, ale hanácko-východomoravská paradigmatu skloňovací i časovací mají plno nedůsledností a dokonce faktických chyb, chybí skutečný samostatný interdialektický vývoj postihující celou Moravu a Slezsko, zvl. tvary *chcou, dělajou, chodijou*, aglutinační typy *kostima, lidima*, aj. Diletantsky působí zrušení grafému *ě*, ale jen částečné zrušení *y/ý* (*děti, někteří, mjesto*, ale *dýchat, týrat*).

Skutečný vědecký a soustavný výzkum moravských odchylností, tzv. oblastních jevů, vývojové dynamiky současných interdialektů na území Moravy a Slezska zatím chybí. Dobrým podkladem tu může být budovaný olomoucký korpus mluveného jazyka, řada starších i současných folklorně orientovaných nářečních slovníků a některé cenné monografie všimající si především severních území (Davidová 1997, Kloferová 2000, aj.), jakož i *Český jazykový atlas*. Cílem by měl být vědecky pojednaný diferenční slovník moravskoslezsko-český a diferenční interdialektická moravskoslezsko-obecněčesko-spisovněčeská mluvnice, zvl. ovšem morfologie. (Ani na pragmatiku by se nemělo zapomínat, srov. různé užívání částic, difference v pozdravech aj.).

V kodifikačních aktivitách je pak nutné opustit čechocentrické postoje a k Danešovým

kritériím noremnosti, funkčnosti a systémovosti jazykového prostředí, který má být kodifikován, přidat ještě kritérium celouzemní přijatelnosti na základě shody v regionálním chápání spisovnosti (Uličný 1994). Tak by se jako „obl. č.“ měly označit např. tvary *bydlejí, mysejí* nebo *zbyde, táhnul* a mn. j. Symetrie, tak neoblíbená v českém veřejném životě i v české lingvistické bohemistice, by tak konečně vystihla skutečný stav užívání spisovné češtiny v západní i východní části naší vlasti.

Vedle vědeckých cílů výzkumu moravských aspektů češtiny je třeba zdůraznit četné praktické aspekty celé věci.

Vše začíná ve škole. V mnoha pražských základních a středních školách se hodiny vedou v obecné češtině. Na pražských vysokých školách se nezřídka přednáší ve stejném jazyce, někteří lingvisté a literární vědci tak činí programově a jsou na svou neznalost či neschopnost formálního vyjadřování hrdí. Proti tomu na ostravských školách se setkáváme s nespisovným nedostatkem kvantity i s přízvukem na penultimě. Řešení: víc hodin češtiny, důraz na formální typ vyjadřování ve výukových komunikačních situacích, důsledná kontrola ze strany nadřízených úřadů. Konec české lenosti maskované tzv. liberalismem. Snad tu pomůže evropské chápání funkcí mateřského jazyka, zvl. v německy mluvících zemích a ve Francii. Zvláštní pozornost je třeba věnovat kultivaci výslovnosti; pražské děti mají zřetelně více výslovnostních vad, takže fonetické dokonce uvažují o perspektivě plošného rozšíření českého lambdacismu (Volín 2002). Na vysokých školách všech typů by se měly nabízet kurzy rétoriky.

K mluvním vzorům patří také všichni veřejní mluvčí na úřadech a ve službách. Stát tu může požadovat pro formální styk také formální, tj. kultivovaný a spisovný jazyk.

4.3. Nejdůležitějším mluvním vzorem zůstávají média, zvl. televize. Tato mocná lingvální kouzelnice už ovlivňuje např. výslovnost smíšeného obyvatelstva na bývalých německých územích – na Liberecku se výslovnost širokého *i*, *e* stává téměř normou i u veřejných mluvčích. Tato stále plošší, nediferencující příznakově profánní výslovnost produkovaná většinou moderátorů pražských studií vede nejen k nekultivovanosti veřejného diskursu a k desintelektualizaci spisovných projevů, ale stává se i obtížně srozumitelnou; srov. J. Voldánová v ČT 1: „Šest žen se *připravuje // přepravuje* na mírovou misi v Iráku.“

V zájmu nejen jazykové symetrie by bylo zřízení centrální moravskoslezské televizní stanice s celodenním programem srovnatelným s pražským. Tak by i pražští a čeští posluchači mohli být ovlivňováni jinou artikulační bází než pražskou a uvědomili by si, že i v neoficiálních situacích lze nenásilně užívat spisovnou morfologii.

Toto demokratické řešení jazykové i obecné kulturní situace dnešní doby by výrazně přispělo k předcházení neblahého vývoje, který může nastat – z hlediska historie – dosti brzy: oficiálním komunikačním prostředkem v Čechách se stane obecná čeština, a to i zčásti v psaných projevech, na Moravě zůstane „stará“ čeština spisovná. Dva spisovné jazyky by byly přece jen luxusem – pokud by pragocentristé neprosadili svou západní variantu češtiny i pro Zemi Moravskoslezskou... Žádoucí je ovšem vývoj opačný, tj. směrem k relativně jednotnému a sjednocujícímu kultivovanému českému jazyku spisovnému.

LITERATURA

- Čermák, F. a kol. (1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha.
- Davidová, D. (1997): *Mluvená čeština na Moravě*. Šenov.
- Kloferová, S. (2000): *Mluva v severomoravském pohraničí*. Brno.
- Martincová, O. (1993–1994): *Tvaroslovi v nových školních Pravidlech českého pravopisu*. Český jazyk a literatura, 44, 1993–1994, s. 145–152.
- Mluvnice češtiny 2* (1986). Praha.
- Pravidla českého pravopisu* (1993). Praha.
- Příruční mluvnice češtiny* (1995). Praha.
- Šustek, Z. (1998): *Otázka kodifikace spisovného moravského jazyka*. In: *Jazyki małe i bōlsze*. Slavica Tartuensia IV. Tartu, s. 128–142.
- Uličný, O. (1994): *K teorii mluveného jazyka*. In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ostrava, s. 19–25.
- Uličný, O. (2001): *Jazykové a jazykovědné aspekty současného národního vědomí v České republice*. In: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Brno, s. 213–219.
- Umějí děti česky?* (2001–2002). Český jazyk a literatura, 52, 2001–2002, s. 237–243.
- Volín, J. (2002): *Čtyři scénáře vývoje české laterály*. Čeština doma a ve světě, 10, 2002, s. 7–13.

ZU DEN MÄHRISCHEN ASPEKTEN DES GEGENWÄRTIGEN TSCHECHISCHEN

Zusammenfassung

Der Verfasser behandelt die Problematik des heutigen politischen und sprachlichen Pragozentralismus, der den Ausgleich sprachlicher Verhältnisse in der Tschechischen Republik beschädigt. Dies erklärt sich beispielweise durch Anwendung der substandarden tschechischen Gemeinsprache (obecná čeština) sogar in der offiziellen Kommunikationssituationen, die normalerweise die gesprochene Standardsprache erfordern: auf diese Weise benehmen sich hauptsächlich die Sprecher der böhmischen, nicht mährischen Abstammung. Der Autor schlägt vor, dass die mährischen Zeichen des öffentlichen Lebens, wie alte Landgrenze, Dialekte usw. für Objekte der Denkmalspflege erklärt werden.

Translation © Oldřich Uličný, 2004

Prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Nám. J. Palacha 2
116 38 Praha 1, ČR
oldrich.ulicny@seznam.cz

© Oldřich Uličný, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

OBEČNÁ ČEŠTINA A „OBEČNÁ“ SLOVINŠTINA

BOJANA MALTARIĆ

0. Stratifikace slovinského jazyka na základě sociálního, resp. geografického hlediska je jednou z nejdůležitějších otázek, jimiž se zabývali jazykovědci a píšící veřejnost od počátků formování spisovného jazyka v 16. století. Tyto pokusy nabyly na intenzitě zejména během posledních dvou set let, od doby tzv. národního obrození, kdy se začala slovinština utvářet a standardizovat jako spisovný jazyk. Teoretický podklad pro výzkum stratifikace vzniká částečně již v 30. letech 20. století, definitivně pak v 60. a 70. letech v pracích Jože Toporišiče. Problematika začíná být opět aktuální na počátku 90. let se vznikem samostatného národního státu, Slovinské republiky.

Pro studium stratifikace národního jazyka v 19. století je charakteristické dichotomní pojmenování útvarů jazyka: na jedné straně se objevuje tzv. „ljudski jezik“ (lidový jazyk), jazyk každodenní komunikace, který představují četná lokální nářečí; proti němu stojí „knjižni jezik“ (spisovný jazyk), tehdy často nazývaný „pismeni jezik“, který byl určen vyšším komunikačním cílům. Na začátku dvacátého století se, nejvýrazněji v díle Boža Voduška ve 30. letech, čím dál více rozšiřuje povědomí o nedostatečnosti tohoto dichotomního dělení a o nutnosti vytvoření dorozumivacího mezikódu coby zprostředkovatele mezi spisovným jazykem a nářečími. Byly pro to dva důvody: 1. Spisovný jazyk je, podobně jako v případě češtiny, založen na spisovné normě 16. století, kdy reformace přinesla do Slovinska první knihy ve slovinštině, a tudíž je velmi vzdálen normě každodenního dorozumívání. 2. Mluvenou formu jazyka představují četná a velmi různorodá slovinská nářečí, což mnohdy téměř znemožňuje vzájemnou komunikaci mluvčích z různých částí slovinského území. Právě výjimečná nářeční členitost – na území Slovinska se vyskytuje přes čtyřicet nářečí, rozdělených do sedmi nářečních skupin – je druhým důležitým faktorem, který podmínil vznik mezikódu. Takto se od 30. let 20. století vytváří trichotomní model, který vedle spisovného jazyka na jedné straně a nářečí na straně druhé uplatňuje ještě třetí, prostřední prvek, který bývá nejčastěji označován termínem „pogovorni jezik“ (hovorový jazyk) a který by měl mít funkci víceméně celonárodního dorozumivacího kódu při každodenní komunikaci.

Takto vidí slovinskou sociolingvistickou situaci také četní slovanští badatelé. Roku 1973 chorvatský sociolingvista Dalibor Brozović ve sborníku *Govornite formi i slovenskite literaturni jazici* srovnává postavení mluvených forem jazyka v jednotlivých slovanských jazycích. Jakožto jazyky s velmi podobným vývojem, v nichž se především z výše uvedených historických důvodů vyvinul zvláštní kód pro každodenní komunikaci, vyzdvihuje slovinštinu a češtinu (částečně v souvislosti s nimi představuje také situaci v obou formách lužické srbštiny).¹

Ve stejném sborníku vyšel též článek pražského sociolingvisty Vladimíra Barneta, který ve svém příspěvku *Diferenciace národního jazyka a sociální komunikace* připravil teoretický model pro pozdější výzkum stratifikace v jednotlivých slovanských jazycích, přičemž i on došel k závěru, že ve slovinštině stejně jako v češtině existuje zvláštní jazykový útvar pro potřeby každodenní komunikace.² Barnetovo chápání slovinské sociolingvistické situace je v Čechách přítomno dodnes, což je patrné i z toho, že jsou jeho závěry často citovány i v současné odborné literatuře.³

1. Po tomto poněkud rozsáhlém úvodu, který je však nutným východiskem pro kritiku modelu v pokračování článku, se alespoň v hlavních rysech podívejme, jak se vytvářela teorie jazykových útvarů ve Slovinsku v druhé polovině dvacátého století. Základním účelem tohoto přehledu bude pokus odpovědět na otázku, zda ve slovinštině skutečně existuje dorozumivací kód, který se víceméně obecně uplatňuje na celém slovinském území a jehož funkcí je plnit úkoly každodenní hovorové komunikace.

1.1 Teorii tzv. sociálního členění, založenou ve velké míře na českém modelu stratifikace národního jazyka, který ve svých pracích vyvinul především Bohuslav Havránek, do slovinského prostoru přináší jazykovědec a gramatik Jože Toporišič. První důležité definice formuloval již na začátku 60. let, definitivně pak svůj model rozvinul v prvním vydání své *Slovinské gramatiky* roku 1976 (takový model s menšími úpravami v posledním vydání najdeme také ve všech třech pozdějších vydáních gramatiky).⁴

Model tzv. „socialnih zvrsti“,⁵ což je ve slovinštině výraz pro to, co je v češtině obvykle označováno termínem „útvary národního jazyka“, je vytvořen dichotomně; na jedné straně nalezneme spisovný jazyk, který má dvě varianty: „zborna“ (knižní) a „splošna pogovorna“ (obecně hovorová). Na druhé straně stojí nespisovný jazyk, jenž je reprezentován krajovými hovorovými jazyky (interdialekty) a nářečími:

1. KNJIŽNI (spisovný) JEZIK:	a) ZBORNI (knižní) JEZIK
	b) SPLOŠNI POGOVORNI (obecně hovorový) JEZIK
2. NEKNJIŽNI (nespisovný) JEZIK:	a) POKRAJINSKI POGOVORNI (krajové hovorové) JEZIKI
	b) NAREČJA (nářečí, vesnická a městská)

(Model zůstává, jak již bylo řečeno, nezměněn do čtvrtého vydání gramatiky roku 2000, kde je v bodu 1b změněn výraz obecně hovorový na spisovně hovorový a kde jsou poněkud odlišně popsány jednotlivé útvary.)

Zde se pochopitelně nebudeme přesně zabývat jednotlivými útvary, omezíme se pouze na několik definic a charakteristik, které nás v daném kontextu zajímají nejvíce; to je definice obecně hovorového jazyka ve vztahu k jazyku knižnímu a ke krajovým hovorovým jazykům.

1.1.1 Termín „zborni“ (knižní) jazyk označuje ve slovinské terminologii užší, většinou pouze psanou podobu spisovného jazyka, která se používá v odborné literatuře všeho druhu, ve většině médií, v oznámeních pro veřejnost v různých společenských, politických a kulturních organizacích a většinou i v krásné literatuře. Autorem takových textů bývá vzdělaný člověk, adresát je většinou skupinový. Toporišič uvádí, že se knižním jazykem za jistých okolností také hovoří (jde především o četbu, resp. recitaci předem připravené písemné předlohy). Tento

jazykový útvar je tedy vázán většinou na veřejné, formální komunikační situace, kdy jeden mluvčí komunikuje se skupinou adresátů, která může být vzdělanostně, nářečně nebo i sociálně nejednotná.

1.1.2 Vedle této vyšší knižní formy má slovinský spisovný jazyk podle Toporišiče ještě jeden útvar, tzv. obecně hovorový jazyk. Vzhledem k tomu, že je obecně hovorový jazyk ústředním termínem daného příspěvku, zaměříme se na několik rysů tohoto útvaru:

„Spisovný jazyk má vedle vysoké, knižní formy ještě méně přísnou hovorovou variantu. Ta se používá většinou tehdy, když mluvíme bez předem připraveného a vytvořeného textu. Obecně hovorový jazyk je důsledkem nedokonalé realizace přísné knižní normy, jeho základem však je obyčejná každodenní mluva nenářečně mluvících lidí na celém slovinském území, především pak v jeho centru, tj. v Lublani a jejím více či méně urbanizovaném okolí.“⁶⁶

V pokračování Toporišič uvádí, že nositelé knižního a obecného hovorového jazyka jsou stejní, druhý z nich se však používá při jiné komunikační situaci; jde o dialog, kdy si partneři neustále vyměňují úlohy mluvčího a posluchače, většinou jsou také v bezprostředním styku, což jim umožňuje používání mimiky, gestikulace a jiných neverbálních komunikačních prostředků. Narozdíl od knižního jazyka se obecný hovorový jazyk používá při mluvní komunikaci, aniž by byl text předem připraven. V písemné formě se ho užívá téměř výhradně jen v krásné literatuře, hlavně v dialozích, resp. k vykreslení jednotlivých literárních hrdinů.

Dále jsou důležité odstavce, kde je definována „obecnost“ slovinského hovorového jazyka:

„Obecný hovorový jazyk se dodnes nepoužívá obecně v celém Slovinsku, i když je právě on nejpraktičtější pro rozhovor mezi lidmi z odlišných nářečních skupin (samozřejmě o jakémkoli námětu). To, co by se mělo stát obecným (tak, jako je obecný slovinský knižní spisovný, a ve velké míře i čtený jazyk), však ve skutečnosti existuje poměrně dobře zformováno v centrální goreňsko-doleňské oblasti s centrem v Lublani a okolních, částečně i vzdálenějších městech. – Na tomto území se určité vrstvy obyvatelstva již ‚rodí‘ s hovorovým jazykem, tady v určité sociálně-vzdělanostní vrstvě obyvatelstva hovorový jazyk (i když krajový) již téměř vytlačil tradiční zeměpisné venkovské nářečí, tj. buď gorenštinu nebo doleňštinu. Právě proto, že je hovorový jazyk Lublaně jaksí mimo kompetenci z pozice toho či onoho nářečí (konkrétně goreňského nebo doleňského), má již význam obecnosti. Stane se ještě obecnějším, pokud z něj **uvědomělým zásahem odstraníme vlastnosti**, které ho činí zároveň i krajovým. (Takovýto uvědomělý zásah do jazykové struktury pozorujeme i u slovinského knižního jazyka). Pokud bude **obecně hovorový jazyk normován v tomto smyslu**, stane se opravdu běžnou dorozumívací variantou slovinského spisovného jazyka (tedy vedle méně časté knižní).“⁶⁷ (Zvýraznila B. M.)

„Ovšemže si není třeba myslet, že by takovýto obecně hovorový slovinský jazyk musel být na všech svých strukturálních úrovních zcela bezvariantní, vždyť takový není nakonec ani knižní jazyk. Má však na každé své strukturální úrovni neměnné, stálé jádro. Toto jádro hovorových rysů nyní **postupně vnášíme do povědomí lidí**. Až bude tento proces dokončen, bude možné obecně hovorový jazyk taktéž snáze uplatnit skutečně na celém slovinském území, aby se také v tomto smyslu stal obecně slovinským.“⁶⁸ (Zvýraznila B. M.)

Dále Toporišič vypočítává některé širě uznané charakteristiky spisovného hovorového jazyka, hlavně na hláskoslovné úrovni; ty jsou především důsledkem vokální redukce, která je v centrální části Slovinska, spolu s Lublaní, mimořádně rozšířena, podstatně více než ve východní a zcela západní části státu, a přináší samozřejmě i určité změny na úrovni tvarosloví (krátký infinitiv, změněné tvary přičestí minulého aj.).

1.1.3 Po tomto omezení spisovného jazyka následuje popis nespisovných útvarů jazyka. Nejdříve jsou zpracovány krajové hovorové jazyky, které „vznikají jako zeměpisné nadnářečí pro plnění úkolů, které má v celonárodním rámci spisovný jazyk“.⁹ Ve Slovinsku existuje několik různých krajových hovorových jazyků, vytvořených především v okolí městských center jednotlivých krajů.¹⁰ Zvláštní pozornost věnuje Toporišič v této kapitole lublaňskému krajovému hovorovému jazyku a popisuje jeho charakteristiky na jednotlivých úrovních jazykové struktury. Poslední kapitola je věnována zpracování nářečí a tzv. zájmových mluv, slangu, žargonu a argotu, jakožto částí (resp. modifikací) sociálních útvarů, které nás však zde nezajímají.

1.1.4 To je ústřední teorie stratifikace slovinského jazyka tak, jak se vyvinula ve slovinském prostoru v posledních třiceti letech; pod vlivem skutečnosti, že její zakladatel Jože Toporišič je autorem jediné slovinské gramatiky druhé poloviny dvacátého století, získala určitým způsobem statut obecné platnosti, přestože si v některých bodech sama odporuje, přestože ji kritizovali někteří domácí jazykovědci a přestože je, pokud ji podrobně prostudujeme, v rozporu s cizími, v úvodu zmíněnými charakteristikami stratifikace slovinského národního jazyka.

1.2 Nejostřejší (a dlouho i jedinou) kritičkou takto postaveného stratifikačního modelu je již od šedesátých let Breda Pogorelec, která modelu oponuje především ze dvou důvodů.

Jednak se zdá, že je již definice obecně hovorového jazyka jakožto podútvary jazyka spisovného nemístná. Spisovný jazyk totiž má (jak konstatuje i Toporišič) svou mluvenou podobu, která je pak především citovaná (čtení předem připravených textů). Umísťování jakékoli jiné varianty do spisovného jazyka se proto zdá být velmi sporné. Podle mínění Bredy Pogorelec bychom museli, pokud cheme rozšířit termín spisovného jazyka i na mluvenou variantu, mluvit o „jazyku vzdělaného městského obyvatelstva, které by ho vědomě pěstovalo jako kulturní jazyk,“¹¹ neboť je právě takový kulturní mluvený jazyk ve své vysoké podobě základem jazyka spisovného.

Další velice spornou teoretickou tezi, která je obsažena v definici obecně hovorového jazyka jakožto poloútvary spisovného jazyka, je norma (a následně i kodifikace?) jeho podoby, o níž hovoří Toporišič (srovnejte výše uvedené citáty ze Slovinské gramatiky, v nichž Toporišič hovoří o „uvědomělých zásazích“ do tohoto útvaru, o tom, jak „toto jádro hovorových rysů nyní postupně vnášíme do povědomí lidí“); takové zásahy jsou samozřejmě v rozporu se vším, co by hovorový jazyk ve své podstatě měl být. Toporišič uvádí, že se lidé v Lublani a jejím okolí s tím jazykem „rodí“, všem ostatním je ho ovšem třeba „vnášet do povědomí“. Breda Pogorelec v polemice na sympoziu s názvem *Jezik na odru, jezik na filmu* rozhodně odmítá i toto stanovisko:

„Hovorový jazyk je podle definice všude na světě nenormovaný, až na nás, protože jsme o tom my, jazykovědci, nediskutovali, my máme pouze doktrínu... U nás jde o otázku, že se tento obecně hovorový jazyk, který není obecný v celém prostoru, předepisuje pro celý prostor (...) Pokud projdeme existující literaturu o obecně hovorovém jazyku, zjistíme, že obecně hovorový jazyk je výsledkem spontánní mluvy, která nemá přesně určenou normu, a že my nebudeme nikoho učit, jak má obecně hovorově mluvit.“¹²

V pokračování polemiky autorka ještě jednou zdůraznila, že hovorový jazyk není instituce, kterou bychom se museli učit. Pokud jsme donuceni se ho učit, ztratí funkci spontánního dorozumívacího prostředku a stane se násilným a vumělkovaným, což je v rozporu s jeho přirozeností.

S tímto důvodem je spojen ještě třetí, možná nejdůležitější: pokud by byl obecně hovorový jazyk skutečně obecným, nemusel by se ho nikdo „učit“. To však v případě slovinštiny nemůžeme tvrdit. Vždyť, jak jsme viděli a jak přiznává i Toporišič, obecně hovorový jazyk ve více či méně jednotné podobě existuje pouze na středoslovinském území s centrem v Lublani a je vázán, když už ne na svůj nářeční, tak alespoň na nadnářeční základ. Opět pod vlivem Bredy Pogorelec, která hovoří o několika variantách slovinského hovorového jazyka, se v osmdesátých letech do učebnic slovinského jazyka pro střední školy dostala takto modifikovaná definice obecně hovorového jazyka:

„Obecný hovorový jazyk má ve slovinském prostoru několik variant, i když se všude přibližuje ke knižnímu (spisovnému) jazyku. Ve větších centrech, od Terstu po Maribor a od Klagenfurtu přes Lublaň po Nové Město, je možné pozorovat největší rozdíly ve větné melodii, a také ve stupni redukce, u slovního přízvuku, samohláskové kvalitě a podobně. (...) Jak obecný hovorový, tak ani krajový hovorový jazyk nemá stálou strukturu, kterou by bylo možno platně popsat pro různé komunikační situace, jako je možné popsat strukturu spisovného (knižního) jazyka nebo nářeční mluvy.“¹³

1.3 Poznamenala jsem, že je Toporišičův model v rozporu i s v úvodu citovanými názory zahraničních jazykovědců, kteří srovnávají postavení slovinského hovorového jazyka s českou situací, resp. mluví o fenoménu ve slovinštině podobném tzv. obecné češtině. Tento rozpor můžeme opět podpořit dvěma argumenty: zařazením obecného hovorového jazyka do spisovného jazyka a problémem jeho obecnosti. Obecná čeština je velmi jasně substandardní variantou českého jazyka, která stále více plní funkci ústředního dorozumívacího prostředku v neoficiální komunikaci na celém státním území, zatímco slovinský obecně hovorový jazyk je ještě velmi daleko od skutečné územní obecnosti (již cizinec s průměrnou znalostí slovinského jazyka nebo alespoň s povědomím o něm po několika týdnech pobytu ve Slovinsku bez chyby pozná Mariborčana, Novogoričana nebo Lublančana), umístění v rámci spisovného jazyka mu odnímá také neoficiální, spontánní charakter a podřizuje ho normativním a kodifikačním zásahům.

2. Zdálo se, že krok dopředu ve zkoumání problému slovinského obecně hovorového jazyka pod vlivem veřejné rozpravy přinese nový slovinský pravopis (*Pravidla* vyšla roku 1990, slovníková část pak roku 2001).¹⁴ Tato pravidla stále ještě dělí spisovný jazyk na dvě skupiny: vedle nesporného knižního útvaru zmiňují ještě spisovný hovorový útvar. To je důležitý posun především proto, že z termínu zmizelo sporné adjektivum „obecný“ (posun v tomto směru je patrný i v posledním vydání Toporišičovy gramatiky z roku 2000, kde hovoří o obecně nebo spisovně hovorovém jazyku), útvar se definuje vzhledem k autorovi, resp. adresátovi textu, nediskutuje se zvláště o jeho původu a rozšířenosti, popis vlastností na jednotlivých rovinách jazykového systému však zůstává stejný jako u Toporišičova obecného hovorového jazyka.

2.1 Z popisu nespisovných útvarů zmizel termín krajové hovorové jazyky, a coby novinka se (vedle tradičních nářečí) objevily útvary „neknjižní pogovorni“ (nespisovný hovorový) nebo „pogovarjalni“ (konverzační) jazyk a „mestne govorice“ (městské mluvy). Nespisovný hovorový či konverzační jazyk je definován jako substandard, který však není jednotný na celém slovinském území:

„Hovorový nebo konverzační jazyk je nespisovný útvar jazyka, zároveň je však většinou nenářeční, i když je velmi blízký jazyku větších, většinou krajových nářečních skupin. (...) Všechny jeho prvky jsou živé v soudobé mluvě (podobně jako u spisovného hovorového

útvary). Prvky hovorového nebo konverzačního jazyka jsou buď obecné (všeslovinské) nebo krajově zabarvené; velmi výrazná krajovost je patrná v přízvukování a ve větové melodii. Používá se v aktuálně vznikajících mluvních situacích, jako jsou: rozhovor v užším kruhu, na ulici, při společenském styku, většinou rozhovor na pracovišti, v rodině, zvláště v městském prostředí. Hovorovým nebo konverzačním jazykem se především hovoří, ke zvláštním účelům se však může i zapsat.¹⁵

2.2 Druhou novinku, tzv. městské mluvy, pak pravopis definuje jako varianty jazyka, vzniklé většinou z nářečí ve větších městech (např. lublanština, mariborština, koperština). Tento výraz se zdá být přiměřenější než starší termín krajské hovorové jazyky, neboť se krajové jazyky ve skutečnosti tvořily spojováním nářečí v jednotlivých krajských městských centrech (jako důsledek především ekonomické migrace vesnického, nářečím mluvícího obyvatelstva).

2.3 *Slovinšský pravopis* (2001) je vlastně i poslední kapitolou v rozpravě o stratifikaci slovinšského národního jazyka. Pokud bychom vytvořili model, podobně jako jsme na začátku vytvořili Toporišičův, popsany především v jeho gramatikách (zde je třeba uvést skutečnost, že hlavním autorem *Slovinšského pravopisu* je taktéž Jože Toporišič, a právě proto si je třeba zvlášť všimnout důležitých posunů od jeho modelu, které jsou odrazem veřejné rozpravy o *Plánu pravidel pro nový slovinšský pravopis*, publikovaném v roce 1982), dostaneme následující obrázek:

1. KNJIŽNI (spisovný) JEZIK:
 - a) KNJIŽNA ZBORNA ZVRST
(spisovně knižní útvary)
 - b) KNJIŽNA POGOVORNA ZVRST
(spisovně hovorový útvary)

2. NEKNJIŽNE (nespisovné) ZVRSTI:
 - a) NEKNJIŽNI POGOVORNI ALI POGOVARJALNI JEZIK
(nespisovný hovorový nebo konverzační útvary)
 - b) NAREČJA (nářečí)
 - c) MESTNE GOVORICE (městské mluvy)

2.4 Jestliže se ještě jednou uchýlíme ke srovnání se stratifikací českého jazyka, vytčené v úvodu, můžeme zjistit, že je tento model na teoretické úrovni ještě podobnější českému než v úvodu představený model Toporišičův. Spisovně knižní útvary v češtině představuje spisovný jazyk, spisovně hovorový jazyk bychom mohli srovnat s Havránkovým termínem hovorová čeština; nářečí odpovídají tradičnímu pojetí českých dialektů, městské mluvy se pak (podle způsobu vzniku) zdají být blízké českým interdialektům. Termín městská mluva ostatně zná i čeština. Jediné, co je stále sporné, je právě to místo, v němž jazykovědci nejčastěji hledají společný bod mezi slovinšskou a českou jazykovou situací – více nebo méně platný substandardní kód, který by pokrýval většinu státního území, slovinština nezná, proto výraz obecná slovinština, který jsem použila v názvu příspěvku, zůstane ještě dlouho v uvozovkách.

3. Po všem, co bylo řečeno, se nám samozřejmě na tomto místě nabízí otázka, zda vůbec takový model skutečně odráží situaci ve slovinštině, respektive zda nebyl příliš nekriticky převzat z češtiny a aplikován na slovinské poměry. Vždyť ze 60. let, když model vznikal, nemáme žádné výzkumy z terénu (kromě dialektologických), které by potvrzovaly uvedenou situaci především v oblasti mluveného jazyka. Jediným ilustračním materiálem, který Toporišič používá, je text, který sám vytvořil v knižním jazyce, a potom ho „přepsal“ do různých jiných jazykových útvarů (od obecně hovorového přes krajové po nářečí). Při vzniku modelu a při jeho pozdějších prezentacích nebyly brány v úvahu (nebo alespoň zmíněny) kritické připomínky jiných jazykovědců, takže se zdá, že Breda Pogorelec právem mluví o doktríně, která nebyla nikdy ověřena na terénu.

4. Jaké potíže způsobuje takto stanovené chápání útvarů slovinského jazyka se velmi záhy ukázalo při konkrétní práci s jazykem, především při překládání krásné literatury do slovinštiny. Překladaťel se vyhýbají textům, v nichž by se museli vyrovnat s jakoukoli nestandardní variantou původního jazyka. Pokud se do nich přece jen pustí, mohou se opřít pouze a jedině o vlastní jazykovou kompetenci (nemají totiž k dispozici základní stylistické příručky, popisy jednotlivých substandardních útvarů jazyka, nemluvě o slovnících slangu či jiných nekonvenčních podob jazyka). Na tomto místě se pak teorie slovinského obecně hovorového jazyka definitivně zhroutí, neboť se ukazuje, že je kompetence překladatele těsně svázána s oblastí, z níž pochází, a tak se rozhodne buď pro lublaňskou nebo pro mariborskou či některou jinou variantu hovorového jazyka. Tím samozřejmě riskuje často ověřený a dokázaný důsledek – tedy, že jeho produkt odmítne velká většina slovinských čtenářů.

5. Jazykovědce, především sociolingvisty a stylisty, tedy v oblasti jazykových útvarů čeká ještě mnoho práce, změnit se však musí i její charakter: od „dogmatických“ terminologických a teoretických sporů a rozporů se musíme posunout do oblasti konkrétního výzkumu a ke studiu vztahů mezi jednotlivými útvary slovinského jazyka a jejich vlivu na jazykovou kulturu ve slovinském jazykovém prostoru.

POZNÁMKY

- 1 „Za razliku od razvojnih tijekova u kojima od početka standardizacije do modernoga doba nije bilo stagnacija (poljski i unekoliko hrvatski slučaj), i slovačkog primjera, gdje je standardizacija i počela i završila u moderno doba, imamo u češkom, slovenskom i lužičkosrpskim jezicima početak standardizacijskih procesa u doba Husa ili Reformacije, a modernu više-manje kompletnu standardizaciju koncem XVIII. i (li) u XIX. stoljeću. Materialne i strukturne osobine dijalekatske osnove u međuvremenu su ostajale uglavnom fiksirane u pisanom jeziku, ali uza nj se nije razvio razgovorni koji bi s njime imao zajedničku supstanciju i strukturu (kao u Poljskoj), a mjesni govori i interdijalekti bliski dijalekatskoj osnovici pismenoga standarda u tome su se međuvremenu razvijali kao i svi ostali. U doba nacionalnih preporoda izvršava se moderna standardizacija (uostalom, na prilično različite načine, s obzirom na specifičnu problematiku u svakome od ta četiri slučaja), ali se ne stvara novi standardni jezik, tj. ne uzima se koja druga dijalekatska osnovica niti suvremeni razvojni stupanj one koja je bila nekada poslužila, nego se u postojećem pismenom jeziku provode samo (orto)grafijske reforme, stabilizira fonološka, gramatička i leksička norma, proširuju mu se funkcije i uporabna sfera (geografski i socijalno), razvijaju polivalentnost, i sl.

- U toj situaciji pojavljuje se i razgovorni jezik, ali on se ne uspijeva oduprijeti suvremenomu interdijaktu na području koje je nekada bilo dalo osnovicu jezičnomu standardu. Nastaje fenomen nazvan obecná čeština, a također u Sloveniji sličan idiom, za koji u slovenistici nemamo adekvatnoga i prema drugim pojavama jasno razgraničenoga termina (...).“ (Brozović, Dalibor. In: *Govornite formi i slovenskite literaturni jazici*. Skopje 1973, s. 44.)
- 2 Baret, Vladimír: *Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka v slovanských jazycích*. Slavia 46, 1977, s. 337–347.
 - 3 Sgall, Petr a Hronek, Jiří: *Čeština bez příkras*. Praha 1992, s. 13.
 - 4 Toporišič, Jože: *Slovenska slovnica*. Maribor 1976; další vydání: 1984, 1991, 2000.
 - 5 Vedle rozdělení na sociální útvary se Toporišič zabývá ještě rozdělením na funkční, přenosové, časové a měrové útvary.
 - 6 Toporišič, Jože: *Slovenska slovnica*. Maribor 1991, s. 12.
 - 7 Ibid.: 13–14.
 - 8 Ibid.: 14.
 - 9 Ibid.: 17.
 - 10 Středoslovenský se středem v Lublani, severoštýrský (Maribor), jihoštýrský (Celje; subvariantní pomurský s centrem v Murské Sobotě), primorský (Nova Gorica, Koper, Postojna; za hranicemi v Itálii ještě Terst), rovtarský (Škofja Loka) a možná ještě korutanský v Rakousku (Celovec – Klagenfurt).
 - 11 Pogorelec, Breda: *Nekatera poglavitna vprašanja slovenskega knjižnega jezika*. Zbornik Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1966, s. 1–2.
 - 12 Pogorelec, Breda. In: *Jezik na odru, jezik na filmu*. Ljubljana 1982, s. 111–112.
 - 13 *Slovenski jezik I*. Ljubljana 1982, s. 23.
 - 14 Ve slovinském prostoru jsou totiž, pravděpodobně kvůli nedostatku základních stylistických a četných jiných příruček, i otázky stratifikace tradičně zahrnuté v pravopisu.
 - 15 *Slovenski pravopis*. Ljubljana 2001, s. 127.

COMMON CZECH AND “COMMON” SLOVENIAN

Summary

The article is trying to explain some often quoted misconceptions, concerning the place and the role of substandard varieties of Slovene language.

Basic reason for the appearance of these misconceptions seems to be valid model of social (geographic) stratification of Slovene language, as proposed (actually uncritically transferred from the Czech linguistics) by Jože Toporišič in late 1960.

Although it has been criticized by some other Slovene linguists – one of its greatest opponents is Breda Pogorelec with her own theory of substandard forms of Slovene – and has never been tested in field, the model was commonly accepted and is today causing many difficulties in practical work with language, such as translating.

Translation © Bojana Maltarić, 2004

Mgr. Bojana Maltarić
Filozofická fakulta
Aškerčeva 2
1000 Ljubljana, Slovinsko

© Bojana Maltarić, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

ČEŠTINA A JAZYKOVÉ ZÁKONY

JAROSLAV BARTOŠEK

1 Nejžádanějším a nejdražším zbožím současnosti a budoucnosti jsou informace. Má-li český stát suverénně a účelně koexistovat v podmínkách globálního světa, je jeho informatizace zcela nezbytná. Většina informací se stále vytváří, dopravuje i vnímá v přirozených jazycích. V globálním světě proto existuje a řeší se také otázka, ve kterém či v kterých jazycích komunikovat.

My bychom si měli klást otázku, jaké místo za tohoto stavu zaujímá a měl by do budoucna zaujímat český národní jazyk jako celek i jeho jednotlivé variety. Vycházíme-li z přání, aby suverénní český stát a národ nezanikly, nemůžeme než doporučit přijetí inovovaných jazykových zákonů. Měly by být dva: vnější jazykový zákon by měl bránit existenci a kulturu českého jazyka ve vztahu k jiným jazykům, vnitřní zákon (kodifikace) by měl sloužit k efektivní a kultivované komunikaci jeho uživatelům. Jazykové zákony by také měly uchovat a dále rozvíjet češtinu jako významnou kulturní a prestižní hodnotu.

2 Vnější jazykový zákon

Úvahy o budoucí existenci českého jazyka bývají formulovány jako perspektivy češtiny jakožto malého jazyka mezi jazyky velkými a světovými. (1)

Podle názoru některých uživatelů češtiny Evropa spěje k sjednocení. Není prý proto důležité hlásit se k určité národnosti a bylo by účelné užívat jediný evropský jazyk. Zlepšily by se tím nejen vztahy mezi národy, ale i mezi lidmi samými. (2) Uživatelé angličtiny, francouzštiny a němčiny se asi neshodnou na tom, který jazyk by to měl být, ale jisté je, že čeština to nebude. Opačný názor zní, že obava z ohrožení češtiny v současném světě je pouze ojedinělá a zbytečná poplašná zpráva. (3) Třetí názor upozorňuje, že jazykovědci sice nebubnují na poplach z obav před absolutním zánikem češtiny v mezinárodní komunikaci, ale že je to téma živé a významné. (4)

Nezdá se totiž, že by současný svět byl jednoznačně pro češtinu nebo proti češtině. Spíše se rozlišují komunikační sféry, kde je nepoužitelná, a sféry, kde naopak žádaná. Nepoužitelná je např. v mezinárodní letecké dopravě, při velení nadnárodním vojenským jednotkám a ve světových korporacích typu OSN; málo použitelná je pro mezinárodní vědeckou a odbornou komunikaci a v oborech užívajících tzv. jazyky pro zvláštní účely. Čeština je naopak žádaná jako jeden z jednacích jazyků členských zemí Evropské unie a pro dvoustranné mezistátní styky.

Tak jako nezanikla ve dvacátém století pod tlakem němčiny a ruštiny, nemusí čeština zaniknout v třetím tisíciletí pod tlakem všeobecné angloamerikanizace. Diskuse na toto téma se vedou, ale odpor proti angličtině u nás zdaleka nedosahuje např. síly francouzských nebo

kanadských jazykových zákonů. Přitom bezhlavé užívání angličtiny, např. v jazyce reklamy, někdy překračuje nejen hranice vkusu, ale i prosté srozumitelnosti: *Regulérní pití čaje (regular tea drinking) prospívá zdraví*. Podobně jako Francouzi nazývají poangličťovanou francouzštinu výrazem *franglais*, mluví se u nás o *czenglish*.

Ani ohrožení němčinou není kritické. Objevují se např. dvojjazyčné názvy českých pohraničních obcí, běžné jsou německé nápisy na obchodech či podnicích služeb, ale kupecká jednání v příhraničních oblastech se vedou v němčině i v češtině; němečtí a rakouští obchodníci nebo jejich čeští zaměstnanci komunikují česky.

Vztah k němčině a angličtině u nás vyjadřuje i ekonomické a ideové postoje. Když se v roce 1995 diskutovalo o návrhu zavést nový zákon o státním jazyce, byl napadán především ideologickopolitickou rétorikou, protože „... by se podle představ komunistů měl mimo jiné vypořádat s vyučováním v jiné řeči než v češtině, s mluvením anglicky či německy v podnicích a s cizojazyčnými tabulkami nabízejícími ubytování, což jsou důsledky působení trhu a spontánního otevírání se Západu... Dříve rudí světloňoši úslužně špinili řeč rusismy a úřednickými novotvary. Dnes se cítí oprávněni učit nás správně česky.“ (MF Dnes 29. 12. 1995)

Zájem o ruštinu se u nás o několik let později obnovuje motivován ekonomickými potřebami. Humorně paradoxní je, že v témž deníku (30. 7. 2001) v obsáhlém článku jeho redaktorů kritizovali jazyk Evropského parlamentu jako řeč z Marsu: Spustí-li diplomaté o tom, co se právě děje v Unii, nikdo jim nerozumí. Za nesrozumitelnou spoušť vedle výrazů jako *acquie* (normy), nebo zkratk *Coreper* (sdružení velvyslanců), *CEDEFOP*, *BEUC*, *CENELEC* novináři označili i slova *negociace*, *euro* a „eurokompozita“ typu *euoregiony*, *euroskeptici* a *euorealisté*, *euobankovky*, *euroofficers* apod.

Vztahy Čechů k polštině jsou někdy napjatější v části Slezska. V užívání slovenštiny u nás v praxi vládne oboustranně souhlasný bilingvismus, i když vzájemná neznalost obou jazyků narůstá. Romština a jazyky národů, jejichž příslušníci u nás nacházejí azyl, jsou předmětem rostoucího zájmu sociologů a jazykovědců, ale dorozumívací ani politické problémy nepřinášejí.

Současná čeština je tedy jazyk, který je v mezinárodní komunikaci omezován jinými jazyky, na území žádného jiného státu není úředním, oficiálním jazykem. Sama přitom na českém území omezuje jiné jazyky. Cizinci včetně Slováků, kteří chtějí u nás trvale působit jako učitelé na školách s českým vyučovacím jazykem, jsou povinni získat ověřenou jazykovou kvalifikaci. Na základě vzájemné dohody ministerstev školství ČR a SR však studenti mohou komunikovat v mluvené i psané podobě v češtině i slovenštině. Azylanti z jiných zemí, kteří se rozhodnou trvale u nás žít, jsou povinni naučit se česky. Znalosti češtiny mají prokazovat i provozovatelé obchodů.

Vnější obrana češtiny by se měla vztahovat na její existenci i na její reprezentační, prestižní a kulturní funkci. Na toto téma pronesl v roce 1992 při svém jmenování čestným doktorem Masarykovy univerzity v Brně významný proslav profesor Paul Garvin. Zdůraznil v něm, že ve světovém kontextu jazyk slouží jako sjednocovací i odlišovací znak národa a národní identity ve vztahu k jiným národům a jejich jazykům. Národní stát, který nemá vlastní reprezentativní jazyk fungující v psané i mluvené podobě, je na mezinárodním fóru handicapován. (Jsou to např. tzv. země třetího světa, které v reprezentativních funkcích užívají jazyk svých bývalých koloniálních mocností.) Z vědomí prestižní a reprezentativní funkce češtiny v mezinárodním měřítku vyplývají i adekvátní postoje k ní: pocit hrdosti, vědomí normy, loajality a ochoty komunikovat v češtině v nadnárodních komunikačních sférách.

Do jazyků členských zemí Evropské unie se překládá asi 80 tisíc stran unijního práva. Na

českých ministerstvech pracují týmy odborníků, kteří usilují o sladění potřebného pojmosloví a terminologie, a připravují se kvalifikovaní tlumočníci.

Slovenský jazykový zákon nedovoluje ve slovenské armádě používat k velení češtinu a upravuje původní českou terminologii. Pro některé povely slovenští odborníci hledají co nejbližší ekvivalenty. Tak např. k českému *Na záda zbraň* nebylo předepsáno doslovné překladové znění *Na chrbát zbraň*, ale kompromisní *Nazad zbraň*; tzv. *kartáčová střelba* nebyla nahrazena *kefovou strelbou*. Problém však mají služební psi vycvičení v českém prostředí, protože nereagují na povel *K nohe*.

„Vojenská“ čeština je ke slovenštině benevolentnější. Vojáci slovenské národnosti, kteří působí v české armádě, mohou českým podřízeným velet ve slovenštině. Při služebním styku v české armádě jsou oba jazyky rovnocenné, i když to v praxi přináší problémy.

Český voják v české armádě má sice právo nechat si slovenský rozkaz vysvětlit, ale v praxi je to zřejmě složitější, protože na vysvětlování nemusí být vždy čas. Podle článku v deníku *Mladá fronta Dnes* dostal český voják pět dnů vězení za to, že ihned nesplnil slovenský povel ve znění behomkukrom a nerozběhl se se svým kulometem k blízkému křoví. Je riskantní, aby slovenský pilot v českém letectvu v tísni komunikoval s českým letovým dispečerem slovensko-česky. Podle neoficiálních informací se neřeší ani otázka, jak mají česko-slovenští vojáci komunikovat se styčnými důstojníky NATO, kteří se učí rozumět češtině a jsou povinni v roli pozorovatelů a rozhodčích vnímat i vnitřní vojenskou činnost české armády. Zdá se proto žádoucí jako oficiální jazyk pro velení v české armádě uzákonit spisovnou češtinu, a to jak v psané formě, tak i v mluvené, a to na explicitní (pečlivé) ortoepické úrovni.

Dvojjazyčnost je přirozená ve dvoustranné marketingové komunikaci českých podnikatelů se zahraničními partnery. Důležité je, aby všechny dokumenty byly zhotoveny v jazykových mutacích obou stran s uvedením, že mají stejnou právní sílu. Obě musí být svou literou i duchem dokonale adekvátní.

V mezinárodní vyjednávací komunikaci má dvojjazyčnost i pragmatický důvod: například při živém dvojjazyčném dialogu na věcná témata se jednotlivé promluvy obvykle překládají, i když mluvčí obou stran si mohou dobře rozumět. Během tlumočení totiž získávají čas uvažovat o sděleném obsahu a pečlivě formulovat odpovědi. Proto se učí česky i zahraniční partneři ve sféře tzv. business and commercial communication. Je chyba, že čeští vyjednávači ve snaze „být světoví“ výhod této dvojjazyčnosti občas nevyužívají. Snižují přitom i prestiž češtiny.

Pro komunikaci ve vztahu k národnostním menšinám v rámci veřejné správy na území ČR dodnes platí pro češtinu Zákon ze dne 29. 2. 1920 podle paragrafu 129 ústavní listiny, jímž se stanoví jazyková práva v Republice Československé. Jeho první paragraf říká, že „... jazyk československý jest státním, oficiálním jazykem republiky v duchu článku 7 Smlouvy mezi čtenými mocnostmi spojenými a přidruženými a Československem, podepsané v Saint Germain en Lay dne 10. 9. 1919“. Znění zákona bylo upraveno vyhláškami z roku 1926 a za relevantní se pokládá také ustanovení o menšinových právech v čl. 25 Listiny základních práv a svobod.

Za jazyk československý se přitom považovala čeština a slovenština. Právní pojem *československý jazyk* umožnil snížit v pohraničí tzv. kvalifikované procento národnostních menšin potřebné k tomu, aby soudy, úřady a orgány republiky v rámci tehdejších soudních okresů musely přijímat a vyřizovat podněty a podání v jejich jazycích. Kvalifikovanou menšinu tvořilo dvacet procent obyvatel, kteří se hlásili k národnostní menšině a jejimu jazyku. Spojením češ-

tiny a slovenštiny v jeden oficiální jazyk se také němčina nestala po češtině druhým nejužívanějším jazykem před slovenštinou.

Po roce 1968 byla jazyková práva menšin dále upravena v oblasti vyučovacího jazyka, vydávání tisku, pro jednání s úřady, v parlamentu a před soudy. (5) Po rozdělení Československa na dva samostatné státy se v ČR legislativa v oblasti jazykového práva v podstatě nezměnila.

Na základě sčítání obyvatelstva v roce 2001 u nás není okres, kde by úředním jazykem měla být např. němčina, polština, slovenština nebo romština. Procento občanů, kteří se při tomto sčítání přihlásili k české národnosti, se od sčítání v roce 1991 změnilo ve prospěch češtiny. V roce 1991 se k jiné než české národnosti hlásilo celkem asi dvacet procent občanů ČR, v roce 2001 necelých deset procent. Podstatně ubylo těch, kdo se přihlásili ke slovenské a romské národnosti. (Za zmínku v této souvislosti stojí, že stoupenci moravskoslezské státnosti počátkem devadesátých let založili Moravskoslezský zemský sněm a prosazovali Zákon o úředním jazyku na Moravě a části Slezska.)

Výsledky sčítání lidu v roce 2001 se staly významným signálem. Prokázaly, že čeština může být na území státu jediným zákonným úředním jazykem. Dosvědčily také stabilizaci české národnosti a oprávnění k reprezentativní, sjednocovací, odlišovací, kulturní (hodnotové) funkci češtiny ve vztahu k jiným národním a státním jazykům. Tato skutečnost přitom neomezila žádné kulturní a zájmové aktivity daných menšin ani cizinců v jejich jazycích. Nebyl nutný žádný administrativní zásah do daného stavu.

Reprezentativní státní orgán, nejlépe asi parlament, by proto mohl starší jazykový zákon novelizovat a podobně jako v jiných zemích jednacím jazykem pro oficiální mezinárodní komunikaci uzákonit spisovnou varietu češtiny v mluvené i psané formě, pokud nejsou stanoveny vybrané (např. světové) jednací jazyky. Tento produkt by se dal nazvat vnějším jazykovým zákonem.

3 Vnitřní jazykový zákon – kodifikace

Vedle vnějšího zákona však by čeština měla mít pro své uživatele i závaznější zákon vnitřní, o její vnitřní struktuře, korpusu. (6) V něm by byla kodifikována primární instrumentální funkce češtiny: poznávací (kognitivní a kognitivní) a komunikativní (oznamovací, výzvoová a výrazová). (7)

Češtinu jakožto národní jazyk tvoří několik variet. Nejpřísnější, relativně unifikovanou a stabilizovanou kodifikaci přitom vyžaduje varietu spisovná. Je nezbytná pro veřejné informační, odborné a jednací sféry, a to v psané a stále více i v mluvené formě. To vůbec nemusí znamenat omezení pro variety specifické a příznakové. Jejich expresivní, neformální, estetická, regionální a jiná osobitost se tím nesnižuje. Na neutrálním pozadí kodifikované spisovné variety naopak mohou vynikat a působit intenzivněji.

Poznatky posledních pěti let dvacátého století signalizují, že česká veřejnost se začíná přiklánět ke spisovnosti. Prokázal to průzkum odborné agentury na žádost Ústavu pro jazyk český AV ČR, dosvědčila to anketa mezi studenty Pedagogické fakulty Ostravské univerzity a svědčí o tom i zkušenosti jazykových poraden. Mezi nároky na spisovnou češtinu nabývá prioritu požadavek komunikační jednoznačnosti a určitosti.

Ústav pro jazyk český AV ČR denně poskytuje desítky telefonických a ročně stovky písemných konzultací k jazykové formulaci textů, reviduje předlohy zákonů a smluv a provádí expertizy k výkladu právních dokumentů. Profesionálními uživateli spisovné češtiny se stávají pod-

nikatelé, manažeři a představitelé profesních a zájmových sdružení. Jazyková formulace jejich dokumentů má velký ekonomický i společenský význam. Odpovědi na jejich jazykové dotazy hrají nezřídka důležitou roli v právních sporech a mají pro tazatele i finanční důsledky. Z některých odpovědí na dotazy jazykové poradně Ústavu pro jazyk český vyznívá nespokojenost s tím, že podle ducha a litery současné kodifikace (a to nejen pravopisné) tazatelé dostávají od jazykovědců mnoho dubletních návrhů, ze kterých si sami obtížně vybírají jediný optimální.

Málokterý cizinec ze sféry mezinárodního obchodu a podnikání má dnes zájem učit se takovou češtinu, která mu umožní objednat si večeři v české restauraci nebo nocleh v hotelu. Zajímá je hlavně jednacím čeština a volají po spolehlivé výslovnosti. Zřetelná, někdy až triviální jednoznačnost se stává základním znakem textů dokumentů sjednaných v češtině a druhém smluvním jazyku. Tomu se přizpůsobují i překladatelé a tlumočníci v této sféře. Také čeští podnikatelé, manažeři a právníci dávají přednost realismu a racionalitě před jazykovou jednoduchostí a elegancí. (8) Jedna a jedna pro ně nemohou být dvě nebo tři. Zmatečnost oficiálních dokumentů může způsobit již užití či neužití čárky ve funkci interpunkčního znaménka. K nejednoznačnosti vede polysémie a neurčitá synonymie.

Komunikační spolehlivost (bezpečnost) se stále víc vyžaduje od veřejných mluvených komunikátů, zejména od tzv. krátkých hlášení (short passages). V důsledku jazykové neurčitosti dochází v zahraničí k leteckým i vlakovým neštěstím. Břeclavský strojvedoucí si na smíchovském nádraží nerozuměl s místním dispečerem, protože oba užívali svůj regionální výslovnostní úzus. Tísňová hlášení v nepříznivém akustickém prostředí továrních nebo nádražních prostor, ve stanicích metra, na přeplyněných diskotékách a stadionech, při demonstracích, nepokojích, haváriích nebo katastrofách se vnímají obtížně, a nemají proto obsahovat nejen regionalizmy, ale ani dlouhé větné celky složené z dlouhých, málo a špatně modulovaných vět, úseků a taktů. Neměla by se v nich užívat mnohoslabičná a někdy i málo známá či málo srozumitelná slova. (9) (S uspokojením můžeme konstatovat, že hlášení na větších nádražích a ve vlacích městské hromadné dopravy už dnes dokazují, že je to dosažitelné a v praxi trvale aplikovatelné.)

V zahraničí se k hodnocení informační kvality krátkých sdělení někdy užívají poměrně objektivní metody. Například v USA existují vzorce srozumitelnosti (readability), které dokonce předepisují, která slova jsou pro taková hlášení nepřijatelná, protože jsou známa jen pro vyšší vzdělanostní úroveň (grade levels). (10) My bychom mohli aplikovat např. Mistríkův slovenský vzorec srozumitelnosti (I 1), protože je vhodný i pro češtinu.

3.1 Užívání vlastních jmen

Jazyková podoba řady vlastních jmen náleží do kompetence specifických zákonů, do obchodních zákoníků, do rejstříků chránících značky a názvy, do zákonů o obcích apod., a vedle toho i do spisovné kodifikace.

Zákonem i kodifikací se v ČR řídí např. užívání a přechylování osobních jmen. Hlava II zákona č. 301–2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení stanoví, že do matriky nelze zapsat zkomolené jméno a v případě pochybnosti že o správnosti rozhoduje doklad vydaný znalcem. Také pro užívání dvou jmen platí díkce tohoto zákona. Přímou odpovědnost jazykovědcům ukládá jeho paragraf 68, který říká, že příjmení žen se tvoří v souladu s pravidly české mluvnice. Pro příjmení v mezinárodní komunikaci je matrika povinná uvádět vedle příjmení ženy podle pravidel české mluvnice i její příjmení v podobě, která české mluvnici neodpovídá, ale definuje ji příslušná mezinárodní smlouva. Z těchto dvou forem je nositelka příjmení povinná u nás užívat

jen jednu formu, kterou si zvolí při podání žádosti. Neznám však obecně přístupný soudobý kodex, který by byl vydán, schválen a hájen jazykovědnou institucí.

Firmy a jejich symboly jsou zapsány v rejstřících zcela jednoznačně a jakákoliv odchylka od zakódované formy zápisu vede až k neplatnosti obchodních a podnikatelských dokumentů. Existují i zákonné normy na jejich ochranu před zneužitím, např. konkurencí.

Vnějšímu jazykovému zákonu nevyhovují některé domácí vnitřní jazykové normy. Tak německému názvu rakouské spolkové země Kärnten odpovídají podle současných českých kodifikačních příruček dva ekvivalenty – Korutany a Korutansko: *Slovník spisovné češtiny* (Academia 1994) uvádí jen Korutany, *Pravidla pravopisu* jen Korutansko. Nelíbí se to podnikatelům ani jazykově náročnějším politikům a novinářům.

Je to skutečnost, která se podobá důsledkům problematického názvosloví v USA v důsledku tamní kodifikační neurčitosti. Reprezentativní a relevantní slovníky užívají např. oficiální označení Faerských ostrovů ve dvou podobách: Faroese i Faeroese.

Čeští geografové, pracovníci ve sféře nadnárodních marketingových komunikací a reklamy kritizují naši vnitřní neschopnost či neochotu dohodnout se na podobě praktického jednoslovného označení České republiky, a tak se dohadujeme například o *Česko*. Naopak nás ctí, že jako ekvivalent oficiálního názvu německého státu místo dřívějšího Německá spolková republika jsme po roce 1989 začali užívat pojmenování *Spolková republika Německo*. (Mezi Němcem a Slovenskem na toto téma vznikl diplomatický spor, který ohrozil podepsání několika bilaterálních dohod.)

Je zřejmé, že prestiž, reprezentativnost a kultura českého jazyka spočívá jak v pestrém, esteticky a emotivně působivém, tak i v maximálně určitém a vnímatelném (akceptabilním) a komunikačně spolehlivém spisovném vyjadřování. Stále víc to platí i pro mluvenou komunikaci. Tuto kvalitu dodává jazyku jeho vnitřní zákon. U nás funguje v podobě kodifikace spisovné češtiny na všech jejích úrovních v mluvené i psané podobě. Diskusní ovšem je, jaká kodifikační pravidla jsou k tomu potřebná a jak a pro koho jsou závazná.

4 K současné kodifikaci spisovné češtiny

Pro přelom století českou jazykovou situaci charakterizují tyto znaky:

- všeobecná liberalizace dřívějšího spisovného kódu (dirigismus nahradit popisem);
- nechť některých vlivných vrstev k jakýmkoli kodifikačním omezením;
- neschopnost či neochota ustavit reprezentativní kodifikační orgán vybavený náležitou kompetencí k vytvoření funkční české kodifikace včetně její publicity, objasňování a další kultivace.

Podle Alexandra Sticha dnes ohrožujeme češtinu sami tím, že ve jménu odporu proti dirigismu socialistického období v praxi popíráme dorozumivací význam češtiny. Zpochybnila se instrumentální hodnota jazyka, ba začala se pokládat za přímo protiklad „hodnoty“ jako takové a začala se chápat jako něco technokratického, úzce utilitárního. Mnoho lidí zneklidňuje pocit interního ohrožení, devalvace jazyka, ale chtějí mu čelit iracionálními a často mezi sebou nekompatibilními postupy a prostředky. Jazyk sice prožíváme, ale i užíváme. Proto naše individuální, subjektivní prožívání češtiny je třeba podrobit racionální úvaze, že jazyk je především nástroj interpersonální komunikace. (12)

Na příkladu pravidel českého pravopisu z roku 1993 je vidět, jak diskuse o nich nebyla motivována instrumentálními potřebami, ale ideologickými a hodnotovými pohledy. Postavili

se proti nim intelektuálové i jimi ovlivněná veřejnost za velké masmediální publicity. Diferencovala se i obec jazykovědců. Argumenty zastánců nových pravopisných pravidel nebyly brány vážně a byly doporučeny jako závaznější norma jen školám, a to s množstvím dublet, které jejich fungování někdy komplikují.

Kultivované spisovné vyjadřování je složkou duchovní kvality a ekologie společnosti. Pocit úpadku češtiny zaznívá z mnoha stran, vyjádřil ho i prezident Havel. Poklesla úroveň veřejné věcné komunikace v psané i mluvené formě na všech jejích rovinách – od pravopisu a výslovnosti přes mluvnici, slovní zásobu, skladbu a styl až po strukturu celých textů. „Pokleslost verbální komunikace a komunikačních norem je nepochybně paralelou k poklesu norem chování vůbec.“ (13)

Je tedy zřejmé, že obecná potřeba moderně kodifikovat spisovnou varietu českého národa je akutní. Zásadního významu přitom nabývá otázka, jak kodifikovat.

4.1 Způsoby kodifikace

Paul Garvin rozlišuje kodifikaci svobodným podnikáním, akademií a parlamentem.

Kodifikace svobodným podnikáním je typická pro USA. O jazykové správnosti tam rozhodují redakční rady velkých nakladatelství, vydavatelství a slovníků. Důležitou roli hrají také tzv. dobré mluvní vzory, zejména novináři a moderátoři prestižních seriózních masmédií. Dochází přitom k vysoké míře neurčitosti a k rozdílu mezi angličtinou anglickou a americkou. Proto v USA vzniklo hnutí za uzákonění britské angličtiny pro úřední komunikaci. Federální zákon její přijetí zatím neupravil, ale přijala ji polovina států. Podobně se proti degradaci své angličtiny v konkurenci s americkou brání Britové. Názory shodné s Garvinovými vyjadřuje i Ota Ulč. (14)

U nás kodifikace svobodným podnikáním dnes do určité míry platí také. Redakce mají své jazykové kodexy, někdy odlišné od doporučení závazných pro školy. Zajímavé přitom je, že české deníky i magazíny v německém vlastnictví kodifikaci pravopisu, v přechylování i v užívání exonym víc než rádoby lidová média česká. Nízkou úroveň má jazyk některých inzertních a reklamních textů. Kritériem jazykového chování pro většinu komerčních rozhlasových stanic je vkus jejich převažujících cílových skupin. Vedle nekultivovaných českých originálů nacházíme i špatné překlady cizojazyčných předloh a terčem časté kritiky bývá jazyk televizního dabingu.

Pro francouzštinu a v posledních letech i pro další evropské jazyky včetně němčiny, slovenštiny, polštiny a maďarštiny se užívá kodifikace parlamentem. Ten na doporučení akademických pracovišť upravuje příslušné normy do podoby závazných jazykových zákonů. Chorvaté vedení autonomními snahami vůči Srbům jazykovými předpisy oddělili svůj oficiální jazyk od dřívější srbochorvatštiny. Polský jazykový zákon je přísný na vnitřní normy pro jeho užívání, protože jazyk chápe jako národní kulturní hodnotu. Ukládá všem veřejným orgánům povinnost o ni pečovat a ustavil příslušný ústavní tribunál.

Pro češtinu Garvin za přirozenou a funkční pokládá kodifikaci akademií (Maticí), tedy jazykovědnými institucemi. Za normu jazykové správnosti se při ní pokládá jednotný výklad dobrého úzu. (Za kodifikaci akademií se na konferenci Termina 2000 v Liberci přimlouval i profesor Kocourek se svou zkušeností bohemisty působícího ve frankofonní Kanadě. Český dirigismus v souvislosti s drsným a autoritativním dirigismem kanadským nazval něžným.)

Má-li však být taková kodifikace přijata a uplatňována, mělo by být dosaženo konsenzu i v obsahu a procesu kodifikační činnosti. Za nejvhodnější pokládám koncept Danešův. (15)

Kodifikační proces by měl podle Danešova konceptu být rozčleněn do více etap. Počátkem

kodifikace by měla být etapa deskriptivní (tzn. objektivní a reprezentativní popis). Po ní by měla následovat etapa regulativní (normotvorná), ve které by byly vyhodnoceny a klasifikovány poznatky deskriptivních prací, a na jejich základě by pak měla být provedena vlastní kodifikace. Po ní by měla následovat ještě fáze prováděcí, tzn. vyhlášení kodifikačních pravidel včetně případných sankcí za jejich nedodržování, a konečně jejich popularizace a sledování, jak se uplatňují a co je popřípadě nutno upřesňovat. Kodifikační kritéria v celém jejich procesu by měla vycházet z principů dynamiky (pružné stability).

Součástí kodifikační činnosti by mělo být inteligentní a kvalifikované působení na postoje ke spisovné varietě češtiny. Daneš rozlišuje postoje racionální a neracionální, etické, estetické a emocionální, šovinistické a rezistentní, zdánlivé a skutečné, izolacionistické a univerzalistické, unifikační a variantní apod. O pojetí spisovnosti se vedou trvalé diskuse. (16)

Česká sociální a jazyková situace roku 2002 se liší od situace v roce 1993, kdy byla představena nová pravidla pravopisu. Od té doby se stabilizovala společnost a upřesnily se i pohledy a nároky na spisovný jazyk jak v jeho vnitřním fungování, tak i ve vztahu k jiným jazykům. Ukazuje se, že moderní, poměrně určitý a jednoznačný spisovný jazyk očekává většina veřejnosti, uživatelé češtiny pro jednacích účely, cizinci, zahraniční azylanti a krajané, kteří se vrací do republiky i s oprávněnými nároky na spolehlivé dorozumívání. Kromě toho čeština pro ně byla a zůstala i nadále faktorem jejich i naší společné národní hrdosti a loajality.

Jak se česká společnost stabilizuje, tak přijímá některé návrhy odmítané počátkem devadesátých let. Důležitou roli přitom hrají seriózní masmédiá, protože v nich pracují kvalifikovaní korektoři a jazykoví konzultanti. Boj proti pravopisným inovacím z devadesátých let je podle mého názoru z dlouhodobého hlediska předem prohraný, protože je budou čím dál víc v praxi užívat lidé, kteří se je naučili užívat ve škole.

Kodifikační pravidla spisovné češtiny by i do budoucna mohla mít charakter kulturní normy a jejich dodržování či nedodržování by mělo být hodnoceno stejně jako vztah k jiným hodnotám a instrumentům národní kultury.

Nastává proto vhodná doba, aby bylo obnoveno kodifikační grémium, aby zahájilo teoretické koncepční práce a na základě jejich souhlasného přijetí i následnou vlastní kodifikační činnost. V českých tradicích by tato role nejlépe slušela akademii, tzn. Ústavu pro jazyk český AV ČR ve spolupráci se školami, redakcemi a s dalšími kategoriemi tzv. směrodatných zdrojů jazykové normy.

POZNÁMKY

- 1 Bartošek, J.: *Perspektivy češtiny*. Tvar 1999, č. 5., s. 1.
- 2 Čmejrková, S., Daneš, F.: *Jazyk malého národa*. Slovo a slovesnost 53, 1993, s. 22.
- 3 Hajičová, E.: *K článku Perspektivy češtiny*. Tvar 1999, č. 8. K tomu Bartošek, J.: *Diskutovat ad rem, nebo ad hominem?* Tvar 1999, č. 10, s. 1.
- 4 Op. cit. v pozn. 1; Stich, A.: *Existuje u nás pocit ohrožení jazyka?* Naše řeč 78, 1995, č. 2, s. 61–73; Kraus, J.: *Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení*. Naše řeč 79, 1996, s. 1–9; Daneš, F.: *Jazyk vědy*. In: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha, Academia 1997, s. 69–83.
- 5 Stich, A.: *Z dějin českého jazykového práva*. In: *Zprávy kruhu přátel českého jazyka 1979*, s. 9–13.
- 6 Kraus, J.: op. cit. v pozn. 4.
- 7 Mistrík, J. a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Obzor Bratislava 1993, s. 202–203.
- 8 Garvin, P.: *Funkční empirismus – noetický základ soudobého funkcionalismu*. SaS 54, 1993, s. 241–254.

- 9 Dohalská – Zichová, M.: *Dynamika verbální komunikace*. Praha, Acta Univ. Carolinae, Philologica, Monographia CXIV, 1991, s. 40–42.
- 10 Fry, E.: *A readability formula for short passages*. Journal of Readings, USA 1990, s. 594–597.
- 11 Mistrík, J.: *Meranie zrozumiteľnosti prehovoru*. Slovenská reč 33, 1968, s. 171–178.
- 12 Stich, A.: op. cit. v pozn. 4
- 13 Uličný, O.: *Dynamika současné spisovné češtiny: stav, problémy, axiologické aspekty*. In: Wiener slawisches Jahrbuch, Band 46. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Institut für Slawistik der Universität Wien. Wien 2000, s. 129–136.
- 14 Garvin, P.: *O způsobech kodifikace*. In: Acta Univ. Pal. Olom., Fac. Philos., Philologica 65, 1992, s. 67–70; Ulč, O.: *Náš běh přes jazykové překážky*. Tvar 1998, č. 13, s. 10–11.
- 15 Daneš, F.: *Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci*. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha, Academia 1979, s. 79–91.
- 16 Srov. např. Bartošek, J.: *Diskutovat, ale ne pořád dokola*. Jazykovědné aktuality 34, 1997, č. 3 a 4, s. 44–51; Hronek, J.: *Poznámka k článku J. Bartoška*. Jazykové aktuality 35, 1998, č. 3 a 4, s. 50–54; K tomu Bartošek, J.: *Poznámka k poznámce*. Jazykové aktuality 36, 1999, č. 3 a 4, s. 47–48.

THE LAWS FOR CZECH LANGUAGE

Summary

There are two laws necessary for regulating contemporary Czech language: The first one (external) deals with the rules for using Czech language in the international official communication. The second (academic) law is to recommend the rules for internal communication in both written and spoken literary Czech language.

Translation © Jaroslav Bartošek, 2004

Doc. PhDr. Jaroslav Bartošek, CSc.
Katedra žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Wurmova 7
771 80 Olomouc, ČR

ALTERNATIVNÍ A HYPOTETICKÉ BOHEMISMY V LEXIKU NĚMECKÉ MĚSTSKÉ MLUVY V OLOMOUCI

JOSEF JODAS

Materiál, z něhož při popisu a charakteristice lexika německé městské mluvy v Olomouci z 1. pol. 20. století vycházíme, není ani odborné veřejnosti příliš známý a zčásti je i jí obtížně dostupný. Jedná se o práci F. Grosseho – téměř zapomenutou sérii „fejetonů“ uveřejňovanou počátkem 30. let v olomouckém deníku *Mährisches Tagblatt* a sbírku H. Vondrovského z konce 90. let 20. století, tiskem dosud nevydanou – asi 30stránkový strojopis pořizený pro užší kruh zainteresovaných osob z řad sudetských Němců pocházejících z Olomouce a okolí.

Tento materiál, který se zčásti překrývá a zčásti doplňuje,¹ zachycuje vybrané lexikum olomoucké němčiny zhruba stejného období, tj. 30. a 40. let 20. stol., ovšem v různé časové perspektivě a z odlišného generačního stanoviska (Grosse podal popis aktuální jazykové situace z hlediska nejstarší generace, Vondrovsky zachytil jazyk svého mládí z odstupe více než 50 let).

Ani jedna z obou lexikálních sbírek nebyla pořizena – ze striktně vědeckého lexikografického hlediska – standardním způsobem, jedná se o slovníkové soubory uspořádané subjektivně, podle vlastního jazykového povědomí a nepochybně také nahodile. I přesto není třeba o autentičnosti tohoto slovníkového materiálu pochybovat.

Prokázala to dostatečně už analýza lexikálních bohemismů v něm obsažených (Jodas 2001), potvrzuje to i porovnání s reprezentativními slovníky rakouské, resp. vídeňské němčiny – olomoucký korpus vykazuje v naprosté většině téměř úplnou shodu s lexikem těchto slovníků, tj. odráží vcelku věrně objektivně zachycený úzus rakouské lidové mluvy. Dosvědčit to může i dnešní náš příspěvek, navazující na článek o hláskoslovných bohemismech v olomouckém lexiku, který nedávno vyšel v *Časopise pro moderní filologii* (Jodas 2003).

Tentokrát si chceme blíže povšimnout výrazů, popř. slovních útvarů české proveniencí s platností teritoriálně výrazně příznakovou, tj. moravismů s širší (regionální) nebo užší (lokální) platností.

Z výpůjček čistě lexikálních se příznakovostí specificky regionální vyznačují zejména výrazy *Putzifous* „Friseur, Barbier“ (V) a *Putzka* „Ball aus Stoff“ (V). První z nich byl až dosud znám jen ze dvou izolovaných lokalit z Čech – z Prachaticka a Trutnovska (SdWb II, 789), díky olomouckému materiálu máme nyní i první doklad moravský, slovo *Putzka* zase rozšiřuje počet dokladů na přejímku vyskytující se pouze v oblasti Moravy a Slezska, s přesahem do Čech na Jindřichohradecku (SdWb II, 789).

S určitostí je možno za moravismy obecnější povahy označit výrazy *Dratarsch* „Wander-Handwerker“ (V) a *Trakatsch* „Schiebkarren“ (G), *Tragátsch* „einfache Schubkarre, einrädig

mit Querlatten“ (V), slovní útvary odrážející věrně příslušnou regionální hláskovou nebo tvarovou variantu jejich předlohy v českém jazyce a doložené navíc právě v místě výskytu této jejich předlohy (viz SdWb III, 285, 293 a ČJA 2, 388; 3, 380), výrazy *Affina* „Kinderfrisur, einfacher gerader Schnitt, an ein Affengesicht erinnern“ (V), *Kadlatken* „Pflaumen, Zwetschgen“ (V) a *Tschagan* „grober Stock, Prügel“ (V) pak za moravismy lokálnější povahy, v prvním případě jde zřejmě o jediný doklad na toto slovo v německém jazyce vůbec, v druhém o místní obměnu většinového oblastně moravského *Kalatk(e)n*, *Karlatk(e)n*² a v třetím o doplnění německých nářečních dokladů ze severní části Dražanské vrchoviny a z lokality Lednice – Mikulov (SdWb III, 419) o další položku ze střední Moravy.

Shodně s poměry v německých nářečích z českých zemí bylo v lexiku olomoucké němčiny zastoupeno i typické regionální slovo *Plauze* „Lunge“ (V). Je to výraz, který byl do regionální (středovýchodní) němčiny přejat z lužické srbštiny a polštiny (*pluca*). Pro německé dialekty z českých zemí lze však uvažovat i o češtině jako alternativním, doplňkovým zdroji přejetí. Zcela zřejmé je to v případě variantní podoby *Plütze* [blídse] s přehlasovaným kořeným *ú*, doložené z oblastí severních Čech – Děčínska, pravděpodobně u podoby *Plauz(e)* ze dvou míst na střední Moravě – olomouckého jazykového ostrova a skřípovsko-brodeckého ostrůvku v severní části Dražanské vrchoviny (SdWb II, 441). Z hlediska formálního je totiž možné východisko přejetí – středomoravské nářeční *plóca* stejně dobře vyhovující jako vzdálenější slezské nářeční či polské *pluca/pluca*, navíc je třeba vzít v úvahu, že obě lokality byly od souvislého slezskoněmeckého osídlení na severu Moravy a ve Slezsku odděleny právě hanáckým jazykovým prostorem.

Východorakouské *Gate*, *Gatehose*, *Gatje* „(lange Männer)unterhose“ a obecně rakouské *Pogatsche* „flacher Eierkuchen (mit Grieben)“ (WSMÖ, 77, 142) se všeobecně považují za přímé přejímky z maďarštiny (*gatya*, *pogácsa*). Pro olomouckou němčinu to však nemusí platit tak jednoznačně. Jde-li skutečně o hungarismy, pak asi nikoli přejaté přímo, ale prostřednictvím rakouské, hlavně vídeňské němčiny. V případě výrazu *Pogatscherln* „Plätzchen aus Speck-Grieben“ (V) by se jednalo o zcela ojedinělý, izolovaný vindobonismus (maďarské proveniencce), neboť toto slovo *Sudetoněmecký slovník* vůbec nedokládá. V souvislosti s tím se nabízí otázka, zda k přejetí přece jen nedošlo – izolovaně a pouze lokálně – spíše z moravské češtiny. U výrazu *Gatien* „Unterhose“ (G) pro takovou interpretaci mluví ještě jiný argument – existence paralelní podoby *Katata* „die langen Reform-Unterhosen“ (Fehr 1977, 114), jež do lokální obměny sudetské němčiny – z Českých Budějovic mimo vší pochybnost přešla z regionálně českého *kařata*; budějovicko-olomoucká dvojice *Katata* – *Gatien* by tak mohla (podobně jako v případě *Plütze* – *Plauze*) odrážet základní areálové rozrůznění českého jazyka, totiž dichotomii česko-moravskou.

Jako přímá paralela (slovotvorný moravismus) k regionálně českému *Vomatschka* (Schuchardt 1884, 64), *Vomáčka* (Fehr 1977, 61) se na první pohled jeví olomoucká *Matschka* „Sauce“ (G). Připojená Grosseho poznámka „wird jedoch nur figürlich von weichem Straßenkot gesagt“ a vymezení významu H. Vondrovským „Muß, Brei, Zerdrücktes“ však ukazuje, že u výchozího lexému *máčka* je třeba počítat nikoli s významem základním, ale posunutým, tj. *máč-ka* „měkkota“ = beztvářá, kašovitá hmota, tedy vlastně s významem kořene *mak-/mač-* (makati, omak, mačkati, měkký...), a nikoli *mok-* (moč, močka, močiti, máčeti...).³ Tento význam je dobře znám i z moravské češtiny, slovo *máčka* v ní může dokonce označovat nejen věci nepevné konsistence, ale i člověka ústupného a povolného, s nevyhraněným, nepevným charakterem.

Ve třech případech lze vykládat směr přejetí dvojím, a to protichůdným způsobem, tj. jako přejetí z češtiny do němčiny nebo naopak.

Výchozí forma, z níž bylo utvořeno české onomatopoin *cimpr campr*, se spatřuje v rakouském *Zimperl* „malý kousek“ (Holub – Lyer 1978, 113, Machek 1971, 86). Olomoucké *Zimperzamper* (*auf Zimperzamper*) „kleine Stücke oder Flecke“ (G) by tedy mohlo představovat bližší než dosud uváděný zdroj, protože však jde o jazykový prvek v němčině patrně ojedinělý (další doklad známe prozatím jen z jediné lokality na severní Moravě – Velkých Losin, Mitzka 1965, 1549), je u obratu *auf zimper zamper* pravděpodobněji spíše opačný směr přejetí.

Franziskerl (WSMÖ, 73), *Franzischkerl* (Teuschel 1994, 81), *Frantsischgal* (Hornungová 1998, 364) „pyramidenförmiges Räucherwerk aus gepreßtem Kohlenstaub und Weihrauch“ je slovo typicky vídeňské; jeho původ se hypoteticky spatřuje v metonymickém pojmenování předmětu podle mnichů františkánů, kteří jeho užívání v rakouských zemích zavedli (Hornungová 1998, 81). České *františek*, výraz běžné slovní zásoby, se považuje za přejímku anglického „*frankincense*, slož. z fr. *franc encens* čisté kadidlo... a to z lat. *incensum* (věc) zapálená od *incendere* (ptc. *incensus*) zapálit, slož. z *in-*¹ a *candere* být do běla rozžhaven“ (Holub – Lyer 1978, 173), přičemž vznik adaptované české podoby se vysvětluje příkloněním ke jménu *František*. S ohledem na to by bylo možno pokládat obě slovní formy za nezávislé paralely. Nápadná formální shoda i výlučnost obou výrazů z hlediska onomaziologického (srov. Jodas 1999) dává však pomyslet i na přímý vzájemný vztah. V případě přejetí z češtiny do rakouské, resp. vídeňské němčiny by šlo o adaptaci genitivní nebo akuzativní formy *františk(a)*, tj. o dekompozici formantu *-ka* na *-k*, jež bylo vnímáno jako součást základu slova, a *-a*, substituované jako (neutralizovaný) deminutivní formant *-erl [-al]*, stejně jako u výrazů *Armitschkerl* < *armička*, *Schpitschkerl* < *špička* houba apod. Omezený rozsah užívání výrazu *Franziskerl*/*Franzischkerl* v rakouské němčině, na rozdíl od českého *františek*, však nasvědčuje tomu, že jde patrně o prvek primárně český, nikoli rakouský. V olomouckém lexikálním materiálu je slovo *Franzischkerl* „kleines Räucherkerzchen“ registrováno F. Grossem a klasifikováno jako zřídka se vyskytující, archaický vindobonismus. Takovéto určení původu lze ovšem akceptovat pouze jako hypotetickou možnost, autor totiž ve své slovníkové práci jako vindobonismy označoval více méně mechanicky všechna slova, jež zároveň figurovala ve Schrankově slovníku vídeňské němčiny z počátku 20. století, k přejímání českých prvků mohlo však docházet i postupem opačným nebo nezávisle.

Nejisté je určení původu německého olomouckého *Klobaß* „eine derbe, geräucherte Wurst“ (G). Rakouská němčina má pro tento výraz podoby *Klobasse*, *Klobassi*, přičemž za zdroj přejetí se považuje české a slovenské *klobása* nebo slovinské *klobasa*. Forma *Klobaß* by mohla pocházet z moravského nářečního *klobás*, totiž je však v tom, že nevíme, jaký byl jeho územní rozsah, pro současnost ho lze pro region Moravy a Slezska lokalizovat pouze na Moravu jižní (širší Brněnsko), nikoli střední a severní.⁴ Připustit by však bylo možno i to, že forma *Klobaß* nějakým způsobem odráží výslovnost rakouskoněmeckého *Klobasse* s apokopovaným nebo silně redukováným *e*, a představuje tak předlohu oblastního jihomoravského *klobás*.

Podle H. Vondrovského bychom měli ke slovotvorným bohemismům přiřadit také slovo *Bsuflik* „Gewohnheitsäuffer“. K německému kořenu *bsuf* (vlastně participiálnímu *besoff*²), rozšířenému o rakouskou deminutivní koncovku *-l* by dle tohoto pojetí byla připojena česká odvozovací přípona *-ik*, podobně jako třeba u slov *hajzlík* a *pajzlík*. Slabým místem takového výkladu je však skutečnost, že neznáme žádnou přímou českou předlohu pro takové přejetí,

a že by tedy šlo o vzácný případ nezávislého, samostatného užití českého příponového formantu v němčině, zejména však to, že podobu *Bsufflik* lze odvodit bez obtíží i z němčiny, jako formu kontaminovanou ze zpodstatnělého adjektiva *besoffig* a substantiva *Besuffling*, resp. jako výsledek nářeční, denazalizované výslovnosti formantu *-(l)ing*. Podle údajů *Sudetoněmeckého slovníku* se na Olomoucku vyskytovala typicky severní, slezská podoba slova (přejatá z polštiny) *Besuffski*, forma *Besuff*, *Besuffl* se v něm hodnotí jako obecně rozšířená, *Besuffling* (-ü-) bylo lokalizováno do tří, navzájem izolovaných míst: jižních Čech – budějovického jazykového ostrůvku a na sever Moravy – Šternberka a Štítů (SdWb 2, 237, 242).

Z formálního hlediska obdobně nejednoznačné je německé olomoucké *Spendlik* „Stecknadel, aber auch kleine gelbe Pflaume“ (V). Mitzkův slovník německých slezských nářečí a *Sudetoněmecký jazykový atlas* registrují sice – jakožto okrajové varianty – i podoby *spendlik*, ovšem pouze ve významu „Stecknadel“ (Mitzka 1965, Karte *Stecknadel*, nach S. 1322) nebo „Schachtelalm“ (SdWb II, 29), užívání slova ve významu „gelbe Pflaume“ bychom proto za český prvek lokální povahy považovat mohli, třebaže samo české *špendlík* „druh sliv“ pochází z němčiny, ze střhn. *spenelinc* (Machek 1971, 621).

Prozatím nejasný je původ olomouckého německého výrazu *Hulker* „grobes Stück (Brot)“ (V) – lexikální jednotku s tímto nebo podobným významem nedokládají žádné běžně dostupné výkladové, etymologické ani diferenční (nářeční) slovníky německého jazyka. Z hlediska čistě formálního se nabízí výklad původu slova jako přejímka českého *hůlka* (se substitucí koncového *-a* formantem *-er* jako třeba ve slezském nářečním *mauker* < *mouka* nebo vídeňském *Motschker* < *močka*). Bezprostřední česká předloha (z významového hlediska) chybí, uvažovat by snad bylo možné hypoteticky o ztotožnění moravského neutralizovaného deminutiva *hůlka* (spisovně a regionálně česky *hůl*) s oválným pecnem chleba (srov. německé *Stockbrot*) a následným osamostatněním na velký kus takového chleba nebo o zkomolení starozákonního *hůl chleba*.⁵

I když jsme se při popisu a charakteristice českých prvků v lexiku německé městské mluvy v Olomouci museli mnohdy uchýlit k úvahám hypotetického rázu a některé naše závěry ještě nemohly mít platnost definitivní, prokázalo se opět, jak je slovníkový soubor F. Grosseho a H. Vondrovského závažný a materiálově bohatý. Díky němu bylo možno prohloubit nebo korigovat dosavadní poznatky o vlivech češtiny na němčinu, zejména pokud jde o bohemismy řídce doložené, verifikovat, popř. i doplnit *Sudetoněmecký slovník* a přiblížit dosud neznámý materiál, který je důležitý pro další bádání etymologická. V další fázi výzkumu půjde především o to, pokusit se u českých prvků v lexiku olomoucké němčiny odlišit znaky typicky městské od tradičně nářečních a také vzájemně porovnat oba generačně odlišné slovníkové soubory, obojí by totiž mohlo napovědět, jaká byla dynamika česko-německých jazykových vztahů v Olomouci v období mezi světovými válkami.

POZNÁMKY

- 1 Grosseho sbírka obsahuje asi 500 lexikálních jednotek, Vondrovského soubor kolem 850, absolutní počet samostatných, neopakujících se výrazů lze odhadnout na více než 1100. Doklady z jednotlivých lexikálních souborů označujeme v textu iniciálovou zkratkou G(Grosse) a V(Vondrovsky), a to v téže podobě, jak ji zaznamenali oba autoři, definice nebo synonymní ekvivalenty u příslušných výrazů přebíráme od obou autorů rovněž beze změn.

- 2 I přesto, že ještě nejsou k dispozici údaje o územním rozsahu podoby *Kadlatken* v *Sudetoněmeckém slovníku*, lze se právem domnívat, že šlo o variantu ojedinelou nebo novější, do tradičních nářečí neproniklou, není totiž uvedena v dokladech z lanškrounsko-svitavského a olomouckého jazykového ostrova E. Schwarzem (1934, 594) a nedosvědčuje ji pro německá nářečí na jihu Moravy ani F. Beranek (1936, 262).
- 3 To odpovídá jednomu z významů vídeňského *Motschga*, *-ka* „Gatsch, übles Gemenge, Brei“ (Teuschel 1994, 157; Hornungová 1998, 540) i obecně slezskému *Matsch* „dicke, durch Zerdrücken entstandene Flüßigkeit, Brei“ (Mitzka II, 853). Další z významů vídeňského *Motschga*, *-ka*, resp. *Motschker* „Tabaksaft (in der Pfeife)“, přejatý z českého *močka* (Steinhauser 1978, 123), olomoucká němčina – na rozdíl od německých dialektů z jižní Moravy (Beranek 1936, 147) – nedosvědčuje.
- 4 Je to ovšem lokalizace podepřená pouze osobní zkušeností, nikoli systematickým dialektologickým výzkumem (v *Českém jazykovém atlase* tento výraz nefiguruje); z novějších prací se o podobě *klobás* píše v brněnské publikaci *O češtině každodenní* (1984, 22), je tam bez další specifikace označena jako oblastní varianta, F. Bartoš maskulinní *klobás* na konci 19. století (1895, 284) lokalizoval právě na Brněnsko. V olomoucké němčině by to tedy byl bohemismus postrádající přímou územní souvislost s výskytem jeho předpokládané moravské předlohy, zřejmě prvek kontaktový, rozšířený díky migraci obyvatelstva.
- 5 *Hül chleba* = hlavní zdroj obživy (podle toho, že na *hül* „tyč“ se ve starověku zavěšovaly kruhové chleby), její zlomení je obrazem hladu (*Nový biblický slovník* 1996, 309). Českému obratu *polámat*, *zlámat hül chleba* (Lv 26,26; Ž 105,16; Ez 4,16, 5,16. 14,13) odpovídá v němčině (podle Lutherova překladu) nemetaforické vyjádření *den Vorrat an Brot wegnehmen*.

LITERATURA

- Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II*. Brno 1895.
- Beranek, F.: *Die Mundart von Südmähren*. Liberec 1936.
- ČJA – *Český jazykový atlas* 2, 3. Praha 1997, 1999.
- Fehr, G.: *Fernkurs in Böhmisch*. Hamburg 1977.
- Grosse, F.: *Vom „Kitschkerle“ und dem Olmützer Dialekt*. Mährisches Tagblatt 16. 6. 1930, s. 80–81; *Über den Olmützer Dialekt I–V*. Mährisches Tagblatt 1. 8. 1931, s. 3–4, 14. 8. 1931, s. 2–4, 12. 9. 1931, s. 3–4, 31. 10. 1931, s. 2–3, 3. 3. 1932, s. 3–4.
- Holub, J. – Lyer, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. (2. vyd.) Praha 1978.
- Hornungová, M.: *Wörterbuch der Wiener Mundart*. Wien 1998.
- Jodas, J.: *O paralelách ve slovní zásobě češtiny a rakouské němčiny*. In: *Linguistica* 3. Ostrava 1999, s. 111–116.
- Jodas, J.: *Lexikální bohemismy v německé městské mluvě v Olomouci*. Časopis pro moderní filologii 83, 2001, s. 81–88.
- Jodas, J.: *K hláskosloví německých lexikálních bohemismů (Městská mluva v Olomouci)*. Časopis pro moderní filologii 85, 2003, s. 72–79.
- Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1971.
- Mitzka, W.: *Schlesisches Wörterbuch II–III*. Berlin 1964–1965.
- O češtině každodenní*. Brno 1984.
- Schuchardt, H.: *Slawo-deutsches und Slawo-italienisches*. Graz 1884.
- Schwarz, E.: *Jazyk německý na území ČSR*. In: *Československá vlastivěda*, sv. III – Jazyk. Praha 1934, s. 524–597.
- SdWa – Schwarz, E.: *Sudetendeutscher Wortatlas II*. München 1954.
- Steinhauser, W.: *Slawisches im Wienerischen*. (2. vyd.) Wien 1978.
- SdWb – *Sudetendeutsches Wörterbuch II, III*. München 1997, 1998–.
- Vondrovský, H.: *Mundartliches und Redewendungen aus Olmütz*. München 1998. Nepublikováno. 27 s. strojopisu.
- WSMÖ – *Wie sagt man in Österreich*. (2. vyd.) Mannheim – Wien – Zürich 1980.

ALTERNATIVE UND HYPOTHETISCHE BOHEMISMEN IM WORTSCHATZ DER DEUTSCHEN STADTSPRACHE IN OLMÜTZ

Zusammenfassung

Im Beitrag werden ausgewählte Bohemismen im Wortschatz der deutschen Stadtsprache in Olmütz analysiert, vor allem Ausdrücke und Wortgebilde, bei deren das Tschechische nur eine alternative oder hypothetische Quelle der Übernahme darstellte. Trotz der Spezifik der untersuchten Erscheinungen wurde abermals nachgewiesen, daß lexikalische Sammlungen von F. Grosse und H. Vondrovsky (welche gleichzeitig in zwei anderen Artikeln in *Časopis pro moderní filologii* beschrieben wurden) für Forschungszwecke ein glaubwürdiges und wertvolles Material sind.

Translation © Josef Jodas, 2004

Doc. PhDr. Josef Jodas
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

LEXIKÁLNĚ-STYLISTICKÉ ASPEKTY JAZYKA FEJETONŮ JIŘÍHO KRATOCHVILA

MILOŠ MLČOCH

O tom, že je Jiří Kratochvil (JK) osobitým prozaikem,¹ svědčí zájem čtenářů, kritiky i lingvistů o jeho texty. Např. Světa Čmejrková publikovala v knize *Český jazyk na přelomu tisíciletí* studii nazvanou *Jazyk literatury*, v níž charakterizovala nejvýraznější rysy a stylové typy české prózy v letech 1989–1996. Mezi nejčastěji citovanými autory byl společně s Michalem Vieweghem, Jáchymem Topolem a Ludvíkem Vaculíkem právě Jiří Kratochvil. Podobně jako Viewegh, Vaculík, Karel Steigerwald nebo Petr Šabach uveřejňoval JK v 90. letech fejetony a sloupky v denním i periodickém tisku – v *Lidových novinách*, *Literárních novinách*, *Hostu*, *Moravských novinách* a v *Mladé frontě Dnes*. Publikoval je také v *Českém rozhlase*. V roce 2001 vydal JK v brněnském nakladatelství Petrov knížku *Brno nostalgické i ironické*, která představuje výběr z jeho publicistické činnosti.

V krátké předmluvě autor uvádí: „Fejetony a sloupky píše často příběhově, jsou to vlastně mé nejkratší povídky, povídkové črty. Malá recenze na Štatl a na B. Fuchse jsou zas vlastně kříženci recenze a fejetonu.“ Z jeho slov vyplývá, jak na psaní těchto žánrů nahlíží: upřednostňuje fabulaci, navíc některé motivy z fejetonů rozvíjí ve svých románech.² Uvažuje také o stylové charakteristice těchto krátkých próz – některé z nich píše odborným stylem a v jiných naopak odborný styl paroduje. Princip variace, ironie, tematizace jazyka a tvůrčího procesu psaní bývají spolu s dalšími považovány za typické rysy postmoderní literatury a JK je také jako postmoderní autor chápán.

V tomto příspěvku se zaměřím nejprve na některé aspekty lexika fejetonů a sloupků JK, ve druhé části pak na charakteristiku stylistickou, především na prostředky metařečové a metatextové.

I. Základovou lexikální jednotkou Kratochvilovy knihy je toponymum Brno, srovnajme názvy prvních dvou částí – *Brno nostalgické*, *Brno ironické*. Ve třetím případě je nahrazeno apelativem – *S městem za zády*. V textu je frekvence toponyma Brno velmi výrazná, např. *Brno desolato*, *marasmus programového pustošení* (jde o autorův povzdech nad zkázou brněnské architektury v době normalizačního dvacetiletí), *provinčnost Brna*, dále v názvech fejetonů *Jak namalovat obraz Brna* a *Brno je Brno je Brno*. Často se také vyskytuje adjektivum *brněnský*, které bývá spojováno s nepřímým pojmenováním, např. *o brněnských padesátých letech*, *brněnští kulturtréři*, *brněnská high society*, *brněnská nároží mám označovaná vzpomínkami*.

Se snahou postihnout *genius loci* města Brno souvisí časté užívání názvů čtvrtí, ulic, domů apod. Nejčastěji zmiňovanou lokalitou je Zelný trh (též Zelnák). Kniha je uvedena fejetonem

Velká řeka se dvěma srdci, v němž autor píše o řekách Svitavě a Svratce jako o jednotě dvou protikladných principů a skrz mytologické asociace se dobírá poetických obrazů: Svitava: svítání. Svratka: svraštění, svrákání, smrákání. ... Řeka ranní a večerní. Řeky jsou ostatně v nejstarších mytologiích spojené jak se začátkem, tak s koncem, a takto protékají celými lidskými dějinami: nositelky života i rozsévачky smrti ... Svitava a Svratka. Řeky jako dvě sestry, každá tak jiná, a přece jako by se rozdvojily z jedné velké městské řeky, rozpojily do světla a tmy, do dvou pradánek a dvou cest. Nad jednou visí závoj z mlhy a komárů, nad druhou závoj smogu.

Z hlediska stylové platnosti užitých jazykových prostředků převažují spisovná slova a tvary. Pokud jde o nespisovné výrazy, v textu se vyskytují například výrazy typické pro brněnskou městskou mluvu³ – brněnské štatl, córák, dobře upichlé love, valí na nás šmé, je to všechno miglé jak shnilé krumple.

Poněkud frekventovanější jsou výrazy obecně české a také expresivní – upíchnout se, přišťouchnout, naládovat (kamna), namoutěkutě, rozfajrovat, pavlačák, být v limbu, chodit pěšourem. Ojedinelé jsou výrazy zhrubělé – ta mrcha slyší celé město, hanlivá pojmenování – prkotina, lesba, děvka, popřípadě vulgarismy – kokotina, A kdosi řekl Kurva! Autorovu v současné literatuře nevšední zdrženlivost vůči vulgarismům prozrazuje úryvek z *Malého traktátu o otvorech*: ... a pak z toho bez varování vyletí hlásek asi tak pětileté holčičky ječící na jinou holčičku: Běž do p... a běž do p... (Za těch šest teček si dosadte dva přilehlé tělesné otvory.)

Autor s oblibou užívá slova knižní a zastaralá – šíráni, svatvečer, zamřelina, žamputář (žamputování, žamputářství, žamputaření, žamputace, přezamputováno, prožamputořil, nažamputořil), plouhat se, nezobrazivost, noci byly stále šalebnější, lesy začaly nachovět ad.

O tom, že JK není autorem módě (a v tomto případě jazykové) podléhajícím, svědčí velmi nízká frekvence anglicismů – high society, byl double agentem, se skautskými rovery, literární mainstream. Užívání anglicismů v reklamních sloganech paroduje ve sloupku *Vzývání barbarů aneb O reklamě*: Ani nahý, ani oblečený / vstupuješ v lůno statné ženy / a jako chytrá horákyne víš, / že s Balwaysem nic nezkoníš, když „opěvuje“ kondomy značky Balways.

Kratochvil ve fejetonech rád užívá termíny a slova, jejichž význam čtenáři bez slovníku cizích slov místy uniká: akribie, imprimatur, minuciózní, eschatologický talent, raně puristický skelet rozhlasu, napochodoval jsem do šestiposchodového raně puristického železobetonového objektu o dvou kolmých křídlech a s dispozicí trojtraktu, „státotvorným standardem“ se stala moral insanity, na jejich introibo ad altare Dei čekal hlouček vesničanů.

Jazykovou invenci JK demonstruje poetickými i vtipnými neologismy – celé zvukové bohatství města má obmáknuté, musíte se proloktovávat, rvačka kudlovačka, byl jsem jen bezpřístřešný hlupák, městský životní styl zesupermarketizoval (a v Brně i zbobycentrizoval), bojme se řatybů (bytař z bytu něco odnáší, řatyb do bytu něco přináší), vedle slepice přičtvernožil, ... A kdo si teď třeba představuješ M.A.S.H., tak zas hbitě zatáhni svá telemilná tykadla ad.

Kratochvilovou doménou jsou přirovnání a metafory, jimiž svoje fejetony a sloupky přibližuje uměleckému stylu. Jeho přirovnání jsou často naturalistická – siamka měla tak účinný erotický sprej, že jak kapénková nákaza prostoupil atmosféru celého Brna, dnes je Brno ... narvané lidmi jak střívko jelítkovými kroupami, comparatum představuje pojmenování z živočišné říše – proud lidí byl přetah nahore i dole, jako když někdo porcuje dlouhou žízalu, Elvíra je držela v bazénu jako dvě leklé ryby, stoupal jsem složitým systémem schodišť v úzkých chodbách

jako myš děrami v obrovském ementálu, spisovatelé jsou líní jak vánoční kapři, spisovatelé jsou sentimentální jak staří rosomáci, nebo také z rostlinné říše – den po Vánocích jsou bezcení jak opadané jehličí, při prodeji kaprů, nasázených jak okurky do kašny Parnas. Kratochvil užívá také přirovnání, která text lyrizují – Svitava, ... běžíc tu jak bílá svatební stužka, pozoroval jsem, jak se ... motiv doslova prosvěcuje strukturou, jako barevná a světelná tušení a barevné a světelné průniky a záblesky. Autor také užívá příměry, aniž by použil gramatickou spojku jako, přičemž comparatum bývá v těchto přirovnáních metaforické – jeho vzhled má cosi společného taky s obřím podkovovitým magnetem, přitahujícím fantastické koncentrace lidských osudů (pavlačový dům Rohlíček), vánoční fejeton je kádinka, do níž lze beztravně odstříknout něco přebujelého sentimentu, kroužily nad Brnem helikoptéry, podobné supům nad tlející mršinou města.

Metaforická pojmenování lze členit podle slovnědruhové příslušnosti na metafory substantivní – závoj z mlhy, závoj smogu, klisnička zapomnění, každý miligram skutečnosti, v hlubině třicátých let, předsíň Věčnosti, erotický sprej, čas na dostřel léta, trajler pragocentrismu, metafory adjektivní a adverbialní – všivá léta, garsonky našvihané stále víc bobtnajícími dělnickými rodinami, ostrá aktuální nářezka, v posvátné účtě, před svrchovanou pamětí, mrazivě krásná spolužačka, slovesné (v některých případech jde o personifikaci) – do zahajovacího proslovu propašoval nářezku, chřadla peněženka, ponožky děravěly a boty žralokovatěly, pomrkávala na mě ... okýnka záchodu a koupelny, ztuhli jsme, vyprávění se větví...

II. Pro postmoderní autory je typické, že věnují velkou pozornost vlastnímu jazykovému vyjadřování, které navíc sami komentují. V jejich komentářích lze rozlišovat metajazyk (výrazy, které souvisí s jazykem jakožto systémem), metařeč (vztahuje se k užívání jazyka) a metatext, tedy text vztahující se k jinému textu.⁴ V Kratochvilově próze je velké množství vyjádření metařečových: Řekl bych, že čeština už jedenáct roků reaguje na zážitek svobody s půvabnou rozverností a že nám ještě víc zobrazněla, zbarevněla a znovu předvedla svůj smysl pro humor a zase se tak prokázalo, že je živým organismem. Proto nemám obavy, že si nebude vědět rady s anglicismy, amerikanismy a že tu jejich záplavu nezpracuje a nepročistí.

V některých metařečových vyjádřeních Kratochvil vyslovuje názory na konkrétní jazykové projevy a odkazuje na lingvistické termíny jako slovo, přívlastek, slang, archaismy a další – jsem přesvědčen, že historie lidstva je především historií Slova ..., Ale fejetonista vám to teď tady nepovídá kvůli tomu, aby vás snad oslnil nápaditými přívlastky, ... a přiznám se i k upřímnému potěšení ze všech těch jazykových bizarností, například ze slova चुच्пе, které k nám připutovalo z jidiš a jež na rozdíl od takového kchajlovat, co kdysi převzal brněnský slang z hebrejštiny, je součástí salonního jazyka. A taky mě zaujalo, jak se z klinické smrti probudily rozličné archaismy, ty roztomilé jazykové godzily ... A největším překvapením je pro mě příslovce potažmo...

Poměrně časté jsou také metařečové projevy reflektující verba dicendi – octnete se ve čtvrti výstražně pojmenované Štýřice (místní vyslovují také Štířice). A tady stojí to, ... čemu se odedávna říká Velký Rohlíček, viděl jsem, jak kapr okotil tu kapřici. Anebo se říká otelil kapřici?... Proto také mluvím o římském náměstí jako o metafoře, přesněji o synekdoše...

Kratochvil ve své publicistice také uvažuje o žánrové charakteristice vlastních textů. V obraně fejetonu uvádí: Fejeton je zvláštní žánr, o nějž se ... přetahují anděl s čertem. ... Z hlediska novinářského jsou těmi čerty odskoky do literatury, nad nimiž prskají šéfredaktoři. Ale protože

jsem spíš literát než novinář, chci teď bránit fejeton jako takový druh textu, který se naprosto liší od všeho ostatního v novinách.

Dalším metařečovým rysem je snaha o dialogičnost diskurzu, důraz na kontaktní prostředky. Autor tak dává najevo svoji snahu vtáhnout čtenáře do děje, udržovat jeho pozornost – všimněte si, ... Poslyšte. Už když se pozastavíte nad jejich jmény a nad zvukovými asociacemi těch jmen, hned jako byste se dotkli čehosi základního ... Cítíte to vnitřní spříznění těch dvou názvů? Adresnost se projevuje explicitně užitím oslovení nebo 2. osoby plurálu – A tak to tenkrát bylo i s celou tou cenzurou: zároveň byla i nebyla. Tož bylo nebylo, milá děťátka, Vítejte na palubě Rohličků, přátelé! Ale ještě o něco vás chtěl fejetonista požádat: až vytáhnete konečně všichni paty z Brna, dejte prosím fejetonistovi vědět, že teď může přejít přes ulici, pro tu pizzu nebo pro hamburgra, ... Ale promiňte, teď už musím zatáhnout žaluzie.

Výrazným rysem jazyka fejetonů JK je jejich metatextovost, odkazy na jiná literární nebo umělecká díla. Projevují se mj. v názvech některých fejetonů: *S městem za zády* (S. K. Neumann), *Velká řeka se dvěma srdci* (E. Hemingway), *Dáma s hranostájem* (parafráze názvu Leonardova obrazu), *A co* (F. Halas), *Brno je Brno je Brno* (parafráze výroku Gertrudy Steinové), *Výtah na popraviště* (film L. Malla), *Švédské stoly aneb Jaký jsem* (kniha Švédské stoly od M. Viewegha), *Poděkování a lásku vám* (V. Nezval), *Ubu sapiens* (parafráze názvu – A. Jarry). Autor ve většině případů vysvětluje svůj vztah k prototextu – *Velká řeka se dvěma srdci*, tak nazval kdysi Ernest Hemingway jednu ze svých povídek, totiž dvojpovídku, vyslovující jedno společné trauma. I dovolil jsem si ten název vypůjčit, abych tak pojmenoval svou traumatickou lásku ke dvěma řečkám... Vyznění obsahu fejetonů je v některých případech ve vztahu k citovanému názvu ironické.

Podobně je tomu také v metatextových odkazech na literární díla v textech fejetonů. Autor zde uplatňuje princip palimpsestu, textu psaného přes jiný, starší text. V některých případech autor předlohu zmiňuje, v jiných ne: Jakže to stojí v Ginsbergově *Kvílení* o nejlepších hlavách naší generace? ... vidím malou klukovskou postavičku, která ... křičí „Brno, mé Brno, tvá sláva hvězd se bude dotýkat...“, Nad mým Brnem visí kouř jak nad Odysseovou Ithakou, ... u zdi stála kamínka, ten slavný „vincek–chcípáček“ z Kainarovy básně Stříhali dohola malého chlapečka, ale zapletl jsem se do nějakých radničních chodeb, jako kdybych bloudil v kafkovském zámku, ... Znáš já křišťálovou prázdnotu / kde tiše hraje jazz / tam krásné panny chodí pít / a barman není pes (parafráze básně J. V. Sládka). Dvakrát autor cituje známou větu K. Vonneguta: Hej hou, jak by řekl Kurt Vonnegut, tak už to chodí, ... Tak už to chodí, baj baj. Odkazy na tvorbu jiných autorů nabývají někdy až groteskní povahy: verš Pavla Řezníčka ve službách odpuzovačů molů, Bratršovská s Hrdličkou píší několikasvazkovou apoteózu pastilek proti chrapotu, ... četba Švandových esejů dramaticky přerušuje akční filmy na Nově...

Autor také hodnotí sám sebe, pochvalně nebo ironicky, v následujících dvou příkladech přitom navazuje kontakt se čtenářem:

Dobrý, ne? Ale teď k tomu druhému příkladu. ... A budete se muset spokojit s fejetony od nás, literárních trpaslíků.

Závěr: Fejetony JK jsou svébytným literárním dílem, pozoruhodným i po stránce jazykové. Užívání lexikálních jednotek rozličné stylové platnosti přispívá k heterogenosti textu, autorova schopnost fabulace a pointy ho naopak činí soudržným, homogenním. Kratochvil ve svých

fejetonech a sloupcích nezapře autora – postmodernistu, i v těchto publicistických komunikátech užívá metařečová a metatextová vyjádření, odkazy na jiná literární díla, dialog se čtenářem.

POZNÁMKY

- 1 Kromě svých próz publikuje JK také eseje, v nichž komentuje vlastní tvorbu vyjadřuje své názory na literaturu. Srov. Kratochvil, J. *Příběh příběhu*. Literární noviny V, 1994, 2, s. 1 a 4. a Kratochvil, J. *Zápas s andělem*. Literární noviny VII, 1996, 1, s. 8, 9.
- 2 Ve sloupku *Výhrady optimistovy* se píše: „Internet ... nebude nakloněn dlouhým a rozměrným příběhům. Ty budou čím dál víc záležitostí televizních seriálů a naprostá většina prozaiků se přestupací na scenáristy. ... seriál se neuvěřitelně změní v úctyhodný žánr. Ale takový kardinální posun je nemyslitelný bez autora stejně geniálního, jako byl Dostojevskij z časů románů na pokračování.“ V románu *Noční tango* aneb *Román jednoho léta* na konci století se jeden z hrdinů Šebestián na nádraží dostane do jakéhosi „labyrintu“, kde sídlí scenárista, který je o všem dokonale informován, píše stovky scénářů, jež zatím nejsou realizovány, ale Šebestián tuší, že se jednou všechny jeho scénáře natočí pro televizi.
- 3 Pomineme-li však *Malou recenzi na Štal*, autor jimi šetří, jako kdyby jejich nadměrné užívání ve vztahu k městu považoval za příliš laciné.
- 4 Srov. Hoffmannová – Jiříčková, J.: *Metajazyk a metařeč a jejich charakter v díle Karla Čapka*. Slovo a slovesnost, XL, 1979, s. 295–302.

LITERATURA

- Čmejrková, S.: *Jazyk literatury*. In *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia 1997, s. 114–132.
- Hoffmannová – Jiříčková, J.: *Metajazyk a metařeč a jejich charakter v díle Karla Čapka*. Slovo a slovesnost, XL, 1979, s. 295–302.
- Hoffmannová, J.: *K charakteristice postmoderního textu*. Slovo a slovesnost LIII, 1992, 3, s. 171–183.
- Kratochvil, J.: *Brno nostalgické i ironické*. Brno: Petrov 1999.
- Krčmová, M.: *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno 1981.
- Mareš, P.: *Metajazyk, metařeč, metatext*. Slovo a slovesnost XLIV, 1983, s. 123 – 131.
- Nekula, M. – Kratochvil, J.: *Uprostřed noci zpěv*. In *Český Parnas*. Praha: Galaxie, 1993.
- Rambousek, J.: *Brno snů a skutečnosti*. Tvar 5, 2002, s. 23.

LEXICAL-STYLISTIC ASPECTS OF THE LANGUAGE OF J. KRATOCHVIL FEUILLETONS

Summary

This article deals with the language of feuilletons and brief articles by postmodernist novelist Jiří Kratochvil issued in the book called *Brno nostalgic and ironic*. In the first part of the article the author focuses on the characterization of lexical units (eg. toponymy Brno, bookish and antiquated words, neologisms, indirect nominations), in the second part the author pays attention to metaspeech and metatextual expressions. Kratochvil uses the metatextual expressions in the titles of some feuilletons, in their texts and then he often refers to the works of another writers, eg. K. Vonnegut, M. Viewegh, J. Kainar and others.

Translation © Jana Juřicová, 2004

Mgr. Miloš Mlčoch, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc, ČR
e-mail: mlcoch@pdfnw.upol.cz

JAKOU ČEŠTINOU SI DOPISUJEME NA MORAVĚ

ZDEŇKA HLADKÁ, HANA ŠINDLEROVÁ

1. Úvod

Otázka, jakou češtinu dnes užívají v projevech různé míry formálnosti mluvčí z Moravy a Slezska ve srovnání s mluvčími z Čech, tj. jakou determinální silou působí při výběru výrazových prostředků faktor teritoriální příslušnosti, patří v české lingvistice ke stále diskutovaným, i když ne vždy konsenzuálně řešeným. Objektivní poznání může přinést pouze analýza dostatečně reprezentativního materiálu, zatím však pro ni nejsou k dispozici rozsáhlejší referenční zdroje.¹ Jedním z informačních pramenů pro studium jazyka může být soukromá korespondence.

2. Soukromá korespondence jako zdroj poznání jazykového úzu

Soukromá korespondence má ve srovnání s jinými zdroji poznání jazykového úzu řadu předností. Patří k nim mj. velká míra autenticity a spontánnosti textů, pestrost teritoriální příslušnosti pisatelů a v neposlední řadě hraniční postavení soukromých dopisů mezi psaností a mluveností, poskytující zajímavé informace o relacích mezi dichotomiemi psanost – mluvenost, oficiálnost – soukromost, spisovnost – nespisovnost.

3. Jazyk a styl soukromé korespondence

Jazyk soukromé korespondence je v důsledku přátelského neformálního vztahu jejích účastníků blízký konverzačnímu stylu běžné mluvy. Paralely je možno vidět mj. v neoficiálnosti projevu, ve skryté dialogičnosti, v upřednostnění kontaktní funkce a také v relativní volnosti výběru jazykových prostředků. „Ve familiární korespondenci [...] má autor dopisu podobně jako účastník důvěrné konverzace téměř neomezenou možnost volby mezi výrazovými prostředky spisovnými a nespisovnými, terminologickými a slangovými, citově neutrálními a expresivními, automatizovanými a aktualizovanými, a ovšem i mezi prostředky s různými příznaky stylovými.“² Odraz běžné mluvy v soukromé korespondenci se zvláště v poslední době a zejména v dopisech mladých lidí projevuje mj. vzrůstajícím pronikáním nespisovných prvků. Tradiční sepětí psanosti se spisovností stále více ustupuje síle funkčního spojení soukromosti (neoficiálnosti) s nespisovností.³ Jedním z hlavních rysů soukromé korespondence se tak stává mluvenost, ovšem mluvenost v redefinovaném pojetí povyšujícím konstitutivní znaky spontánnosti, nepřipravenosti a neformálnosti nad znak zvukové realizace. Na druhé straně však porovnání soukromé korespondence s mluvenou konverzací ukazuje, že psaná forma přece jen reflexi nespisovných prostředků běžné řeči do jisté míry omezuje.

4. Cíl analýzy

V našem příspěvku⁴ se pokusíme zjistit, do jaké míry rys mluvenosti v soukromé korespondenci narušuje tradiční svázanost psaného textu se spisovností, a zejména zda se v rozsahu a typologii užívaných nespisovných prvků objevují územně podmíněné rozdíly. Zaměříme se především na zkoumání korespondence pisatelů z Moravy a Slezska. V této souvislosti se pokusíme přinést upřesňující informace do diskuse o expanzi obecné češtiny na východ území českého národního jazyka a též o teritoriálně vázaných diferencích v šíři funkčního využívání spisovné češtiny. Zmíníme i některé aspekty sociolingvistické.

5. Charakteristika analyzovaného materiálu

Materiálovým východiskem pro tento příspěvek je *Korpus soukromé korespondence* vznikající v ÚČJ FF MU v Brně od konce 90. let 20. století jako budoucí součást *Českého národního korpusu*. V současné době obsahuje elektronický přepis cca 1500 „tradičních“ dopisů. Pro následující analýzu byly vybrány epistolární texty z menšího souboru korespondence, který je uložen pod korpusovým manažerem umožňujícím v případě potřeby pracovat s vybranou částí textů na základě zadání kombinace sociolingvistických parametrů. Při dodržení kritéria různosti idiolektů konečný vzorek obsahoval 323 dopisů mladých lidí (200 žen a 123 mužů ve věku do 30 let, ve více než třetině případů absolventů či studentů vysoké školy). Naprostá většina dopisů byla určena ženám a měla převážně kamarádský charakter (pouze malou část představovaly dopisy milenecké a rodinné). Z hlediska nářečního zázemí pisatelů vypadal analyzovaný vzorek následovně (opíráme se o vymezení nářečních oblastí v *Českém jazykovém atlase*)⁵: česká nářečí 79 dopisů, českomoravská nářečí 12 dopisů, středomoravská nářečí 127 dopisů, východomoravská nářečí 65 dopisů, slezská nářečí 40 dopisů.

Pro srovnání s mluveným jazykem byly užity některé údaje z publikovaných výsledků výzkumů mluveného jazyka a jazyka současné beletrie⁶ a dále vzorek 20 nahrávek formální mluvy a 20 nahrávek neformální mluvy z *Brněnského mluveného korpusu*.

6. Obecná čeština v soukromé korespondenci

Do jazyka soukromé korespondence proniká, jak už bylo řečeno, běžná mluva, tj. „spontánně mluvená funkční podoba národního jazyka, u níž může být strukturní náplň různá, pravděpodobně nespisovná, často i smíšená“.⁷ Útvarem českého jazyka, který tvoří na velké části našeho jazykového území základ běžné mluvy, je obecná čeština. Jaké informace o jejím teritoriálním využití (konkrétně o šíření na Moravu a do Slezska) podává soukromá korespondence, jejímiž pisateli jsou vesměs mladí lidé, tedy nositelé progresivních tendencí v jazyce?

Při zkoumání expanze obecné češtiny (statistické údaje zjištěné z korespondence jsou ve výběru uvedeny v tabulce č. 1 na konci textu) je třeba mít na paměti, že některé znaky charakteristické pro obecnou češtinu jsou nářečně náležitě i v části tradičních dialektů na Moravě či ve Slezsku (srov. jejich přehled pod tabulkou č. 1).

Pro zjištění rozsahu uplatnění obecněčeských prvků v soukromé korespondenci má největší statistickou relevanci analýza těch jevů, u nichž vysoká frekvence užití v mluveném jazyce a zároveň velká šíře potenciálního výskytu umožňují sledovatelnost i na nepřilíš rozsáhlém vzorku. Klíčová je v tomto smyslu analýza hláskových jevů: koncovkového úžení, případně koncovkové diftongizace.

Úžení $\acute{e} > \acute{i}$ v koncovce. Územní rozvržení výskytu úžení v korespondenci téměř přesně

sleduje tradiční nářeční izoglosy. V absolutním konci slova se na českém a zčásti i moravském území, kde je tento jev náležitý, zúžené formy objevily zhruba ve 30 % možných pozic (čes. nár. 31,25 %, střm. nár. 31,08 %). V dopisech z východomoravské nářeční oblasti ve shodě s tradičním dialektem dokladů úžení prudce ubývá (vm. nár. 7,75 %; většina případů se váže na jihozápadní část oblasti, kde je jev nářečně podložen) a v dopisech ze Slezska jsou zcela ojedinělé (1,13 %). V koncovkách nepřímých pádů je výskyt úžení celkově nižší, teritoriální relace jsou však zhruba zachovány (čes. nár. 16,79 %, střm. nár. 22,37 %, vm. nár. 3,85 %, slez. nár. 0 %). Zúžené *i* se tedy v sledovaném vzorku vyskytlo téměř výhradně na území, kde je součástí tradičního dialektu. (Potvrdily to i statisticky méně významné údaje o výskytu zúženého *i* v kořenech slov, které zde z úsporných důvodů neuvádíme.)

Diftongizace *y > ej* v koncovce. Výskyt diftongu *ej* v korespondenci se od výskytu v tradiční nářeční vrstvě výrazně odlišuje, a to přesahem do středomoravské nářeční oblasti. Frekvence koncovkového diftongu v dopisech ze střední Moravy (kde jev není nářečně náležitý) odpovídá frekvenci v dopisech z Čech, v absolutním konci slova ji dokonce převyšuje (v nepřímých pádech čes. nár. 7,95 %, střm. nár. 5,29 %; v absolutním konci slova čes. nár. 26,17 %, střm. nár. 30,97 %). Diftong se vyskytuje rovnoměrně v korespondenci z celé oblasti středomoravských dialektů a není vázán na dopisy pisatelů z větších měst. Jeho šíření dále na východ za hranici středomoravských dialektů však korespondence nepotvrdila. Několikaprocentní výskyt v absolutním konci slova ve východomoravské nářeční oblasti (5,26 %) reflektuje především dopisy od pisatelů z jihozápadního cípu tohoto území, kde je diftongizace náležitá. V korespondenci z většiny východomoravské nářeční oblasti a z celé oblasti slezských nářečí se diftong v souladu s tradičním dialektem nevyskytl vůbec. (Také doklady o výskytu diftongu *ej* v kořeni slov vykazují obdobné relace. Např. v dopisech z vm. a slez. nářeční oblasti se vyskytly jen tři případy, vždy však ovlivněné slangovým charakterem lexika.)

Protetické *v-* na začátku slova. Extrémně nízký výskyt protetického *v-* v korespondenčních textech (kolem 1 %) neumožňuje smysluplné teritoriální srovnání, přesto i malý počet dokladů vcelku přesně odpovídá tradičnímu územnímu rozložení jevu (čes. nár. 1,23 %, střm. nár. 0,75 %, vm. nár. 0,26 %, slez. nár. 0 %).

Také v morfologické rovině údaje z korespondence víceméně kopírují situaci v tradičních dialektech. Sledujme např. výskyt tvarů 1. pl. zájmen a tvrdých adjektiv typu *ty dobrý kluci*, nářečně náležitých pro oblast vlastních Čech a západní okraj Moravy (čes. nár. 22,22 %, střm. nár. 5 %, vm. nár. 0 %, slez. nár. 0 %). Šíření obecněčeských rysů nedokládá korespondence ani v případě tvarů přičestí minulého bez koncového *-l* typu *ved*. Jev byl zaznamenán dokonce v menším územním rozsahu, nežli by odpovídalo jeho nářečnímu zakotvení ve Slezsku a v přilehlé části východomoravských nářečí (čes. nár. 19,15 %, střm. nár. 2,36 %, vm. nár. 0 %, slez. nár. 3,03 %). Ani v případě dalších sledovaných morfologických znaků, tj. tvaru *seš/jseš* v 2. sg. sponového slovesa a tvarů 1. sg. préterita s vynechávaným pomocným slovesem typu *já byl, já šel* (vše viz tabulku č. 1), nebyl prokázán jejich větší výskyt mimo tradiční území.

Shrneme-li výsledky statistické analýzy soukromé korespondence z Moravy a Slezska, docházíme k závěru, že o významnějším šíření obecné češtiny za hranice tradičních nářečních izoglos lze hovořit jen v případě diftongu *ej*, a to pouze do oblasti střední Moravy. Na tomto území korespondence potvrdila značnou uzuální stabilitu jevu (frekvence výskytu se neliší od dopisů z Čech!). Zjištěné údaje odpovídají obdobným poznatkům ze zkoumání mluveného jazyka. (Např. výzkum mluvy dětí v Brně uvádí už v roce 1972 v koncové koncovkové pozici

adjektiv výskyt diftongu 55,1 % a v nekoncové koncovkové pozici 27,1 %;⁸ sonda z *Brněnského mluveného korpusu* doložila v neformální mluvě mladých Brňanů konce 90. let 20. století – souhrnně v koncové i nekoncové koncovkové pozici – výskyt 74,4 %. Pro srovnání s mluvou Čech: Šonková⁹ při výzkumu běžné mluvy města Prahy na počátku 90. let 20. století zaznamenala v koncové koncovkové pozici výskyt diftongu 85–92 %.) Šíření diftongu *ej* na střední Moravu je podporováno bezprostředním územním sousedstvím Čech, dále nářečně náležitou přítomností druhého nejvýznamnějšího rysu obecné češtiny, tj. zúženého *i* (<é), a v neposlední řadě fonetickou blízkostí rozkládajícího se hanáckého *é* k diftongu *ej*. Všechny tyto podmínky dále na východě nejsou, proto se diftong *ej* tímto směrem v podstatě nešíří. Také ostatní územně nenáležité obecněčeské znaky doložila korespondence z východomoravské a slezské nářeční oblasti jen sporadicky (většinou v dopisech pisatelů z míst blízkých oblastem s nářečním zázemím jevu, případně pisatelů z větších měst). Dokonce i na střední Moravě, která je k jevům obecné češtiny celkově tolerantnější, se (kromě případu diftongu *ej*) v zásadě potvrdilo omezující působení nářeční bariéry (srov. např. výskyt 2,6 % tvarů přičestí bez koncového *-l* ve srovnání s 19,15 % v Čechách).

7. Nespisovnost v soukromé korespondenci (se zdůrazněním teritoriálního aspektu)

Vedle územních diferencí v uplatnění obecné češtiny nás zajímala celková míra spisovnosti / nespisovnosti v soukromé korespondenci v porovnání s mluveným neformálním projevem a územně vázaná specifika ve využívání nespisovných prostředků.

Míra nespisovnosti v soukromé korespondenci je pochopitelně ovlivňována řadou individuálních a situačních činitelů, v obecnosti však sledovaný vzorek dopisů potvrdil, že do jazyka tohoto druhu textů v současné době substandardní prvky patří. Nejvíce se uplatnily (alespoň v Čechách) ty z nich, které mají v mluveném jazyce velkou frekvenci a patří v něm už téměř k neutrálnímu registru, tzn. jejich spisovná varianta je pocíťována jako více či méně knižní (např. *pěkný město X pěkné město*). Na druhé straně se některé frekventované prvky běžné mluvy v korespondenci téměř nevyskytly. Nejméně přijatelným se ukázalo být protetické *v-*. Zatímco v mluveném jazyku např. Kravčíšínová a Bednářová zaznamenaly v 60. letech u mluvčích z Čech výskyt 80,5 %¹⁰ a vzorek z *Moravského mluveného korpusu* dokládá z 90. let v mluvě města Brna výskyt 24,6 % (pro zajímavost výzkumy brněnské mluvy z 60. a 70. let ukazovaly frekvenci vyšší, zhruba 40 %¹¹ což dokládá, že tohoto jevu – alespoň na střední Moravě – postupně ubývá¹²), uplatnění v korespondenci se pohybuje kolem 1 %. K podobným relacím v užití protetického *v-* v psaných textech došel také N. Bermel při studiu postavení obecné češtiny v současné beletrii. Dva ze tří sledovaných spisovatelů protetické *v-* neužili vůbec a třetí jen ve 13,6 % možných pozic, ačkoli jiné prostředky obecné češtiny uplatnili v daleko větší míře. Jako jednu z příčin tohoto jevu Bermel uvádí: „Iniciální /v/ může být vysloveno někdy velice silně, ale někdy tak jemně, že si ho ani nevšimneme. Obyčejná česká písmena a fonty nedisponují takovou škálou možností. Autorovi beletristického textu zbudou dvě možnosti: napsat *v-*, anebo je nenapsat.“¹³ Dodáváme, že varianta „napsat“ je v podstatě rovna silnému vyslovení, a je tudíž příliš příznaková. K téměř absolutní eliminaci protetického *v-* v psaných textech může přispívat i fakt, že jednopísmenkovou protezi pisatel podvědomě vnímá jako záležitost pravopisu a pravopisných chyb se snaží v zásadě vyvarovat.

Kromě zmíněné výjimky protetického *v-* se však dá říci, že prostředky obecné češtiny jsou v korespondenci využívány (pokud tomu nebrání střet s místním nářečím) zhruba ve stejné

hierarchii četnosti jako v běžné mluvě, pouze s tím rozdílem, že psaná forma jejich výskyt v porovnání s mluvou omezuje na polovinu až čtvrtinu. Zatímco např. v neformálním mluveném projevu mluvčích z Prahy se výskyt diftongu *ej* v koncové koncovkové pozici pohybuje okolo 85–92 % (podle Šonkové¹⁴), analýza korespondence z Čech přinesla údaj 26,17 %. Výskyt morfologického znaku *ty dobrý kluci* zaznamenaly Kravčíšínová a Bednářová¹⁵ v mluvě Čech v 82 % možných pozic, korespondence ve 22,22 %. Ukazuje se tedy, že spojení psanost – spisovnost si tradiční pozici v korespondenci zčásti uchovává.

Jaká je v porovnání s českým prostředím síla tohoto spojení na Moravě a ve Slezsku? Už analýza užití obecněčeských prvků v korespondenci ukázala, že směrem na východ Moravy klesá tolerance nejen k nářečně nepatřičným prvkům obecné češtiny, ale zčásti i k jejím prvkům nářečně náležitým, tedy k nespisovnosti vůbec. Nejvýraznější je tato tendence ve Slezsku (srov. např. omezené užití nářečně podpořeného přičestí typu *ved*), zatímco na střední Moravě se ve výskytu nářečně náležitých obecněčeských prvků (a diftongu *ej*) nepotvrdila.

Také statistické údaje o výskytu některých teritoriálně méně vázaných nebo v podstatě nevázaných nespisovných prvků mluveného jazyka, k nimž patří např. unifikované koncovky 7. pl. substantiv, typ *ty hezký/é města* a tvar *bysme* (viz tabulku č. 2), v podstatě potvrzují mírné klesání nespisovnosti v dopisech směrem na východ jazykového území.

Pokud však chceme porovnat skutečný rozsah nespisovných jevů v korespondenci z Čech a v korespondenci z Moravy a Slezska, nelze brát v úvahu jen omezeně se šířící obecnou češtinu a několik celouzemních mluvenostních rysů. Tak jako při zkoumání míry nespisovnosti dopisů pisatelů z Čech sledujeme především frekvenci užití obecněčeských prvků, při zkoumání míry nespisovnosti dopisů z Moravy a Slezska bychom se měli zaměřit především na užití nářečních a interdialektických prvků z těchto oblastí. A právě v tomto bodě ukazuje korespondence dosti zásadní rozdíly. Zatímco v Čechách tíhnutí psané formy ke spisovnosti omezuje užití nespisovných prvků v korespondenci jen zhruba 2x až 4x, na Moravě (v tomto případě i střední, ale nejvýrazněji opět ve Slezsku) tradiční spisovnost psaného textu užití teritoriálně příznakových nespisovných prvků omezuje více. Náš výzkum sice ukázal, že se alespoň jeden lokální nebo interdialektický prvek objevuje téměř ve všech dopisech z tohoto území (nejvíce v dopisech z vm. nář. oblasti), ale celkově je jejich výskyt malý, procentuálně téměř nezachytitelný. Týká se to i celomoravských hláskových jevů, jako je neprovedení přehlásek *a > ě*, *u > i* či tzv. staré moravské krácení typu *dat*. Např. neprovedení přehlásky *u > i* se vyskytlo téměř výlučně v koncovkách slov *nedělu*, *ju/ňu*, *chvilu*, *chcu*, avšak i v těchto značně lexikalizovaných případech se především Slezsko jednoznačně přidržuje spisovných podob: *nedělu* X *neděli* (střm. 5:23, vm. 8:8, slez. 0:4), *ju/ňu* X *ji/ni* (střm. 15:82, vm. 19:26, slez. 0:49), *chvilu* (střm. 2:27, vm. 4:9, slez. 0:14). Neprovedení přehlásky *a > ě* se v korespondenci vyskytlo v ještě menším rozsahu (v dopisech z celé Moravy 18x, ze Slezska 1x), nejčastěji ve slovech *sviňa*, *švica*, *špica* a v tvaru *borca*. Relativně malý výskyt byl zaznamenán také u moravského krácení, které v mluveném jazyce patří k nejfrekventovanějším, málo uvědomovaným nářečním rysům: např. ve slově *spat* X *spát* (střm. 0:14, vm. 1:8, slez. 1:12). Z interdialektických morfologických jevů zmíníme alespoň tvar *su* v 1. sg. sponového slovesa *být*, který patřil k nejfrekventovanějším nářečním znakům a v celém korpusu se objevil dvaadvacetkrát, a koncovku 3. pl. sloves IV. a V. třídy *-ijou*, *-ajou*, která byla oproti očekávání zaznamenána jen dvakrát. Škála dalších interdialektických i lokálních hláskových a morfologických znaků zachycených v soukromé korespondenci je velmi široká,¹⁶ četnost jejich výskytu je však ještě omezenější nežli u výše

jmenovaných příkladů. Také nářeční slovní zásoba byla v dopisech užitá jen sporadicky, deseti a více výskytů dosáhly pouze spojka *aj*, částice *tož*, substantivum *děčko* a příslovce *dom*. Nejčastěji bylo příznakové lexikum zaznamenáno v dopisech z východomoravské oblasti, dopisy ze Slezska se mu spíše vyhýbají.

8. Sociolingvistické aspekty užití nespisovných prvků v korespondenci

Na výskyt nespisovných prostředků v soukromých dopisech mají kromě dalších determinant významný vliv i sociální charakteristiky pisatelů. K nejdůležitějším patří pohlaví pisatelů (viz tabulku č. 3). Téměř u všech sledovaných jevů byl v dopisech žen zjištěn vyšší (často více než dvojnásobný) výskyt nespisovných variant nežli v dopisech mužů (např. koncovkové úžení *-í*: čes. nář. ženy 40,34 %, muži 18,34 %, střm. nář. ženy 40,18 %, muži 15,21 %; koncovkový diftong *-ej*: čes. nář. ženy 29,28 %, muži 26,63 %, střm. nář. ženy 33,24 %, muži 26,87 %). Tento rozdíl však neříká nic o obecných charakteristikách jazyka žen a mužů. Odráží pouze diferenční přístup mladých dívek a mužů k psaní soukromých dopisů. Dívky dopisem nahrazují běžnou konverzaci, jde jim především o udržení intimního kontaktu s adresátem, vyjadřují se spontánněji, improvizovaněji, proto bez zábran používají i nespisovné prvky mluveného jazyka. Pro muže bývají dopisy – pokud se k jejich psaní vůbec uchýlí – buďto prostředkem k předání konkrétní informace, nebo možností jak předvést vlastní inteligenci, vtip a tvůrčí invenci. Jejich dopisy bývají promyšlenější a mají propracovanější formu, což se odráží i v menší míře užití nespisovných prvků. (Že jde o specifikum soukromé korespondence, ukázala srovnávací sonda 40 nahrávek z *Brněnského mluveného korpusu*: např. koncovkový diftong *-ej*, *-ejC* se v neformálním hovoru mladých žen objevil zhruba ve stejném procentu výskytů jako v mluvě mladých mužů: ženy 73,8 %, muži 74,9 %; ve formálním hovoru byly ženy dokonce mnohem spisovnější nežli muži: ženy 31,5 %, muži 57,7 %.)

Druhou významnou sociologickou determinantou spisovnosti/nespisovnosti, kterou chceme zmínit, je věk a vzdělání pisatelů dopisů. Přestože tento faktor nepůsobí tak výrazně jako faktor pohlaví, srovnání dopisů studentů středních škol a učilišť s dopisy studentů vysokých škol (dopisy dětí mladších 15 let nemohly být vzhledem k malému rozsahu vzorku do komparace zařazeny) ve všech sledovaných jevech ukázalo vyšší míru nespisovnosti u pisatelů mladšího věku a nižšího vzdělání. (Např. koncovkové úžení *-í*: VŠ 28,22 %, SŠ 43,88 %, koncovkový diftong *-ej*: VŠ 26,92 %, SŠ 31,90 %.) V těchto věkových a vzdělanostních kategoriích už zpravidla nejde o rozdíly ve faktické znalosti spisovného jazyka, ale o vnímání statusu dopisu a psaného textu vůbec. Z hlediska zaměření našeho příspěvku je zajímavé, že zjištěné difference jsou výraznější na střední Moravě nežli v Čechách, tzn. že korespondence starších a vzdělanějších středomoravských pisatelů obsahuje menší množství (nářečně náležitých) prvků obecné češtiny nežli korespondence srovnatelného vzorku pisatelů z Čech, přestože u pisatelů s nižším vzděláním je jejich výskyt v Čechách a na střední Moravě v podstatě shodný. Zjednodušeně řečeno, s věkem a vzděláním se u moravských pisatelů posiluje vědomí prestiže spisovného jazyka výrazněji než u pisatelů z Čech.

9. Závěr

Faktory soukromost a neoficiálnost v současné korespondenci (zejména pokud jsou jejimi pisateli mladí lidé) stále více omezují působení faktoru psanosti. Do jazyka korespondence se tak dostávají nespisovné prvky běžné mluvy, avšak ne ve stejné míře na celém území českého

národního jazyka. Pisatelé z Čech je užívají ve větším rozsahu nežli pisatelé z Moravy, a to z toho důvodu, že obecná čeština, která je základním útvarem běžné mluvy v Čechách, získala na svém mateřském teritoriu v důsledku ztráty příznaku lokálnosti značnou prestiž. Užitím obecněčeských prvků v korespondenci není proto v Čechách tradiční sepětí psanosti se spisovností narušeno tak výrazně, jako je tomu při užití prvků substandardních útvarů na Moravě a ve Slezsku. Sama obecná čeština se do těchto oblastí šíří zatím pomalu (korespondence potvrdila v podstatě pouze expanzi diftongu *ej* na střední Moravu) a místní interdialekty si takové postavení jako obecná čeština v Čechách nezískaly. Funkční využití spisovného jazyka proto zůstává na Moravě (a ještě více ve Slezsku) širší nežli v Čechách.

Tabulky výskytu sledovaných jevů

(1) Obecná čeština v soukromé korespondenci

Sledovaný jev	čes. n.		střm. n.		vm. n.		slez. n.	
	%	Σ	%	Σ	%	Σ	%	Σ
Hláskové jevy:								
-i	31,25	800	31,08	1065	7,75	516	1,13	44
-ei	26,17	470	30,97	565	5,26	304	0,00	27
-iC	16,79	262	22,37	371	3,85	156	0,00	12
-ejC	7,95	176	5,29	227	0,00	76	0,00	89
v-	1,23	1141	0,75	1467	0,26	783	0,00	62
Morfologické jevy:								
typ <i>já byl</i>	65,31	49	30,16	63	28,99	69	54,17	24
sponové <i>seš/jseš</i>	40,00	20	43,14	51	8,00	25	0,00	9
typ <i>ty dobrý kluci</i>	22,22	45	5,00	80	4,00	25	0,00	19
příčestí typu <i>ved</i>	19,15	94	2,36	127	0,00	59	3,03	66

Symbol Σ označuje celkový počet pozic (možných výskytů) ve zkoumaném vzorku, symbol % uvádí procento skutečných výskytů.

Údaje z čm. nář. nebyly vzhledem k malému rozsahu vzorku statisticky relevantní, proto je do tabulek nezařazujeme.

Pozn.: Pro srovnání uvádíme územní rozsah sledovaných znaků obecné češtiny v tradiční nářeční vrstvě na Moravě a ve Slezsku (opíráme se o údaje BĚLIČ, JAROMÍR: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972). Hláskové znaky: 1) úžení *é* > *i*: čm. nář., střm. nář. a jihozápadní okraj vm. nář., v pozicích po měkkých souhláskách též východnější slez. nář.; 2) diftongizace *y* > *ej*: kelečský a dolský úsek vm. nář.; 3) protetické *v-*: střm. nář. bez severovýchodního okraje.

Morfologické znaky: 1) typ *já byl, já šel*, tj. vynechávání pomocného slovesa v 1. sg. préterita: východnější slez. nář.; 2) sponové *jseš/seš*: střm. nář. bez severovýchodního okraje, s přesahy do vm. nář.; 3) typ *ty dobrý kluci*, tj. vyrovnání tvarů 1. pl. zájmen a tvrdých adjektiv životných s neživotnými: v tradiční vrstvě na Moravě a ve Slezsku se nevyskytuje; 4) přičestí typu *ved*, tj. bez koncového *-l*: slez. nář. a přílehlý úsek vm. nář.

(2) Celouzemní nespisovné prvky v soukromé korespondenci

Sledovaný jev	čes. n.		střm. n.		vm. n.		slez. n.	
	%	Σ	%	Σ	%	Σ	%	Σ
typ <i>ženama, staveníma</i>	71,19	59	52,63	114	71,43	49	31,43	35
typ <i>pánama, městama</i>	33,33	45	52,54	59	52,94	34	9,09	22
typ <i>ty hezký/é města</i>	6,25	16	10,00	20	0,00	2	6,25	16
tvar <i>bysme</i>	26,92	26	30,00	30	35,71	14	0,00	4

Pozn.: Omezení výskytu koncovky *-(a)ma* ve Slezsku je zčásti nářečně podmíněno.

(3) Obecná čeština v soukromé korespondenci v závislosti na pohlaví pisatele

Sledovaný jev	čes. n.		střm. n.		vm. n.	
	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži
<i>-í</i>	40,34	18,34	40,18	15,21	8,46	6,49
<i>-íc</i>	25,15	7,81	31,61	12,36	4,40	3,08
<i>-ej</i>	29,28	26,63	33,24	26,87	6,93	1,96
<i>-ejC</i>	8,16	6,74	8,27	1,06	0,00	0,00
<i>v-</i>	1,01	1,29	0,96	0,38	0,39	0,00

Pozn.: Čísla udávají procento výskytu v rámci možných pozic.

POZNÁMKY

1. Pro mluvený jazyk Moravy a Slezska např.: *Mluvená čeština na Moravě*. Ostrava 1997; prvním pokusem v oblasti vytváření elektronických souborů mluvených textů je přepis 250 nahrávek brněnské mluvy přístupný od května 2002 v rámci Českého národního korpusu pod názvem *Brněnský mluvený korpus*. V přípravě je korpus mluvy Olomouce, viz příspěvek B. Bednařikové a P. Pořízky v tomto sborníku.
2. Jelínek, Milan: *Styl epistolární*. In: Pocta Dušanu Šlosarovi. Sborník k 65. narozeninám. Boskovice 1995. S. 128.
3. Srov. Chloupek, Jan: *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno 1986. S. 15.
4. Tematicky a metodologicky navazujeme na článek Zdeňky Hladké *Spisovnost a nespisovnost v jazyce soukromé korespondence (se zřetelem k teritoriální příslušnosti pisatelů)*. Naše řeč, 84, 2001, 5, s. 225–234. Využíváme též výsledků diplomové práce Hany Šindlerové *Spisovnost a nespisovnost v jazyce soukromé korespondence*. Brno 2002 (rkp.; FF MU).
5. Balhar, Jan – Jančák, Pavel a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1993.
6. Kravčíšínová, Květa – Bednářová, Božena: *Z výzkumu běžně mluvené češtiny*. Slavica Pragensia, X, 1968, s. 305–320; Krčmová, Marie: *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno 1981; Daneš, František a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997; Šonková, Jitka: *Mluvená čeština a korpusová lingvistika*. SaS, 61, 2000, 3, s. 190–202; Bermel, Neil: *Strídání kódů či míšení jazykových prostředků? K popisu dialogu v české beletrii*. NŘ 84, 2001, 1, s. 16–30.
7. *Tváře češtiny*. Ostrava 2000. S. 11.
8. Krčmová, Marie: op. cit.: 49.
9. Šonková, Jitka: op. cit.: 196.
10. Kravčíšínová, Květa – Bednářová, Božena: op. cit.
11. Krčmová, Marie: op. cit.: 76.
12. Už na základě výzkumů ze 70. let 20. století Krčmová o mluvě města Brna říká, že „dokladů na užití protetikých v silně ubývá, podoby s v se dostávají na okraj slovní zásoby [...], pocítí uji se jako příznakové, nevhodné, vulgární“. (Ibid: 77.)
13. Bermel, Neil: op. cit.: 24.
14. Šonková, Jitka: op. cit.: 196.
15. Kravčíšínová, Květa – Bednářová, Božena: op. cit.
16. Detailněji Šindlerová, Hana: op. cit.

WHAT CZECH DO WE USE IN LETTER WRITING IN MORAVIA?

Summary

The paper presents an analysis of private letters by writers from Moravia and Silesia. The aim is to show the influence of spoken language on the established cohesion of standard written texts. It examines the territorial differences in the usage and types of non-standard elements, thus contributing to the discussion on the expansion of common Czech to eastern regions of the country. Attention is paid to regional differences in the function of standard Czech as well as to sociolinguistic aspects.

The article is based on a corpus analysis of more than 300 letters which come from the corpus of correspondence texts created at the Institute of the Czech Language at the Faculty of Arts, Masaryk University Brno.

Translation © M. Křístek, 2004

PhDr. Zdeňka Hladká, Dr.
Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
A. Nováka 1
660 88 Brno, ČR

Mgr. Hana Šindlerová
Brno

ČECHY A MORAVA V TELEVIZNÍCH DEBATÁCH A INTERVIEW ANTONÍNA PŘIDALA

JANA HOFFMANNOVÁ

0. Jako materiál pro příspěvek na konferenci o jazyce a literatuře na Moravě jsem si vybrala televizní debaty a interview Antonína Přidala, tj. již po léta vysílané a úspěšné pořady *Klub Netopýr* a *Z očí do očí* – a to z důvodů, které jsou nasnadě. Autor a moderátor pořadů je z Brna a je významnou osobností moravského kulturního života. Pořady vysílané Českou televizí se natáčejí v Brně a týkají se závažných, nikoli regionálních témat. Hosté pořadu bývají – kromě jiných zemí – z Čech i z Moravy a v pořadu *Klub Netopýr*, kde se debaty účastní větší počet hostů, je jejich složení často výrazně česko-moravské (je patrná snaha o „vyváženost“ v tomto ohledu). Tak např. ke stolu s A. Přidalem zasednou moravský politik a politolog Jaroslav Šabata a proti němu český novinář Bohumil Pečinka; nebo k rozhovoru o vysokých školách kromě zástupce ministerstva školství vysokoškolský pedagog český (Jiřina Šiklová) a moravský (Jiří Zlatuška). V pořadu o češtině je zastoupena jazykyně česká (Jaroslavou Hlavsovou) i moravská (Rudolfem Šrámkem). Na téma vinohradnictví hovoří příslušníci dvou vinařských rodů, kteří působí na Moravě (na Pálavě) a v Čechách (na Mělnicku), a příslušníci nejmladší generace obou rodů už také v Německu a Rakousku. V *Netopýru* s názvem *Nedotažená revoluce* vystoupili kromě A. Přidala Jan Šabata z Brna, Evžen Tošenovský z Ostravy, novinář Petr Holub z Prahy a Yvonne Strecková, náměstkyně ministra vnitra působící v Praze, ale původem z Brna; a toto příznačné česko-moravské rozložení sil určilo – jak uvidíme později – průběh celé besedy.

Samozřejmě jsem k tomuto účelu nemohla pracovat s úplným souborem nahrávek Přidalových publicistických pořadů. Při výběru nahrávek k pozorování jsem vycházela jak z výše zmíněného česko-moravského obsazení, tak z názvů a témat. Mimo jiné jsem se zaměřovala na pořady s názvy typu *Česká politika*, *České vinohradnictví*, *České vysoké školství*, *Česká věda ve svobodné společnosti*, *Komu patří české noviny?* aj. Vedla mne k tomu zvědavost, zda tu atribut *český* znamená skutečně vztahování ke státnímu celku (k České republice), nebo zda bude případně dekomponován na *český* a *moravský*. Chtěla jsem se pokusit najít v tomto materiálu určité stopy zemského patriotismu, moravanství a češství, moravsko-českých diferencí, nebo i případné kontroverzní momenty. Musím hned říci, že ani při poslechu značného počtu nahrávek jsem jakýchkoli česko-moravských momentů nenašla mnoho; pokládám to za pozitivní zjištění (svědčící o tom, že nejde o nijak palčivou problematiku) a přičítám to mj. i osobnosti moderátora, který se vyznačuje dokonalou korektností, taktem a za všech okolností neutrálním vyjadřováním. Teď se pokusím přiblížit aspoň několik poznatků a pasáží z televizních dialogů, které mne z tohoto úhlu pohledu zaujaly.

1. Nejprve se zastavím u užívání výrazů *Čechy, Česko, český* ve vztahu k Moravě a moravskému. Pro označení státního celku užívají účastníci rozhovorů v naprosté většině buď oficiálního spojení *Česká republika*, nebo spojení jako *naše země, tato země, tento stát*, jednoduchého *my*, event. lokálně deiktických výrazů *tady, sem*. Jen výjimečně se objeví nenáležité užití jednoslovného *Čechy* pro celé Česko, tj. pro Čechy a Moravu; a možná není náhodou, že se to stává v projevech Čechů žijících dlouhodobě v zahraničí. Např. Jan Čulík při opakovaném užívání spojení jako *lidi z Čech, novináři z Čech, tady v Čechách* nepochybně používá *Čechy* zástupně za celé Česko a evidentně nemá na mysli diferenci Čechy – Morava, ale spíše Čechy vs. zahraničí, jiné země. V jiném rozhovoru A. J. Liehm neustále opakuje *Čechy mají v Evropě pověst...*, *Čechy jako země kultury a umění*, přičemž ani on jistě nehodlá vynechávat Moravu; a ačkoli jeho partneři v dialogu hovoří o České republice, on se dokonce opravuje ve směru k Čechám: *Česká republika nebo Čechy se dnes nejvíce jako země umění...* Do tohoto kontextu samozřejmě občas vstupuje i výraz *Česko*. Rudolf Šrámek v pořadu *Čestina* na divoko doporučil, aby si děti ve škole bezpečně osvojily definici Česka, které se dělí na Čechy, Moravu a Slezsko; pak nebude docházet k zavádějícímu a nepřesnému označování celé naší vlasti výrazem *Čechy*. (Tady si nelze nevybavit říkanku, kterou ve výchovných pasážích svých sobotních pořadů opakovaně přednášel velký propagátor *Česka*, ředitel TV Nova Vladimír Železný: „Čechy, Morava a Slezsko – to je naše Česko.“)

Adjektivum *český* v nejčastějších spojeních typu *česká věda, české školství, česká politika, česká kultura* aj. se vztahuje samozřejmě k Čechům i Moravě; v tomto významu pak bývá nahrazováno i přívlastky *domácí, náš, tento (domácí kapitál, naše společnost, tento stát)*. Opět tu jde často o bipolarizaci kontextu ve směru *český x zahraniční (mezinárodní, nadnárodní)*, resp. konkrétně *český x německý* (např. tam, kde se debata točí kolem českých novin a jejich zahraničních vydavatelů, vlastníků, majitelů, investorů). Jinak se ovšem profiluje beseda nazvaná *České vinohradnictví*. I tam se sice mluví o *našem vinařství* či o *našich konzumentech*, a *česká vína* se uvádějí do protikladu k vínům dováženým, zvláště k jejich podřadným druhům pohrdavě označovaným *euroslivky*. Z logiky věci (jsou tu dvě centrální vinařské oblasti: jednak jihomoravská a jednak tzv. severní, tj. kolem Mělníka) však plyne, že se v diskusi brzy začnou objevovat a převládou spojení podvojná: *české a moravské vinařství/vinohradnictví/vinohrady; image českého a moravského vinaře a vína; cesta na český a moravský trh, k českému a moravskému zákazníkovi*. Kolize mezi hyperonymem *český* a ko-hyponymy *český a moravský* zde nakonec vede i k tomu, že A. Přidal užije spojení *toto kvalitní moravské české víno*, nebo se zeptá, jaký je v Rakousku či Německu zájem o *česká vína moravská*.

2. I Nyní se zastavím u rozhovorů a pasáží zaměřených na jazyk, tj. na *češtinu* v Čechách a na Moravě. Myslím, že si všichni dosud živě pamatujeme rozhovor A. Přidala v pořadu *Z očí do očí* se Zdeňkou Hladkou, která velice objektivně, přesně a zároveň názorně a přístupně popsala současnou jazykovou situaci. Připomenu jen několik charakteristických úryvků z tohoto dialogu, např. výklad o situaci nářečí na Moravě.

ZH nářečí ustupují pomaleji než se jazykovědci domnívali (...) dnes na Moravě mají dialekty jakousi prestiž lidé jsou na ně pyšní / už ne jako dříve když považovali / mluvím dialektem tak ukazují že jsem nějaký vesničan // mladá generace mluví často nebo se snaží mluvit spisovně / na druhé straně jsou chvíle kdy jsou pyšní na to že ještě ten dialekt ovládají

Na otázku A. Přidala, jak mluví vysokoškolští studenti, odpověděla jeho partnerka takto:

ZH jsou rozdíly mezi mluvčími z Čech a Moravy / český mluvčí používá skutečně v mnoha situacích i těch polooficiálních obecnou češtinu / protože ji nepovažuje a nepociťuje jako něco lokálně příznakového / pocítují ji jako svoji mateřštinu // a čím dál více se stává že ten spisovný jazyk je omezen ve svých funkcích v českém prostředí / a to se objevuje i u studentů // kdežto studenti z Moravy kteří třeba i doma ještě hovoří zčásti dialektem vědí / že v oficiálních situacích musí nebo by měli mluvit spisovně / mluví daleko spisovněji než čeští studenti (...) když spolu mluví o přestávce tak si myslím že spíše k té spisovnosti tíhnou skutečně studenti z Moravy / a stává se že na Moravě lidé mluví spisovně i v těch nejsoukromějších situacích / někteří

A ještě odpověď na otázku, jak by měli učitelé ve škole mluvit se žáky:

ZH to je zase otázka území / my sme dělali se studenty jakýsi výzkum výměnný že jsem měla desítku studentů pražských tady v Brně a potom zase brněnské studenty v Praze / a z tohoto hlediska jsme sledovali různé situace například také školskou výuku / jestli se užívá nebo neužívá spisovný jazyk // a ukázalo se že třeba v brněnském prostředí se všude užívá ve škole / škola je oficiální prostředí / v každém předmětu na všech školách na technice a podobně že se užívá spisovný jazyk // byli jsme třeba i u soudu se podívat / na jednání běžného případu nějakých alimentů a i tam jaksi ty strany mluvily spisovně / studenti z Prahy se velice divili // a když jsme přišli do Prahy tak jsme naopak viděli že i v předmětech věnovaných češtině na filozofické fakultě se spisovně nemluví

K této přesné a stále platné charakteristice není co dodat. Na okraj tohoto pěkného českomoravského vystoupení jen připomenu, že Z. Hladká pochází z Čech a žije na Moravě a že na počátku rozhovoru vzpomínala na to, jak po příchodu na Moravu zjistila, že i ona užívá prvků českých dialektů (např. *Přijdu dýl* místo spisovného *Přijdu později*).

2.2 Na téma obecné češtiny hovořili s A. Přidalem i účastníci už zmíněného pořadu Čeština nadivoko. Připomínali reklamní leták, který se prostřednictvím obecně českých tvarů i lexika (*velkej třesk, ulitý večírky, rychlý mašiny, energetický drinky, zapráskaná limonáda* atd.) obracel ke konkrétně vymezené skupině mladých adresátů. Kvalifikovali tuto volbu kódu jako podobiznost a R. Šrámek konstatoval, že

...vnímání toho jazyka u mluvčích kteří nepoužívají obecnou češtinu / to znamená celá půlka Moravy plus celý východ Moravy plus celé Slezsko / je vlastně zcela negativní to se zcela míjí účinkem... Jeho česká kolegyně J. Hlavsová se přidala: ... já se domnívám že se míjí / pokud je psaný / i v oblasti obecné češtiny protože ta nenese písemnou funkci...

V tomto pořadu orientovaném na jazyk se ostatně objevily i poznámky k drobným českomoravským odlišnostem. R. Šrámek s úsměvem vysvětlil při hovoru o zkratkách, že *vomlesta* v hanácké výslovnosti znamenalo „vumlista“, tj. absolvent VUML; a J. Hlavsová zase podotkla, že k módnímu výrazu *rozklíčovat* zaslechla i moravskou podobu *rozklíčit*.

3. Teď se ještě před závěrem podrobněji zastavím u diskuse, která byla z tohoto hlediska nejkontroverznější z těch, jež jsem zkoumala. Už zmíněný pořad Nedotažená revoluce byl na konci r. 1999 věnován reformě veřejné správy a vytváření nových územních celků. Nový model obhajovala náměstkyně ministra vnitra Yvonne Strecková. Z moravských pozic jej kritizoval její přítel Jan Šabata; informoval o tom, že se s J. Trefulkou obrátili dopisem na obě komory parlamentu a upozornili na to, že reforma ... *nerespektuje že Česká republika se skládá z Čech Moravy a Slezska / a tím zbavuje část obyvatelstva možnosti identifikovat se s celkem ve kterém žijí...* Náměstkyně Strecková namítla, že problémy a postoje různých moravských regionů jsou rozdílné – jiné v oblasti brněnské, jiné na Vysočině („oblasti kamení a brambor“) a jiné např. ve Zlíně:

YS ta iniciativa která vzrostla v těch nových krajích / Honzo zkus si zajet do Zlína tam uvidíš jakési oživení hledání nových způsobů řešení vlastních problémů / Zlíňáci jsou na tom tak že kdyby měli udělat sbírku na ten barák kde bude sedět krajský úřad tak ji udělají

Jan Šabata opět prohlásil, že podstatná část národa nemůže reformu přijmout za vlastní; Zlín s jeho baťovskou tradicí označil za výjimku a pokračoval:

JŠ co se týče Vysočiny Jihlavska Jihlavského kraje / okresy Žďár Třebíč / podle průzkumu z loňského roku 70 % obyvatelstva těchto okresů nechce do Jihlavského kraje // můj kamarád profesor Josef Válka bydlí v Borači kousíček za Tišnovem / má to do Brna dvacet minut autem bude patřit do Jihlavského kraje / tak kde to jsme // tahle problematika je živá speciálně na jižní Moravě / ale hlasy které o tom hovoří nedolehnou přes tu malou Českomoravskou vysočinu // já kdybych to měl odlehčit tak budu citovat Ludvíka Vaculíka který v osmaosmdesátém roce napsal / já to často říkám / v krásném fejetonu Slova // narodil jsem se na Moravě / on je původem z Valašska / žiju v Čechách pochovají mě zase na Moravě / všude dobře doma nejlíp // a teď říká // Morava je česká země oddělená od Čech nevýraznou pahorkatinou a názorem že by měla být oddělena lépe // ano? to o něčem vypovídá / vypovídá to o tom že nějaká svébytnost moravská tady existuje / a že ji můžeme sice zamést pod koberec a občany žijící na tomto historickém území pominout jejich přání / ale neznamená to že ten problém vyřešíme

Přidal reagoval rozvážně formulovanou otázkou:

AP ale vaše kritika nesměruje k tomu že by mělo být obnoveno zemské zřízení / že by Morava měla figurovat jako země v tom novém systému veřejné správy // vy jste chtěli aby kraje byly uzpůsobeny tomu jak tradici cítí obyvatelé / a namítali jste že se těch obyvatel nikdo neptal // myslíte si že se o tom mělo rozhodovat v nějakém veřejném hlasování (...)?

JŠ prosím vás já se pokusím hovořit klidně (...) v téhle republice jsou vlastně podle profesora Mezníka tři skupiny lidí / velké části je úplně jedno co bude s Moravou nebo nebude / jedna je proti tomu aby Morava vůbec nějakým způsobem byla zmiňována označena v tom státním celku / a jedna zase pocituje jako újmu chybu a urážku to že to tak není // já patřím k té třetí být nejsem to čemu se říká radikální Moravan nebo Moravák / domnívám se totiž že je to reálný ekonomický faktor // jestli lidé (...) propadají beznaději že se v té věci

může něco změnit (...) stáhnou se (...) jejich občanská angažovanost se sníží a zmenší / pokud se nedokáží identifikovat s tím krajem v kterém žijí

YS ten problém jak ty ho tady definuješ ve vztahu teda vlastně k Moravě / vůbec nepocítují lidé na Karlovarsku na Liberecku na Českobudějovicku a přitom jejich zájem o reformu veřejné správy / je stejně málo velký (...) ten problém je zřejmě někde jinde (...) já se opravdu nedomnívám ačkoli jsem roduvěrná Brňáčka a roduvěrná Moravanka že v tomhle je problém

JŠ já jsem trošičku zaskočený tím jak málo Ivona Strecková rozumí

YS = moravské duši

JŠ ne moravské duši / tohle já slyším u Pražáků velmi často // co vy si to proboha na té Moravě myslíte / vy se chcete odtrhnout nebo / rozhodů máme už dost // já to uvedu na příkladu / před několika lety můj kamarád Jirka Dienstbier / potkali jsme se na nějaké slávě v Praze / bylo to v době kdy tedy moravské hnutí bylo ještě na vzestupu / a on mě zastavil a říká ty seš taky ten moravista? // no já jsem se na něj podíval a říkám / no jestli to říkáš takhle tak su

Bylo by možno pokračovat, ale v názoru na konzistenci argumentace Jana Šabaty bychom se možná neshodli a kromě toho zazněla už před třemi lety, takže komentář k ní by už nemusel být aktuální. Chtěla jsem jen předvést, že i v tomto noblesním intelektuálním pořadu mohou vzplanout emoce a vášně a mohou se projevit antagonismy tohoto druhu.

A pro zajímavost ještě dodám, že debata měla dva další, jen zdánlivě méně profilové účastníky. Ostravský primátor Evžen Tošenovský v jednom okamžiku celkem pregnantně zformuloval svou distanci: ... *tento spor moravský spíš brněnský / nechci do něj zasahovat protože jsem přece jen víc na sever...*

Naproti tomu český novinář, redaktor Respektu Petr Holub ve svých replikách zvnějšňuje dnes možná dost příznačný komplex Pražáka, který se obává, aby nebyl obviněn z prago-centrismu, a proto si neustále sype popel na svou pražskou hlavu:

PH pan Šabata má samozřejmě pravdu v tom / aspoň podle mého názoru / že tato reforma celkem trestuhodně zanedbává otázku Moravy (...) je to podle mého soudu značná chyba (...) já jsem Pražák a Moravy si velmi vážím / považuju to tak trochu i za svůj nějaký kulturně historický statek / a byl bych rád kdyby se nějakým způsobem projevil // aspoň by mi pak nikdo nevyčítal že jsem ten Pražák který chce tu Moravu zničit

V dalších svých výrocích mluvčí z Čech přechází vyloženě na moravské pozice: *Pražáci žijí ve zlaté kleci / vědí že Hradčany nebo parlament nespádnou (...) v Praze udělaj rozhodnutí (...) ten úředník z Prahy tomu nemůže rozumět*

4. A po obsáhlé citaci této značně konfliktní a názorově polarizované diskuse už jen maličkou ukázkou z jiné přídalovské debaty – ukázkou snad spíše úsměvnou, ale kdoví. Účastníci Klubu Netopýr na téma Co zbývá ze slovanství diskutovali o národní emancipaci některých slovanských národů a vznikání nových států; o tom, jakou šanci mají jejich národní jazyky, zda má smysl do nich překládat, nebo zda se jejich doménou stane jen beletrie, divadlo, folklor (a nikoli politika či věda). V této besedě padl výrok profesora Antonína Měšťana: ... *já jako slavista jako ředitel Slovanského ústavu bych nic neměl proti tomu kdyby vznikla moravšti-*

na / protože to sou nové slovníky nové lektoráty nové dějiny literatury / mohly by bejt nové konference a tak dále // na druhé straně ovšem co by z toho měli ty Moravané to nevím.

Přidalovy pořady jsou už stálíci České televize, jsou připravovány i moderovány na mimořádné úrovni a jistě nejsem sama, kdo je má v oblibě. Chtěla jsem pouze naznačit, že jsou v nich roztroušeny i nejrůznější momenty poučné z hlediska vyjevování vzájemných vztahů mezi jednotlivými zeměmi, oblastmi, regiony v České republice, vztahů mezi jazykovými útvary, i z hlediska užívaných jazykových prostředků. Nahrávky by stály za mnohem podrobnější analýzu.

BOHEMIA AND MORAVIA IN THE TV DISCUSSIONS AND INTERVIEWS OF ANTONÍN PŘIDAL

Summary

This paper is an attempt at interpretation of TV discussions and interviews in the programmes of A. Přidal as a stage of Bohemian-Moravian relationships. Speaking about the Czech (science, politics, culture etc.), the participants sometimes mean the entire situation in the Czech Republic, sometimes they distinguish between the situation in Bohemia and Moravia. They give a special attention for example to the position of Colloquial Czech in Bohemia and Literary Czech as well as dialects in Moravia. Full of conflict was the discussion about the new reform of administration in the Czech Republic: one of the participants was sure that the reform had ignored the interests of Moravian population and that Moravian people were not able to identify with the new administrative units.

Translation © Jana Hoffmannová, 2004

PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.
Ústav pro jazyk český
Akademie věd ČR
Letenská 4
118 51 Praha 1, ČR

© Jana Hoffmannová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

K VÝZKUMNÉMU ZÁMĚRU OLOMOUCKÝ KORPUS MLUVENÉ ČEŠTINY

BOŽENA BEDNAŘÍKOVÁ

0. Jak je vysvětleno již jinde (srov. stať Petra Pořízky v tomto sborníku), jedná se v obou příspěvcích s podobným názvem a podobným zaměřením o „pouhé“ představení výzkumného záměru, popř. o prezentaci dosavadních dílčích výsledků a zkušeností získaných při sběru a transkripci materiálu (mj. v rámci výběrového jazykového semináře garanta olomouckého korpusu Petra Pořízky). Není to tedy typ příspěvku, jenž by předkládal účastníkům konference *Jazyk a literatura na Moravě* k posouzení velikou syntézu poznatků získaných v předchozích analýzách, ale ten typ, jenž nahlíží především do budoucna (a přitom „slibuje“).

1. K tomu, co je uvedeno v již avizovaném konferenčním příspěvku Petra Pořízky, se pokusím předeslat několik širších koncepčních a metodologických poznámek.

1.1 Zdá se, že v posledních desetiletích (?) se přesouvá předmět badatelských lingvistických zájmů od spisovného jazyka a tradičního dialektu k celku národního jazyka (toho si ostatně všimají mnozí, srov. např. Bogoczová in *Tváře češtiny 2000*, 9n.).

1.2 K výše uvedenému lze však zcela nekompromisně dodat, že obvyklá teoretická základna popisu situace jednotlivých národních jazyků je zatížena přístupem, jenž lze označit jako SPI-SOVNOCENTRISMUS (srov. Neščimenko 1999, 3n., Bogoczová in *Tváře češtiny 2000*, 9n., Sgall 2001, 71n.). Neščimenko se velmi slibně pokouší charakterizovat komunikační model národního jazyka – opírá se o pojem „komunikační areál“ a počítá přitom se dvěma takovými „areály“: s areálem vyšších komunikačních funkcí a areálem běžné denní komunikace. Jazykové chování v tom prvním je regulováno a samoregulováno a je spojeno s preferencí stylově rozrůzněného spisovného jazyka. Pro areál běžné denní komunikace je naopak příznačný jistý „komunikační komfort“. Pokud jde o útvary preferencí, dá se počítat spíše s některým z tzv. nespisovných útvarů, přičemž všeliké průniky a směsi se samozřejmě nevyklučují (srov. Neščimenko 1999, 20n., Bogoczová in *Tváře češtiny 2000*, 12n.).

1.3 Další poznámka se týká volání po gramatikách, jež by odpovídaly tzv. komunikativnímu obratu v lingvistice. O jejím možném projektu uvažuje např. Kořenský (srov. např. Kořenský a kol. 1999, Kořenský 2000). Mezi úkoly takové gramatiky zařazuje Kořenský mj. následující: a) odstranění dosud nevyváženého zřetele k aktivitám podavatele a příjemce, produktora a receptora, tj. požadavek nestrannosti jednomu, či druhému (lze potom – v ideálním případě – uvažovat o dvou gramatikách?), b) vyrovnání nevyváženého zřetele k úplnému postižení specifik psané a mluvené komunikace. Je nutné si uvědomit, že odhady o poměru mezi jazykem

psaným a čteným na jedné straně a mluveným a slyšeným na straně druhé hovoří o číselných hodnotách 5–10 % ku 90–95 % (srov. v poslední době např. Šulc 2001). Z toho vyplývá, že 90–95 % textů jsou texty mluvené (!).

1.4 Následující poznámka je vlastně i vysvětlením, co má vše dosud uvedené společného s projektem olomouckého mluveného korpusu:

– přírodní vědy se rády chlubí svým základním výzkumem. Je to pro ně zdroj i předpoklad jednak výzkumu dalšího, jednak případných (společností přinejmenším očekávaných) aplikací;

– (takovým) zdrojem a předpokladem základního výzkumu v lingvistice by mohl být elektronicky zpracovaný a zpracovávaný jazykový korpus;

– teoretická východiska „korpusu“ jsou známá. Zdůrazněna by mohla být ta, která svědčí právě předpokládanému základnímu výzkumu – a) *přirozená kontextová podoba dat*, b) *reprezentativnost* (relativní, ovšem v různém smyslu: relativní vzhledem k cíli a nepochybně vzhledem ke kvantitě), c) *zdroj korpusových dat – obě manifestace jazyka, tj. manifestace psaná i mluvená*;

1.5 Pokud jde o přirozenou kontextovou podobu dat, mají nejsilnější syntagmatickou povahu KONKORDANCE (jsou nejbližší prosté textové podobě). Chceme-li přes textové výskyty poznat obecnější vlastnosti (řekněme) jazykového systému, musíme se uchýlit k DELINEARIZACI textu – tj. k jakémusi zpětnému převodu lineární syntagmatické podoby do obecné výchozí (alespoň předpokládané) podoby paradigmatické, v různém stupni abstraktní. Označují se potom tyto procedury jako ZNAČKOVÁNÍ, a to LEMMATIZACE a TAGGOVÁNÍ. Zmíněné procedury jsou řešeny (jen stěží lze říct, že vyřešeny) pro psaný jazyk: lemmatizace jako paradigmatická podoba syntagmatické verze textových výskytů, taggování jako přidané značkování, které lineárním tvarům přiřadí „kategorie“, tedy paradigmatické třídy. Celé to ovšem má být provedeno tak, aby bylo umožněno rychlé vyhledávání a vyvolávání potřebných dat – tzv. DATA RETRIEVAL.

1.6 Jest potom nasnadě, že relevantní je výchozí teorie.

2. Český národní korpus programově vychází z „tradičního lingvistického popisu“. V *Úvodu a příručce uživatele* je možno se dočíst (srov. *Český národní korpus, Úvod a příručka uživatele*, 2000, 106n.) o „víceméně tradičním lingvistickém pojetí“ (jde o pasáže věnované značkování tzv. morfologických kategorií). Při podrobnějším pátrání po tom, „co se tím myslí“, objevíme odkaz na „popis školský“ (tedy vlastně havránkovsko-jedličkovský? – jak známo, tzv. školské osnovy, alespoň v programu Základní škola, se hlásí ke *Stručné mluvnici české...* – srov. Bednaříková 1999, 2002). Je potom např. pojetí a třídění slovních druhů také zcela „tradiční“ – Hajič (srov. *Český národní korpus, Úvod a příručka uživatele*, 2000, 107) se dovolává konzistentnosti a jako doklad jakési inkonzistentnosti uvádí „slovnědruhové perly“ typu zájmenná příslovce.

Otázky v této souvislosti lze položit nejméně dvě:

– Nakolik je právě „školské“ třídění slovních druhů konzistentní? Netřeba zde snad opakovat, jak se ve školském třídění mísí kritéria logicko-sémantická (významová), funkční (syntaktickofunkční) a formální (morfologická).

– Když se v korpusu uvažuje o morfologii, myslí se tím především popis slovních tvarů, tedy popis formálněmorfologický. Jak potom může být např. slovní tvar *čtvrtého* uchopen jako číslovka? „Školský“ jsou číslovky vydělovány na základě významu, ne formy. Korespondenci obsahu, funkce a formy se pokusila naplnit *Mluvnice češtiny* (srov. *Mluvnice češtiny II*, 1986)

– Vyvstává zde tudíž další otázka: proč vlastně „pražský“, ale i „brněnský“ korpus rezignovaly na funkčně a formálněmorfologický popis uplatněný v tomto mluvnickém konceptu?

3.1 „Brněnský“ korpus spatřuje podstatu morfologické analýzy v segmentaci slovního tvaru na KMEN a KONCOVKU. Tento pohled byl ještě upřesněn – ohebné slovní tvary mají být rozpoznány na základě kombinace tří segmentů: KMEN – INTERSEGMENT – KONCOVKA (srov. Hlaváčková 1998, 2001, 2002). Zacházení s pojmem KMEN je ovšem poněkud nejasné/zavádějící: je to termín tradiční, běžně užívaný, je proto již nadán ustáleným terminologickým významem, ale pravděpodobně technické a koncepční důvody vedly brněnské badatele k jinému zacházení s tímto pojmem. Je jím označována odlišná část slovního tvaru, než je v morfologii zvykem, kmenotvorná přípona ale není vydělována vůbec, přičemž onen intersegment, který je identifikován na základě opakování (jako ostatně každý morf či submorf) např. u tvarů sloves *být (s-e-m, s-e-š)*, je pravděpodobně za kmenotvornou příponu považován. Nejeví se však tento problém jako tak podstatný (je možno ostatně nějaký pojem nějak definovat a pak s ním příslušným způsobem zacházet atd.).

3.2 Závažnější je ovšem jiná věc: vnitřní struktura slovního tvaru je dána jeho dvojí funkcí – funkcí onomaziologickou a funkcí výpovědní/usouvztažňovací. Obě funkce jsou, zdá se, v brněnském korpusu nějak smíchány – např. mezi slovními tvary lemmatu *máma* jsou uvedena i slova utvořená/fundovaná.

3.3 Ale co je opravdu podstatné – nezvykli jsme si až příliš na formulace typu: odchylky od spisovné výslovnosti, nespisovné koncovky, odlišnosti od spisovné češtiny...? Máme gramatiky spisovného jazyka (máme tedy gramatiky psaného jazyka) – můžeme je jen tak vzít a „obtisknout“ mechanicky na jazyk mluvený? Můžeme to, co není v souladu se spisovnou normou, popsat jako odchylky, nepravidelnosti, odlišnosti, nesprávnosti, nespisovnosti... – a tedy, jak by mohlo být implikováno, jako anomálie?

Pokoušíme-li se stvořit nějaký popis mluveného jazyka, použitelný např. jako software pro značkování mluveného korpusu, můžeme jen tak vzít program zpracovaný pro spisovný jazyk a na něj naroubovat to, co je nespisovné?

Nechť nejsou tyto otázky brány jako znevážení dosavadní „nimravé“ práce těch, kteří se snažili a snaží označkovat mluvený korpus. Máme však před sebou konečně reálnou šanci pokusit se vytvořit gramatiku mluveného jazyka (mluvený jazyk je jednou ze dvou manifestací národního jazyka!). Jako zdroj základního výzkumu nechť slouží budované mluvené korpusy. Ač se o nich zatím mluvívá spíše jako o desideratu, přeměňme desideratum v realis.

Rozsahem malé korpusy budou zpočátku spíše jen naznačovat než dokumentovat. Pravděpodobně budeme mít dlouho pocit, že se pohybujeme v kruhu: hledat pravidelnosti lineárního textu, ty „obtisknout“ a hledat další pravidelnosti.

4. Závěr. Na mysli musíme mít následující:

4.1 Mluvený jazyk není anomálie. Nevycházejme tedy od spisovného jazyka a nehledejme odlišnosti. Naopak – vyjděme od reálného mluveného textu a hledejme pravidelnosti.

4.2 Vznikající popisy a vznikající gramatika budou mít *status gnozeologický*. (Systém a jeho struktura – ať tomu budeme již říkat jakkoliv – jsou vždy více či méně aproximativně odhalovány, zachycovány a popisovány. Výsledkem je ovšem jakási quazistruktura, tváříci se jako aproximativní model jazyka.) Ani „školská gramatika“, ač jsme si ji interiorizovali někdy ve čtvrté třídě základní školy, nemá status ontologický!

LITERATURA

- Bednaříková, B.: *O vzdělávacím programu Základní škola a jednom (ne)poslušném naplnění restrikcí jeho. Jazykovědné aktuality* 36, 1999, s. 9–10.
- Bednaříková, B.: *Netradičně, leč s tradiční učebnicí (?!)*. – In: *Netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole*. Olomouc 2002, s. 39–44.
- Čermák, F.: *Jazykový korpus: Prostředek a zdroj poznání*. Slovo a slovesnost 57, 1995, s. 119–140.
- Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele*. Praha 2000.
- Hajič, J. – Hladká, B.: *Morfologické značkování korpusu českých textů stochastickou metodou*. Slovo a slovesnost, 59, 1997, s. 288–304.
- Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P.: *K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu (1. část)*. Slovo a slovesnost 63, 2002, s. 161–177.
- Hlaváčková, D.: *Korpus mluvené češtiny*. (nepubl. diplomová práce). Brno 1998.
- Hlaváčková, D.: *Korpus mluvené češtiny z brněnského prostředí a jeho morfologické značkování*. Slovo a slovesnost 62, 2001, s. 62–70.
- Hlaváčková, D.: *Brněnský mluvený korpus a jeho morfologická analýza*. Olomouc 2003. (v tisku).
- Kořenický, J. a kol.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1999.
- Kořenický, J.: *O možných nových podobách soustavného lingvistického popisu jazyka*. – In: *Studia Bohemica VIII*, Olomouc 2000, s. 167–171.
- Mluvnice češtiny II*. Praha 1986.
- Neščimenko, G. P.: *Etničeskij jazyk. Opyt funkcional'noj differenciacii*. Můnchen 1999. (recenze P. Sgall, Slovo a slovesnost 62, 2001, s. 71–74).
- Šulc, M.: *Tematická reprezentativnost korpusů*. Slovo a slovesnost 62, 2001, s. 53–61.
- Tváře češtiny*. Ostrava 2000.
- Vzdělávací program Základní škola*. Praha 1996.

TOWARDS THE RESEARCH PROJECT: OLOMOUC CORPUS OF SPOKEN CZECH

Summary

The contribution widely yet briefly discusses some of the crucial interconnected methodological issues necessarily raised in the instigating phase of the research project such as the shift of the linguistic interests towards spoken language, the status of the language corpus in the sphere of both sciences and human studies, the relevancy of the “underlying basic theory”, specificities of the spoken language description/”grammar” etc.

Translation © Božena Bednaříková, 2004

PhDr. Božena Bednaříková, Dr.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
e-mail: bozenabe@hotmail.com

© Božena Bednaříková, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

PŘEDSTAVENÍ VÝZKUMNÉHO ZÁMĚRU OLOMOUCKÝ KORPUS MLUVENÉ ČEŠTINY¹

PETR POŘÍZKA

1. V České republice dosud vznikly pouze dva korpusy mluvené češtiny: pražský a brněnský. Projekt nazvaný *Olomoucký korpus mluvené češtiny* (OKMČ), který v krátkosti představíme, je třetím počinem tohoto druhu a bude začleněn, tak jako je tomu u těch předchozích, do celonárodního kontinuálního projektu *Český národní korpus* (ČNK).² Budiž řečeno, že tento projekt navazuje na tvorbu korpusů mluveného jazyka z Prahy a Brna, rozhodli jsme se však pro modifikaci některých metodologických zásad – některé zde budou zmíněny, o některých se vyjádříme v dalších odborných studiích.

2. Mluvený jazyk je z hlediska komunikace primární (lidé častěji mluví, než píšou). Doposud však není k dispozici žádný systematický deskriptivní popis, ať už jde o fonologii, morfologii, syntax či lexikum. O tom, že rozdíl mezi mluvenou a psanou podobou češtiny je výrazný, nemůže být pochyb. Prozatím existují jen dílčí studie a monografie, které se věnují vybraným jazykovým rovinám, příp. na mluvenou češtinu pohlízejí z hlediska komunikačně a pragmaticky orientované lingvistiky (teorie textu) – zejm. práce J. Kořenského, O. Müllerové, J. Hoffmannové ad. Absenci komplexní deskripce mluvené češtiny nemůže zajisté suplovat ani dialektologická literatura, která přistupuje ke studiu jazyka odlišným způsobem. Abychom mohli dospět ke spolehlivému zmapování a systematickému popisu mluvené češtiny a aby se dosáhlo výsledků směrodatných, je potřebné vytvořit a zpracovat dostatečně rozsáhlé reprezentativní soubory jazykových dat, tj. korpusy. Stadium, kdy lingvisté zaujímalí vůči jazykovému korpusu a korpusové lingvistice skeptické, kritické až odmítavé postoje (např. Chomsky), je definitivně překonáno. Korpus se dnes stává materiálovou základnou, nástrojem, na jehož základě se pokoušíme o moderní přístupy k jazyku a jeho popisu.

2.1 Budování korpusu, podle metodologických zásad, ze kterých vycházíme, a podle kterých byl vytvořen mluvený korpus pražský a brněnský,³ obecně zahrnuje tři základní etapy: (a) vlastní sběr materiálu, jeho „fonetický“ přepis, (b) morfologické značkování jednotlivých slovních tvarů (tagování): tzn. přiřazení slovnědruhové charakteristiky, gramatických kategorií, a lemmatizace, tj. přiřazení základního, slovníkového tvaru, a poslední fází je (c) desambiguace (zjednoznačnění, odstranění víceznačnosti dané tvarovou homonymií). Až poté je možné konečné začlenění korpusových textů do ČNK. U korpusů psaných již existuje také anotace syntaktická.

3. První fáze projektu OKMČ, která spočívá ve shromáždění nahrávek autentických promluv a počítačových souborů s jejich písemným přepisem, nyní probíhá (od února 2002) na

Katedře bohemistiky FF UP pod vedením garanta OKMČ, P. Pořízky. V rámci volitelných seminářů, které byly pro tyto účely zavedeny, je úkolem každého studenta pořídit dva rozhovory, jeden formální, druhý neformální (viz níže). Tyto nahrávky poté student samostatně (pod odborným vedením vedoucího semináře) zpracuje pro OKMČ. Studentské přepisy jsou přitom první verzí, která projde před další fází při tvorbě korpusu kontrolou, čištěním a sjednocením přepisů zaškolenými pracovníky (např. z řad doktorandů).

3.1 Přepis nahrávek probíhá podle specifických transkripčních pravidel. Transkripce není ani dialektologická, ani fonetická. Byla pro ni účelově vytvořena speciální pravidla tak, aby bylo možno přepsaný text lingvisticky analyzovat pomocí počítačových programů. Ohled na potřeby programových nástrojů⁴ vede ovšem ke komplikacím, které je třeba řešit. Nespornou roli zde hraje fakt, že softwarové programy byly původně vytvořeny pro zpracování psaných textů, pro potřeby mluvených korpusů tedy musejí být různě upravovány, modifikovány. Pro účely morfologické analýzy mluveného jazyka střední Moravy bude třeba do softwarového programu – morfologického analyzátoru – zanést ještě další úpravy a doplnění. Vycházet lze ze zkušeností při tvorbě BMK (viz Hlaváčková 1998, 2001, 2003). V mluvené češtině střední Moravy se prolínají různé jazykové kódy; zejména hovorová čeština, obecná čeština a hanácká nářečí. Svoji roli tu hrají i faktory, jež jsou v mluvené řeči běžné, totiž nedořčená slova, častá přeháknutí či nedbalá výslovnost a rychlé, až překotné mluvní tempo.

4. Uvedme ve stručnosti základní metodologická kritéria, která vycházejí z koncepce PMK a BMK (viz také webové stránky ÚČNK):

4.1 Pro zajištění reprezentativnosti, autentičnosti a vyváženosti korpusu mluveného jazyka je zvolena metoda kombinace čtyř sociolingvistických proměnných u nahrávaných mluvčích, totiž (a) pohlaví (muž–žena), (b) věku (vyšší–nižší, s hranicí 35 let), (c) vzdělání (nižší–vyšší), (d) ve spojení s kombinací jazykových dat získaných řízeným a neřízeným způsobem nahrávky, tedy (i) nahrávkou formální, tj. podle předem připravených tematicky širokých otázek,⁵ a (ii) neformální, čímž se rozumí neřízený dialog dvou mluvčích, tematicky neomezený a neurčený, pouze délka nahrávky by se měla pohybovat kolem 20 minut. Aby byla zajištěna otevřenost komunikace, probíhá mezi mluvčími, kteří se vzájemně znají, jsou si blízcí. Rozhovoru by se přitom neměli účastnit více než dva, maximálně tři mluvčí, aby se předešlo překrývání replik, které by ztěžovalo „srozumitelnost“, v případě, že by se rozhovoru účastnilo více lidí.

4.2 Od počátku budování mluvených korpusů je zásadou, že nahrávanými byli/jsou buď rodilí mluvčí, v našem případě z Olomouce, příp. mluvčí, kteří sice pocházejí odjinud (tato informace se zaznačí v přepisu), ale v daném městě žijí nejméně dvě generace, tj. 20 let.

5. Lze diskutovat i o tom, zda otázky formálního typu nahrávky (viz pozn. 5) klást v jednotném, spisovném kódu, či zda je klást jinak, nechat formulaci spíše situačnímu kontextu a „citu“ tazatele, nebo přeformulovat otázky podle nářeční oblasti mluvčích. Pražští kolegové u sběru formálních nahrávek nekladli otázky spisovně, jako tomu bylo (a je) v BMK, ale užívali formulací, které obsahovaly zejm. prvky obecné češtiny (*maj svý povinnosti, probíhaj, někteřejch, každej, ve školský soustavě*). Argumentem pro užití spisovného kódu je jednotný jazykově kódový impuls, pro celé území Čech a Moravy. Zásadou by mělo být nejprve pořízení neformálního rozhovoru, bez jakékoli jazykové stylizace a až posléze pořízení rozhovoru formálního, kde – bez ohledu, zda otázky položíme v kódu spisovném, či jazykem přizpůsobeným nářeční oblasti – vždy půjde a priori už o jistou dávku stylizace, respondentův projev bude určitě strojenější, bude se „více hlídat“ v tom, jak mluví.

5.1 Zkusme si jen pro zajímavost uvést (na příkladu prvních dvou otázek z dotazníku), jak by asi vypadaly formulace otázek formálního rozhovoru pro střední Moravu, tedy Olomoucko (přepis je fonetický):

- (a) *Fposlední dobje probjehli a probihajó ruzni zmñeni ve školské sóstavje. Co si mislite osóčasné škole, gdiž ju srovnáte zdřívjéši, se svim d'ectvim?*
- (b) *Só povolání, gde pracujó jenom muži, a další, gde pracujó jenom ženi. Misлите si, že egzistujó ženski a mužski povolání?*

5.2 Lze jen spekulovat, jak by takováto formulace směrem k respondentovi, který očekává připravené otázky na reprezentativní témata, působila. Je možno např. uvažovat o formulaci otázek do podoby hovorové češtiny (ale celoplošně, ne jen konkrétně).

5.3 Připojujeme ještě pražskou variantu s obecněčeskými a hovorovými koncovkami (tentokrát jde o přepis ortografický):

- (a) *V poslední době proběhly a probíhají různé změny ve školský soustavě. Co si myslíte o současné škole, když ji srovnáte s dřívější, se svým dětstvím?*
- (b) *Jsou povolání, kde pracují jenom muži a další, kde pracují jenom ženy. Myslíte si, že existují ženský a mužský povolání?*

6. Na tomto místě bychom rádi učinili několik důležitých poznámek. Předně: Při vytváření celkové koncepce a metodologických pravidel bychom měli být vedeni několika základními faktory. Zejména tím, (i) k čemu mluvený korpus slouží, resp. může sloužit, (ii) jakým způsobem s ním lze pracovat, jak jej lze využít, (iii) jaké informace z něj můžeme získat a hlavně chtěli bychom (!) získat. Důležité a podstatné je, že korpus není cíl, ale prostředek, nástroj k poznání jazyka.

6.1 Problém: první dva mluvené korpusy ČNK vznikly na základě korpusu psaného. Původní projekt ČNK byl totiž zaměřen výhradně lexikograficky – měl by vést k sestavení nového českého výkladového slovníku, nového frekvenčního slovníku a nalézt využití i pro tvorbu elektronických překladových slovníků (srov. Hlaváčková 1998, s. 11n.). Prioritou tedy bylo vybudování korpusu psaného a myšlenka na korpusy mluvené přišla až později. Situace se však zkomplikovala tím, že se koncepce, která byla vytvořena pro jazyk psaný a priori přenesla na korpusy mluvené. Je zřejmé, že nelze přejímat pravidla vytvořená pro psaný jazyk už proto, že mluvený jazyk má svá specifika a je odlišný.⁶

6.2 Pražská koncepce, doplněná zejména o některé (sporné) zásady transkripce mluvených textů (pro PMK), byla převzata brněnským pracovištěm a v dílčích pravidlech modifikována vzhledem ke specifčnosti mluvy na Moravě – ku prospěchu věci –, ani ta však, domníváme se, pro koncepci budování mluvených korpusů, pro celou oblast Čech a Moravy, zřejmě nepostačí. Korpus olomoucký by měl být vybudován na základě modelu BMK. Je nasnadě, že vzhledem k rozdílům mezi mluveným a psaným jazykem, myslíme si, že výrazným, je třeba provést modifikaci s výraznou akcentací na potřeby a specifika mluveného jazyka. Musíme vyjít z řečového materiálu, z mluveného jazyka, který je strukturou sui generis, a vyhnout se apriornímu a mechanickému přenášení pravidel určených jiné jazykové formě.

7. Nastíháme nyní ve stručnosti některé z potřebných modifikací a změn:

7.1 Tou první a podstatnou, na které pracujeme, je modifikace, či změna transkripčního systému ve dvou krocích: (a) zjednodušením stávajícího (pro potřeby morfologické analýzy) a

(b) zavedením paralelního fonetického přepisu komunikátů. Ten dosavadní vycházel z transkripčních pravidel PMK, která však nebyla dostačující a v některých aspektech šla „proti“ mluvenému jazyku: kupř. syntaktické čárky, opravy či doplnění slov, neznačení znělostních asimilací apod. V BMK byla tato pravidla účelně modifikována a doplňována, zejm. pokud jde o náhradu zmiňovaných syntaktických čárek tečkami značícími pauzu, o některé nezbytné fonetické aspekty – asimilace znělosti (lišení typu *schoda* :: *zhoda*), moravskou nespisovnou sonorizaci neznělých konsonantů (typ *sme* :: *zme*) apod. Tato modifikace se stala základem, ze kterého prozatím vycházíme i my. I tato pravidla se však ukazují jako nedostatečná.⁷ Kupříkladu není značen ráz, přepis trpí koncepční nejednotností, je zaznamenána pouze segmentální rovina, suprasegmentální nikoli, až na jedinou výjimku, a tou je signalizace otázkové intonace pomocí otazníku.

7.2 Zkušenosti ukázaly, že dosavadní kvalita nahrávání je nevyhovující. Snažíme se inovovat sběr nahrávek co do jejich kvality. Pro zajištění dostatečně kvalitních nahrávek použitelných i pro laboratorní analýzy řeči či fonetická zkoumání je třeba pořídit kvalitní/kvalitnější přístrojovou techniku, která odpovídá současným technickým možnostem: tj. digitální přenosné přístroje (tzv. MD rekordéry) umožňující pořídit nahrávku v digitálním formátu přímo „v terénu“. Doposud se většinou stále užívá magnetofonového, tedy analogového záznamu. Magnetofonový pásek však jeví určitou náchylnost k opotřebení a ztrátě, byť minimální, zvukových informací. Dnes se díky zmiňovaným digitálním rekordérům nabízejí další média, magnetooptické disky, které tuto „nedokonalost“ magnetofonového pásku řeší. Záznamem v digitálním formátu nabízejí nesrovnatelně vyšší kvalitu a trvanlivost záznamu. Nahrávky jsou prakticky neomezeně reprodukovatelné v téže kvalitě. Problémem je pouze určitá komprese dat (na bázi komprimace, jako je tomu u formátu MP3), která při ukládání nahrávky u MD rekordéru nastává.

7.3 Propojení nahrávky a přeepsaného textu (ve spolupráci s FI MU Brno), do interaktivní podoby. Synchronizace bude výrazným posunem ve využití korpusů, uživatel si bude moci vybrat mezi autentickou zvukovou nahrávkou a přepisem, nebo využít obojí. I v tomto aspektu lze účelně využít softwarových nástrojů. (Z webových stránek je např. volně dostupný program Transcriber, který by bylo možno použít; viz odkazy v závěru článku.) V současné době se uživatelé ČNK dostanou pouze k „němé“, přeepsané formě dialogů (uložen je pouze přepis bez nahrávky), autentické nahrávky nejsou běžně dostupné, ani ze serveru ÚČNK. Prozatím jsou uloženy na jednotlivých pracovištích (PMK v ÚČNK, BMK na FI MU).

7.4 Detailnější propracování sociolingvistických proměnných. Je třeba sociolingvistické parametry detailněji rozčlenit – viz např. hrubé rozlišení věku nahrávaných na vyšší–nižší – ten by měl být rozčleněn na více kategorií než jen na dosavadní dichotomii, s hranicí 35 let. Měli bychom mít možnost také podle těchto parametrů v korpusu vyhledávat. Lépe je v tomto aspektu řešen korpus soukromé korespondence, který připravuje Z. Hladká na FF MU. Zvažujeme možnost modifikace, přeformulování či změnu některých otázek dotazníku pro formální nahrávky, ve spolupráci se sociology. Nesmíme však zapomínat na důležitý fakt, že těžiště korpusových nahrávek by mělo být u neformálního typu nahrávek (příp. se specifikací na konkrétní komunikační situaci).

7.5 Bude nutno vytvořit korpusový manažer⁸ určený speciálně pro mluvený jazyk, který bude skýtat daleko širší možnosti využití korpusů mluvených textů, než které nabízí korpusový manažer současný (GCQP: graphic corpus query processor, Manatee). Potřebujeme např. zobrazit celý text (komunikát), a ne jen konkordanční řádky s omezeným kontextem, vyhledávat podle určitých kritérií apod. I přesto korpusový manažer nabízí poměrně široké možnosti a využití: Můžeme s jeho pomocí vyhledávat různá slova, sousloví, konkordance, kolokace, a to podle tří základních atributů: word (slovo), lemma, tag, hledat pomocí grafických stromů, dále zjišťovat různé statistické informace jako frekvenční distribuce, absolutní a relativní četnosti, míru kontrastu – t-score a informaci o vzájemném výskytu – Mi-score, rozložení hledaných výrazů v korpusu, výsledky hledání lze ukládat, tvořit si šablony nejčastějších dotazů, pojmenovávat konkordance, čímž se ještě zvyšuje jeho operativnost. Co však chybí a co by bylo nesporně přínosem zejména pro korpusy mluveného jazyka, je možnost vyhledávat podle sociolingvistických indexů, příp. rozšířit kontext na celou promluvu, vč. propojení nahrávky s přepisem, jak už jsme zmínili.

8. Vývoj tvorby a správy mluvených korpusů by neměl být izolovanou záležitostí lingvistů, ale i odborníků z jiných oborů, zejména programátorů, počítačových inženýrů. K některým otázkám se mohou vyslovit sociologové, např. pokud jde o zmiňované sociolingvistické informace. Jestliže dnes chceme posunout metodologii mluvených korpusů dopředu, měli bychom interdisciplinarity, která se nám nabízí, plně využít.

Tento příspěvek vznikl za podpory výzkumného záměru MSM 152100017 Výzkum historie a kultury Moravy jako modelu pro existenci euroregionu a výzkumného záměru MSM 152100018 Integrované studium hlasu a řeči.

LITERATURA

- Čermák, F. – Klímová, J. – Petkevič, V.: *Studie z korpusové lingvistiky*. Praha 2000.
Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele. Praha 2000.
Hlaváčková, D.: *Korpus mluvené češtiny*. (diplomová práce) Brno 1998.
Hlaváčková, D.: *Korpus mluvené češtiny z brněnského prostředí a jeho morfologické značkování*. Slovo a slovesnost 62, 2001, s. 62–70.
Hlaváčková, D.: *Brněnský mluvený korpus a jeho morfologická analýza*. Olomouc 2003. (v tisku).
Jedlička, D.: *Tvorba a správa korpusů mluveného jazyka*. (diplomová práce) Brno 2002.
Kořenský, J. a kol.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1999.
Kořenský, J.: *O možných nových podobách soustavného lingvistického popisu jazyka*. – In: *Studia Bohemica VIII*, Olomouc 2000, s. 167–171.
Pořízka, P.: *Korpus mluvené češtiny* (nepubl. práce). Olomouc 2002, 26 s.
Šulc, M.: *Tematická reprezentativnost korpusů*. Slovo a slovesnost 62, 2001, s. 53–61.
Tváře češtiny. Ostrava 2000.

Odkazy

<http://www.etca.fr/CTA/gip/Projets/Transcriber/>
<http://ucnk.ff.cuni.cz/>

POZNÁMKY

- 1 Konferenční vystoupení mělo širší podobu než nabízí tato písemná verze. Ke zhuštění a zestručnění nás vedou zejména dva důvody: (1) část problematiky pojednávající o korpusovém přepisu textů vyjde v samostatné studii v některém z odborných periodik; (2) obecné informace o korpusech, nejen mluvených, které na konferenci zazněly – např. struktura ČNK, typy korpusů a jejich obsah apod., lze najít v dostupné odborné literatuře (viz bibliografii tohoto příspěvku). Zamýšlíme se především nad stávající metodologií mluvených korpusů a předkládáme některé názory a zjištění, ke kterým jsme došli během práce s texty.
- 2 V současné době jednají olomoucké a brněnské pracoviště o projektu rozsáhlejší, o vytvoření reprezentativního tzv. Moravského korpusu mluveného jazyka, jenž by zahrnoval subkorpuse další, zejm. z ostatních moravských univerzitních měst, Ostravy a Opavy. Jednalo by se tedy o korpus mluveného jazyka ze čtyř městských prostředí (Brno, Olomouc, Ostrava, Opava).
- 3 Podle posledních informací, které jsou nám známy, obsahuje dnes *Pražský mluvený korpus*, budovaný v letech 1988–1996 v Ústavu Českého národního korpusu, přes 700 000 slovních výskytů (dále jen PMK). *Brněnský mluvený korpus* (BMK), budovaný v letech 1994–2001 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, přibližně 600 000 slovních výskytů.
- 4 Programů je celá řada: pro lemmatizaci EDITIN a LEMMA, pro morfologickou analýzu – tagování AJKA, pro desambiguaci DESAMB, dále např. program GREP třídící korpus na část označovanou a neoznačovanou, LMFILTER umožňující lemmatizaci, desambiguaci a částečnou syntaktickou analýzu.
- 5 Dotazník užívaný pro formální nahrávky mluveného korpusu obsahuje těchto 12 otázek: 1. Co si myslíte o škole, o školské soustavě, když ji srovnáte s dřívější, se svým dětstvím?; 2. Myslíte si, že existují ženská a mužská povolání?; 3. Je podle vás postavení žen u vás na pracovišti rovnoprávné s muži?; 4. Dnes jsou ženy většinou zaměstnané a účastní se i veřejného života. Domníváte se, že je možné, aby žena stihla všechny své povinnosti v zaměstnání a zároveň domácnost a výchovu dětí?; 5. Co si myslíte o současné mládeži, o problému drog, kriminality, vlajkonošů atd. Jsou to přirozené výstřelky mladých lidí, nebo to má jiné příčiny?; 6. Rodiče dříve vychovávali děti často i hodně přísně. Myslíte si, že dnešní rodiče trestají děti málo?; 7. Proč myslíte, že je v poslední době tak vysoká rozvodovost mladých manželství?; 8. Lidé ve větších městech jsou k sobě dost nesnášenliví a bezohlední. Myslíte si, že na venkově mají k sobě lidé blíže?; 9. V poslední době se stále více mluví o vztahu práce a mzdy. Myslíte si, že je lepší dostávat víc peněz za víc práce (a za práci kvalitnější), nebo mít skoro stejné mzdy pro všechny?; 10. Myslíte si, že když někdo skončí školu, může se obejít bez dalšího doplňování znalostí, kvalifikace, sledování odborné literatury?; 11. V práci hodně záleží na tom, v jakém prostředí člověk dělá. Vyhovují vám vaše pracovní podmínky, pokud jde o čistotu, ticho, vzhled pracoviště atd.? Co by se mohlo a mělo zlepšit?; 12. Co si představujete pod pojmem šťastný a úspěšný život?
- 6 Viz také příspěvek B. Bednařkové v tomto sborníku, zejm. poznámky 3.3 (a níže), 4.1.
- 7 O přepisu korpusových textů připravujeme studii, která by měla vyjít ještě v tomto roce v některém z odborných periodik.
- 8 Softwarový vyhledávací program určený pro práci s korpusovými daty.

OLOMOUC CORPUS OF SPOKEN CZECH (PRESENTATION OF THE RESEARCH PROJECT)

Summary

The aim of the contribution is not only to show the research project itself but also the present partial results gained during the procedures of recording and transcription of the language material. The contemporary methodological and conceptional rules on which Prague and especially Brno's spoken corpuses were built are presented. This study shows some of the needed modifications and changes based on specificities of the spoken language: modification of tran-

scription's rules, the quality of recording of dialogues, more detailed segmentation of sociolinguistic parameters, possibilities of corpus processors etc.

Translation © Seraj Toefy, 2004

PhDr. Petr Pořízka
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
porizkap@ffnw.upol.cz

FUNKČNOST ČESKO-SLOVENSKÝCH KONTAKTOVÝCH JEVŮ V SOUČASNOSTI

KVĚTOSLAVA MUSILOVÁ, MILOSLAVA SOKOLOVÁ

Kontaktné jazykové jevy jsou výsledkem interference jazykových systémů, které se vyvíjejí v přirozeném kontaktu. Lze je charakterizovat jako jistou konfiguraci jazykových a mimojazykových činitelů. (Buzássyová, 1995, Myjavcová 1996)

Více než 70 let dvojjazykové komunikace Čechů a Slováků ve společném státě bylo příčinou vzniku mimořádného množství kontaktních jevů, především ve slovní zásobě (méně v hláskosloví, tvarosloví a slovtvorbě). Proces vzájemného přejímání v takovém rozsahu byl umožněn také extrémní genetickou blízkostí obou jazyků. Jak známo, z důvodů společensko-politických se čeština vůči slovenštině nacházela v pozici silnějšího jazyka. Proto se také více kontaktních jevů vyskytuje ve slovenštině.

Většinu přejímaných lexikálních jednotek si jazyk přijímající hláskoslovně upraví (porov. přejímku z češtiny do slovenštiny: *dílčí – dielčí, přeličení – preličenie, pořádat – poriadat* apod., ze slovenštiny do češtiny: *výdobytok – výdobytek, kúpele – koupele, podujatie – podujetí* apod.). Některá slova se však zvláště ve slovenštině používají v původní podobě, přičemž nemusí jít vždy o slova citátová (porov. používání neupravených českých výrazů – *klik, klid, víčko, vyvenčit' (psa)* apod., citátové *vepřo-knedlo-zelo, nejsou lidi* aj.).

Ještě v době trvání federace provedla M. Sokolová (1991, 1995) rozsáhlý sociolingvistický výzkum funkčnosti bohemismů ve slovenštině.¹ Zjistila, že zde bohemismy fungují ve značné míře i v případě, že jsou to přejímky ve slovenštině z velké části nesystémové (*posilovňa, klid, víčko, drátenka* atd., z oblasti studentského slangu *průšvih, hrůza, ploužák, bouchač* atd.). Důvodem preferování podobných výrazů byla (podle respondentů) např. jazyková ekonomie (*díky, brýle, jabko*), estetické hledisko (*kartáč místo kefa*), větší jazyková přesnost, výstižnost (např. *šeredný, znelka, prádlo, vyvenčit' psa* místo *vyvetrat' psa*).

Po deseti letech rozdělení federace jsme se rozhodli prozkoumat komunikační funkčnost kontaktních variant – slovakismů – a jejich nekontaktních protějšků v češtině.

I když čeština registruje mnohem méně slovenských kontaktních jevů, přesto tyto jazykové prostředky podporují (resp. podporovaly) v češtině některé progresivní jazykové jevy – především ústup starých genitivních vazeb ve prospěch vazeb akuzativních (např. využívat *čeho*, využívat *co*), ústup jmenných tvarů adjektiv (je *zdráv*, je *zdravý*), z kontaktních lexikálních jednotek se uvádějí v češtině slova jako *železničář, koupele, namyšlený, dovolenka*,

rozlučkový, horko-těžko, zákruta, kávička, výdobytek, to se mi páčí, podujetí, nepremává, zapříčinit, nárokovat apod. (porov. např. Jedlička, 1974, Budovičová, 1984). Jak uvádí J. Zeman (1988), slovenské kontaktní jevy se začaly registrovat až tehdy, když nabyly celonárodního rozšíření. Dříve se zkoumaly výjimečně, a to na úrovni sociolektu národnostně smíšených skupin.

Mnohé slovakismy přetrvávají v textech psaných i mluvených dodnes, přestože jejich užívání je podpořeno přímým kontaktem se slovenštinou jen minimálně. Vyskytují se s různou frekvencí. V médiích jsou velmi rozšířené předložkové vazby *nad ránem*, *být na čele*, substantiva *rozlučka*, *dovolenka* (a jejich deriváty *rozlučkový*, *dovolenkový*, *dovolenkář*, *dovolenkovat*), *hrozno*, *psychiatrička*, (*náš*) *z pavodajce*, *středobod*, *tovar*; dále spojení *být na vině*, slovesa *vlámat se někam*, *strážit něco/někoho*, adjektivum *natěšený*, adverbium *natěšeně*, spřežka *horko-těžko*; na texty sportovní publicistiky je vázáno substantivum *bitkař*, méně frekventovaný je výraz *lyžovačka* – vyskytuje se v projevech mluvených, ale i v psané podobě, např. v televizním pořadu Panorama na ČT2.²

Zaznamenali jsme také řadu slov a spojení citátových (hláskově neupravených i částečně přízpůsobených), podle očekávání především u střední a starší generace (např. s nimi je to *nažívání* bez problémů, sportovní *podujetí* / *podujatie*, linka *nepremává*, je jich *priveľa*, musíme *sa pozrieť*, *pračka* už začíná *plákat*, *naozaj* to tak *vyzerá* apod.). O to více nás překvapila frekvence podobných (převážně citátových) výrazů z úst moderátorů komerčních rádií (např. tato skladba *se mi páčí*, je to *súrné*, užívání tázacího *čo*, záporky *nič*, podivového a ujišťovacího *naozaj* a také spojení *eště raz*). S rozvojem bulvárního tisku se v rádiích tohoto typu (ale i jinde) stále častěji uplatňuje výraz *pikoška* (např. Řeknu vám o ní ještě jednu *pikošku*.)³

Vedle těchto výrazů a spojení užitých se zjevnou motivací ozvláštnit mluvený projev můžeme i v nekomerčních médiích slyšet dnes již „neutrální“ „vysíláme *oznamy* posluchačů“ nebo „zapínám telefonní *odkazovač*“.⁴

Pro zjištění reálného stavu používání a hodnocení kontaktních prostředků a jejich nekontaktních variant samými uživateli jsme zvolili sociolingvistickou dotazníkovou metodu. Prostřednictvím dvou dotazníkových šetření (červen – říjen 2002) jsme získali potřebné údaje; uvádíme pouze ty z nich, které se ukázaly jako statisticky významné.

První dotazníkové šetření (dále „dotazník“) zahrnovalo široké spektrum respondentů (910 dotazovaných), druhé šetření bylo zaměřeno na stejnorodou skupinu (98 respondentů) – dále „anketa“. Obě šetření se lišila také svou strukturou a rozsahem.

DOTAZNÍK

Průzkumu se zúčastnilo 910 respondentů (467 z Čech, 443 z Moravy), z toho 561 žen a 346 mužů (3 respondenti tuto rubriku nevyplnili). Respondenti tvořili tři věkové skupiny: 11–15 let (273 respondentů), 16–19 let (378 respondentů), nad 19 let – horní věková hranice nebyla omezena (234 respondentů). Formulace otázek a výběr jazykového materiálu byly přízpůsobeny především mladší věkové kategorii. U většiny otázek respondenti volili z nabízených odpovědí (např. rozumím dobře, částečně, nerozumím); odpovědi na ostatní otázky (otevřené) formulovali respondenti sami. Vyhodnocení údajů z dotazníků bylo provedeno pro všechny

respondenty dohromady, pro každou věkovou skupinu zvlášť a také pro oblast Čech a oblast Moravy. (Statistické údaje uvádíme v procentech validních.)⁵

Dotazník měl dvě části: první obsahovala kromě základních demografických údajů (pohlaví, věk, bydliště, vzdělání) také údaje o vnějších faktorech relevantních pro výskyt slovenských kontaktních jevů: komunikační kód v rámci rodiny, příbuzenské nebo přátelské vztahy se slovenskými rodilými mluvčími, intenzita těchto kontaktů, subjektivní posouzení komunikační kompetence ve vztahu ke slovenštině, četba slovenských textů, sledování slovenských pořadů, potřeba překladů ze slovenské beletrie, z odborné literatury, potřeba dabingu, posouzení vhodnosti kontaktu se slovenštinou ve výuce během školní docházky (na základní a střední škole). Druhá část, jazyková, zjišťovala frekvenci užívání kontaktních a nekontaktních variant a jejich hodnocení.

Dříve než přikročíme ke komentování jazykové části dotazníku, uvedeme některé obecnější závěry charakterizující soubor 910 respondentů. (Pro lepší přehlednost údajů odlišujeme respondenty z Moravy a z Čech zkratkami M a Č.)

– Při komunikaci v rodině používají téměř všichni češtinu (99,3 %), pouze tři respondenti uvedli slovenštinu a 3 respondenti vietnamštinu (žáci ZŠ).

– *Příbuzné* na Slovensku má 352 respondentů (= 38,7 %), z toho 32,1 % českých a 45,6 % moravských respondentů).

– Často *navštěvuje Slovensko* z celkového počtu pouze 35 respondentů, tj. 3,9 % (Č 2,8 %, M 5 %), občas 439 respondentů, tj. 48,2 % (Č 47, 3%, M 53,4 %), Slovensko *nenavštěvuje* 47,7 % respondentů (Č 53,5 %, M 41,6 %).

– Téměř všichni dotazovaní se vyjádřili k otázce „*Co vás napadne, když se řekne Slovensko?*“. V Čechách to bylo 89,5 % respondentů a na Moravě 91,2 %. Mladší jmenovali především hudební skupiny, zpěváky a sportovce, mnoho z nich si uvědomilo blízkost obou jazyků, také uváděli rozdělení Česko-Slovenska; tento akt rozdělení komentovala především generace, která aktivně zažila federaci. Ale i mnohem mladší lidé hodnotili tuto událost jako zbytečnou, protože „se stejně setkáme v Evropské unii“, a vyjmenovávali komplikace, které přinesla hranice mezi oběma státy.

– *Subjektivní posouzení perceptivní kompetence* ve vztahu ke slovenštině vypadalo takto: 613 respondentů (= 67,4 %) rozumí dobře, 261 respondentů rozumí částečně (28,7 %), to znamená, že většině dotazovaných nedělá porozumění problémy. Rozdíl mezi Čechami a Moravou není velký. Dobře rozumí 74 % Moravanů a 61 % Čechů, částečně rozumí 22,6 % Moravanů a 34,5 % Čechů. Větší roli zde samozřejmě hraje věk: nad 19 let 88,5 % respondentů rozumí dobře a 8,1 % částečně (viz graf č. 1).

– Většina dotazovaných *nečte slovenský tisk ani slovenskou literaturu* – především proto, že nemají možnost se s takovými texty setkat.

– Dostupnost *slovenského vysílání* je ve srovnání s dostupností psaných textů mnohem lepší (i když ne ideální), proto také 43 % Moravanů a 17 % Čechů sleduje televizní pořady na okruzích STV1, STV2 a Markíza – především pořady sportovní, publicistiku, hudební pořady pro mládež a soutěže. Z hlediska věkového složení vzorku byla největší sledovanost zaznamenána u respondentů starších než 19 let (39,8 %).

– Zvláštní místo mezi texty zaujímají „mikrotexty“ na výrobcích denní spotřeby. Je překvapující, kolik respondentů čte jejich slovenské mutace: podle statistických údajů je to celkem 78,9 % respondentů (o něco více v Čechách než na Moravě). Čte je hlavně mladší generace:

mládež do 15 let – 80,6 %, od 16 do 19 let 80,4 %, nad 19 let 73,1 %. Starší ročníky poznamenávají, že jsou pro ně tyto texty psány příliš drobným písmem, proto je nepřečtou (viz graf č. 2).

– *Překlad slovenské umělecké literatury* do češtiny považuje za nutný 252 respondentů (= 27,7 %), jako zbytečný a rušivý jej vnímá 648 respondentů (= 71,6 %). Situace na Moravě a v Čechách se příliš neliší – překlady by však více uvítali Češi než Moravané (je to rozdíl 5 %). Důležitější faktor je zde věk: za nutný považuje překlad do češtiny přibližně 32 % respondentů do 19 let, ti starší pouze v 16 % (viz graf č. 3).

– *Překlad odborné literatury* preferuje mnohem více respondentů – 72,6 % (a opět o něco více v Čechách), z toho respondenti 11–19letí 72 %, nad 19 let 60,3 % (viz graf č. 4).

– *Dabing slovenských filmů* do češtiny považuje za zbytečný a rušivý velká většina respondentů (75,4 %) – na Moravě 78,6 %, v Čechách 72,5 %. Pouze 6,4 % respondentů nad 19 let se zdá dabing nutný, u mladší generace toto procento stoupá na 35,6 % (skupina do 15 let), 16–19letí by dabing uvítali v 25,9 % (viz graf č. 5).

– Poslední otázka v první části dotazníku měla zjistit názor respondentů na účelnost *zařazení slovenských textů* (mluvených i psaných) spolu se stručným poučením o tomto jazyce do výuky *na základní a střední škole* (v rámci literární nebo hudební výchovy apod.). Zajímalo nás, jestli mladší respondenti, kteří hodnotí svou percepční kompetenci jako částečnou, projeví zájem o poučení o slovenštině. Neprokázala se však statisticky významná závislost těchto proměnných; naopak mnozí z nich se domnívají, že není třeba zařazovat slovenštinu do výuky, protože „slovensky rozumí každý“. Situace v celém souboru respondentů byla následující: slovenské texty ve výuce by uvítalo: *na střední škole* 67 % dotazovaných z Moravy a 61 % z Čech; již *na základní škole* 59,1 % respondentů z Moravy a 54,6 % z Čech. Při záporné odpovědi (= nezařazovat) respondenti argumentovali především tím, že „slovensky rozumí každý“, a často také upozorňovali na přetíženost osnov na základních i středních školách.

Při sestavování jazykové části dotazníku jsme vycházeli ze skutečnosti, že vzorek respondentů bude různorodý nejen věkově a druhem vzdělání, ale také vztahem k jazyku. Z toho důvodu jsme se snažili zvolit takovou „terminologii“, aby byli všichni respondenti schopni jazykovou část vyplnit (např. jsme se vyhýbali pojmům jako slovakismus, (ne)kontaktní varianta). Respondentům byly předloženy k posouzení krátké věty obsahující jevy kontaktní i nekontaktní (např. *Jen tak tak to stihneme. Horko-těžko to stihneme.*). Měli uvést, zda určitý jazykový prostředek užívají/neužívají, jestli jej hodnotí jako běžný, jako nespisovný (nesprávný) nebo jako umělý (nepřirozený).

Záměrně jsme zařadili ty kontaktní jevy, které nebyly kodifikovány, avšak používají se v různé míře v projevech mluvených i psaných (lexikální slovakismy: adjektiva *rozlučkový, dovolenkový, natěšení* (fanoušci), substantiva *bitkař, dovolenka, hrozno, lyžovačka, oznamy, pikoška, podujetí, psychiatricka*, slovesa *páčí se mi to, nepremává, stráží, vlámat se* a adverbium *horko-těžko*, předložková spojení *je na čele, byl na vině, nad ránem*, slovesné vazby (konkurence akuzativu) *dosáhnout co, využít co*.

Je známou skutečností, že důležitým faktorem podporujícím komunikativní efektivnost kontaktních variant je jejich interlingvální a intralingvální shoda (v našem případě překrývání slovakismů a dialektismů – moravismů). Frekvence užití se zvyšuje i tehdy, má-li daný kontaktní jev oporu v jazykovém systému přijímacího jazyka – jeho spisovné podoby, významnou

roli mají také dynamické tendence v jeho hovorové varietě, zvláště univerbizace. Některé přejímky jsou podmíněny tím, že v jazyce zaplňují „prázdná místa“ – to se týká např. kontakto-
variant *dovolenka*, *rozlučka*, od nichž lze tvořit deriváty *dovolenkový*, *dovolenkář*, *dovolenkovat*, *rozlučkový*, což jejich nekontakto-
varianty nedovolují.

Z průzkumu vyplynulo, že ne všechny kontakto-
varianty, které splňují uvedené parametry, mají očekávanou frekvenci užití. Graf č. 6 znázorňuje poměr kontakto-
variant vztahu k jejich užívání v celém zkoumaném souboru respondentů. Je vidět, že některé kontakto-
varianty, zvláště citátového charakteru, jsou na ústupu (*podujetí*: 4,1 %, *vlámat se někam*: 15,7 %, někdo *stráží* něco: 18,5 %, *linka nepremává*: 15,5 %, *páčí se mi to*: 20 %), jiné kontakto-
varianty si v různé míře konkurují (*rozlučkový* večírek – večírek *na rozloučenou*, dosáhnout *lepší výsledky* (akuz.) – dosáhnout *lepších výsledků* (gen.), *využívat tyto informace* (akuz.) – *využívat těchto informací* (gen.), *bitkař – rváč*, *byli natěšení – těšili se*, *na čele pelotonu – v čele pelotonu*, *nad ránem – k ránu*). Kontakto-
varianta *psychiatricka* dokonce vytlačila svůj nekontakto-
variant *psychiatryně* (poměr 77,6 % : 7,3 %), podobně akuzativní vazba slovesa *využívat* převládla nad vazbou genitivní (poměr 86,1 % : 76,8 %). Naproti tomu slovakismus *pikoška*, jehož tvar má oporu ve velmi rozšířeném jevu – univerbizaci, dosáhl pouze 8,3 % užití. Překvapivé bylo také zjištění, že se ve zkoumaném souboru jevů neprojevila vyšší frekvence substantiva *dovolenka* (13,3 %), ale také adjektiva *dovolenkový* (5,6 %), přestože desubstantivní adjektivní atribut je v češtině produktivnější než atribut nekongruentní (*dovolenkový kufř – kufř na dovolenou*), porov. např. Fr. Štícha (1995).⁶

Hodnocení jednotlivých výrazů a vazeb samými respondenty – běžné, nespisovné (nesprávné), umělé (nenáležitě) – kopíruje frekvenci užívání těchto jazykových prostředků (viz graf č. 6). Kontakto-
varianty s nejnižší frekvencí, a to nejen citátového charakteru, jsou nejčastěji hodnoceny jako „nespisovné (nesprávné)“ a navíc „umělé (nepřirozené)“; respondenti, kteří tyto výrazy používají, je hodnotí většinou jako nespisovné (nesprávné), ale nikoli „umělé (nepřirozené)“. S narůstajícími procenty užití logicky přibývá hodnocení „považují za běžné“ (i když třeba zároveň nespisovné).

Některé dvojice výrazů a vazeb existují vedle sebe v celkem vyronaném poměru, přičemž většinou kontakto-
varianta má nižší procento užití než nekontakto-
varianta (*nad ránem* 50,3 % – nekontakto-
varianta *k ránu* 93,2 %) – viz graf č. 6. Znamená to, že velké procento respondentů užívá kontakto-
variantu i její nekontakto-
variant téměř paralelně a hodnotí oba výrazy většinou jako „běžné“, nikoli nespisovné (*horko-těžko – jen tak tak*, *nad ránem – k ránu*, *byli natěšení – těšili se na něco*); u slovesné vazby *využíváme co – využíváme čeho* jsme zaznamenali dokonce vyšší procento užití varianty kontakto-
varianty (s akuz.) – 86,1 % – oproti nekontakto-
varianty (s gen.) – 76,8 %. V této souvislosti stojí za zmínku fakt, že nekontakto-
variant *psychiatryně* byl většinou respondentů hodnocen jako nespisovný, nepřirozený, což se projevilo v preferenci varianty kontakto-
varianty – *psychiatricka*.⁷

U posledních dvou příkladů (akuz. vazba *využívat co a psychiatricka*) můžeme již hovořit o vývojové tendenci, kdy uživatelé jazyka pocítují užití expandujícího prostředku jako aktuálnější a bezpříznakové. Jde o noremní dynamiku, která by měla být podnětem k přehodnocení současné kodifikace (Kořenský, 2001).

Pokud jde o vzájemný vliv jednotlivých proměnných v jazykové části dotazníku, některé z nich se ukázaly jako statisticky významné, nejmenší vliv měla proměnná „pohlaví“.

Podle očekávání starší respondenti (nad 19 let) častěji pokládají překlady a dabing slovenských textů do češtiny za zbytečné a rušivé. Rovněž ve větší míře používají kontaktních variant (slovakismů), zvláště slov a spojení citátových. Svou schopnost rozumět slovenštině hodnotí jako dobrou, bezproblémovou.

Místo bydliště respondentů (oblast Čech, oblast Moravy) nemělo zásadní vliv na ostatní proměnné. Vzhledem k teritoriální blízkosti Moravy a Slovenska jsme předpokládali mnohem vyšší frekvenci kontaktních jazykových jevů; rozdíl mezi těmito oblastmi však nebyly velké: naopak podle statistických výsledků substantivum *hrozno* (nekontaktní varianta *hrozny*), které má oporu v dialektu na moravsko-slovenském pomezí, se užívá více v Čechách než na Moravě (Č 8,5 % : M 4,1 %).

Vliv pohlaví byl prokázán pouze v jazykové části dotazníku, a to u frekvence užívání kontaktní varianty *bitkař* (15,1 % žen : 23,6 % mužů).

ANKETA

Zatímco „dotazník“ (910 respondentů) byl zaměřen i na laickou veřejnost, cílem ankety bylo získat informace od stejnorodé skupiny respondentů – prestižních uživatelů spisovného jazyka; byli to studenti PdF UP v Olomouci, převážně bohemisté (98 respondentů), jejich věkový průměr byl 21 let.

Anketa obsahovala 20 výrazů a vazeb (v krátkém kontextu), z toho 18 kontaktních variant (některé byly stejné jako v dotazníku – viz dále) a dva výrazy nekontaktní, jeden český a jeden slovenský, které spadají do kategorie „neologismy“: čes. slangové *krimoška* (substantivum vzniklé univerbizací ze spojení „kriminální film, povídka ap.“, vyskytuje se v mládě – porov. *Nová slova v češtině*, 1998) a rovněž slangový výraz slovenský – *kukláč* (označení příslušníka speciální zásahové jednotky), který je poměrně frekventovaný ve vstupech slovenských reportérů do publicistických pořadů české televize (např. v komentářích Eugena Kordy pro stanici Nova).

Vedle četnosti užití kontaktních variant a výrazů nekontaktních anketa zjišťovala, které jazykové prostředky z tohoto souboru respondenti považují za slovakismy, tedy za jevy kontaktní (viz grafy 7 a 8).

Jak už bylo řečeno, část jazykového materiálu byla stejná jako v dotazníku: *lyžovačka*, *horko-těžko*, *pikoška*, *rozlučka* (v dotazníku adjektivum *rozlučkový*), *strážit*, *nad ránem*, *psychiatricka*, *dovolenkový*, *natěšený*, *oznamy*, *bitkař*, *vlámat se, na čele*, *hrozno*, *na vině*, *páčit se*; k nim byly přiřazeny výrazy *namyšlený*, *kávička*, *krimoška* a *kukláč*.

Pokud jde o frekvenci užití výrazů, především nás zajímalo, jakou „šanci“ má slovenské substantivum *kukláč* stát se kontaktním výrazem, protože v češtině v podstatě neexistuje neoficiální jednoslovné (a výstižné) označení příslušníka URNA (útvár rychlého nasazení); zaznamenali jsme spojení „ti v kuklách“, případně „komando“, v tisku jsme se (jedenkrát) setkali s univerbizovaným „urňák“ (*MF Dnes*) – toto označení však vzbuzuje i jiné asociace (se substantivem „urna“), proto se nám nezdá příliš vhodné. Proti našemu očekávání výraz *kukláč* používá (zatím?) jen velmi málo respondentů z našeho vzorku (2 %) a nenašli jsme jej ani v *Českém národním korpusu*.

Statistické výsledky ukázaly (graf č. 7), že nejpoužívanějšími kontaktními variantami jsou

adjektiva *namyšlený* (96,9 %), *natěšený* (78,6 %) a spřežka *horko-těžko* (83,7 %). Více než polovina respondentů používá substantivum *rozlučka* (65,3 %), *kávička* (56,1 %), spojení *nad ránem* (59,2 %), *být na vině* (55,1 %) a substantivum *psychiatrická* užívá 50 % respondentů. Nejmenší četnost jsme zaznamenali u výrazů *kukláč* (2 %), čes. *krimoška* (4,1 %), *oznamy* (5,1 %), *pikoška* (6,1 %) a některých dalších; graf č. 7 ukazuje, že právě tyto málo frekventované kontaktní výrazy (a také čes. *krimoška*) jsou za slovakismy považovány nejčastěji. Naproti tomu výrazy nejpoužívanější (viz) natolik v češtině „zdomácněly“, že mnozí respondenti je již ani jako slovakismy nepocítí (porov. graf č. 7 a 8).

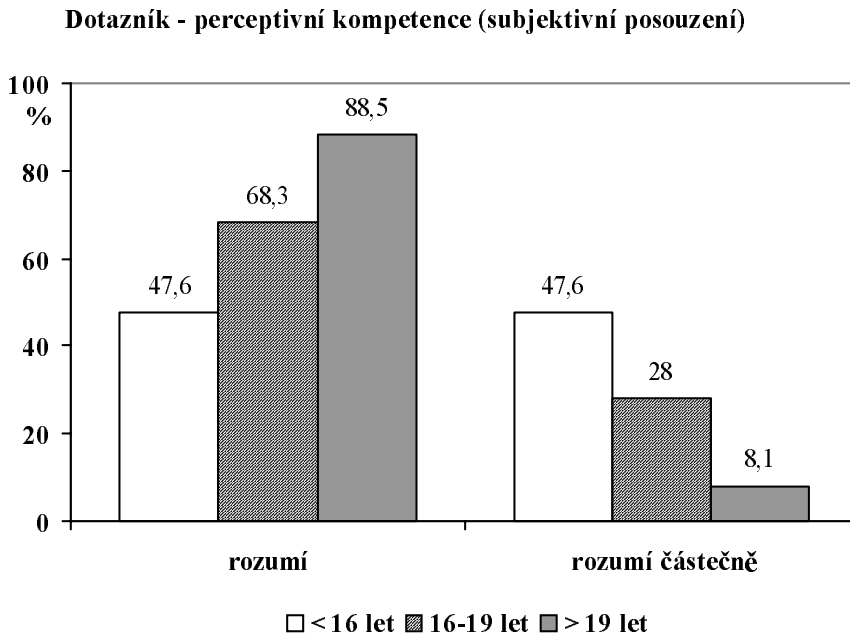
Vraťme se nyní k frekvenci užívání kontaktních prostředků, které byly v anketě i v dotazníku stejné (15 výrazů); skupinu respondentů z „ankety“ jsme porovnali s věkově odpovídající skupinou respondentů z dotazníku, tj. starších než 19 let. Poněvadž šlo o skupiny odlišné počtem (98 dotazovaných z ankety – dále A, a 234 z dotazníku – dále D), porovnání výskytu používaných výrazů ve skupinách bylo prováděno pomocí programu STATISTICA 6 procedurou pro rozdíl mezi dvěma poměry (na hladině významnosti $p = 0,05$); tabulka č. 1 ukazuje, že některé výrazy mají v obou skupinách frekvenci velmi podobnou, zvláště *nad ránem* (D 61,4 % : A 59,2 %), *strážit* (D 22,5 % : A 22,4 %) a *oznamy* dokonce stejnou (D 5,1 % : A 5,1 %). Naopak největší rozdíly v užívání byly zjištěny u substantiva *psychiatrická* (D 79,7 % : A 50 %), u předložkové vazby *být na čele* (D 60,8 % : A 9,2 %) a u adjektiva *natěšený* (D 62,2 % : A 78,6 %). Jinými slovy – respondenti s profesním vztahem k jazyku užívají výraz *psychiatrická* a spojení *být na čele* mnohem méně, ale frekvence výrazu *natěšený* je v této skupině o 16,4 % vyšší; stanovení příčiny by se však pohybovalo v oblasti spekulací.

ZÁVĚR

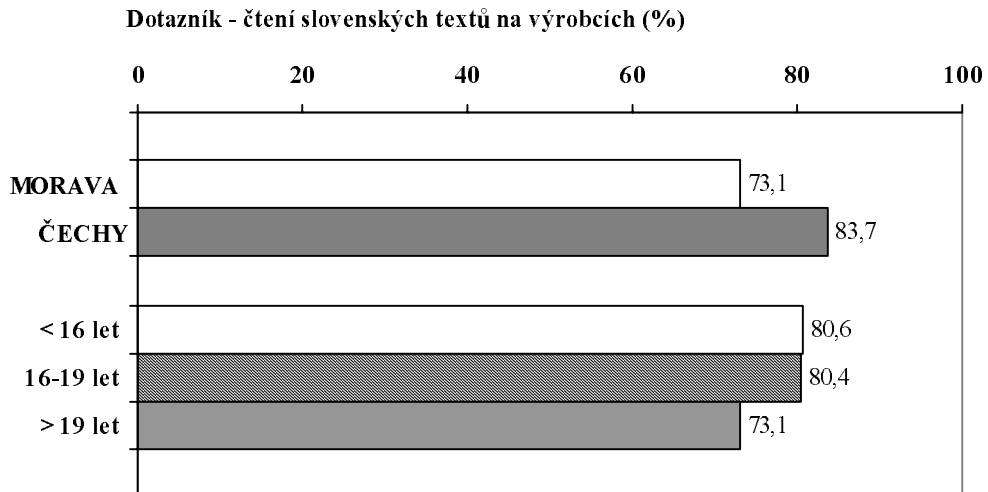
Na základě statistické analýzy jsme konstatovali současný stav v užívání některých česko-slovenských kontaktních (a nekontaktních) variant v češtině. Jsme si vědomi toho, že každé dotazníkové šetření vede k určitému zjednodušení; uvedené výsledky však představují podklad pro sociolingvistický výzkum v dalších obdobích. Teprve čas ukáže, jestli vzhledem k divergentnímu vývoji obou jazyků po rozdělení federace začnou kontaktní varianty (slovakismy) výrazně ustupovat, zvláště slova a spojení citátová, anebo některé z nich zůstanou součástí slovní zásoby češtiny (porov. vysokou frekvenci užití výrazů a předložkových vazeb jako *namyšlený*, *natěšený*, *psychiatrická*, *rozlučka*, *horko-těžko*, *nad ránem* apod.).

S ohledem na to, že v České republice nachází pracovní uplatnění stále více Slováků a také na vysokých školách jich studuje stále vyšší procento, nedá se vyloučit ani vznik nových česko-slovenských kontaktních variant.

Grafč. 1

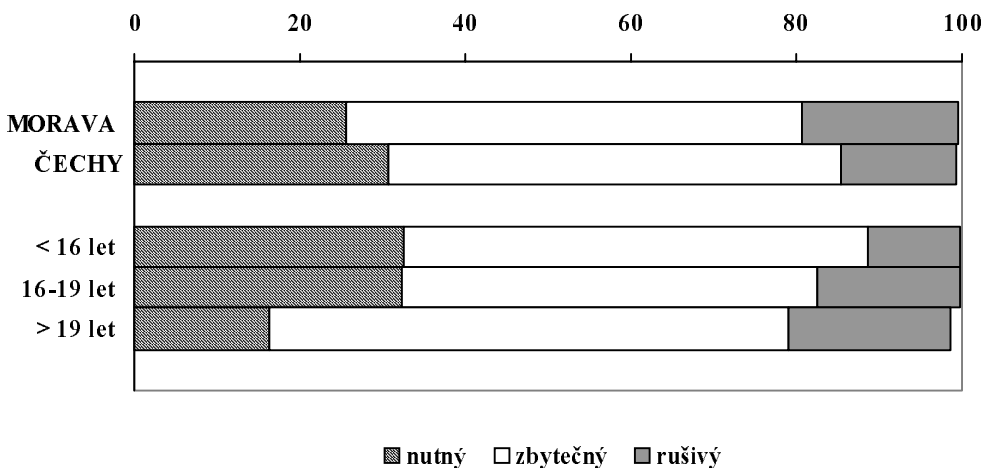

Grafč. 2

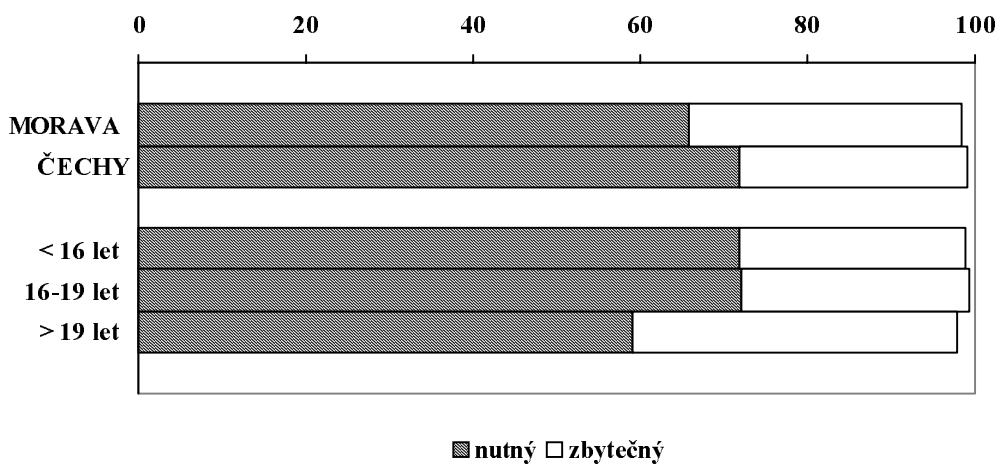
Grafč. 3

Dotazník - překlad slovenské umělecké literatury do češtiny (%)

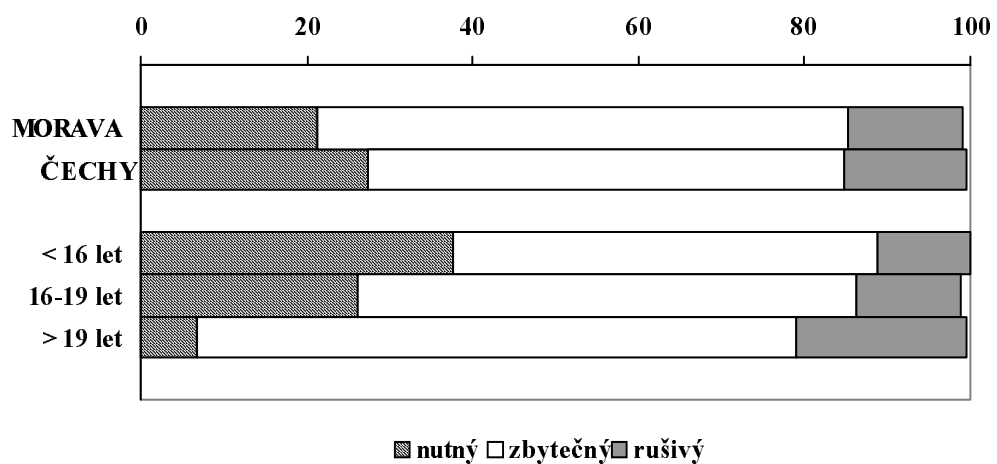
Grafč. 4

Dotazník - překlad slovenské odborné literatury do češtiny (%)

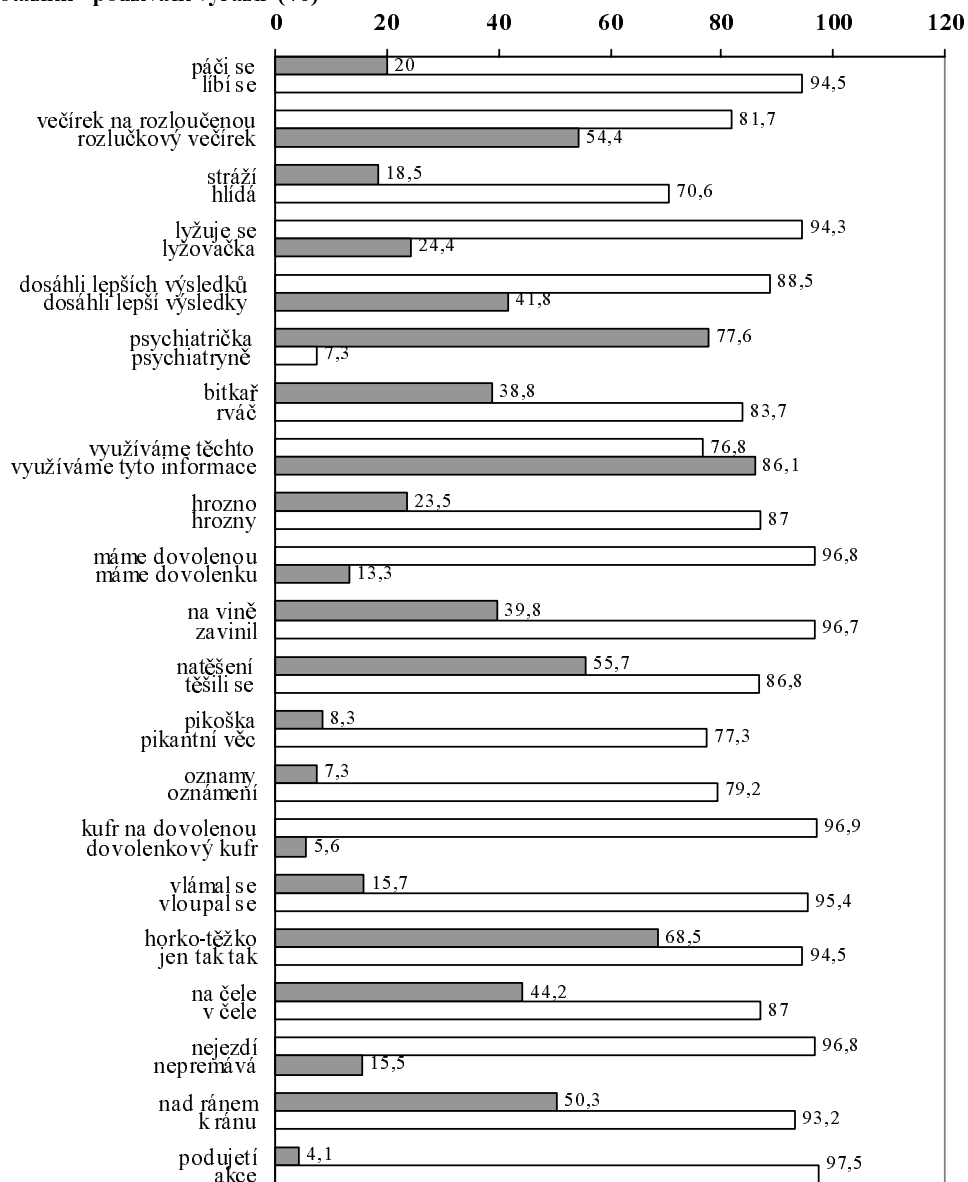
Grafč. 5

Dotazník - dabing slovenských filmů do češtiny (%)

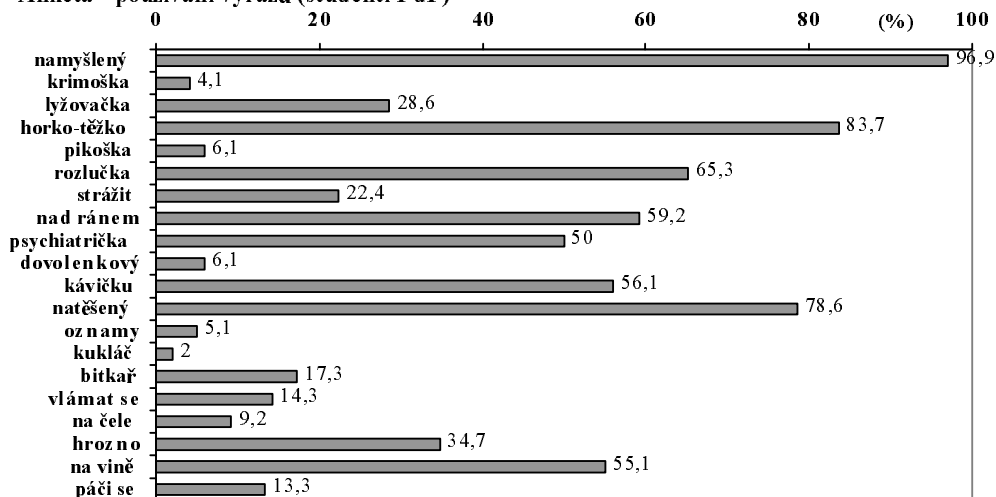
Graf č. 6

Dotazník - používání výrazů (%)

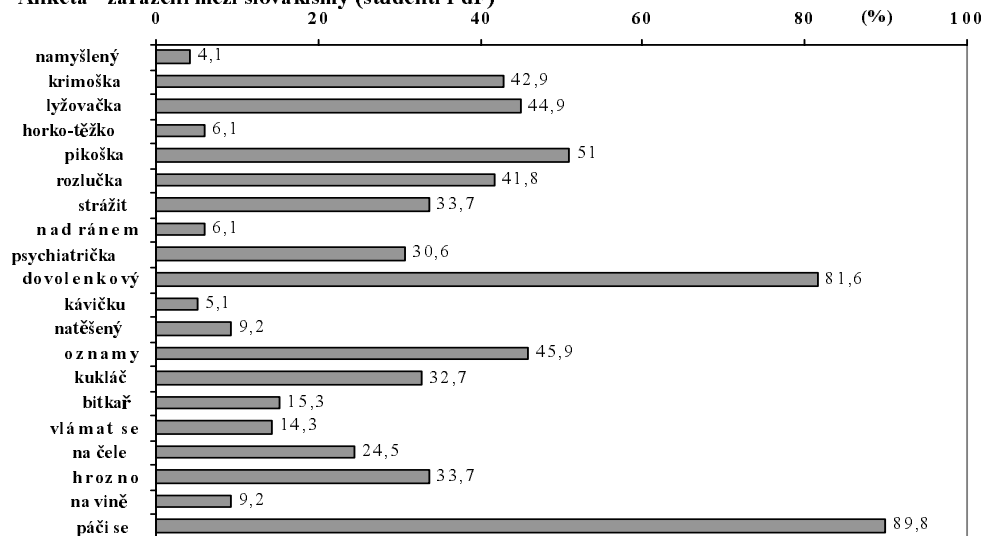
Graf č. 7

Anketa - používání výrazů (studenti PdF)

Graf č. 8

Anketa - zařazení mezi slovakismy (studenti PdF)

Tabulka č. 1

	používání výrazů	dotazník 234 nad 19 let [%]	anketa 98 prům. 21 let [%]	p
1	lyžovačka	35,5	28,6	0,2251
2	horko-těžko	87,2	83,7	0,4001
3	pikoška	10,3	6,1	0,2248
4	strážit	22,5	22,4	0,9842
5	nad ránem	61,4	59,2	0,7085
6	psychiatrička	79,7	50	0
7	dovolenkový	15,6	6,1	0,0188
8	natěšený	62,2	78,6	0
9	oznamy	5,1	5,1	1
10	bitkař	26,6	17,3	0,0708
11	vlámat se	23,9	14,3	0,0512
12	na čele	60,8	9,2	0
13	hrozno	29,5	34,7	0,3509
14	na vině	50	55,1	0,397
15	páči se	19,9	13,3	0,1539

LITERATURA

- Budovičová, V.: *Dvojazyková komunikácia v slovenčine a češtine*. In: Jazykovedný časopis. 1993, 44, s. 92–108.
- Buzássyová, K.: *Aspekty kontaktov slovenčiny a češtiny*. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Ed. S. Ondrejovič, M. Šimková. Veda, SAV, Bratislava 1995, s. 163–182.
- Kořenský, Jan: *Čeština a čas*. In: Čeština – univerzália a špecifika 3. Ed. Z. Hladká, P. Karlík. MU Brno 2001, s. 65–72.
- Náběková, M.: *Slovakizmy v súčasnej češtine*. In: Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Ed. J. Hvišč. Bratislava: T.R.I. Medium 2000, s. 212–221.
- Musilová, K.: *Česko-slovenský a slovensko-český pasívni bilingvismus ve změněných jazykových podmínkách*. Ref. na 4. mezinárodní konferenci o komunikaci. UMB, Banská Bystrica 2000. (V tisku)
- Myjavcová, M.: *Slovenčina v kontakte so srbčinou*. In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Ed. S. Ondrejovič. Veda, SAV Bratislava 1996, s. 95–140.
- Sokolová, M.: *Komunikatívna efektívnosť českých kontaktných javov v súčasnej slovenčine*. In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Red. P.Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 232–242.
- Sokolová, M.: *České kontaktné javy v slovenčine*. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Ed. S. Ondrejovič, M. Šimková. Veda, SAV, Bratislava 1995, s. 188–206.
- Štícha, Fr.: *Desubstantívni adjektívni prívlastek v súčasnej spisovnej češtině*. In: Naše řeč, 78, 1995, s. 225–235.
- Zeman, J.: *K jazykovým kontaktům mezi češtinou a slovenštinou*. In: Funkční lingvistika a dialektika. Lingvistika XVII / 1. Praha, ÚJČ 1998, s. 172–175.

POZNÁMKY

- 1 Výzkum proběhl v r. 1990 dotazníkovou metodou. 414 slovenských respondentů se v jazykové části dotazníku vyjádřilo ke 330 kontaktním a nekontaktním jevům.
- 2 Relace Panorama podává přehled o povětrnostních podmínkách na našich horách, a to formou obrazového záznamu komentovaného titulky.
- 3 Na rozdíl od předchozích příkladů slovakismů si můžeme položit otázku, jestli jde skutečně o jazykový jev interlingvální, anebo o paralelní vývoj v obou jazycích.
- 4 Dalším zdrojem materiálu je *Český národní korpus*.
- 5 Statistickou analýzu dotazníku i ankety provedla RNDr. M. Kršková z CVT UP v Olomouci.
- 6 Pro rozsáhlejší soubory respondentů (kolem tisíce), kam spadá i náš dotazník, je stanovena hladina statistické významnosti 10 %.
- 7 Ústup kodifikovaného sufixu *-yně* se projevil také v testech u přijímací zkoušky na obor český jazyk (PdF UP, akad. rok 2002–2003), kdy desítky uchazečů tvořily přechýlenou podobu od „psychiatr“ *psychiatricka*.

FUNCTIONNING OF LINGUISTIC CONTACT PHENOMENA IN CONTEMPORARY CZECH AND SLOVAK

Summary

As a result of the 70-year-old existence of a common state of Czech and Slovak peoples, many contact phenomena, borrowings from the other language continually appeared in both languages. They are not only lexical borrowings, but also phonetic/phonologic, morphologic and word-formation phenomena. In the years of the existence of Czechoslovakia, Czech kept the position of the stronger and more influential language; more borrowings were therefore found in Slovak. Nevertheless, Czech also had its borrowings – slovakisms. Authors of the treatise tried to find out whether, 10 years after the Czech and Slovak Federative Republic had been abolished, slovakisms are still used by Czech native speakers. They used a questionnaire to obtain necessary information. They claim that some of older borrowings from Slovak are still used by Czech communicants. They are aware though, that these will probably be used less frequently in future and might even disappear from the contemporary Czech vocabulary.

Translation © Josef Línek, 2004

PhDr. Květoslava Musilová, Dr.
Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc, ČR

Doc PhDr. Miloslava Sokolová, CSc.
Katedra slovenského jazyka a literatury
Filozofická fakulta Prešovské univerzity
17. novembra 1
080 00 Prešov, SR

© Květoslava Musilová, Miloslava Sokolová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

LITERATURA

MORAVSKÉ KANCIONÁLY V KONTEXTU KULTURNÍCH PROUDŮ PŘEDBĚLOHORSKÉ EPOCHY

JAN MALURA

Pouhý výčet kancionálů, které v předbĚlohorské epoše (v době humanismu a renesance) vznikly na Moravě, nebo s tímto prostorem závažněji souvisely, by doložil, že jde o slovesný a hudební fenomén, jenž má pro moravskou kulturu zvláštní význam. V našem příspěvku však nepůjde o kvantitu, pokusíme se ukázat diferenciaci této tvorby i skutečnost, jak se v ní zrcadlí náboženské a kulturní proudy doby. Zajímá nás vnitřní spojitost kancionálové tvorby s osobitým kulturním, popř. národnostním vývojem Moravy v raném novověku.¹

Není pochyb o tom, že moravská kulturní realita byla v 16. století mocně poznamenána náboženským vývojem, především reformačním hnutím. Rovněž nelze zpochybnit, že klíčové místo v literárním vývoji Moravy 16. století patřilo **jednotě bratrské**. Není nutné podrobněji rozebírat známá fakta: obdivuhodná řada moravských bratrských kancionálových tisků byla zahájena v roce 1564 tzv. *Ivančickým kancionálem*,² který byl chápán jako definitivní verze bratrského kancionálu a stal se tak pevným základem pro všechna další vydání, jež se poté uskutečňovala v Kralicích.³ Je všeobecně známé, že za těmito tisky stáli především moravští bratři a zvláště **Jan Blahoslav**, osobnost, která vnesla humanistické tendence do literárních aktivit jednoty. Humanistické principy lze odhalit i v jeho pečlivém korigování bratrských písní, jež se řídilo především požadavky jazykové správnosti a slohové uměřenosti. Zůstává otázkou, jak konkrétně se humanismus projevil v Blahoslavově vlastní hymnografické tvorbě, která by si zasloužila důkladnější literárněvědnou analýzu (Blahoslav je autorem asi 70 duchovních písní).⁴

Významným a specifickým rysem bratrské hymnografie je skutečnost, že ji provázela promyšlená literárněhistorická, kritická a částečně i teoretická reflexe. Bylo to opět zásluhou Jana Blahoslava: anonymitu jednotlivých kancionálových textů spolehlivě ruší jeho rukopisný *Rejstřík skladatelů bratrských písní* (zapsaný v *Aktech jednoty bratrské*), ojedinelý literárněhistorický pramen. Literárněteoretický a muzikologický protějšek kancionálu, který vznikl zároveň jako přípravný spis k němu, je Blahoslavova *Muzika*, přesněji řečeno její přídávky, kde jsou na základě konkrétního písňového materiálu postulovány zásady poetiky duchovní písně. A nakonec máme k dispozici *Gramatiku*, v níž Blahoslav přináší mj. hodnocení jednotlivých básnických výtvorů *Ivančického kancionálu*. Díky unikátnímu Blahoslavovu rejstříku můžeme mezi masou bratrských hymnografických výtvorů objevit i další moravské autory. Je mezi nimi především **Adam Šturm z Hranic**, jehož Blahoslav hodnotí jako velmi nadaného básníka, ale má výhrady k jeho neškolenému stylu. Právě tento autor, spojený především s Hranicemi a Lipníkem n. Bečvou, je ovšem tvůrcem, který přináší v rámci dosti unifikované bratrské hymnografie poměrně osobité skladby (přispěl do *Ivančického kancionálu* 38 písněmi).⁵

Velmi specifický směr bratrské poezie reprezentuje svérázná osobnost jednoty, kterou nepochybně byl **Jiří Strejc**. S tímto autorem, jenž pocházel ze Zábřehu n. Moravě, ale byl svázán především s bratrským sborem v Hranicích a zastával v jednotě významné posty, se nám dostává na scénu další z klíčových náboženských proudů doby, a to **kalvinismus**. V rámci jednoty je Strejc nejvýraznější představitel kalvinistických tendencí,⁶ k nimž ostatně jednota přirozeně a zákonitě postupně směřovala. Do literárních dějin zasáhl jako autor úplného cyklu písňových parafrází žalmů (*Žalmové aneb Zpěvové sv. Davida*, Kralice 1587), jenž sice není kancionálem v pravém slova smyslu, ale bezprostředně s kancionálovou tvorbou souvisí. Právě Kalvin dal podnět k písňovému přebásňování žalmů (Albrecht: 33). V hudební rovině (většina žalmů je notována) přejímá Strejc nápěvy, které složil C. Goudimel a které byly zpopularizovány v kalvinském tzv. *Ženevském* nebo *Hugenotském žaltáři* (1562). Také díky nim si získaly Strejcovy skladby značnou oblibu. V této souvislosti nemůžeme nechat stranou otázku autorství překladu žalmů v *Bibli kralické*. Ještě stále se objevují názory, že jejich autorem byl právě Strejc; podle T. Pokorného (1967) je pravděpodobná Strejcová účast na překladu a výkladu třetí žalmové knihy v kralické bibli a na revizi celého žaltáře. Strejcovy písňové žalmy by se měly co nejdříve dočkat moderní edice (chystá se pro vydavatelskou řadu „zlatého fondu“ naší literatury – Českou knižnici, do níž svým charakterem nepochybně patří). Měl by být přesně vymezen jejich vztah k německému cyklu žalmů A. Lobwassera a analyzován jejich básnický charakter (na první pohled např. удивuje neobyčejná rozmanitost strofických forem).⁸

Je příznačné, že v Čechách velmi plodná hymnografie **utrakvistů** se na Moravě v 16. století příliš neprosadila. V roce 1559 vydal v Olomouci tiskař Jan Günther nevelký anonymní *Kancionál český*. Jeho redaktorem byl zřejmě Pavel Aquilinas – Vorličný, který byl, jak upozorňuje E. Petřů (1974:199), důležitým spolupracovníkem tohoto významného tiskaře v jeho olomouckém a prostějovském období.⁹ V návaznosti na předchozí utrkvistické kancionály jsou jeho důležitou součástí písně na evangelia a čtení, jež se vyznačují především věroučnými funkcemi, rozsáhlou skupinu tvoří písně o přijímání podobojí. Kancionál přetiskuje skladby bratrské, ale též cyklus deseti písní Klimenta Bosáka; vrstva původních skladeb nebyla dosud určena. Bližší pohled na slovesnou stránku skladeb olomouckého zpěvníku ukazuje, že utrkvistická hymnografie byla umělecky nevýraznou složkou dobového literárního života. V moravském prostředí po sobě nezanechala ani významnější rukopisné kancionály či graduály, jež tehdy bývaly – především zásluhou skvostného výtvarného provedení, ale i hudební vyspělostí – chloubou mnoha měst v Čechách. Z toho je zřejmé, že na Moravě se příliš nerozvinula vynikající kulturní instituce českých renesančních měst, tzv. literátské bratrstvo (existovaly pochopitelně výjimky, např. příborské literátské bratrstvo, jehož kancionál, který vznikl po roce 1600, zaujal i L. Janáčka; bratrstva existovala také v Brně, Dačicích, Hranicích n. Moravě, Kojetíně, Lipníku n. Bečvou, Přerově).

Literární historií dosud málo registrovanou a analyzovanou položkou je tvorba **moravských luteránů**, autorů jako Jakub Kunvaldský a Tobiáš Závorka Lipenský. Na jejich kancionálové tvorbě je dobře vidět, jak se jazykově české luterství plně rozvinulo na Moravě, zatímco v Čechách splynulo v rámci České konfese s novotrkvismem.¹⁰ Přestože by si tato dosud téměř nereflexovaná tvorba zasloužila důkladnější pozornost, omezím se zde jen na několik poznámek (podrobněji jsem se jí věnoval na jiném místě – srov. Malura 2000). V Čechách máme početné doklady o pěstování duchovního zpěvu mezi německým obyvatelstvem, na Moravě o tištěných zpěvnících německých luteránů nevíme, rozvíjí se naopak česky psaná hymnografie této konfese. Pro potřeby moravských evangelíků složil **Jakub Kunvaldský**, kněz působící

na žerotínských panstvích na severní Moravě (zvláště na Novojičínsku), notovaný kancionál *Písně chval božských* (Olomouc 1572), do něhož zařadil téměř výhradně své vlastní skladby. Jeho dílo sice tíhne k luteránství, ale celkově je konfesijně dosti nevyhraněné. Osobitým prvkem jeho kancionálu jsou rozsáhlejší epické skladby se starozákonními a evangelijními náměty, ale i moralistní verše postihující nešvary soudobého života, které se vzdalují běžnému typu duchovní písně. Jeho zpěvník je zřetelně určen prostému publiku, kompozice jednotlivých písní je jednoduchá, styl někdy až primitivní a drsný; mezi nápěvy písní se objevují např. odkazy na moravské lidové písně.

Významnou personou náboženského života na Moravě poslední třetiny 16. století byl **Tobiáš Závorka Lipenský**, jehož literární tvorba byla úzce spojena s potřebami evangelické církve opírající se o augspurskou konfesi (je autorem rozsáhlé bohoslužebné knihy *Pravidla služebností církevních*).¹¹ Jeho kancionál *Písně chval božských* (Praha 1602), obsahující přibližně 1200 písní, hymnů i antifon, se stal suverénně nejrozsáhlejším českým tištěným zpěvníkem předbělohorské doby. Není bezvýznamné, že mezi širokým spektrem pramenů, z nichž autor čerpá, byly také moravské kancionály jednoty bratrské, tento fakt je jedním z mnoha důkazů, že jednotlivé moravské konfese spolu komunikovaly, „vyměňovaly“ si písňový repertoár. Do značné míry otevřenou otázkou zůstává přesnější určení vrstvy původních písní tohoto díla,¹² a také postižení jejího literárního charakteru. Zatím lze říci, že autorovy písně se orientují především na věcné sdělení náboženského obsahu, jejich styl je úsečný, bez výraznějších básnických prostředků; prozrazují autora, který je staromilským vyznavačem prostoty a strohosti. Z kancionálu Tobiáše Závorky později vydatně čerpal ortodoxní luterán J. Třanovský ve svém slavném zpěvníku *Cithara sanctorum* (1636).

Dostáváme se nyní k písňové produkci jihomoravské komunity, jež byla v pravém slova smyslu náboženskou sektou. Jde o tzv. **bratry habrovanské**, dnes málo známé společenstvo založené vladkou Janem Dubčanským.¹³ Habrovanští provozovali tiskárnu v Lilči (Lulči) na Výškovsku, z níž vzešlo v l. 1530–1536 asi pět písňových souborů, z bibliografického hlediska dosud ne zcela jednoznačně vyhodnocených (běží často o unikátní, neúplně dochované tisky – srov. Kouba 1988). Je nutné navázat na starší, meziválečné práce věnované této problematice (srov. Hanák, Odložilík) a rozvinout úvahy nad autorstvím, okruhem původních písní i věroučným zabarvením hymnografie této sekty. Nyní postačí alespoň konstatovat, že habrovanští jsou původci daleko nejstarších písňových tisků na Moravě a že obohacují profil moravské reformační literatury o další proud, kterým je učení švýcarského reformátora **Zwingliho**. S ním se zároveň moravská duchovní píseň navrácí k některým rysům husitského radikalismu; jak poznamenává R. Kalivoda, „ve Zwingliho figurativním chápání eucharistie je reprodukováno tábořské pikartství v období až překvapující“ (Kalivoda: 123).

Do duchovního básnictví předbělohorské epochy razantně vstoupil, především v jejím závěru, také **katolický** proud. Je velmi příznačné, že první významné české katolické kancionály vznikaly právě na Moravě, a to v první čtvrtině 17. století jako díla bezprostředně spojená s potřebami olomoucké diecéze, jež byla prvořadým nositelem rekatolizačních tendencí v českých zemích. U zrodu prvního z nich, *Kancionálu* (Olomouc 1601) **Jana Rozenpluta ze Švarcenbachu**, byl proslulý biskup Stanislav Pavlovský. Je velmi poučné sledovat, jak se v tomto zpěvníku odráží jednotlivé tendence **potridentského katolicismu**. Rozenplut vnáší do katolické hymnografie množství nových skladeb, z nichž mnohé předjímají typická témata pobělohorského básnictví (písně poutní, eschatologické aj.), a mnohé jsou zabarveny velmi dogmaticky

a polemicky (písňe o falešné církvi, protikacířské, protiluteránské apod.). Mezi původními výtvory Rozenpluta převažují překlady známých výtvorů latinské duchovní lyriky, jimiž „měla být obrozena katolická duchovní píseň, a to především po stránce tematické, myšlenkové“ (Škarka: 240). Lze jednoznačně konstatovat, že žádný z početné řady mladších českých barokních kancionálů není tak silně protireformačně vyhocený jako zpěvník Rozenplutův.¹⁴ Jeho písňový repertoár do značné míry přebírají **Hlohovského Písňe katolické** (Olomouc 1622), jimiž už nepatrně přesahujeme do doby pobělohorské (k vztahům mezi zpěvníky Rozenpluta a Hlohovského srov. Kopecký 1974). Na rozdíl od svého předchůdce není už přístup Hlohovského tak silně polemicky (protireformačně) zabarven. Nová vrstva původních skladeb a překladů v tomto díle už nemusela být zaměřena jen na obsahovou stránku písňe, ale mohla si klást konečně i úkoly slohově estetické. V některých mariánských písňích, v překladu německé eschatologické skladby *Todtetanz* Petra Franckha či v obsáhlém oddílu písňi k náboženským poutím lze velmi dobře pozorovat prvky nastupující barokní poetiky.

Významnou, ale dosud málo doceněnou součástí naší hymnografie je tvorba v **německém jazyce**, jejíž hlavním představitelem je německý vyznavač jednoty bratrské **Michael Weisse**, první známý správce bratrského sboru ve Fulneku. Weisse pocházel ze Slezska,¹⁵ studoval v Krakově a poté se stal členem jednoho z vřatislavských klášterů, později se přidal k reformaci. Složil první kancionál pro německé členy jednoty bratrské a jeden z nejstarších německých kancionálů vůbec. Dílo s názvem *Ein new Gesengbuchlen* vyšlo roku 1531 v Mladé Boleslavi a obsahovalo 157 notovaných písňi, z nichž většinu složil sám Weisse; nápěvy byly převzaty obvykle z českého bratrského prostředí. Weisseho písňe jsou prosté a srozumitelné, bez výraznějších básnických ozdob, ale nevyhýbají se emocionalitě. Jejich tematika je poměrně široká, zvláštění okruh představují písňe o poslední večeři, jednotou bratrskou později z věroučného hlediska velmi kritizované. Kancionál si získal značnou oblibu, dočkal se mnoha dalších vydání; v Německu vycházel, často ve výběrech, a to už od konce 30. let 16. století. Weisseho písňe vysoko oceňoval M. Luther, což přispělo k jejich rozšíření v reformačních kancionálech (není bez významu, že jsou součástí repertoárů německých evangelíků dodnes). V českých zemích, přesněji řečeno na Moravě, bylo toto dílo postupně revidováno a doplňováno; významnou redakci německého kancionálu představují především v Ivančicích vydané *Kirchengesang* (1566). Na tomto díle se redakčně i autorsky podílel např. i **Petr Herbert** (okolo 1530–1571), fulnecký rodák, bratrský humanista a básník (autor 94 textů pro nový kancionál). Bylo by možné jmenovat další fulnecké osobnosti, **Fulnek** byl zkrátka centrem německé hymnografie 16. století. Významnou část tvorby těchto básníků tvoří překlady z češtiny, a to především písňi zmiňovaných bratrských autorů – J. Blahoslava, A. Šturma aj. Tato důležitá kapitola z dějin německo-českých literární kontaktů raného novověku jen potvrzuje, že „reformace odstraňovala tradiční česko-německý konflikt a vytvářela prostor pro politickou a kulturní spolupráci obou etnik“ (Kučerová – Válka 1987). M. Weisse se dnes stává předmětem německých, ale i polských odborných pojednání; jeho jméno významně proniká i do popularizačních prací (srov. Albrecht). Česká literární historie má na tomto poli značný dluh, přitom může navazovat na meziválečné práce (srov. Wolkan, Tobolka). Absence domácího zájmu o tuto osobnost udivuje zvláště, když si uvědomíme faktický význam Weisseho pro český literární vývoj; několik jeho písňi přeložili pro své kancionály i nejvýznamnější čeští evangeličtí básníci 17. století: J. Třanovský, J. A. Komenský (přeložil např. píseň *Kehr umb, kehr umb, du junger Sohn*) nebo K. Motěšický.

Významným a bezesporu osobitým rysem moravské hymnografie 16. století je fakt, že teh-

dejší kancionálovou tvorbu provázela početná kritická a polemická vystoupení. Když pročítáme jednotlivé **polemické projevy**, zřetelně se nám odkrývá, jak důležité místo hymnografie zaujímal v dobovém kulturním životě; byla to tvorba ostře sledovaná a reflektovaná, tvorba, pro níž mnozí neváhali vstoupit do velmi emotivních, krajně vyhocených názorových střetů. Mohutný proud polemik rozpoutal v Olomouci působící jezuita **Václav Šturm** spisem *Rozsouzení a bedlivé uvážení velikého kancionálu od bratří valdenských* (Praha 1588). Tato polemika, dedikovaná biskupu Stanislavu Pavlovskému, reagovala na bratrský ivančický kancionál z roku 1576. Bratři na ni ještě téhož roku odpověděli, čímž podnítili vášnivého polemika Šturma k dalšímu spisu. Je pozoruhodné, jak tyto spory okamžitě pronikaly i do regionálního duchovního života. V r. 1589 vedl Lukáš Helic ve Fulneku polemiku s místním augustiniánem Fridrichem, o níž nám Helic zanechal rukopisný záznam (*Dialog aneb rozmlouvání jednoho Bratra s černým mnichem řehole augustiniánské* – naposled na něj upozornil J. Pleskot /1997). Podnětem této hádky byl Šturmův spis o bratrském kancionálu, ale její téma se postupně přesunulo k problému manželství kněží a celibátu.¹⁶ Bylo by možné zmínit další polemické hlasy, např. z řad luteránů (P. Kyrmezer); lze k nim připočíst i některé pasáže z předmluv kancionálových tisků, v nichž se autoři často kriticky vymezují vůči svým předchůdcům (např. Tobiáš Závorka Lipenský vůči J. Kunvaldskému). Básnickou tvorbu vlastní konfese sledují velmi kriticky, jak jsme již zmínili, práce J. Blahoslava. To vše poskytuje pozoruhodná témata pro hymnologická bádání; důležité je si položit otázku, jakou roli v polemikách hrají aspekty věroučné a jakou naopak estetické. Např. Šturm zdůrazňuje, že bratrské duchovní písně jsou „semeniště“ bludů, které pak podrobně analyzuje; zároveň se věnuje stránce literární (uznává slovesný půvab bratrské hymnografie, ale považuje ji za neadekvátně exkluzivní a sebevědomou), hodnotí její obsah (považuje ho za zbytečně útočný, podněcující sváry a konflikty). K důležitým výtkám patří nepůvodnost textů (mnohé písně jsou podle Šturma „zfalšované a zcizoložené“, tedy odcizené z jiných pramenů, popř. jen nepatrně přepracované) i nevhodnost nápěvů (Šturmovi vadí užívání světských melodií, jež prý v mládí slýchával „po krčmách a hospodách“).

Závěr

Mimořádná polemická a kritická reflexe, která provázela hymnografii, je jedním z mnoha důkazů, že duchovní píseň představovala klíčový žánr moravského literárního života v době renesance a humanismu. Jednoznačně centrální postavení přitom patří tvorbě jednoty bratrské, vnitřně navíc poměrně rozrůzněné. Prostředí jednoty bylo schopno (zásluhou Jana Blahoslava) poskytovat hymnografii kvalitní literárněhistorickou i literárněkritickou reflexi a zároveň samo nejvíce provokovalo k polemikám. Dominantním rysem moravské hymnografie je její mimořádné národnostní, věroučné, názorové a literární – estetické rozrůznění. Je obdivuhodné, jak se na malém moravském území dokázaly koncentrovat velmi vyhraněné, do značné míry protikladné tendence; široká škála hymnografických podniků se táhne od radikálního sektářství habrovanských až po potridentský katolicismus spojený především s olomouckým biskupstvím, zahrnuje konzervativní, účelové slovesné postupy, ale i literární humanismus a prvky nastupující barokní estetiky. Domníváme se, že z hlediska dobových typů kulturních aktivit je toto spektrum v podstatě úplné a představuje kompletní a dynamický systém, jehož jednotlivé složky jsou spolu propojeny nejrůznějšími vazbami (výměna písňového repertoáru mezi jednotlivými konfesemi, vzájemné ovlivňování mezi českou a německou hymnografií). Zřetelná je zároveň regionální diferenciacce, jasně se odkrývají odlišnosti v hymnografii jižní a střední

Moravy, popř. moravsko-slezského pomezí; ukazuje se však zároveň, že Morava je „otevřenou a průchozí“ zemí. Vše, co bylo uvedeno, představuje Moravu 16. století jako kulturně vyspělý prostor, který se svými specifickými rysy odlišuje od svého okolí, např. od situace v Čechách. Naše analýza jistého výseku literární tvorby dokládá známá tvrzení, jež líčí Moravu jako svět s mimořádným stupněm tolerance (hlavně ve vrstvě šlechtické kultury), ale zároveň plný náboženských a kulturních zápasů (v prostředí městském). Území, na němž se snoubí tolerance s napětím a konkurencí, vytváří ideální podmínky pro rozvoj skutečného literárního života. Do jisté míry otevřenou otázkou ovšem zůstává, zda toto inspirativní prostředí přineslo na poli duchovní lyriky závažnější literární výkony.

POZNÁMKY

- 1 V poznání české kancionálové písně raného novověku má česká literární historie množství dluhů, do značné míry k nim patří i hymnografie 16. století. V této stati vycházíme z několika dílčích studií, ale především z vlastních výzkumů mnohdy vysloveně materiálového a bibliografického charakteru (byly podnikány především v souvislosti s přípravou hymnologických hesel pro čtvrtý díl Lexikonu české literatury). Je nutné upozornit, že k poznání kancionálové produkce na Moravě 16. – 18. století významněji přispělo muzikologické bádání. Jde především o práce největšího znalce české hymnografie 16. století J. Kouby. Podnětné jsou rovněž obecnější úvahy o moravské specifčnosti hudebního života (Fukač). Hudební rovinu písní bereme v našem příspěvku v úvahu jen okrajově.
- 2 Základem *Ivančického kancionálu* byl nejznámější bratrský zpěvník, zvaný podle místa vydání *Šamotulský kancionál*, vydaný kvůli nepříznivé domácí politické situaci roku 1561 v Polsku.
- 3 V početných dalších vydáních už nedochází k výraznějším změnám ani v rozsahu a uspořádání písňového fondu, ani v textovém znění jednotlivých skladeb. Z typografického hlediska vyniká mezi bratrskými kancionály především velmi rozšířené vydání z roku 1576 (srov. Daňková). Jednota bratrská vydávala kromě těchto nákladných tisků i drobnější, příruční kancionály bez not. Novou redakci bratrského zpěvníku je až kralický kancionál *Písně duchovní evangelitské* z roku 1615, o jehož sestavovateli nemáme žádné spolehlivé zprávy.
- 4 Dosud ji byla věnována pozornost jen ve stati M. Kopeckého (1971).
- 5 Např. písně: *O Jezu Kriste, Synu panny čisté; Nastal nám den přeutěšený; Třetího dne vstal z mrtvých Pán*. Druhou linií Šturmovy tvorby představuje mravoučná a apologetická literatura, např. prozaický *Dialog, to jest dvou formanuo rozmlouvání...* (Prostějov 1543) nebo veršovaný *Přídavek mravů pro šlechetné panny a děvečky*, který vyšel v r. 1600 v bratrské *Summě katechismu*. Byl to vlastně samostatný doplněk k podobně laděnému dílu J. Strejce, otištěnému rovněž ve zmíněném katechismu.
- 6 Pod názvem *Knihy čtyry skladu velikého moudrosti nebeské* přeložil Strejce do češtiny Kalvínovu *Instituci*, jeden ze základních souhrnů reformační věrouky.
- 7 Do konce 18. století je registrováno 23 samostatných vydání. V jednotě bratrské byly časem uznány jako oficiální součást jejího duchovního zpěvu a byly přejímány do dalších redakcí bratrského kancionálu (srov. *Písně duchovní evangelitské*, 1615 a 1618). Byly otiskovány i v prostředí evangelických exulantů, J. A. Komenský je v stylisticky a jazykově upravené podobě položil na úvod svého amsterdamského kancionálu. Dále je do svých souborů zařadili např. emigranti J. Sarganek (*Cithara Sanctorum* 1737) a J. T. Elsner (*Kancionál* 1753). Zasluhou jezuity M. V. Šteyera a jeho kancionálu (1683) Strejcovy žalmy pronikly také do domácího katolického prostředí.
- 8 J. Strejce vysoko ocenil už J. Dobrovský ve své literárněhistorické syntéze, když o něm napsal, že: „převodl Žalmy do českých rýmů v tak vznešeném, duchovní ódy důstojném slohu, že ho v tom ještě nikdo nepředstihl.“ (Dobrovský 1951:120).
- 9 V roce 1558 vydává Günther v Prostějově Blahoslavovu *Muziku*.
- 10 F. Hrejsa (1938) považuje jmenované osobnosti za utrakvisty, i když připouští jejich sklon k luterství. Podle našeho názoru je jejich vazba na augspurskou konfesi dostatečně zřetelná (srov. Malura 2000). Dnes – v rozporu s F. Hrejsou – miní historikové Moravy, že k augspurskému vyznání „se moravská

- královská města i Morava jako celek přikláněly více než k české konfesi“ (Kučerová – Válka 1987). Srov. také Válka 1996.
- 11 Tobiáš Závorka pocházel z rodiny drobného řemeslníka, původem Slezana. Zpočátku se učil krejčířskému řemeslu v rodném městě, ale pod vlivem pobytu v lutersky orientované Hlívici ve Slezsku se rozhodl pro dráhu evangelického duchovního. Působil na různých místech Moravy (ve Slavkově u Brna, v Bystřici pod Hostýnem), od roku 1597 až do své smrti byl děkanem a farářem v Doubravníku, kde se stal za podpory moravských luterských šlechticů (Arkleba z Víckova, Jana Žalkovského z Žalkovic) významným organizátorem evangelické církve v brněnském kraji. Podílel se též na činnosti tiskárny ve Velkých Němčicích u Židlochovic, kterou provozoval jeho syn Václav Závorka Lipenský.
 - 12 Určení autorství je v tomto monumentálním anonymním celku velmi obtížné, pomůckou mohou být složitě konstruované akrostichy se Závorkovým jménem (např. u písně *K tobě pokorně voláme*). Muzikologické bádání vyčlenilo z kancionálu 53 písní, jež nejsou doloženy ve starších pramenech, sedm písní lze s určitostí připsat redaktoru díla (např. *Ach věčný Bože, jak veliké zlosti*).
 - 13 Jižní a jihovýchodní Morava byla regionem, jenž vůbec přitahoval heretické a sektářské komunity, je známo, že po r. 1526 osídlili tuto oblast uprchlíci z Bavorska, Rakouska, severní Itálie aj., jež byli označováni jako novokřtenci; jejich hymnografickou tvorbu – poněvadž jde o texty rukopisné – necháváme v tomto příspěvku stranou.
 - 14 K Rozenplutově kancionálu srov. Škarka (1986), Kopecký (1974) a též Bitnar (1939), který hovoří v souvislosti se vznikem tohoto díla o existenci „básnického okruhu V. Šturma“ a zároveň hledá spolupracovníky Rozenpluta v okolí Jiřího Pavorína z Pavorínu, opata premonstrátského kláštera v Hradisku u Olomouce.
 - 15 Kulturní vztahy Moravy ke Slezsku jsou ve starší době početné a různorodé, dokládají kulturní otevřenost Moravy. Také úvahy J. Fukače nad moravskou hudbou ukazují, že „Morava náleží různým, vzájemně překříženým širším hudebním regionům“ (a to již od časů Velké Moravy, která anticipuje pozdější vývoj); Morava je oprávněně považovaná „za nárazníkovou zem, ... průchodní terén“. (Fukač: 16.)
 - 16 Lukáš Helic je svéráznou postavou moravských literárních dějin. Tento původně polský Žid (i to je důkaz, že Morava byla do značné míry kulturně „průchozím“ regionem) byl vášnivým polemikem s jinověrci a jako vynikající hebraista se účastnil překladu *Bible kralické*.

LITERATURA

- Albrecht, Ch.: *Einführung in die Hymnologie*. Göttingen 1995.
- Bitnar, V.: *Postavy a problémy českého baroka literárního*. Praha 1939.
- Brezanyová, L.: *Das Kantional Písně chval božských von Tobiáš Závorka Lipenský*. SPFFBU, H 7, 1972, s. 7–11
- Daňková, M.: *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha 1951.
- Dobrovský, J.: *Dějiny české řeči a literatury* (přel. B. Jedlička). Praha 1951
- Dreux, P.: *Deutsch-slawische Literaturbeziehungen im 18. Jahrhundert*. München 1996.
- Ducreux, M. E.: *L'hymnologie catholique tchèque de la Contre-Réforme*. Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, 29, 1985, s. 169–179
- Fukač, J.: *Morava jako typ hudebního regionu*. In: *Morava v české hudbě*, Brno 1985, s. 14–17.
- Hanák, J.: *Bratři a starší z Hory lilecké*. ČMM 52, 1928, s. 116–121.
- Hrejsa, B.: *Kancionály v jednotě bratrské*. Reformační sborník IV., 1931, s. 11–47.
- Hrejsa, F.: *Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bilou Horou*. Český časopis historický 44, 1938, s. 296–326 + s. 474–485.
- Jireček, J.: *Jakub Kunvaldský a jeho kancionál*. ČMM 6, 1874, s. 1–6.
- Jireček, J.: *Hymnologia bohémica. Dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. století*. Praha 1878.
- Kalivoda, R.: *K otázkám myšlenkového modelu tzv. první a druhé reformace*. In: *Bratrský sborník*, red. R. Říčan, Praha 1967, s. 120–126.
- Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVII. století*. Praha 1939–1967
- Konrád, K.: *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od XV. věku do zrušení literátských bratrstev I*. Praha 1893.
- Kopecký, M.: *Dva vývojové články staročeské hymnografie*. SPFFBU, D 21, 1974, s. 49–61.
- Kopecký, M.: *Jan Blahoslav jako literární umělec*. In: *Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského*. 1571–1971. Uherský Brod 1971, s. 132–140.

- Kouba, J.: *Vzájemný poměr Kancionálu Šamotulského a Evančického*. *Miscellanea musicologica* 1, 1956, s. 25–31.
- Kouba, J.: *K blahoslavovské redakci českobratrských zpěvníků*. *Miscellanea musicologica* 12, 1960, s. 13
- Kouba, J.: *Blahoslavův rejstřík českobratrských písní a jeho pozdější zpracování*. *Miscellanea musicologica* 17, 1962, s. 1–175.
- Kouba, J.: *Nejstarší písňové tisky do roku 1550*. *Miscellanea musicologica* 32, 1988, s. 21–92.
- Kučerová, M. – Válka, J.: *Odras náboženského zápasu 16. století v hudebním životě moravských měst*. *Hudební věda* 24, 1987, č. 2.
- Malura, J.: *Reformační literatura na severní Moravě a ve Slezsku v letech 1570–1640*. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*, Ostrava 2000, s. 63–89.
- Müller, J. Th.: *Geschichte der Böhmischen Brüder II*, Herrnhut 1931.
- Odložilík, O.: *Jednota bratří habrovanských*. *ČČH* 29, 1923, s. 66–70.
- Petrů, E.: *Blahoslav jako teoretik literatury*, in: *Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského*. 1571–1971., Uherský Brod 1971, s. 123–131.
- Petrů, E.: *K otázce periodizace humanismu*. In: *Sborník slavistických prací jazykovědných a literárněvědných*, Praha 1974, s. 161–174, cit. podle E. Petrů, *Vzdálené hlasy*, Olomouc 1996.
- Pleskot, J.: *Disputace br. Lukáše Helice s augustiniánským mnichem ve Fulneku 1589*. *SPFFOU – Litterarum studia* 3, 1997, s. 5–14.
- Pokorný, T.: *Účast Jiřího Strejce na biblickém překladu žalmů*. In: *Bratrský sborník*, red. R. Řičan, Praha 1967, s. 114–119.
- Slovník české hudební kultury*. Red. J. Fukač, J. Vysloužil. Praha 1997.
- Škarka, A.: *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha 1986.
- Tobolka, Z.: *Michaela Weissheo Ein New Gesengbuchlen z r. 1531 a jeho tiskař Jiří Štyrsa*. Praha 1931. (Příloha k faksimili kancionálu v *Monumenta Bohemiae Typographica*, tomus x, Praha 1931.)
- Válka, J.: *Vlastivěda moravská – Dějiny Moravy, 2. díl*. Brno 1996.
- Wolkan, R.: *Das deutsche Kirchenlied der Böhmische Brüder im XVI. Jahrhunderte*. Praha 1891.

MORAVIAN HYMN-BOOKS IN THE CONTEXT OF THE CULTURAL STREAMS IN THE EPOCH BEFORE THE WHITE MOUNTAIN BATTLE

Summary

The sacred song represented one of the key genres of Moravian literary life in the period of humanism and renaissance and is best characterised by its considerable diversity – it draws upon an array of opinions, dogmatic attitudes and literary-aesthetic qualities and is presented both in the Czech and German language. In the 16th century the small Moravian territory played the role of a meeting ground of antithetical tendencies – from radical evangelical sectarianism to post-Trident Catholicism connected especially with the Olomouc bishopric. Conservative, purpose-built literary methods met with literary humanism and with elements of the coming Baroque aesthetics. The hymnal writing created here a dynamic system, whose individual components were interconnected with a variety of links, the central position being held by the church of Unitas Fratrum, which was able (particularly thanks to Jan Blahoslav) provide hymnography as well as a literary-critical reflection.

Translation © Renáta Tomášková, 2004

Mgr. Jan Malura, Ph.D.
Katedra české literatury
Filozofická fakulta
Ostravské univerzity
Reální 5
702 00 Ostrava, ČR
jan.malura@osu.cz

VLIV RENESANČNÍHO MANÝRISMU NA TVORBU LATINSKÉHO HUMANISTICKÉHO BÁSNÍKA PAVLA Z JIZBICE

JANA KOLÁŘOVÁ

Pojem renesanční manýrismus se uplatňuje především v dějinách výtvarného umění. Používá se pro označení období mezi vrcholnou renesancí a barokem (asi 1520–1610). Ačkoli ve vymezení stylových znaků renesance, manýrismu a baroka nepanuje mezi badateli naprostá shoda, shrnuje např. J. Válka,¹ že manýrismus je chápán jako ucelený a svébytný styl i epocha, která se v periodizaci evropské kultury vsouvá mezi renesanci a baroko jako zvláštní perioda.

Vzhledem k významu slova manýra – ustálený, mechanický způsob tvoření, uplatňující rutinně stejné výrazové prostředky – je nutné odlišit stereotypní, manýristický způsob tvorby od autentického a svébytného uměleckého slohu. Jak konstatuje E. Petřů,² každý životní styl a umělecký sloh prochází v závěru své existence obdobím manýrismu, které je zároveň přechodem k novému uměleckému pohledu na svět. Umělecký sloh ztrácí svou poznávací hodnotu a udržuje si pouze pevně fixované tvárné postupy. W. Sypher³ ve shodě s Petřů soudí, že manýrismus obecně je reakcí na klasicismus kteréhokoli údobí, ať starověkého, středověkého či moderního; G. R. Hocke⁴ považuje manýrismus za konstantu evropského duchovního vývoje.

V daných časových souvislostech lze tudíž hovořit i o manýrismu v literatuře, kde však vymezení pojmu není tak jednoznačné. Přesto se v tomto období (tj. přelom 16. a 17. století) objevují v evropských literaturách určité shodné rysy a tendence, které můžeme označit jako manýristické. Jak konstatuje Sypher⁵, je jim společná mj. povrchní učenost, zneužívaná důvtipnost, rafinovaná strojenost a hra s konvenčními proporcemi, typy a postoji.

K podobným závěrům dochází na základě svých literárních analýz G. R. Hocke.⁶ Poukazuje na to, s jakou oblibou užívají manýrističtí tvůrci gramatické a slovní hříčky, což je patrné již v antických textech. V 17. století má podle Hocka básnictví jen málo společného se sdělováním, jde spíše o estetické působení jazykovou kombinatorikou. Tato charakteristika není bez zajímavosti pro naši latinskou humanistickou literaturu, a to především v předbělohorském období na sklonku 16. a počátku 17. století. Učená latinská poezie obsahově planěla, její formální vybroušenost se stávala manýrou, básně jednotlivých autorů byly čím dál unifikovanější a vzájemně mnohdy takřka zaměnitelné. Na tuto skutečnost poukázal M. Kopecký,⁷ jenž se projevy manýrismu v české literatuře v období pozdní renesance zabýval soustavněji. Mezi stylové principy manýrismu řadí Kopecký tvarovou pestrost, slohovou bohatost a oblibu ve vypjaté rétoričnosti. Na základě těchto rysů řadí mezi autory, v jejichž díle se manýrismus výrazněji projevil, především Pavla Litoměřického z Jizbice (1581–1607).

Projevy manýrismu z hlediska formy popisuje E. R. Curtius,⁸ zaměřuje se především na příklady několika konkrétních rétorických tropů a figur a způsoby jejich použití, počínaje pozdnělatinskými básníky a konče autory francouzskými, německými, italskými a španělskými v 15.–17. století. Všechny Curtiem uváděné tropy či figury (např. hyperbaton, perifrázi, metaforu, metonymii, antonomázií, hyperbolu, paronomázií, aliteraci, homoeoteleuton, homoeoptoton) nacházíme v hojné míře v poezii Pavla z Jizbice. Množství a způsob jejich užití u tohoto autora je dokladem jeho záliby v samoúčelné zdobnosti, která často přerůstá v manýru. Ke stejným závěrům vedou i rozbor autorových slovních a gramatických hříček a pointovaných epigramů. Také lexikum Pavla z Jizbice poskytuje množství dokladů o tom, že jeho záliba v kuriózním vyjadřování se projevila též volbou slov. Nápadné je především nadužívání archaismů, neob-

vyklých slov vyskytující se u různých antických autorů (Naevius, Ennius, Lucilius, Lucretius, Apuleius, Plautus) či využití jiných jazyků (řečtina, čeština) k ozvláštění latiny. Na základě rozboru formální stránky díla Pavla z Jizbice jej lze přiřadit k autorům, jako byl např. představitel španělského manýristického stylu konceptismu Baltasar Gracián. Domníváme se, že artistně vybroušený, „ostrovitipný“ a zdobný styl B. Graciána vykazuje mnoho shodných rysů s tvorbou Pavla z Jizbice.

Přes výše uvedené závěry je ovšem nutné vidět, že zařazení tvorby Pavla z Jizbice k renesančnímu manýrismu nelze přijmout důsledně. Mnohé zásadní charakteristiky především ideového světa manýristické epochy zůstaly zcela stranou vlivu na jeho tvorbu. M. Kopecký⁹ řadí k projevům destabilizace renesančních konstant např. tendenci k disharmonii a asymetrii, exotismus, univerzalizmus, nadčasovost. Změna pohledu na člověka, jeho místo v kosmu a jeho rozumové schopnosti, období náboženských rozporů a další jevy, jež jsou považovány za „mentální východisko manýrismu“, přinesly do literární tvorby řadu rysů, které u Pavla z Jizbice postrádáme, nebo se jedná jen o náznaky. Parodie, alegorismus, sebezdrucující skepse, groteskní humor, esoterické vidění světa a Kopeckým zmíněné znaky manýrismu se v Jizbického klíčových sbírkách – *Periculorum poeticonum partes tres* a *Schediasmatum farrago nova* – významněji neprojevily. Zaměřme se proto nyní na závěrečnou etapu básnickova díla, abychom posoudili, zda jeho básnický vývoj nesměřoval k výraznějšímu rozvinutí nejen formálních, ale především obsahových a myšlenkových manýristických rysů.

Počátkem roku 1605 vydal Pavel z Jizbice básnickou skladbu *Cunae Iesu Christi, Domini nostri, Dei et Mariae filii*.¹⁰ Látka skladby byla Jizbickým zpracována již v jeho prvotně *Carmen heroicum de nativitate Domini nostri Iesu Christi z roku 1598*.¹¹ Skladba *Cunae Iesu Christi* je stručnější a sevřenější. Po krátkém úvodu přechází autor ihned k líčení vánoční noci, v němž se přidržuje především popisu z Lukášova evangelia. Rétorická zdobnost, typická pro předchozí Jizbického tvorbu, se neztrácí, její charakter se však poněkud mění. Antické motivy jsou nahrazeny biblickými, s nimiž autor pracuje podobně jako s citacemi či parafrázemi antických autorů v jiných básních. Jen některé z nich téměř doslovně přebírá, většinu rozvádí a různě kombinuje. Metaforika, paralelismus a přirovnání na některých místech textu již mohou upomínat na barokní obraznost. Manýristická rétoričnost se soustřeďuje na postavu Marie, přičemž důraz je položen nejen na její vnitřní velikost a význam, ale i na její tělesné půvaby. Ježíš – tvůrce a Spasitel světa, je nyní bezbranným dítětem v matčině náruči. (Na tento rozměr Ježíšova lidství odkazuje ostatně i název skladby – *cunae*.) Manýristická přepjatost a exaltovanost

výrazů se pojí s barokní rozněžnělostí. Ačkoliv mnoho formálních rysů básně je shodných se „světskými“ panegyriky, přece skladba působí poněkud odlišným dojmem a je možno ji považovat za určitý vývojový posun v Jizbického tvorbě.

V roce 1605 vydal Pavel z Jizbice další básnickou skladbu s tematikou zcela odlišnou – *Ignitabulum pro bello contra Turcas suscipiendo et conficiendo*.¹² Opět se jedná o téma, které se vymyká z dosavadní autorovy tvorby, v níž dosud politická či vlastenecká témata prakticky zcela chyběla. Politická situace počátku 17. století a hrozící nebezpečí tureckého vpádu se odrážely v mnoha soudobých dílech a byly traktovány různým způsobem¹³. Pavel z Jizbice pojal svou báseň především jako výzvu k boji a obraně vlasti. Hrůzy tureckého drancování jsou vyličeny podrobně a barvitě. Autor upozorňuje na příklady starobyklých a slavných měst a říší, které zničila pohodlnost a lhostejnost. Výzvy se obracejí k samému císaři Rudolfovi, jenž má navázat na slávu svých předků a postavit se do čela vojsk všech národů křesťanské Evropy.

Tón básně je patetický, naléhavý a burčující, avšak v daném kontextu (skutečná válečná hrozba a naléhavá potřeba obrany) má metaforika a rétoričnost stylu své opodstatnění. Naproti tomu je v básni značně omezen počet slovních hříček, jež nemají jinou než ozdobnou funkci. Rovněž antické motivy jsou užity v podstatně menší míře, než je tomu v hlavních sbírkách Pavla z Jizbice, a nevynikají originalitou. Dalo by se říci, že formální přebujelost a manýra zde poněkud ustupuje, protože námět básně je dostatečně patetický i bez přehnaných rétorických prostředků.

Následující básnická skladba *Suscitabulum ad expeditionem Bohemicam in Hungariam eiusque ductorem, illustriss. heroem D. D. Adamum a Sternberg*¹⁴ vyšla rovněž roku 1605. Námětově se podobá skladbě předcházející, je však stručnější a zaměřená konkrétněji. Také zde je nejprve vylíčeno řádění tureckých vojsk v Uhrách. Následují plamenné výzvy Čechům, aby se chopili zbraní a nešetřili nepřitele.

Báseň tak místy působí spíše jako politický pamflet nebo válečná píseň. Místo císaře Rudolfa jsou nyní vkládány naděje do Adama ze Šternberka, „hrdiny z české krve“, který má dosáhnout vítězství. Verše jsou nelibozvučné, metaforika málo originální nebo známá z předchozích děl. Ve srovnání s předchozí skladbou zde dochází k jakémusi „zahlcení obsahu formou“, takže vzniká opět dojem manýry.

Poslední větší dílo Pavla z Jizbice má název *Ad illustrem et generosum virum dominum Henricum de Písnice etc.*¹⁵. Vyšlo v roce Jizbického smrti – 1607. Autor věnoval Jindřichu z Písnice již své rané, nedokonalé básnické výtvořky, a on mu slíbil podporu. Proto jej nyní žádá, aby se za něj přimluvil u významných šlechticů. Na první pohled překvapí pro autora netypická, nehledaná skromnost a vystřízlivění způsobené zjištěním, že prosadit se nejen v poezii, ale především v reálném životě není zdaleka snadné. Autor si hořce stěžuje na nedostatek mecenášů, prodejnost a nespravedlivé povyšování těch, kteří mají patřičné kontakty, ale nikoli odpovídající vzdělání. K čemu jsou zahraniční studia, básnické tituly či známosti se slavnými učenými, když místa, kam by se chtěl básník dostat, jsou obsazena cizinci. Jindřich z Písnice by se měl podle názoru Jizbického starat hlavně o Čechy, nikoliv pomáhat cizincům. Pavel z Jizbice žádá o místo u dvora především proto, aby mohl sloužit vlasti – nejde mu o peníze či slávu.

Vlastenecký motiv, dříve v Jizbického poezii poměrně tlumený, vystupuje i v této skladbě (stejně jako ve dvou předcházejících) do popředí. Metaforika básně (převažují antické motivy) je téměř beze zbytku převzata z autorovy předchozí tvorby, tvoří již jen jakousi konvenční výzdobu, která však v tomto případě není přehnaná a nenarušuje střízlivý, až skeptický tón básně. Místy autor ve svých nářcích na úpadek doby působí téměř dojmem moralisty, což je poloha z předchozího

díla neznámá. Skladba však především vyvolává zřejmě největší dojem autenticity v celé Jizbického tvorbě. Zůstane nezodpovězenou otázkou, zda poslední autorovo dílo naznačuje nový směr v Jizbického poezii, nebo zda jde jen o projev momentálního životního naladění.

Závěrem tedy lze konstatovat, že v posledních letech života Pavla z Jizbice se charakter jeho tvorby poněkud mění, a to především tematicky. Uvědomuje si tlak nepříznivé politické situace a tíživý dopad životní reality. Následkem toho se básníková pozornost přesouvá od pouhé artistní hry s jazykem v podobě nadnesených chval či ironických útoků k tématům obecnějším a závažnějším. Básně působí autentičtěji, jejich výraz je oprostěnější. Ubývá krátkých pointovaných epigramů, které dříve tvořily podstatnou část autorovy tvorby, mizí milostná tematika, vznikají rozsáhlejší básnické skladby s vlasteneckým akcentem. Za nejvýraznější projev změny lze považovat autorovu poslední básnickou skladbu věnovanou Jindřichu z Písnice, v níž se projevuje zřetelná snaha hledat nové způsoby básnické reflexe světa i smyslu vlastní existence.

Poslední díla Pavla z Jizbice nemohou svou kvantitou ani kvalitou způsobit zásadní změnu v hodnocení autorovy tvorby, přesto se domníváme, že je nutné jej posuzovat z širšího hlediska než pouze jako tvůrce příležitostné poezie. Jestliže jsme hlavní část Jizbického díla přiřadili k renesančnímu manýrismu rétorického typu, pak poslední fáze jeho tvorby naznačuje, že v něm mohl vyrůst autor skutečně reprezentující nejen formálně, ale i obsahově a myšlenkově manýristickou epochu v české literatuře. Předčasná smrt Pavlu z Jizbice zamezila, aby se jeho talent rozvíjel dále, jiným způsobem a v jiných formách.

POZNÁMKY

- 1 Válka, Josef: *Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. pol. 18. století*. Studia Comeniana et historica 19, 1978, s. 155.
- 2 Petřů, Eduard: *Parodie a travestie jako reakce na barokní manýrismus*. In: *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. Usp. Zdeněk Hojda. Praha 1992. S. 101.
- 3 Sypher, Wylie: *Od renesance k baroku. Proměny umění a literatury 1400–1700*. Přel. Jaroslav Dítě. Praha 1971. s. 85.
- 4 Hocke, Gustav René: *Svět jako labyrint. Manýrismus v literatuře*. Přel. Miloslava Neumannová, Anita Pelánová, Jiří Pelán, Jaromír Povejšil a Jiří Stromšík. Praha 2001.
- 5 Sypher, Wylie: Cit. d. S. 86.
- 6 Hocke, Gustav René: Cit. d. S. 309n.
- 7 Kopecký, Milan: *Manýrismus, zejména renesanční*. Litteraria humanitas IV. Brno 1996. Kopecký, Milan: *Česká literatura od 70. let 15. století do 20. let 17. století*. Brno 1996.
- 8 Curtius, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Přel. Jiří Pelán, Jiří Stromšík a Irena Zachová. Praha 1998. S. 292–303.
- 9 Kopecký, Milan: *Manýrismus, zejména renesanční*. Litteraria humanitas IV. Brno 1996. S. 205.
- 10 *Cunae Iesu Christi, Domini nostri, Dei et Mariae filii, celebratae a Paulo de Gisbice...* Pragae 1605.
- 11 Obliba této látky u soudobých humanistických básníků byla poměrně značná. Autory skladeb s podobným námětem byli např. Prokop Lupáč z Hlaváčova, Matouš Hozius Vysokomýtský, David Crinitus, Matouš Collinus ad.
- 12 *Ignitabulum pro bello contra Turcas suscipiendo et conficiendo*. Ad illustres et generosos inclity regni Bohemiae dynastas. Auctore Paulo a Gisbice Pragensi, poeta nob. et Caesareo. Pragae 1605.
- 13 Petřů, Eduard: *Das Bild der Türkei in Reisebeschreibungen des 16. Jahrhunderts*. In: *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern*. Teil III. Hrsg. Hans-Bernd Harder und Hans Rothe. Köln – Weimar – Wien 1993. S. 205n.

- 14 *Suscitabulum ad expeditionem Bohemicam in Hungariam eiusque ductorem, illustriss. heroem D. D. Adamum a Sternberg etc., auctore Paulo a Gisbice, p. nob. Caes. Pragae 1605.*
- 15 *Ad illustrem et generosum virum dominum Henricum de Pislitz..., regni Bohemiae procancellarium meritissimum, dn. ac fautorem gratiosum. Elegidion Paulli a Gisbice etc. Pragae 1607.*

DER EINFLUSS DES MANIERISMUS AUF DAS SCHAFFEN VOM HUMANISTISCHEN DICHTER PAVEL AUS JIZBICE

Zusammenfassung

Der Begriff Manierismus ist in der Literaturwissenschaft nicht exact definiert, trotzdem existieren gewisse gemeinsame Eigenschaften, die für die Autoren des Zeitabschnitts (ungefähr 1520–1610) typisch sind. Als Beispiel könnte der in Latein schreibende Dichter Paulus aus Jizbice (1581–1607) genannt werden. Auf Grund der Analyse der letzten Phase seines Schaffens ist es möglich, ihn zu den Autoren zu zählen, in deren Werken sich manieristische Züge erwiesen haben.

Translation © Jaroslava Kolářová, 2004

Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

KOMENSKÉHO „BOJOVÁNÍ“

HANA BOČKOVÁ

Motiv „boje“, „bojování“ užitý ve smyslu duchovního úsilí, namířeného proti hříchu, proti porušení vztahu člověka a Boha náleží k topům provázejícím křesťanskou literaturu odedávna. Je pochopitelně frekventovanější v situacích, kdy je společnost zasažena bojem skutečným, válečnými konflikty či náboženskými nesváry. Takový je i počátek 17. století; společenská nejistota a následné válečné střety nebývalých rozměrů jsou reflektovány dobovou literární tvorbou nejrůznějších žánrů. Mezi autory má v tomto ohledu významné postavení mladý Komenský, jenž dokáže zaznamenat dopad těchto problémů na privátní život jedince i život společenství zvláště přesně.

„Průvodcem“ motivu bojování bývá nezřídka i jiný křesťanský literární topos, rytíř křesťanský, bojovník za víru, mající své kořeny v novozákonním listu Efezským (6, 13–17). Tento *miles christianus* apoštola Pavla je připraven k boji „opásán kolem beder pravdou, obrněn (pancířem) spravedlností, obut k pohotovému službě evangelium pokoje a vždycky se štítem víry“ a dále „s přílbou spasení a mečem Ducha, jenž jest slovo boží.“ Myšlenka přijímaná v raném křesťanství nejprve kleriky a mnichy se stává posléze přitažlivou i pro laiky, neboť nabízí křesťanu „službu Bohu bez prostředkující kněžské účasti.“⁴¹ Její popularitu podporuje též era křížáckých tažení, v nichž se symbol váže zpět k realitě, skutečný rytíř vynakládá svou sílu ve skutečném boji za víru. Nicméně s hasnoucím ideálem středověkého rytíře se vytrácí z obecného povědomí i on. Svou renesanci prožívá na samém počátku 16. století, a to též zásluhou spisovatele Erasma Rotterdamského *Enchiridion militis christiani* (r. 1503). Prostřednictvím již zcela zasutého symbolu prosazuje Erasmus (sám ovlivněn duchovním hnutím *devotio moderna*) hlubší prožívání a zvnitřnění víry jako celoživotní proces kultivující nejen víru samu, ale též lidské vztahy a harmonizující tak celou společnost. Tento „*miles christianus redivivus*“ byl obecně příznivě přijat a text byl brzy přeložen do mnoha jazyků, k nám díky Oldřichu Velenskému r. 1519 a vydán byl znovu i následujícího roku. Vstupuje tak do aktuální situace napětí mezi reformací a katolicismem, ale i mezi křesťanstvím a islámem, tureckou říší expandující do Evropy.

Zřejmě nejvýrazněji vystupuje dvojice symbolů – rytíř křesťanský a jeho bojování v traktátu *O rytíři křesťanském* uzavírajícím *Antialkorán* (vyd. r. 1614) Václava Budovce z Budova (1547–1621), diplomata, vojáka a českého bratra. Celý text je vlastně komentářem k úvodní ilustraci zachycující rytíře, jak bojuje jednak s tradičními nepřáteli „tělem, světem a ďáblem“, a jednak s nepřítelem novým, dokonce Antikristem – Turkem. Z našeho pohledu je zajímavé nové sepětí symbolu s realitou a není to jen aktuální turecké nebezpečí: rytíř, oděný do tradiční pavlovské výzbroje, žije životem dobového vojína, naplněným válečnými obdaňky, mustruňky či pštoluňky; autorův styl, poznamenaný nezkušeností, vyniká jistou vojáckou těžkopádností, jež tak neúmyslně atmosféru boje podtrhuje.

Budovec nebyl obratný literát, jeho texty mají charakter oficiálního nábožensko-politického prohlášení, do něhož nevstupují ani obraznost a vyjadřovací schopnosti jeho talentovanějších druhů, ani stopy osobního života. Sám se však bezesporu cítí být oním biblickým křesťanským rytířem a dává to najevo vojenským slovníkem a zaujetím, s nímž se staví proti Antikristu. Jeho text je vyjádřením diplomata a vojáka ve smyslu, jak je sloveso rytěřovat, jehož často ve spojení s rytířem křesťanským uvádí, užíváno: rytěřovat Bohu, tedy bojovat pro Boha svůj duchovní boj, bránit víru proti Antikristu – Turku. Takové spojení symbolu s realitou dobových bojů a současně s osobou autorovou není v Komenského době příliš časté, sám Komenský s motivem duchovního boje nakládá poněkud jinak.

R. 1617 vzešel z prostředí vzdělaných mužů jednoty nábožensko – politický manifest *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*. Podíl Komenského, „rozhněvaného mladého muže“, jak jej v této souvislosti charakterizuje historik Josef Polišínský², na něm je nepochybný;³ text reflektuje napjatou atmosféru před Bílou horou, pokouší se sílící katolickou protireformaci usvědčit z jednání, které odporuje ideálům křesťanství. Tím je vyznačeno i další bojové pole a obě válčící strany: spravedliví, hledači boží slávy, a proti nim nepřátelé pravdy boží, katolíci, „římané“. Boj probíhá cyklicky, Bůh doslova „opakuje reformaci“, znovu a znovu napravuje lidstvo, což je doloženo nesčetnými příklady z bible a posléze i z dějin. Bůh důsledně propojuje děje biblické s lidskými, panovníci, politici, reformátoři, osoby z obou válčících stran mají své předobrazy, „figúry“ v bibli, analogie jako jeden z principů dobových úvah o světě a člověku pomáhá vyložit i obtížná a tragická místa lidských dějin. Bůh je člověku pravým průvodcem – nikoli tím, kdo by jej úmyslně uváděl v omyl, jak to činí „nepraví“ průvodci Poutníka v Labyrintu, je též ochráncem, pokud si jeho chráněnci zachovávají vlastnosti dobrých božích rytířů, kteří „stojí nepohnutě a statečně bojují za víru.“ Člověk však neustále „z cesty sbíhá a v divné motaniny a bludy vchází“ – a tím největším bludem je papežství. A zdá se, že se, podobně jako u Budovce, schyluje k poslednímu velkému střetu, namísto křesťana s Turkem-Antikristem se však utká křesťan pravý s nepravým. V této vypjaté chvíli však současně zazní i tón útěšný: Bůh drží svět pod svou mocí a boj neskončí jinak než vítězstvím jeho věrných.

Posun z oficiálního pole boje dvou nábožensko-politických táborů směrem do privátního života jednotlivce zaznamenávají Komenského útěšné spisy. Komenský je psal v průběhu celého svého tvůrčího života, nejintenzivněji však ve 20. letech, po bělohorské porážce a prudkém zhoršení pozic nekatolíků v zemi. Jeho široce evangelické pojetí se neuzavírá jen bolestmi vlastní církve, což způsobilo, že byly překládány a opisovány i mimo jednotu, v dalších nekatolických církvích, jako by všichni postižení pocítili, že onen očekávaný úder Antikristův už dopadl a jeho síla postihla každého z nich. Obraz tohoto útoku se podobá Budovcovu pojetí: neštěstí dopadá ze všech stran – „shůry, zdůli, po stranách, zvnitřku také nás samých ustavičně na nás přenebezpečné střely létají, jimiž se pracně vyhýbati, tytýž předce bolestně trefeni bývající, musíme.“⁴⁴

V ohnisku těchto útoků však nestojí symbol – rytíř křesťanský, srdnatě odrážející útoky, ale zranitelný člověk, který, rozpolcený ve svém neštěstí, vede vnitřní dialog, v němž se sváří cit s rozumem. Takový je první a druhý díl *Truchlivého*:⁵ v nich proti citu (reprezentuje jej sám alegorizovaný Truchlivý) stojí Rozum, podpořený Kristem a pak i Vírou. Text je žánrově blízký středověkému sporu, v Komenského „dialogu animae“ jsou však bolest a pochybování příliš živé, plynou ze skutečných prožitků. Postava Truchlivého kromě individuálních strastí autorových vyslovuje i neštěstí kolektivu – zřejmě i proto se nebojí Komenský dialog vyhrotil, Truchlivý pokládá otázky na samé hranici pochybnosti o Bohu a víře a Rozum je vzápětí zodpo-

vídá, nevíru vyvrací; to je Komenského bojování, rytěřování: spočívá v samém způsobu vedení rozpravy. Bouřící se člověk bojuje s rozumem, jenž mu velí podříditi se boží vůli, rezignovat. „Resignací jest věc těžká, o níž s tělem a krví boj býti musí“, stojí na marginální glose textu *Centra securitatis*⁶ a sloveso rytěřovati se dále sblíží s jiným, zde velmi frekventovaným – troštovati, utěšovati se. Zdá se, že utěšování je jednou z forem tohoto boje. Intenzita doléhajícího neštěstí je patrná i ze stylizace Krista do role starozákonního Jehovy („zřivý, mocný Bože“) a z relativizace štěstí a neštěstí: člověk se může mýlit, jeho štěstí může být ve svém důsledku neštěstím a naopak, není to však záměna dobra a zla – tyto kategorie jsou nezpochybnitelné.

Spolu s bojem, jenž má vlastně podobu pokorného odevzdání a utěšování, probíhá i druhá aktivita, úporné hledání útočiště u Boha, nedobytného hradu, pokojíčku, pevnosti. Jinak než takto duchovně bojují katolíci, „římané“ – jejich boj je nepřipustně fyzický „vězni, muči, bičují.“ Boj duchovní jako jediný přijatelný je vlastní pouze pravým křesťanům, nepřítel je snižen i tím, že jeho bojem je pouze fyzické násilí.

Jak bylo uvedeno výše, ve spisech útěšných je symbol rytíře nahrazen zraněným člověkem, též jeho boj má podobu spíš pokorného přijetí boží vůle, byť i měla podobu těžkých zkoušek. V Komenského pozdější tvorbě však nalezneme i několik drobných prací, v nichž jako by se autor vracel zpět k původní podobě symbolu rytíře křesťanského. Je to např. krátký *Boj Michala a anjelů jeho s drakem a anjely jeho* z r. 1663, v němž se obrací k členům své církve „kdekoli po světě rozptýleným“ se slovy: „Vězte, že ne k zahálce zavoláni jste, ale k boji.“ Zbroj, již si má každý opatřit, je tatáž, kterou má rytíř Budovcův, a je převzata z téhož novozákonního textu. Komenský však navíc uzavírá rytířův popis slovy: „Všelikou modlitbou a prosbou modlí se každého času v duchu.“ (Efez. 6, 10, 19) Modlitba je skutečným nástrojem tohoto boje.

Modlitba je většinou chápána jako vyznání víry, doznání vin nebo oslava Boha, Komenský jí též používá jako zbraně, nástroje, jímž lze porazit nepřítele.: „Aj, za poslední utočiště, baštu, zbraň klade modlitbu a prosbu.“⁷ Modlitba však může být i prostředek, kterým se zoufalý člověk obrací k Bohu a žádá vysvětlení, proč je stíhán neštěstím. Takový charakter má kázání pronesené v Lešně 24. září 1655, den poté, co bylo město nebezpečně ohroženo polským vojskem, nazvané *Boj s Bohem modlitbami. Naposledy pak oddání a poddání se Bohu na všelikou vůli jeho, k životu i smrti*. „Boj s Bohem“ však neznamená vzpouru, má spíš význam neustálého naléhání, obracení se k Bohu, dovolávání si pomoci, když je život ohrožen víc než kdy předtím. A v situaci, kdy se zdá, že Bůh neslyší nebo nechce pomoci tělu, o něž se smrtelný člověk bojí, poroučí do jeho rukou aspoň duši.

Zatímco Václav Budovec poněkud strnule rozvíjí symbol rytíře křesťanského jen směrem „ven“, k boji s nepřítelem Turkem a podobně reálného nepřítele vyznačuje i *Retuňk*, útěšné spisy Komenského hledají největšího protivníka především v člověku samém, v jeho pochybnostech, nejistotách způsobených neštěstím, jež nekatolíky pronásledovalo. Komenského rytíř nese rysy lidského individua, tradiční symbol je zlidštěn.

Pohlédneme-li na další vývoj rytíře křesťanského, jak ho analyzuje A. Stich⁸ na příkladech barokního kazatele Josefa Bonaventury Pitra a hraběte Šporka, nalezneme nové rysy: je to především pocit ustálené společnosti s pevnou, církevní (katolickou) organizací, silný patriotismus a z tohoto úhlu i propojení symbolu a autora – oba se cítí být oním rytířem, jenž za své ideály pracuje, rytěřuje. Je to stav, jehož Komenský zdaleka nedosahuje; přestože cítí odpovědnost za společenství, jež mu bylo svěřeno do péče, sám se oním rytířem být necítí, jen symbol rozvíjí, oživuje, vkládá do něj lidské starosti i aktuální myšlenky, jež mohou vznikat

v ohroženém společenství. A toto společenství, malá církev v nepříznivé společenskopolitické situaci, nemůže mít onen pocit převahy a klidu, jaký reprezentuje vítězná protireformace Pitrovými ústy. Komenského postoj je pouze svědectvím způsobu uvažování ohrožené minority, jež hledá pro svůj duchovní boj účinnou zbraň a nachází ji v pevné víře, pokoře a modlitbě. Komenský je citlivým zprostředkovatelem těchto myšlenek.

POZNÁMKY

- 1 Preiss, Pavel: *Boje s dvouhlavou saní*. Praha 1981, s.261.
- 2 Polišínský, Josef: *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha 1996, s.36.
- 3 K tomu viz Daňhelka, Jiří, Lupinková, Naděžda, Řičan Rudolf: *Informace o díle*. In: Komenský, Jan Amos: *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*. Praha 1971, s.225.
- 4 Komenský, Jan Amos: *Nedobytečný hrad jméno Hospodinovo*. Praha 1978, s. 241. Spis vznikl pravděpodobně r. 1622.
- 5 I. díl *Truchlivého* vznikl asi r. 1623, II. díl pak r. 1624.
- 6 Komenský, Jan Amos: *Centrum securitatis*. Praha 1978, s.516. Spis byl vydán r. 1633.
- 7 Komenský, Jan Amos: *Boj Michala a anjelů jeho s Drakem a anjely jeho*. 2. vyd., Kutná Hora 1785, s.9.
- 8 Stich, Alexander: *O Šporkově a Pitrově „rytětování“*. In: *Ars baculum vitae*. Sborník studií z dějin umění a kultury. K 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc. Praha 1996, s. 208–214.

DAS KAMPFMOTIV BEI COMENIUS

Zusammenfassung

Das Kampfmotiv, im Sinne vom spirituellen Einsatz gegen das Böse, gegen jegliches sündhafte Abbrechen vom Verhältnis zwischen Mensch und Gott, gehört zu jenen topoi, die die christliche Literatur seit immer untrennbar begleiten. Oft in Anlehnung auf das Bild des christlichen Ritters, des tapferen Kämpfers für den Glauben (Efeserbrief 6,13–17). Die Verankerung dieser Motive ist zwar eindeutig spiritueller Natur, in unsicheren, kriegerischen Zeiten finden sie aber eine allgemeine Verbreitung. So z.B. die Jahrhundertwende 16./17. Jahrhundert brachte erhöhte Spannung zwischen dem Christentum und dem Islam, genauso wie wachsende Auseinandersetzung zwischen der katholischen und der reformierten Kirche. Das alles findet ihren Ausdruck in der Literatur der damaligen Zeit, z.B. in der Schrift *Vom christlichen Ritter* oder *Die Rettung gegen Antikrist*.

Comenius verwandelt jedoch dieses Ritterbild, vorrangig in den Texten, die den Mitgliedern seiner eigenen Kirche bestimmten waren. Anstatt des schematisch geschilderten Ritters, der gegen den äußeren Feind gerichtet ist, verfasst Comenius eine gefühlsame, verwundbare Menschengestalt dar – im Innern dieses Ritters wohnen das Rationelle neben dem Emotionellen, gegen die Zweifel kämpft er im Gebet an, sein größter Sieg ist die Hingabe in die Fügung Gottes. Das bisher traditionelle Symbol des Ritters hat menschliches Antlitz bekommen, und hat dadurch einen einschlägigen Beweis dafür gegeben, welche Gedanken in der verfolgten und bedrohten Kirche geherrscht haben.

Translation © Miluše Juříčková, 2004

PhDr. Hana Bočková, Dr.
Ústav české literatury
Filozofická fakulta
Masarykovy univerzity
A. Nováka 1
660 88 Brno, ČR

UČITEL FRANTIŠKA PALACKÉHO KAREL JOSEF JURENDE A JEHO VLASTIVĚDNÁ VYDAVATELSKÁ ČINNOST

LIBOR MARTINEK

Zabýváme-li se vzájemným vztahem české a německé literatury v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, je třeba otevřeně říci, že česko-německé soužití a jeho tragický konec patří minulosti; jejich reflexe v historickém vědomí je ovšem důležitou součástí přítomnosti. Podle historičky Evy Hahnové, jež se problematikou soužití Čechů a Němců zabývá dlouhodobě a poučeně,¹ kritický diskurs těchto interetnických vztahů a historických souvislostí musí zahrnovat tři aspekty:

- snaha o získání poznatků o minulosti musí brát ohled na moderní vývoj historických věd a jejich metodologie;

- protože obrazy dějin nevytvářejí jenom historici, ale masové prostředky, školní výuka a zprostředkované individuální zkušenosti, je třeba brát ohled i na populární historické obrazy;

- protože interpretace minulosti tvoří základní součást společného vědomí a politické kultury, je třeba brát v úvahu i jejich souvislost se způsoby vnímání současnosti.²

České představy „našich dějin“ oscilují mezi koncepcí „dějin českého státu“ (celého společenství, které bylo tvůrcem dějin českých zemí, resp. Československa) a koncepcí „dějin českého národa“ (výlučně etnicky definované české společnosti). „Naše“ dějiny lze ovšem chápat jako dějiny „našeho“ soužití s národy sousedními, či s ostatními evropskými národy, zároveň ale i zúženě, jako např. dějiny moravské. Moderní dějepisectví proto již nenabízí univerzální kodex tzv. národních dějin.³

S analogickými problémy a otázkami, byť v rámci užšího společenství, se setkáváme také u stereotypu národní identity sudetských Němců jako národnostní skupiny. Představa redukující české Němce na nositele „kultury“ před rokem 1918 a „utlačenou národnostní skupinu“ po něm je z hlediska moderního dějepisectví stejně neúnosná jako představa o tzv. sudetoněmeckých dějinách.⁴ Od poloviny 50. let se proto mezi sudetskými Němci v Německu vedou přehledy, zda izolovat sudetoněmecké dějiny od dějin českých zemí. Na jedné straně jsou zastánci snah o vytvoření tzv. sudetoněmeckého dějepisectví, vykládajícího dějiny německy mluvících obyvatel českých zemí jako samostatný historický proces, na druhé straně zastánci koncepce zdůrazňující neoddělitelnost minulosti různých skupin obyvatelstva žijících po staletí v jednom politickém a společenském útvaru, v zemích Koruny české. Zastánci druhé koncepce zase argumentují, že dějiny českých Němců lze sledovat jako regionální dějiny v určitých aspektech, ale nikoli jako dějiny vymezeného národního společenství.⁵

V našem příspěvku usilujeme zohlednit koncepci literárních dějin určité oblasti, tedy dějin regionálních.

Jedním z úkolů našeho výzkumného zaměření je zmapování osobností české i tzv. sudetoněmecké literatury z oblasti Nížkého a Hrubého Jeseníku pro *Slezskou encyklopedii*, která je připravována kolektivem odborníků při Ústavu pro regionální studia Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Do sféry výzkumu se tak mj. dostal německý moravský publicista a pedagog Karl Joseph (Josef) Jurende, jenž proslul jako vydavatel vzdělávacích spisů pro lid v německém a také v českém jazyce. Domněnka, že vedle německých lidovýchovných kalendářů Jurende vydával také české kalendáře, byla však v minulosti zpochybněna. Z tohoto důvodu se v našem příspěvku zaměříme i na potvrzení či vyvrácení zmíněné domněnky.

Karl Josef Jurende se narodil v Leskovci nad Moravicí (okres Bruntál) 24. dubna 1780. Obec se německy nazývala Spachendorf. Bedřich Slavík v *Pisemnictví na Moravském Valašsku* (1947) se zmiňuje o Karlu Josefu Jurendem v souvislosti s článkem „Salaše na Moravě“, otištěném v Jurendeho kalendáři *Mährischer Wanderer* na rok 1811, a jeho rodnou obec nazývá Spachovem.⁶ Jak uvádí německý badatel Richard Saliger,⁷ Jurende byl prastrýcem z matčiny strany jiného významného rodáka z Leskovce – dvorního rady, stavitele a rektora Vysoké školy technické ve Vídni Dr. Ing. Rudolfa Saligera (1873 Leskovec – 1958 Vídeň).⁸ Jurende se narodil do rodiny drobného rolníka Floriana Jurendeho (1747–1785) a Marie Elisabethy Jurendové, rozené Rossmannithové († 1822). Až do svých osmnácti let pracoval v domácím hospodářství. Jurendeho matka byla „(...) bohobojná žena, která ve svém synovi pěstovala zárodky jeho pozdější tvorby, neboť byla »naplněna« písněmi, pohádkami a příběhy z přástevný, jimiž dokázala vzbudit v synovi smysl pro lásku k vlasti. (...) Jako školák psal divadelní hry, které pak uváděl se svými vrstevníky. V odlehlé vesnici se nenašel nikdo, kdo by jeho nesporný talent dále rozvíjel, s výjimkou místního faráře, jenž mu dal k dispozici své knihy.“⁹ Dlouho se vzdělával jako autodidakt. „Při mláčením obilí si psal na vrata stodoly poznámky ke studiu. Naučil se hrát na vlastnoručně vyrobené housle. (...) Při pasení krav se poučoval o astronomii z knih půjčených na faře. Astronomie byla jeho oblíbeným vědním oborem.“¹⁰ Posléze navštěvoval několik tříd gymnázia v Krnově, „kde nebyl jen žákem, ale i vyučujícím, (...) sbíral přísloví, která pak byla v tištěné podobě dávana premiantům jako dárek“,¹¹ a v Opavě. Pravděpodobně šlo o knihu *Gedächtnisbuch. Eine Sammlung interessanter Sittensprüche, Klugheits- und Lebensregeln* („Kniha pamětí. Sbírká zajímavých přísloví, moudrostí a životních pravidel“, Opava 1798). Tisk této práce pocházející z jeho studijních let byl bez Jurendeho vědomí uveřejněn jeho učitelem, jak uvádí Wurzbachův biografický lexikon z roku 1863 (dále jako Wurzbach).¹²

Němečtí autoři se rozcházejí v tom, kde byl Jurende zaměstnán po škole. Richard Saliger se domnívá, že po ukončení docházky na gymnázium se Jurende stal nejprve účetním v rodné obci, pak notářským písařem v Prostějově a v Brně.¹³ Ve Wurzbachovi se můžeme dočíst, že se Jurende ve věku osmnácti let stal dozorcem u slezského stavovského nápojového berního úřadu. Od června 1802 byl zaměstnán u berního úřadu pro Brno-venkov a od listopadu 1804 do června 1806 v moravskoslezské státní účtárně.¹⁴ Údaje z Wurzbacha, jež se týkají Jurendeho profesního působení v Brně, se pak shodují s údaji českého historika Jaroslava Pleskota.¹⁵

Za brněnského pobytu se u Jurendeho projevil vliv osvícenství a dále se prohloubila jeho záliba ve fyzice a astronomii, s nimiž se částečně seznámil, podněcován ke studiu astronomem hejtmanem Knittlmayerem,¹⁶ a tato záliba jej neopouštěla po celý život: „Noci trávil většinou u dalekohledu. Rohovou věž městských hradeb v Brně proměnil ve hvězdárnu. Měl univerzální vědomosti, které musíme obdivovat. Dr. Absolon, jenž nám zpřístupnil souvislé jeskyně Moravského krasu, poctivě přiznává, že by došel k cíli dříve, kdyby byl sledoval Jurendův prozře-

telný pohled.⁴¹⁷ Jurende je dokonce autorem několika knih z oblasti astronomie: *Der Vorgänger des Lucifers, das ist: Lichtbringers, oder der grosse äusserst merkwürdige Komet, welcher im Herbst des Jahres 1811 in der Nordregion des Firmanents erschien. Lieferung von Fragmenten zu einer Kometographie für Nichtastronomen* („Předchůdce Luciferův, tj. Světloňošův, nebo velká, zvláště zajímavá kometa, která se objevila roku 1811 na severní obloze. Příspěvky fragmentů ke kometografii pro neastronomy“, Brno 1811) a *Hochgesänge. Eine Beilage zum Lucifer oder Lichtbringer* („Zpěvy. Příloha k Luciferovi čili Světloňoš“, Brno 1812).¹⁸

V Brně se zdárně rozvíjí Jurendeho literární činnost. Brněnské noviny, především *Brünner patriotisches Tageblatt* („Brněnský vlastenecký deník“), uveřejňují řadu jeho článků.

Můžeme-li věřit Fritzi Eichlerovi a Richardu Saligerovi, v Brně se Jurende dostal do kontaktu s duchovně tvůrčími kruhy a zde také poznal Marii Walburgu, hraběnkou Truchsess-Zeilovou. Tato vzdělaná žena a filantropka, která vešla do dějin jako „anděl Kunínska“, přijala v roce 1806 Jurendeho jako vychovatele ve výchovném ústavu v Kuníně u Nového Jičína, který založila v roce 1792, kde Jurende po čase působil i jako ředitel. Hraběnka v mladém pracovitém muži našla zalíbení, takže mu nejen umožňovala využívat svou bohatou knihovnu a opatřila i všechny požadované vědecké pomůcky, ale Jurende ji také doprovázel na jejích cestách po Švýcarsku, jižní Francii a severní Itálii. Ve Stans navštívili Johanna Heinricha Pestalozziho (1746–1827), aby poznali jeho výchovný systém, který pak usilovali přenést do kunínské nadační školy. Jurende píše o svých dojmech z cesty ve svém deníku, v němž jsou obsaženy i pokyny pro učitele ve škole, které již působí zcela moderně. Například se nemá pouze cvičit paměť, nevzdělávat se jen okem a srdcem, ale škola má vychovávat také k povolání; dívky například skládaly zkoušky z dívčích prací. Avšak důležitější byly úspěchy, kterých škola dosahovala v oblasti zemědělství. Hraběnka zakládala vzorové zahrady, na lepší úroveň se dostával chov dobytka.¹⁹ Mezi žáky školy byl také devítiletý František Palacký, jehož zde jeho otec Jiří Palacký přivedl o Vánocích v roce 1807.²⁰ F. Palacký zůstal v Kuníně jeden rok a zmínku o jeho učiteli nacházíme v Palackého *Každodenníčku* ke dni 6. dubna 1823, kdy vzpomíná na Jurendeho návštěvu Brna, a k 7. dubnu, kdy byl Jurende u něj po obědě.²¹ Nepříliš příznivou charakteristiku osobnosti Palackého v souvislosti s kunínskou školou podává v roce 1954 zmíněný německý badatel Richard Saliger: „Z řady českých premiantů vynikal český historik Palacký, »otec českého národa«, který později vytvořil falešný obraz českých dějin, podporoval český šovinismus, jenž přinesl pokles českého národa až k jeho dnešní bezmocnosti, avšak u zkoušky vynikal při otázce o starorakouském patriotismu.“²²

Úspěchy novátorů nedošly všeobecného kladného ohlasu. Zejména vesnický kaplan Turek se pohoršoval na dílem hraběnkou a ředitele školy. Poškození dobrého renomé ústavu pokračovalo, i když okresní školní inspektor, děkan z Nového Jičína, považoval chod školy za velmi uspokojivý. Nová revize z konzistoře v Olomouci byla zničující. Škola byla jako ústav, jenž slouží nevzdělanosti, zavržena, rozpuštěna a zakázána. Richard Saliger rozvíjí další osudy Jurendeho v poněkud patetickém duchu takto: „Hraběnka, která byla jako dítě provdána za vyššího důstojníka, který sloužil v Itálii, byla přitahována láskou ke svému duchovnímu poradci Jurendovi s hlavou Goethovou, jak ho zpodobnil současný malíř,²³ a chtěla ho k sobě připoutat. To nemohl hrdý muž snést. On, který miloval vyšší cíle, by neměl být víc než milencem? Uprchl z jejího okolí do staré vlasti, kde celý rok se sebou bojoval, až se rozhodl vrátit se do Brna a začít nový život jako svobodný spisovatel.“²⁴ Ještě v osvicenském vzdělávacím ovzduší kunínské školy Jurende pojal myšlenku vydávat vzdělávací spisy pro lid, a k tomu se

mu zdála nejvhodnější forma kalendářů. V roce 1809 začal proto vydávat kalendář *Mährischer Wanderer*²⁵ („Moravský poutník“). Do tohoto kalendáře na rok 1809 zařadil mj. svá vlastenecká čtyřverší *Die Aussicht aus der Lissa* („Vyhlička z Lysé“). Vlivem cest s hraběnkou Truchsess-Zeilovou po Evropě se do kalendáře dostaly i válečné události. Ve vydávání kalendáře na roky 1811 a 1812 pokračoval prof. Josef Alois Zeman (1780–1825). A na tomto místě začínají zmatky ve faktografických údajích německých a českých historiků týkajících se edic Jurendeho kalendářů.

Rakouský biografický lexikon z r. 1863 uvádí, že Jurende po odchodu z kunínské školy v roce 1813 a po návratu do Brna převzal sám vydávání „Moravského poutníka“, který vycházel po několik let pod svým původním názvem, až v roce 1825 se změnil na kalendář pro celou monarchii pod novým názvem *Vaterländischer Pilger im Kaiserstaate Oesterreich* („Vlastenecký poutník pro císařství Rakousko“).²⁶ Kdežto Jaroslav Pleskot lakonicky tvrdí: „Když byl vzdělávací ústav v Kuníně v roce 1814 zrušen, J. se přestěhoval opět do Brna a pokračoval tu ve vydávání kalendářů. Od 1814 vydával opět *Mährischer Wanderer* pod názvem *Vaterländischer Pilger*.“²⁷ Rovněž český historik Josef Kňourek registruje existenci kalendáře *Vaterländischer Pilger* dříve než v roce 1825, neboť v archivu v Novém Jičíně, kde je uložena část Jurendeho literární pozůstalosti, se nachází 28 ročníků tohoto kalendáře z let 1815–1858. O ročníku 1825 se Kňourek zmiňuje rovněž v souvislosti s přibýváním počtu stran v kalendářích, neboť tento ročník má již na 300 stran. O obou kalendářích Kňourek soudí, že se lišily jen názvem a dvojí název jinak stejného kalendáře vysvětluje důvody čistě obchodními; *Mährischer Wanderer* byl určen pouze pro Moravu a *Vaterländischer Pilger* i pro jiné kraje Rakouska.²⁸ Naopak Kňourek uvádí na dvou místech, že Jurende žil v Brně až od r. 1833,²⁹ přičemž po druhé se odvolává, pokud jde o tento údaj, na starší a u nás vůbec první studii o Jurendovi od Františka Táborského z roku 1939.³⁰ Jde však o zjevný omyl.

Táborský podal obsah ročníků 1809 a 1813 Jurendových kalendářů *Mährischer Wanderer* a *Vaterländischer Pilger*. Kňourek pak doplňuje obraz o kalendářích popisem některých a v současnosti i pro nás zajímavých údajů kalendářů od ročníku 1816. V novojičínském archivu se nachází 28 ročníků kalendáře *Vaterländischer Pilger* (1815–1858), 24 ročníků kalendáře *Mährischer Wanderer* (1809–1850) a jediný ročník kalendáře *Bauernfreund*. Kalendáře mají encyklopedický charakter a jsou dovršeny obsáhlými rejstříky. K ročníku 1832 je připojena 84 stránková *Alphabetische Aufstellung von mehr als 5000 namhaften Gelehrten, Schriftstellern, Philosophen, Dichtern, Künstlern u. s. w.* K ročníku 1834 je přidán 204 stránkový *Lexikon der Münzen, Maasse und Gewichte aller Länder der Erde*. Byly dokonce vydány dva samostatné svazky věcných rejstříků, a to za léta 1809–1826 a 1827–1830. Jurendovy kalendáře byly de facto svérázným lidovým naučným slovníkem. Na tehdejší dobu byla taková osvětová činnost skutečností jistě pozoruhodnou. Kalendáře se těšily velké oblibě a dosáhly na svou dobu nevídaného nákladu 6000 kusů. *Vaterländischer Pilger* vycházel do roku 1827 v Brně u Gastla, od roku 1828 u něho a u Trasslera, od roku 1833 u Gastla a Rohrera a od roku 1836 až do roku 1848 u Rohrera a od té doby u Sollingera ve Vídni. Kniha měla netušený úspěch. *Analy rakouské literatury*³¹ hodnotí Jurendeho jako reformátora kalendářové tvorby s vysvětlením, že kalendář tohoto druhu do té doby neexistoval. Kalendář se četl nejen v Rakousku a Německu, ale putoval i do ciziny a pěkně vypravenou knihu bylo možno najít ve Švýcarsku, Dánsku, Turecku, Rusku, dokonce i v severní Americe (i když tam zprvu tištěnou na sacím papíře, teprve od roku 1843 kalendář vychází na bílém strojovém papíře).³²

Nejdůležitější partií Kňourkovy statě je však polemika s Táborským ohledně skutečnosti,

že Jurende svůj kalendář vydával i česky. Tábořský však přiznává, že tento kalendář nenalezl ani v pražských knihovnách,³³ ani v žádné bibliografii.³⁴ Jediná zmínka o něm pochází z *Ottova slovníku naučného*, kde se v Jurendeho hesle objevuje zmínka o vydávání *Vlasteneckého poutníka* od roku 1825.³⁵ Autor hesla³⁶ není uveden. Kňourek se proto logicky ptá, odkud o něm věděl, a dodává, že v Jurendeově rukopisné pozůstalosti nenalezl pozitivních stop po úmyslu vydat nějaký český kalendář, ačkoli ten měl vycházet od roku 1833. K některým ročníkům kalendáře byly připojovány reklamní slogany německých a českých knih vydávaných Gastlem, mezi nimiž je několikrát např. český kalendář *Rozumný rolník*. Reklama na záhadného *Vlasteneckého Poutníka* zde opět není zveřejněna.

Od Tábořského tvrzení se pak neliší ani jiní badatelé. Najdeme je v Jurendeho hesle z pera Jaromíra Pleskota: „Vedle něm. kalendářů J. vydával od 1829 až do 1833 také čes. s názvem *Vlastenecký poutník*.“³⁷ Objevuje se i v Jurendeho hesle otištěném v *Biografickém slovníku širšího Ostravska* (1983), kde se dokonce dočteme, že k tomuto zásadnímu rozhodnutí dospěl údajně pod vlivem F. Palackého.³⁸

Ve vydávání českého „*Vlasteneckého poutníka*“ pokračoval syn Václava Matěje Krameria – Václav Rodomil Kramerius (1792–1861). Mělo to být v období let 1828–1833, jak se dočítáme v *Masarykově slovníku naučném*.³⁹ V hesle se totiž hovoří o třech kalendářích „vydávaných“ V. R. Krameriem v této době (*Vlastenecký poutník*, *Domovní přítel*, *Věrný společník*). Do roku 1833 řídil vydávání kalendářů Jurende sám,⁴⁰ pak předal redakci svému dosavadnímu spolupracovníkovi Janu Ohéralovi (1812–1868), tedy ve stejném roce, v němž podle Tábořského měl začít vycházet český „*Vlastenecký poutník*“.

V roce 1835 a 1836 jsou v redakčním prohlášení podepsáni ještě oba – Jurende i Ohéral, od roku 1839 už jen Ohéral sám. Avšak ani tehdy, ani po Jurendeově smrti (10. ledna 1842 v Brně) zakladatelovo jméno nemizí z názvu kalendáře. Josef Kňourek se pozastavuje nad tím, že v kalendáři nenalzáme ani stručný nekrolog. Mohlo snad jít o obavu, že čtenáři nebudou mít důvěru k novému redaktorovi nebo mohlo snad jít i o výslovné přání umírajícího. Kňourek rovněž uvádí, že od roku 1856 byl *Wanderer – Pilger* vydáván ve Vídni Andr. Schumacherem a zanikl snad brzy po roce 1858, což je poslední ročník v novojičinském archivu. „Svůj celkový ráz, vtisknutý zakladatelem, kalendář neztratil ani pod jinými redakcemi. Spíše získal lepší tiskárnu a větším počtem ilustrací.“⁴¹ Naopak ve Wurzbachovi nacházíme tvrzení, že v roce 1848 přešel kalendářový tisk i nakladatelství na Sollingera ve Vídni a od té doby začíná jeho úpadek: ještě několik let vycházel, ale doba encyklopedismu, kterou zastupoval tento kalendář v dokonalé, i když svébytné formě, byla v Rakousku pryč. Gubitz a Nieritz v Německu s úspěchem vyvolali v život tzv. lidové kalendáře a našli napodobitele ve všech místech v Rakousku. Jurendeho kalendáře *Wanderer – Pilger*, pokud se vydavatel nemýlí, přestaly vycházet svým 48. ročníkem v roce 1859.⁴²

Vněst světlo do mnohdy nejasných údajů o jednotlivých Jurendeho edičních počinech se pokusil zejména Josef Kňourek výzkumem v novojičinském archivu. Situaci komplikuje neúplnost jednotlivých řad Jurendeho kalendářů v našich knihovnách nebo archivech a také to, že v první polovině 19. století nebyly kalendáře opatřovány podrobnou tiráží jako dnes. Jisté konkrétnější informace by mohly přinést účetní knihy vydavatelů, pokud jsou vůbec zachyceny v archivech. Některé ročníky českého *Vlasteneckého poutníka* jsou deponovány ve Státní vědecké knihovně v Olomouci, ovšem – jak uvádějí záznamy v hlavním katalogu – pouze ročníky 44 (z roku 1912) a ročník 45 (z roku 1913). Od roku 1913 (ročník 45) pak vycházel „Velký vlastenecký poutník“. Posledním zde dostupným svazkem je ročník 66 (z roku 1934). Existenci

českého „Vlasteneckého poutníka“ se mi tedy nepodařilo potvrdit tím způsobem, že bych jej spatřil ad oculos a prameny, s nimiž jsem se seznámil, se v tomto ohledu rozcházejí.

Jurende vydával kromě zmíněných kalendářů také časopis *Redlicher Verkünder. Archiv des Mannigfaltigen und Interessanten aus dem Reiche des Angenehmen, Nützlichen und Schönen* („Spravedlivý zvěstovatel. Archiv rozmanitého a zajímavého z říše příjemného, užitečného a krásného“, Brno 1813 a 1814, vyšlo 18 sešitů ve 3 svazcích). Od začátku roku 1815 vydával v Brně německý vlastivědný časopis *Moravia*⁴³ (vyšlo 8 sešitů). Ze 70 archů je plných 36 věnováno moravské vlastivědě. O některých pro nás důležitějších člancích, které zde byly otištěny, se zmiňuje J. Pleskot.⁴⁴ Časopis přestal vycházet pro nedostatek zájemců a pod dojmem nečekaného válečného roku 1815, když Napoleon uprchl z Elby a znovu se objevil v Evropě. Ostatně Napoleonem se Jurende zabývá v časopise *Zeichen der Zeit*⁴⁵ („Znamení doby“, vyšly 3 sešity, Brno 1814), který byl šířen v 8000 exemplářích, přičemž první sešit si vyžádal 3, druhý 2 náklady. Podle německého badatele Rudolfa Hemmerleho se později našli pokračovatelé Jurendeho ediční činnosti, a tak *Moravia* opět vycházela (v letech 1838–1848 a 1877–1882).⁴⁶ Týž badatel uvádí, že *Vlastenecký poutník* vycházel v letech 1829–1833 rovněž v českém překladu. Z dalších Jurendeho děl zmiňuje ještě *Der Troppauer Kreis* (1814), *Mährens Heil- und Mineralquellen* (1815), *Lexikon der Münzen, Maasse und Gewichte aller Länder der Erde, Beil. zu: Vaterländ. Pilger*, 1833. Hemmerle se zároveň zmiňuje o tom, že studijní knihovna v Olomouci vlastní 55 Jurendeho děl.

Dále to byl *Der Bauernfreund oder Pflugkalender*⁴⁷ („Přítel rolníka nebo kalendář pluhu“) – hospodářský a lidový kalendář pro rok 1815 (Brno). Vyšel jen tento první ročník. Jurendeho *Beiträge zum Idiotikon des Gesenkes* („Příspěvky k nářečí Jeseníků“) jsou počátkem nářečního bádání v oblasti.

Vždy, když Jurende zvládl svůj roční úkol a kalendáře šly do tisku, cestoval do své rodné obce, kde u sestry v dolním mlýně prožíval dny odpočinku a požitku z domovské přírody. Nebyl však lhostejný k událostem ve svém regionu. Když zde řádila cholera, zapřisahal lichtenštejnského komořího von Blumenwitze v Krnově, aby zajistil pomoc. On sám posílal ošetřovatele z Brna a uspořádal sbírku obilí a jiných potravin pro potřebné. Když měl být zbourán dům rodičů, koupil jej, ačkoliv neměl dědiců, neboť zůstal svobodný.⁴⁸

Vrcholem Jurendeho života byla účast na kongresu učenců ve vídeňském Hofburgu, kde se osobně seznámil s řadou osobností své doby, které do té doby znal jenom z knih.⁴⁹ Christian d'Elvert nazval Jurendeho dokonce „otcem moravské vlastivědy a národopisu“.⁵⁰

Jurende sám, jak jsme již uvedli, žil v Brně v soukromí a od roku 1833 se vzdal veškeré činnosti. Zemřel tam ve věku 63 let. Na jeho náhrobku v Brně se nachází nápis, který sám složil: „Heil uns! Uns winkt die Heimat in der Ferne, nur Staub empfängt den Staub, den Geist erwarten Sterne!“ („Zdar nám! Nás volá vlast v dál, jen prach přijme prach, Ducha čekají hvězdy!“).

Karl Josef Jurende se dočkal uznání od Společnosti na podporu zemědělství ve Vídni a v Kraňsku. Vlastenecko-hospodářská společnost v Praze, Vlastenecká společnost ve Vratislavě a Přírodovědná společnost v Halle ho přijaly za svého člena.

Na příkladu K. J. Jurendeho lze pozorovat, že na Moravě a ve Slezsku se vyskytly osobnosti, jejichž činnost neměla úzce nacionální, ale nadnárodní povahu. Jurendeho životní osudy byly silně ovlivněny spoluprací také s Čechy, tedy s etnikem, s nímž sdílel svou „malou vlast“⁵¹ – oblast mezi Bruntálem a Horním Benešovem, ale i svou širší vlast – nejprve Slezsko, pak severní a později jižní Moravu, jako součásti v té době daleko širšího nadnárodního společenství národů a národností Rakouského císařství.

POZNÁMKY

- 1 Hahnová, E.: *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. Ústí nad Labem: Albis international, 2. vyd. 1999. 377 s.
- 2 Tamtéž, s. 244.
- 3 Tamtéž, s. 247.
- 4 Tamtéž, s. 247.
- 5 Tamtéž, s. 248.
- 6 Slavík, B.: *Písemnictví na Moravském Valašsku*. Olomouc: R. Promberger, s. 172.
- 7 Saliger, R.: „Der Volksschriftsteller Karl Josef Jurende“, in: *Heimatjahrbuch Ostsudetenland*, sv. 1, Inning am Ammersee, 1954, s. 20.
- 8 O něm: „Rudolf Saliger“, in: *Freudenthal und seine Kreisgemeinden*, Esslingen: Bruno Langer Verlag, 1990, s. 388; (heslo obsahuje i další literaturu o R. Saligerovi).
- 9 Eichler, F.: „Karl Josef Jurende“, in: *Heimatjahrbuch Ostsudetenland*, sv. 2, Inning am Ammersee, 1955, s. 327.
- 10 Saliger, R.: Op. cit., s. 20.
- 11 Tamtéž, s. 20.
- 12 *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich von Constant v. Wurzbach*, sv. 10, Wien 1863, s. 325; (dále Wurzbach).
- 13 Saliger, R.: op. cit., s. 20.
- 14 Wurzbach, s. 323-324.
- 15 Pleskot, J.: „Jurende, Karl Joseph (Josef)“, in: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, sv. 6, OU v Ostravě: Ostrava, 1996, s. 55.
- 16 Wurzbach, s. 324.
- 17 Saliger, R.: op. cit., s. 21.
- 18 Wurzbach, s. 325.
- 19 Saliger, R.: op. cit., s. 20.
- 20 Srov.: Palacký, F.: *Autobiografie 3-4. Františka Palackého Korrespondence a zápisky*, 1898.
- 21 V publikaci *Františka Palackého Korrespondence a zápisky* (red. V. J. Nováček) na str. 85: „Vjetí do Brna, v neděli. U tří knížat. P. Kinský. P. Jurende. (Blahoslavova Musica.) Gesellschafter.“ Dne 7. dubna je u něho Jurende po obědě.
- 22 Saliger, R.: op. cit., s. 20.
- 23 Obraz reprodukuje publikace *Freudenthal und seine Kreisgemeinden* na s. 371.
- 24 Saliger, R.: op. cit., s. 20.
- 25 Celý název kalendáře, odhlédneme-li od drobných odchylek, zněl: *Jurende's Mährischer Wanderer, ein ganz origineller Nationalkalender auf das gemeine Jahr der christlichen Zeitrechnung ... Allen Freunden der Kultur aus dem Lehr-, Wehr- und Nährstande, vorzüglich allen Natur- und Vaterlandsfreunden geweiht. Případně: Jurende's Vaterländischer Pilger in dem Kaiserstaate Oesterreichs. Ein allgemeiner Nationalkalender für alle Provinzen der Oesterreichischen Monarchie auf das Jahr...*
- 26 *Biographisches Lexikon...*, s. 324.
- 27 Pleskot, J.: op. cit., s. 55.
- 28 Kňourek, J.: „Jurendova reforma moravského kalendáře“, in: *Časopis Slezského muzea (vědy historické)*, 1962, XI, č. 1, s. 48.
- 29 Tamtéž, s. 46 a 48.
- 30 Táborský, F.: „Reformátor moravského kalendáře“, *Naše Valašsko*, 1939, roč. 5, č. 2, s. 57 n.
- 31 *Annalen der österreichischen Literatur*, 1812, sv. 4, s. 303.
- 32 Wurzbach, s. 324.
- 33 „Z původních kalendářů Jurendových, od něho samého vydávaných, má knihovna Národního musea v Praze jenom první ročník. Jeho česky psaný kalendář »Vlastenecký poutník« bohužel nemá.“ (Táborský, F.: op. cit., s. 58.)
- 34 „O tomto českém kalendáři není u Wurzbacha zmínky; má ji jen Ottův N. Sl. bez bližšího udání.“ (Táborský, F.: op. cit., s. 57.)
- 35 Srov. heslo: „Jurende Karl Joseph“, in: *Ottův slovník naučný*, 13. díl, J. Otto: Praha, 1898, s. 691-692.
- 36 Heslo „Jurende Karel Josef“ nacházíme rovněž ve *Slovníku naučném* v redakci F. L. Riegra (Praha: J. L. Kober, 1865, 4. díl, s. 460), avšak zmínku o „Vlasteneckém poutníkovi“ neobsahuje.

- 37 Pleskot, J.: op. cit., s. 55.
- 38 Srov.: „Jurende Karl Josef“, in: *Biografický slovník širšího Ostravska*, sešit 4, red. Viktor Fícek a kol., Slezský ústav ČSA v Opavě, Opava 1983, s. 53.
- 39 Srov. heslo: „Václav Rodomil Kramerius“, in *Masarykův slovník naučný*, 4. díl, Praha: Československý kompas, 1927, s. 153–154.
- 40 Kňourek, J.: op. cit., s. 48.
- 41 Kňourek, J.: *Op. cit.*, s. 48.
- 42 Wurzbach, s. 324-325.
- 43 *Moravia. Zeitschrift, der Unterhaltung und Vaterlandskunde geweiht.*
- 44 Pleskot, J.: op. cit., s. 55.
- 45 *Zeichen der Zeit, oder so sprach Napoleon vor 16, 8 und 2 Jahren.* Merkwürdige Actenstücke, interessante Fragmente, erbauliche Geschichte und Randglossen. Zur Würdigung der unerhörten Geschichte des Tages („Znamení doby, neboli tak mluvil Napoleon před 16, 8 a 2 lety. Zvláštní akta, zajímavé fragmenty, podnětné události a glosy na okraj. K počtě neslýchané události dne“.)
- 46 Hemmerle, R.: „Jurende, Karl“, in: *Neue deutsche Biographie*, sv. 10, Berlin: Verlag Duncker und Humboldt, 1974.
- 47 *Der Bauernfreund oder Pflugkalender. Ein ganz neu entworfener Wirthschafts und Volkskalender für das Jahr 1815* („Přítel rolníka nebo kalendář pluhu. Zcela nově navržený hospodářský a lidový kalendář pro rok 1815“.)
- 48 Saliger, R.: op. cit., s. 21.
- 49 Eichler, F.: op. cit., s. 328.
- 50 D'Elvert, Ch.: „Beiträge zur Geschichte und Statistik Mährens und Oesterreichisch Schlesiens“, in: *Geschichte des Büchereis und Steindruckes, des Buchhandels u. s. w.* Sv. 1, Brünn: Rohrer's Erben Verlag, 1854.
- 51 Pokud jde o pojem „malá vlast“ viz: Chojnicki, Z. – Czyż, T.: „Region i regionalizacja w geografii“, in: *Region, regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów.* Red. K. Handke. Warszawa 1993, s. 13-37. („Mała ojczyzna to region, spełniający wymogi ukształtowania centralnego struktury węzłowej, wysokiego poziomu integracji społecznej, kulturowej i organizacyjnej, odznaczający się domkniętymi granicami, przy czym odrębność kulturalna ma swe uzasadnienie w historii, przełożenie na obowiązujący system wartości i funkcjonująca świadomość społeczna tych faktów.“)

PALACKY'S TEACHER KAREL JOSEF JURENDE AS A NATIONAL HISTORIAN AND PUBLISHER

Summary

The paper deals with Karel Josef Jurende, a native of town Leskovec nad Moravicí. He was a notable reformer of Moravian calendars that were intended for wide circle of readers. Having been a founder and an editor of calendars *Mährischer Wanderer* and *Vaterländischer Pilger*, he was influenced by the Enlightenment and by encyclopedism. He was an educator and he became the headmaster of the school founded by countess Thruchsess-Zeil in Moravian town Kunín. His educational methods were influenced by the thoughts of Swiss pedagogue Johann Heinrich Pestalozzi. For one year he was teaching František Palacký, later he still kept in touch with him. The author of the paper also refutes the hypothesis passed on in Czech and German specialized literature, according to that Jurende was not the editor of the calendars written in Czech language.

Translation © Daniel Staník, 2004

Mgr. Libor Martinek, Ph.D.
Ústav bohemistiky a knihovnictví
Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity
Bezručovo nám. 13
746 01 Opava, ČR

OLOMOUCKÝ BELETRISTICKÝ ČASOPIS KOLEDA (1876–1881)

PETR HORA

V roce 1876 začal v Olomouci vycházet beletristický časopis *Koleda* s podtitulem Čtení pro náš lid.¹ Ve své době patřil mezi dvacítku periodik vydávaných na Moravě v českém jazyce. Význam *Koledy* spočívá především ve skutečnosti, že byla jediným časopisem literárním, třebaže umělecká úroveň publikovaných příspěvků překračovala hranice dobového průměru jen výjimečně.

Dá se předpokládat, že název *Koleda* byl převzat podle stejnojmenného kalendáře, vydávaného v letech 1851–1858 „organizací vlastenců a spisovatelů na Moravě“, Moravskou národní jednotou svatých Cyrila a Metoděje. Tento kalendář měl dobrou úroveň – obsahoval mimo jiné příspěvky Boženy Němcové, Prokopa Chocholouška, Jana Helceleta a Ignáce Jana Hanuše.

Vznik *Koledy* v Olomouci nebyl náhodný. Ve městě s kulturními, školskými a vědeckými tradicemi, přitom však s většinou německého obyvatelstva, se po pádu Bachova absolutismu v průběhu 60. let XIX. století začal intenzivněji rozvíjet český národní život. V roce 1867 zde bylo zřízeno státní Slovanské gymnázium, v roce 1873 česká obecná škola jako soukromý ústav Matice školské, roku 1876 rolnická škola v nedalekém Hradisku. Roku 1872 byl založen český ochotnický divadelní soubor a v roce 1880 proslulý pěvecký spolek Žerotín, které tvořily národnostní protiváhu spolkům německým, podobně jako Sokol, založený roku 1869. Mnohostrannou kulturně vzdělávací činnost rozvíjel Slovanský čtenářský spolek (1862), přejmenovaný počátkem 70. let na Občanskou besedu.

Pro vydávání novin a časopisů představoval příznivou základnu dynamicky se rozvíjející olomoucký polygrafický průmysl. *Koleda* měla své předchůdce jednak ve *Hvězdě* (1859–1964), redigované profesorem Václavem Žirovnickým (1818–1880), jednak bezprostředně v *Besedě*, přílohy pokrokářského *Našince* v letech 1872–1875.² Čeští bohoslovci z teologické fakulty se pokusili v letech 1868–1870 obnovit časopis *Cyril a Method*, jehož vydávání však bylo brzy arcibiskupským zákazem zastaveno. Podle Nešporových *Dějin Olomouce*³ vydávali své literární časopisy (*Musa*, *Fialka*, *Háj*) krátkodobě i studenti Slovanského gymnázia, kteří v nich otiskovali své prvotiny.

Koleda vycházela v letech 1876–1881, a to třikrát měsíčně. Literatura⁴ běžně uvádí jako jejího zakladatele vlastivědného pracovníka a literáta, profesora Slovanského gymnázia Jana Havelku. František Bílý v *Lidové čítance moravské*⁵ sděluje, že *Koledu* založil Havelka spolu s ředitelem gymnázia Janem Evangelistou Kosinou s úmyslem vytvořit rodinný a vlastenecký, slovansky zaměřený list. Časopis sám ani jeho literární archiv však toto tvrzení s určitostí nepotvrzuje. Pouze redakce se na příspěvatele obrací se žádostí v č. 1–4 (1877), aby své příspěvky zasílali Havelkovi na adresu Na Hradě 1.

Je-li možno přijmout tvrzení, že Havelka *Koledu* založil, pak je třeba říci, že hlavní osobností po celou dobu existence časopisu byl František Bayer (1853–1925), učitel matiční obecné školy v Olomouci a od září 1878 učitel měšťanské školy v Hlinsku v Čechách. Bayer přispíval do *Koledy* už od jejího 1. čísla a podílel se na jejím redigování už od I. ročníku.⁶ Několik měsíců řídil *Koledu* ještě na dálku (počínaje IV. ročníkem 1879; spolu s Josefem Večeřou), dne 1. března 1879 se však po tříletém působení redakce vzdal. Bayer se narodil roku 1853 v Rožnově pod Radhoštěm. Studoval v Příboře a v Olomouci, roku 1874 začal působit jako výpomocný učitel v Rožnově a hned roku následujícího přijal místo učitele matiční obecné školy v Olomouci, kde setrval tři roky, než přešel na měšťanskou školu v Hlinsku (1878), ve Viganticích u Rožnova pod Radhoštěm (1880–1881), v Jeříně u Velkého Meziříčí (od roku 1881) a nakonec v Přerově (od roku 1886). Roku 1882 založil a pak čtyři roky redigoval Moravskou bibliotéku, která vycházela ve Valašském Meziříčí. Od roku 1889 vydával Bayerovu Moravskou knihovnu pro náš lid. Jeho snaha o zvýšení vzdělanosti českých lidových vrstev na Moravě se ubírala i cestou činnosti organizátorské, jmenovitě v zakládání obecních knihoven. Rozhodující část své literární tvorby věnoval Bayer valašskému regionu: *Radhošť, sbírka valašských básní* (1874), *Valašské pohádky* (1874), *Rožnov* (1878). Pro Rankův slovník sebral na 10 000 valašských idiomů a lexikografických frází. Z činnosti v redakci *Komenského* vzešly jeho *Stručné životopisy moravských a slezských učitelů* a první souborné vydání spisů J. A. Komenského. Redaktorem *Koledy* se Bayer stal ve svých třidvaceti letech a tato činnost stála na počátku jeho literární dráhy. V době, kdy řídil *Koledu*, připravoval dějiny české literatury, které vydal v Olomouci pod titulem *Stručné dějiny literatury české* (1878).

Jako redaktor *Koledy* se Bayer snažil o dosažení co nejvyšší umělecké úrovně listu. Je to patrné z jeho dochované korespondence s předními spisovateli, na které se obracel s žádostmi o životopisné údaje pro své připravované dějiny české literatury, avšak s sebou žádal i o příspěvky do časopisu. Bayer také ve II. a III. ročníku *Koledy* na předních místech uváděl seznamy významných spolupracovníků, z nichž však někteří zůstali jen u příslibu spolupráce.

Po Bayerově odchodu pokračoval v redigování *Koledy* Josef Večeřa (1856–1883), autor povídek situovaných do brněnského okolí, ovlivněný dílem Vítězslava Háalka a I. S. Turgeněva, který však časopis vedl jen do listopadu 1879, kdy se stal redaktorem olomouckého *Našince*. Od 10. listopadu 1879 do konce roku 1880 vycházela *Koleda* střídavě v Brně a v Olomouci. V Brně ji redigovali Jaroslav Tichý (vlastním jménem František Rypáček; 1853–1917) a František Vymazal (1841–1917), v Olomouci pak Rudolf Vacek. Tichý publikoval v *Koledě* zvl. literární kritiky. František Vymazal, charakterizovaný jako podivín v literatuře i v osobním životě,⁷ je znám především z činnosti v redakci *Moravské orlice* a jako autor četných jazykových učebnic „snadno a rychle“. Podrobnější údaje o Rudolfu Vackovi se nedochovaly.

Poslední ročník *Koledy* vycházel už opět celý v Olomouci. Ještě do konce března 1881 byl redigován Vymazalem, avšak od dubna do září (poslední číslo vyšlo 1. října 1881) ji řídil opět Rudolf Vacek.

Skutečnost, že *Koleda* byla déle než rok vydávána na dvou místech, naznačuje hospodářské potíže vydavatelů. Nebyl to konečně ojedinělý případ, kdy v XIX. století po poměrně krátké existenci zanikl český časopis, zrozený ať už z národního, odborného či stranického zápalu, avšak nedostatečně podložený finančními prostředky. V *Koledě* to potvrzují i četné výzvy administrace, aby čtenáři uhradili předplatné a podpořili tak vydávání listu. Majitelé a nakladatelé – po většinu doby to byl olomoucký V. Votl – vydrželi vydávat *Koledu* necelých

šest let. O příčinách zániku *Koledy* hovoří jasně její poslední číslo. Uvádí se zde, že za šest let obnáší ztráta přes čtyři tisíce zlatých a že na zániku má vinu „úskalí obecné nepřízně a nevšímovosti“, dále pak to, že „žurnalistika naše chovala se ke *Koledě* chladně, odmítavě, ba až nepřátelsky“. Povzdech nad poklesem národního a vlasteneckého citění, že „Moravané nechávají jediný svůj časopis beletristický zahynout“, je ovšem nutno brát v úvahu s vědomím, že úroveň časopisu nerostla, nýbrž trvale klesala, a že jeho obsah byl poměrně chudý.

Zánikem *Koledy* a skoro v současné době přeložením odborného časopisu *Komenský* z Olomouce do Přerova přestala být Olomouc vedoucím centrem literárního života na Moravě.⁸ Po zániku *Koledy* založil nový časopis podobného poslání Jan Hudec (1856–1940), básník a překladatel z jihoslovanských literatur.⁹ Také jeho *Zora* však rovněž z finančních důvodů zakrátko zanikla.

Autorské zázemí *Koledy* tvořili vedle olomouckých profesorů, kteří však publikovali vesměs anonymně, takže zjistit po desetiletích jejich autorství je velmi nesnadné, zvláště přispěvatelé z řad moravských autorů, sdružených kolem almanachu *Zora* (I. ročník 1876, II. ročník 1877), který měl být moravskou obdobou českého almanachu *Ruch* (1868) a který byl příznivě přijat jako počátek nového literárního jara na Moravě. Z autorů *Zory* přispívali do *Koledy* např. Leandr Čech, Vítězslav Houdek, Jan Hudec, Josef Klvaňa (Brádelský), Jan Nečas, František Jaroslav Rypáček (Jaroslav Tichý), Fr. Táborský (František Hostivit), Jan Herben (Hn., Hn. J.), František Vrána. Redaktoři *Koledy* sice neustále usilovali i o příspěvky předních reprezentantů národní literatury, avšak tyto jejich snahy došly jen částečného úspěchu.

Koleda se jako jediný beletristický časopis své doby na Moravě chtěla stát iniciátorkou českého národního citění v širokých lidových vrstvách českého obyvatelstva na Moravě a zároveň orgánem, který by podporoval rozvoj české tvůrčí inteligence na Moravě a poskytoval jí tvůrčí příležitosti. Vlastenecké – a jak bylo pro Moravu toho období příznačné – i slovanské zaměření *Koledy* se projevovalo i na obsahu časopisu, který můžeme rozdělit do pěti částí: poezie původní, poezie přeložená (většinou ze slovanských jazyků), podobné dva okruhy představovaly práce prozaické, a konečně rozmanité drobné zprávy, včetně literárních recenzí. Ve IV. ročníku doplňovala každé číslo osmistránková příloha obsahující recenze, zprávy, kritiky, informace, inzeráty, již redakce zamýšlela časopis obohatit, ale již musela hned v následujícím ročníku z nedostatku finančních prostředků zastavit.

Důvody, které vedly k založení *Koledy*, jsou nejnázorněji formulovány v úvaze *Co překáží národnímu zdaru na Moravě*, pocházející pravděpodobně z pera Františka Bayera.¹⁰ Příčinu toho, že „u nás na Moravě zvláště věci naše národní nikterak nepokročily, ba naopak stojí na témž místě, nelezou-li zcela raketou zpět“, vidí ve skutečnosti, že „nemáme na celinkě Moravě svého středu, své stověžaté matičky Prahy“, dále v tom, že na Moravě není ani jedno české divadlo, a konečně v tom, že obecní samospráva je omezenější než v Čechách.¹¹ „I to padá na váhu, že povaha Čecha moravského vůbec jest mnohem nehybnější, ústupnější nežli bratra Čecha rázného, bujarého, velečilého.“ To potvrzovalo i zjištění, že v Čechách vycházelo v roce 1876 celkem 153 českých časopisů, zatímco na Moravě pouze 20, z toho šest v Olomouci.

Některé ročníky *Koledy* obsahovaly v prvních číslech programová prohlášení. Ve II. ročníku se vyhlášovalo za poslání *Koledy* vzdělávání a zušlechťování moravského lidu, především pak posilování národní hrdosti a přispívání k vzájemnému poznávání a posilování bratrských vztahů mezi slovanskými národy. *Koleda* se proto hlásila k podpoře národního písemnictví, přinášela ukázky ze slovanských literatur a zároveň přístupnou formou seznamovala čtenáře s přírodními vědami a dějiny Moravy.

Bayerovo pojetí je možno doplnit i drobnými oznámeními z redakční listárny, např. že nebudou přijímány delší lyrické básně, „které nemají lidová čtenáři v oblibě“.¹² V I. ročníku redakce ujišťuje, že „všeliké výkřevy novověké nemravnosti, rozervanosti, nezralosti a blasfemie zachovalý lid náš moravský libovati si nebude nikdy“.¹³ Pragmaticky pojaté vlastenecko-výchovné poslání *Koledy* zaznívá z odpovědi H. Krchovi: „*Nález a Zradu* odložil jsem, jelikož nechvalno odkrývati slabou stránku našich dávných knížat.“¹⁴ V 9. čísle I. ročníku jsou zvláště vyžadovány příspěvky, popisující moravské národopisné zvláštnosti (kroje, povahy, zvyky, pověsti), „dokud morovým dechem moderní kultury všechny čarokrásné květy národního ducha našeho nezvadnou docela“. Je však třeba uvést, že jediným rozsáhlým článkem na toto téma v *Koledě* se nakonec staly Bayerovy *Pověry a zvyky z Rožnovska*.

Koleda zaujímala neutrální postoj ve vztahu k Jaroslavu Vrchlickému a vůbec lumírovské škole. Z uvedených důvodů lze také *Koledě* jen těžko vytýkat jednoznačně odmítavý postoj proti Šemberovi za jeho nekompromisní protirukopisný postoj. II. ročník ukazoval zvýšený zájem o Balkán (doba rusko-turecké války 1877). Do *Koledy* se vloudil i soudobý antisemitismus, motivovaný však do značné míry národnostními zřeteli, jakož i nacionalismus. Židé jsou považováni za nepřátelský, neboť germanizační živel, a kritika pěveckého koncertu ve prospěch Slovanského gymnázia; odmítavá proto, že na něm zazněla i jedna píseň Roberta Schumanna.¹⁵

Nová redakce *Koledy* prohlásila za svůj cíl především posílení české inteligence na Moravě. Hovoří o tom, že na Moravě existuje „malý hlouček inteligence“ a že není možné, aby „tak chabý a bezmocný vůdce dovedl dáti směr“. Soudobá česká inteligence na Moravě je pak obklopena cizími a nepřátelskými živly a „většina z ní je svým bojem unavena, odnikud posily nedostávajíc lhostejní po delším čase ke všemu tomu, co dříve jí bylo svato a nedotknutelné“. Jedině silná inteligence, tvrdí redakční úvodník, může organizovat a „tvořit život skutečně národní“.

Předsevzetí, vyhlášené v úvodu V. ročníku, podávat populární krátké obrazy a charakteristiky z českých dějin, doplňuje konstatování: „Toho pak všeho docíliti doufáme všemi duševními plody, jež zákonům estetickým a vědeckým neodporují, jež však proniknuty jsou duchem vpravdě českým a slovanským a na ten čas stravitelný jsou; vše ostatní pokládáme za předčasný luxus.“

V průběhu vydávání V. ročníku utrpěla redakce *Koledy* ztrátu, když 22. března zemřel náhle její člen Hynek Babička (1855–1880), absolvent olomouckého gymnázia a posluchač práv, který už v té době se vypracoval na znalce ruské literatury a do *Koledy* psal pod značkou „h – a“ literární a hudební kritiky. Hynek Babička bývá považován za předchůdce tzv. moravské kritiky, zaujímající názorový střed mezi hledisky *Osvěty* a *Lumíra*.

Jaký byl obsah *Koledy* podle výše zmíněného tematického rozdělení?

Původní poezii zastupovaly rozličné tematické okruhy, mezi nimiž nejvýrazněji vystupovala drobná intimní lyrika, většinou začínajících autorů, lyrika přírodní, básně vlastenecké a historické.

Z autorů intimní a přírodní lyriky je nutno uvést Irmu Geisslovou (1855–1914) a básníky tradičně uváděné jako epigony Vrchlického, totiž Karla Kučeru (1854–1925); básně *Dumka*, *Břečtan*, *Zimní píseň*), Františka Kvapila (1885–1925) s jemnou erotickou lyrikou (*V slunné záři*, ukázky ze sbírky *Tři struny*) a Augusta Eugena Mužika (1859–1925) s jeho elegicky ponouřou tvorbou (*Večernice*, *Nevěsta*).

Z lumírovců, příklánějících se pojetím poezie k realismu, se sluší uvést Josefa Jakubce

(1858–1889), na jehož vesnických idylách (z cyklu *Pod naší horou, V podlesí*) jsou patrné vlivy poezie Hálkovy, podobně jako ve tvorbě profesora přerovského gymnázia Hynka V. Krcha (*Loučení se Rostislava*). Karel Leger (1859–1934)¹⁶, v *Koledě* zastoupený ve IV. ročníku, se představil elegickou lyrikou, básnickou povídkou (např. báseň z ruského bájesloví *Aleša*, náladové líčení předvečera lipanské bitvy *Prokop Holý*) a veršovaným vesnickým románem. František Chalupa (1857–1890), na kterého působila tradice lidové poezie, publikoval v *Koledě* poemu *Čechové pod Řípem* a biblickou baladu *První hrob*.

Nejvýraznějším autorem z této skupiny (a také v *Koledě* nejhojněji zastoupeným) je František Táborský (1858–1940), pišící i pod pseudonymem František Hostivít. Typický moravský autor, rodák z Bystřice pod Hostýnem, byl Vrchlickým ovlivněn především ve svých vlastenecky naladěných ódách (Povzbuzení ke zpěvu, kde Táborský myšlenkově spojuje Hostýn, Tatary a Slovanstvo, U hrobu Kollárova, Návštěva v Řezně); jeho přírodní lyrika je inspirována návštěvou Tater a vztahem k Valašsku.

Pod vlivem Svatopluka Čecha zrál lyrik Emanuel Miřiovský (1846–1911). K Sládkově škole je z autorů *Koledy* řazen Josef Kalus (1855–1935), tkadlec, básník samouk, srostlý s Valašskem. Jeho poezie je prostá, idylizující, opěvující valašský lid a přírodu (Beskydám aj.).

Mezi lyrikou Sládkovou a Heydukovou stojí básnická tvorba Sládkova literárního odpůrce ve sporech o lum írovce Rudolfa Pokorného (1853–1887). Jeho básně jsou komponovány v duchu lidové poezie. Kromě náladových básní a elegie nad úmrtím Prokopa Chocholouška vyšla v *Koledě* jeho *Duma na Vítkově*.

V básních mladého Jana Herbena (1857–1936) vyniklo především jeho slovanské cítění. Téma *Maruly* čerpá z boje jižních Slovanů proti Turkům, podobně *Z Balkánu a Balkánské písně* jsou ohlasy rusko-turecké války z roku 1877. K historii Polabských Slovanů se vztahuje *Niklotova smrt*. Ruskými bylinami je ovlivněna epická poezie Josefa Klvani (pseud. Brádel-ský; 1857–1919); v *Koledě* je otištěna i jeho známá báseň *Bradle*.

Z ostatní poezie stojí za připomenutí satirické básně a bajky Jana Nečase (1849–1919), překladatele z polštiny a autora literatury pro děti. Jiljí V. Jahn (1838–1902), známý přírodovědec a popularizátor, vydal v *Koledě* několik básní s přírodní a vlasteneckou tematikou.

Ve snaze podporovat vlasteneckou a slovanskou poezii *Koleda* otiskla i řadu básní umělecky zcela podřadných. Od předních českých básníků se v *Koledě* vedle poezie Heydukovy objevuje i *Pohádka* K. V. Raise a *Sen husitky* od Elišky Krásnohorské.

Poezie přeložená odpovídá slavjanofilské koncepci časopisu. Až na malé výjimky jde o překlady z poezie ruské, jihoslovanské a především polské. V prvních ročnících zaujmají výrazné místo překlady lidové poezie maloruské (J. Klvaňa), bosenské (Ed. Šarša), bulharské (J. Wagner, J. Skalecký) a chorvatské (J. Dunovský).

Na početnosti překladů z polštiny mají hlavní zásluhu Ferdinand Holinka a František Chalupa. Holinka, který v letech 1876–1896 vydal přes dvě stě překladů, uvedl do *Koledy* W. Gawalowicze, Z. Krasínského, J. I. Kraszewského, T. Lenartowicze aj. Chalupa přeložil básně W. Belzy, St. Garczyńského, St. Grudzińského, L. Kondratowicze, St. Witwického a A. Mickiewiczze. Jan Hudec, vydavatel *Almanachu české omladiny*, který proslul především jako znalec a propagátor literatury jihoslovanské, přeložil pro *Koledu* z polštiny básně K. Brzozowského, M. Konopnické, T. Lenartowicze a W. Syrokomly. Emanuel Zitek (1856–1934), který v *Koledě* otiskoval vlastní poezii, přeložil *Mohylu na hranicích sibiřských* Stanislava Garczyńského. Ruskou a ukrajinskou poezii překládali kromě Klvani (Taras Ševčenko) a Holinky

(A. Bělilovskij) také Jan Dunovský (1849–1925), autor spisu *Žena v písni slovanské*,¹⁷ dále Jaroslav Hrubý (verše F. J. Tjutčeva a M. Minského) a pod pseudonymem Jaroslav Lipenský ještě Antonín Příbyl, absolvent olomouckého bohosloví, který působil na Valašsku.

Jihoslovanská poezie byla doménou Jana Hudce: srbská (L. Nenadović), chorvatská (A. Šenoa, P. Preradović), slovinská (B. Miran) a Romualda Rakovce.

Původní povídková a novelistická literatura představuje v *Koledě* vesměs jen průměrnou literární produkci a stojí níže než publikovaná poezie. Zatímco v prvních dvou ročnících jsou silně zastoupeny žánry lidové slovesnosti, především pohádka a pověst,¹⁸ v celkovém obsahu *Koledy* převažují povídky a novely z venkovského života s tematikou milostnou a národopisnou a příběhy historické.¹⁹

Z předních českých beletristů přispěli Václav Beneš Třebízský (*Kolednice*), Jan Herben (náladovým příběhem *Student je loterie*), František Herites (*Kudličkář*), Ignát Herrmann (*Život v kolovrátku, Manželé*), Alois Jirásek (*Zámecký hejtmán*) a Karolina Světlá (*Teta Vavřincová*). Třemi drobnými venkovskými prózami se představil Ludevít V. Rízner (1849–1913), autor *Bibliografie písemnictví slovenského*.²⁰

V *Koledě* je mezi prozaiky nejčastěji zastoupena moravská povídkářka Františka Stránecká-Körschnerová (1839–1888), nejprve pohádkami, pak povídkami z brněnského venkova a jižní Moravy (*Z našich hor, Pošta, Klárka, Bílý kabát, Baruška, Prostonárodní lék*). Její povídky projevují citlivost, humanismus a autorčin národopisný zájem. Jejich umělecká hodnota však není nijak vysoká. Obracejí se spíše ke konzervativním hodnotám venkovského života i části venkovské populace.

Mezi moravské novelisty patří i Otokar Bystřina (vl. jm. Ferdinand Dostál; 1861–1931), známý hlavně svými humoristickými drobnokresbami. V VI. ročníku *Koledy* jsou jeho povídky *Z malé stanice* a *Na lesní samotě*. Dvěma vesnickými prózami se v *Koledě* představil i redaktor Večeřa (*Toník a Lidka, Čeští bratři*).

Z ženských autorek jsou vedle Stránecké, D. Hanušové a I. Geisslové v *Koledě* zastoupeny ještě Berta Mühlsteinová (1847–1887), Sofie Podlipská (1833–1897) a Věnceslava Lužická (1835–1920), pisatelky románového čtení pro ženy a sentimentálních povídek o lásce. Podobným ženským čtením byly i naivně erotické prózy Edvarda Jelínka (1855–1897), jako např. historická humoreska *Květinka Potenštejnská* (II). Jelínkovou doménou byly cestopisy, historické příběhy a především velmi agilní propagace česko-polské vzájemnosti.

K zábavné a konvenční literatuře patří i povídky Čeňka Kalandry (1848–1928), jako *Nehody pana kasíra* (III) či novela *Zmařená růže* (VI). Otakar Mokřý (1854–1899), vodňanský notář, přítel Heritesův a Zeyerův, žurnalista, autor cestopisných prací a autor několika sbírek přírodní lyriky, spojil své autorské zájmy ve společenském románu situovaném do Alp *Pod lavinami* (IV).

Povídky Karla Legera (všechny v V. ročníku) mají fantastické zabarvení (*Smrt, Stará krčma, Opuštěná chata*).

S historickými povídkami se představil Kolda Malínský (vl. jm. Josef Lacina; 1850–1908), epigon Jiráskův a Wintrův, vzdálený svými literárními schopnostmi od svých literárních vzorů, ať už jde o historickou arabesku *Beatrice* nebo o pověst z českého dávnověku *U slaného pramene*.

Znalec divadelního života J. J. Stankovský (1844–1879), ředitel kočovné divadelní společnosti, autor veseloher a překladatel německých, francouzských a španělských dramát,²¹ přispěl do *Koledy* s povídkou s divadelní tematikou *Bosátka* (III).

Překlady próz ze slovanských jazyků byly pořizovány z anonymní hrdinské literatury nebo z prací soudobých autorů, převážně polských.

Vedle Lermontova (*Z cestovních zápisků*; II) a Turgeněva (*Mumu*) se mezi překládanými autory objevili M. Vovčok, A. Molčanov, z Poláků Bolesław Prus (*Na vsi i ve městě*), Z. Krašiški, B. Grabowski, A. Wilczyński, J. I. Kraszewski, P. Stachurski, H. Sienkiewicz, ze srbské literatury Vi. Đorděvić a L. K. Lazarević, z chorvatské August Šenoa. Z polštiny překládali povětšinou František Čelechovský, Fr. M. Vrána, Ferdinand Holinka, Leopold Hradecký, z ruštiny Jaroslav Hrubý, Vojtěch Bardoun, Jan Hudec a L. C. Lipský (Frič).

Zvlátní místo v obsahu *Koledy* mají články vlastivědné, zeměpisné a vůbec populárně naučné. Mezi jejich autory se setkáváme s přírodovědcem Primem Sobotkou (*Úcta Slovanů ke stromům*; II), vlastivědným badatelem Vincencem Praskem, otiskujícím na stránkách *Koledy* historické obrázky z moravských měst, historikem Ferdinandem Menčíkem a Konstantiem Jirečkem. Moravský archivář Vincenc Brandl (1834–1901) dal v *Koledě* zaznít své druhé, slabší odbornosti v příspěvku *Slovo o naší literatuře* (III).

Charakteristické jsou v této části seriály, např. o jednotlivých slovanských zemích, výklady o nejstarších dějinách Moravy z Palackého *Dějin národu českého*, *Nápisy české na Moravě* (středověké nápisy na hrobech a náhrobních kamenech), v I. ročníku i Bayerův *Vlastenecký kalendář*. Tyto žánry významně doplňují i rozmanité národopisné studie o Slovanech, moravské historické realie (o hradech) a ovšem i kuriozity ze světa.

V *Koledě* jsou otištěny životopisy Vincence Furcha (od Fr. Bílého), M. J. Sychry, Fr. Pravdy, Bedř. Šenka, Václava Šolce (od K. V. Raise), Fr. B. Štěpničky, Jos. Fr. Smetany a Bol. Jablonského. Na literárních recenzích se neaktivněji podíleli František Bílý, Leander Čech, od IV. ročníku Hynek Babička, Josef Večeřa a Jan Herben.

Šest ročníků *Koledy* nám tak podává obraz moravského literárního časopisu přelomu 70. – 80. let XIX. století, obraz úsilí, úspěchů i nezdarů jeho tvůrců. Nikoliv snaha o separatismus, ale vědomí, že Morava je jak v rozvoji písemnictví, tak i národního uvědomění zaostávající zemí českého národa, vedlo k jeho vzniku a pomáhalo překonávat četné překážky při jeho vydávání. *Koledě* rozhodně náleží místo v dějinách české publicistiky.

POZNÁMKY

- 1 Přesně od 1. ledna 1876 do 1. října 1881, rozsah 16 str.
- 2 *Beseda* byla r. 1875 přenesena do Brna, ale ještě téhož roku zanikla. V Olomouci ji redigoval Emanuel Miřiovský.
- 3 Nešpor, Václav: *Dějiny města Olomouce*. Olomouc 1936, s. 246.
- 4 Tamtéž.
- 5 Telč 1903, s. 353. V článku *Nové jaro literární na Moravě*.
- 6 V č. 22 I. roč. z 1. srpna 1876 se žádá, aby příspěvky byly posílány na Bayerovu prázdninovou adresu do Rožnova. V tiráži *Koledy* je však Bayer uveden jako redaktor až 1. června 1877.
- 7 P. Váša – A. Gregor: *Katechismus dějin české literatury*. Brno 1927, s. 389.
- 8 Názor Frant. Bílého. Srvn. pozn. 5.
- 9 Hudec pilně přispíval i do *Koledy*.
- 10 *Koleda II*, s. 277–279 ad.
- 11 Na Moravě nebyla okresní zastupitelstva.
- 12 *Koleda I*, č. 3.
- 13 Č. 5.

- 14 *Koleda I*, č. 26.
 15 *Koleda III*, s. 151.
 16 V *Koledě* pod pseud. Karel Lenský, autor známý především jako povídkář.
 17 Přeložil *Dumu o bouři na Černém moři* od Ostapa Veresaje.
 18 Františka Stránecká, Ed, Bufka, J. Kudrna, Jar. Skalinský, V. Veverka, I. Jirovec.
 19 Č. Paprskář, Jan Havelka a další.
 20 V *Koledě* publikoval pod pseudonymem L. V. Obrov. Bayer sbíral knihy pro čtyři lidové knihovny, které Rízner na Slovensku budoval.
 21 Jeho román *Vlastencové z Boudy* byl v *Koledě* recenzován. Mimoto v *Koledě* publikoval bajku *Pan doktor a jeho čamara (II)*.

THE OLOMOUC LITERARY MAGAZINE KOLEDA ((1876–1881)

Summary

In 1876 in Olomouc, the literary magazine *Koleda*, with the subtitle *Čtení pro náš lid* (*Reading for our people*) started its publication. In its day it was one of the twenty periodicals in Moravia issued in Czech. The importance of the *Koleda* is in the fact that it was the only literary magazine, even though the artistic level of its content only exceptionally exceeded the period average.

The magazine was issued three times a month. As its founder is usually acknowledged the regionalist and man of letters, professor of the Slavonic Gymnasium in Olomouc, Jan Havelka, but there is no real evidence of this. Undoubtedly the most important editor, however, was František Bayer (1853–1925), teacher, journalist and writer, whose personal archive has to these days been a source of important information on the cultural endeavours in Moravia and the Olomouc region at the turn of the 1970s and 1980s. The archive is deposited in the Literary Section of the Regional Museum in Olomouc.

Translation © Jaroslav Peprník, 2004

PhDr. Petr Hora, Ph.D.
 Katedra bohemistiky
 Filozofická fakulta
 Univerzity Palackého
 Křížkovského 10
 771 80 Olomouc, ČR

MORAVSKOSLEZSKÁ REVUE: POZICE, PODOBA, PROMĚNY

MARTIN TOMÁŠEK

V časopise *Česká literatura na rok 1779* zahájil Josef Dobrovský své zkoumání současného stavu literatury u nás přehledem vybraných knihovních fondů. Aniž bych chtěl tvrdit, že se dnes nacházíme v podobné situaci, myslím, že jedním z praktických úkolů současné literární vědy by mělo být jednak zachování, jednak lepší zpřístupnění literárního odkazu obsaženého v kulturně zaměřeném periodickém tisku.

Při studiu a následném zpracování *Moravskoslezské revue*¹ jsme byli vedeni snahou upozornit na časopis sice jen zřídka připomínaný, ale v kontextu první čtvrtiny 20. stol. nikoliv bezvýznamný. *MSIR*² vycházející v l. 1905–1923 dosáhla úctyhodných šestnácti ročníků³ a v době redakčního působení bratří Mrštíků byla jedním z mála literárně zaměřených časopisů na Moravě. Stav na časopiseckém poli na přelomu století je výstižně zachycen v měsíčníku *Srdce*: „...roku 1896 skončila šestým ročníkem *Niva*, roku 1897 skončila šestnáctým ročníkem *Vesna*, roku 1899 skončily dvacátým ročníkem *Literární listy*, roku 1900 skončila svůj první a poslední ročník *Moravská revue*, a letos po necelých dvou letech přestala vycházeti *Morava*. Taková epidemie v posledních dvou letech! Zjev to tak hrozný, že přímo volá po výkladu a nápravě.“⁴ Literární časopisectví na Moravě a ve Slezsku vypadalo v době existence *MSIR* v hrubých rysech následovně: kromě naukových časopisů publikujících i literárněvědné příspěvky (*Časopis Matice moravské*, od r. 1869; *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci*, 1883–1970) vycházely především literární a literárněvědné časopisy katolické orientace (*Muzeum*, 1866–1948; *Obzor*, 1878–1910; *Nový obzor*, 1911–1914; *Nový život*, 1896–1907; *Archa*, 1912–48; *Archiv literární*, 1919–1922), dále listy usilující o literární výchovu dětí a mládeže (*Anděl strážný*, 1881–1941; *Chudým dětem*, 1889–1948; *Mládí*, 1914, 1919–1941), mezi politicky zaměřenými periodiky najdeme sociálnědemokratický satirický časopis (*Rašple*, 1890–1924), jakož i pokusy o vytvoření platformy anarchistické (*Anarchistická revue*, 1905; *Šibenicky*, 1905–1907), vedle beletristického listu vyrůstajícího z regionálního podhoubí, ale s ambicí odrážet i národní a evropské literární dění (*Neděle*, 1903–1906) se na sklonku sledovaného období rodí časopis představující poválečné umělecké směřování (*Host*, 1921–1929). Zdánlivou záplavu titulů relativizuje jepičí život některých nebo omezený literární záběr jiných. Většina periodik vycházela v Brně, další v Olomouci, Řečkovících, Hranicích/Přerově a Prostějově. Liberální charakter *MSIR* a především její spojení s Ostravskem zajišťovalo revui mezi ostatními periodiky poměrně exkluzivní pozici.

V lednu 1905 bývalý učitel Otakar Skypála vydává v Moravské Ostravě první číslo *Lidové Revue mor.-slezské*. Již z názvu je patrná snaha orientovat revui na moravskoslezský region, což potvrzuje rovněž programový článek. Nový časopis se má „zabývat poměry a otázkami

Moravy a Slezska, šířiti pro ně porozumění a buditi zájem pro pokrok a veřejný život náš. Nechceme pěstovati separatismus moravský v běžném slova smyslu, ale chceme přivésti k platnosti všechny prospěšné věci naše, propagovati každou dobrou myšlenku a snahu směřující k tomu, by na Moravě a Slezsku se vyvinul zdravý ruch a svěží síla, jež nás jediné přivede k platnosti a zjedná průchod právu našemu. V listě našem informovati budeme soustavně ostatní českou veřejnost o všech důležitějších věcech Moravy a Slezska a zjednávat u ní zájem a smysl pro naše poměry a tím pracovati k nejužšímu styku a splynutí vzájemnému.“⁵ Jak je zřejmé, nová revue měla plnit hlavně úkoly společenské a politické. Srovnáme-li však libovolné číslo prvního, čtvrtého a šestnáctého ročníku, nic nás nepřesvědčí, že před sebou nemáme tři různé časopisy: jeden, zaměřený – ve shodě s uvedeným programem – na politické, národnostní a sociální problémy Moravy a Slezska, druhý, literárně umělecký, a konečně třetí, reflektující život brněnské akademické obce. „Vinu“ za to nesou změny v redakci, snaha přizpůsobovat list aktuálním společenským potřebám, ale i neujasněná koncepce kulturní stránky listu, to vše umožňovalo zmíněné posuny – jen tak mohla být literatura jednou pouhým doplňkem pestrobarevného kaleidoskopu a jindy téměř vytlačit ostatní témata. Aby bylo možné jednotlivé proměny zachytit co nejpřehledněji, rozdělili jsme život *MSIR* do několika etap. Určujícím faktorem bylo obsazení redakce a sled společenských událostí, jimiž byl časopis zásadně ovlivněn (první světová válka, vyhlášení ČSR)⁶. Pro ilustraci zmíněných metamorfóz – a pro tuto chvíli – stačí porovnat období první s počátkem druhého.

V prvním období byla kultuře věnována asi třetina čísla, vedle literární zde našla své místo rubrika hudební, výtvarná a divadelní. Největší prostor ale zaujímala právě literatura – anotacemi novinek autorů často žijících a tvořících na Moravě a ve Slezsku sledovala revue pulz literárního života, vlastní časopiseckou a ediční činností ho zároveň spoluvytvářela, recenzemi a občasnými studiemi kultivovala. Literární kritika si přitom ústy A. Kubise uložila přísný pohled, s nímž hodlala přehlížet literární Moravu a Slezsko, pojmenovávat úspěchy i propady. Všimá si chabé organizace literárního života na Moravě, zejména nedostatku nakladatelství⁷ a nízkého počtu beletristických listů. V současné moravské beletrii nachází pouhé náběhy a pokusy. „*Nastalo jakési stlačení a deprese, snad – chcete-li i zbahnění ... očekáváme den za dnem, rok za rokem a nic se neobjevuje, co by nás přivádělo v jáсот a obdiv. Nemáme nových talentů.*“⁸ Za nejvýraznější literární osobnosti působící na Moravě považuje oba Mrštíky, J. Merhauta, J. Sumína, F. Sokola Tůmu, M. Jahna a J. Uhra. K recenzentům revue patřil také A. Drtil, J. Dýma, M. Hýsek, V. Otomar, E. Sokol, J. Soušek a A. Veselý. Především na literární historii se zaměřoval E. Sokol, V. Otomar zhodnotil moravskou kritiku, jíž vytykal nepůvodnost, nevzdělanost, kamaraderii a lokální patriotismus. M. Hýsek na stránkách *MSIR* sledoval mj. literárněvědné práce reflektující literaturu vznikající na Moravě, v nejmladší české literární generaci viděl jen málo „neepigonů“, konkrétně R. Těsnohlídka, J. Mahena, F. Šrámka a J. Uhra. Vedle kritiky psal studie, několik medailonů věnoval i neprávem zapomenutým literátům. Své studie publikovali rovněž J. Bartoch a V. Dresler. Ve třetím ročníku začal J. K. Pojezdny redigovat rubriku *Slovanský obzor* věnovanou často literatuře. Revue se dále pokouší monitorovat aktuální literární polemiky a sama poskytuje prostor J. Holému, pohřichu k převážně bezobsažným slovním výpadům proti F. X. Šaldovi a později i J. S. Macharovi. Počínaje třetím ročníkem se v ní uplatňují umělecko-publicistické žánry jako fejton (E. Sokol), satira (E. Edgar) a literární esej (R. B. Mácha).

Beletrie hrála v revui první dva roky zcela okrajovou roli. V nepravdělně otevírané rubrice

Besídka se nejčastěji objevovaly tematicky pestré lyrické básně M. Kurta často epigonského či ohlasového charakteru. Protože „otázka beletristického časopisu na Moravě stále zůstává nevyřízenou“, přichází *MSIR* ve třetím ročníku s literární přílohou, již pro něj chce připravovat půdu. V osmistránkové *Belletristické příloze Revue mor.-slezské* otiskovala z velké části osvědčené, na stránkách revue již publikující či alespoň kmenovými kritiky sledované autory. Inovačně působí z poezie snad jen sociálně laděné, revoltující básně autora ukrytého pod pseudonymem Ant. H. Ropos, tvorba J. Holého vedle toho zaujme pouze svou neobvyklostí. Básni *Ženě* ohlašující již poetiku *Knihy lesů, vod a strání* zahájil spolupráci s revue S. K. Neumann. Vedle nich lze v příloze najít přírodní, milostnou a reflexivní lyriku jen průměrné (M. Hýsek, M. Jahn, M. Kurt, V. Staněk ergo V. Martínek) a podprůměrné úrovně. Obecně vyšší kvality dosahovaly prozaické texty O. Bystřiny, V. Staňka, J. Uhra a R. Těsnohlídka, jiné naopak umělecky neuspěly. Na pokračování vycházela dramatická skica K. Hausera.

Počínaje ročníkem 1907/08 vstupují do revue bratři Mrštíkovi, kteří z Divák redigují část literární a uměleckou, zatímco tzv. část revuální si ponechává Skýpala. *MSIR* mění svou podobu, mizí většina tradičních rubrik včetně přílohy, počet stran se téměř zdvojnásobuje, naopak počet čísel se redukuje ze 12 na 10. Z periodika zaměřeného na národnostní a sociální problémy Moravy a Slezska vzniká rázem kulturně literární revue s národní a částečně i mezinárodní, především slovanskou orientací. Koncepce budoucího listu se ovšem rodila ještě před Skýpálovou nabídkou, jak dokládají Mrštíkovi dopisy L. Quisovi: „*List náš bude mít jako bývalý Lumír, jehož vzor jedině na myslí mít můžeme, část beletristickou a pak fejeton. Ale fejeton mnohem širšího významu. (...) Svoboda tématu i slova absolutní.*“⁹ „*Jistých a dobrých spolupracovníků pro nejagilnější část čítám asi 12, Elgart-Sokol, Holý, Merhaut, V. Dyk, Kovanda, dr. Kurt, Hýsek, Edgar (z Moravskoslezské revue), já, Klíma ve Vídni a na všechny ani už hned nevzpomenu.*“¹⁰ Ačkoliv Mrštík začal dlouhodobě spolupracovat i s autory, kteří v revue doposud nepublikovali (L. Quis, S. Kovanda, J. Mahen, J. K. Šlejhar, F. Šrámek ad.), mohl stavět i na poměrně dobrém základu těch, kteří k revue neodmyslitelně patřili nebo v ní alespoň nebyli nováčky. Výběr příspěvatelů přitom nepodléhal ani generačnímu, ani „moravanskému“ klíči, i když většina jmenovaných v nějakém vztahu k Moravě a Slezsku byla, a Mrštíkovi měli při něm zřejmě dostatečně volné ruce, aby mohli realizovat své představy. Snad i proto zprvu věnuje Mrštík ve svých dopisech jen nepatrnou pozornost vztahu s vydavatelem revue, v budoucnu značně komplikovanému, daleko víc se zabývá redakční prací a dobrým přijetím prvního čísla.

Abychom doložili zásadní, strukturální proměnu listu, přibližme si několika větami podobu prvního čísla „nové“ *MSIR*. Pro ně byl získán příspěvek S. Čecha – jeho jméno mělo podpořit, jak Mrštík věřil, důvěryhodnost listu – text *Z Jitřních písní* volající po „*troše svěží krve do zvadlých žil*“ byl jako štít umístěn na první stránku čísla. Svěží mrštíkova krev na nějaký čas opravdu vyplavila většinu z toho, čím se dosud revue vyznačovala – volební statistiky, počty obyvatel v obcích z hlediska národnosti, stavovské problémy, pokrokovou propagaci, historické reminiscence atd. Přibližně polovina čísla byla nyní věnována beletristickým příspěvkům. Zbytek obsahoval literární studie (V. Dresler, L. Quis) a články věnované kultuře (divadlu, výtvarnému umění, filosofii). Rubrika *Komentář* mající i v budoucnu své pevné místo na posledních stránkách čísla umožňovala Mrštíkovi se značnou mírou subjektivity komentovat různé společenské či kulturní události, reagovat na články v jiných časopisech, recenzovat vyšlé knihy, dávala mu možnost s kýmkoliv svobodně polemizovat a vypořádávat se v podstatě s čímkoli.

Většina próz byla (podobně jako studie a delší články) uveřejňována na pokračování. V prvním čísle tak byly otevřeny povídky M. Jahna, A. Mrštíka, E. Sokola a J. Uhra. Čtenáři mohli sledovat také kapitoly *Bouře*. Z románu *Cyrilla Havlíčka v Praze* – pokračování nikdy nedokončeného románu V. Mrštíka *Zumři*. Rozdělení unikla pouze drobná próza J. Mahena. Poezie byla v prvním čísle zastoupena vedle veršů S. Čecha básněmi J. Holého, J. Merhauta a S. K. Neumanna. Ohlasy na první číslo, jež bylo jakýmsi lakmusovým papírkem zjišťujícím, zda bude nová tvář revue přijatelná pro čtenáře, redaktory potěšily. „První číslo *RMSl* setkalo se na všech stranách s dokonalým úspěchem. První vydání bylo ve 14 dnech rozebráno, takže bylo třeba vydati druhé vydání. Rovněž zprávy časopisecké vesměs uvítaly a s pochvalou se zmiňovaly o něm.“¹¹ Uspokojivou literární úroveň se však dlouho udržet nepodařilo, především pro Skýpálův nesouhlas s novou tváří revue. Již během V. ročníku se tak opět posiluje poměr společensko-politických témat, VII. ročník nabízí ve srovnání s předešlými podstatně méně beletrie, nejvíce redukce postihla příspěvky básnické. Konec „mrštíkowského“ období je spojen s rostoucím napětím v redakci *MSIR*, poznamenaným špatnými vztahy Skýpaly a Mrštíků, a vrcholí jejich vystoupením z redakce.

Literatura v následujících letech ze stránek revue sice nemizí, rozhodně ale ztrácí na významu. Mezi autory literárněvědných příspěvků dominují nejprve V. Martínek a M. Hýsek, po válce pak Č. Jeřábek, J. Durych a F. Götz, v tzv. akademickém období přináší revue alespoň esej O. Zicha o vztahu estetiky a umění a rozsáhlou studii V. Kramáře věnovanou kubismu, novému umění a kritice či filozofické příspěvky I. A. Bláhy a J. Tvrdeho. Daleko silněji byla změnou kurzu zasažena beletrie. V revue sice nadále vycházejí např. prózy J. K. Šlejhara, K. Handzela, L. Janáčka, A. M. Tilschové ad., ročník od ročníku se však tento prostor zužuje. Z prořídle poezie stojí za řeč v podstatě jen příspěvky S. K. Neumanna, V. Martínka, J. Chaloupky a Č. Jeřábka.

MSIR díky aktivní osobnosti svého zakladatele a vedoucího redaktora překonala Skyllu jepičího života, Skýpala se však coby „homo politicus“ stal zároveň Charybdou jejích kulturních ambicí. Představa literatury jako katalyzátoru občanského života regionu vedla k nadhodnocení jejích mimoestetických funkcí, což mělo za následek jak zúžení literárního obzoru, tak i snížení umělecké kvality – především beletristických – příspěvků. Tatáž idea ovšem současně otvírala publikační prostor tzv. krajovým autorům, z nichž alespoň někteří (např. V. Martínek) ho dokázali naplno využít ke svému uměleckému či odbornému růstu. Několik let, kdy podobu revue ovlivňoval V. Mrštík, pak naznačilo možnosti velkoryse koncipovaného kulturně literárního časopisu otevřeného nadregionálním podnětům, vědomého si zároveň svých kořenů.

POZNÁMKY

- 1 Tomášek, M.: *Časopis Moravskoslezská revue 1905–1923*. Ostravská univerzita a Ústav pro regionální studia, Ostrava 1999.
- 2 Ačkoliv list nesl zprvu název *Lidová Revue mor.-slezská* a *Revue moravskoslezská*, užíváme v textu pouze konečného titulu *Moravskoslezská revue (MSIR)*.
- 3 V přehledu uvádíme ročník, rok, počet čísel, průměrný počet stran v čísle, (při změně) místo vydávání a složení redakce: I. (1905, 12x32, Ostrava, O. Skýpala); II. (1905/06, 12x40); III. (1906/07, 12x24+8 příl.); IV. (1907/08, 10x40, Brno-Ostrava, A. Mrštík, V. Mrštík, O. Skýpala); V. (1908/09, 10x44); VI.

- (1909/10, 13x36, A. Mrštík, V. Mrštík, K. Elgart-Sokol, O. Skýpala); VII. (1910/11, 9x66, od 8. čísla Ostrava, O. Skýpala); VIII. (1911/12, 10x56); IX. (1912/13, 10x48, Brno-Ostrava); X. (1913/14, 10x48, Brno, F. X. Hodáč); XI. (1914/15/16, 10x32); XII. (1918, 10x40, O. Skýpala); XIII. (1919/20, 13x16); XIV. (1920, 4x32); XV. (1921/22, 6x16, O. Skýpala, A. Gregor, J. Helfert, V. Helfert, S. Sochor); XVI. (1923, 10x32, I. A. Bláha, A. Gregor, J. Helfert, V. Helfert, J. Kříženecký, S. Sochor, J. Tvrdý).
- 4 Literatura na Moravě a ve Slezsku. In: Srdece. Měsíčník pro literaturu, umění, vědu a život II, Žamberk (Pěčín) 1902/03, č. 1, s. 30.
- 5 Několik slov úvodem. In: MSIR, I, 1915, č. 1, s. 1.
- 6 Vzniklo tak celkem šest úseků: počáteční období (1905-7) zahrnuje tři ročníky, druhé – tzv. mrštíkovské – (1907–1911) čtyři, předválečné období (1911–1913) tři, pouhé dva ročníky čítá období zasahující první světovou válku (1913–1918), páté (1919-1920) i šesté – tzv. akademické – (1921–1923).
- 7 Z toho důvodu vzniká při *MSIR* edice Knihy moravských autorů, k níž od VI. ročníku přibyla ještě Naše lidová četba jako edice populární.
- 8 Kubis, A.: *Moravská tvorba*. In: MSIR, I, 1905, č. 1, s. 17.
- 9 Dopis ze dne 2. 6. 1906. In: *Nedosněné sny. Korespondence bratří Mrštíků* (red. R. Havel). Odeon, Praha 1978, s. 448.
- 10 Dopis ze dne 9. 7. 1906. Tamtéž, s. 452.
- 11 In: *MSIR* (obálka) IV, 1907/08, č. 2.

MORAVSKOSLEZSKÁ REVUE: ITS POSITION, FORM, CHANGES

Summary

The study discusses the *Moravskoslezská revue* journal, which was published in the years 1905-23 and achieved – for those times – an extraordinary number of sixteen years. One of the reasons why it was only marginally reflected by literary historians may have consisted in its changing literary importance influenced both by the situation in the board of editors at different times and by the conception of the culture page of the journal, which was never clearly stated. The study presents a comparison of two periods for illustration: in the former the reflection of literary life was seen as a mere complement to the discussion of political, social and ethnic problems of Moravia and Silesia, whereas the latter, connected with the names of Mrštík brothers, suggested possibilities of a generous project of cultural and literary journal drawing upon its roots and at the same time opened to supraregional impulses.

Translation © Renáta Tomášková, 2004

Mgr. Martin Tomášek
Katedra české literatury
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Reální 5
708 00 Ostrava, ČR

K OSVĚTOVÉMU PŮSOBENÍ J. S. MACHARA NA MORAVĚ

JANA VRAJOVÁ

V červenci a srpnu roku 1906 přinášel nedělní *Čas* články J. S. Machara o antice a křesťanství. Později byly zařazeny do Macharovy 9. knihy fejetonů *Próza z roku 1906* a roku 1919 vyšly v souboru jeho statí nazvaném *Antika a křesťanství*. Svými vyhraněnými názory a postoji na toto téma se stal Machar brzy proslulým (1906 – *V záři hellenského slunce i Jed z Judey*; 1907 – *Řím*). Odvážné a otevřeně vyslovované soudy zaujaly natolik, že začal být zván do různých měst, aby o této problematice přednášel. Chceme-li se zabývat reakcemi, které jeho názory vyvolaly, musíme si je nejprve přiblížit.

Na počátku statí *Antika* (jejíž obsah byl také osnovou většiny přednášek) Machar zostra kritizoval tehdejší způsob gymnaziální výuky klasických jazyků – latiny a řečtiny. Připadal mu suchopárny, zaměřený pouze na gramatiku, drilování slovní zásoby a versologické rozbory. Sám takovou výukou prošel a přiznává, že jejím výsledkem bylo, že hned po maturitě zanesl latinskou a řeckou gramatiku, slovníky a všechny klasiky do antikvariátu. Ponechme v této souvislosti stranou stále přetrvávající problém, je-li možné učit mrtvý jazyk „živě“; faktem bylo, že Machar si po několikaletém studiu klasických jazyků odnesl spíše odpor k nim a o antiku nejevil žádný zvláštní zájem.

Sympatie k antice a jejímu dědictví se probouzely postupně. Machar nezůstal jen u kritiky gymnaziální výuky, ale sám dokonce navrhoval, jak postupovat, aby studium klasických jazyků přinášelo studentům víc než jen znalost latiny a řečtiny. Požaduje, aby klasičtí filologové sestavili antologii, v níž by byli obsaženi autoři, jejichž myšlenky jsou studentům přístupnější, a ne pouze ti, kteří jsou považováni za nejvýznamnější, ale pro studenty jsou málo srozumitelní. Machar chtěl dosáhnout toho, aby si gymnazisté odnášeli ze škol především znalost idejí, které by formovaly jejich životní postoje.

Významným impulzem pro hlubší poznávání antiky byl Macharův pobyt v Římě roku 1906. To je patrné již z prvních slov dedikace knihy *Řím* Růženě Svobodové: „Poněvadž mi žádná kniha nedovedla dosud říci, co je to Řím – pokusil jsem se napsat si ji. Byl jsem tam za Antikou a našel nádherné bílé kosti její a viděl velkolepý hrob její. A na hrobě tom viděl jsem ležet v umírání zchátralého a vyvanutého vraha jejího.“⁽³⁾ Machar se vlastně již od samého počátku této knihy přiznává k tomu, že není schopen se oprostít od „vraha antiky“ – křesťanství. Tam, kde se antiky dotýká, také většinou jedním dechem mluví i o onom „jedu z Judey“.

Všechny vrstvy života antického člověka se pro Machara staly nepřekonaným ideálem, ať už se jednalo o vztah k životu či smrti, Osudu, vztah k vlasti, náboženství, přírodě, výchově, ženám („...v dórických státech, zvláště ve Spartě, stála žena tak, že nejpokročilejší zastánci ženské emancipace doby přítomné ani snít si o podobných požadavcích netroufají“). Obdivo-

val svobodu, demokracii a toleranci Římanů. Křesťanství přišlo s jinými hodnotami – s negací všeho, čeho si Machar na antice tak cenil. Je zajímavé, že přes všechny výhrady k historické autenticitě Ježíšovy postavy (které dokládá četnými příklady vlivů jiných kultur a náboženství), není samotný Ježíš cílem jeho útoku. Zřejmě se zde odráží určitá nedotknutelnost dětských mýtů a náboženských představ. (V *Konfesích literáta* Machar vzpomíná, že jako dítě „miloval Pána Ježíše fanatickou láskou“. Jeho představa se však časem začala rozcházet s katechetovými výklady a tudíž i jeho víra s vírou církve.)

Ježíš je Macharem charakterizován jako snílek a idealista a nebyť jeho následovníků (zvláště Pavla z Tarsu), nezískalo by jeho učení žádný zvláštní vliv. Význam apoštola Pavla (jakkoli je jeho vliv na šíření křesťanství nepopíratelný) Machar přeceňuje, když o něm říká: „Halucinace, kterou měla zapálená jeho duše na cestě do Damašku, rozhodla nad osudem lidstva.“ (3) Pavel byl ovšem (narozdíl od Ježíše) Macharem vnímán jako silná autoritativní osobnost, která pohnula soukolím dějin. (K teologické reflexi postavy apoštola Pavla viz např. Porsch, Felix: *Mnoho hlasů, jedna víra*, Praha 1993, nebo Prudký, Martin: *Zvláštní lid Páně*, Brno 2000.)

Machar neustále konfrontuje antiku s křesťanstvím. Dějiny lidské kultury charakterizuje jako „přiliv a odliv k břehům antiky“. (6) I sama církev podle něj použila antických předloh ke zkonstruování dogmat, věrouky a liturgie, mytologii dala znamení kříže, dokonce přejala i (byť poněkud upravený) jazyk – latinu. Kdykoli se lidstvo vracelo k antickému dědictví, bylo to proto, že si nevědělo s určitou oblastí života či kultury rady a hledalo účinnou pomoc. A člověk, o jehož svobodu Macharovi především jde, tento člověk byl křesťanstvím oklamán, když mu byl jeho bůh vyličen jako přítel ponížených, trpících a utlačovaných a najednou se stává spojencem mocných a bohatých.

Machar žádá novou renesanci, když říká: „Rád bych viděl vzkříšení antiky u nás.“ (7) Tentokrát by to ovšem nebylo kvůli formám nebo druhům umění, ale „pro ducha jejího“. Je pesimistou, ironikem, kterému církev vzala víru. A on zbytek naděje složil v „ducha antiky“. Stává se prorokem antiky leckdy stejně nevěrohodným jako ti, které kritizuje. Odkazuje na „znamení“ slovy, která mají téměř rysy vytržení: „Znamení se objevují na všech stranách. Duch antiky nebyl nikdy tak jasný, protože nebyl nikdy tak hledán a potřebován, jako nyní, jak je jasný v době naší.“ (8) Antičtí klasikové jsou mu stejně svatí jako křesťanovi bible – *Zápisky Marka Aurelia* hodnotí výš než celý *Nový zákon*. Místy se Machar ve svém zapálení pro věc dostává z roviny racionálních argumentů na půdu emocionálních apelů („Xenofontovy *Vzpomínky na Sokrata* by měl čísti opravdu nejen každý dělník a sedlák...“ – 10) a užívá podobných výrazů a obrátů jako nadšení obhájců křesťanství. Sám si toho však je vědom, když říká: „Kdybych mohl věřit, neznal bych kompromisu, jako jej neznám nyní, když nevěřím. Každý kompromis je bídáctví spáchané na lepší části svého já.“ (11) Jiří Karásek ze Lvovic v *Moderní revue* si také povšiml tohoto Macharova postoje a srovnává ho s teology křesťanství, kteří „také tak absolutně oddělují dobro křesťanství od zla pohanství.“ (12) Není tedy divu, že Macharovy radikální názory radikalizovaly i postoje jeho oponentů.

Zřetelným dokladem toho, jak protimacharovské útoky vypadaly, byly reakce na jeho přednášky v jednotlivých moravských městech. Jejich téma bylo vždy stejné: antika a křesťanství. Zastavme se nyní u přednášky konané v Olomouci (krátce předtím Machar přednášel v Uherském Hradišti, Brně, Prostějově, dále byl pozván i do Přerova, Kroměříže, Ostravy, Valašského Meziříčí a dalších moravských měst), kde negativní reakce proti Macharovi vyvrcholily; jistě i proto, že je zde sídlo arcibiskupa. Přednášku uspořádalo *Volné sdružení pokrokové* 8. května 1909.

Zatímco časopis *Našinec*, těšící se podpoře olomouckých katolických kruhů, proti Macharově přednášce ostře zaútočil, časopis *Pozor* přejal Macharův ironický protiklerikální tón. Ironií však nešetřil ani *Našinec*, když Machara nazývá „jasným synem Héliovým“, který „se snížil k ubohým tvorům pozemským, aby živým slovem hlásal lidu nechápajícímu své zásady a názory...“ (13) Časopis *Pozor* Machara řadí vedle postav Komenského, Havlíčka, Nerudy – českých velikánů, kteří byli ve své době rovněž pro katolickou církev těžko přijatelní. Jak se dalo očekávat, Macharova přednáška vyprovokovala obě strany natolik, že se uchylovaly až ke krajním argumentům – blasfemii, vulgárním výrazům, citacím vytrženým z kontextu; jedna a táž skutečnost byla podávána zcela protichůdně. Nebylo by účelné citovat zde velké množství urážek a vzájemného osočování, jímž oba tábory dávaly najevo své rozhořčení a opovržení protivníkem. Spor se přesunul do roviny mnohem obecnější, než je vztah antiky a křesťanství; Macharovy názory posloužily jen jako jakýsi odrazový můstek pro rozpoutání zásadnější polemiky. Diskuse se většinou záhy odchýlily od historických souvislostí a přeorientovaly se na kritiku soudobých nešvarů katolické církve. To bylo téma, které posluchače nejvíce zajímalo a které tradičně katolickou Moravu také nejvíce pobuřovalo, téma, které se pocíťovalo jako skandální a tabuizované a k němuž byl přesto ochoten a schopen se vyjádřit každý bez ohledu na vzdělání – Macharovy přednášky nenavštěvovali jen studenti a inteligence, ale i dělníci.

Do reakcí na přednášky se zapojili i někteří spisovatelé. Karel Dostál-Lutinov dokonce chtěl vydat knihu *Machar a katolická církev*, která však nakonec nevyšla. V prostějovském katolicky orientovaném časopise *Ječmínek* však uveřejnil z připravované knihy jednu polemickou báseň nazvanou *Přednáška J. S. Machara o křesťanství a antice*. Naproti tomu Macharův přítel Petr Bezruč Macharovi v dopise veršovaným pozdravem poděkoval jménem posluchačů za přednášku konanou v Brně 21. 11. 1909.

Nebylo nijak překvapivé, že příčina Macharových protikřesťanských postojů byla shledávána v jeho sympatiích s Židy. Katecheta rolnicko-chmelařské školy na Klášterním Hradisku po Macharově přednášce „vysvětlil“ svým žákům, že Machar „jest odpadlík od církve a agent židovské firmy“. (14) V tisku byl Machar označován jako „židovský pochop“ či „agent Rothschildův“. Našli se dokonce i tací, kteří pochybné Macharovy názory vysvětlovali prostě tím, že pochází z Čech a nikoli z Moravy. V každém případě se Macharovi podařilo výrazně rozvířit hladinu veřejného mínění, přičemž se ovšem málokdo pozastavil nad tím, že se jedná o názory spisovatele – básníka, nikoli o názory fundovaného historika, filozofa či teologa. Většina debat a polemik se tudíž nesla ve značně emocionálním duchu. Málokdo byl schopen zůstat v těchto sporech nestranným a držet se faktů, a to především historických.

Situace kolem Machara a jeho vztahu k antice a křesťanství v mnohém připomíná reakce, které vypukly např. po vydání Demlovy knihy *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*. I zde se jednalo o prezentaci názorů básníka, který byl národem nesmírně uznáván, a v důsledku toho se přehlíželo, že některé jeho názory na církev, Židy, politiku či filozofii mohou být ve své podstatě diletantské. Našlo se tehdy jen málo nezaujatých hlasů (K. Čapek, F. X. Šalda), které poukázovaly na to, že kvalita básnickova díla neznamená ještě, že stejnou hodnotu má jeho posuzování různých problémů. Je nesporné, že Machar neutvářel své názory jen na základě povrchních znalostí antických reálií, ale že se opíral o konkrétní vědomosti z oblasti antické kultury a vzdělanosti. Na tuto skutečnost upozornil i vídeňský profesor starověkých dějin Emanuel Peroutka, když poukázoval na to, že Machar prostudoval podrobně prameny (zvláště antické historiky).

S odstupem již téměř sta let, ve společnosti, v níž nejsou názory církve zdaleka absolutní hodnotou a téměř neexistují tabuizovaná témata, se Macharovy názory jeví v mnohém jako podnětné a zajímavé, ale nepobuřují. I z dnešní zkušenosti však víme, že boření určitých zažitých a společností přijatých konvencí je vždy spojeno s diskusemi a s bouřlivými reakcemi.

POZNÁMKY

- 1 Machar, J. S.: *Řím*. Praha 1907, s. 5.
- 2 Ibidem, s. 20.
- 3 Machar, J. S.: *Antika a křesťanství*. Praha 1919, s. 25.
- 4 Ibidem, s. 28.
- 5 Ibidem, s. 26.
- 6 Ibidem, s. 27.
- 7 Ibidem, s. 41
- 8 In: *Moravská revue* 1908, s. 56.
- 9 Úvodník *Našince* 1909, č. 76.
- 10 Obrátil, K. J.: *Machar na Moravě*. In: *Vzpomínky a dokumenty*. Brno 1912, s. 60.

ON J. S. MACHAR'S EDUCATIONALIST ACTIVITIES IN MORAVIA

Summary

In July and August 1906, Machar's articles on ancient Greece and Rome and christianity were published in *Čas* (*Time*, magazine) – later on they were collected and published in a book. In the articles, Machar views the era of antiquity and the christian era as two sharply contrasting epochs. He sees Jesus as a day-dreamer and an idealist whose teaching would probably have had no impact on the European culture if there were no Paul of Tarsus. Machar calls for a new renaissance – “I would like to witness the rebirth of the classical culture in our country”. His arguments are often strongly emotional. Machar's Olomouc lectures provoked sharp protests of catholic circles.

Translation © Josef Línek, 2004

Mgr. Jana Vraiová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

© Jana Vraiová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

**KAREL DOSTÁL-LUTINOV,
JEDEN Z BÁSNÍKŮ KATOLICKÉ MODERNY¹**

JIRÍ KUDRNÁČ

České Katolické moderně se nyní, přibližně v tomto desetiletí, dostává největší vědecké pozornosti od doby její existence na přelomu 19. a 20. století. Už od počátku 20. století sice existuje množství užitečných studií i materiálů od Viléma Bitnara a jiných autorů – příslušníků Katolické moderny, blízkých jí či navazujících na ni, které se však vyznačují jistým amatérismem svých autorů a nebyly hlavním proudem literární historie a literární kritiky dostatečně reflektovány.² Dnes se profilovali specialisté Pavel Marek a Ladislav Soldán,³ jejichž soustavnou práci doprovází množství studií dalších badatelů z několika vědních disciplín. V celku této literatury se projevuje nutná tendence po zasazení Katolické moderny do literárních i mimoliterárních kontextů. Pro analýzu beletristického či širěji literárního odkazu Katolické moderny jsou metodologicky inspirující zakladatelské studie Jaroslava Meda *Spisovatelé ve stínu* (1995); téma Katolické moderny synteticky pojednává literárněhistorické kompendium Martina Cyrila Putny *Česká katolická literatura 1848–1918* (1998) a teritorium literatury přesahující sborníky *Česká katolická moderna*, který redigoval Pavel Marek (2000, uspořádán k 75. výročí úmrtí Karla Dostála – Lutinova) a *Zajatci hvězd a snů*, který redigovali Roman Musil a Aleš Filip (2000, věnován revui *Nový život*). Karlu Dostálu-Lutinovovi se v tomto diskursu dostává snad až překvapivě mnoho pozornosti; je to však zakladatelská osobnost neoddělitelně spjatá s tímto hnutím i typově, která vyžaduje výklad v příslušných souvislostech.

Katolická moderna bylo hnutí, které bylo na přelomu století příslušníky jiných uměleckých názorů a skupin uznáváno jako podstatné, byly však výhrady k jeho nedost přesvědčivé a nedost pozitivně formulovanému programu a k uměleckým dílům mnohých jeho příslušníků. Renesance katolicismu a povzbuzení zájmu o něj měly obdoby v mnoha literaturách cizích. Literáti české Katolické moderny působili tedy v kontextu, který jim byl příznivý. Byli příslušníky generace 90. let, avšak nedokázali zaujmout místo mezi jejími rozhodujícími osobnostmi. Iniciovali tvůrčí zapojení katolicky orientovaných spisovatelů do hlavních literárně progresivních proudů své doby, ale neměli mezi sebou natolik silné osobnosti, aby byly trvaleji uznány příslušníky ostatních skupin. Toho dosáhli až katoličtí autoři generačně mladší, kteří autory Katolické moderny z 90. let často nepojímali historicky, ale stavěli se k nim toliko polemicky, vymezující se vůči nim negativně, tak jako příslušníci generace 90. let vůči svému předchůdci Vrchlickému; že je Vrchlický prvořadým autorem, zatímco básníci Katolické moderny nedosahují velikosti svých následovníků, není podstatné: v obou případech bylo negativní vymezení vůči předchůdcům chápáno jako předpoklad vlastního sebeuvědomění či sebedefinování.

Autorům z Katolické moderny 90. let však přísluší zásluha iniciátorů směřování, které se ukázalo nezbytným a které vedlo k tomu, že se v meziválečném období výrazně prosadila řada katolických autorů. Tuto spojitost nelze zpochybnit, v tom je nutno docenit „stařešiny z Katolické moderny“, jak je přezval Zdeněk Rotrekl,⁴ ať už byla jejich původní tvorba jakákoli.

Zatímco do *Almanachu secese* (1896)⁵ bylo pozváno pět zástupců Katolické moderny, kteří byli krátce předtím zastoupeni v manifestační antologii *Pod jedním praporem* (1895), a čtyři z nich pozvání přijali (byli to Vilém Bitnar, Sigismund Bouška, Xaver Dvořák a Julius Alois Koráb; Karel Dostál-Lutinov na pozvání nereagoval), v následující dobové reprezentativní antologii *Nová česká poezie* (1907)⁶ v době vrcholících tendencí z 90. let, je na 318 stranách veršů zastoupen už jen Xaver Dvořák, toliko třemi svými básněmi. Zásluha náleží Ivanu Slavíkovi, který básníkům Katolické moderny věnoval jeden oddíl antologie *Zpívající labuť* (1971) a v periodikách publikované příležitostné stati zařadil do knih svých knih esejů *Viděno jinak* (1995; tam souborná stať *Jedy a léky devadesátých let*) a *Tváře za zrcadlem* (1996, tam *Sigismund Bouška /50 let od jeho smrti/*) a *Předchůdce a vizionář* (tj. Adam Chlumecký/).

Působnost Katolické moderny byla brzy komplexní, několikerá, a to jak v oblasti literární, tak v oblasti církevně reformní, obecně kulturní, teologické, sociální. Je však zřejmé, že slabinou Katolické moderny bylo to, co právě v dobovém literárním diskursu bylo považováno za nejpodstatnější: slovesná a zejména básnická tvorba jejich příslušníků. Svědectví o tom podává dobová literární kritika příslušníků generace 90. let i následná literatura vzpomínková. Nejvýznamnějšími literáty, kteří publikovali v *Novém životě*, nebyli zakladatelé Katolické moderny, ale Julius Zeyer a Otokar Březina. Zeyer v roce 1901 zemřel a Březina v témže roce publikoval *Ruce*, poslední sbírku, již dal sám do tisku. Navíc Březina výslovně odmítl, že by byl katolickým básníkem v konfesionálním slova smyslu (v známém dopise Anně Pammrové o Sigismundu Bouškově, ze dne 15. 11. 1896): „Nepovídám, že studium některých děl starých literatur a mystických děl středověkých, které jsem měl příležitost studovati ve zdejších klášteře, proběhlo mou duší bez významu: ale má mystika vychází z výsledků exaktních věd moderních a dívá se dlouho do pyšných idealistních perspektiv školy Kantovy. Netajil jsem se p. B., že mé dílo, neodvislé od dogmatu, dotýká se jen *ezoterických* fundamentů náboženství a *nic dál*. Věřícím v jeho smyslu nejsem.“⁷

Tito určující autoři české literatury tedy po přelomu století obraz Katolické moderny nevytvářeli ani neobohacovali; neobjevili se ani jejich významově srovnatelní nástupci. Zůstali menší členové sdružení Katolické moderny.

Katolická moderna se podílela na podobě dobového kulturního prostředí a stejně jako ostatní literární skupiny 90. let je chtěla rozšířit a kultivovat i literaturou překladovou; zejména poezií, která byla i pro ni druhem nejprestižnějším. Následující méně známý ambiciózní překladatelský záměr se však nepodařilo podstatnou měrou realizovat; na rozdíl od ostatních literárních skupin 90. let se zde objevuje také velmi skromná formulace o vlastní výchozí pozici. „Péči mladých našich básníků katolických a redakcí S. Boušky OSB vycházeti budou Básnické obzory katolické, knihárna básní původních i přeložených. Zřetel bude vzat k tomu, aby se v knihárně té pěstovalo skutečné *umění katolické*, které v literaturách španělské, provençalské, katalonské, italské a poslední dobou hlavně v německé stvořilo díla znamenitá. *Vědouce dobře, že poezie naše jest dosud v plenkách, budeme přinášeti mimo nejlepší věci z českých hlavně překlady děl klasických* [zvýraznil J. K.], jako: sv. Teresii de Jesu, sv. Jana z Kříže, Lope de Vegu, Calderóna, Verdaguera, Balaguera, Mistrala, Lamberta, Roumanilla, Webera, Baum-

gartnera, Diepenbrocka, Görresa, Ringseisovou, Brentana, Seebera, Droste-Hülshoffovou, Veuillota atd. Kdo by něco z uvedených a podobných autorů překládati chtěl neb kdo má již něco přeloženo, přihlas se u S. Boušky OSB. v Machově u Police nad Metují (Čechy). Číslem prvním bude ohlášený almanach českých básníků katolických, věnovaný B. M. Kuldovi.⁸

Už v začátcích působení Katolické moderny (roku 1896) Sigimund Bouška vyjádřil v soukromém dopise J. Š. Baarovi velmi ostře skepsi, že Katolická moderna nemá moderní autory srovnatelné s autory České moderny.⁹ Ani nadále tomu nebylo jinak. Svědčí o tom i nevlivnější kritikové 90. let, třebaže respektovali dobovou renesanci katolicismu a hlásili se z velké části k týmž autorům klasickým jako představitelé Katolické moderny. Rychlým vývojem autorů ostatních literárních skupin se autoři Katolické moderny dostali do pozadí.

Výraznými rysy poezie autorů Katolické moderny byly františkánství a jeho doplněk či rub – polemičnost, jíž se prezentovali jako *ecclesia militans*. Z hlediska vývoje byla nejcennější, avšak toliko vzácně se vyskytující součástí jejich díla literatura, která byla tehdy nevlivnější – tedy symbolická poezie. Umělecky ucelenou a výraznou symbolickou poezií a prózu – nejen náběhy k nim – vytvořili až katoličtí autoři pozdější, nejdříve Jakub Deml a Jaroslav Durych. Bylo to ponejvíce v druhém desetiletí 20. století, v době bohatě rozvinuté secese, která už přecházela ve vitalismus a jiné směry.

V čele Katolické moderny stáli tři kněží: Sigismund Bouška, Xaver Dvořák a Karel Dostál-Lutinov. Na počátku své tvorby se všichni prezentovali jako básníci originální, největší naděje vzbuzoval Bouška, jehož první sbírku *Pietas* (1897) oslavil svým panegyrickým stylem Otokar Březina v několika odstavcích své recenze: „(...) V posledním cítíte celou hloubku mystické vize, dusné a těžké, vybavenou magií slov s blízkostí zatajující dech. (...) Blízkost věčných ohňů metá zsalalé reflexy do tváří, ale bledost, kterou vidíte, je bledost z procitnutí nových poznání. (...) Hudba jedné duše podložena je všem písním této knihy. Všechny její ideje kráčejí rytmem jednoho kroku. Ale klid slova, který v ní vládne, nebojí se ani pohlednouti na věci nejbližší a nejušednější a dovede i o nich promluvit přátelsky k potěšení prostých duší.“¹⁰

Výše uvedená polarita poezie autorů Katolické moderny byla velmi zřetelná v tvorbě Karla Dostála-Lutinova. Dostál-Lutinov byl obětavý organizátor, temperamentní polemik a žurnalista, který mnoho z této činnosti přenášel do tvorby básnické. Vědomě počítal také s jiným než estetickým působením svých děl, ba vyžadoval je. Tak v dovětku k své sbírce *Království Boží na zemi* napsal: „Kdo odvykl cítit a myslet katolicky, tomu bude leccos naivním nebo vyzývavým.“¹¹ Z podobného důvodu zařadil do této sbírky pod názvem *Báseň hrdinská* pouhý výstřížek z novin o kněžích, kteří zahynuli při udělování rozhrěšení na potápějící se lodi.¹²

Oblíbeným Dostálovým žánrem byla píseň v anachronickém pojetí blízkém Heydukovu; tomuto autorovi pravděpodobně chtěl také na konci života dedikovat některou svou sbírku nebo její část.¹³ Mnohé své básně nazýval písněmi či popěvkami; jejich poetika je převážně konzervativní; leckdy je to pouhá veršovaná próza; Dostálově poezii chybí odvážná aktivizace obraznosti, uvolnění logiky i veršového schématu, které by jí přiřadily k poezii významných autorů 90. let. Autorská stylizace v těchto básních je následující: pseudonym Karel Skřivan, jako obrazy se objevují potulný pěvec, zpěvák, kolovrátkář, neklidný poutník. Dostál si byl vědom typu své tvorby, který přinášel úskalí: ještě v básni *Finis* z roku 1918 píše, že tvořil velmi snadno a vyhybal se tvůrčím problémům.¹⁴

Dostálova agitační lyrika byla často žurnalisticky rétorická a literárně nevynalézavá ve srovnání s Durychovými *Žebráckými písněmi* (1925; aktivistickými, jak je sám Durych nazýval), které adekvátně navazují na prokleté básníky Françoisem Villonem počínaje. V některých básních však Dostál rozbil veršové schéma a uplatnil expresivní poetiku; stal se jedním z autorů, kteří už v 90. letech iniciovali expresionismus. Dostál se tedy jeví jako autor, který rozšiřuje poetický kánon směrem realistickým a expresivním, jako jeho současníci Josef Holý, Ludvík Lošťák nebo Jan Váňa.

V trýzni

Jsi šlapán – týrán – rozdrážděn tvůj vztek
a všecek se ti v pěsti shluká –
už nelze snášet urážek –
už rozlomcovat klec svou žádá ruka:
Teď ukaž, že jsi rek!
Radš nežli mříž – nech vlastní srdce puká!¹⁵

Tutéž tendenci uplatnil i při zpracování příslušné biblické tematiky, která se tím snáze vřadila do současného kontextu: „Vzhůru na vrchol Sionu!/ Ztajte dech – poslyšte v dálku:/ Hospodin, hle, za svůj národ vede válku!/ V zuřivém vzteku boj vzplál! / Nad mořskou tůň/ pavezy duní,/ třískají štíty, / blýskají meče, / vrahů krev teče...“.¹⁶ V Dostálově poezii byla zřetelná i sounáležitost s dekadencí, v níž expresionismus počíná. Je to například dekadentní motivika v básni *Já ležím v rakvi* (1923); báseň je tvořena 13 slokami, zakončenými týmž stálým refrémem, totožným s názvem básně; je to však spíše umělecky nenáročný, deskriptivní popěvek, v němž se autor nepokouší z monotónnosti vytěžit sugestivnost, jak to dělal zejména Karel Hlaváček.

Dostál byl ve své poezii jedním z nejhrošlivějších rozšiřovatelů františkánství. Jednak přímo ztvárnil františkánskou tematiku a použil příslušnou motiviku (např. básně *Sestry a bratři* a *Písně bratra skřivana* ze sbírky *Potulný zpěvák*, 1902, a *Fioretti v Assisi* ze sbírky *Květiny*, 1930), jednak napsal řadu básní o květinách a stromech, v nichž se stal předchůdcem Jakuba Demla z *Mých přátel* (1913). Tyto básně se vyskytly už v prvotině *Sedmikrásy* (1895), dále ve sbírkách *Potulný zpěvák* (1902), *Písně tvorů* (1917), *Květiny* (1930) a jinde: jsou to básně jako *Píseň jabloně*, *Píseň staré třešně*, *Ach!* (Ta chudobinka jako dítě...), *Román maličké* (Stoupla si sedmikráska...) aj. Některé byly koncipovány jako vnitřní monolog: *Jabloň*, *Stará panna* (*Píseň břízy na podzim*), *Píseň staré třešně*, *Čmelák zpívá*, *Spor květin*. Zejména v pozdějších sbírkách se vyskytly též antropomorfizace jiné: *Píseň moře*, *Píseň alpského potoka*, *Zpěv alpských velehor*; i písně jako *Píseň milujícího*, *Píseň bolesti* apod. Dostálovo františkánství bylo trvalé a hluboké: jeho výsledkem byl také překlad *Fioretti* (*Kvítko sv. Františka*) (1902); uvedené motivy a postupy se v Dostálově poezii opakovaly během celé tvůrčí dráhy. Byl zde však průkopníkem pouze ideovým, nikoli novátorem umělecké struktury: nová témata ztvárňoval téměř výhradně konvenčními prostředky. K symbolismu, impresionismu nebo demlovské asociativnosti nedospěl. Takto se liší od svých druhů, kteří s ním iniciovali sdružení Katolické moderny: Xavera Dvořáka a Sigismunda Boušky, kteří přijali a zpracovali dobově nejsilnější spojený impuls symbolistický, dekadentní a impresionistický.

Závěry, jež jsme zde dosud prezentovali, jsou v dosavadní kritické a historické literatuře obsaženy jen neúplně. Recepce díla Karla Dostála-Lutinova je totiž problematická, ona sama je významným a dosti komplikovaným tématem; je často konfesionálně ovlivněna a výrazně prokazuje nezbytnost objektivního historického přístupu k literatuře. Reflektuje se v ní rozdíl mezi autory Lutinovovi a Katolické moderně blízkými a představiteli jiných proudů, jež v české literatuře převažovaly. V podstatě dokládá existenci „katolického ghetta“, na něž si mnozí autoři stěžovali, které však také spolu s jinými i Lutinov spoluvytvářel svým agitačním tónem (útočným i obranným, jak v poezii, tak, samozřejmě, v publicistice).

Jakožto chronologicky první uvedme raný příznivý soud F. X. Šaldy z roku 1897 o poezii všech tří koryfejí Katolické moderny: Básníci Xaver Dvořák, Karel Dostál-Lutinov a Sigismund Bouška „nejsou (...) mnoho poplatní cizímu stylu, cizí dikci. Dráha jejich je dráha normálního rozvoje: nejsou prosti cizích vlivů, ale jsou to vlivy domácí (ne evropské, spiritualisticko-dekadentní) a vlivy ty jsou asimilovány, nejsou prostě jen přejaty.“¹⁷ Šaldovo pozitivní stanovisko zachycuje stadium nadějí, které všichni básníci vzbuzovali po svých raných sbírkách a v souvislosti s obecně sdílenou potřebou duchovní obrody soudobé kultury, a je de facto letným potvrzením všech tří autorských typů zachycených v konkrétním okamžiku.

Už následující z recenzí dalších dvou předních kritiků z generace 90. let ukazují zásadní rozpory mezi stanoviskem většinovým a Dostálovým: z komparace se zahraničními autory, účastníky duchovní obrody, která je vítanou skutečností, vyplývá skepse nad Dostálovou konzervativní poetikou a rozčarování z toho, že by tento autor měl být chápán jakožto představitel moderny v české literatuře.

Podle S. K. Neumanna měla moderní náboženská literatura vypadat jinak: „Tak zajisté kupříkladu v umění spravedlivě oceníme vše, co křesťanství dalo nám velikého. Lze sice skoro s jistotou předpokládati, že *Sagesse* byla posledním básnickým a snad uměleckým vůbec veledílem náboženským; myslím tu ovšem na náboženství dogmatické. Neboť nové umění náboženské, mystika nového člověka zlomí zajisté všechna násilí dogmat a systémů, rozlévající se s širokým dechem slok Walt Whitmanových, s hloubkou a silou *Pokladu ponížených* (Maurice Maeterlincka, J. K.) a se vzletem kupříkladu našeho Otokara Březiny. Avšak jestliže nám i dá katolicism třeba ještě nové chef d'oeuvre svého umění, kde snad bude celá melancholie zapadajících sluncí a kde budou snad zachyceny poslední paprsky uhasínající slávy a poslední sbohem a poslední záblesky hrdosti před vítězícím nepřítelem, dá-li nám ještě takové nebo jiné veledílo, nebude zajisté nikoho, kdo by ho nepřijal tak, jako byla všemi bez rozdílu přesvědčení přijata *Sagesse*.“¹⁷ Také Jiřímu Karáskovi, který se spoluúčastnil idealistického i katolického renouveau nebyla Lutinovova poezie umělecky věrohodná: „Živlem estetickým jest mystická vroucnost mířící k nebi, k nevyslovitelnému nazírání Boha, to všechno, co knize p. Dostálově naprosto schází... a co je vlastní všem křesťanským mystikům, jichž jest básník *Království Božího na zemi* co nejvíce vzdálen.“¹⁹

Téhož rodu byla i současná rozsáhlá recenze sbírek *Sedmikrásy* a *Království Boží na zemi* od referenta *Literárních listů*, patrně od pražského literáta, jednoho z příslušníků tehdejší nejmladší generace. Kritik vyjádřil rezervu k Dostálovu výsledku, ale pochopení pro program hnutí. V podrobném kritickém rozboru, jaké často vycházely v 90. letech, recenzent na více místech dokládá nedostatky jako „bezmyšlenkovitost, ledabylost, psavost a neupřímnost“. Závěr je krutý: Katolická moderna vznikla z revolty proti dřívějšímu umělecky primitivnímu či neuměleckému českému katolickému básnictví, a proto vzbudila naděje svými proklamacemi.

Recenzované Dostálovy knihy však opakují chyby předchozích autorů z okruhu časopisů *Obzor* a *Vlast*, proti nimž před několika lety mladá Katolická moderna povstala. Chybí subjektivně silné a umělecky účinné vyjádření víry: opět jde o poezii z velké části primitivní a neuměleckou. Dostálovy sbírky přivádějí současnou literaturu na scestí, nevedouce „ani k renesanci poezie náboženské, tím méně ku všeobecné renesanci poezie české vůbec.“²⁰

Po přelomu století bývaly posudky Lutinovy poezie spjaty s bilancováním odkazu zaniklé Katolické moderny. Byly publikovány ostré recenze – polemiky. Tak Adolf Veselý odbyl Lutinova opovržlivě jako banálního agitátora, v recenzi sbírky *Ryme a špryme (Hanácky obrázke)* (1912), již nazval „nejnižší smetí tendenčního klerikálního veršování pro lid“,²¹ podobně ostře kriticky se vyslovoval dokonce realista F. S. Procházka o *Písniích tvorů* (1917).²² Stejně tak v textech autorů Lutinovovi nakloněných jsou zaznamenány rozpaky nad přijetím jeho básnického díla: jsou uvedeny umělecké nedostatky Lutinova básnictví a je zaznamenáno autorovo zklamání nad nedoceněním jeho poezie.²³ Tak Vilém Bitnar uvádí, že z „moře veršů“ Karla Dostála-Lutinova by měl vzejít „pečlivý výbor“, jenž by měl být pozitivním překvapením.²⁴

Přestat s Dostálem polemizovat či přestat jej bránit předpokládá věcně zjistit, pozitivně vymezit a analyzovat jeho sémantické gesto, jeho pojetí poezie; zkoumat aspekty jeho poetiky, včetně hlediska tematického, motivického, žánrového a využít stejně tak recenzí polemických, jako apologetických. Z okruhu Katolické moderny vzešly dvě takto zacílené průkopnické studie, jejichž autory byli Vilém Bitnar a František Dohnal,²⁵ na které až po desetiletích navázali dnešní literární historici Ladislav Soldán, Petr Hora a Igor Fic.²⁶ Střízlivě literární historii se tedy Karel Dostál-Lutinov básník jeví jako typ, který v kontextu jeho generace charakterizují prvky jako didaxe, lidovost, apoštolství, expresivní realismus a průkopnictví františkánské.

POZNÁMKY

- 1 Tato stať byla vypracována za podpory GA ČR (v rámci grantového projektu číslo 405/00/1069).
- 2 Někdy se vyznačují též sebestředností, izolacionismem a hořkostí, které byly pro některé projevy autorů Katolické moderny i jejich příznivců a následovníků příznačné v jejich konečných letech a později.
- 3 Marek, Pavel – Soldán, Ladislav: *Karel Dostál – Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí*. Třebíč 1996. Marek, Pavel: *Apologetové nebo kacíři?* Rosice u Brna 1999. Soldán, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov a Nový život, dva sloupy Katolické moderny*. Rosice u Brna 2000. Marek, Pavel: *Český katolicismus 1890–1914*. Olomouc 2003. Přejechod ke skupině současných badatelů tvoří práce, které z pozůstalosti Oldřicha Svozila uspořádal Stanislav Batůšek: *Katolická moderna*, Třebíč 1996; *Přátelství básníků*. Brno 1997.
- 4 Rotrekl, Zdeněk: dopis Aleně Renčové 9. 5. 1973. In: Renč, Václav: *S anděly si nelze připíjet*. Svitavy a Řím 2000. S. 636–637 (v oddíle Jaroslava Nováka a Luisy Novákové Komentář, ediční poznámka a vysvětlivky).
- 5 *Almanach secese*. Praha 1896. Uspořádal S. K. Neumann.
- 6 *Nová česká poezie*. Praha 1907. Uspořádal Viktor Dyk a Arne Novák, přípravy se zúčastnil též Jiří Karásek ze Lvovic.
- 7 *Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové z let 1889 až 1905*. Uspořádal Jaroslav Křemen a Anna Pammrová. Praha 1936. S. 147.
- 8 Anonym: *Pěči mladých našich básníků katolických...* Hlídka, roč. 12, 1895, s. 27.
- 9 Marek, Pavel: *Vznik a formování české Katolické moderny*. In: *Zajatci hvězd a snů*. Red. Roman Musil a Aleš Filip. Praha 2000. S. 67.
- 10 Březina, Otokar: *Sigismund Bouška: Pietas*. In: *Hudba pramenů a jiné eseje*. Praha 1989. Ed. Petr Holman. S. 171–172. (Původně v *Novém životě* 1897.)
- 11 Dostál-Lutinov, Karel: *Království Boží na zemi*. Nový Jičín 1899. S. 86.

- 12 Ibid.: 47.
- 13 Zamykal, Ladislav: *Smrt a závěť Karla Dostála-Lutinova*. In: Dostál-Lutinov Karel: Květiny. Ed. Ladislav Zamykal. Olomouc 1930. S. 69-79.
- 14 Dostál-Lutinov, Karel: op. cit. 1930: 68.
- 15 Dostál-Lutinov, Karel: op. cit. 1899: 55.
- 16 Ibid.: 79.
- 17 Šalda, F. X.: *Xaver Dvořák: Meditace, Sigismund Bouška: Pietas*. In: Kritické projevy 3. Praha 1950. Ed. Karel Dvořák. S. 221. (Původně v Literárních listech 1897.)
- 18 Neumann, S. K.: *Katolické revue*. In: Stati a projevy 1. Praha 1964. S. 57. (Původně v Novém kultu 1897/1898.)
- 19 Karásek, Jiří: *Karel Dostál Lutinov: Království Boží na zemi*. Rozhledy, roč. 8, 1899, s. 965.
- 20 -2b-: *Karel Dostál-Lutinov: Sedmikrásky. Karel Dostál-Lutinov: Království Boží na zemi*. Literární listy, roč. 20, 1899, s. 325.
- 21 Veselý, Adolf: *O knihách*. Česká revue, roč. 6, 1912/1913, s. 184.
- 22 – pa – : *Literatura*. Zvon, roč. 18, 1918, s. 387.
- 23 Bitnar, Vilém: *Karel Dostál Lutinov. Na paměť zesnulého básníka*. Archa, roč. 11, 1923, s. 487–497. Zamykal, Ladislav: op. cit. Kv: *Karel Dostál-Lutinov (Spisovatel – katolík – kněz)*. Museum, roč. 65, 1933/1934, s.56–59. Bouška, Sigismund: *Pravda o Karlu Dostálu-Lutinovu*. In: Poselství. Ed. Oldřich Svozil a Stanislav Vrbík. Olomouc 1938, s. 9–14.
- 24 Bitnar, Vilém: op. cit: 496.
- 25 Bitnar, Vilém: *Barvy a záře v poezii Karla Dostála-Lutinova*. Nový věk, roč. 7, 1913–1915, č. 21, s. 6-7, č. 22, s. 6-7, č. 24, s. 6-7, č. 25, s. 6-7, č. 30-31, s. 6-7. Dohnal, František: *Kristus v poezii Karla Dostála-Lutinova*. Archa, roč. 29, 1941, s. 139–146.
- 26 Soldán, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov literát*. In: Česká katolická moderna. Ed. Pavel Marek. Olomouc – Prostějov 2000. S. 22–38.
Hora, Petr: *Poznámky k tématům Moravy a Hané v poezii Karla Dostála-Lutinova*. Ibid.: 39-42.
Fic, Igor: *O didaktičnosti v poezii Karla Dostála-Lutinova*. Ibid.: 43-48.

KAREL DOSTÁL-LUTINOV, ONE OF THE POETS OF THE “ROMAN CATHOLIC MODERNE”

Summary

This paper evaluates the place Karel Dostál Lutinov occupied in the “Roman Catholic Moderne” movement and in the Czech poetry of his time. Karel Dostál-Lutinov was a fervent organizer and a prolific writer. In the 1890s he was conceived of as an original poet, one of the three representative personalities of the “Roman Catholic Moderne”; the turn of the centuries witnessed the weakening of his reputation as a poet and Karel Dostál-Lutinov was regarded mostly as a polemical journalist. However, Dostál-Lutinov brought into Czech poetry some significant impulses. As a lyrical poet he wrote many songs, following the tradition of the “Máj” school. He introduced the Franciscan theme, above all he depicted, in his poetry, the “souls” of animals and plants and thus he became a predecessor of Jakub Deml. In the other part of his poetry, energetic polemical writing, he broke melic verse and promoted expressionistic feeling.

Translation © Naděžda Kudrnáčová, 2004

Doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc.
Ústav české literatury
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
A. Nováka 1
660 88 Brno, ČR

© Jiří Kudrnáč, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

JAROSLAV DURYCH A MORAVA

VÁCLAV DURYCH

Není snadné rozhodnout, byl-li Jaroslav Durych spisovatel český, či moravský. Je sice pravda, že v Čechách se Durych narodil a také i v Čechách umřel a že ze svých 75 let strávil v Čechách necelých padesát let, kdežto na Moravě jen o něco víc než čtvrt století. To jsou téměř rozhodující skutečnosti; přesto se mi můj otec jeví spíše jako Moravan. Morava totiž Durychovi soustavně poskytovala útočiště, Morava ho vždy uznávala a ctěla, Morava byla pro něj místem odpočinku od závistivých pomluv a nenávisti, ne však od tvořivé práce. Na Moravě, třebaže jen po krátký čas, se podvokrát „stal měšťanem“: byl majitelem domu nejprve v Přerově, pak v Olomouci. V Čechách ho neprovázelo nikdy nic dobrého: v roce dvaadvacátém a třiaadvacátém, kdy s celou rodinou bydlil v Praze v podnájmu v nouzové kolonii na žižkovském „Krejčárku“, na tzv. „Pendrekárně“ – spolu s mizerně placenými městskými strážníky – působil externě v nově založeném tiskovém orgánu lidové strany, tehdy v ještě katolických *Lidových listech*. V nich se také v červnu 1923 nelichotivě a nediplomaticky oťrel o památku Mistra Jana Husa a neděli nato mu pražský lid – toliko ke škodě paní bytné, protože Durych s rodinou v ten den podnikl výlet na Karlštejn – vymlátit okna a sliboval mu šibenici. Z armádního svazku Durych za to propuštěn nebyl, vojenských lékařů měla republika pramálo, a tak jeho moudrý náčelník ho v zápětí přeložil do vesměs katolicky smýšlející Olomouce. Socialistům bylo pověděno, že prý je to za trest, ale nebylo. V nábožensky chladné Praze nikdy Durychovi nemohla kvést pšenička: *Lidové listy* už Durycha nechtěly, sám prelát Šrámek dal příkaz snížit Durychovi s okamžitou platností řádkový honorář. To znamenalo pro početnou Durychovu rodinu pohromu; vojenská gáže byla za první republiky tak trochu výsměchem – zejména ve srovnání s horentními platy důstojníků za vlády KSČ. Snad tedy i nerad musil se Durych z těsného podnájmu na podzim roku 1923 stěhovat do Olomouce, města, které ho ničím nelákalo.

Na půjčku si musil koupit byt na tehdy periferních Nových Sadech mezi samými Němci, a to byt, opatřený nábytkem, plným štěnic. Nicméně štěnice byly vyhubeny a Durych se plně oddal službě vlasti v olomoucké vojenské nemocnici na Hradisku. Podle svědeckých výpovědí byl Durych lékař dobrý: vojáčky i jeho kolegové i pan náčelník – všichni ho měli rádi. Mrzela ho nezbytná úřednická práce, měl jakousi kancelář, kterou jaksepatří zneužíval k psaní. Nadřízení prý o tom věděli a snad jim to i lichotilo.

V šupletí svého psacího stolu Durych neměl toliko rozepsaná svá díla v řeči volné i vázané: po dobu téměř pěti let odtud korespondenčně řídil časopis *Rozmach*, který v Praze vydával Ladislav Kuncíř s Janem Scheinostem. Po zániku *Rozmachu* z téhož Hradiska Durych řídil další svůj časopis *Akord*, kterému se na rozdíl od brněnského, Zahradníčkova *Akordu*, říká *Akord „pražský“*, nebo také „kuncířovský“. Té korespondence mezi Olomoucí a Prahou byla prý celá

bedna a Kuncič, podle svědectví paní Voříškové, tajemnice Vyšehradu, ji ve své ředitelské kanceláři v tomtéž Vyšehradu pečlivě uschoval, dokud ho komunisté neuvěznili na dlouhá léta. Podle smutného svědectví Kuncičova syna byla veškerá korespondence Ladislava Kunciče dána do sběru, a to nikoli katanskými komunisty, nýbrž pozůstalými Kuncičovými spolupracovníky – jen a jen pro „strach židovský“.

Otec mi vyprávěl, že své básně ve verších i v próze psával nejraději při nočních službách, to prý se mu psalo nejlépe.

Zatím mé tři sestry rostly do krásy; byteček v Nových Sadech se stával Durychovým těsný a po mnoha intervencích dostal můj otec pronájem v „prelátském“, v Křížkovského ulici, v dnešním sídle Palackého univerzity, v domech, které tehdy patřily olomouckým kanovníkům. Tito křesťanští majitelé této reprezentativní nemovitosti požadovali „nekršřanskou“ činži, třebaže byt, kvůli značné výšce stropů, nešlo vytopit. Voda ve džbánu na umývadle v intenzivně vytápěné ložnici prý přes noc zmrzla. Bylo to ovšem v únoru roku 1929, kdy střední Evropa byla postižena krutými mrazy.

Durych se s olomouckými preláty tuze rád kočkoval. Vytykal jim jejich náruživou lásku ke klobásám a k hanáckému zelí, zatímco prý jejich láska k svěřeným ovečkám dozrává jistých kazů. Vzpomínám si na roku 1986, na 100. výročí otcova narození, když jsem byl navštívit pražského arcibiskupa, kardinála Tomáška, ve věci jeho eventuální podpory jakési durychovské akce. Panu kardinálovi již paměť mnoho nesloužila. Jméno Durych mu nic neříkalo. Náhle se mu však tvář rozjasnila: „Ale samozřejmě že si vzpomínám, když jsem byl v Olomouci kanovníkem. To tehdy byly s Durychem boje! Jakpak bych zapomněl!“

V Olomouci si můj otec našel tři své největší přátele: významného právníka a senátora Mořice Hrubana, profesora olomoucké teologické fakulty Josefa Vašicu a převora dominikánského kláštera Silvestra Braita. Tito tři muži měli pro Durycha nesmírný význam: jak pro jeho osobní život, tak i pro uměleckou činnost.

V Olomouci Durych psal a dokončil „velkou i malou valdštejskou trilogii“ – *Bloudění i Rekviem*. Třebaže nejvyšší kulturní činitelé první republiky kolem Durychova díla rozpačitě přešlapovali, přece jen roku 1930 přisoudili Durychovi za *Bloudění* státní cenu a v Olomouci mu ji také slavnostně předali. Byla to snad jediná veřejná pocta, které se mému otci za jeho života dostalo.

Nelze si samozřejmě představit, že by člověk ať už na kterémkoli místě tohoto našeho slzavého údolí žil jako v ráji. Jistě měl můj otec potíže i v Olomouci, městě, které si ze srdce zamiloval a odkud se už nikdy nikam nechtěl stěhovat. V kratičkém fejetonu pro brněnské *Lidové noviny*, nazvaném *Sny*, ze dne 1. července 1928, vykresluje Durych svou vlastní popravu v Olomouci 17. století. I ve snu však Durych své nepřátele omlouvá a posuzuje jejich jednání se smířlivou ironií: „... před čtyřmi lety jsem se velice rouhal lidem pobožným a snažil jsem se rouhat se jim solidně v obsahu i formě, aby to už za to stálo; tato snaha byla dosti, ba takřka spravedlivě bedlivá, takže toto rouhačství naplňovalo téměř veškeré mé přemýšlení. A v té době jsem si koupil Gobineauův román *Opatství typhainské*, který jsem přečetl celý najednou v noční službě. Viděl jsem, jak ti pomahači řeholníků oběsili zajatého konzula Šimona a moje sympatie byly na straně tohoto oběšeného rebela. Bylo mi smutno pro něho. Ale mnohem smutněji bylo mi některé z následujících nocí, když ve snu sám jsem se viděl býti jatu od týchž lidí pobožných, o nichž jsem nepřestával potměšile smýšlet, na smrt odsouzenu a postavenu pod radnici olomouckou, z jejíž věže trčel trám opatřený provazem na kladce. Každý

sen obsahuje nějakou botu; ve snu i ve snění mohou lípy kvěsti třebaš i počátkem května a dějí se všelijaké nepřístojnosti vůči pravdám přírodopisným, zeměpisným i dějepisným; tak v tomto snu věž olomoucké radnice byla u opačného rohu radnice, než u kterého jest ve skutečnosti... I chystali se mě vytáhnouti nahoru, dotýkajíce se mě šetrně a skoro uctivě; slunce zlatilo zdi radnice a pomyšlení na výstup vzhůru do zlaté a modré volnosti vzduchu bylo ztrpčováno pomyšlením na nedůstojnost provazu. I žádal jsem, abych byl souzen, a prodral se ke mně kněz, který se pokoušel omlouvati mě, že jsem přece jen nebyl tak veskrze pobožný. A tu já, chytaje se u vytržení jakési naděje, dovolával jsem se spravedlnosti ve jménu alamothu, gittitu, jeduthunu, maelethu, muthlabenu, nechylouthu a neginothu, vypočítáváje při každém nástroji čísla žalmů, které v jeho doprovodu bývaly zpívány, takže někteří se domnívali, že začínám prorokovat, a dojem byl hluboký. Obec tehdy řekla, že budu pochován čestně a s velikou slávou. Můj přímluvce zahalil si tehdy tvář na znamení rezignace a jeden z nejvznešenějších protivníků mých na znamení pocty sám položil mi smyčku na krk. Ale i nejblaženější sen má příliš brzy konec.

A nedávno jsem slídl zase v historiích dob před třemi sty lety a opět to bylo v osudné Olomouci, kde jsem upadl do tenat, která jsem nachystal jinému. Byl jsem v městském vězení v sedmnáctém století a moje kůže byla už rozedřena jakýmsi struhadlem; i čekal jsem trpělivě a zvědavě, co se bude díti dále. Nebylo tam nikde žádného plamene, bylo tam pološero, domníval jsem se tedy, že uvidím a uslyším křesání. Ale ukazovali mi díru v zemi, ze které bylo cítit vápenný pach. Do toho že prý mě na noc zahrabou, aby ta rozedřená kůže v tom vápně užila jistých senzací, které se prý vyrovnají svou solidností jiným počinům mistra útrpného práva. Tehdy v jakési hluboké pochybovačnosti ptal jsem se, jaký to má smysl. I uslyšel jsem hlas muže vznešeného, který mě pozoroval, sám dosud nepozorován, řkoucího: „Za našich časů se utrhačné jazyky vytrhávaly z úst, toto jest však milosrdnější.“

Mnohem významnější jsou desítky Durychových poznámek o Olomouci historické i současné. Jsou vesměs kladné, až nekriticky něžné.

Když se pak v roce 1930 stalo, že jsem si po třech sestřích dovolil narodit se i já sám, a to v Durychově vlastním domku v Olomouci na Letné, dostalo se mému otci několika let jisté blaženosti, kterou jsem se upřímně snažil, pokud si dobře pamatuji, kamenovat svými dětskými hříchy. Bůh mi je odpust'!

V této době si můj otec vymohl na vojenských autoritách olomouckých, aby mu každé ráno před barák byl přistaven jezdecký kůň a také vojáček na koni, který by mu koně přivedl a pak zase z Hradiska odvedl. Kupodivu bylo tomuto Durychovu přání vyhověno.

Nelibost zato vyvolalo další Durychovo přání, aby mu před dům správa vojenských koníren přivezla fůru hnoje, kterou by pak na kolečku sám rozvážel po záhonech. To by prý bylo pro majora, či snad již podplukovníka nedůstojné.

Můj otec v Olomouci dosloužil počátkem roku 1937 a stalo prý se tak podle rozhodnutí ministerstva. Byl přeložen do Prahy a vlastně povýšen proti své vůli, snad proto, že armáda chtěla mít svou elitu soustředěnu v Praze. Bylo z toho doma hodně pláče, třebaže mé sestry se vbrzku daly uchlácholit oslnivou vidinou hlavního města.

Válka vším jaksepatří zamíchala, pak se na něco téměř tři roky čekalo a vyšla z toho léta padesátá. Mnoho se u nás nostalgicky vzpomínalo na Olomouc, ale popravdě řečeno, můj otec v Praze snáze přežil teror nacistický i bolševický. Měl příliš mnoho mocných nepřátel a Olomouc nebyla dost velká, aby všechny Durychovy prohřešky skryla.

Bůh chrání dělníky na své vinici, chrání je před předčasným odchodem do důchodu onoho světa. Durych ještě nesplnil svůj hlavní úkol: sepsání a dokončení nejúžasnější beletristické kroniky japonských misí, *Služebníků neužitečných*. Toto dílo sice bylo napsáno v Praze, nicméně základní inspiraci a motivaci daly Durychovi obrazy mučedníků v klášteře v Uherském Hradišti, kam Durycha přivedly služební povinnosti. Mnoho svých děl, snad dokonce jejich většinu, napsal Durych v Olomouci a jak už bylo řečeno, z Olomouce řídil časopisy *Rozmach* a *Akord* až do roku 1933! A přesto si ještě našel dost času na rozsáhlé studium dějin japonských misí. O dějinné epoše, o níž jeden z nejvýznamnějších národů světa až příliš dobře ví a připomíná si ji se závratí – bojí se ji však analyzovat pro nelidskou krutost svých předků. Na tu by Japonci tuze rádi zapoměli. Do Olomouce byly Durychovi posílány dějiny misí v několika řečech včetně portugalštiny a holandštiny. To všechno Durych v Olomouci prostudoval a pořídil obsáhlé výpisky. Takové práce by už dnes nikdo nebyl schopen. A veškerý takto získaný kapitál uložil na místech, kde zloděj nebere a kde mol a rez nekazí...

Výše jsem se zmínil o třech poválečných letech. Byla to léta krušná. Za války byl můj otec podporován řadou mecenášů, kteří pocházeli ponejvíce z Moravy. Byl to například pan Haluzík z Přerovska, nebo i obchodník z Dolních Kounic Bohumil Brauner. Poválečná euforie nepřinesla mému otci nic dobrého, naopak: komunisté se mu snažili dokázat kolaboraci s Němci, které však nebylo ani v náznaku. Bída poválečná předstihla bídu válečnou. A tehdy proti zákazu ministerstva informací vydalo Kolo moravských spisovatelů Durychovu *Sedmikrásku* v počtu 10 tisíc výtisků a honorář nejen Durychovi umožnil splatit dluhy, ale pomohl celé naší rodině přežít. Nebylo sice žádným problémem *Sedmikrásku* rozprodat, ale Kolo moravských spisovatelů si jejím vydáním podepsalo ortel smrti. Vydání tohoto zcela neškodného, naopak sociálního díla české hegemony proletariátu rozběsnilo k nepřičetnosti. Tehdy se také nechal slyšet ministr Václav Kopecký, že si nedá pokoj, dokud Durych nebude viset (podle svědectví básníka Halase a mé sestry Jaroslavy).

Na Moravě zůstalo Durychovo dílo v dobré paměti přes celou válku a ani čtyři desetiletí komunistického temna nepoškodila na Moravě Durychovu památku tolik, jako bolševická hrůzovláda v Čechách. Moravani tak dokázali, že Durych je jejich spisovatelem a je vskutku dojemné, že ho tak posuzují dodnes.

O Durychovo dílo mnoho let okázale a důsledně pečuje nakladatelství Blok; svatovojtěšské milénium připomnělo hned dvěma díly brněnské nakladatelství Salve Regina, řadu Durychových knih vydalo nakladatelství Vetus Via, olomoucká Votobia, Cyrilometodějská matice v Olomouci, nakladatelství Atlantis, olomoucké nakladatelství Periplum, telčské nakladatelství Zlatý dvůr Jana Žáčka i svitavské nakladatelství Trinitas. Ostravská televize natočila Durychova *Kurýra* a podepsala smlouvu na zfilmování *Boží dluhy*.

Tuto aktivitu moravských nakladatelství nelze téměř ani vysvětlit přirozenou cestou. Zejména v dnešní nakladatelské krizi. Durychovy knihy se shánějí, čtou, bývají velmi brzo rozebrány a stále se připravují další a další reedice. To se nedá odbyť mávnutím ruky. Durych Moravanům „sedí“; Češi, jak se zdá, berou Durycha vážně až dnes, a to jedině proto, že se stále zřetelněji ukazuje, že ty autory, které možno s Durychem srovnat, lze spočítat na prstech jedné ruky.

Čechům se spílalo a dodnes spílá do kacířů a neznabohů. Moravani stále ještě ve své většině Boha uctívají v jeho Třech Osobách, zatímco Češi slovo Bůh rádi nahrazují pojmem Příroda, Síla, Nejvyšší Myšlenka atd. Jde mi však až mráz po zádech, když stále jasněji nabývám

přesvědčení, že v Čechách je Durych mnohem spíše oceňován u ateistů než u „moderních“ katolíků. Je to snad tím, že Durych byl před soudnou stolicí Boží povolán krátce před zahájením Druhého Vatikána? S jeho závěry, či mnohem spíše s jeho duchem a z něho plynoucími deformacemi, by se Durych nikdy nebyl smířil, podobně jako jeho přítel ve zbrani Jakub Deml.

Nechci se pouštět do spekulací a zejména mě už mrzí neustále připomínat Durychovo dílo. Dělán to už 40 let a jsem jen ubohý biolog. A to jen proto, že literární kritika si stále ještě neudělala na analýzu Durychova díla čas. Blýská se sice na lepší časy, ale já už při tom být nemusím.

Ještě na závěr: Durych byl vždy katolíkem, ale nikdy nebyl klerikálem. Pokud ho tak někdy někdo nazýval, dopouštěl se směšného omylu. Dluh národa k Durychovu dílu bude splacen; ale láska k jeho odkazu bude přetrvávat a vždy bude vycházet z Moravy.

JAROSLAV DURYCH AND MORAVIA

Summary

The treatise deals with Durych's stay in Olomouc (1923–1930) where he served as a military physician in Hradisko. There he also worked as a corresponding editor-in-chief of two journals – *Rozmach* and then *Akord*, both published in Prague. He finished two of his proses in Olomouc, *Bloudění (Wandering)* and *Requiem*. At that time he studied the history of catholic missions to Japan – his novel *Služebníci neužiteční (Unuseful Servants)* was inspired by the studies. In 1930, Durych's son Václav, author of the treatise, was born in Olomouc. Durych's works are recently published mostly by Moravian publishing houses. Author assumes, that the spiritual milieu in Moravia suits the spirit of Durych proses best.

Translation © Josef Línek, 2004

RNDr. Václav Durych
Jugoslávských partyzánů 26
160 00 Praha 6, ČR

JAN ČEP A TIMOTHEUS VODIČKA: DVĚ CESTY V ČESKÉM KATOLICKÉM MYŠLENÍ

PETR KOMENDA

„Myslím, že není v dějinách české literatury příkladu, aby byla nějaká generace nastupovala v takovém počtu, s takovou dynamikou, s takovým sebevědomím, ba s takovou provokativní opovážlivostí (...). Možno říci, že se tenkrát v Čechách talenty jenom hemžilo. (...) Umělecká tvorba první republiky byla svobodná a přirozeně polyfonní. Měla všechny předpoklady, aby zaelovala bolestné trhliny svého dvakrát přerušného vývoje, aby dorostla organické plnosti, samozřejmosti a jistoty (...). Karel Čapek stejně jako Vladislav Vančura, stejně jako Jaroslav Durych a Jan Zahradníček jsou autenticky čeští.“¹

Jan Čep

„Všechny poválečné směry české poezie mají týž základ: je to nihilismus nejen sociální a mravní, nýbrž i umělecký. Člověk jako by se tu octl vymrštěn do prázdna, mimo život a svět, z nichž vidí jen stíny (...). Poetismus přijímá za základ pluralitu a bezřádovost světa. (...) Relativismus a pluralismus – to jsou tedy poslední důsledky tohoto chápání světa.“²

Timotheus Vodička

Ve srovnání s tvorbou Jana Čepa se nám texty literárního historika a kritika Timothea Vodičky (1910–1967), jednoho ze zakladatelů časopisu *Řád* a jednoho z hlavních spolupracovníků Zahradníčkova *Akordu*, mohou jevit jako něco marginálního. Ovšem uvážíme-li, že Timotheus Vodička ve své době dokázal vyvolat vášnivé diskuse o román Karla Schulze *Kámen a bolest*, do nichž zasáhl i Jan Čep, musíme se ptát, jaké bylo místo těchto tvůrců v českém katolickém myšlení a jaký měli na ně vliv.

Jan Čep i Timotheus Vodička se v třicátých až čtyřicátých letech účastnili olomouckého katolického dění, které se soustředilo do značné míry kolem kulturního dominikánského centra. Setkávali se spolu, vedli vzájemnou korespondenci, odlišnost jejich názorů se však projevovala v přístupu k jednotlivým osobnostem literárního života, v perspektivě, z níž bylo dění v české i světové literatuře nahlíženo. Jan Čep svůj pohled na dění v soudobé literatuře představil nejen v příležitostně publikovaných článcích, ale i v přednáškách a esejích, jejichž základní souhrn dnes nalezneme ve čtvrtém svazku díla *Rozptýlené paprsky*³ a v nedávno otištěném souboru přednášek *Umění a milost*.⁴ Timotheus Vodička své názory na umění předložil v knize *Filozofie umění*, postoje k české meziválečné tvorbě byly publikovány v souboru *Stavitelé věží*. Mnohé další, již nevydané práce, jsou uloženy ve strojopisné podobě v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě.

Timotheus Vodička se ve své estetické koncepci opíral o svérázné pojetí novotomistické filosofie, z níž vyzdvihl především princip řádu a harmonie. Jeho pojetí se proto zařadilo do širšího kontextu českého novotomismu, ve svém praktickém dosahu výrazně konzervativního proudu české katolické církve i katolické církve obecně, jež usilovala především o uchování posledních zbytků svého mocenského statutu, aniž by brala v potaz nastupující sociální revoltu nebo stále výraznější zaměření evropského ducha na filosofii existence. Vodičkovu zdůraznění „teleologické závislosti“⁴⁵ všeho „stvoření“ na Božím jsoucnu mu umožnilo plné podřízení umění jeho morálním kritériím, jež si pro ten účel vytvořil: „Řád hodnot, rozlišený podle vztahu podstat k Bohu jako k poslednímu cíli, je takovým výrazem Božího Bytí v rovině finality a je proto nutně základní normou veškeré lidské činnosti, i činnosti výrazové. Neexistuje atomizovaná autonomie hodnot; všechny hodnoty jsou uspořádány hierarchicky a vázány služebností nižšího vyššímu (...).“⁴⁶ Již vytčení teleologické závislosti je v ostrém rozporu se zdůrazněním svobody a autonomie osobnosti v moderní umělecké tvorbě. Novotomistická filosofie Vodičkovi sloužila k potírání autonomie subjektu, k popření svobodného rozhodování jedince, jenž se má podříditi striktním moralistickým normám. Z tzv. integrálního morálního zákona, specifického Vodičkova výtvaru, je učiněna totalitní metoda – již samotný princip účelu (teleologie) znamená vyloučení neúčelnosti a vede k redukci na techniku, strojovost. Právě z těchto důvodů je u něj vyzdvihována uspořádanost a odmítán „chaos“. Ve Vodičkově pojetí individualita ztrácí svůj význam a mění se v pouhý účel jednoty. Poznamenejme, že naproti tomu Jan Čep vždy zdůrazňoval neredukovatelnou antinomií mezi mnohostí a jednotou: „Tajemství mnohosti a jednoty – toť dva póly, mezi kterými probíhá cesta stvoření. (...) Je mezi jednotou a mnohostí napětí, které se v našem pozemském labyrintu vybíjí často bouří, skrze katarzi utrpení a smrti. Toužíme po jednotě – a mnohost nás láká; mnohost nás odstrašuje a děsí, jednota na nás dýše chladem. Prožíváme svou jednotu v čase jenom v předtuše a v podobenství.“⁴⁷ Vodička rovněž neuznává znakové zprostředkovávání a dílo jako artefakt. Dílo je v jeho koncepci jakýmsi „obrazem duše“, což vede k absurdním závěrům, že „duše má větší cenu než dílo“,⁸ které je možno cenzurovat, zničit nebo zakázat pro spasení duše. Umělecký text je přijímán pouze jako mravní nástroj k nápravě mravně narušených lidí.

Timotheus Vodička nebyl schopen analyzovat tvar díla, podat byť jen nástin jeho struktury, dokázal pouze číst ideje. Neschopnost proniknout do literatury se prokazuje například na ztotožnění „subjektivismu“ válečné Bednářovy generace (romány M. Hanuše) se „subjektivismem“ poetismu, surrealismu. O mnohém nemá Vodička nejmenší představu, jinak by nenapsal: „(...) kromě některých výstředních směrů, jako je futurismus, dadaismus nebo surrealismus, se formalističtí umělci ani nepokoušejí o úplné vyloučení významové složky (...).“⁴⁹

Vytvoření morálních měřítek, odmítnutí autonomie umění poskytuje předpoklady pro ostře normativní koncepci v literární kritice, podle níž je kritik soudcem, jenž rozsuzuje větší či menší provinění umělce vůči morálnímu zákonu, větší či menší „úchytku“.¹⁰ Vodičkův kritik musí dílo správně zprostředkovat čtenáři a vysvětlit mu, v jakých případech jde o „úchytky“, což je pozice cenzora: „Nezbytnost nějakého zprostředkování mezi obecnstvem a dílem je (...) zřejmá, (...) toto zprostředkování je úkolem kritiky, jejímž nejvlastnějším úkolem je výklad podstaty díla jako předpoklad pro hodnocení.“¹¹

Uplatnění novotomismu v českém literárním prostředí, které lze pozorovat na příkladu spolupráce Timothea Vodičky a olomouckých dominikánů, znamenalo útok na literární modernu i avantgardu a na další vývoj individualit ve třicátých letech. Především polemika nad dílem

Karla Schulze *Kámen a bolest* vyjasnila postoje jednotlivých katolických intelektuálů vůči svobodě v umění a ukázala, kam až jsou schopni někteří účastníci sporu dojít. Lektorský posudek Timothea Vodičky by dnes mohl znít jako pouhá kuriozita z dějin literatury, pokud bychom neuvážili fakt, že se tento kritik obrátil na české biskupy i pražského arcibiskupa s žádostí, aby tato kniha byla mezi katolickým čtenářstvem zakázána: „Účinek knihy bude horší než u kteréhokoli českého autora, protože jen lidé opravdu vzdělaní a věřící nevezmou z ní duchovní škodu. (...) Je to čtení posléze nechutné pro zdravou mysl, která nemá zrovna zájem na věcech sexu jako autor, (...) kniha Schulzova má býti odsouzena (...).“¹² Vodičkův přístup k druhým lidem vždy vycházel z jeho apriorní myšlenkové koncepce. Neblahý dopad měla především ve vztahu k Jakubu Demlovi, který Vodičkovi přenechal svá autorská práva. Pokud by zůstalo u Vodičkova plánu vydání Demlova díla, stalo by se torzem.¹³

Zvláště dnes je patrné, jak výrazně se orientovali katoličtí myslitelé nesouhlasící s duchovním úpadkem církve na díla existenciálních myslitelů Blaise Pascala a Sorena Kierkegaarda (G. Marcel, R. Guardini). Jiným zdrojem duchovního obrození se staly knihy Léona Bloye, které zřetelně ukazovaly, že církev zanedbala dobové sociální problémy a nechala se svou konzervativní orientací spoutat s buržoazií. Vznikající pojetí angažovaného, otevřeného a nedogmatického křesťanství má v českých zemích svého předchůdce v Josefu Florianovi. Oproti společenství slávy (jak kdysi vnímala katolická církev Kristovo evangelium) je nyní vyzdvíženo společenství kříže, spolubytí s chudými a sociální angažovanost.¹⁴

Dokladem Čepova zápasu o otevřené křesťanské umění a myšlení jsou některé ze statí útlého souboru přednášek *Umění a milost*, podobně jako eseje v *Rozptýlených paprscích*. Například ve statí *Křesťanské kořeny české literatury* autor tvrdí, že ve vědě a umění je katolické vše, co se pravdivě přidržuje faktu a zůstává věrno přímému vidění. Tento poněkud pozitivizující pohled dosvědčuje obtížnou Čepovu pozici mezi katolickými intelektuály. Jan Čep se snažil před katolickým čtenářstvem obhájit autonomnost umění vůči aplikaci morálních kritérií, zároveň si byl ale dobře vědom nesnadného postavení katolického umění v ateistickém světě, který nechce nebo už nedokáže porozumět křesťanské symbolice. Je zřejmé, že si Čep vytvořil určitý odstup vůči olomouckému dominikánskému kulturnímu centru, setrávajícímu na výrazně konzervativních pozicích. Zápas o otevřenost konfese lze vypořádat i v textu *Umění a milost*, v němž kromě náznaku o omezení distribuce knih „mravně závadných“¹⁵ Jan Čep vymezuje autonomnost umění pouze v rámci předmětu, zatímco v rámci subjektu je autor podřízen Bohu. To je možno vyložit jako podřízení se katolické věrouce nebo jako určitý morální regulativ. Konečné uznání práva osobnosti na omyl lze nalézt až v pozdních esejích: „Žádné (...) hledání, je-li vedeno duchem přímosti a poctivosti, nemůže zůstat lhostejné těm, kteří také hledají, byť po jiných cestách.“¹⁶ Domnívám se, že právě otřes způsobený důsledky komunistické ideologie prohloubil v esejích autorův personalismus směrem k výrazné nadkonfesijní otevřenosti.

Jan Čep vytýká komunismu především jeho personální koncepci usilující o násilné potlačení hlasů druhých. Komunistická ideologie likviduje existenciální rozměr lidské bytosti, vymazává z ní utrpení a smrt, sjednocuje svět násilím: „Místo jednoty, svobody a lásky hrozí zavládnout rozdělení, strach a nenávisť, na jejichž konci je smrt.“¹⁷ Personální koncepce je Čepovi měřítkem pro posuzování myšlenkových konstruktů na základě evangelijního „po jejich ovoci je poznáte“. Akcentace svobody jedinice pak vede ke kritice nesvobody v komunistické utopii: „Lze ještě mluvit o nějakém duchovním společenství, jestliže je vyvrácen z kořenů jeho první předpoklad, tj. existence jednotlivých duchovních svobod?“¹⁸

Úsilí o otevřené myšlení můžeme rovněž pozorovat na vývoji Čepova postoje k existenciálním filozofiím, který se vytvářel již od roku 1945 (v této době prostřednictvím statí Václava Černého získával na popularitě zvláště francouzský existencialismus). Vědomí úzkosti, jež bylo v Čepově tvorbě vždy velmi výrazné, se stalo námětem pro meditaci ve stati *Úzkost a nejistota*. Zdůrazněním subjektu, akcentací perspektivismu ve vlastním literárním díle vznikly předpoklady pro uznání existenciálního postoje: „Je to myšlení, které aktualizuje pro lidské vědomí základní postavení člověka ve světě; postavení nebezpečné a napjaté, polohu ustavičně vrátkou, která hrozí každou chvíli zřícením a musí se ustavičně znovu vyrovnávat, a to s nasazením všech sil a ustavičným rizikem tragické prohry. Je to filozofie nejistoty a úzkosti, stvořená k tomu, aby vyjadřovala nejhlubší životní pocit naší doby.“¹⁹ Čepovo vědomí postavení člověka ve světě je však vyvažováno křesťanským důrazem na „urozený původ lidské duše“, na „zářící jejího královského původu.“ Rozlišujícím kritériem pro posouzení různorodých existenciálních filozofií se stala koncepce personalismu, kterou každý existencialista vytvářel. Právě pro Sartrovu tezi „peklo jsou ti druzí“ se Jan Čep od ateistického existencialismu víceméně distancoval, zatímco o myšlení B. Pascala, S. Kierkegaarda či G. Marcela se intenzivně zajímal. V textu *Úzkost a nejistota* chybí jméno A. Camuse, jež se objevuje až v esejích psaných v emigraci. Je příznačné, že vývoj Čepova přístupu k odlišným názorům krystalizuje právě působením tohoto autora, který ve své filosofii vědomě odmítl Boha, avšak nepodílel se na přitakání západních levicových intelektuálů komunistické utopii a východisko hledal v individuální sebeobětí pro bližního.

Pro důkladnější poznání kořenů Čepovy personální koncepce jsou podstatné dvě přednášky z let 1946–1947: *Adventní zamyšlení o knize a Léon Bloy*,²⁰ z nichž je zřejmé, že inspiraci pro své pojetí Čep nacházel v osobnostech Josefa Floriana a Léona Bloye. Proti efemérnímu a povrchnímu pokusu o hmotné a měšťácké zabezpečení existence je vyzdvížena duševní kontemplace, která se neuzavírá sama do sebe, ale naopak přijímá slovo evangelia, že „chudé máte vždycky s sebou“.

Vývoj Čepova personalismu je spjat s reflexí dvou pojmů komunikace – vzdálenosti a blízkosti. Dálka a blízkost jako vzájemné koreláty jsou v ostré distanci vůči zdi a samotě. Jestliže ten druhý se mnou není identický, jestliže já sám se sebou nejsem nikdy zcela identický, takže se vždy prosazuje jinakost, je nekonečná blízkost vždy nekonečnou dálkou. Proto také dálka je vztahem lásky, uznáním a úctou k jinakosti druhého: „Milujeme-li ovšem někoho přátelstvím nebo láskou, neznamená to, že je nám vždycky úplně průhledný, že zmizela všechna vzdálenost mezi já a ty. Naopak, právě v přátelství nebo v lásce cítíme často tuto vzdálenost bolestněji než ve svých vztazích k lidem, kteří jsou nám lhostejní. (...) Ale bez tohoto bolestného napětí by byl život necelý a plochý.“²¹ Prolínáním tváří v Čepově tvorbě je uznána dálka v personálních vztazích, dialog a neredukovatelnost osobnosti na monolog „já“. Láska podle Jana Čepa znamená více já nebo více ty, není splynutím, ale setkáním, kdy dvě bytosti potkávají jinakost druhého: „Předpokladem poznání a lásky není ostatně moje hluboká podobnost nebo vnitřní příbuznost s druhým; je to spíš schopnost poznat a přijmout druhého jako bytost autonomní, ode mne odlišnou.“²²

V mezilidských vztazích vládne ve vzájemném napětí jednota a mnohost, touha po splynutí i mnohohlasí, avšak pouze v případě, že komunikace nebyla přerušena. Zeď a samota přerušuje onu vzdálenost mezi bytostmi nepřekročitelnou propastí, kdy nejsme schopni naslouchat jinakosti druhého ani jinakosti vlastní. Monolog je devalvací původního vnitřního

rozhovoru, který dokázal vrstvit naši osobnost. V tomto smyslu Čep kritizuje introspekci, že vůči sobě zůstává vždy o krok zpět: „Můžeme v sobě jenom zčásti rozdvojit pozorovatele a pozorovaného (...).“²³ Čepův odstup od deníkové literatury spočívá v tom, že deník poskytuje iluzi, že je možno zastavit časový proud. Introspekce je zaměřena do minulosti, pomíjí tu část osobnosti, kde se „já“ teprve utváří, pracuje s mrtvými fakty, kdežto vztah k druhému je zaměřen do budoucnosti. Také kritika komunistické nenávisti je kritika oné zdi, kterou systém staví mezi lidmi, jež by měli být svými bližními: „Nepřivádějí k sobě lidi blíž, nýbrž naopak, kladou mezi ty, kteří pochodují bok po boku, kteří zdvínají kladivo nebo pušku bok po boku, a zejména mezi ty, kteří vykřikují jako jedním hlasem: „Odsud ho! Zabij ho!“ vzdálenosti mrazivé samoty (...). Neutvářejí bratrské společenství milujících, nýbrž ukovávají řetězy zatracenců, kteří se nenávidí.“²⁴ Otevřená samota u Jana Čepa je vždy samotou obydlenu. Vytváří-li vzdálenost samotou člověka, blízkost určuje její obydlenost v prostoru jinými: „Samota mého jednotlivého osudu je samotou bytosti otevřené k synovství Božímu a k bratrství všech lidí i všeho ostatního stvoření. Je to samota obydlená, ve které jsou ustavičně přítomni všichni, které znám a miluji, kteří znají a milují mne.“²⁵

Otevřenost druhému pramení z Čepova hlubokého vědomí trhliny, která rozevívá každou lidskou existenci, která je maximálním zhuštěním času a skrze níž najednou začne pronikat světelné bytí: „Čas se může někdy jakoby zastavit a zhutit v okamžiku tak bohatém, že v něm prožíváme takřka předtuchu toho, co je obsaženo v slově věčnost.“²⁶ Tyto okamžiky po dlouhých obdobích každodenní existence, po dlouhé době všednosti a opuštěnosti zjevují možnost volby autentické či neautentické existence.

Jan Čep ve svém díle, kritických esejích a přednáškách i sám v sobě vedl ustavičný zápas o plnost bytí, o otevřenost vůči druhým. Sám se sebou se střetával o víru v Boha a nebyl mu cizí ani „rouhačský hlas“ Vladislava Vančury; vždy dokázal uznat opravdovost jeho zápasu. Svě výroky nepronášel jako apriorní soudy, proto v jeho esejích můžeme spatřovat i reflexi dogmatismu v katolické církvi. Jestliže úsilí o otevřeně křesťanství bylo sporem o sebe sama, pak kritika Sartrova existencialismu a ostré odmítnutí komunistické ideologie měly své východisko v Čepově personalismu. Na rozdíl od Timothea Vodičky, který své bližní soudil podle myšlenkového abstraktního konstruktů a svým determinismem se výrazně přiblížil totalitní ideologii, Jan Čep nejprve hledal svého bližního, a teprve z tohoto pramene vyrůstalo jeho dílo i kritika. Také proto je Čepova tvorba blízká Gabrielu Marcelovi, jenž svou konkrétní filozofii uzavřel výrokem: „Milovat někoho znamená říci mu: Ty nezemřeš!“²⁷

POZNÁMKY

- 1 Čep, Jan: *Česká kultura a 28. říjen 1918*. In: Poutník na zemi (Dílo VI). Vyšehrad – Proglas, Brno 1998, s. 236, 237.
- 2 Vodička, Timotheus: *Nihilismus vítězíci*. Fond Timothea Vodičky, Zemský archiv v Opavě – pobočka Olomouc, Inv. č. 170, číslo kart. 21. 6 s. (1929). Pozn: Strojopisné práce uložené v Zemském archivu budou v poznámkách nadále označeny pouze inventárním číslem a číslem kartonu.
- 3 Čep, Jan: *Rozptýlené paprsky (Dílo IV)*. Vyšehrad – Knižní klub, Praha 1993.
- 4 Čep, Jan: *Umění a milost*. Vetus Via, Brno 2001.
- 5 Vodička, Timotheus: *Umění a skutečnost*. Inv. č. 110, č. kart. 10, s. 10–11: „Složenost a rozlišenost a z toho vyplývající omezenost a závislost na prvním, nesloženém, nepodmíněném bytí – toť základní znak a základní mez skutečnosti. Teleologický princip omezení záleží v tom, že mnohost rozlišených

- věcí není chaotická, nýbrž uspořádaná (...). Každá věc je tím dokonalejší, čím bližší je svému konečnému cíli.“
- 6 Vodička, Timotheus: *Studium poezie*. Inv. č. 111, č. kart. 10, s. 31.
 - 7 Čep, Jan: *Poutník na zemi (Dílo VI)*. Vyšehrad – Proglas, Brno 1998, s. 50.
 - 8 Vodička, Timotheus: *Poznámky o knihách. II. řada*. Inv. č. 113, č. kart. 11, příl. s. 2: „(...) obraz či výraz není nikdy roven svému originálu. Duše má větší cenu než dílo; skutečná zásluha díla má kořen v nejhlubším smyslu bytí. Jen ten, kdo už zoufá nad svou duší, může předstírat, že ji zachraňuje skrze obrazivé dílo.“
 - 9 Vodička, Timotheus: *Umění a skutečnost*. Inv. č. 110, č. kart. 10, s. 25.
 - 10 Vodička, Timotheus: *P. Konstantin Miklik a „Klíč k dobré literatuře“*. Inv. č. 125, č. kart. 14, s. 14: „Ve skutečnosti, jak jsem stále více poznával, značná část čtenářů si zvláště vyhledává právě tato slabá místa básnických děl a přijímá je jako hodnoty – a podivným instinktem se dotýkají právě výplodů chorých míst básnickovy tvůrčí inteligence, aby se jimi exaltovali a třeba i ospravedlňovali vlastní úchylinky osobní, třídní nebo národní. A k tomu kritik mlčet nemůže, a proto je tak důležité odhalovat a soudit nedostatky díla.“
 - 11 Vodička, Timotheus: *K otázkám literární kritiky*. Inv. č. 112, čísl. kat. 10, s. 9.
 - 12 Vodička, Timotheus: Shromážděný materiál kolem sporu o román *Kámen a bolest*. Inv. č. 20, č. kart. 3. Českobudějovickému biskupovi Timotheus Vodička píše: „(...) jak neblahý vliv by mohla mít na morálku čtenářů skutečnost, že nové masové vydání Schulze bylo pominuto úplným mlčením církevních vrchností.“ Inv. č. 20, č. kart. 3. Další dopisy byly zaslány pražskému arcibiskupovi, hradeckému biskupovi a jiným.
 - 13 Fučík, Bedřich: *Obrana darebáka Jakuba Demla proti mravodřcům*. In: *Píseň o zemi*. Melantrich 1994, s. 164–187.
 - 14 Čep, Jan: *Léon Bloy*. In: *Umění a milost*. Vetus Via, Brno 2001, s. 99. „Křesťan, který se stal buržoou, zabezpečeným celou soustavou rezerv proti neúprosným požadavkům Absolutna, mu byl (tj. L. Bloyovi – pozn. PK) neskonale nelidštější obludou než nevěrec, který žije bez Boha, poněvadž o něm nic neví.“
 - 15 Čep, Jan: *Umění a milost*. In: *Umění a milost*. Vetus Via, Brno 2001, s. 66.
 - 16 Čep, Jan: *Poutník na zemi (Dílo VI)*. Proglas, Brno 1998, s. 46.
 - 17 Čep, Jan: *Adventní zamyšlení o knize*. In: *Umění a milost*. Vetus Via, Brno 2001, s. 78.
 - 18 Čep, Jan: *Poutník na zemi (Dílo VI)*. Proglas, Brno 1998, s. 47.
 - 19 Čep, Jan: *Úzkost a nejistota*. In: *Umění a milost*. Vetus Via, Brno 2001, s. 87–88.
 - 20 Čep, Jan: *Umění a milost*. Vetus Via, Brno 2001, s. 74–82, 92–112.
 - 21 Čep, Jan: *Já a druhý*. In: *Samomluvy a rozhovory (Dílo V)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1997, s. 148.
 - 22 Čep, Jan: *Já a druhý*. In: *Samomluvy a rozhovory (Dílo V)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1997, s. 137.
 - 23 Čep, Jan: *Poutník na zemi (Dílo VI)*. Proglas Brno 1998, s. 44.
 - 24 Čep, Jan: *Lidské společenství*. In: *Samomluvy a rozhovory (Dílo V)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1997, s. 115.
 - 25 Čep, Jan: *Já a druhý*. In: *Samomluvy a rozhovory (Dílo V)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1997, s. 116.
 - 26 Čep, Jan: *Poutník na zemi (Dílo VI)*. Proglas Brno 1998, s. 30.
 - 27 Marcel, Gabriel: *Přítomnost a nesmrtelnost*. Mladá fronta, Praha 1998, s. 140.

JAN ČEP AND TIMOTHEUS VODIČKA: TWO LINES IN CZECH CATHOLIC THINKING

Summary

The present study compares the two abovementioned personalities from the point of view of literary criticism and makes an attempt to reveal the very causes of their different attitudes to literature. The use of neo-thomism in Czech literature noticeable in the work of Timotheus Vodička was an attack against literary modernism, avant-garde and the further development of individuals in 1930's. The fact was most distinctly proved during the dispute arising with respect to the novel of Karel Schulz *Kámen a bolest* (*Stone and Pain*). On the other hand, Jan

Čep inclined to the revived Catholic movement grounded on the ideas of Léon Bloy and Josef Florian. The conception of undogmatic, committed and declared Christianity allowed Čep to accept even as contrasting personalities as A. Camus and Vl. Vančura.

Translation © Jindra Pilátová, 2004

Mgr. Petr Komenda, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

POBYT KARLA POLÁČKA NA MORAVĚ V ROCE 1943

ERIK GILK

Onoho tragického dne 15. března 1939 nastala v životě Karla Poláčka, podobně jako u všech židů žijících na území dosavadního okleštěného Československa, výrazná změna. K tomuto datu byl z rasových důvodů propuštěn z redakce *Lidových novin*, a ocitl se tak úplně bez finančních prostředků, pomineme-li zanedbatelný zůstatek z otevřeného účtu, který měl u svého nakladatelství Borový. Významným finančním přílepením byl odvážný čin malíře Vlastimila Rady, který se nebál pod svým jménem vydat v roce 1941 Poláčkův humoristický román *Hostinec U kamenného stolu* (román vyšel znovu ještě roku 1943). Životní podporou v této nelehké situaci byla Poláčkovi družka, doktorka práv Dora Vaňáková, v jejímž vršovickém bytě na Ruské ulici bydlel po rozvodu s manželkou Adélou.

Pravděpodobně počátkem roku 1942 byl Poláček zaměstnán v tzv. knihovní komisi Treuhandstelle, organizaci založené při Židovské náboženské obci pro správu a likvidaci zkonfiskovaného majetku židovských obcí a jejich členů. (Jelinowicz: předmluva, s. 14) „Bücherkomando“ třídilo knihy a zpracovávalo jejich seznamy v četných skladištích v Praze a jiných větších městech. V první polovině roku 1943, kdy většina českých židů byla již deportována do Terezína, tak Poláček na svých „pracovních“ cestách navštívil kromě Plzně a Českých Budějovic také Moravu, konkrétně města Olomouc, Prostějov a Brno. Právě toto předposlední období Poláčkova života lze nejlépe dokumentovat, neboť máme k dispozici jeho deník a také dopisy z výjezdů Bücherkomanda adresované Doře Vaňákové. Teprve na počátku července 1943 byli Poláček (s pořadovým číslem De541) a Dora Vaňáková zařazeni do transportu. V sobotu ráno 3. července nastoupili na seřadiště v přístavbě Veletržního paláce v Holešovicích a o dva dny později byli převezeni do Terezína.

Poláčkův deník z roku 1943 začíná zápisem 26. ledna a končí zápisem 20. června. Nejedná se o deník ve vlastním slova smyslu, neboť obsahuje pouze dvaadvacet zápisů a mezi jednotlivými datačními se vyskytnou i měsíční přestávky. Pouze prvních dvanáct krátkých zápisů (do 6. února 1943) je psáno poctivě každý den, pozdější zápisy jsou přirozeně delší, jsou v nich nashromážděny zážitky z doby, po kterou se Poláček k deníku nedostal. Žánrová charakteristika deníku není u literáta překvapivá, vedle sebe se ocitají všední postřehy a zážitky, náčrty povídek, citáty a odkazy, zápisky z četby, úvahy, reflexe soukromého života.

Specifickou žánrovou vrstvou deníku jsou pozoruhodné portréty židů, s nimiž se Poláček setkával při práci pro Židovskou náboženskou obec v různých českých a moravských městech. Podobně jako v korespondenci se zde v mnohem obnaženější formě než v literární tvorbě projevuje Poláčkova nenávist a zášť vůči blíže nespécifikovanému maloměšťáckému způsobu života. Lze tak soudit ze skutečnosti, že u celé řady popisovaných osob zdůrazňuje autor

nějaký jejich negativní rys, který následně hodnotí jako symbol maloměšťáctví. Například v zápisu z 25. února Poláček hodnotí domácnost svého plzeňského bytného Schliessera: „Matka ustavičně zlostně dceru odbývá, když se k ní tulí a mazlí. To a přísné zírání rozinkami [tj. očima] se v maloměšťáckých kruzích považuje za správnou výchovu.“ (s.309) Historku s koňským masem, která se prý vyskytne v každé maloměšťácké společnosti, nalezneme v zápisu z 26. dubna. Extrémní případ kondenzace takového postřehu je zapsán v dopise Doře z 10. března: „Pán, který pečlivě zabalil ukradenou knihu = maloměšťák.“ (s. 270)

Nabízí se otázka, proč si Karel Poláček vedl deník, který pro něj zjevně představoval motívickou zásobárnu pro další literární tvorbu (byť nakonec neuskutečněnou), jen půl roku, navíc v takto vypjaté existenční situaci. Zachoval-li se deník z válečného období, pak je nejdříve pravděpodobné, že by se deník zachoval, kdyby si jej vedl i v dřívějších letech. Domníváme se, že právě situace, kdy už si Poláček musel uvědomovat nevyhnutelné nebezpečí transportu, nejistá situace s tušením tragické budoucnosti vedla k tomu, že si Poláček začal vést deník. Potřeboval se zorientovat v nepřehledné skutečnosti, uspořádat myšlenky a především mít svůj vlastní koutek, kam si mohl v době všeobecného slídění a donašečství cokoliv poznačit a beztravně napsat. Deník navíc vznikl v době, kdy Poláček jezdil po protektorátu a coby člen knižního komanda zapisoval knihovny židovských náboženských obcí. On, který tak málo cestoval a vedl spíše pohodlný městský život, najednou poznával nová města a nové tváře, během cestování zažil spoustu zkušeností, které zapisoval do deníku.

Deník rovněž dokresluje Poláčkův vřelý citový vztah k Doře Vaňákové, s níž v této době žil a se kterou sdílel židovskou žlutou hvězdu. Deník, který bývá tou nejintimnější zpovědnicí každého člověka, poskytl Poláček své družce volně k nahlédnutí a dokonce ji v dopisu několikrát požádal o zápis. Stalo se tak ve čtyřech dopisech psaných v Olomouci, asi také z toho důvodu, že v Prostějově pobýval Poláček jen krátce a do Brna si vzal deník s sebou, jelikož z jeho brněnského pobytu pocházejí dva zápisy. V dopise z 10. března píše: „Víš co, piš za mě deník. Zznamenej stručně události – žádné vzdechy, nic obzvláště subjektivního, jenom co slouží k oživení paměti. Já budu dodávat některé ideje, postřehy, které zaznamenej.“ (s. 270). Z následujících dopisů je zřejmé, že Doře bylo proti mysli nahlížet a zasahovat do Poláčkových soukromých zápisů (13. března Poláček píše v závorce: „to se ví, že je deník společný“ – s. 274 a 21. března: „A proč nechceš psát do nápadníku? Aspoň ty citáty bys tam mohla napsat.“ – s. 279). Nakonec Dora nicméně vyslyšela Poláčkovu naléhání a jeho postřehy zapsala, provinila se ovšem vůči jeho instrukcím, když je opatřila vlastním komentářem, ale bez datace. To nemohlo zůstat ušetřeno prozaikovy mentorské poznámky: „Vida ji: ženská! Pověřím ji, aby za mě psala do deníku, a co učíní? Polemizuje. Polemizuje, ale datum nezapíše. A přece je datum to hlavní. V deníku nemusí být nic, ale data ano.“ (s. 317) Deník tak ztrácí svoji čistě soukromou povahu, a protože Poláček Dořin zápis komentuje, stává se dialogem a vlastně pokračováním jejich korespondence. Tato nebyvalá okolnost naznačuje, že korespondence a deník jsou autentickými dokumenty, které nebyly určeny k publikování, a proto můžeme vyloučit jakoukoliv literární stylizaci.

V Olomouci pobýval Karel Poláček více než tři týdny: od úterý 2. března nejspíše do čtvrtek 25. března 1943. Bydlel zde v činžovním domě v ulici Na Bystřičce 6 a pracoval ve skladišti zabavených knih v budově tehdejších Hindenburgových kasáren. Jeho ubytovatelé byli manželé Erich a Vlasta Beerovi a Poláček se u nich měl nejspíš dobře, protože Olomouc hodnotí jako „město sádelnaté, buchtové – čisté, pěkné moderní“ (s. 264). V pozdějším deníkovém zápisu se

o Beerových vyjadřuje následovně: „On na pohled ošklivý, bledý člověk s krhavýma očima. Při bližším pozorování: elegantní, světem protřelý, chytrý a vtipný muž. Ona: hlaholivá, povrchní, primitivní. Příbytek: nepřehledná směsice cenných věcí s jarmarečním brakem.“ (s. 318). Poznamenejme, že prvním mužem Vlasty Beerové byl proslulý olomoucký nakladatel a knihkupec Romuald Promberger (1856–1932) a že o dalších životních osudech jejich a jejího druhého manžela se nám nepodařilo nic vypátrat.

Z devíti dopisů zaslaných Doře z Olomouce je nejzajímavější v pořadí druhý s datací 6. března 1943. Z jednoho místa vysvítá autorovo přesvědčení o naději do budoucna, které může dnešnímu čtenáři poučenému bazálními historickými fakty připadat absurdní: „Když paní Beerová přijela z Prahy, zavanulo z ní ponuro pražskou náladou, i o tom, že se mluví o novém transportu 15. III. Všechno je možné, všechno je známo, jenom se to pořád víc a víc blíží. Ale já si pořád myslím, že nás Pánbůh nezandá; už nás zandal do bláta, ale teď nás z něho vyškrobá.“ (s. 265) O kousek dál se Poláček vyjadřuje k vlastní práci v Bücherkomandu takto: „Zabývat se s knihami je krásná věc. Rozhodně dnes je lepší kniha než člověk; žádná kniha nemůže zblbnout, a dnes zpitoměl i nejchytřejší člověk. Ví Bůh, jak se mně zhnusil ten lidský rod.“ (s. 266) Přestože v jiných souvislostech si pisatel stěžoval na celodenní namáhavou činnost, přestože se jednalo o práci se zabavenými knihami, je z citátu zřejmé, že mu v dané situaci přece jen poskytovala jistou útěchu.

Pravděpodobně ve čtvrtek 25. března se Poláček se svými spolupracovníky přesunul do nedalekého Prostějova, kde pobýval do pátku 2. dubna 1943. Bydlel zde v tehdejší Messenhausarově, nynější Havlíčkově ulici číslo 43 u manželů Sternových a za prací docházel do staré synagogy, kde byly složeny zabavené knihy. Z jednoho dopisu a jedné pohlednice, které za svého krátkého pobytu Doře napsal, se nic podstatného nedozvíme, více prozradí zápis v deníku, který Poláček pořídil po návratu do Prahy 6. dubna. Prostějov popsal takto: „Prostějov, město konfekce. Všude samá laciná elegance. Domy secesní. Česká Beseda – secesní monstrum, jaké svět neviděl. Město konfekce, město zákazů. Židé vycházejí v neděli jen mezi jedenáctou a druhou.“ (s. 322)

Stejně lakonicky charakterizuje své ubytovatele a jejich byt: „Pan Stern: červený, malinký; milovník jídla. Směje se na plný talíř jako dítě, když spatří vánoční stromeček. Div že nezatlaská. Třikrát ženat. Nejdřív si vzal po sobě vlastní neteře (byly bohaté), pak vdovu po svém bratrovi. Ona pravila: ‚Aby peníze nepřišly do cizích rukou.‘ Tak klidně, jako by se to rozumělo samo sebou. Příbytek: plno polštářů, koberců. Chtěli si v životě měkce ustlat. Nad vším tím svítí bohaté, lesklé, groteskní a secesní lustry.“ (s. 322–323)

V Archivu města Prostějova a v oddělení evidence obyvatelstva na prostějovské radnici jsme o Sternových zjistili alespoň základní informace. U Alfreda Sterna známe pouze rok narození 1870, v době Poláčkova ubytování mu tedy bylo již přes sedmdesát let. Jeho třetí manželka se jmenovala Anna, rozená Nachtigalová, narozena v roce 1889 v Novém Dvoře v Podbořanech. Fakt, že se v roce 1960 odstěhovala do Brna jako vdova, jasně svědčí o tom, že přežila holocaust, a proto ji za židovku můžeme označit jen s velkým otazníkem. Rovněž u jejího manžela lze transport vzhledem k jeho vysokému věku vyloučit, což potvrzuje archiv pražské Federace židovských obcí, neboť evidenční karta deportovaného s takovým jménem a bydlištěm zde neexistuje.

Po pěti dnech odpočinku v Praze se ve středu 7. dubna vydává Poláček znovu na Moravu, tentokrát do Brna, aby zde pobyl až do čtvrtka 29. nebo pátku 30. dubna. Pracoval nejprve ve

skladu v židenické sokolovně, později v „předměstské dupárně“ Netopýr na dnešní Štefánikově třídě v Králově Poli. I když se o Brnu na jednom místě zmínil jako o zajímavém a starobyklém městě se spoustou sadů a zeleně, připadal mu tamní život maloměstský, prý „jsou to větší Budějovice“. (s. 286) V prvním ze čtyř dopisů se Poláček zmiňuje také o pracovní době Buchar-komanda: 8.15 – 12.00 a 13.00 – 17.00.

Bydlel tam na Offermannově ulici 17 u pana Bedřicha Fischla, jehož portrét Poláček v deníkovém zápisu z 26. dubna výjimečně rozvedl: „Nyní sehnutý dělník, který se vrací z práce a pije kávu s unaveným, zádumčivým výrazem dělníků. Byl prvním prodávčem ve velkém obchodním domě. Jeho hlavním zaměstnáním bylo klanět a mnout si ruce. Nyní se neklaní, protože ho pobolívá kříž, a nemne si ruce, protože mu klouby praskají a jeho paní to nemá ráda. Jako dobrý křesťanský [!] dělník dovede všechno vyrobit a spravit. Zásluha této doby je, že mnoho lidí odvedla od dekorativních funkcí a přivedla je k životním úkonům.“ (s. 325–326)

V kartotéce deportovaných, kterou spravuje Federace židovských obcí, se nachází jediná evidenční karta se jménem Bedřich Fischl s bydlištěm Brno. Narodil se v roce 1905 a s pořadovým číslem Ae 1031 byl zařazen do jednoho z posledních transportů 31. ledna 1945. Jeho další osudy nám zůstaly utajeny, protože základní pramen, a sice židovské matriky zemřelých a prohlášených za mrtvé v letech 1945–1949, které jsou uloženy ve Státním ústředním archivu, jeho jméno neuvádějí.

Deník a korespondence, které byly spolu s vybranými publicistickými texty vydány poprvé společně jako poslední svazek Spisů Karla Poláčka, jsou vlastně posledními písemnými památkami po Karlu Poláčkovi. Pak už zbývá jen zápis do terezínské pamětní knihy profesora Miloše Sáluse a několik formálních pohlednic s předtištěným textem stroze oznamujícím, že se všem daří dobře. Modlitba Anny Frankové „Ó kruhu, kruhu, buď trochu širší a otevři se pro nás!“ (Deník Anny Frankové: s. 104) se tedy ani v případě Karla Poláčka nevyplnila.

LITERATURA

Deník Anny Frankové. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1992.

Jiřina Jelinowiczová: *Můj otec Karel Poláček. Vzpomínky (nejen) na Karla Poláčka*. Městský úřad Rychnov nad Kněžnou 2001.

Karel Poláček: *Poslední dopisy Doře*. Red. Martin Jelinowicz. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1984.

Karel Poláček: *Úvahy, korespondence, deník*. Praha, Nakladatelství Franze Kafky (Spisy Karla Poláčka, sv. 20) 2001.

KAREL POLÁČEK AND HIS STAY IN MORAVIA IN 1943

Summary

The study monitors a short, but interesting period of the life of Karel Poláček (1892–1945), Czech novelist and journalist of Jewish origin. In 1942, after three years of enforced unemployment, he was engaged by The Jewish Congregation in Prague as a “Treuhandler”, means he assorted confiscated Jewish property, factually their books. Naturally, he didn't discharge this

work only in Prague where he lived, but he was pressured to travel to various Czech towns. Just in spring 1943 he stayed with his fellows in three Moravian towns: in Olomouc and in Prostějov in March and in Brno in April. These three Poláček's stays are a proper object of the study. The paradox is this unhappy period of Poláček's life we can watch relatively sufficiently, because there are preserved his correspondence and diary. The last record in this diary was written at the 20th of June 1943, means fortnight before Poláček's transport to the ghetto of Terezín.

Translation © Erik Gilk, 2004

Mgr. Erik Gilk, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

BESKYDSKÉ INSPIRACE FRANTIŠKA HALASE A JAROSLAVA SEIFERTA

LIBOR KNĚZEK

Básník František Halas bývá právem spojován především s Vysočinou, kam se od začátku třicátých let pravidelně vracel a kde se svou životní láskou a pozdější manželkou Libuší Rejlovou a kruhem svých přátel nacházel útočiště a duševní rovnováhu uprostřed zvichřeného světa. Svůj vztah k Vysočině formuloval vícekrát i v početných dopisech partnerce: „Zamiloval jsem se do toho kraje tam za Zboňkem, (...) je to jako volání hlíny, ze které jsem byl uhněten někde tam, či celý rod“¹ nebo „Stále se mi vrací touha jít na Moravu. Chci být ‚doma‘ – to slovo je najednou pro mě hluboké ...“² Ve vícekrát citované rozhlasové přednášce z roku 1941 se k této otázce vyjádřil ještě pregnantněji: „Můj rodný kraj je Morava. Narodil jsem se v Brně, ale mé srdce a mé smysly jsou doma na Českomoravské vysočině, tam na Kunštátsku, odkud pochází celý můj rod. Je tam ještě plno šlépějí mých dědů a báb a Halasama se to tam jen hemží.“³ Výrazné zakotvení v domovině, příznačné pro celou jeho básnickou tvorbu, našlo přesvědčivý výraz v lyrické próze *Já se tam vrátím...*, která se stala nejznámějším a nejvydávanějším Halasovým dílem u nás.

Málokdo ví, že sedm let před vznikem tohoto holdu Vysočině vyjádřil básník emotivně své dojmy ze setkání s přírodními krásami protilehlého kouta Moravy a Slezska – z Beskyd. Ludvík Kundera ve své halasovské monografii⁴ píše, že básnickovy pobyty a poutě na Valašsko, do Beskyd tvoří „zvláštní a bezmála ‚exotickou‘ kapitolu“ jeho žití. „Halas hledal před létem 1930 prostě místo pro intimní prázdniny v tichu a samotě a náhoda mu přihrála Velké Karlovice. Za dva roky, už vědoměji, to byl Frýdlant pod Lysou horou.“ A právě v Nové Vsi u Frýdlantu nad Ostravicí, kde v prvé polovině července básník se svou milou bydlel, vzniklo dílo, které Ludvík Kundera v poznámkách k soubornému vydání Halasových Dopisů nazval „vzdálenými názvuky k Já se tam vrátím...“⁵ Jde o nedatovaný dopis příteli Vladimíru Holanovi, uveřejněný původně už v holanovské kapitole vzpomínkové knížky básníkova syna Jana Halase.⁶ I když editoři zařadili tento nedatovaný dopis mezi korespondenci z léta 1930 a lokalizovali ho do Velkých Karlovic, je ze souvislostí zřejmé (a potvrzuje to ostatně i Ludvík Kundera v citované charakteristice pobytu z roku 1930), že dopis byl napsán o dva roky později. Za zmínku stojí i fakt, že kromě Holana vybízel Halas k příjezdu i dalšího přítele, básníka Jana Zahradníčka, a to už 9. 6. 1932 před odjezdem z Prahy s poznámkou: „Bude v okolí plno známých.“⁷ Text dopisu Holanovi je prostoupen u Halase zřídkaovou pohodou a hravostí, okouzlením beskydskou přírodou:

„Milý Vladimíre,

je už tma a já jdu na zápraží plný ticha a tmy, tu je pak třeba jakési družnosti a povykládání. Možná, že se ten proud přetrhne, co někde tam za horama vytryskl, a já přestanu na těch pár větách. Chtěl bych, abys tu některý večer byl s náma. To ticho tady je někdy příliš hlučné. Bůh je příliš blízko, vystěhoval se z měst a tady jeho dech tě tísni a tlačí k zemi! Pták, poslední pták, který přeletuje, zdá se ti hrstí tmy, která oživila, a kousek tmy poleká někdy víc než celá její obsáhlost. Budeš tu jistě plný, a to je to pravé – šťastný se neříká. Můžeš jít lesy a lesy celé dny a zůstaneš sám, okouzlený vším. Nevím, proč jsem tolik myslil na Tebe, když jsem vyslovil: plavuň – je jich tu tolik, že sestoupíš až někam do dětství země, pohladíš-li je. Čirost vody je tu dokonalá a každá hlubinka je křtitelnicí. Křest si vybereš jakýkoliv. To nejsou lesy, kde jsou kentaurové a dryády – to né! Proč už to bylo řečeno – varhany lesů! Hrají tiše, a zase to není de profundis ani rekvie, a zase né ukolébavka, jsou to spíš (já je neslyšel, ale myslím, že tak nějak zněj) Bachovy fugy. Co na tom, že je neznám? Jsou tu úžasně velké ropuchy, které poděsí, a je takový pták, který zavádí – dej si pozor na sebe! Země tu má bazén ze tmy a pláče již při šíření. Jsou tu metlice plné slz, jež zadržuji, dokud nepřijedeš. Viděl jsem slepýše, bylo to jak rudná žilka, která se prodrala nad hlínu, abys třeba z ní vytepal náramek pro svoji lásku. Ale co je do hada, když není jedovatý. Byla jednou jedna malá víla a ta si svlékla šaty v kapradinách, polekal ji kos, ten hvízdálek ošemetný, a ona utekla. Našel jsem ty šaty, co si mám počít? Myslím, že kdyby mi hodně zabušilo srdce, že by přišla. Ale to je něco jiného! Napiš nám brzy.

Jdeme spát. Tvůj Franta

P. S. Byt máš zamluvený.“

Ok rok později podnikl Halas další cestu do Beskyd – jeho společníky byli tentokrát básničtí přátelé. Ludvík Kundera charakterizoval výpravu lapidárně: „V létě 1933 zbuntoval Halas Horu a Závadu a jejich beskydské putování se už rovná systematictějšímu průzkumu krajiny: deset dní a skoro každý den ubytování někde jinde.“⁶⁹ V rámci této cesty ukázal svým druhům i místa, kde předtím pobýval se svou partnerkou. Jedinou písemnou zprávou z této pouti je pohlednice se „Štramberskou trúbou“, adresovaná Holanovi, s textem: „To je jedna z nejhezčích věží na světě, a až budu mít peníze, tak Ti ji koupím. Tvůj Franta.“¹⁰ Závada psal o této cestě ve svých vzpomínkách¹¹ a Hora ve dvoudílné črtě *Tři na Beskydách (Hnízdečka pro příští novomanžele – Mlha na Radhošti je krásná)* uvádí, že Halas napsal ze Štramberka Libuši Rejlové do Brna: „Je tu tak krásně, že sem pojedu ještě jednou, ale s Tebou na svatební cestu.“¹² Svatba se však uskutečnila až v červenci 1936 a po ní odjeli novomanželé na Vysočinu – do Zboňku.¹³

Do Beskyd se dostal Halas ještě jednou. Zval ho tam soustavně profesor Jan Jelínek, rodák ze Sněžného na Vysočině, se kterým si básník od roku 1931 kromě svých literárních přátel nejčastěji dopisoval.¹⁴ Jelínek už v době univerzitních studií v Brně vydával bibliofilie a Hala-sovy verše chtěl vydat už v době jejich seznámení. Od roku 1939 působil ve Frenštátě pod Radhoštěm a do roku 1950 dokázal vydat dvanáct halasovských krásných tisků.¹⁵ Ke dlouho odkládané návštěvě došlo až v březnu 1949, její průběh byl však poznamenán zhoršením básníkovy zdravotního stavu a navíc špatným počasím. Napsal tu báseň *Přes smrt*, věnovanou památce Josefa Čapka a poslal ji jeho ženě Jarmile Čapkové 17. 3. 1949 s poznámkou: „Jsem ještě ve Frenštátě v blátě a mokru. Být doma, snad by to dopadlo líp.“¹⁶

U Jelínka vyšla báseň bibliofilsky už v létě 1949. Jako vzpomínku na básníkův poslední pobyt v Beskydech uchovávám několik svazků poezie, do nichž mi 19. 3. 1949 vepsal dedikace pro mého otce i pro mne. Jan Jelínek ještě prožil s básníkem pár pěkných dnů v srpnu 1949 na rodné Vysočině a pak už se s ním jen rozloučil 5. 11. 1949 na jeho pohřbu v Kunštátě. Když nemohl vydávat jeho další práce, poslal ke čtenářům aspoň Seifertovy, Kunderovy, Hrubínovy a Stehlíkovy verše, věnované Františku Halasovi. Po básnickové smrti dokončil Jelínek prvou rukopisnou halasovskou bibliografii – základ pro zkoumání jeho tvorby.¹⁷

V poezii Jaroslava Seiferta byl už od třicátých let motiv Beskyd spojen s Petrem Bezručem a jeho Slezskými písněmi. Od hořce ironických slok básně *Slezská píseň* ze sbírky *Zpíváno do rotačky* (1936) a smutkem nasycených veršů *Petru Bezručovi* z cyklu *Osm dní* (1937) pod dojmem úmrtí T. G. Masaryka k zamyšlení nad trpkým osudem naší vlasti ve stejnojmenné básni ze sbírky *Ruka a plamen*, hutnému osmiverší o básníku a jeho lidu *Slezské písně* a k lyricky laděnému *Pozdravu Petru Bezručovi*, zařazeným do stejné sbírky – všude je básník uváděn v souvislosti s beskydskou krajinou a lidmi. Na Bezručě nezapomněl Seifert ani v definitivní koncepci cyklu *Frenštátské písně a koledy* z léta 1955.¹⁸ Hned v úvodní básni *Frenštátská koleda* najdeme dvojverší: „A v horách, kde pan Bezruč bydlí, / zamává anděl svými křídly ...“ a Seifert navrhl zařadit do textu cyklu i publikované osmiverší *Slezské písně*.

Jádro tohoto cyklu vzniklo v letech 1949–1952 a básník začal uvažovat o jeho doplnění a zveřejnění už začátkem roku 1953¹⁹. K napsání tohoto cyklu inspirovaly básníka pravidelné pobyty ve Frenštátě pod Radhoštěm, které se uskutečnily v době od léta 1949 do léta 1955. Už při prvním z nich v srpnu 1949 mi napsal věnování do dvou desítek svých knížek a jako student jsem se zúčastnil i básnickových potulek po Beskydech.

Na setkání s Beskydami a jejich obyvateli připravovaly Seiferta postupně novinové příspěvky, publikace a rozhovory s trojanovským rodákem, spisovatelem Josefem Strnadlem, s nímž od poloviny třicátých let v Praze úzce spolupracoval. A zdá se, že to byly právě Strnadlovy bibliofilské tisky s valašskými koledami a pastýřskými písněmi,²⁰ jež Seiferta inspirovaly k vytvoření pozdějších frenštátských koled, romancí a písní. Přimknutí ke zdrojům lidové poesie umocnilo jeho výrazové prostředky. Křehký hledač krásy tu ve svých verších podlehl okouzlení přírodou, krásou žen i harmonických rodinných vztahů. V této souvislosti ho zaujal i svět dětí – bezstarostný a hravý – a v protikladu k němu i smutek z odchodu blízkých lidí. Kolik křehkosti a citu je ukryto ve verších, zachovaných v památku Jana Jelínka a vzniklých za jeho prvního frenštátského pobytu v srpnu 1949:

Lehounce vítr rozechvěl
vrbové lístky kolem Lomné.
Jako by někdo ťukl do mne,
já ohlédl se, kdo to šel.

Když zavál vítr prudčeji,
jako by vonné dívčí vlasy
té, která právě přešla asi,
létly mi po obličejí.

Tam u vás, milí, věřte mi,
člověk se octne v světě jiném,
i studánky tam voní vínem,
kámen je cítit růžemi.²¹

Návštěvu Frenštátu doporučoval Seifertovi i jeho dobrý přítel. „František Halas mluvil o tomto místě pěkně. Měli tam rádi poezii.“²² O tom se ostatně básník velmi brzy přesvědčil. Tak jako měl Halas ve Frenštátě Jana Jelínka, který mu zabezpečoval prepisování rukopisů, vydával bibliofilsky jeho tvorbu a sestavoval jeho bibliografii, plnil podobné úlohy pro Seiferta milovník poezie a výrazný recitátor Pavel Parma, který byl knihkupcem a uznávaným propagátorem literatury. Jemu, manželce Mahuleně a dětem Pavlíkovi a Petříčce věnoval Seifert většinu básní frenštátského cyklu. V letech 1949–1955 vydal Pavel Parma spolu jedenáct bibliofilských tisků s jeho verši, většinou jako novoročenky.²³ Když profesor Albert Pražák zpracovával materiál o Seifertovi k první nominaci na Nobelovu cenu za literaturu, poskytl mu Pavel Parma podrobnou dokumentaci, kterou pro básníka soustředil.²⁴ Jan Jelínek vydal ve Frenštátě Seifertův cyklus *Pozdrav Františku Halasovi* (1949) bezprostředně po básníkově smrti a ve ztížených vydavatelských podmínkách ještě *Tři písně o růžích* (1951), věnované Ladislavu Fikarovi.

Do okruhu Seifertových frenštátských přátel patřili dále manželé Kurfirstovi, architekt Aleš Parma, kulturní pracovník Eduard Vojtek, kněz František Martinek a mnozí další, pobývali tu s ním Vladimír Holan, nakladatel B. M. Klika a fotograf Josef Sudek, o němž Seifert zachoval zajímavé svědectví: „Byli jsme se Sudkem v Beskydech. A chodili jsme sem a tam, kam nás oči vedly. Minuli jsme s pohrdáním lanovku a drápali se vesele nepohodlnou, příkrou stráň na Radhošť. Přelézali jsme lesní balvany a přeskakovali kořeny stromů obnažené jarními přívaly, když Sudek se náhle zastavil a povídá: Halt, hudba hraje! Zavolal na mě, abych mu podal stativ. Aparát si nosil sám a nedal jej z ruky. Zabdol stativ do mechu a pozorně si prohlížel ramenatý načervenalý kořen borovice, který jsem já minul bez povšimnutí. Stál nad ním, pak poodstoupil a opět se vrátil k aparátu. Kořeny svíraly rozdrčený balvan jako v náručí. Když jsem později v Praze spatřil u Sudků tento obrázek, nevěřil jsem očím. Kořen byl na snímku krásný jako socha Michelangelova! A pak že není fotografie uměním.“²⁵ Tento zážitek zřejmě utkvěl v básníkově mysli tak silně, že ho přetavil do úvodních a závěrečných veršů básně *Ateliér pod Petřínem*, připsané Sudkovi:

Vím, že máš radši stromy bez listů
a větve holé, prudce zkroutené,
jako by ždímal je vichřice,
a drsné šlachy starých kořenů,
ty, které dole balvan objaly
a škrtil ho, až kámen udusí.

V tom pachu kyselin,
sírniku sodného a jiných roztoků
tam nad tou kádí končí rozprava,
zda fotografie je umění,
či zda je pouze věcí techniky.
A tu byl myslím jednou provždycky
už spor ten vyřešen.

Je! Bude jím, i kdybys ty byl jenom jediný.²⁶

Zajímavé momenty ze Seifertových frenštátských pobytů nacházíme ve vzpomínkové knize *Všecky krásy světa* i v kapitolách věnovaných Vladimíru Holanovi a B. M. Klikovi.²⁷

Seifert si uvědomoval, že verše jeho frenštátského cyklu přesahují rámec příležitostných básní a nevzdával se naděje na jejich společné vydání, i když mezitím ukázky z nich vyšly bibliofilsky i v Praze.²⁸ A právě tyto básně – *Pozdrav z Frenštátu* (B. M. Klikovi) a *Frenštátská romance tříkrálová* – zařadil básník i do pátého svazku svého *Díla* (1957).²⁹ V tomtéž roce vyšly konečně v Praze v poněkud odlišném uspořádání B. M. Kliky bibliofilsky Seifertovy

frenštátské verše s názvem *Vytržené stránky* a podtitulem *Frenštátské koledy, romance a písně*.³⁰ Pár exemplářů zkušební tisku však sotva stačilo na rozdání nejbližším přátelům a čtenáři se o tomto vydání ani nedozvěděli. Životnost těchto veršů dokázalo až doplněné vydání ke stému výročí básníkovy narození s názvem *S láskou pozdravuji kraj váš milý*,³¹ uskutečněné díky porozumění básníkovy dcery Jany a rodiny Pavla Parmy. Nebývalý zájem čtenářů, kteří rozebrali už i dotisk, vydaný ve Frenštátě letos, a značný ohlas této publikace v tisku dokazují, že i dnes má smysl listovat v kulturních tradicích jednotlivých krajů a připomínat aspoň ty nejvýraznější osobnosti dalším generacím.

POZNÁMKY

1. Ludvík Kundera: *František Halas*. Brno, Atlantis 1999, s.18.
2. Ibid: 21.
3. Zdeněk Rotrekl: *Skrytá tvář české literatury*. Brno, Blok 1991, s. 162.
4. Ludvík Kundera: *František Halas*: s. 314–315.
5. František Halas: *Dopisy*. Praha, Torst 2001, s.334.
6. Jan Halas: *Dodatky*. Praha, Český spisovatel 1996, s.22-23.
7. František Halas: *Dopisy*: 87.
8. Ibid: 72–73.
9. Ludvík Kundera: *František Halas*: 315.
10. František Halas: *Dopisy*: 96.
11. Vilém Závada: *Krajina a lidé mého srdce*. Praha, Československý spisovatel 1980, s. 280, 319.
12. Josef Hora: *Dny a lidé*. Praha, Československý spisovatel 1961, s. 252-254.
13. Ludvík Kundera: *František Halas*: 23.
14. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze eviduje ve fondu Jan Jelínek 49 Halasových dopisů, z nich 34 otištěno v *Dopisech v Díle FH*.
15. FH: *Básně pro děti (z Ladění, il. Bohdan Lacina)*, 1941.
 FH: *Ženy v rouškách* (texty k obrazům Bohdana Laciny), 1943.
 FH: *O jedné závisti* (il. Bohdan Lacina, Halasiana 1), 1947.
 FH: *Petru Bezručovi (z Ladění)*, 1948.
 FH: *Malička Linka Procházková* (il. Bohdan Lacina, Halasiana 2), 1948.
 FH: *Jak vychovávat svého syna* (il. František Bidlo, Halasiana 3), 1948.
 FH: *Přes smrt* (památce Josefa Čapka), 1949.
 FH: *Old women* (překlad *Starých žen* od O. F. Bablera), 1951.
 Jaroslav Seifert: *Pozdrav Františku Halasovi* (il. František Bidlo), 1949.
 Ludvík Kundera: *Kampak to odešel pan Halas?* (il. Bohdan Lacina), 1949.
 František Hrubín: *Ticho* (F. Halasovi), 1950.
 Ladislav Stehlík: *Za Františkem Halasem*, 1950.
16. František Halas: *Dopisy*: 302.
17. Literární archiv PNP, fond Jan Jelínek.
18. Dopis Jaroslava Seiferta Pavlovi Parmovi z 25. 8. 1955.
19. Dopis JS PP z 15. 1. 1953.
20. Josef Strnadel vybral a uspořádal tyto publikace lidové poezie:
Dolů kopcem k Betlému. Valašské koledy. Praha, V. Pour 1937.
Valašská koleda... Kroměříž, K. Kryl pro město Frenštát 1943.
Dva strnadle. Moravská koleda. Praha, Edice Srpen 1948.
Ovce, moje ovce. Z pastýřské poezie. Praha, Radhošť 1948.
V chlévě na seně. Valašské koledy. Frenštát, Místní rada osvětová 1950.
21. *Památník Jana Jelínka*, s. 25.
22. Jaroslav Seifert: *Všecky krásy světa*. Praha, Československý spisovatel 1992, s. 371.
23. JS: *Frenštátská koleda* (il. Antonín Strnadel), 1949.

- JS: *Na frenštátském hřbitově* (il. Antonín Strnadel), 1950.
 JS: *Sníh na střeších* (il. Antonín Strnadel), 1951.
 JS: *Křížová cesta* (bez il.), 1951.
 JS: *Pavličkova koleda* (il. Václav Sivko), 1951.
 JS: *Verše pro Pavlika* (bez il.), 1953.
 JS: *Ukolébavka* (il. Alena Ladová), 1954.
 JS: *Pozdrav do Frenštátu* (B. M. Klikovi, il. Karel Svolinský), 1954.
 JS: *Ukolébavka pro Petříčku* (il. Antonín Strnadel), 1955.
 JS: *Únorový den*. Pavlovi a Mahulence (il. Václav Sivko), 1955.
 JS: *V tichavském kostele* (il. Antonín Strnadel), 1955.
 Kromě nich vydal Parma strojepisné samizdaty JS: *Frenštátská romance tříkrálová*, 1951; *Petřín a věnec sonetů*, 1951; *Loretánské litanie*, 1951.
24. Marie Jirásková: *K první nominaci Jaroslava Seiferta na Nobelovu cenu za literaturu*. Soudobé dějiny, I, 1993–1994, 6, s. 747, 760.
25. Jaroslav Seifert: *Všecky krásy světa*: 380.
26. Jaroslav Seifert: *Vějíř Boženy Němcové...* Praha, Československý spisovatel 1987, s. 212–213.
27. Jaroslav Seifert: *Všecky krásy světa*: 371–376 (*Pět kapek Vladimíra Holana*) a 478–481 (*Tři lásky B. M. Klinky*).
28. JS: *Pozdrav do Frenštátu*, (il. Antonín Strnadel). Praha, Zátíší, knihy srdce i ducha, Edice Lístky Laskavce 1951.
- JS: *Frenštátská romance tříkrálová* (spolu s básněmi *Sklenice vína* a *Taneční hodiny*, il. Cyril Bouda, příl. Sborníku graf. umění Hollar, XXVII, 1, Praha 1955.
29. Jaroslav Seifert: *Dílo V*. (1929–1954). Praha, Československý spisovatel 1957, s. 242–243 a 237–241.
30. Jaroslav Seifert: *Vytržené stránky* (il. Evžen Weidlich). Praha 1957. (Zkušební tisk typografické dílny VŠUP).
31. Jaroslav Seifert: *S láskou pozdravuji kraj váš milý*. In: Frenštátské koledy, romance a písně (il. Anežka Kovalová, doslov Libor Knězek: *Jaroslav Seifert a Frenštátsko*). Frenštát p. R., Muzejní a vlastivědná společnost – Malá galerie 2001 (dotisk 2002).
32. Podrobnější zpracování této problematiky s texty i úryvky korespondence ve čtvrtletníku *Hlasy muzea ve Frenštátě p. R.* v těchto státech: *Ludvík Kundera: Po kolikáté? (Vzpomínka na Jana Jelínka.)* 1/1997, s. 14–18. Libor Knězek: *František Halas a Beskydy. (Nad monografií Ludvíka Kundery o básníkovi.)* 3–4/2001, s. 75–79. Libor Knězek: *František Halas psával i do Frenštátu. (Nad výběrem Dopisy v rámci Díla FH.)* 1–4/2002. Libor Knězek: *Jaroslav Seifert ve Frenštátě.* 3–4/2001, s. 73–75.

DIE BESKIDEN-INSPIRATIONEN DES FRANTIŠEK HALAS' UND JAROSLAV SEIFERTS

Zusammenfassung

Im dem Artikel *Die Beskuden-Inspirationen des František Halas' und Jaroslav Seiferts* befasst sich Libor Knězek mit den bisher nur wenig bekannten Werken von merkwürdigen tschechischen Dichtern František Halas (1901–1949) und Jaroslav Seifert (1901–1986). Halas war in Mährisch-Schlesischen Beskiden dreimal in Jahren 1930–1933. Aus der zweiten Reise im Juli 1932 adresierte er dem Dichter Vladimír Holan als Einladung in die Berge ein Brief, in dem er seine Bezauberung aus den Naturschönheiten dieses Gebirges beschrieb. Diese unmittelbaren Zeilen kennen wir als Vorbild für spätere lyrische Prosa *Já se tam vrátím (Ich werde dorthin zurückkehren)*. Im März 1949 war er in Beskiden, in der nordmährischen Stadt Frenštát pod Radhoštěm (Frankstadt u. d. R.) zum letztenmal als Gast von Professor Jan Jelínek. Er korrespondierte mit Halas schon seit dem Jahre 1931 und in Jahren 1939–1951 verlegte er insgesamt zwölf Bibliophilien von und über Halas (drei davon in der Reihe Halasiana) und dabei verfasste er die erste Bibliographie der Halaswerke.

Seifert kam nach Frenštát zuerst in Sommer 1949 (Halas sagte ihm, dass dort Poesie lieben) und besuchte dann regelmässig diese Stadt bis Sommer 1955. Mit seiner Familie und Freunden absolvierte er Ausflüge in die Umgebung. Er begleitete z.B. den berühmten Photographen Josef Sudek und im Erinnerungsbuch *Všecky krásy světa* (*Alle Wunder der Welt*) und noch im Gedichte *Ateliér pod Petřínem* bezeichnete er Eindrücke aus diesem künstlerischen Ausflug. Jan Jelínek verlegte in Frenštát zwei Bändchen seiner Gedichte und der Buchhändler und Deklamator Pavel Parma verlegte noch in Jahren 1949–1955 als Kunstdrücke elf neue Gedichte von Seifert, die meistens von der Volksdichtung beeinflusst waren. Parmas Dokumentation der Seifertwerke half im Jahre 1954 bei der ersten Vorlage zum Nobelliteraturpreis für Seifert. In Frenštát schrieb der Dichter mehrere Gedichte, sein Freund B. M. Klika hat sie im Jahre 1957 in Prag nur als Probedruck miteinander verlegt, genannt *Vytržené stránky* (*Ausgerissene Seiten*). In ergänzter Auflage sind sie endlich im Herbst 2001 bei Seifertsjubiläum in Frenštát erschienen. Das Bändchen heisst *S láskou pozdravuji kraj váš milý. Frenštátské koledy, romance a písně* (*Liebend begrüsse ich ihre liebe Gegend. Weihnachtslieder, Romanzen und Lieder aus Frankstadt*).

Translation © Libor Knězek, 2004

PhDr. Libor Knězek, CSc.
Střelniční 1049
744 01 Frenštát pod Radhoštěm, ČR

Z HOSTA DO DOMU DO ROZHLASU A NAOPAK...

ALENA ŠTĚRBOVÁ

V krátkém sdělení chci upozornit na výrazné a v žádném jiném českém periodiku se neopakující personální i tvůrčí propojení redakce časopisu *Host do domu* a brněnské literární a dramatické redakce *Čs. rozhlasu*. Název příspěvku „Z Hosta do domu do rozhlasu a naopak...“ umožňuje dvojí interpretaci, obojí právem. Z rozhlasu do redakce *Hosta do domu* a naopak přecházeli redaktori (Bohumír Macák, Jaromír Tomeček, Karel Tachovský, Oldřich Mikulášek, Jan Skácel), obě média publikovala literární příspěvky autorů, kteří patřili i po organizační stránce k vůdčím osobnostem obou redakcí (kromě zmíněných redaktorů jsou to dále např. Ludvík Kundera, Milan Uhde, Miloš Rejnuš, Antonín Přidal).¹ Nebylo by ovšem seriózní, kdybychom v souvislosti s dnešní, nejednou ekonomicky motivovanou rozhlasovou a televizní aktivitou mnohých autorů a moderátorů, hledali pouze obdobné ekonomické zřetele i v tehdejší propojení činnosti dvou zmíněných redakcí. Vztah obou pracovišť byl hlubší povahy, spolupráce byla zřetelně motivována snahou prospět nejen regionální kultuře, ale v neposlední řadě literatuře v jejím širším žánrovém spektru.

Oldřich Mikulášek, Jan Skácel, Karel Tachovský stáli v problematických padesátých letech autorsky u zrodu kvalitních rozhlasových literárních pásem a literárních revuí. Skácelovo vypravěčství našlo v rozhlase nejpříhodnější prostředí pro prohlubování básnickovy schopnosti objevovat a pojmenovávat ty nejvšednější věci, navazovat „v promluvě“ kontakt s posluchačem a následně pak se čtenářem. Pro rozhlasové vysílání psal básník fejetony, které dnes známe pod proslulým názvem *Malé recenze na...* z časopisecké varianty v *Hostu do domu*, resp. z knižního vydání *Jedenáctý bílý kůň* (1964, 1966) a *Třináctý černý kůň* (1993). S rozhlasovou dramaturgií souvisí Skácelovy mikropovídky a cestopisné črty (cykly *Krajem slunce*, *Pohlednice z našich krajů*, *Cesty člověka*). Z desítek textů jsou po básnickově a editorově přísném výběru dnes obecněji známé jen některé (např. *Píseň o Brně*, 1957; *Hora Venušina*, 1958; *Na poštorenské věži modrá baňa leží*, 1959). Dramaturgicky Jan Skácel připravoval do vysílání povídky ze světové klasické literatury (cyklus *Povídky světa*) i z literatury české (nezapomenutelná je z jeho dramaturgických počínů např. příprava četby Těsnohlídkovy *Lišky Bystroušky*, kterou v režii Josefa Svátka a v interpretaci Karla Högera vydal následně Panton na dvou gramodeskách, 1973). V Skácelem připraveném cyklu *Perly světové epiky* byla v roce 1961 uvedena i jeho báseň *Pocta Erbenovi* (v témže roce byla publikována i v *Hostu do domu*), v následujícím roce pak autor rozsáhlou epickou báseň zařadil do sbírky *Hodina mezi psem a vlkem* (1962).

V první polovině padesátých let nebylo příliš častým jevem, aby literární časopis recenzoval rozhlasové relace. V *Hostu do domu* připravoval pro první čísla prvního ročníku rozhlasové

recenze šéfredaktor Bohumír Macák, který celkem věcným stylem sledoval důležité složky rozhlasového artefaktu (např. *Shakespeare v rozhlase*, *O schematismu v rozhlasové recitaci*, *Malostranské povídky v rozhlase*). Macák ani další rozhlasoví recenzenti se nezaměřovali jen na brněnskou rozhlasovou produkci (režie Vladimíra Vozáka a Olgy Zezulové), ale psali i o tvůrčích počinech pražských dramaturgů a režisérů (Přemysla Pražského, Jiřího Horčičky, Josefa Bezdíčka, Jiřího Rolla, Jaromíra Ptáčka aj.), erudovaně se zabývali vztahem rozhlasu k literatuře a teoretickými aspekty auditivního média (až do roku 1960 psal rozhlasové recenze převážně Karel Zajíček, z přelomu třicátých a čtyřicátých let známý autor rozhlasových her).

Koncem padesátých let byla rozhlasová rubrika *Hosta do domu* rozšířena na rozhlasovou a televizní, v šedesátých letech pokračovaly rozhlasové recenze (to už je psali převážně Miloš Rejnuš a Milan Uhde) v obecněji vytvořené rubrice *Poznámky*.

Zatímco z *Hosta do domu* známe Karla Tachovského spíše jako druhořadého literárního kritika, v rozhlasovém prostředí patřil ke špičkovým českým dramaturgům. Zmínila jsem se už o literárních pořadech a literárních revuích, které připravoval s Janem Skácelem, ale i s řadou dalších osobností. V kultivovaných relacích reagoval i na výsledky současné literární vědy a lingvistiky (např. relace *Mácha stále tajemný* se zabývala Králíkovými literárněvědnými studiemi, pořad *Knížka plná dobrodružství* lingvistickými výzkumy Jana Chloupka a Věry Michálkové). K Tachovského dramaturgickým povinnostem patřily adaptace dramatických a prozaických textů pro krajové i celostátní vysílání. V kontextu brněnského divadelního života to byly na začátku šedesátých let především adaptace brechtovské, osobní vkus Tachovského směřoval k adaptacím vančurovským. Po celá šedesátá léta se pak Karel Tachovský systematicky věnoval dramaturgii původních rozhlasových her, úspěšný byl i jako jejich samostatný autor.

Antonín Přidal uplatňoval v *Hostu do domu* svoji vysokoškolskou specializaci jako překladatel i jako recenzent americké, španělské a mexické literatury, publikoval zde i vlastní tvorbu. Pro spolupráci v literární a dramatické redakci Čs. rozhlasu, kde se mimo jiné spoluúčastnil přípravy pravidelně z Brna vysílaného pořadu *Nashledanou v sobotu* (od ledna 1961; pořad navázal na obdobný magazín *Kulturní měsíčník*, 1956–1960), si Přidala vybral Jan Skácel. Právě s ním a s Karlem Tachovským se střídali při psaní fejetonisticky laděných informací o filmech (v rubrice *Film, na který jsou fronty*). S Přidalovými literárními zájmy korespondovaly cykly *Malá škola poezie*, *Shakespeare pro začátečníky*, *Potulky knihami a hudbou*. Spolupráce s Karlem Tachovským inspirovala Přidala i jako autora rozhlasových her. Díky běžným každodenním rozhlasovým zkušenostem si uvědomoval specifické principy auditivní recepce, a tak ve hře *Všechny moje hlasy* (1967) vznikla v režii Petra Adlera první česká hra hlasů, inscenace, která vizuální dimenzi přímo vylučovala. Cílevědomá snaha o rozhlasovou specifikou je zřejmá i z dalších Přidalových her ze šedesátých let (*Sudičky*, *Královská sonáta*).

Miloš Rejnuš publikoval v *Hostu do domu* od roku 1957 povídky, od roku 1961 velmi kritické a odborně erudované poznámky k rozhlasové tvorbě (pod značkou fl). Často se vrací např. k faktu, že časopisecké kritické rubriky u nás věnují rozhlasové tvorbě minimální pozornost, ačkoliv právě rozhlasové relace působí často na velké množství lidí. Sám jako autor spatřoval právě ve spolupráci s rozhlasem možnost propojení odborné historiografické přípravy a literárního talentu. Brněnské studio odvysílalo přes čtyřicet jeho vzdělávacích pásem a literárně historických revuí. Dobrým zázemím mu byla znalost starší české a světové literatury, takže v cyklu cestopisných pásem mohl využívat i zápisků Oldřicha Prefáta z Vlkánova, Václava Vratislava z Mitrovic, Jana Žehrovského, rytíře Šaška z Bříkova, Martina Kabátníka, Kryšto-

fa Haranta z Polžic a Bezručic, ale také Benátčana Marco Pola. Nejvíce reprízováno bylo Rejnušovo epistolární pásmo *Můj nejmilejší pane Heřmánku* (1959, uváděno ještě v roce 1968), montáž z dochované české korespondence zhruba od 15. století. Na rozdíl od Františka Gela, nejvýraznějšího českého poválečného reprezentanta tohoto rozhlasového žánru, pracoval Rejnuš při výstavbě pásma převážně s dialogem, směřoval k dramatickému tvaru, nevyhýbal se detektivním prvkům. Dramaturgii rozhlasových her na sebe pětadvacetiletý Rejnuš upozornil v roce 1957, když přihlásil svůj nadčasově vyznívající scénář *Kapitánovy bomby* do soutěže o nejlepší rozhlasovou hru. V krátké době pak napsal ještě osm her, v nichž kladl provokující otázky o vztahu jednotlivce a celku, o morální odpovědnosti člověka, o problému rozhodování v kritické životní situaci. Rejnušovy scénáře², nejednou už natočené, měly velké potíže s cenzurou a dostávaly se do vysílání se značným zpožděním. Tak např. *Urhamlet* byl autorem dopsán v roce 1964, režijně dokončen Josefem Melčem v roce 1969, ale české premiéry se dočkal až v roce 1990, dvacet šest let po Rejnušově tragickém úmrtí; v roce 1967 byla ovšem hra vysílána v německém překladu v Kolíně nad Rýnem, v roce 1969 byla uváděna ve Švýcarsku a v Holandsku.

Všestranný Ludvík Kundera byl redaktorem *Hosta do domu* pouze jeden rok (1954), kdy zde mimo jiné publikoval své první studie halasovské, ale ve spolupráci s redakcí pokračoval až do zániku časopisu jako básník, překladatel, esejista, literární vědec. S rozhlasem začal systematicky spolupracovat až o deset let později především jako autor rozhlasových her.³

Velmi aktivním spolupracovníkem *Hosta do domu* byl už od roku 1958 Milan Uhde, který se v průběhu roku 1960 stal interním redaktorem časopisu a byl jím až do zrušení listu v roce 1970. Na stránkách *Hosta do domu* najdeme ukázky jeho poezie i prózy, překlady, odborné studie, články, recenze, medailony. Z jeho rozhlasových recenzí zaujme kolegiálně pojaté hodnocení premiéry Rejnušovy rozhlasové hry *Ovidiův návrat* v režii Vladimíra Vozáka (1963).⁴ V téže roce Milan Uhde zadal rozhlasu svůj první rozhlasový scénář, apokryfní biblickou moralitu ze současnosti, *Komedii s Lotem*. Jako rozhlasový autor měl Uhde podobný osud jako Rejnuš, obdobně jako Rejnušovy hry byly Uhdeho významově vrstevnaté a modelově pojaté hry dříve a častěji než u nás uváděny v zahraničí.⁵ Z intelektuálně složitých textů rozhlasových her se největšího ohlasu dostalo hře *Výběrčí* v nastudování Jiřího Horčíčky s Rudolfem Hrušínským v hlavní a jediné roli.

Proč se vůbec pracovním propojením těchto dvou redakcí zabývám?

V Brně vydávaný časopis Svazu československých spisovatelů *Host do domu* (1954–1970) nebyl ani skupinovým, ani generačním listem. Podle dnešních kritérií můžeme konstatovat, že byl v padesátých letech poznamenán ideologickým schematismem, teprve v šedesátých letech se stal jedním z nejpodněnějších dobových kulturních časopisů. Podíváme-li se však na počáteční koncepci časopisu, která je dnes hodnocena vcelku negativně (program byl „plně v souladu s kulturněpolitickými kánony první poloviny padesátých let“) z trochu jiného úhlu pohledu, např. v historických souvislostech tehdejšího rozhlasového literárního a dramatického vysílání, v kontextu kulturních rubrik deníků a regionálních novin v padesátých letech, pak si možná uvědomíme relativitu dnešních soudů. Pamětníci potvrdí, že *Host do domu* patřil k vyhledávaným literárním revuím i v oněch inkriminovaných padesátých letech. Personální a pracovní propojení redakce časopisu s literární a dramatickou redakcí Čs. rozhlasu v Brně v průběhu padesátých i šedesátých let navíc pozvedlo podstatnou část programu této rozhlasové stanice vysoko nad úroveň programu nejen dalších krajových rozhlasových studií, ale

v mnohém dokonce i nad úroveň odpovídajících pražských redakcí Čs. rozhlasu, které byly zvláště v první polovině padesátých let řízeny z mnohem ideologičtějších pozic. Vývoj redakční koncepce *Hosta do domu* a dramaturgické koncepce literárně dramatické redakce brněnského studia Čs. rozhlasu v padesátých a šedesátých letech dvacátého století chápu jako kontinuální proces.

POZNÁMKY

- 1 Bohumír Macák byl v letech 1945–1951 referentem literárního a dramatického vysílání krajského studia Čs. rozhlasu v Brně, od roku 1951 spolupracoval s literárně dramatickou redakcí brněnského rozhlasu externě; šéfredaktorem *Hosta do domu* v letech 1954–1963. Jaromír Tomeček spolupracoval s Čs. rozhlasem v Košicích od konce dvacátých let (1929–1939), po válce připravoval v brněnské redakci vzdělávací i zábavné pořady; redaktorem *Hosta do domu* v letech 1955–1961; Karel Tachovský redaktorem *Hosta do domu* od prosince 1955 do konce roku 1956; od roku 1957 byl redaktorem literárně dramatické redakce Čs. rozhlasu v Brně, s *Hostem do domu* i nadále spolupracoval jako recenzent. Oldřich Mikulášek od roku 1950 spolupracoval s rozhlasem; 1952 redaktorem a vzápětí šéfredaktorem literárně dramatické redakce brněnského rozhlasu (do roku 1956); redaktorem *Hosta do domu* v letech 1957–1964; Jan Skácel s rozhlasem externě spolupracoval od roku 1950; v roce 1953 se stal řádným redaktorem a v letech 1956–1963 šéfredaktorem literárně dramatické redakce Čs. rozhlasu v Brně. V letech 1964–1968 byl šéfredaktorem *Hosta do domu*. Milan Uhde redaktorem *Hosta do domu* v letech 1960–1970; od roku 1963 intenzivně spolupracoval s rozhlasem. Ludvík Kundera redaktorem *Hosta do domu* v roce 1954, s rozhlasem začal spolupracovat v roce 1962. Antonín Přidal publikoval v *Hostu do domu* recenze a překlady od roku 1956; redaktorem literárně dramatické redakce Čs. rozhlasu v Brně byl v letech 1960–1970. Miloš Rejnuš uveřejnil první povídku v *Hostu do domu* v roce 1957, v šedesátých letech (zemřel v r. 1964) se systematicky v kritické rubrice *Hosta do domu* (zn. fl) věnoval rozhlasové produkci, především rozhlasové hře. Od roku 1959 pravidelně připravoval pro brněnský rozhlas literární pásma a psal rozhlasové hry.
- 2 Další hry: *Příběh středního záložníka*, 1958; *Tři setkání s Antonínem Dvořákem*, 1960; *Letos nad Rýnem*, 1959, vysíláno 1969; *Nejkrásnější dny života*, 1959, vysíláno 1970; *Ovidiův návrat*, 1964; *Život s hudbou*, 1965; *Děsně moc práce*, 1967; *Urhamlet*, 1990.
- 3 Hry: *Zvědavost*, 1964; *Věčer všech dnů*, 1966; *Bezpodmínečný horizont*, 1968; *Vojvodovy narozeniny*, 1968; *Malé smutné štronzo*, 1969, vysíláno 1988; *Sny Karla IV.*, 1969, vysíláno 1990; *Dva ve vánici* 1969, vysíláno 1990.
- 4 Rozhlasový Ovidius. *Host do domu* 10, 1963, č. 6, s. 261–262. (Podepsáno mu)
- 5 Hry: *Svědkové*, 1965; *Výběřčí*, 1966, vysíláno 1968; *Ten, který přichází*, 1967; *Parta*, 1969, vysíláno 1990; *Zubařovo pokušení*, 1976, vysíláno 1990; *Vělice tiché Ave*, 1981, vysíláno 1993. Uhdeho hry byly uváděny v tehdejší Německé spolkové republice, v Norsku, Belgii, Holandsku, Jugoslávii. Publikovány byly v ineditních a exilových nakladatelstvích.

FROM HOST DO DOMU TO THE RADIO AND VICE VERSA

Summary

The journal *Host do domu* (1954–1970) was not the periodical of a particular group or generation. While in the 1950's, it was greatly influenced by the ideology of the time, in the 1960's it became one of the most thought-provoking cultural journals of the period. Over the period 1950–1970, the personnel and working co-operation between the journal's editorial team and the literary and drama editorial team of Czechoslovak Radio in Brno served to considerably improve the programming level of the radio station. Thus it was not only superior to the level of other regional radio stations, but also above the level of the Prague branch of Czechoslovak Radio of that period which was, particularly in the first half of the 1950's, managed almost entirely from an ideological basis.

Translation © Martin Štěrba, 2004

Doc. PhDr. Alena Štěrbová, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

ČESKÝ A VALAŠSKÝ SNÁŘ LUDVÍKA VACULÍKA

BOHUSLAV HOFFMANN

Od napsání *Českého snáře* k natočení *Valašského snáře* uběhlo téměř čtvrt století, přesně dvacet let (1979/1980–1999). V tomto dvacetiletí zasáhla do života Ludvíka Vaculíka jedna velká událost historická – listopadová revoluce 1989. Ta proměnila pronásledovaného disidenta zpět ve svobodného občana a spisovatele. Významným způsobem se v těchto letech proměnily i jeho osobní životní osudy. Ty se staly námětem zejména dvou Vaculíkových románů z poslední doby, *Jak se dělá chlapec* (1993) a *Loučení k panně* (2002), ale jsou stopově přítomny i v našich dvou snářích. V *Českém snáři* vstupuje do obzoru jeho autora budoucí matka syna Jožina, spoluaktéra *Valašského snáře*, tohoto alter ego někdejšího Vaculíka-indiána z První knihy indiánské *Milých spolužáků*, knihy, kterou autor z deníkových záznamů, kreseb a fotografií z let 1939–1941 o čtyřicet let později (1980, 1981) zkomponoval, upravil a komentáři doplnil. Sám Ludvík Vaculík je ve *Valašském snáři* přítomen jako spoluautor námětu a scénáře (spolu s Břetislavem Rychlíkem) a jako autentický „herec“, průvodce Brumovskem, tazatel bývalých spolužáků a nynějších obyvatel Brumova, zpěvák valašských písniček, ten, který vzpomíná na léta indiánská, který předčítá z knih cizích i vlastních (zvláště z prvního dílu knihy *Milí spolužáci!*). Ve *Valašském snáři* se jako autentičtí pamětníci objevují i někdejší spolužáci-indiáni, kteří nejen že vzpomínají na dobu školních let, ale vyslovují se i k současné situaci, k dnešnímu životu na Brumovsku. *Valašský snář* vznikl v tvůrčí skupině publicistiky a dokumentaristiky brněnské televize a je označen jako dokument Ludvíka Vaculíka a Břetislava Rychlíka. Tím je zvýrazněn jeho dokumentárně publicistický charakter, nicméně názvy jednotlivých dílů (1. díl: Dělová koule, 2. díl: Arizona, 3. díl: Jaro je tady, 4. díl: Stará hranice) i samotný titul pořadu a jeho vlastní náplň odkazují také k žánru uměleckému, či lépe k žánru z pomezí dokumentu a beletrie, hraného dokumentu, lidového folkloru apod. Titul i názvy některých kapitol odkazují rovněž ke konkrétním Vaculíkovým dílům: k románu *Český snář*, ke knize fejetonů *Jaro je tady*, *Arizona* k *Milým spolužákům*. *Valašský snář* tak stvrzuje specifičnost, nezaměnitelnou originalitu Vaculíkovy výpovědi o životě jeho i jeho spoluobčanů v posledním půlstoletí, výpověď o životě obyvatel krajiny brumovské, rozšířená na západ i na východ, kterou známe jak z *Českého snáře*, tak z *Milých spolužáků* a autorových fejetonů. Jistá odlišnost televizního audiovizuálního *Valašského snáře* od těchto knižních artefaktů je v tom, že hranice mezi autentickou fakticitou a uměleckou stylizací, zejména pokud jde o postavu samého vypravěče, se přece jen více vychyluje na stranu živého, ne-fiktivního autora, třebaže víme, že právě ve všech Vaculíkových textech lze jen těžko vést nějakou hranici mezi těmito dvěma póly. Stejně jako mezi životní autenticitou jeho deníků a dopisů, jejich stylizovaností a posléze i pozdějším uměleckým využitím.

O této rozpornosti svědčí i mezi těmito dvěma póly rozprostřené čtenářské ohlasy a inter-

pretace, obzvláště lidí, kteří se obdobně jako autor sám stali postavami deníkového románu *Český snář* (viz *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*, 1991). Zatímco jedni četli tento text jako dokument o životě v disentu, jiní jako dílo umělecké vytvořené na půdorysu deníkových záznamů, fragmentů ze života Ludvíka Vaculíka a jeho okolí, ze záznamu jeho snů i snů jiných lidí, resp. literárních postav. Zatímco jedni (interpreti amúzičtí, moralistní, ideologičtí, stoupcí teorie odrazu...) viděli ve figurách *Českého snáře* lidi skutečné, jiní, např. Luboš Dobrovský, pochopili, že to, co Ludvík Vaculík napsal, „není opravdový život jen tak“, ale „znak“, „literární dílo“, takže „kdyby tam tisíckrát bylo jméno žijícího, nejsou to těla a duše žijících, jsou to postavy románu.“ (Dobrovský, 1991, s. 38) a „Ludvík pak je ono emocionální a intelektové médium, v němž se napětí obou pólů vyrovnává.“ (Ibid.: 40) Dobrovský totiž charakterizuje syžet *Českého snáře* jako „svár praktické (praxis) pravdy, jejímž nositelem je postava Madly“ a „mýtem osvobozující jistoty poznání, prapříčiny všeho dění, jehož ztělesněním je (...) postava Kosíka“. (Ibid.: 40) Jako by se ve *Valašském snáři* (protože jde o televizní dílo) více obnažilo, zviditelnilo to, co tak precizně postihl nejen L. Dobrovský, ale i Václav Havel, když spojil *Český snář* s tělovým uměním. „Je to svého druhu ‚body-art‘. Svým vlastním tělem a na něm předvádí Vaculík – nejistý si, zda to někdo pochopí (a mnozí to taky nepochopili) – marasmus světa a bídu i poslední šance člověka do tohoto světa vrženého (...) Je to paradoxní: hrdina se vrací tak, že se kdosi rozhodl napsat o tom, jak nechce být hrdinou; velká láska se vrací tak, že se kdosi rozhodl dopodrobna vylíčit, jak mu zcela nesmyslně unikla láska; román se vrátil tak, že se kdosi rozhodl napsat deník o tom, jak nemůže napsat román.“ (Havel, 1991, s. 139)

Obdobnou metodu volí Vaculík i ve všech svých dílech posledního čtvrtstoletí. Nejvíce sám sebe přímo intimně obnažil v románech *Jak se dělá chlapec* a *Loučení k panně*. V *Milých spolužácích* použil vedle sebe i některé své spolužáky, zvláště pak spolužačky a spolupracovnice, resp. jejich vzájemnou korespondenci a deníkové záznamy. Podařilo se mu tak vytvořit mimořádně zajímavý psychologický či vývojový román. Ve *Valašském snáři* obsadil do hlavní role především krajinu. Konkrétní krajinu brumovskou, která nezastupuje ani krajinu valašskou, ani moravskou, ani českou. Poslední díl *Valašského snáře*, nazvaný *Stará hranice*, se opírá o fejeton *Sněh*. Nejmladší Vaculíkův syn Jožin, obsazený zde do role dětského hrdiny *Milých spolužáků*, z něho také čte. Takto končí tento fejeton: „Na hraniční kóť 831 cítím se uprostřed a žádného území na západ ani na východ nemůžu se vzdát.“ (Vaculík, *Jaro je tady*, 1990, s. 64). Jde sice o vztah mezi češtvím a slovenstvím, ale platí pro Vaculíka obecně. V témže fejetonu Vaculík napsal: „Nemluvím (...) o vyloučení, sjednocení a uzavření, mluvím o přijetí, rozšíření a otevření národního vědomí (...).“ (Ibid.: 63)

Tato otevřenost nejen národnímu, ale vůbec složitému, různorodému životu, je pro Vaculíka typická. Vaculík sice usiluje o jistý řád (nese si jej v sobě z dob dětství), stále znovu jej evokuje, připomíná návratem do krajiny dětství, důrazem na odpovědnost rodičovskou za výchovu dětí. (Ve všech Vaculíkových textech je téma vychovatelské v užším i širším slova smyslu dominantní, frekventovanými postavami jeho děl jsou vychovatelé, učitelé, otcové a matky.) Současně však jsou jeho texty výrazem rozpadu, rozkladu tohoto řádu a neúspěšnosti tohoto vychovatelského úsilí.

V *Českém snáři* jsme svědky rozpadu disentu, jeho neobyčejné diferenciaci, rozptylu, který je sjednocen jaksi uměle až v samém závěru, krize lidství; ve *Valašském snáři* zániku někdejší „indiánské“ malebné krajiny Brumovska, o níž tak sugestivně Vaculík zpívá a přeje si, aby zůstala zachována, třebaže ví, že na záchranu této malebnosti je již pozdě. Ve *Valašském*

snáři recituje, jistě ne náhodou, i Sládkovu nostalgickou báseň o tom, že pták zpívá zadumaně, že na veselejší píseň je již pozdě. Též na záchranu rozmanitosti jazykové. (Dovídáme se zde, že se již např. nečte slovenská literatura od té doby, co vznikla za humny Brumova státní hranice.)

Valašský snář, stejně jako poslední Vaculíkův román *Loučení k panně*, má svou poněkud už nevaculíkovskou nostalgii, usmířenost, snad i rezignaci. Významným tématem je zde téma smrti. Ve *Valašském snáři* to dobře dokumentuje neobyčejně lidsky pravdivá pasáž, Vaculíkova výpověď o místě posledního odpočinku, v níž ovšem nechybí vaculíkovská černohumorná ironie. Tak komentuje rozhodnutí sdílet svůj věčný sen v jednom hrobě s paní učitelkou Svatoňovou, která přece jen bude oddělena od společného spočinutí manželů Vaculíkových v jednom hrobě tím, že je zpopelněna v urně, zatímco Vaculík dozajista, tak jak o tom můžeme číst v *Českém snáři*, bude pochován tradičně do země.

V dřívějších Vaculíkových textech, zejména v *Českém snáři* a v *Jak se dělá chlapec*, ale i v dalších textech (ze 60. a 70. let) je jejich protagonista výrazně jiný. Je to hrdina vitální, energický, se silným nábojem erotickým i vůlí k moci, touhou destruktivní vůči konvencím společenským, a to jak v rovině politické, tak etické, ale i touhou afirmativní, jak lze vidět v činnosti jeho a jeho literárního disidentského alter ego (aktivity kolem samizdatové edice Petlice v *Českém snáři*), i v aktivitách osobních (paralelní milostné vztahy, rodičovství a vychovatelství, mimomanželský svazek v *Českém snáři* a v *Jak se dělá chlapec*).

Vaculík je zde typickým modernistickým autorem, který si uvědomuje, že vize moderní civilizace, zejména v pojetí marxistické vědy a socialistické realizace komunistického ideálu, jsou nedobré, neboť spoutávají, omezují svobodnou vůli a energii jedince. Proti zdisciplinovaným formám státu a rodiny staví ve svých dílech (i v životě občanském) jedince absolutně svobodného, biologicky silného i intelektuálně zdatného. Ústřední hrdina jeho děl se noří do dravého a rychle se měnícího proudu moderní doby, diferencované, málo srozumitelné reality, kterou bychom mohli se Zygmuntem Baumanem označit jako „tekutou modernitu“ (Bauman, 2002), a snaží se v ní orientovat, dokonce napomáhat její srozumitelnosti a usměrnění jejího proudění. Postupně však poznává, že nelze udržet ani prapůvodní hierarchizovaný celek, ani se ztotožnit s totalitou nově vznikající a projektovanou. Ve *Valašském snáři* dokonce školní mládeži na besedě sděluje, že největší hloupost, kterou v životě udělal, bylo to, že se s tímto projektem vstupem do KSČ ztotožnil. Celé Vaculíkovo literární dílo včetně jeho činnosti žurnalistické je pak zápasem o ztracenou individuální svobodu. Tu si vydobývá jeho literární hrdina i on jako žurnalista tím, že do sféry veřejné, která se čím dále tím více institucionalizuje, vtahuje, zapouští své přirozené já a polidšťuje, individualizuje ji.

Vaculíkův literární a žurnalistický (ale i soukromý) svět je světem kaleidoskopickým, je mozaikou útržků rozhovorů, fragmentů korespondence a deníkových zápisků, minipříběhů v mnoha rozmanitých situacích, jen dílčím způsobem pointovaných (v tom se projevuje fejetonistický charakter velkých Vaculíkových próz), horizontální tříští věci, jevů, událostí významných i banálních s důrazem právě na ty druhé. V tom je Vaculík naprostý antiromantik, důsledný realista až naturalista.

Po rozchodu Ludvíka a Heleny v *Českém snáři* (ta dala před živou tělesnou láskou přednost emigraci) čteme v tomto románu takovouto Ludvíkovu reflexi právě rozpadlého vztahu (následuje po banálním telefonickém rozhovoru mezi oběma postavami): „Je to jakýsi nesmysl. Tak vážná věc se stala, a takové nicotnosti si říkáme. Celý patos neštěstí se takto zkazí, neštěstí samo vybledne (...) Ona to rozchodí jako lehkou nemoc. Jsem ztracen! Šel jsem psát, venku zvlhly střechy, napadlo mi zalít rostliny. Odpoledne jsem vyrazil do města (...). (Vaculík, *Český snář*, 1990, s. 292.)

V celém *Českém snáři*, ale i ve *Valašském snáři* jejich protagonista především chodí. Pohybuje se cíleně, ale i jen tak volně. Městem, krajinou. Je to moderní píkaro, resp. postmoderní tulák, nomád, jehož pohyb je sycen permanentními dialogy, rozeprami se všemi, s nimiž se potkává, jež navštěvuje, s nimiž si dopisuje. Tyto dialogy nevedou ve Vaculíkových textech ke konsenzu. Naopak, každá věta jeho postav otevírá konflikt a činí z jeho děl trvale otevřený celek, jenž nemá podobu pevné struktury, ale rizomatické, nehierarchizované horizontální mnohosti. Není jistě náhoda, že jeden z posledních rozhovorů autorů *Valašského snáře* Ludvíka Vaculíka a Břetislava Rychlíka je veden nad jedním z nejpříznačnějších rizomatických prostorů, mravenišťem; je to rozhovor o budoucnosti života na této planetě. Rozhovor, v němž Vaculík vynáší apokalyptický soud nad lidstvem a pronáší chválu mravenců, je zároveň potvrzením významu přírody, jež je „svou povahou rizomatická“ (Hauer, 2002, s. 184), v celém Vaculíkově díle. V díle, jež je rovněž rizomatické, jinak řečeno stylově, žánrově, názorově, jazykově... roztržité, chaotické. To jeho autor v závěru metatextového *Českého snáře*, v románu o psaní románu i explicitně přiznává:

„Sedím nad tím rukopisem, skoro denně, a nevím, kam mu mám pomoci. Kam on sám víc chce? K uhlazenějšímu tvaru, z něhož vyplyne i rozhodnější dojem, či zpátky do pochyb, nápořádí a jenom pocitů a do roztržitého stylu? V prvním případě bych jistě našel víc pravdy, nad níž bych stál jako její pán, větší než ona. V opačném ať pravdu třeba nemám a nechci, ona ať je jinde, aspoň vedle mne, a jak veliká – nevím.

Připomínám si úmysl, aby můj spis mluvil nejenom svými slovy, ale i svým stavem, a nechávám ho nakonec v původním výrazu. Druhý den se to opakuje: zuřím nad jeho slepými rameny, zabíhavými příhodami, ostudně kolísavou úrovní stylu, nad tím jeho flekatým glancem, a čtu těch pět stránek dokola... až si řeknu: a co! Je mi bližší příští čtenářova četba, nebo můj minulý život? Můj právě uplynulý rok je mrtvolka: balzamovat ji navoňavo, nebo nechat rozsypat v prach?“ (Vaculík, *Český snář*, 1990, s. 395)

Ale Vaculíkův *Český snář*, ani *Valašský snář*, ani další jeho díla se nerozpadla v prach. Protože jsou otevřena k čtenářům, nezatíženým ideologicky, eticky ani strukturalisticky. K čtenářům otevřeným doširoka rozevřeným textům. Které provokují, a proto inspirují. Ať už byl záměr autorův jakýkoli, a byť i třeba došel jejich protagonista k jistému konsenzu se svými milými spolužáky a spoluobčany, se svou manželkou i paní učitelkou, s krajinou svého dětství i posledního spočinutí (*Valašský snář*), či v *Loučení k panně* k rezignaci a k přiznání své prohry v titánském soupeření s nejdokonalejším milencem – Kristem. Přiznáním, že starý muž již nemůže vychovat z panny ženu, tváří v tvář smrti končí heroismus pohanského Érota, jemuž zbývá jen černohumorné vtipkování o krásné vyhlídce z hrobu učitelky Svatoňové na měšťanku, kostel, pivovar a rozpadlý hrad, z místa posledního rande s jeho zákonnou manželkou. („Zvláště kdyby se v něm sedlo či trochu povylezlo.“)

Takováto pointa Vaculíkova díla však není uměleckou prohroutou, jak se v souvislosti s *Českým snářem* domníval Václav Černý (Černý, 1994). Viděl-li Černý ze svého personalistického hlediska v nesourodosti, rozpolcenosti, individualismu, nehrdinskosti, temperamentní upřímnosti v *Českém snáři* „zvláštní patvar či přechodní tvar“ (Ibid.: 186), blábolivý text vychrlený „bez výběru a skladu“ (Ibid.: 184), ba dokonce text zcela nemravný, lze právě pro tyto vlastnosti považovat Vaculíkovu dílo za jedno z největších děl české, ba evropské poválečné literatury. Za postmoderní pendant k bibli moderního romanopisectví 20. století, postmoderní pointu Joyceova *Odyssea* a uzávěrku tohoto chaotického věku. (Bloom, 2000).

Nejen *Sekyrou*, jak se domníval v 2. polovině 60. let Václav Černý (Černý, 1968), se stal Vaculík autorem téměř světovým, ale i dalšími svými texty, především *Českým snářem*.

LITERATURA

- Vaculík, Ludvík: *Český snář*. Brno 1990.
Vaculík, Ludvík: *Jaro je tady*. Praha 1990.
Vaculík, Ludvík: *Jak se dělá chlapec*. Brno 1993.
Vaculík, Ludvík: *Milí spolužáci!* Praha 1995.
Vaculík, Ludvík: *Valašský snář*. Brno 1999.
Vaculík, Ludvík: *Loučení k panně*. Brno 2002.
Bauman, Zygmunt: *Úvahy o postmoderní době*. Praha 1995.
Bauman, Zygmunt: *Těkutá modernita*. Praha 2002.
Bělohradský, Václav: *Přirozený svět jako politický problém (Eseje o člověku pozdní doby)*. Praha 1991.
Bloom, Harold: *Kánon západní literatury*. Praha 2000.
Černý, Václav: *Dva romány téměř veliké*. Host do domu, 15, 1968, č. 3, s. 26-34.
Černý, Václav: *Ludvíka Vaculíka sny a skutečnost*. In: Černý, Václav: *Eseje o české a slovenské próze*. Praha 1994, s. 177–188.
Dobrovský, Luboš: *Milý Ludvíku*. In: *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*. Praha 1991, s. 38-43.
Havel, Václav: *Odpovědnost jako osud*. In: *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*. Praha 1991, s. 132–140.
Hauer, Tomáš: *S/krze postmoderní teorie*. Praha 2002.
Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře. Praha 1991.
Lyotard, Jean-François: *O postmodernismu*. Praha 1993.
Lyotard, Jean-François: *Rozeprže*. Praha 1994.

LUDVÍK VACULÍK AND HIS DREAM-BOOKS (ČESKÝ SNÁŘ AND VALAŠSKÝ SNÁŘ)

Summary

This paper is an attempt at interpretation of Vaculík's recent works, particularly of the book *Český snář* (*A Czech Dream-book*) and of the TV programme *Valašský snář* (*A Valachian Dream-book*), from the point of view of postmodern poetics. This interpretation makes use of some previous explanations of *Český snář* (by L. Dobrovský, V. Havel, V. Černý).

Translation © Jana Hoffmannová, 2004

PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.
Katedra české literatury a literární vědy
Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy
Palachovo nám. 2
116 38 Praha 1, ČR

© Bohuslav Hoffmann, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

**HRABAL LEGENDE ÜBER KAIN,
EINE ANSPIELUNG AUF MÄHRISCHE CHARAKTERISTIKEN,
EINE EXPLORATION DES THEMAS ‚TOD‘
(ÜBERSETZUNGPROBLEME INS NIEDERLÄNDISCHE)**

ANS F. LINSSEN-HOGENBERG

„Leben ist Tod,
und Tod ist auch ein Leben.“
Friedrich Hölderlin

Die Übersetzung von Hrabals Werk ist für den Übersetzer wie ein Abenteuer. Er begibt sich in das intertextuelle Labyrinth, in dem der Autor selbst verwoben ist. Seine verschleierte Anwesenheit gewinnt irgendwie Gestalt, wenn er sich selbst erkennbar macht, wie in der thematischen Verarbeitung seiner Tätigkeit als Bahnbeamter in der *Legende über Kain* (Prag, 1994) und *Schwerbewachte Züge* (Prag, 1994), der Einbettung in seine Umwelt und in seine Kinderjahre in der Brauerei in *Die Schur* (Prag, 1994), der Tradition und der katholischen Religion in Mähren, obwohl nur sporadisch, in der *Legende über Kain*. Der Insider erkennt zweifellos auch Einflüsse aus dem mährischen Interdialekt. Die *Legende über Kain*, die ich ins Niederländische übersetzt habe, enthält einige Elemente, die auf einen mährischen Hintergrund hinweisen und die bei mir gleichzeitig ein Gefühl des Erkennens hervorriefen, weil sie sonderbarerweise eine gewisse Verwandtschaft mit Limburg, der südlichsten Provinz der Niederlande haben. Erkennbar sind der Katholizismus, greifbar in der Anwesenheit von Feldkapellen in einer leicht hügeligen Landschaft (obwohl zu meinem Erstaunen der dafür typische Ausdruck „boží muka“ nicht verwendet wird), die örtlichen Bierbrauereien, die Volksfeste und Traditionen, die damals noch erlaubten Hausschlachtungen, die Gemütlichkeit und das Geplauder in den in den Gaststätten in verschiedenen Dialekten. Die mährischen Charakteristiken kommen in der *Legende über Kain* allerdings nur äußerst selten vor. Und doch glaube ich, einen Anhaltspunkt gefunden zu haben. Bereits auf der ersten Seite wurde ich mit einem Übersetzungsproblem konfrontiert, das einerseits über einen Umweg zur mährischen Folklore führte, andererseits aber als Ansatz diente, um auf hermeneutische Weise die existentielle Entwicklung des Todes im Text zu verfolgen.

Der Tod aus folkloristischer Sicht betrachtet

Der Protagonist stürmt im wahrsten Sinne des Wortes in die Geschichte hinein und bittet die Angestellte am Fahrkartenschalter ohne zu zögern um eine Fahrkarte. Mit diesem Akt wird

schon ein Gefühl der Verfremdung hervorgerufen. Dieses Gefühl wird mit Spott vermischt als die Angestellte nach dem Bestimmungsort fragt. Der Protagonist antwortet mit einer kryptischen Formulierung. Als die Angestellte versucht, diese Stimmung zu durchbrechen und die persönliche Frage stellt: „Welche Schöne quält ihr Herz?“, antwortet er „Ta zubatá“, wörtlich übersetzt bedeutet dieses substantivierte Adjektiv: die mit den großen Zähnen, wobei ‚die‘ auf eine Frau hinweist. Die adäquate Übersetzung ins Niederländische wäre allerdings „magere Hein“ (Freund Hein) und wird ebenso wie „zubatá“ mit Grinsen und Skelett annotiert.

In dieser Passage durchkreuzen sich allerdings zwei semantische Niveaus. Wörtlich betrachtet bedeutet die Antwort: mit den großen Zähnen, figürlich betrachtet: der Tod. Die Ironie der Geschichte ist, daß die Angestellte die Antwort nicht versteht, trotzdem aber lacht. Im pragmatischen Sinn überschneidet sich die Bedeutung von Frau und Tod. Dies realisiert sich in dieser Situation allerdings nur der Protagonist.

Das weibliche Geschlecht des Terminus „zubatá“ beinhaltet ein Übersetzungsproblem. Im Niederländischen ist das Substantiv „Tod“ sowohl männlich als auch weiblich, im Deutschen ausschließlich männlich. In einer der deutschen Übersetzungen hat man das Problem dadurch gelöst, daß man einfach ein weibliches Suffix zugefügte und den Neologismus „die Tödin“ kreierte. Dies ist im Niederländischen nicht möglich, und darum habe ich nach symbolischen Darstellungen gesucht. Das Niederländische kennt nur eine männliche symbolische Darstellung des Todes als Gerippe mit der Sense mit dem Namen Jan, Piet oder Hein, während ich für die tschechische Totenfrau die Figur der Smrtka und Morena oder Morana entdeckte. Morana nennt man die aus Stroh und Lumpen gefertigte Puppe, die man traditionsgemäß am Sonntag vor Palmsonntag in einem Umzug aus dem Dorf herausbrachte, sie verbrannte und in den angrenzenden Bach warf. Laut mündlicher Information habe dies unter anderem in den mährischen Orten Smelovnica und Kuželov im Hornackogebiet stattgefunden. Auch in der Slowakei und in der Ukraine kennt man eine Figur, die der Morana gleicht. In Mähren kennt man angeblich auch noch die männliche Variante Mařák¹ (verwandt mit mraz, Frost, Winter?) Die mit dem Mythos verbundene Feier des Zyklus, Abschied vom Winter und Frühlingsanfang, beschreibt Eliade in *Der Mythos der ewigen Wiederkehr* (Hilversum, 1964, S. 26) in dem Erlebnis des Zyklus des archaischen Menschen. Durch das Beenden des alten Jahres und dem Beginn des neuen Jahres durch das Anbrechen des Nahrungsvorrats wird die historische Zeit aufgehoben. Die Abfolge der Zyklen wird in verschiedenen Kulturen dargestellt. Die Beziehung zwischen Winter/Tod und Frühling/Leben kommt nicht nur in sinnbildlicher oder ritueller Weise in der Volkskultur vor, sondern wurzelt auch in der Etymologie, Literatur und in anderen Kunstzeugnissen. So scheint das niederländische Wort Tod aus dem mittelniederländischen do(o)yen zu stammen, mit der Konnotation dahinsiechen.² Möglicherweise handelt es sich hier um einen Zusammenhang von tauen/auftauen als Übergangsphase von Eis zu Wasser. Tod und Winter würden dann nahtlos an einander anschließen. Und es ist nicht weiter erstaunlich, daß die *Legende über Kain*, in der der Tod ein wichtiges Thema ist, etwa im Herbst oder Winter anfängt, aber trotzdem als eine Art Paradox im Frühjahr, der Jahreszeit des neuen Lebens, mit dem Tod endet.

Weil im Text bereits eine Anspielung auf den Zusammenhang zwischen dem Bild vom Tod und der Frau, mit dem Sinnbild der Morana als Hintergrund, vorhanden ist, war es wichtig für mich, eine adäquate Übersetzung für den Tod in weiblicher Form zu finden. Ich habe mich für die Umschreibung „die Schwarze mit den hohlen Kiefern“ entschieden; schwarz ist die Farbe

des Todes und weist auf eine Frau mit schwarzen Haaren. Die hohlen Kiefern sollen ein Bild der Abschreckung hervorrufen (denn auch die Morana ist eine häßliche Frau) und gleichzeitig eine Verbundenheit mit großen Zähnen suggerieren.

Tod und Anonymität

Der Terminus „zubatá“ hat in seiner Doppeldeutigkeit nicht nur eine ironisierende Funktion, sondern leitet zudem die Poetik des Autors ein, wenn der existentielle Tod in das Spiel der Anonymität aufgenommen wird. Der Tod erhält das Kleid der Anonymität und wird bis zum letzten Kapitel nahezu nie namentlich genannt. Der Autor nimmt für die Andeutung des Todes als komplexes Ganzes, wie auch für die Umschreibung des einzelnen Wortes, Metaphern zu Hilfe. Die Badewanne, die Lokomotive und die Kugel stehen in der Bedeutung einer Positionierung dem Tod gegenüber. Die oppositionelle Situierung von Freiheit/Unfreiheit im Hinblick auf den Tod befindet sich im Schnittpunkt der Achse von Paradigma und Syntagma, beziehungsweise von Auswahl und Kombination der Benennung von „Badewanne“ und „Lokomotive“. Badewanne und Lokomotive haben eine paradigmatische Funktion. Die fatale Kugel am Ende der Geschichte hat diese paradigmatische Gültigkeit nicht, weil hier keine Wahl möglich ist. In diesem Falle kann nur von Zufall die Rede sein, wobei zur Diskussion steht, ob der Zufall nicht oder in welchem Maße er an Prädestination grenzt. Lexikalisch betrachtet ist der Tod unaussprechbar und wird durch Anspielungen, Metaphern und Synonyme ausgedrückt. Außerdem ist der Tod in Existenz und in Lexikalität auswechselbar. Der Autor gebraucht hierbei den Fakt, daß die Chiffren nahezu alle feminin sind, wie das Wort für Liebe und Tod. Dieser Umstand stellt für den Autor eine extra Dimension dar, wenn er die Substantive durch Pronomen austauscht und damit die gegenseitige Austauschbarkeit noch komplizierter macht. Die Unaussprechbarkeit des Todes manifestiert sich ungefähr bis zum letzten Kapitel, in dem eine Zäsur in den Perspektiven zum Leben oder dem daran inhärenten Tod stattfindet. Wir werden in einer Abfolge des Textes die unterschiedlichen Arten der Andeutung des Todes aufzeigen, um dann eine Verbindung zwischen der poetischen und der thematischen Entwicklung legen zu können.

Der Protagonist reist an einen unbekanntem Ort, mit dem Plan, in einem Hotel Selbstmord zu verüben. Er will sich in der Badewanne die Pulsadern durchschneiden. Das Wort Badewanne, ein feminines Wort, das regelmäßig vorkommt, weist auf diesen Selbstmordversuch und manchmal auf den Selbstmord im allgemeinen, oder auf Selbstmord mit dem dahinterliegenden Gedanken des freien Willens und wird in dieser Eigenschaft eine paradigmatische Funktion erfüllen. Auf dem Weg ins Hotel begegnet ihm Masja, sie verführt ihn und der Selbstmordgedanke gerät in den Hintergrund. Die Wörter „Selbstmord“, „sie (Masja)“ und „Liebe“, die im Tschechischen feminin sind, werden im Schlußsatz des zweiten Kapitels zusammengebracht. „Ich weihte alle meine Säfte und Kräfte diesem Mädchen, weil ich dachte, daß sie durch diese Liebe einen Selbstmord verüben wolle.“ (Ibid: 300) Es ist nicht explizit deutlich, wer die „sie“ ist; es kann eine Andeutung des Mädchens sein, aber es kann sich auch um den personifizierten Tod handeln. Bermerkenswert ist die Variante in derselben Passage in der früheren Ausgabe von 1949, *Kain, eine existentielle Erzählung* (Prag, 1991, 13): „[...] also ich durch die Liebe einen Selbstmord verüben wollte.“

Der Protagonist flüchtet vor dem Mädchen und fährt mit dem Zug, den er eine Weile zuvor seinen Sarg nannte, in das Städtchen. Im Hotel unternimmt er einen Selbstmordversuch in der

Badewanne. Der Versuch mißlingt und die Ich-Figur kommt ins Krankenhaus. Dort besucht Masja ihn. Das Kapitel endet nachdem Masja gegangen ist mit dem doppeldeutigen Satz: „Es war das erste Mal, daß ich nach ‚ihr‘ verlangte, zum ersten Mal, daß ich wünschte, ‚sie‘ immer bei mir zu haben“ (*Die Legende über Kain*, 307). Die femininen Wörter sind hier austauschbar, „sie“ oder „ihr“ kann sowohl das Mädchen, die Liebe, als auch Tod oder Selbstmord bedeuten.

Der behandelnde Arts Dr. Gall ist unglücklich im Leben und denkt, einen Grund zum Selbstmord zu haben, aber das wäre seiner Meinung nach eine feige Tat. „[...] ich habe Grund zum Selbstmord“. Und deswegen kann ich , „ihn“ (tschech. feminines Wort) nicht verüben. Es wäre Feigheit (tsch. fem.) . Aber ich verlange nach ‚ihr‘ (danach). Ich rufe ‚sie‘ an. Ich versuche jeden Tag, sie herauszufordern“ (Ibid: 308). Im ersten Fall bezieht sich das Pronomen „ihr“ auf den Selbstmord. In dem Satz „ich“ verlange nach „ihr“ ist kein direkter Bezug vorhanden. „Ihr“ kann sich auf die Feigheit beziehen, die in größerem Zusammenhang den Vollzug des Selbstmordes bedeutet und kann sich also tatsächlich auf Feigheit und Selbstmord beziehen; die Termini fallen zusammen. Im Kontext des Satzes „ich“ verlange nach „ihr“ könnte man zunächst an eine Frau denken. In diesem Falle steht Frau, in der Bedeutung von Tod. Dieser Gedanke wird in den folgenden kumulierenden Sätzen noch verstärkt. Die Verben „anrufen“ und „locken“ konnotieren mit dem Spiel der Verführung in einer Liebesbeziehung. Geradezu euphorisch spricht die Ich-Figur von der Theorie des kollektiven Selbstmordes als Gipfel der Kultur (feminines Wort). Aber das Blut (tsch. fem.) der Blutspender hat ihn verändert. Er empfindet die Veränderung als schmerzhaft und glaubt, jemand anders zu sein. Im Frühjahr nimmt der Protagonist seine Arbeit wieder auf. Seine Kollegen interessieren sich nur für die Narbe (tsch. f.) an seinem Handgelenk. Nach und nach bekommt die Narbe die Bedeutung des Selbstmordes. Sobald das Handgelenk bzw. die Narbe zur Sprache kommt, wird damit Tod oder Selbstmord gemeint. Inzwischen ist die Aktualität der Kriegssituation auch zum Protagonisten vorgedrungen, und während seines Dienstes bei der Bahn gerät er ungewollt in eine Partisanenaktion. Er wird durch den Feind auf der Lokomotive gezeißelt und mit dem Tod bedroht. Aber nun wünscht er sich den Tod nicht mehr „ich wünschte den Tod nicht“, „ich habe den Tod nicht gewählt“ (ibid: 322). Von diesem Moment an wird die Badewanne zur Metapher für den freiwilligen Tod und zum Gegenpol für den unfreiwilligen Tod. In diesem Zusammenhang sieht er Jesus Christus als Leidensgenossen, der freiwillig – zwar prädestiniert – den Tod wählte oder wählen mußte.

Der Tod verliert seine lexikalische Anonymität; wird benennbar und aussprechbar. Nach seiner Freilassung gerät der Protagonist in ein chaotisches Kriegsgewühl und wird durch eine verirrte Kugel, die einem Kriegsgefangenen zugehört war, tödlich getroffen. Im Moment als der Protagonist sich für das Leben entschieden hatte, er wollte Masja heiraten, stirbt er unfreiwillig. Man kann dann von einem „rendez-vous“ mit dem Tod sprechen.

Die Zäsur

In der Geschichte erkennt man nacheinander die drei bereits beschriebenen Beziehungen zum Tod: der Freitod (der Terminologie von J. Amery in *Hand an sich legen. Diskussion über den Freitod*, Amsterdam 1995, zufolge) in der „Badewanne“, der unfreiwillige Tod auf der „Lokomotive“ und der zufällige Tod durch die verirrte „Kugel“. Im Text sind „Badewanne“ und „Lokomotive“ Metaphern oder beinahe Synonyme für Freiheit bzw. Unfreiheit in bezug auf die Entscheidung zwischen Leben oder Tod. Trotzdem bilden die „Badewanne“ und die „Lokomotive“ nicht die Abgrenzung in der Veränderung des Protagonisten in bezug auf seinen Wunsch

zu leben oder zu sterben. Die Präzision liegt jedoch in einem anderen Moment. Die erste Zäsur liegt nicht in dem Selbstmordversuch, sondern ist mit der Bluttransfusion verbunden: „Es war anscheinend doch das Blut von den drei Blutspendern, das alle Rußteile aus meinen Adern wegpülte und mein Gehirn mit ganz anderen Ideen füllte“ (Ibid: 305). Das Blut der bürgerlichen Blutspender verändert ihn zur Bürgerlichkeit, wo der Selbstmord als amoralisch eingestuft wird und damit verwerflich ist. Eigentlich kann hier nicht von einer Entscheidung oder einer Wahl die Rede sein, sondern die Transfusion des Blutes bedingt die Veränderung. Der Protagonist lebt in dem Paradox eines extern auferlegten Wunsches zum Leben, was faktisch mit der Freiheit im Widerspruch steht. Die zweite Zäsur kommt nicht mit der grafischen Abgrenzung der Kapitel 8 und 9 überein.³ Im 8. Kapitel läßt der Protagonist seine Haltung erkennen, daß er sich für das Leben entscheidet und sich vor dem Tod fürchtet. Einerseits realisiert er sich, daß durch seine Freilassung die Seele des Kapitäns gerettet wird, andererseits trägt er selbst zu seiner Freilassung bei. Dabei nimmt die Dramaturgie in diesem Kapitel die Explizität im neunten Kapitel vorweg: „Ich wünschte den Tod nicht! Ich wollte leben!“ (Ibid: 322). Der Titel dieses Kapitels *Kain heiratet* indiziert bereits eine Realität, in der die Ausrichtung auf ein Lebensziel zum Ausdruck kommt. Die Zäsur überschneidet sich mit seiner freien Entscheidung für die Hochzeit, für das Leben. Dieses Realitätsgefühl entfaltet sich gleichfalls auf lexikalischem Niveau. Der Wunsch zu leben steht dem Tod gegenüber, der nun explizit genannt wird. In den Kapiteln, die der zweiten Zäsur vorangehen, wird der Tod in verschleierte Termini, anonym in Metaphern oder in spielerischer Rätselhaftigkeit genannt. Die Idee des Todes war immer an das Bild einer Sache in fortwährender Kontingenz gebunden. Solange der Protagonist in einer unklaren, doppelten Situation mit sich selbst lebt, seine Veränderung nicht mit seiner Freiheit zusammenfällt, solange wird der Tod lexikalisch durch andere Ausdrücke ersetzt, er heißt *zubatá*, Geliebte, Selbstmord, Badewanne, Handgelenk, Narbe. Wörter, die im Tschechischen weiblich sind und die sich grammatisch wie eine weibliche Person oder Geliebte behandeln lassen. Ab der ersten Zeile des neunten Kapitels bekommt der Tod in einer retrospektiven Selbstreflexion des Protagonisten einen eigenen Namen: ‘Innerhalb eines Jahres hatte ich schon zweimal Auge in Auge mit dem Tod gestanden’ (Ibid: 321).

In dem Moment, in dem das Leben eine hoffnungsvolle Perspektive bietet, ein Ideal hat, sich in seiner ganzen Fülle offenbart, fordert der Tod eine gleichwertige Partnerschaft, mit dem Recht auf eigene lexikalische Nominierung. „Und Tod ist auch ein Leben“ (Hölderlin). Der Tod ist nicht mehr länger eine Sache der Kontingenz sondern ist existentiell: „Ich hatte zweimal Auge in Auge mit dem Tod gestanden [...] ich wünschte den Tod nicht! [...] Ich habe den Tod nicht gewählt, und doch war er mir so nahe [...] Und der Tod war nicht mehr weit weg, [...] er wollte im Marschschritt dem Tod entlaufen“ (Ibid:324).

In unserem optionalen Rahmen der Beschreibung des Todes, wird die Geschichte in einer Art Architektur durch die drei Pfeiler – die Badewanne, die Lokomotive und die fatale Kugel – unterbaut. Die Badewanne ist inhärent am Gedanken der freien Entscheidung für den Tod. Der Tod ist hier noch ein Wunschgedanke. Der Tod bekommt nicht die Chance sich zu realisieren, der Versuch mißlingt. Durch das Blut der Spender wird der Protagonist verändert. Von dem Moment an ist eine schmerzhaft Trennung, der Protagonist fühlt sich wie ein anderer. Man könnte von einer Subjekt-Objekt-Beziehung mit sich selbst sprechen. Der Todeswunsch bekommt einen ambivalenten Charakter. Erst auf der Lokomotive findet die Wende statt, nämlich ein

deutlicher Wunsch zum Leben. Der Wunsch, der in diesem Kapitel schon vorhanden ist, kommt in einer retrospektiven Selbstreflektion erst im folgenden Kapitel explizit zum Ausdruck. Der Tod ist nun nicht mehr länger ein Objekt mit dem er seine innerliche Ambivalenz teilt, sondern er ist nun als existentieller Partner am eigenen Namen erkennbar. In dem Moment, in dem das Leben eine positive Perspektive erhält, steht der Tod in einem scharfen Kontrast zum Leben. Gleichzeitig wird der Tod auch lexikalisch profiliert. In dieser Beziehung hat die Kugel nur eine unterstützende Funktion, um die Geschichte in ihrer Ironie abzurunden. Die Ironie rundet die Geschichte ab: die zubatá, die illusionäre Frau des Todes fällt mit der Ironie der fatalen Kugel, mit dem realistischen Tod zusammen.

Übersetzung: drs. Ria van der Wouw

POZNÁMKY

- 1 In : V. Machek: *Etymologický Slovník jazyka českého*. Praha, 1997, s.373.
- 2 In: *G. Geerts van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal*. Utrecht 192, s. 678.
- 3 Die Kapitel sind im Text nicht numeriert, sondern haben eine Überschrift. Um nicht immer den ganzen Titel wiederholen zu müssen, habe ich sie numeriert. Der Titel de 8. Kapitels lautet *Kain hat Angst* und die Überschrift der 9. Kapitels ist *Kain heiratet*.

LITERATURA

- J. Améry: *Hand an sich legen*. Stuttgart 1976.
M. Eliade: *Der Mythos der ewigen Wiederkehr*. Hilversum 1964.
F. Hölderlin: *Sämtliche Werke*. Ed. F. Beissner. Stuttgart 1961, s.374.
B. Hrabal: *Legende über Kain*. Kafkárna, Sämtliche Werke B.Hrabala 5, Prag 1994.
B. Hrabal: *Schwer bewachte Züge*. Sämtliche Werke B. H. 5, Prag 1994.
B. Hrabal: *Die Schur*, Sämtliche Werke B. H. 6, Prag 1994.
B. Hrabal: *Kain eine existentielle Geschichte*, Sämtliche Werke B. H.2. Prag 1991

HRABALOVA LEGENDA O KAINOVI REFLEXE MORAVSKÝCH PRVKŮ (PROBLEMATIKA PŘEKladu DO HOLANDŠTINY)

Resumé

Při překládání *Legendy o Kainovi* vedl termín „zubatá“ k Moraně, symbolu smrti v moravském folkloru a odtud k nizozemskému ekvivalentu. Skutečnost, že slovo smrt je v nizozemštině rodu mužského, působí problém, s nímž se potýkáme i dále v textu, protože autor si neustále pohrává se slovy ženského rodu, která mají být narážkou na smrt. To často vede ke složitým nedorozuměním a dvojznačností. Teprve tehdy, když se život a smrt v existenci jasně vyhraňují, dostává smrt vlastní lexikální označení.

Ans F. Linssen-Hogenberg
Ardennealaan 5
5 801 PP Venray, Neederland
e-mail: linssen@home.nl

NESOUSTAVNÉ A NESOUVISLÉ POZNÁMKY NA OKRAJ DÍLA MILENY FUCIMANOVÉ

IVO HARÁK

Hovořit o nějaké moravské literatuře se mi zdálo anachronismem do chvíle, kdy mne mí současní chotěbořští spoluobčané – odjíždějícího na doktorskou zkoušku – varovali: „Na ty Brňáky si dávej pozor, to jsou Moraváci, ti nás Čechy nemají rádi! A my jsme Češi, my patříme k Pardubicům; a ne na Moravu, k Jihlavě.“

Viděno touto optikou je naše autorka skutečně autorkou moravskou, i když na sebe v první ze svých knih prozradila: „Narodila jsem se v Praze, ale nemá to na nic vliv... Místo. Brno – tady se odehrávají fakta – a pak všechno za magickým kruhem – v Brumově. Tam se odehrávají pravdy.“¹ – Třetím velmi důležitým místem se pro autorku stává Tišnov, k němuž ji sice neváží vazby citové ani tvůrčí, za to tam byly svázány (když ještě předtím vytištěny) tři její zatímně vydané knihy: sbírce básní předcházela dvojice próz; jimiž se nyní budeme zabývat.

Oběma je krom vydavatele či autorky – **Mileny Fucimanové** – společný rozsah novely, obě mají společně ústřední téma, jímž jest láska. – A už slyším hlasy – zejména z vlastního tábora – o čem že by taky ženská mohla psát. Ale – –

Obě knihy mají společně též zakotvení krajové a místní (viz výše), navíc také silný lyrismus (užití symbolů, metafor, rýmované a rytmované prózy – najmě v knize první). V obou nalezneme reflexi cizích literárních textů (dokonce textů fiktivních): jako formu komunikace mezi lidmi, názory a výpověďmi.

Oběma jsou vlastní nejen určité motivy (hudba, architektura), pravdy („Nemám soucit se slabými. Slabost není osud, je to volba.“²), nýbrž také postavy: matka (spisovatelka nebo dramaturgyně) a její nemocný (či po autonehodě těžce zraněný) syn, nepřítomný (rozvedený nebo mrtvý) manžel a fakticky nepřítomný mileneček (totiž přítomný buď jen v kusech výpovědích vypravěččiných; nebo neschopný aktu – teď nemyslím jen na sex – jímž by svoji lásku vyjádřil), kamarádky sice soucitné, ne vždy však chápající. Tu i tam se do popředí dostává láska: manželská, mateřská, milenečká. Láska k Bohu. (Ve druhém případě i láska homosexuální.) Láska jako téma výpovědi. A výpověď jako téma lásky. Láska více reflektovaná, vnitřně a verbálně realizovaná, než fyzicky žitá.

Teď si uvědomuji, že jsem napsal: výpověď jako téma lásky. Jako by tedy ústředním tématem nebyla sama láska, jako by se jí stávala výpověď o ní. Tady se už dostáváme k rozdílům mezi námi rozebíranými knihami (v nichž mimochodem nalezneme odkazy k *té druhé*): toto vše totiž platí zejména pro první z nich, **Akord dim**.

Akord dim je pokusem o multimediální experiment, kdyžť je text (z pera M. Fucimanové)

doplňen – v textu anoncovanými – notovými záznamy Ondřeje Fucimana. Na rozdíl od svých dětí bohužel nepatřím k zasvěceným...

Takže jsem raději obrátil svoji pozornost k tomu, jak je kniha psána: totiž jako vnitřní monolog vypravěčky záměrně velmi snadno ztotožnitelné s autorkou. Jako vnitřní monolog, v němž se nejen věci a jevy vnějšího světa, ale také naše vnímání zpředměňují, aby se staly předmětem jazykové reflexe. Jazyk je pak nástrojem dekonstrukce předmětů i přemýšlení o nich: „Znovu víra, spíš virule, viróza, vírabanka, kterou kolem sebe prskají smutní věřivci: pentlí biče a sčítají ztracené ovečky. Ta, kterou i já nazývám Matkou, je mi špendlena jako nazlátlá bytost, dokonala až k prasknutí smutečních vrb. Ale dokonalost je dovršení snahy a nedovedu si představit tu Něžnou, Mlčící, tu Sedmibolestnou, jak se zkoumá v zrcadle, je-li právě tak krásná, jak ji chceme vidět.“⁴³

Jazyk mnohovrstevný, napjatý na jedné straně na strunu řeči básnické (za využití metafor a metonymií – včetně synekdochy, ale – jak už řečeno výše – také prostředků prózy rýmované a rytmované; rytmované ostatně také refrénovitými návraty nejen určitých motivů, leč dokonce celých textových sekvencí), řeči poněkud zaumné a estetizující (nechtě komicky působí eroticky vypjatá pasáž na str. 12 – 13), na druhé straně ukotvený k zemi konopným lanem denních zpráv (ve svých souvztažnostech nabývajících platnosti symbolné): „Hokejisté pražské Sparty onemocněli úplavicí. Ministerstvo zdravotnictví navrhlo zakázat zákonem zkoušky nových léků na lidech mladších 18 let. Neznámý pachatel znásilnil ženu v tachovském kostele sv. Václava.“⁴⁴

Dalším pólem může být jazyk reflektující svoji danost znakovou; a to z hlediska sigmatického, sémantického, syntaktického i pragmatického. Poslední možností je konečně jazyk stojící jako zeď, jako překážka mezi pojmenovávajícím a pojmenovávaným, mezi mluvčím a výpovědí, mezi dvěma komunikujícími jedinci: Jazyk jako nástroj ne-porozumění je ovšem tematizován také v následující knize Mileny Fucimanové.

O té námi nyní interpretované ještě dodejme, že v ní jednotlivé kapitoly jsou doplněny intermezzy Mimo rytmus: méně obraznými, více explicitními, vykládajícími, vysvětlujícími a dopovídajícími předešlé, předznamenávajícími budoucí, věcnými a důkladněji zabydlenými (kromě vnitřního monologu v nich nalezneme i skutečné literární postavy).

„V tom je celý úděl, nevíme nic o konci.“⁴⁵ – dozvídáme se téměř v samém závěru této práce. Aby tím byl předznamenán její otevřený konec, aby tím byl předznamenán stejný konec práce následující; o níž už nyní můžeme číst: „Abych nezapomněla, mám na ten den smluvenu schůzku s jedním nakladatelem. Chci mu ukázat text, který jsem nazvala **Obraziště**. Bude to o jistém zklamání, zkrátka že lidé jsou podivně sdrátovaní.“⁴⁶

Jenomže v následující knize je *Obraziště* nejen názvem jejím, ale také názvem dramatu, které chce jistý pan Lál „udat“ dramaturgyni Olivě – což je postava s rysy samotné autorky. A to nás přivádí k poznání, že je třeba mít se na pozoru a dobře zvažovat, co, jak, proč a komu zde kdo říká.

Jak už jsme uvedli výše, má také druhá z knih hodně společného s tou první: předně zdánlivé ústřední téma (jímž opět jest láska). Pak také místní ukotvení (Brno, Brumov); hlavní hrdinku, která řeší vztah k synovi, světu i jazyku. V místech obzvláště sémanticky zatížených dochází k přesmyknutí od dominující er-formy k ich-formě (od popisu Olivina chování a jednání se tak dostáváme k vnitřnímu monologu, který však také může být komentářem vypravěčky či vstupem samé autorky – k tomu viz dále).

Také zde bychom, byť v menší míře, našli pasáže rytmované prózy (ta rýmovaná je nahraze-

na poezii) nebo vypjatou metaforiku: „Gotická vzpřímenost svatojakubského chrámu jí připomíná zkamenělý výtrysk ticha.“ 7) Také zde se objevuje snaha po vyjádření co možná nejpřesnějším: „Adam je chodící abstraktum. A kdyby nebylo Johany, řekla by, že chodící racio.“⁸

Je-li ovšem v první z knih sebereflexe jazyka podána v rámci traktátu (vnitřní monolog, vnitřní výpověď je tedy směřována také a především mimo subjekt mluvčího), v němž sice lze určité pasáže a určité pravdy variovat, opakovat, zdůraznit nebo znovu a nově nahlížet, ne však postavit proti jiným pravdám jiných subjektů, je ve druhé knize vnímána na základě polylogu pravd (či vlastně výpovědí o nich) různých subjektů, přičemž dominantní role (a nejrozlehlejší prostor) je ponechána hlavní hrdince.

Oliva (se svými promluvami) je konfrontována nejen se spoluhráči a protihráči (a jejich promluvami) – Johanou, synem Adamem, přítelkyní Petrou, doktorem Alberem, Lálem (autorem dramatu *Obraziště*) či knězem Havlem (s nímž téměř prožije milostný román), ale také se skutečnými nebo fiktivními literárními texty. Jistě není náhodou, že ty skutečné stojí kdesi na pomezí mezi svědectvím a uměleckou fikcí (Vaculík, Putnova *Knihy Kraft*, Jandourkův rozhovor s Tomášem Halíkem).

Kdesi mezi životem a literaturou stojí totiž také hlavní hrdinka naší knihy: Právě-li její vypravěčka, že jest jí průhled do Adamova nitra odepřen, neboť sama není Adamem, ledacos nám implicitně prozrazuje o tom, jak se to má s ní a Olivou.

S tou se totiž vypravěčka ztotožňuje ve chvíli, kdy zároveň (a skrze toto) dochází k jejímu ztotožnění se subjektem autorským: „Oliva mluví se mnou a já mluvím s ní skrze velice napjatou blanku rozhoupaného vědomí.“ 9) „Oliva v Brumově vyrostla, se mnou.“ 10) Paradoxně tak dochází k současnému deklarování literárnosti, umělosti, vy-tvořenosti díla (za své promluvy pak zodpovídají jednotlivé postavy; včetně té hlavní) – ale také jeho autentičnosti, jeho závislosti spíše na životních zkušenostech a názorech než na literární tradici (hlavní hrdinka se stává autorčinými ústy, ostatní postavy vyslovují názory, s nimiž tato vede – velmi často polemický – dialog: polylog je tudíž vlastně souhrnem dialogů, v nichž se proměňuje toliko jedna z mluvčích stran).

K prvému se dílo přiklání v pasážích dějových, ve scénách, v nichž cit pro jazyk, jeho rytmus a obraznost (jak často jsme už toto zdůrazňovali) vede k expresivitě až barokní: takovou je například scéna s hostií upadlou na zem při sv. přijímání – a doktor Alber, homosexuál s pokřiveným chováním, který je natolik pohroužen v modlitbách, až se předchozí pravda zdá jen jinou formou lži.

Ke druhému se přiklání v pasážích dialogických; nebo tam, kde, jak už jsme řekli, dochází k přímému ztotožnění hlavní hrdinky s vypravěčkou i autorkou.

Tento poměr ovšem není a nemůže být definitivně vyřešen: neboť každý z nás vstupuje do díla se svojí vlastní zkušeností literární (kdyžtě se za literaturu dnes pokládá to, co ještě včera bylo v lepším případě jen literaturou sekundární) i životní (a tedy ochoten tu k souhlasu, tu k polemice s názory v knize – a nejen Olivou – vyslovenými). Není to ostatně jediný poměr, který zůstává takto otevřený.

Stejně dopadá Olivin vztah k synovi, Lálovi (a jeho hře), Havlovi (a jeho lásce – nelásce), Alberovi (a jeho homosexualitě), Johaně (a jejímu soucitu), Petře (a jejímu přátelství). Je-li začátek knihy uzavřený – uzavřený smrtí manželovou a synovým těžkým zraněním, zůstává konec naopak otevřený; neboť poměr ke druhým lidem – a jejich poměr k nám -, k Bohu, okolnímu světu i k sobě samým, skutečný význam slov definitivně poznáme až ve chvíli, kdy už nám toto poznání nebude *zde* příliš platné.

Proto bych doporučoval sáhnout po knihách moravské spisovatelky Mileny Fucimanové raději dříve. I když: moravské autorky...? Nerad bych tím zužoval jejich význam či účinek jejího díla. A pak: v referendu se většina mých chotěbořských spoluobčanů vyslovila pro setrvání města v kraji Vysočina. No, a když jsem tehdy v Brně skládal doktorskou zkoušku, chovali se ke mně zkoušející se vstřícností, která byla, jak jste právě mohli poznat, až nezaslouženou.

POZNÁMKY

- 1 Fucimanová, M.: *Akord dim*, SURSUM, Tišnov 1998, str. 5–6.
- 2 Tamtéž, str. 16.
- 3 Tamtéž, str. 37.
- 4 Tamtéž, str. 89.
- 5 Tamtéž, str. 94.
- 6 Tamtéž, str. 55.
- 7 Fucimanová, M.: *Obraziště*. SURSUM, Tišnov 2000, str. 120
- 8 Tamtéž, str. 118.
- 9 Tamtéž, str. 47.
- 10 Tamtéž, str. 49.

THE UNSYSTEMATIC AND INCOHERENT NOTES IN THE MARGIN OF MILENA FUCIMANOVÁ'S PROSAIC WORK

Summary

Underlining the mutual relations of the analysed works the author tries to interpret the two novellas of Milena Fucimanová, a representative of Moravian experimental and psychologized prose.

Translation © Dita Haráková, 2004

PhDr. Ivo Harák
Katedra bohemistiky
Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně
Čes. mládeže 8
400 96 Ústí nad Labem, ČR
harak@post.cz

ČESKO-POLSKÝ KONTEXT V LITERATUŘE VE SLEZSKU

JIŘÍ SVOBODA

Na první pohled by se mohlo zdát, že věnovat se tak specifické otázce, jako je česko-polský kontext v souvislosti s výkladem literární tradice spjaté s Moravou, tedy tématu, které je předmětem této konference, znamená podstatně zúžit svůj pohled a zaměřit se na nevelkou oblast těšínského Slezska, tzn. pronikat do nepříliš velkého prostoru, jež tato literatura vyplňuje, a sledovat nevelký počet autorů na pozadí života poměrně komplikované pohraniční oblasti. Přitom nelze toto téma, jakkoliv by se mohlo zdát okrajové, podceňovat. Vyrovnat se s ním znamená vytvářet předpoklady pro hlubší pochopení toho, čemu říkáme regionální literatura, a to nikoliv za cenu nekritického přístupu k ní, ale především na základě jejího objektivního zhodnocení. V našem případě si musíme uvědomit, že jde o tradici, která trvá už staletí a osvětluje pozoruhodným způsobem mnohou méně známou stránku našich literárních dějin. Vypovídá totiž o středoevropských duchovních a uměleckých proudech, v nichž krystalizovala vedle literatury polské i naše národní literatura. Přesvědčivé důkazy pro toto tvrzení najdeme u autorů ze starších i novějších období, kteří na tomto pomezí žili a tvořili (např. Mikuláš z Kozlí nebo Jiří Třanovský). Ač se to zdá neuvěřitelné, sepětí spisovatelů s tímto pohraničním světem, v němž se uplatňuje živel český nebo polský (nezřídka i německý), přetrvává dosud. Vedle polských autorů, kteří jako vyzrálé osobnosti reprezentují dnes literaturu na Těšínsku (Wilhelma Przewczka, Renatu Putzlacherovou a řady dalších), lze jmenovat i autory české, kteří životem a tvorbou podobně jako jejich polští kolegové jsou bytostně s Těšínskem spjati (Jindřich Zogata, Bogdan Trojak aj.). Můžeme hovořit o světě, v němž se po staletí důvěrně prostupují dvě národní literatury. Zvláštnost této situace spočívá v tom, že je vytvářena autory, kteří užívají dvou jazykových kódů a jsou schopni přijímat informace nejen na základě svého národního jazyka, ale současně také z druhého etnika. Vztahy české a polské literatury nutno v této souvislosti chápat jako trvalý proces utvářený vzájemnými kontakty a vlivy; jde o jev složitý a vnitřně rozporný, formovaný nejen vůlí spisovatelů, ale namnoze i dějinným vývojem, který nebyl vždy příznivý a často autory této oblasti stavěl do složitých situací. Jsme svědky nepřetržité konfrontace české i polské mentality, v níž se uplatňují nejen prvky podobnosti, ale také odlišnosti, stejně jako procesy integrační a desintegrační. Důležitým faktorem zůstává geografická kompaktnost daná přirozeným sepětím obyvatel s krajinou Zaolží, v neposlední řadě ovlivňovaná příbuzností obou slovanských jazyků.

Mnoho nám při výkladu této problematiky objasní pohled na historické procesy, které tuto situaci vytvářely. Začneme-li například zkoumat minulost dvě stě let starou, zjistíme, že složitost česko-polského kontextu na počátku 19. století se projevovala tím, že literatura zde dlouho

nemohla nalézt své paradigma, což vedlo k tomu, že hodnoty, které vytvářela, byly obtížně zjištělné. Postavení spisovatelů, spojované s tehdejšími národně budovatelskými tendencemi, bylo zatíženo faktem, že spisovná čeština nebo polština se značně vzdalovala běžné praxi. V každodenní komunikaci převládalo na Těšínsku nářečí, v němž se uplatňovaly prvky češtiny a polštiny, dokonce i slovenštiny. Neudivuje proto, že Leopold Jan Šeršnik (1747–1814),¹ osvícenec, který získal vzdělání v českém kulturním prostředí a udržoval spojení s českými osvícenci, i když žil a působil v Těšíně, navrhoval, aby učebnice pro školy byly psány slezským nářečím, a vysloužil si tak označení „odpůrce“ českého jazyka. Jeho postoj si však vynutila tvrdá realita: spisovný jazyk český a polský ovládal v té době na Těšínsku málokdo. V duchovním životě kraje však vždy mnoho znamenaly staré lidové písně, pověsti a obyčeje, v jejich světle, který prokazoval zvláštní životnost, se uchovaly znaky svědčící o slovanském původu obyvatel. Možno říci, že navzdory nepříznivým poměrům, které vznikly po násilném rozdělení Slezska v roce 1742, existovalo nadále mezi lidmi všech vrstev povědomí „národní“ osobitosti, od počátku posilované nezbytností vymezit se zřetelněji vůči německému vlivu.

Z těchto podnětů se v polovině 19. století zrodil na Těšínsku fenomén slovanství inspirovaný nepochybně i ohlasem Herderových názorů², který v počáteční fázi českých národně uvědomovacích snah sehrával podstatnou úlohu. Dokládá to první slovanský časopis *Tygodnik czieszyński*, později vydávaný pod názvem *Gwiazdka cieszyńska*, který byl přímo propagátorem slovanství v kulturním životě ve Slezsku. Vedle polského vydavatele a redaktora Pawla Stalmacha a dalších polských autorů měl časopis početnou skupinu českých spolupracovníků, jeho slovanskou orientaci potvrzuje i účast Slováků, především Jána Kalinčiaka. Tento slovanský program však nevylučoval samostatné národně uvědomovací snahy české nebo polské, slovanství jako program nejen politický, ale i kulturní, umožňovalo usilovat o realizaci cílů obou národů a vytvářelo podmínky pro rozvíjení jejich literárních tradic. Tyto snahy byly podporovány užíváním dvou národních jazyků, to ovšem nevylučovalo působení diferenciacních procesů, jak jinak ani nebylo možné v oblasti, kde spisovatelé sice běžně užívali češtiny nebo polštiny, ale vždy jen jeden z těchto jazyků byl nakonec pro ně určující. Např. vedle Josefa Lompy jako představitele polských spisovatelů se silnou slovanskou orientací se objevil Jan Winkler³ podobně orientovaný, ale s vazbou na český literární kontext (publikoval v Květech, udržoval kontakt s Františkem Palackým, Janem Helceletem a Aloisem Vojtěchem Šemberou). Winkler v beletristické tvorbě užíval střídavě slezské nářečí i spisovnou češtinu. V povídce *Zaraza gorzalki*, kterou napsal podle Heinricha Zschokkeho, nejdříve užil slezské nářečí, teprve v druhé verzi ji přepsal do češtiny. Učinil tak proto, aby oslovil co nejvíce čtenářů, a tak umožnil její výchovné působení: bojoval v ní proti alkoholismu a současně propagoval ideu slovanské vzájemnosti. Winkler vycházel z české literární tradice, přizpůsoboval se však poměrům na Těšínsku, prostřednictvím dvou jazykových kódů se snažil komunikovat s celou množinou česko-polských tradic; jeho činnost odpovídala situaci, kterou vytvořily národně uvědomovací procesy ve Slezsku na počátku 2. poloviny 19. století. Podobně Polák Ludvík Heimb jako jeden z prvních polských autorů této oblasti psal básně polsky nebo slezským nářečím, stejně tak Adam Sikora, zdrojem jejich tvorby byly místní pověsti a lidové písně. Čeští spisovatelé ve Slezsku se tak ocitli v pozici ovlivňované ze dvou stran: svým založením a národní orientací směřovali k českému celonárodnímu kontextu, jak to potvrzují jejich čilé kontakty s českými spisovateli. Sepětím s těšínským Slezskem byli však nuceni vyrovnávat se neustále se složitými národnostními poměry. Na konci 19. století, kdy na Těšínsku procházela dosud

populární slovanská vzájemnost zjevnou krizí a vývoj české i polské literatury se zřetelně začal ubírat vlastními cestami, přetrvávalo v tamním kulturním životě slovanství už v modifikované podobě jako projev společného zájmu; mělo však převážně motivaci politickou, ovlivněnou postavením obou národů v rámci Rakouska-Uherska.⁴

Na přelomu 19. a 20. století se tato literární situace v těšínském Slezsku začala měnit. Dochází nyní k zřetelné stabilizaci hodnot, obě národní literatury si už vytvořily své literární zázemí a jejich představitelé nyní programově se spojovali s vlastní národní tradicí. Česko-polský literární kontext měl však nadále dominantní postavení, autoři těšínského Slezska zpravidla vnímali obě tradice a naučili se čerpat z jejich podnětů. Formovali se jako autoři české nebo polské literatury. Můžeme sledovat vznik a vývoj polské literatury na Těšínsku, inspirovaný podněty z polského celonárodního literárního centra. Aktivita polských autorů si vynutila v roce 1907 vznik časopisu *Zaranie Śląskie*, který programově vyhlásil záměr vydávat díla „mlodej Múzy Śląskiej“. Nelze přitom přehlédnout krajobrou inspiraci těchto aktivit, jak dokládá tvorba Emanuela Grima, Bernarda Kotuly a zvláště Jana Lyska, který usiloval o autentické zobrazení života v těšínských Beskydech. Dovědčuje to jeho poetická divadelní hra *Śpiący rycerze* (1914); ukázalo se, že krajová lidová pověst, která byla zdrojem Lyskovy tvorby, uchovávala v dokonalé symbióze motivace polské i české. Vazba na regionální literární tradici pokračovala i v nových podmínkách, v jejím rámci se také uskutečňovala i recepce obou národních kultur. Nelze však v této souvislosti pominout ještě jednu skutečnost. K národně uvědomovacím tendencím ve Slezsku, které byly až do konce 19. století určující silou, se na počátku 20. století připojily problémy další. Objevila se nová témata sociální, literatura zrcadlila nyní bezprostředněji proměny života, vlivem převratných změn dosud patriarchální a namnoze venkovský ráz krajiny ustoupil před náporom nových forem. Těšín i Opava si udržely svoje postavení kulturních a vzdělávacích center, ale jako politické, ekonomické a později i kulturní centrum se začala prosazovat Ostrava. Z těchto aspektů je nutno vnímat i česko-polský literární kontext, zájmy obou národních společenství zůstávaly nadále blízké, jak to odpovídalo jejich dosavadní historické zkušenosti, stále více se však v nových podmínkách polarizovaly jejich záměry a cíle.

Polská literatura na Těšínsku se ve 20. století se vyvíjela jako svébytná národní literatura a začala se označovat jako literatura zaolžanská (nebo literatura na Zaolží),⁵ její tvůrci vycházeli vědomě z polské literární tradice, ale byli vnímaví i pro českou literaturu. Svě nejvlastnější poslání chápali jako realizaci polských kulturních tradic v oblasti zaolžanské i ostravsko-opavské, chtěli být především autory zdejšího polského etnika. Jejich interpreti a teoretici jako Roman Dybowski a Pawel Musiol přišli s teorií literárního regionalismu, vypracovanou na základě studia děl založanských autorů⁶. Takto pojatý program získal poměrně mnoho stoupenců mezi polským autory, hlásili se k němu spisovatelé Adolf Fierla, Gustav Morcinek, Zofia Kossak aj., o slezskou tematiku začali projevovat zájem i spisovatelé z jiných částí Polska (Halina Krahelska a Pola Gojawiczyńska). O intenzitě dalšího vývoje polské literatury na Těšínsku svědčí i organizace, které vznikaly od konce 30. let jako Slezský spolek literárně umělecký (1937), později časopis *Zwrot* (vychází od r. 1949) nebo Polský svaz kulturně osvětový (1947) a jeho sekce Literárně umělecká (1947). Paralelně vedle české literatury ve Slezsku a na severní Moravě, kterou od počátku 20. století intenzivně rozvíjel Vojtěch Martínek následován autory jako Karlem Dvořáčkem, Milanem Rusinským, Franem Smějrou, Zdeňkem Bářem a dalšími, můžeme sledovat seskupení polských autorů z našeho regionu, kteří vstupovali do literatury v meziválečném období (Gustaw Morcinek, Pawel Kubisz, Adolf Fierla, Oskar Zawisza, Emil

Zegadłowicz aj.) nebo z pozdějších let po druhé světové válce, kdy vedle českých autorů jako Oldřich Šuleř, Bohumír Četyna, Jan Drozd, Miroslav Stoniš a celé řady mladších se uplatňují i polští autoři Adam Berger, Henryk Jasiczek, Wilhelm Przewczek, Franciszek Nastulczyk a další. Vývojové linie těchto národních literatur probíhají nyní paralelně, často se pozoruhodně protínají, hlavně tam, kde jejich autoři reagují na širší podněty moderních literárních směrů. O potřebě vzájemné tvůrčí konfrontace svědčí například překlady polských autorů publikovaných na počátku 30. let v časopise *Poezie*⁷. Nelze si však myslet, že mezi oběma národními literaturami šlo vždy jen o harmonický vztah, nezřídka byly ovlivňovány složitými národnostními poměry, jak se utvářely na Těšínsku od počátku 20. století. Např. Beručovu poezii si někteří polští autoři vyložili jako protipolskou, jak dokládají polemická vystoupení Pawła Kubicze nebo Józefa Mondscheina, který pod pseudonymem Andrzej Chmury ve sbírce *Ciernie śląskie* se vyslovil nejen protibezručovsky, ale nakonec i protičesky. Polští básníci reagovali na složitost česko-polských národnostních vztahů a vnějšími okolnostmi byli vedeni k tomu, aby Bezručovu poezii přečetli prvoplánově.⁸ To ale na druhé straně nevyklučovalo situace, kdy v obou literaturách vznikala díla umělecky obohacena vlivem moderní literatury české i polské. Z meziválečného období bych za mnohé příklady uvedl poezii Emila Zegadłowicze, z naší literární současnosti třeba poezii a lyrickou prózu W. Przewczka; oba tvůrčí zůstávají polskými autory v plném slova smyslu, ale vazby na kontexty obou literatur jsou pro pochopení jejich tvorby nesmírně důležité. Můžeme hovořit o recepci, umožňující českým i polským autorům modelovat informace z obou tradic. Do této situace účinně vstupuje i překladatelská činnost, která zvyšuje komunikativnost originálů a umožňuje autorům často až příliš uzavřeným do svého regionu otevírat se širšímu čtenářskému zázemí. Ne náhodou se objevili překladatelé, kteří s pochopením převedli díla polských autorů z Těšínska do češtiny (Ludvík Štěpán, Jindřich Zogata, Libor Martínek, Lech Przewczek, Karel Vůjtek a další). Např. překlad lyrické prózy Wilhelma Przewczka *Hudba z nebe* (v polském znění *Kazinkowe granie*), který je dílem Heleny Stachové a Ericha Sojky, potvrzuje, nejen inspirativní vliv české literatury (Bohumila Hrabala nebo Oty Pavla), ale i autorovu těsnou vazbu na konkrétní krajinu a jeho hluboké zakotvení v jejích tradicích (těšínské Beskydy a Karvinsko). Troufám si tvrdit, že právě tvorba nejtalentovanějších autorů této oblasti čerpá účinné podněty z česko-polského kontextu a podílí se na rozvoji obou národních literatur i dnes. Nenadsadíme, řekneme-li, že zakládá takto počátek (vedle aktivit v jiných oblastech umění) současné kulturní tradice vycházející ze středoevropského kontextu.

POZNÁMKY

- 1 Králík, O.: *Literární dějepis ve Slezsku*. In: Stav a úkoly literárně historického průzkumu Slezska. Slezský studijní ústav, Opava 1949, s.23–46.
- 2 Herderovu vlivu věnuje pozornost F. Wollmann ve studii *Slovanství v jazykově literárním obrození Slovanů*, Praha 1958.
- 3 Nehýbl, J.: *Jan Winkler. Kapitoly z národního obrození na Těšínsku*. Opava 1961, 119s.
- 4 Grobelný, A.: *Vztahy českého a polského národního hnutí ve Slezsku na sklonku 19. století*. Zvláštní otisk z Časopisu Slezského muzea, B – vědy historické. Č.1. roč. XVIII, 1969.
- 5 Rosner, E.: *Literatura polska z cieskiego Śląska (kapitoly Kultura cieszyńska – kultura pogranicza. Czy istnieje literatura zaolziańska)*. Cieszyn 1995, 140 s. Týž: *Literatura na Zaolží*, Alternativa nova, roč. III., č.9, 1997, s. 466–471.

- 6 Hierowski, Z.: *Życie literackie na Śląsku w latach 1922–1939* (kapitoly Początku regionalizmu literackiego, s.122–138 a W służbie regionalizmu i przeciw regionalizmowi, s.202), Katowice 1969.
- 7 Šajtar, D.: *Poesie 1931–1934. Historie jedného časopisu*. Opava 1995, 131s.
- 8 Svoboda, J.: *Tzv. česká a polská reflexe Bezručovy poezie*. In: Slavistika osudem i volbou, Studia Slavica VI. Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Uniwersytet Opolski, č. 6, 202, Ostrava 2002, s.273–277.

CZECH-POLISH CONTEXT IN SILESIAN LITERATURE

Summary

The Czech and Polish literary context represents a specific situation resulting from the many years' meeting of the two national cultures in Silesia, Czech and Polish. It has been developing under complicated conditions, which influenced cultural life in the border area, where – besides Czech – the Polish language has also had its position. In the 19th century a Slavonic programme even formed itself, influenced by Herder's thoughts and formulated in favour of Czech and Polish national interests. It could be seen in the activities of Polish writers such as Paweł Stalmach and Josef Lompa or Jan Winkler on the Czech side. Revivalist tendencies in Silesia had been gradually changing and the beginning of the 20th century already witnessed the specific character of Polish literature tied with Silesia that was later labelled as the literature of "Zaolzie". That is how Polish literary tradition in the Těšín region was set in train, represented by a number of names (Morcinek, Fierla, Zegadłowicz, P. Kubisz, later Przezcak, A.W. Berger and others). Apparently, the two national literatures constantly coexist as could be seen in the works of the authors inspired by the Těšín region (J. Zogata, B. Trojak). Although creating a natural parallel to the Czech literary region of Silesia and Northern Moravia, Polish literature shows all characteristic features of Polish national literature.

Translation © Renáta Tomášková, 2004

Prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc.
Katedra české literatury, literární vědy a dějin umění
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Reální 5
708 00 Ostrava, ČR

RECEPCE ŠPANĚLSKÉ LITERATURY, KULTURY A JAZYKA NA MORAVĚ

PAVEL ŠTĚPÁNEK

1.

Mým záměrem je přednést jen stručnou poznámku k šíření španělské literatury a jazyka v moravském prostředí, protože vzhledem k časovým a prostorovým možnostem se nemohu rozhořet ani rozepsat do detailu. Pokusím se proto jen úvodem naznačit určitý kontext a pak přistoupit jednak k několika odvoláním na konkrétní ukázky této literatury a současně i připomenout jedno konkrétní použití španělských termínů v Olomouci při výkladu o léčivých rostlinách už v poměrně pozdní době, v r. 1680, kdy byl španělský vliv již slabší. Nakonec tento pohled obrátím, abychom se podívali z druhé strany, z Iberského poloostrova, jak sledovali události v Olomouci a jak vůbec Olomouc nazývali.

Tyto detaily se zdají samy o sobě malicherné, ale zapadají do daleko širšího kontextu o španělském anebo vůbec iberském příspěvku k dějinám vývoje, zvláště kultury, nejen v bývalém hlavním městě moravském – Olomouci, ale i celé Moravy.¹ Je to však téma daleko obsáhlejší, než se na první pohled zdá. Stačí, když jen připomenou, že Hradisko, místo, kde se koná mezinárodní konference *Jazyk a literatura na Moravě*, je někdy zvané, spolu s jinými významnými kláštery, „Moravský Escorial“.²

V 16. století se Španělsko stalo totiž evropskou velmocí číslo jedna v důsledku – stručně řečeno – vítězství nad Araby v Granadě, sjednocení země, objevení Ameriky a dynastické vlády Habsburků nad řadou evropských států. Španělská snaha o sjednocení Evropy pod vedením císaře Karla V., nástupce našeho Karla IV. v poslušnosti jmen císařů Svaté říše římské, jinak španělského krále Karla I., jehož jezdecká socha vévodí výzdobě zámku v Bučovicích,³ je posledním velkým pokusem, bohužel neprosazeným, o uskutečnění ideálu scelené a jednotné Evropy, k němuž dnes nejen vzhlížíme s obdivem, ale především v něm hledáme poučení pro dnešek, kdy – po letech komunistické izolace – hovoříme o nutnosti zapojit se opět do Evropy.

K tomu přistupuje i záhy nové rozšíření horizontů Evropana do téměř nekonečného prostoru, jaký tehdy představovalo objevení Ameriky Španěly, v Olomouci prokazatelně vnímané ze zdroje nejpovolnějšího, ze zprávy, kterou poslal dobyvatel Hernán Cortés svému pánovi, Karlu V.⁴ Obraz Ameriky se zabydlil jak v literatuře, tak ve výtvarném umění, symbolickými znázorněními nejprve nejprve v podobě divošky – indiánky, a potom velké dámy.⁵

Španělská přítomnost na Moravě a v Olomouci zvláště, o níž můžeme již zcela zodpovědně hovořit v 16. století, se projevovala nejrůznějšími způsoby. Někdy jen nepřímo, prostřednic-

tvím literárních evokací, jak o tom svědčí cestopis po Iberském poloostrově od Václava Šaška z Bířkova, který z češtiny do latiny po stu letech přeložil a vydal olomoucký biskup Stanislav Pavlovský, jenž tak vlastně i zachránil pro budoucnost dodnes čtený spisek.⁶ Jindy je zdrojem přímé poznání Španělska anebo Španělů u nás. Jan Bedřich a Karel ze Žerotína navštívili Iberský poloostrov a Karel postihl podstatu zájmu o Španělsko, když napsal r. 1598 z Rosic (italsky) Vilému Slavatovi: „...můžeme říci o Italech a Španělich, poněvadž se s nimi často setkáváme v naší vlasti, zvláště u dvora, a poněvadž nás spojují říšské državy i državy habsburského rodu, že mají tytéž zájmy jako my, a proto by se každý z nás měl seznámit s jejich jazyky i s jejich národy jak nejlépe může. Vždyť je nám to zapotřebí a také velmi užitečné.“⁷ Připomeňme jen tu známou skutečnost, že už od r. 1514 se u nás, podobně jako v téměř celé Evropě, prosadila a zdomácněla španělská móda na dobu nejméně jednoho století,⁸ v Olomouci se radní oblékají po Španělsku ještě v 18. století.

Na druhé straně, některé intelektuální produkty, jako např. komentář olomouckého biskupa Jana Dubravia ke středověkému autorovi Martianovi Capellovi (ve spise *Martianus Foelix Capella de vniptiis Mercvrii et Philologiae*), vydaný ve Vídni, se dostal do Španělska, kde je dodnes ozdobou barcelonské Katalánské knihovny.⁹

V 17. století a později se objevují v sochařské výzdobě našich měst včetně Olomouce, popř. v malířské výzdobě jednotlivých chrámů znázornění ikonografických prvků upomínajících přímo či nepřímo Španělsko, zvláště v kultu nových světců (na českém nebi se objevila nebo znovu zvýraznila řada španělských světců: sv. Ignác, František Xaverský, František Borgiáš, Terezie, Jan z Kříže, Antonín Paduánský, Isidor Madridský, Rajmund z Penafortu, Vincenc, Jan z Boha, Pascal Baylon, Vincenc Ferrerský,¹⁰ Ludvík Bertrand, Alfons Rodríguez, Josef Calasanzský, Petr z Alcántary,¹¹ aj., dokonce i někteří jihoameričtí, zejména peruánští, jako sv. Růžena Límská a sv. František Solano).¹² Sama patronka Olomouce, sv. Pavlína, někdy mylně považovaná za Španělku v důsledku záměny se stejnojmennou španělskou mučednicí, je římskou světicí, ale je doprovázena sv. Irenou, národností portugalské.¹³ Velkou roli v šíření španělských reálií sehrály pochopitelně knihy hagiografické, i překlady španělské literatury, převážně pastorační, homiletické, jako je tomu v případě knihy adventních kázání fray Cristóbal de Avendaño.¹⁴ Na neposledním místě pak musíme jmenovat efemérní výzdobu evokující život a myšlenky světců při příležitosti jejich kanonizací, např. sv. Ignáce a sv. Františka Xaverského r. 1622¹⁵ a později i univerzitní teze.¹⁶ První překlad životopisu sv. Ignáce do češtiny od Pedra de Ribadeneiry pochází už z r. 1616.¹⁷ Sv. Isidor byl madridský rolník, jehož život byl dáván za vzor našim lidem.¹⁸ Podle příkladu španělského se obracel na selský lid se zakládáním mariánských družin pod ochranou sv. Isidora jezuita Jan Pošmurný (1603–1669). První spolek tohoto druhu byl založen v Olomouci, odkud se rychle rozšířil po Moravě i Čechách a měl asi deset tisíc členů.¹⁹ V letech 1635, 1670 a 1743 vyšly v Olomouci *Regule aneb ustanovení bratrstva sv. Isidora, oráče a voláka, při koleji Tovaryšstva Ježíšova v Holomouci založeného*.²⁰

Ovšem nejen zbožné spisy, ale i různé druhy zábavy, spjaté s náboženskými slavnostmi, vykazují španělský kontext, jako např. zvyk shazování kozlů z věže na svátek sv. Jakuba, španělského národního světce, který se objevuje v hradiských diáriích ještě roku 1625.²¹

V hanácké zpěvohře se později, už v 18. století, také mihne připomínka španělského krále, i když ne zrovna nejlepší; Filip V., vévoda z Anjou, je ve shodě s historickou skutečností (trpěl depresi) líčen jako slaboch (skutečné rozhodování bylo v rukou jeho manželky Alžběty Parmské, které bezvýhradně podléhal). Proto hanácká postava *Kreštof* ve zpěvohře o Španěl-

lich zpívá, že „majó i nemajó krála“.²² Nebudeme daleko pravdy, když se budeme domnívat, že se tu do jisté míry i odráží porážka habsburského krále Karla III. čili pozdějšího císaře Karla VI. v jeho marném úsilí stát se španělským králem ve válce o španělské dědictví. Nelze se divit, že i tento právní aspekt je v Olomouci sledován s příslušnou pozorností a čten nejen německy, ale i španělsky.²³

Jako vždy se v rámci univerzální zábavy, kterou představuje tanec, objevily i prvky národní, ze Španělska, jak o tom svědčí mimoděk – ve Fialově podání²⁴ – dobové vyjádření Bohumíra Hynka Josefa Bilovského (1659–1725), od roku 1709 faráře ve Slatinicích u Prostějova, ve sbírce svých kázání *Coelum vivum... Nebe svatosvaté* (Opava 1724). Vykládá svým hanáckým farníkům o židovském králi Davidovi, který též tancoval: „Medle jaký tanec tancoval? Skákal sarabandas? Běhal currantas? Tancoval tracanar? Poskakoval boreas?...“ Podle Bilovského se tančilo hlavně na svatbách nebo veselkách: „Při svatbách a veselích nejvíce bývá muziky a tance. Proto dí přísloví: Žádný není sňateček, kde by nebyl taneček. Ty pak všechny tance, curranti, sarabandi, gagliardo, tracanar, francouzské a špaňhelské skoky přes jakékoliv figury a kříže, capriole a reffisiy ženich, ať by třebaš měl v tanci padnouti, z veliké lásky k nevěstě své a jí k libosti až do potu a unavení vykonává...“²⁵

Vrátíme-li se k náboženskému podhoubí kultury, připomene alespoň řády soudobé či v oné době se rozvíjející díky španělskému impulsu, které u nás začaly intenzivně působit, pak musíme uvést ještě řád montserratských benediktinů, bosých augustiniánů, španělskou odnož trinitářů,²⁶ milosrdných a bosých karmelitánů,²⁷ rovněž španělského původu, abychom si uvědomili hluboké konceptuální španělské vlivy na českou náboženskou a tím i všeobecnou kulturu, přestože se k nám dostávaly převážně nepřímou – přes Řím nebo i Vídeň.²⁸ Přestože dominikáni byli řádem středověkým, jejich španělský původ i zakladatel, sv. Dominik Guzmán, je chápán jako Španěl a jeho život a historie studována ze španělských knih ještě v 17. století.²⁹

Toto poukazování na španělské kořeny řádů, zvláště však jezuitského, není ani samoučelné ani projevem snahy dokázat z každou cenu váhu španělské přítomnosti u nás. Víme totiž, že právě česká katolická strana požádala samého Ignáce z Loyoly o vyslání Tovaryšstva Ježíšova do Čech.³⁰ Průzkumem terénu byl pověřen sv. Ignácem Petr Canissius,³¹ aby se k záměru vyjádřil. Ten vhodnost působení jezuitů potvrdil.

Podobně se postupovalo v případě Olomouce. Záměr biskupa Viléma Prusinovského z Víckova (1565–1572), odchovance jezuitů ve Vídni a v Římě, přivést členy řádu do města, musel být schválen samým generálem řádu Španělem Franciskem de Borja, jemuž později, po jeho kanonizaci, postavili sochu na Karlově Mostě v Praze³² (jeho syn, španělský vyslanec Juan de Borja, vydal v Praze Španělsky knihu *Morální emblémy*,³³ které se zachovaly v německém překladu v olomoucké knihovně³⁴). Francisco de Borja vyslal do Olomouce dalšího Španěla, v hierarchii řádu vysoce postaveného Jeronýma (Jerónima) Nadala, životopisce sv. Ignáce (a rovněž tvůrce emblémů), jenž přicestoval do hlavního města Moravy v srpnu 1566. Tato návštěva rozhodla o dalším trvání jezuitského učení v Olomouci.³⁵ Nadal vyslovil dokonce naději, že zde bude časem velká kolej studia generálního. Naše přítomnost zde po třech staletích potvrzuje a naplňuje jeho prorockou vizi.

Už v polovině září pak přišlo do Olomouce pět jezuitů a první rektor, pochopitelně Španěl Hurtado Pérez, který vykonával svou funkci dlouho, až do r. 1580.³⁶ I když řádový generál Borja odmítl zprvu přijmout smlouvu pro nedostatečné finanční zabezpečení, již r. 1569 přestěhovali se jezuité do kláštera minoritského, který jim byl poskytnut (na místě dnešního kostela P. Marie

Sněžné). Hurtado Pérez přišel do Olomouce z Trnavy,³⁷ kde působil rovněž jako rektor. Předtím byl vicerektorem pražské koleje do r. 1560. I v Olomouci se projevil jako obratný diplomat, jenž prosazoval přímými i nepřímými cestami zájmy jezuitů. Vynikal pílí, houževnatostí a energií, často až příkrou.³⁸ Hurtado Pérez převzal iniciativu a organizační stránku stavebního podnikání nových budov univerzity, dnes již bohužel zmizelých. Stavbu řídil zřejmě architekt, který se jmenoval Jan Španěl (Španiel).³⁹ Osobnost tohoto architekta, jemuž byl podřízen i italský architekt Jeroným Vlach z Benátek, rovněž v té době činný v Olomouci, zůstává bohužel v anonymitě.

Ovšem vzhledem k tomu, že k rysům katolické reformace (protireformace) patřila (alespoň během 16. a v první polovině 17. století) mocenská převaha Španělska, prosazovaly se náboženské metody a názory vypracované právě v této zemi, jak ještě dále uvidíme. Největším přínosem jezuitského školství, které lze charakterizovat jako katolicko-humanistické,⁴⁰ bylo zavedení solidních učebních metod i obsahu do výuky sevřené pevným řádem a vynikající kázní. Pracovalo se také s názornými pomůckami vlastní výroby. V celku možno souhlasit s konstatováním, že ve vrcholném baroku jezuité „ovládali školou, kazatelnou a slovesnou tvorbou celý tehdejší náboženský život a vtiskli mu do značné míry svůj ráz“.⁴¹ „Představovali totiž skupinu příslušníků vědoucích, co chtějí, poslušných ve vedení a odhodlaných k rázným činům.“⁴² Proto dosáhli toho, že v náboženském vědomí části obyvatel došlo ke skutečnému, hlubokému a opravdovému vnitřnímu přerodu⁴³

Jaké však byly další důsledky působení těchto španělských jezuitů? Nevytvářeli snad v mezinárodním složení svých členů jen jakousi skupinu folklorního zabarvení, nedodávali mu jen jakýsi cizokrajný přízvuk? Abychom mohli vhodně odpovědět, musíme se ještě vrátit trochu do historie. Mocenský vzestup Španělska v 16. století totiž měl za následek, že se středisko některých kulturních, filozofických a náboženských aktivit přesunulo záhy z Itálie na Iberský poloostrov. Pozorujeme to zvláště v dobové filozofii, v jejímž rámci se Španělsko stalo „mateřskou zemí útvaru, o něž mluvíme jako o druhé scholastice“.⁴⁴

Vývoj španělské novoscholastiky souvisí totiž úzce se založením řádu jezuitů v r. 1540. Ač první generace řádu byla vyškolená španělskými dominikány v tomistickém duchu, časem si jezuité vytvořili vlastní verzi, zpracovávající po svém intelektuální i vědecké podněty nové doby, jejímž cílem bylo obnovit univerzální jednotu křesťanského světa rozděleného na počátku novověku věroučnými rozpory. V rámci mentality 17. století zaznamenala nová verze nesmírný úspěch, a to nejen ve Španělsku, ale po celé katolické Evropě, zvláště Střední. Tyto úspěchy byly docíleny „důvody jednak doktrinálními, jednak systematicko-didaktickými“.⁴⁵ Jezuité byli totiž první, kdož upustili od pouhého komentování kanonických, především Aristotelových spisů, a přešli k užívání systematické učebnice filozofie. Prvním skutečně moderním kompendiem metafyziky byly Suárezovy *Disputationes metaphysicae* z r. 1597, jejichž význam byl přímo epochální,⁴⁶ neboť se jimi vytyčoval a vyznačoval nový jezuitský směr sklonem k duchu doby blízkému empirismu, takže se hovoří o „suaresismu“. Sám Francisco Suárez (1548–1619) se hlásí k umírněné verzi realismu.⁴⁷ S vyhraněně nominalistickým stanoviskem se setkáváme v rámci jezuitské scholastiky teprve v 17. století u příslušníků její třetí generace.

Vlastním autorem této orientace byl pravděpodobně Hurtado de Mendoza († 1651), učitel filosofie v koleji valladolidské,⁴⁸ autor díla *Universa philosophia*, a F. de Oviedo († 1651). Prosadil ji však především Rodrigo de Arriaga (1592–1667), žák Hurtada de Mendozy. Arriaga přišel jako mladý muž r. 1625 na pražskou univerzitu spolu s Ignácem Rojem, takže středisko tehdy nejdynamičtějšího směru novověké scholastiky, reprezentující v očích současníků po-

slední slovo křesťanské filozofie vůbec, se přeneslo do Prahy.⁴⁹ Arriaga se stal se dlouholetým děkanem pražské teologické fakulty a zde vyrostl v originálního, evropsky proslulého myslitele. Jeho učení se rozšířilo na jezuitských kolejích od Latinské Ameriky⁵⁰ přes západní Evropu až daleko na východ, po litevský Vilnius. Toto rozšíření pochopíme snadno, připomeneme-li, že jezuitské koleje byly díky jednotné organizaci řádu tak trochu spojitými nádobami.

Proti tomismu vyvstala i další teorie jezuitská Luise de Molina (Cuenca 1536 – Madrid 1600), která byla zvláště blízká Juanovi Caramuelovi de Lobkowitz,⁵¹ sídlícím delší dobu v Praze.⁵²

Na neposledním místě stojí vliv nabádání sv. Ignáce k realistické představivosti ve výchově nových katolických generací (ale neomezuje se jen na ně), což se projevuje zcela patrně v oblasti výtvarného vnímání a citění, jak to můžeme pozorovat ve výsledném projevu na barokních obrazech. Literatura však nezůstala neovlivněna. Zde sehrála velkou, ba dokonce neocenitelnou roli přímo *Duchovní cvičení* sv. Ignáce, jež měla sloužit mj. k tomu, aby si věřící dokázali představovat náboženské výjevy konkrétními smyslovými vizemi.⁵³ Proto také pořádali jezuité na začátku a na konci školního roku slavnosti s živými obrazy, zpěvy a tanci. Tím podporovali umělecké citění svých žáků. Stručně řečeno, prostřednictvím jezuitů ovlivnila španělská mystika jako „*pietas nova*“ českou barokní katolicitu. Kromě vlivu na vlastní náboženský život mělo tak španělské myšlení naprosto nezanedbatelný podíl i na vzniku českého divadla, oživení zpěvu, nových forem poezie⁵⁴ a vůbec českého ducha v baroku. „*Propagační, apologetické i polemické úkoly, které církev dala v této době umění, pronikavě ovlivnily jeho výtvarnou povahu a výrazové prostředky*“.⁵⁵

Je výmluvným svědectvím doby, že když se kardinál František Dietrichstein (1570–1636), hlavní protireformační postava na Moravě, díky jemuž měla také hladší průběh než v Čechách, pokusil postavit protiváhu proti monopolnímu postavení jezuitů, povolal na Moravu (do Mikulova) řád, založený rovněž Španělem, a to řád piaristů, jehož duchovním otcem je (Aragonec) sv. Josef Calasanzský.⁵⁶ A co je důležité, právě Dietrichštejn je prvním doložitelným čtenářem *Dona Quijota* na Moravě; četl jej prokazatelně krátce po jeho prvním vydání. V olomoucké Vědecké knihovně se zachovalo snad právě jím použité valencijské vydání z roku 1605.⁵⁷ Nebyla to náhoda. Tento po poloviční Španěl po matce z rodu Cardonů (po otci původně korutanský šlechtic mikulovské větve), patřící mezi nejvýznamnější moravské aristokratické rodiny,⁵⁸ a těšící se bezmezné důvěře císařovně⁵⁹ se obklopoval španělskými knihami a zaměstnával jako sekretáře španělského básníka Alonsa de Salinas.⁶⁰ Je nepochybné, že jeho prostřednictvím se šířila španělská literatura v bezprostředním, dosti širokém okruhu kardinálovým. Je také pochopitelné, že se tu četly verše Cristobala de Castillejo, který působil jak sekretář Ferdinanda I v Praze a ve Vídni, kde také zemřel r. 1556.⁶¹ Později nebyl neznámým autorem v moravském prostředí ani barokní literát Quevedo a jiní básníci.⁶²

Není náhoda, že oba španělské řády – jezuité i piaristé – soustředily své úsilí v oblasti výchovy,⁶³ i když ji uplatňovaly rozdílnými metodami a na různých stupních výuky. Jimi se také dostávaly do našeho prostředí gramatiky, jako např. mluvnice metodou zvanou alvarezovská podle Manuela Alvareze, jehož učebnice byly dlouhá léta základem gramatických studií, jak víme podle paměti Koniášových, jenž sám vyučoval hochy podle této učebnice. Česky vyšly v nesčetných vydáních počínaje rokem 1598.⁶⁴ Školní pojetí vypracované ve Španělsku a Portugalsku ovlivňuje tedy na dlouhou dobu jak obsahovou tak i formální stránku výuky a jazyka.

Nezanedbatelné jsou i kavalírské cesty českých a moravských šlechticů do Španělska, jako

je tomu v případě Lva Viléma z Kounic, pozdějšího hlavního moravského sudího a dalších členů tohoto rodu. Také Josef Klement cestoval do Španělska; dokonce zemřel r. 1785 na lodi mířící k přístavu Alicante, když se vracel do Vídně z Madridu, kde působil jako vyslanec u španělského dvora. Jak se mi podařilo nedávno zjistit ve španělském stáním archívu v Simancách (Simancas), Alois Václav Kounic nechal si za sebou poslat bednu knih, mezi nimiž byl mj. i dvojdílný *Don Quijote* a slovník španělské Akademie.⁶⁵

V žádném případě nelze však přehlédnout přetrvávání španělských knih a spisů o Španělsku v moravských a zvláště olomouckých knihovnách, na jejichž význam poukázal poprvé Václav Pumpřla.⁶⁶ Objasňují nám totiž zdroje poznatků a možná myšlenková pouta ke Španělsku. Ta pozorujeme i u nekatolíků, např. zvláště u Jana Amose Komenského⁶⁷ nebo u Eliáše Rozína z Javorníka.⁶⁸

2.

Vliv knih ovšem nekončí myšlenkami sdělovaného obsahu, tj. vlastní literaturou, ale pokračuje také svým fyzickým vzhledem a zejména ilustracemi. Ilustrace totiž inspirují a do jisté míry usměrňují vizuální fantazii, působí potom dále na upevňování určitých výtvarných představ, zejména emblémů. Přestože v minulosti knihy nebyly tak často ilustrovány, přeci jen je zdobivávají alespoň drobné grafické práce (viněty). Podobně působí i sama typografie, zejména titulních stran, a to do té míry, že se hovoří i o estetice knihy. (Ve Španělsku se touto stránkou knižní produkce zabývala zejména Blanca García Vega.⁶⁹) I když k rozvoji španělské ilustrované knihy dochází zejména až v 18. století, nelze opomenout ani dřívější projevy v tomto smyslu tím spíše, že jsou zastoupeny v českých a moravských knihovnách.

Vycházím přitom z průběžných sondáží v rámci projektu Morava španělská ve Vědecké knihovně v Olomouci (VKOL), které začínají nabývat charakter průzkumu.

Zde mohu uvést jen několik příkladů: mezi prvními ilustrovanými publikacemi je – z hlediska chronologie např. *LOS CVATRO LIBROS DE AMADIS DE GAVLA*, ze sevillského vydání z r. 1586 (VKOL).⁷⁰ Ve století následujícím, 17., dochází k rozmachu ilustrací a k edici španělských knih, zejména literatury a náboženských spisů i v zahraničí, např. mezinárodní nizozemské vydání slavného pikareskního románu *La VIDA / DEL PÍCARO / GUZMÁN / DE / ALFARACHE* Matea Alemána jejíž edice z r. 1681 se dochovala; kromě toho i samostatné ilustrace Bouttatsovy (VKOL, PNP).⁷¹ Španělsky se šířila i literatura klasická, jak to ukazuje případ *APHORISMOS SACADOS DE LA HISTORIA DE PVBLIO CORNELIO TACITO*.⁷²

Některé z dochovaných knih jako např. spis o španělských starožitnostech od Bernarda Aldretho, vydaná v Antverpách r. 1614 – *VARIAS ANTIGVEDADES DE ESPAÑA, AFRICA Y OTRAS PROVINCIAS*, nabízí klíč k interpretaci jednoho z významných španělských obrazů dochovaných u nás, znázorňující *Apotheosu krále Karla II. a jeho matky Mariany Rakouské*, z konce r. 1665.⁷³ S přihlédnutím k ilustracím španělských knih v našich knihovnách je ovšem možno sestavit poměrně slušný odraz španělské grafiky na území Čech a Moravy.

Ani v době moderní a současné vzájemné doteky Moravy a Španělska nemizejí. V 19. století bychom mohli připomenout činnost šlechtických rodů Lichnovských, hraběcí rodiny Ugartů či Portugalců Silva Tarouků⁷⁴, jejichž příspěvek moravské kultuře je stále ještě nedoceněn a v jejichž knihovnách se setkaly jak španělské, tak portugalské spisy.

Ve dvacátém století kontakty se Španělskem neustaly. Olomouc se dočasně stalo sídlem překladatelské školy, která českému čtenáři zprostředkovala a přiblížila španělskou mystickou

a asketickou literaturu, zejména patronku španělských spisovatelů sv. Terezii a sv. Jana z Kříže ve dvacátých až čtyřicátých letech (mám na mysli konkrétně dominikánskou edici Krystal).⁷⁵

3.

Pátrání po vazbách mezi Moravou a Španělskem na poli umění jsou sice zdánlivě okrajovou, ale přece jen ne zcela opominutelnou záležitostí, jak ukazují už drobné dílčí výsledky předložené v poslední době odborné i širší veřejnosti.⁷⁶ Zajímavé potvrzení těchto vazeb nacházíme v případě vazeb na španělskou medicínu na Moravě.⁷⁷ O to zajímavější, že předchází zřejmě největší vlně moru v r. 1715, jež dala vznik nejvýznamnější sochařské památce Olomouce, sousoší se sloupem Nejsvětější Trojice z let 1716-23.⁷⁸

V době šíření moru, který se v Evropě opakoval v nepravidelných vlnách,⁷⁹ byla obvykle hledána řešení, jak morové ráně předejít, zabránit či jak ji omezit na minimum její důsledky, protože mor přispíval k lidskému i hospodářskému poklesu postižených oblastí. Hledaly se pak prostředky v duchu doby jak povahy nadpřirozené, tak přirozené. Ty první spočívaly zejména v modlitbě, kterou můžeme chápat v užším slova smyslu jako jednu z forem bohoslužby,⁸⁰ širším významy či slova smyslu jako mystické vytržení a zejména „úplné soustředění“ na Boha,⁸¹ popřípadě jako „zápas“.⁸² V každé případě je všeobecně známo, že jakýkoliv typ soustředění, ne-li přímo meditace, vede k posilování osobnosti, jež se tomuto procesu oddává, a tudíž je nelze odmítnout jako bezúčelné jednání.

Přes lákavost zkoumání duchovní roviny tento příspěvek vede však spíše k poznámce o opatřeních praktických a konkrétně vázaných k místu konání naší konference, Olomouci. V olomoucké Vědecké knihovně (VKOL) najdeme totiž pojednání, které oba aspekty spojuje a přibírá ještě zajímavé určení geografické – nasměrování na Španělsko. Lékař Ezechiél Bautschner („julio-montanus“, jak se sám definuje) nepochybně úspěšný a významný, neboť v titulu jeho knihy posmrtně vydané v českém jazyce (německé vydání, pokud k němu došlo, se nezachovalo) *Krátká radda*⁸³ se uvádí, že byl nejen doktorem filozofie a umění lékařského, ale také „tehdy“ osobním lékařem císařovny Marie, dcery krále španělského (jedná se tudíž o infantku Marii, dceru madriidského Habsburka Filipa III., ženu císaře Ferdinanda III.), která přicestovala do Vídně přes Neapol r. 1630, když ji předtím stačil vportrétovat Velázquez.⁸⁴

Podle dobového zvyku se Bautschner věnuje nejprve modlitbám vztahujícím se k případnému ohrožení morem,⁸⁵ a dále pak pojednává o zcela konkrétních krocích a lécích. Ty jsou pro nás zejména zajímavé, protože tvoří i realie vztahující se ke Španělsku a španělštině.

Jako první lék uvádí rostlinu *Carlina*, jejíž název vysvětluje tak, že za času krále jménem Karla (rozumí se Karla V.) povstal veliký mor a „ten král se velice o svůj lid staral, kterak by takový mor odvrátil. Naposledy, když nic nepomáhalo, že se svým lidem ku Pánu Bohu utekl, od něho pravé pomoci a lékařství žádal.“ Dále – ve stručnosti – byl spatřen anděl, jak na poli vykopával bylinu, a ukázalo se, že je jím *carlina*, tedy *Carlina Acaulis L.*, jinak též *Carlina acantifolia*, v alpském dialektu *Articioc salvádec*, česky pupava (bezlodyžná).⁸⁶

A nyní přichází hlavní doporučení: „ve Španělich chudí lidé užívají kořene v víně namočeného, který v své rčeči nazývají **Rayz de la Sombrerera** (tj. česky přeloženo kořen kloboučnice),⁸⁷ u nás se v apatekách jmenuje *Petasites*, (tj. *Petasites officialis*⁸⁸), a my jemu říkáme konské kopyto. Jest kořen sprostý, a hojně v těch zemích roste. Ten oni když z domu vycházejí, y jiného času přes den častěji žvýkají.“⁸⁹

Dále pak Bautschner doporučuje, jak se má chovat nemocný jak má být pečováno o nemoc-

ného:⁹⁰ „Nemocný se mají přikryti, aby se dobře potil: pomáhá znamenitě k pocení a čistí krev od Mornýho jednu. To se dvakrát za den činiti, ráno a k večeru, před večeří, tak dlouho, až nemocný ozdraví.

Item jest tak k tomu dobrý kořen kozlíkový a andělíkový, když se podobným způsobem užívají. Tento v před jmenovaný kořen, rovně se v octě namáčí, potom usuší, anebo tak čerstvě namočený se bere, když kdo z domu vychází a na cestě se žvýká.

Někteří ten kořen stlukou na prach, přijímají toho prachu, co se na dobrou špycy nože vzíti může, a posypají ním stytku chleba, které před tím dobře v dřevěném oleji rozmočená byla. Zde u nás se může užívat na skytce chleba pomazaného slaným máslem. Ale takových skytek chleba posypaných práškem ze scorzoneri,⁹¹ chudí ve Španyelích toliko ti užívají, kteří jsou dospělejšího věku. Dětem pak ji nětco málo každé ráno dávají, jakýmkoliv způsobem mohou.“

Vidíme tedy, že autor knihy, lékař Ezechiel Bauschner předal své poučení španělskou medicínou, která měla v Evropě vynikající pověst od 16. století, zejména od doby vlády Filipa II., který podporoval lékařské, spagyrické a alchymické výzkumy; ty se pak od něhož se přiučil, stejně jako sběratelství, zejména Rudolf II.⁹² Bylo by ovšem na místě prozkoumat blíže osudy tohoto nevšedního olomouckého lékaře, který sem přenášel španělská medicínské praktiky.

4.

Největšími vandaly po Tatarech byli na Moravě bezesporu protestantští Švédové. Jestliže před jejich okupací ve čtyřicátých letech žilo v Olomouci 30 000 lidí, v okamžiku, kdy město opouštěli, to bylo pouhých 1675 lidí.⁹³ Je pochopitelné, že vzhledem ke strategickému významu města sledovaly válečné události i spřízněné a spojenecké státy. V portugalské Národní knihovně se zachoval anonymní dopis z Paříže, přeložený do španělštiny a vydaný v Barceloně v říjnu r. 1642, němž se komentují události, které se přihodily v období od 22 srpna do 28. října r. 1642 na nejrůznějších místech Evropy, jakási svodka nejnovějších významných zpráv: ve Flandrech, Holandsku, Irsku, Čechách, na Azorech a jinde. Kromě toho je tu podána poměrně zevrubná zpráva o událostech v Olomouci, kde podle informátora řádil mor, vyvolaný prodejem zkaženého hovězího masa. Hovoří se tu také o obraně města – které je tu zváno v porománšténé formě Olmizo, zřejmě na základě zkrácené německé etymologie, transformované ještě snad francouzštinou – proti Švédům, za vedení generála Koenigsmarka.⁹⁴ Také o něco málo pozdější pruskorakouské války byly sledovány v desítkách hlášení. V jednom z nich, v sedmistránkovém letáku bez data (vydaném pravděpodobně ve stejné době) v Portugalsku, se připomíná střídavé štěstí Prusů i Rakušanů v bitvách o Olomouc, jehož jméno je tu přizpůsobeno pravopisu německému, Olmutz, nebo volněji Olmuz.⁹⁵

Závěrem můžeme konstatovat, že na české a moravské scéně barokní doby všeobecně a v ovzduší generálního studia olomouckého zvláště je utkána osnova myšlení hustým španělským útkem, jehož jednotlivé body bude nutno – po období odmlky vědeckého bádání – ještě přezkoumat, rozvést a objasnit.⁹⁶

POZNÁMKY

- 1 V rámci zamýšleného projektu Morava španělská, jež sleduje španělské stopy u nás dílí spoluprací na projektu MSM 151100017. Viz též Štěpánek, Pavel: *Morava a Iberský poloostrov. Vztahy Moravy ke Španělsku a Portugalsku v letech 1400–1550*, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, s. 32–38.
- 2 Globální pohled viz Wyrzykowska, Małgorzata: *Escorial jako wzorzec ideowy i architektoniczny założenia klasztorne na terenie monarchii habsburskiej*, in: *Dzieła i interpretacje*. Tom VI, Wrocław 2000, s. 9-56. Vlček, Pavel: *Kláster Hradisko*. Historická Olomouc. X. Olomouc 1995, s. 55: Právě v Hradisku máme před sebou jedno z prvních použití tohoto schématu v Zaalpi: „idea Šalomounova chrámu, jak ji ztělesnil poprvé nejlépe španělský Escorial: jednalo se o pravidelný pravouhelník se 3 x 3 dvory a především s chrámem v centru dispozice. Toto ideové pojetí se objevuje často v klášterních pramenech hluboko do 18 století, kde bývají kláštery srovnávány s chrámem Šalomounovým (nejznám. Prandtauerův Melk)“...; Escoriálského tématu se dotýká i Švácha, R.: *Santiniho projekt kláštera v Plasích*, *Umění*, 1983, 2, s. 177, a Kroupa, Jiří: *Premonstrátský klášter Louka – chrám Šalomounův?*, in: *Premonstrátský klášter v Louce. Dějiny – umělecká výzdoba – ikonologie*. Okresní úřad. Znojmo 1997, str. 62–83, zejm. s. 64.
- 3 Krčálová, Jarmila: *Bučovice*. Praha 1979, nestr. obr.
- 4 Ve Vědecké knihovně v Olomouci (VKOL) je uložen (II 20 030) latinský spis Cortésův *De insulis nuper inventis Ferdinandi Cortesii ad Carolum V. Rom. Imperatorem Narrationes...* z r. 1532. Viz Kašpar, Oldřich: *La imagen de la civilización Azteca en la literatura de los siglos XVI y XVII conservada en bibliotecas checoslovacas*. Ibero-Americana Pragensia, X, 1976, s. 184. Viz též italskou relaci Benzoni, Girolamo: *Dell' historie del Mondo Nuovo di M. Girolamo Benzoni Milanese*. Nechybí pochopitelně ani zpráva Casas, Bartolomé de las: *Zpráva o pustošení zemí indijských*, v latinské verzi *Regionum Indicarum per Hispanos olim devastatum...* Heidelberg 1564, která se stala základem španělské černé legendy.
- 5 O tom viz Štěpánek, Pavel: *La América personificada. De la india salvaje a la gran dama*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Philologica, 71. Olomouc 1998, s. 243–245.
- 6 Vytištěno u F. Millichaltera 1577. Šašek z Birkova, Václav: *Ve službách krále Jiříka krále*. Praha 1940 a řada dalších vydání. Schejbal, Jan: *Catalunya i els catalans del 1466 i el Comenarius de Venceslau Šašek de Birkov*. Ibero-Americana Pragensia, XI, 1977, s. 171–177. Nejdůkladnější rozbor podal Hrubeš, Jiří: *El itinerario checo más antiguo de España y Portugal*. Ibero-Americana Pragensia, V, 1971, s. 69–82, poznamenává, že biskup Stanislav Pavlovský (biskupem 1579–1598) vypustil v překladu některé údaje.
- 7 Chudoba, Bohdan: *Španěle na Bílé Hoře*. Praha 1945, s. 143. Připomeňme jen, že Slavata si přál být pohřben v jezuitském řádovém oděvu. Kučera, Jan P. – Rak, Jiří: *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*. Praha 1983, s. 77.
- 8 Hetteš, Karel: *O hmotné kultuře pražského měšťanstva*, in: *Kniha o Praze 1964* (ed. E. Poche), s. 207.
- 9 *Cvm annotationibus Ioannis Dvbravii*. Impressum Vien[nae]: p[er] Hieronymu[m] Vietore[m], 11 Mai. 1516. Signatura A-R6, S4, CGBNP 23-502, IA VI-131.503, NM 0257337. K tomu viz Hlobil, Ivo – Petrů, Eduard: *Humanismus a rané renesance na Moravě*. Academia, Praha 1992, s. 39-42.
- 10 VKOL, *Neun taegliche Englische Andacht in welcher zu Verehrung des Wunderth...und Englischen Predigers Vincentii Ferrerii...* Olmutz 1769.
- 11 Petri Alcantara, VKOL 600.684, 602.111.
- 12 Pracný, Petr: *Český kalendář světců*. Praha 1994. Medek, Václav: *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha 1982, s. 232, upozorňuje, že sv. Antonín Paduánský, portugalský františkán usazený v Padově, začal být vzýván po vítězné bitvě s Turky u Lepanta r. 1571, kdy byl světec zařazen do svazku španělské armády a symbolicky povýšen na admirála. Existuje grafika (v roudnické lobkowiczské sbírce) znázorňující relikviář sv. Antonína Paduánského, který byl v majetku Karla II. z Liechtensteina-Castelcorna (1664–1695), ale ten se nedochoval. Tento grafický list provedl na zakázku Pietro Angolo Sandri, Benátčan pocházející z Montesilice. Zpracoval jsem jej v době své působnosti ve Středočeské galerii. V současné době připravuji speciální studii. Jak informuje Pavlíčková, Radmila: *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelcornu, 1664–1695*. Olomouc 2001, s. 43, v ložnici tohoto biskupa byly kromě různých postil a relikvií také „2 stříbrné a 3 kovové velké španělské krucifixy“... Kalista, Zdeněk: *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*, České Budějovice, 1970, s. 101, upozorňuje na vliv „barokní legendy na formování lidské psyché – morálního celku, který se pod poněkud neurčitým slovem „člověk“ skrývá“. Stejně tak upozornil na význam baroka pro ztvárnění

- české krajiny s jejími duchovními akcenty, sakrálními monumenty, které dodnes přetrvávají přes ničení přírodního rámce a krajiny neuváženým budováním různých obytných a výrobních objektů (s. 100 a 92). Štěpánek, Pavel: *Poznámka k ikonografii portugalské princezny sv. Starosty v Čechách*. Posel z Budče (Kladno), září 2001, č. 18, s. 41–44.
- 13 *Amuleum Parthenium Contra Pestem*. D. Paulina, V. et. M. Olomucensium Patrona. Olomouc, 1656, kde v levém horním rohu je uvedena S. Erena, Patr. Lusitan. SVKOL, 5956.
 - 14 *SERMONES DE ADVIENTO, CON SVS FESTIVIDADES Y SANTOS, PREDICADOS EN EL HOSPITAL Real de Zaragoza, por el Maestro Fray Cristoual de Auendaño, de la Orden de nuestra Señora del Carmen Calzado*. Impreso en Valencia en 1623. Kalista, op. cit. s. 108 upozorňuje, že „měla-li na obsahovém utváření našeho písemnictví doby barokní největší účast legenda, lze říci, že největší podíl na jeho formálním vývoji a životě má literatura homiletická, barokní kázání“.
 - 15 Jméno sv. Františka Xaverského nesla i třípatrová trojkřídlá budova jezuitského semináře založená r. 1675. V Olomouci vyšel spis *Divus Franciscus Xaverius Magnus Indiarum Apostolus In Symbolica Decade In honorem Anorum decem in Indija exantlatorum Adumbratus et Epigrammatum Centuria Expressus Nec Non Illustrissis, Magnificis, Perillustr: Generosis, Nobilibus, Reverendis, Religiosis, ac Eruditis Domini, Artium Liberalium et Philosophae Neobaccalaureis Cum In Aula Universitatis Olomucensis Promotore R. p. Martino Lassota, Societatis IESU Artium Liberalium et Philosophae Doctore, ejusdemProfessore OrdinarioPrimam Philosophiae Lauream Capessero Dicatus ac Consecratus Ab Illustrissima, Magnifica, Perillustri Generosa, Nobili, Decade totaq Facultate Academicae Poeseos in eadem Universitate studiosa Anno M.DC.LXIII Mense Majo die*. VKOL. Viz též Čornejová, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 1995, s. 101, 164. Bedřich Bridel zveršoval myšlenky *Rozjímání sv. Ignáce*. Životopis sv. Františka Borgiáše je v latinské verzi z r. 1671 rovněž ve VKOL (*Compendium Vitae, Virtutum, Miraculoru Nec Non actorum in causa Beatificationis, et Canonizationis B. Francisci Borgiae, Societatis Jesu*. Praha 1671.)
 - 16 Kašpar, Oldřich: *Las primeras traducciones de las obras de la literatura española al checo en los siglos XVI–XVIII*. Ibero-Americana Pragensia, XXIII, 1989, s. 153. Viz též výstavu v olomouckém Muzeu umění *Universitní teze*, zahájenou dne 12. 9. 1996.
 - 17 Spisy sv. Ignáce z Loyoly se objevily záhy v českých překladech, jako např. *S. Ignatius z Loyoli, Tovaryšstva Ježíšového Fundátor a Zakladatel: Katolické víry Proti Luterovi a Kalvinovi Obhájce: k Mravův Napravení Národního Vyučení hříchův Vyplenění Bludův Vyvrácení od Boha Zřízený*, Praha 1641, *Duchovní cvičení*, Praha 1691, *Pobožnost snadničná*, 1743, *Lékařství duchovné ... to jest Rozjímání*, 1737 a *Modlitba*, 1734. Vydání *Exercitia spiritualia S. P. Ignatii de Loyola fundatoris Societatis Jesu*, Praha 1735, bylo ilustrováno S. Dvořákem četnými rytinami. Životopis sv. Ignáce od Pedra de Ribadeneiry *Životové Něktých známějších svatých, Jimž se přivrhlí svatí české země s Životem S. Ignacia řádu Societatis Iesu Zakladatele* od Petra Ribadeneiry vyšel česky už r. 1616, tj. šest let před jeho svatořečením (1622), a o rok později další česká verze *Svatej svatého Divy a zázraky schváleného obcování Život Ignacia z Loyoli Řádu Tovaryšstva Jména Ježíšového Zakladatele Od Petra de Ribadeneiry Učedlníka....* Téhož roku vyšel spis Jiřího Feruse-Plachého *Život svatého Ignacia z Lojoly a Františka Xaveria* a dokonce tisk o obrazu sv. Ignáce, zhotoveného pro kostel sv. Salvátora v Praze. V r. 1663 bylo vydáno *Cvičení v Dokonalosti o Cnostech Křestanských...* od Alonsa Rodrigueze, který se inspiroval ignácovskými cvičeními (zde se zachovalo i jméno překladatele, jezuitu Jiřího Constantia). O dva roky později vyšel i životopis tohoto jezuitu *Život Alphonsa Rodrigueza, Rozeného Španiela a Řeholníka z Tovaryšstva Ježíšova*. Životopis dalšího populárního světce doby barokní, jež byl vybrán jako vzor pro venkovany, sv. Isidora, vyšel v Praze jednak z pera již zmíněného českého jezuitu J. Feruse-Plachého r. 1641 (pak znovu 1641 a 1747), jednak r. 1673 jako překlad španělského autora Juana Nieremberga, *Život a zázrakové svatého Izidora, před časy na světě opovrženého sedláka, ale nyní od Boha oslaveného nebeštana skrze dvojí ctihodné kněze Jana Evzebia de Niremburg z Tovaryšstva Ježíšova sepsání v Španielské řeči A potom od jednoho Řeholníka Tovaryšstva Ježíšova v Slavném Španihelském Městě Madrytu na Česko přeložení Nyní pak všem obecným a pracovitým lidem zvláště pak těm, kteří v bratrstvích téhož Svatého Izidora od Papežů římských pochválených a rozličnými Duchovními milostmi i Odpustkami hojně obdařených horlivěji Pánu Bohu slouží k Duchovnímu prospěchu i k potěšení na světo vydání a za dar Nového léta 1673 obětovaní*. Z Dědictví Svatého Václava. Vytištěno v Impressi Vniver. Carol. Verd: u S. Klimenta.. Od téhož autora další spis *Pravidla a Spůsob Jak kdo má Přítomnost Boží před Očima míti a Pánu Bohu své skutky s užitkem obětovati*, 1644 a 1647. V letech 1669–1675 pětisvazkový spis asketického spisovatele Luise de la Puente *Ctihodného Pátera Ludvíka de*

- Ponte z Tovaryšstva Pána Ježíše. Rozjímání Neb Mysl-Jmodliteb O Nejprřednějších Tajemstvích víry naší. Života a Umučení Pána našeho Ježíše Krista...* Vliv, který měl tento autor na české prostředí, potvrzuje Tanner, J.: *Compendium vitae Vén. Ludovici de Ponte*. Praha 1691 a idem, *Dissertatio paraeneticapoletica in mirabilem vitam B. Virginis Marinae de Escobar sex libris comprehensam a R. P. Ludovico de Ponte*. Pragae 1672 (Kalista, op. cit. s. 190 pozn. 4 uvádí název knihy připravené Janem Haidenem jako *Mirabilis vita Venerabilis Mariana de Escobar Vallisoletanae* (je rovněž ve VKOL) a upozorňuje ještě na české překlady dalších španělských mystiků jako jsou Martin Roy, Antonio de Gouveia a Cristóbal de la Vega, idem, *Prudentia... Ludovici de Ponte...in examinandis...Mariana de Escobar divinis revelationibus*. Pragae 1698. Podle Sousedíka, St.: *La obra filosófica de Rodrigo de Arriaga, Ibero-Americana* Pragensia, XV, 1981, s. 119, měly tyto knihy velký vliv na náboženské myšlení Střední Evropy. Chabás, Juan: *Dějiny španělské literatury*. Praha 1960, s. 155, uvádí sv. Františka Borgiáše, Alonsa Rodrigueze, Pedra de Ribadeneiru, Luise de la Puente, Luise de la Palma a Francisco Ariase jako příklad jezuitské mysticko-asketické literatury.
- 18 Kalista, op. cit.: 168.
 - 19 Kubíček, Emanuel: *Národní vědomí českých jezuitů až po dobu Balbinovu*, in: *Jezuité a národní kultura*. Hradec Králové 1936, s. 11
 - 20 Štěpánek, Pavel: *Sv. Isidor Madridský*. Posel z Budče (Kladno), 1996, č. 11, s. 14 –16, il.
 - 21 Opletová, Jana: *Barokní slavnost a všední den v premonstrátské kanonii Klášterní Hradisko u Olomouce*. Historická Olomouc. X. Olomouc 1995, s 23– 34 – na str. 27, pozn. 24, s. 32 viz deniky kanonie z let 1693 a 1695 (MZA Brno, E 55, sign. II 4, f. 82b a MZA Brno, E 55, sign. II 5, f. 162a).
 - 22 Petrů, Eduard: *Kláster Hradisko a hanácké zpěvohry*. *Historická Olomouc*. X. Olomouc 1995, s. 35-40, zejm. s. 37 (scéna šestá, verš 36).
 - 23 *Copia del Testamento Cerado que hizo ... Carlos II...*, z r. 1701 – VKOL 18.123
 - 24 Fiala, Jiří: *Mezi námi vzdělanci. Jak se kdy v Olomouci tancovalo*. Žurnál UP, VII, 7. 11. 1997, č. 6, s. 10–11.
 - 25 Farář Bilovský je také spojen s propagací sv. Jana Sarkandera ve Španělsku, jak ukazuje kniha ve VKOL 38.159 *Stella Nova Serenissimo Archi-duci Carolo in Hispaniarum Regnum Bono Omine Praevia, seu Joannes Sarcander, Status Apostolici Sacerdos, Parochus et Decanus Magnus Christi Athleta Holeschoviae in Moravia Parochus et Decanus Ob Odium Catholicae Fidei Plurimum Anno M.DC.XX. Olomucii Tortus, tostus ac extinctus, Apud Moravus sepultus Auud Hispanos a Prodigjis Terra, marique redivivus*. Na další straně je pak Bilovský uveden jmenovitě: „Ejusdem Derenissimi Archi-Ducis Regiis Manibus Devotissime consecratus, Mecoenate illustrissimo Domino Domino Ladislao Georgio Kordizce, L. B. de Pohronitz et Szelepcheny, Nobili Domino in Neveritz, et Haereditario in Lettovitz, etc, a Godefrido Josepho Bilovsky Status Apostolici Sacerdote.“ Zde je několikrát vzýván arcivévoda Karel, uváděný nadále jako pocházející z kraje Hesperidek, tj. ze Španělska a také v rámci nároků pretendenta na španělský trůn jako Rex Hispaniarum a Legitimo Hispaniarum Haerede.
 - 26 VKOL II 34.444 (502/ 1193). *Didacus a Maire Dei, CHRONICORUM DISCALCEATI ORDINIS SANCTISSIMAE TRINITATIS DE REDEMPTIONE CAPTIVORUM PARS PRIMA AB EXORDIO REFORMATIONIS, SIVE AD ANTIQUAM PERFECTIONEM REGRESSUS USQUB IN ANNUM MILLESIMUM SEXCENTESIMUM QUADRAGESIMUM SEPTIMUM, Olim HISPANICO IDIOMATE CONSCRIPTA* Per P. DIDACUM a MATRE DEI, Hispanum,... VETERO-PRAGAE (1726).
 - 27 Viz *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. Praha 1991.
 - 28 Bylo by na místě přezkoumat souvislosti mezi liturgickou nádherou, která dosáhla v baroku svého vrcholu, a malebností a okázalostí veřejného i soukromého života a její vliv na lidové umění. S barokními chrámy, jeho liturgií a lidovými pobožnostmi, zvláště zpěvem, byli věřící spjatí bratrstvy, jejichž počet je pro baroko příznačný. Také bratrstva dala celé době osobitý ráz. Jezuité rozšířili i kult jesliček právě ze Severské koleje v Olomouci. Viz Medek, op. cit., v pozn. 4, s. 227 a 229. Kalista, Zdeněk: *Ctihodná Marie Elekta Ježíšova*, Kostelní Vydří 1992, s. 76 připomíná, že ještě silněji než prostřednictvím aristokratických rodin, které vytvářely v Čechách i na Moravě španělskou stranu, pronikala na českou půdu španělská religiozita v řeholních ústavech řádu jezuitského. Piperek, L. F.: *Václav nebo Jan*, Prostor (Zlín), III, 1995, s. 10–11, připomíná Pekařův názor, že příklon ke srozumitelnému, lidovému zpěvu v kostelích, vedl k tak výraznému úspěchu katolické církve při opětovném sjednocení národa.
 - 29 VKOL 25155 – *Primera y segunda parte de la Historia General de Santo Domingo, y de su Orden de Predicadores. Por el Maestro Fray Hernando de Castillo, de la misma orden*. Valladolid 1612.
 - 30 Čornejová, op. cit.: 32.
 - 31 Jeho katechismus *Summa doctrinae christianae* se dočkal 28 vydání a používal se až do 19. století.
 - 32 Blažiček, O. J.: *Ferdinand Brokof*. Praha 1976, č. kat. 8, z r. 1710. Borja věnoval kopii obrazu z kostela

- P. Marie Sněžné v Římě (dílo Ignáce Azeveda) brněnskému kostelu Nanebevzetí P. Marie. Bílek, J.: Brněnské kostely. Brno 1985, s. 49. Jeho španělský životopis od Alvara Cienfuegos je zachován ve VKOL: *La Heroica Vida, Virtudes, y Milagros del Grande S. Francisco de Borja Antes Duque Qvarto de Gandia, y despues Tercero General de la Compañia de Jesus...* Madrid 1717.
- 33 Borja, Juan de: *Emblemas Morales*, Praha 1581, další vydání v Bruselu 1680, pak v Berlíně a novodobě v Madridu 1981 a nakonec Borja, Juan de: *Empresas Morales. Edición al cuidado de García Mahiques, Rafael*. Valencia 1998. II: García Mahiques, Rafael: *Empresas Morales de Juan de Borja. Imagen y palabra para una iconología*. Valencia 1998.
- 34 NK /SK 50 G 16; Konečný, Luboš: *Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematiky*. Praha 2002; Filip II. (1527–1598) a jeho doba. *Vybrané ukázky umění a dokumentů z pražských sbírek*. Španělské velvyslanectví a Národní muzeum v Praze Lobkovický palác. 19. ledna – 28. února 1999, s. 10.
- 35 Nešpor, V.: *Dějiny olomoucké univerzity*, Olomouc 1947, s. 16, s odvoláním na Navrátil, Bohumír: *Jezuité olomoučtí za protireformace, I*, Brno 1916, s. 12 a Čornejová, op. cit.: 60, uvádí, že už r. 1555 hodlal biskup Markus Khuen vyčlenit pro Tovaryšstvo uprázdněný minoritský klášter. Campa, P. F.: *Jerónimo Nadal's Emblems and St. Ignatius' Spiritual Exercises*. Cit. dle Lubomír Konečný: *Bohuslav Balbín a emblematika*, in Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference v Památníku národního písemnictví. Praha 1992, s. 177. Viz též vynikající studii Rodríguez G. de Ceballos, Alfonso: *Las „Imágenes“ de la Historia Evangélica del P. Jerónimo Nadal en el marco del jesuitismo y la contrarreforma*. Traza y Baza, 1974, č. 5, s. 77–95.
- 36 Nar. 1526 v obci Mula. Viz též Navrátil, Jan (ed.): *Kapitoly z dějin olomoucké univerzity*. Ostrava 1973, s. 280. Fechtnerová, Anna: *Rectores Collegiem*. Národní knihovna, Praha 1993.
- 37 *Trnavský sborník*. K 300. výročí založení University v Trnavě. Bratislava 1935, s. 14, pozn. 55. Od r. 1596 se stal rektorem v Trnavě další Španěl Alfonso Carrillo (do r. 1618), jen byl ovšem velmi často na cestách.
- 38 Nešpor, op. cit.: 49. Zřejmě z tohoto důvodu musel ze svého místa ustoupit a spokojit se s funkcí admonitora, tj. poradce rektora. Ostatní profesori byli Němci a Rakušané.
- 39 Soudíme-li podle dobové zvyklosti nazývat cizince, zvláště stavitele (např. Hans Vlach a pod.), jménem země, z níž pocházeli, nepochybně Španěl. Viz Maliva, Josef: *K otázce autorství nejstarších budov olomoucké univerzity – I.*, in: *Cesty k výtvarnému umění*, Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci – 1980, *Výtvarná výchova* 3. SPN Praha 1980, s. 178 a 184, s odvoláním na zprávy z Okresního archivu v Olomouci, z 27.IV. a 10. 12. 1574, týkající se koupě sousedních domů a zřízení okapů.
- 40 Čornejová, op. cit.: 60. Tím se dovršil původní Prusinovského záměr, aby v Olomouci bylo zřízeno plné jezuitské „studium generale“, neboli akademie se dvěma obvyklými fakultami, filozofickou a teologickou, i když k úplnému vybudování čtyřmi fakultami došlo až mnohem později. V. Medek, op. cit.: 184.
- 41 V. Medek, op. cit.: 218.
- 42 Hanzal, J.: *Od baroka k romantismu*. Praha 1987, s. 101.
- 43 Hanzal, *ibid.*: 106.
- 44 Sousedík, op. cit.: 17. O významu Španělska v tomto období viz Grimberg, Carl: *La Hegemonía Española*. Historia Universal Daimón 7, Barcelona 1980.
- 45 Sousedík, op. cit.: 18.
- 46 Sousedík, *ibid.*
- 47 Viz *Lexikon fuer Theologie und Kirche*. 9. München 1986, s. 1130-31. Jeho *Summa* byla publikována v letech 1580–1585. Podle Hanzala, op. cit. v pozn. 31, se vliv katolické scholastiky a speciálně Suárezův projevoval i v protestantské teologii a celém reformačním myšlení.
- 48 Hurtadové byli spřízněni i s rodinou Pernštejnů – Manrique de Lara (y Mendoza). Francisco Hurtado de Mendoza, hrabě z Monteaguda, byl vyslancem španělského dvora u pražského. Nejznámějším příslušníkem tohoto rodu je básník, diplomat, voják a historik Diego Hurtado de Mendoza.
- 49 Sousedík, op. cit.: 19. *Lexikon fuer Theologie...* 1. op. cit.: 904, Arriaga se narodil v Logroňu (La Rioja), zemřel v Praze 7. 6. 1667. V I. 1642–1644 byl kancléřem univerzity. Svůj základní *Cursus* vydal v r. 1632 a teologické dílo *Disputationes Theologicae* (8. sv.) v letech 1643–1655 (zůstalo nekončeno).
- 50 Tak např. nalézáme jeho knihy i ve Venezuele, tehdejší Nové Granadě. Viz Leal, Ildefonso: *Libros y bibliotecas en Venezuela colonial. 1633–1767*. Caracas 1979, s. 125. Také Caramuelovy práce zde byly známy. Arriagův věhlas byl takový, že vzniklo úsloví *Videre Pragam et audire Arriagam*.
- 51 Sousedík, Stanislav: *René Descartes a české baroko*, Praha 1996, s. 10. V celku charakterizuje jeho stanovisko jako „jakýsi umírněně skeptický, křesťansky orientovaný eklektismus“. Kromě toho je Caramuel je charakterizován i jako mistr v oboru formální logiky (Čornejová, op. cit.: 113).

- 52 Molina vstoupil k jezuitům v Alcalá de Henares 1553 a pak vyučoval v Portugalsku, v Coimbre a Evoře. Po r. 1587, když se vrátil do rodné Cuenky, publikoval své kurzy teologie, v nichž se snažil spojit svobodnou vůli člověka s predestinací a potřebu milosti. Aniž by popíral nadpřirozený charakter Boží milosti a všemohoucnosti, Molina klade důraz na nadlidské úsilí jež si vnitřně uvědomujeme. V podstatě jde o střet názorů pokoušejících se stanovit, jak se milost sloučí s lidskou svobodou. Od okamžiku vydání (1588) měl tento teologický systém nadšené obhájce, ale také rozhodné a vášnivé odpůrce (španělští dominikáni, jansenisté). Molina byl totiž odpůrce doktríny o milosti pramenící ve sv. Augustinovi, již zastávali jansenisté. Molinovi stoupenci, molinisté, se střetli s tomisty. První obhajovali především svobodnou vůli, druzí posvěcující milost. Většina teologů Tovaryšstva se stala molinisty. Papežové Klement VIII. a Pavel V. uspořádali „kongregace“, které měly analyzovat a posoudit molinismus, ale bez valného výsledku. Viz Julia, Didier: *Dictionaire de la Philosophie*, Larousse, Paris 1984, s. 178–179. Ruiz, Luis Alberto: *Diccionario de Sectas y Herejias*, Buenos Aires, 1977, s. 190. Molina je autorem dvou základních spisů: *De liberi arbitrii cum gratiae donis concordia* (Lisabon 1548), *De justitia et jure* (Mohuč, 6 sv., 1659). Nezaměňovat s učením Miguela de Molinos (1628, Muniesa – 1696, Řím), od r. 1652 jako kněz činný ve Valencii u sv. Ondřeje, od r. 1663 v Římě. Dal podnět „kvietismu“ svým spisem *Concordia tra la fatica e la quiete nell orazione*, Firenze 1680 (italsky), a zvláště svým duchovním rádcem *Guía Espiritual*, Roma 1675 (španělsky), pro něž byl vyšetřován a držen v žaláři inkvizicí. Viz *Lexicon für Theologie...*7, op. cit.: 530. Podle Ruize, op. cit.: 191, ze jména Molinose se odvozuje „molinosismus“, teologický systém, který spojuje veškerou ctnost a zbožnost s utišováním vůle, v naprostém odevzdání do boží milosti či zavržení. Tento systém byl odsouzen v Římě r. 1687
- 53 Neumann, Jaromír: *Malířství XVII. století v Čechách. Barokní realismus*. Praha 1951, s. 40. Bílý, Jiří: *Jezuita Antonín Koniáš. Osobnost a doba*. Praha 1996, s. 42, 44, 149. Hanzal, op. cit.: 46 konstatuje, že „nážornost a smyslovost baroka byla přímo programová: sám... Ignác z Loyoly kladl důraz na smyslovou stránku vnímání a požadoval od umění, aby dokázalo „viděti zrakem obrazivosti ty velké plameny a ty duše jako v tělech z ohně ... slyšeti ušima pláč, nářek, rouhání proti Kristu ... čichati dým, víno, kal a věci hñijící ... zkoušeti chutí věcí hořkých ... dotknouti se hmatem, totiž, jak se plameny dotýkají duší a je žhnou.“ Ještě r. 1768 vyšla v Olomouci novena *Neun taegige Andachts Uebung zur Verehrungdes Grossen patriarchen und Heiligen Ordens –Vater der Gessellschaft Jesu Ignatii de Loyola*. Olmutz 1768, VKOL ?01497.
- 54 Tichá, Zdena: *Česká poezie 17. a 18. století*. Studie ČSAV 6, Praha 1974. Hanzal, op. cit.: 43 upozorňuje, že ještě více než literatura mystická byla českému duchu a lidovému citění poezie líbezná, bukolická a idyllická, jež se k nám šířila přes Německo z Itálie a Španělska. Kalista, op. cit., konstatuje, že není jisté bez významu, že „české prostředí si vytvořilo přeci jen k daleké zemi za Pyrenejemi dosti intenzivní vnitřní vztahy,“ přestože to neznamená, že by české prostředí barokní ... bylo podlehlo „světu španělského baroka nějak bytostně a neuniknutelně“. Naznačuje také možnost pronikání španělských vlivů přes španělské Nizozemí, dnešní Belgie, což se jeví jasně v případě Jana Caramuela z Lobkowicz.
- 55 Neumann, Jaromír: *Český barok*, Praha 1969, s. 10. Také nutno vzít v úvahu, že velkou roli sehrála kázání. Viz Davila Fernández: *María del Pilar: Los sermones y el arte*. Valladolid 1980.
- 56 Medek, op. cit.: 206. Viz VKOL, *Neuntaegige Andacht Zu Ehren des Grossen Wundermanns und Stifiers des regulierten Ordens der Frommen Schuler H. Josephus Calasantius...*, Nicholsburg 1774.
- 57 *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Compuesto por Miguel de Cervantes Saavedra. Dirigido al Duque de Bejar, Marques de Gibraleon, Conde de Benalcazar, y Banares, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de las Villas de Capilla, Curiel, y Burguillos. Impreso con licencia, en Valencia, en casa de Pedro Patricio Mey, 1605. A costa de Jusepe Ferrer mercader de libros, delante la Diputacion. V Olomouci se četly i Cervantesovy *Příkladné novely* – viz VKOL *Novelas ejemplares* z milánské edice z r. 1615. Je pravda, že v 18. století ustupuje španělština jako dorozumivací jazyk francouzštině a pak i němčině, což je patrné např. na edicích slavného románu španělského, *Dona Quijota*, jehož první vydání bylo určeno kardinálu z Dietrichstejna. Viz Polišínský, Josef – Hrubeš, Josef: *Cervantes a Čechy*. Dějiny a současnost 1966, č. 10, s. 14–15; Pumprla, Václav ve spolupráci s Oldřichem Kašparem: *Soupis starých tisků ve fondech Státní vědecké knihovny v Olomouci. IV. Hispanika a iberoamerikána (1501–1800)*. Registro de impresos antiguos en los fondos de la Biblioteca Científica de Estado en Olomouc. Materiales hispánicos e hispanoamericanos (1501–1800). Olomouc 1981. Je pochopitelné, že Quijota četli na Moravě i např. francouzsky, např. amsterdamské vydání z r. 1707 ve VKOL.
- 58 Medek, op. cit.: 187–191. Lifka, Bohumír: *Minulost a přítomnost knižní kultury ve Žďáře nad Sázavou*. Brno 1964, s. 44, líčí osudy Dietrichstejnské knihovny. Viz též Kašparová, Jaroslava: *Acerca de dos*

- impresos españoles procedentes de la Biblioteca de Dietrichstein*. Ibero-Americana Pragensia, XXIII, s. 177–182. Dietrichsteinova knihovna byla uloupena Švédy: V Mikulově se zachovalo několik španělských spisů, jako např. *Libro de los milagros de San Isidro*.
- 59 Paz, Julián: *Archivo General de Simancas. Catalogo II. Secretaria de Estado. Capitulaciones con la Casa de Austria y negociaciones de Alemania, Sajonia, Polonia, Prusia y Hamburgo 1493–1796*, Madrid 1942, s. 136, uvádí informaci o odjezdu kardinála na konkláve s pokynem císaře aby vedl německé kardinály.
- 60 Vranich, Stanko B. y Polišínský, Josef: *Un sevillano en Moravia: el poeta Alonso de Salinas (1560–1615)*. Ibero-Americana Pragensia, XVI, 1982, p. 161–184. Salinas věnoval Dietrichsteinovi, v jehož službách byl od r. 1604, panegyrickou báseň ve španělštině (Panegírico), která se zachovala.
- 61 *Las obras de Christoval de Castillejo. Corregidas y Emendadas por mandado de del Consejo de la Santa y General Inquisicion*. Antverpy 1598.
- 62 *Epicteto y Phocilides en español con consonantes... Don Francisco de Quevedo*. Barcelona 1635, VKOL.
- 63 Sv. Josef Calasanz se vysloveně inspiroval jezuitskou pedagogikou.
- 64 Bílý, op. cit.: 105, 108. Alvarez byl Portugalec, svou gramatiku napsal výslovně pro žáky jezuitských kolejí. Viz Menéndez Pelayo, Marcelino: *Historia de las Ideas estéticas en España, I*. Madrid 1974, s. 665. Ottův slovník naučný, Praha 1889, II, s. 31 informuje, že Alvarus (Alvarez, Emanuel) se narodil na Madeiře 1526, zemřel v Lisabonu 1583. Jeho práce *De Institutione Grammatica Libri III* vyšla r. 1572 v Lisabonu. Brzo byla uznána za jediné oprávněnou mluvnici latinskou v řádových školách jezuitských. Obsahovala v I. díle tvarosloví, ve II. skladbu a ve III. prosodii. V Čechách vyšla mnohokrát v různých výtazích, celá v Praze v českém překladu poprvé r. 1598. První díl r. 1582, 1714, 1754; skladba 1681, 1722, 1757, prozodie 1715, 1720, 1723, 1744. V Polsku sehrála takovou roli, že pro mluvnici používala polština označení „Alvarz“.
- 65 Tuto funkci vykonával od r. 1652. Cestu do Španělska podnikl v srpnu až listopadu 1636. Zemřel v r. 1655. Jeho druhou ženou byla Leonora Dietrichsteinová. Viz též Binková, Simona y Polišínský, Josef: *Los testimonios sobre España del siglo XVII*. Ibero-Americana Pragensia, XXIII, 1989, s. 131–143. Urbánková, Ema: Česká touha cestovatelská. Praha 1988, s. 165–166. Poprvé se zabývala důkladně jeho cestou do Španěl Hállová-Jahodová, Cecilie: *Galerie moravských Kouniců*. Časopis Matice moravské, roč. 63–64, Brno 1940, separát, s. 3. Lev Vilém byl zakladatelem slavkovské galerie. K širokému rozhledu mu přispěla právě cesta po jihozápadní Evropě včetně Španělska. Prodeje a požár v r. 1897 ochudily obrazárnu, ve které byli mj. i španělští autoři jako Alonso Cano (s. 4 uveden jako Caimo). Podle seznamu z r. 1818 byl jeden obraz připisován Claudiovi Coellovi (dnes ve vídeňské sbírce Černinské jako práce Matea Cereza), druhý od Antonia Peredy byl před časem prodáván v obchodě starozitníka V. Hofeješe. Také tu byl (s. 40) *Útek do Egypta*, jehož autorem byl malíř Ximenes, který byl činný v Brně kolem r. 1700. Viz Štěpánek, Pavel: *Celestino (?) Ximenes, un pintor español ignorado*. Archivo Español de Arte, Madrid, 1972, č. 177, s. 61–63, il. I Alois Václav pobýval v Madridu jako císařský vyslanec až do r. 1806. Důležitým důsledkem jejich sběratelského zájmu byl výběr španělské malby nejprve na Slavkově, pak ve Vídni. C. Hállová-Jahodová, op. cit. v pozn. 24, s. 75 – 80 jmenuje dále Goyu, Greca, Murilla, Riberu a Velázquez. Jak upozorňuje Harászti-Takács, Marianne: *Scènes de genre de Goya ř la vente de la collection Kaunitz en 1820*, Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, n°44, 1975, s. 107–121, počínaje slavným kancléřem Marie Terezie Václavem Antonínem z Kounic se celá řada členů rodu věnovala diplomatické službě právě v Madridu, se kterým udržovali dobré styky i mimo službu: Dominik Antonín jako první v letech 1774 a 1779, dále pak Josef Klemens, pochovaný v Barceloně r. 1785. Následoval jej Alois Václav (do r. 1806); nakonec tu strávil v Madridu ještě značnou dobu v letech 1815/16. Pozoruhodné je ovšem, že nakupoval současného, ve Vídni neznámého umělce, Goyu, což je vyjádřeno i přesnějším popisem v útech a dražebních údajích z r. 1822. Odtud se obrazy dostaly do Budapešti a do jiných světových sbírek. Ze starší literatury viz zejména Frimel, Th. von: *Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen*. Leipzig 1889.
- Na stopu Kounicovy četby mě uvedl seznam Julián Paz, op. cit., legajo 6531, año 1780, p. 235, *Libros españoles regalados al Príncipe de Kaunitz*.

Podávám zde vlastní přepis dokumentů:

Ilmo Sr.

Señor: Consiguiente á lo que manifestamos a V. E. en 21 de Junio proximo anterior, acerca de la remesa a Alicante de los dos cajones de Libros rotulados al Sor. Marques de Llano, y de lo que con este

motivo escribimos al administrador de aquel puerto Sr. Miguel Zorrilla con arreglo a la orden de V. E. del 9 del mismo mes del Juno, nos ha contestado con fecha de 17 del corriente. Fue el Carromatero Jayme Torregrosa le habia entreado los dos citados cajones bien acondicionados y que por tanto le habia pagado el porte de ellos, segun su peso y precio en arroba en que aqui se habia ajustado, como asi mismo los demas gastos que se habian causado alli hasta ponerlos //en la Nave, importando todo, doscientos Lvn. que hemos dispuesto se le abonen despachandole carta de pago.

Fué sin embargo de haversele prevenido con arreglo a la orden de V. E. de que emarcare los cajones en la primera Nave segura que fuere a Trieste, como eran raras las que ván a él desde Alicante habia aprovechado la oportunidad del Bergantin (Sr. Joseph del cargo del capitan Francisco Rexa, /Retá), Imperial, que se hizo a la vela el día 11 de este mes para Genova, desde donde son mui frecuentes la ocasiones para el de Trieste, y qué asimismo habia escrito con el citado capitan lo conveniente al Tesorero de S. M. Sr. Manuel Diosiniso de Asarta a fin de que los recojiese y embiase con carta del mismo administrador de Alicante Dn Miguel Zorrilla al Consul de Napoles, diciendole recibiere los cajones, y diese aviso al Sr. Marqués de Llano, Embaxador de S. M. en Viena, a fin de que SE. dispusiere su transporte, de que ha dado iguales avisos a Genova por el Correo Ordinario.

Todo lo qual nos ha parecido hacer presente a V. E. para que se halle instruido de estar evacuado por nuestra parte el citado encargo.

Dios que. A V. E. ms. As. Que deseamos. Madrid 20 de julio de 1787

Ixmo. Senor

Julian Lopez de la Torre Ayllon

Exmo. Sor. Conde de Floridablanca.

Další list:

Madrid 20 de julio de 1787

Los Directores de Correos

Que ya se han embarcado para Genova los caxones de libros que se envían al sr. Llanos

Další list:

Aranjuez, 19 de junio 1787

Dn. Antonio de Sancha remitirá á VSS, dos caxones de libros, que se han de dirixir al sr. Marques de Llano Embaxr del Rey en la corte de Viena, para que los regala al sr.^{or}. Principe de Kaunicz, Ministro del Emperador. Luego que VSS. los tengan en su poder procurarán le remitan Al Administrador de Cartagena ó de Alicante, con encargo de que en la prim.a ocasión de buque seguro que vaya á Trieste los embarque divididos al Consul de Napoles en aquel puerto; á quien deberá escribir dho Administrador pidiendole los recoja, y avise al sr. Marques de Llano su llegada, para que disponga sigan su transporte á Viena.

Dios g. de V.

Caxon 1° lleba

Salustio

Diccionario de la Academia

Bibliotheca Arabico Hispana 2 tom.

Biblioteca Griega 1 tom.

Dn. Quijote 2 tom.

Medallas vame??

Bibliotheca Ravisi? De Castro 2 tom.

1 tom. De Mariana

2 tom. De Corosinas:??

Pálomares ...de escribir

Ordenanzas de Miras

2°

Luis Vives 6tom

2 tom de Mariana

4 tom. De Coronicas

Sepulveda 4 tom.

Poema de la Musica

2 ??

2 tom. de Vitruvio

- 66 Pumprla, op. cit. Oldřich Kašpar pokračoval pak samostatně. Viz např. *Las fuentes polacas sobre la historia de los viajes de descubrimiento en el siglo XVI conservadas en Olomouc*. Ibero-Americana Pragensia, XV, 1981, s. 149. Kašpar, Oldřich y Voit, Petr, *La literatura sobre el Nuevo Mundo en los fondos de las bibliotecas de Bohemia y Moravia de los siglos XVI y XVII*. Ibero-Americana Pragensia, XIV, 1980, s. 141–153. Zvláště závažná je knihovna olomouckého kanovníka Jiřího Jindřicha Mairswaldta, která přešla r.1747 do olomoucké knihovny. Viz Kašpar, Oldřich y Polišíenský, Josef: *Los fondos hispánicos en las bibliotecas de Bohemia y Moravia*, Ibero-Americana Pragensia, XVII, 1983, s. 227.
- 67 Těmito náměty se zabývali u nás zvláště Forbelský, Josef: *Comenius y América*, in: *Utopias del Nuevo Mundo/Utopias of the New World*. Actas del Simposio Internacional. Proceedings of the International Symposium. Praga 8–10 de junio de 1992, Universidad Carolina, Praga 1993 (ed. Anna Housková a Martin Procházka), s. 111–115 a Polišíenský, Josef, *Comenio y el Mundo Hispano-Americano*. Ibero-Americana Pragensia, XXVII, 1993, s. 41–50.
- 68 Nováková, Julie: *Un poema español de Elías Rozin de Javorník, exiliado bohemio del siglo XVII*. Ibero-Americana Pragensia, XXVII, 1993, s. 119–121.
- 69 García Vega, Blanca: *El grabado del libro español*. Siglos XV-XVI-XVII. Simancas – Valladolid 1984.
- 70 Pumprla, op. cit., č. 18.
- 71 inventor et sculpsit, lept, 160 x 108; sign. Vlevo dole (PNP, Karáskova sbírka, IG 7683). (SVKOL), Pumprla, op. cit., č. 16, tištěno v Miláně Ieronimo Bordon, ano 1603, proveniencie Cartusis Brunensis. Boutats, Ferdinand (?) (1612–1661)?; Boutats, Gaspar (1625-95?).
- 72 Barcelona 1614, SVKOL, 26.136, Pumprla, op. cit., č. 30.
- 73 Obraz pochází ze sb. Beaufort-Spontin (dosud připisován Mateovi Cerezovi; olej na plátně, 199 x 117); Bečov n. T., (inv. č. BV 966). Viz *Španělské umění 17. a 18. století z československých sbírek*. Středočeská galerie, Praha listopad 1989 – únor 1990. Kniha je ve VKOL, II 18.066, Pumprla, op. cit. č. 14.
- 74 Štěpánek, Pavel: *Os Silva Tarouca e Josef Mánes*. Ibero-Americana Pragensia XXXI, 1997, s. 159–176. Bedřich Silva Tarouca (1816–1881). Hlas, 2001, č. 8, s. 14–15; týž, *Pozapomenutý dopis o dějinách umění z Florencie*. Bulletin UHS, 13, 2001, č. 1, s. 9–10. Pokud bychom rozšířili moravské kontakty i na španělské zámorí, pak je nutno se zmínit o P. Dominiku Bilimkovi z Nového Jičína, od r. 1884 konservátorovi mexického Národního muzea. Viz Jurok, Jiří: *Dominik Bilimek: Un capítulo desconocido de las relaciones culturales checo-mexicanas*. Ibero-Americana Pragensia, XXIII, 1989, s. 195-204.
- 75 J. Ovečka přeložil a vydal v letech 1940–1947 spisy sv. Jana z Kříže *Výstup na horu Karmel, Temná noc, Duchovní píseň, Plamen lásky žhavý*. Viz Chabás, op. cit. s. 464. Mystiku jezuitskou ovšem odlišuje od karmelitánské sv. Jana z Kříže a sv. Terezie z Avily především jistá střízlivost.
- 76 Mj. habilitační přednáška *Španělské základy olomoucké univerzity* přednesená dne 7. 2. 2001. Dlouhodobě představuje tato linie v hledání „Moravy španělské“ již poměrně soudržnou řadu – viz např. *Španělská umělci Pařížské školy v Praze a v Brně 1946 (Los artistas españoles de la Escuela de Paris en Praga y en Brno en 1946)*. 52. Bulletin Moravské galerie v Brně (Brno), 1996, s. 224–226; *Solidart 2000 v Olomouci*. 52. Bulletin Moravské galerie v Brně (Brno), 1996, s. 244–245; *El arquitecto Juan Español*. Archivo Español de Arte (Madrid) 1997, č. 277, s. 96–97; *Pařížští Španělé v Ostravě*. Ateliér, 1997, n 10, s. 7; *Kresba Mariana Salvadora Maelly v Moravské galerii*. 54. Bulletin Moravské galerie, 1998, s. 33–34; *Španělské základy olomoucké univerzity I*. Střední Evropa, 1997, č. 68, březen, s. 89–101; II. část, č. 69, duben, s. 87-97; *Oscar Domínguez*. Muzeum umění, Olomouc, 25. 11. 1997 – 11. 1. 1998, katalog, 75 s. il.; *Španělský příspěvek olomoucké univerzitě*. Historická Olomouc. XI. Sborník příspěvků. Olomouc 1998, s. 45-64; *Španělská grafika a ilustrovaná kniha 16.– 19. stol. z českých sbírek*. *Obras gráficas y libros ilustrados de los siglos XVI–XIX en colecciones checas*. Velvyslanectví Španělska, Památník národního písemnictví, Královská kanonie premonstrátů v Praze na Strahově, Praha, 26. ledna – 15. března 1998; 32 s. il. (s významným podílem moravských sbírek); *Španělská majolika ve sbírce Moravské galerie*. Bulletin Moravské galerie, 1999, č. 55, s. 17–22, il.; *Martyrologium z Gerony a jeho podivuhodná cesta z Čech do Katalánska přes Moravu*. Vlastivědný věstník Moravský, 51, 1999, č. 1, s. 94-95; *Morava a Iberský poloostrov – vztahy Moravy ke Španělsku a Portugalsku v letech 1400–1550*, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. Olomouc 2002, s. 49–53.
- 77 Na vysvětlenou, proč se tímto námětem zabývám, bych chtěl připomenout své výstavy *Lékařství ve*

- výtvarném umění. Středočeská galerie. Praha 9. IX.1987 až 30. VII.1987, a *Umělecká díla ze sbírek Fakulty všeobecného lékařství Univerzity Karlovy*. Palác kultury, Praha, únor 1988. Katalog, 36 s., il.); *Lékařství ve výtvarném umění*. Květy, 1987, č. 5, s. 58–61, il.; ; a dílčí studie *Lékařství ve výtvarném umění*. Výtvarná kultura, 1988, č. 3, s. 49–52, *Lékařství v českém moderním umění*. Výtvarná kultura, 1982, č. 5, s. supl. 13–15, il.; *Lékařství a umění*. Věda a život (Brno) 1988, č. 8, s. 564–567, il.; *Lékařství v současném českém umění*. Výtvarná kultura, 1989, č. 2, s. 56–61; *Dílo měsíce č. 67. Gherard Thomas. U Lékaře*. Středočeská galerie. Praha, leden 1985. Tato řada výstav a studií měla mít pokračování v tematice *Umění a alchymie*. Protože pak došlo k jinému vývoji (a nakonec i k zániku galerie, ze které jsem ještě předtím odešel), k druhé části již nedošlo.
- 78 Pojsl, Miroslav – Hyhlík, Vladimír: *Olomouc očima staletí*. Olomouc 1992, s. 60.
- 79 *Atlas světových dějin*. Uspoř. Geoffrey Parker. Praha 1999, s. 62–63.
- 80 Gecse, G. – Horváth, H.: *Malý lexikon Bible*. Bratislava 1990, ad vocem.
- 81 Duplace, Jean a kol.: *Slovník biblické teologie*. Roma 1991, s. 236.
- 82 Bogun, Werner – Straet, Norbert: *Lexikon ezoteriky. Od astrologie k zenu*. Praha 2001, s. 133.
- 83 *Krátká radda, kterak by se zprostý člověk a chudí lidé v času morové rány zachovati měli y také kdyby někdo z nich tou nemocí od Pána Boha navštíven byl /jakby sobě špatnými a takměř všudy se nacházejícími prostředky pomocy mohl. Kterauž někdy vydal EZECHIEL BAUTSCHNER, julio-montanus Filozoffie a umění lékařského doktor, jenž v Bohu odpočívající císařovny Marye, krále španylského dcery, tehdáž byl Lékařem. Za nyní k užítku obecnímu a chudému lidu znovu jest vydaná a výtisťená. Cum Licenti dinariji, V Holomaucy, u Jana Josef Kyliána, Léta Páně 1680*. První německé vydání se podle laskavého sdělení Mgr. K. Handlové nedochovalo. Pokud jde o tiskaře a nakladatele, je nám známo, že vdova po tiskařovi V. J. Ettelovi Anna Alžběta Ettelová (nazývaná též Ertlová) uzavřela sňatek roku 1673 s tiskařem Janem Josefem Kyliánem (1673–1703), v jehož majetku byla tiskárna až do roku 1703. Pokusy Jana Josefa Kyliána o obnovení výsad, daných tiskárně Mikuláše Hradeckého z Kružnova a jeho dědiců, byly marné. Reskriptem z 12. prosince 1690 je císař Leopold I. odmítl. Zvítězila tak myšlenka nezbytnosti vlastní stálé knihtiskárny pro sídelní moravské město – Brno, kde získal možnost tisku F. I. Sinapi. Mezi tisky vzešlé z dílny Jana Josefa Kyliána nacházíme velké množství náboženské literatury, ale jsou zde i spisy o štěpování, rybníkářství apod. Jan Josef Kylián vedl svoji tiskárnu v Olomouci do roku 1703 a počátkem roku 1704 ji podstoupil svému zeti Ignáci Rosenburgovi, pražskému obchodníku s uměleckými předměty. Ex: Hynková, Aneta: *Pětisté výročí knihtisku v Olomouci*. Počátky v dějinách knihtisku. 8. ročník odborné konference (20. – 21. října 1999), Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska.
- 84 Jedna z těchto verzí se zachovala na našem území. Viz Štěpánek, Pavel: *Portrét infantky Marie z dílny Velázquezovy*. Umění XXVI, 1978, č. 4, s. 370–372
- 85 *Krátká radda*, op. cit.: 8.
- 86 *Ibid.*: 14.
- 87 Dnes se tento termín připomíná jen výjimečně, dává se přednost následujícímu, Petasites. Podel definice slovníku španělské Akademie (RAE), ad vocem, Planta de la familia de las compuestas. Úsase en medicina.
- 88 Petasites hybridus, Trvalá bylina ukončená hlízovito zhrublým podzemním kořenem; na jaře vytváří charakteristické květy, později listy. Roste na stinných vlhkých místech. Předmětem sběru je prakticky celá rostlina. Obsahuje zejména petasin. V čase morových nákaz se žvýkaly listy, dnes se používá jen v homeopatii. Lidový název koňské kopyto, lopušice?
- 89 Španělsky *pie* nebo *uña de caballo*, rostoucí na vlhkých jílových půdách, používají se zejména listy, obsahující železo a prchavé oleje. Používá se proti dýchacím a astmatickým potížím, – viz <http://www.midocetronline.com/vade/PieCaballo.htm>, 2002. Je také uváděn Mattioliho *Herbářem aneb Bylinářem*. Název „koňské kopyto“ se ovšem používá pro tři různé byliny – „veliké, obecné a druhé“.
- 90 *Krátká radda*, op. cit.: 15.
- 91 *Scorzonera hispanica* L., z radu Asteraceae, španělsky *escorzonera hispanica*, jinak též *escorcionera*, *escurzo*, *yerba viperina*, *salsifí negro*, *chirimana*, *tetas de vaca*. Katalánsky *escurconera*. Konzumuje se zejména kořen, který nahrazuje někdy kávu. Má purgativní vlastnosti, bohatý na karbohydráty. Ve Španělsku se považuje též za protilek proti zvířecím jedům, z čehož je odvozeno i jméno, tj. tráva proti *escuerzo* – ropucha, v katalánštině též *zmije* viz <http://www.vivirnatural.com/alim/escorzon.thm>, 2002. Slovník španělské akademie, *Diccionario de la lengua española de la Real Academia*, se zmiňuje o tom, že slovo pochází z latinského černý kořen, pro svou černou vnějšíkovou barvu. (Del it. *scorzonera*.) f. Hierba de la familia de las compuestas, con tallo de seis a ocho decímetros, erguido, ramoso y terminado

- en pedúnculos desnudos; hojas abrazadoras, onduladas, algo vellosas en la base; flores amarillas, y raíz gruesa, carnosa, de corteza negra que cocida se usa como diurético y como alimento.) V italštině znamená scorza kořen a nera černý; scorzonera je černý had podobný kořenu. Avšak jak je doloženo z Mattioliho herbáře *Epistolarium medicinalium libri quinque*, 1561, je přednostní první interpretace. Scorzonera je bohatá na vitamin C, vápník a fosfor. Technické detaily viz James M. Stephens, *Corzonera hispanica L.*, Fact Sheet HS-664, University of Florida. http://edis.ifas.ufl.edu/BODY_MV131, 2002.
- 92 Štěpánek, Pavel: *Španělský dvůr. Učednická léta Rudolfa II.* Antique, 1997, č. 2, s. 42–43.
- 93 Válka, Zbyněk: *Olomouc a Prusové. 1758. Hrdá pevnost Marie Terezie.* Olomouc 2001, s. 15.
- 94 Carta de treynta de Octubre de Paris embiada a un cavallero desta ciudad, dándole cuenta de lo sucedido en el Imperio en Flandes, Olanda, Irlanda, Boemia, Islas Tereras, Vaymezetes, Olmizo, suecos y portugueses. En Barcelona, por Gabriel Nogues, 1642, en la calle santo Domingo, nestr. leták, Biblioteca Nacional de Lisboa, Lisabon, RES 3960 P.
- 95 *Noticia das operacoes que os dous exercitos austriaco, e prussiano, tem feito na Moravia, Gloriosos successo. Cum que o 1º tem triunfado do 2º, fazendo que eeste levantasse o sitio que tinha posto a Praça de Olmutz.* Lisboa (Lisabon), bez data, HG 14991/30, 7 stran textu. Portugalský zájem o Moravu je pochopitelný, neboť pozdější markýz Pombal, všemocný vládce Portugalska, si vzal za ženu dceru generála Dauna.
- 96 Tento text vychází v některých bodech ze stati přednesené na konferenci Historická Olomouc XI., konané dne 2. X. 1996 na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, ale zaměřuje ji na literaturu a doplňuje ji ho novými reáliemi.

RECEPTION OF THE SPANISH LITERATURE, CULTURE AND LANGUAGE IN MORAVIA

Summary

This paper is concentrated on three themes which demonstrate the penetration of the Spanish culture, literature and language in the Moravian background. As introduction is treated the historical context, the situation in the XVIth century which serves as the point of departure, when, thanks to the expansion of the Spanish power and the religious effort of the Catholic Reformation (Counterreformation), specially of the Spanish jesuits who were the authentic founders of the actual University of Olomouc, the Spanish element was consolidated for a time in Moravia. After, may be mentioned the Cardinal Francis of Dietrichstein (Ditristan), half Spanish (his mother was Spanish), who, in almost the same time, but slightly posterior maintained as secretary the Spanish poet Alonso de Salinas; the Cardinal was the first documented reader of *Don Quijote*, yet in 1605 (the Valencian edition). Till today, there are some Spanish authors and titles in the Scientific Library of the State in Olomouc: Amadís de Gaula, Cervantes, Mateo Alemán, Quevedo, between the most important. At the same time is recorded the use of Spanish technical terms in Olomouc, in a book in which is explained what medical plants should be used against the pestilence, published in Czech in Olomouc the year 1680, when the Spanish influence upon the Czech countries weakened. And before finish is supplied a view from the Iberian Peninsula to demonstrate that the war occurrences around Olomouc in the XVIII. century was very closely observed here, and is documented what was the Spanish and Portuguese name for the ancient Moravian capital – Olmutz, Olmuz, Olmizo.

Translation © Pavel Štěpánek, 2004

Doc. PhDr. Pavel Štěpánek, Ph.D.
Katedra dějin umění
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Univerzitní 3–5
771 80 Olomouc, ČR

PROBLEMATIKA VÝZKUMU NĚMECKÉ LITERATURY Z MORAVY

INGEBORG FIALOVÁ

Literární dějepisectví je tu i onde od dob Herdrových, Arndtových, Jahnových, Grimmových, od dob Jungmannových věrno glotocentrickému principu, který praví, že objektem zkoumání národní literární historie jsou díla psaná v národním jazyce, že tedy – jinými slovy – českým spisovatelem je člověk píšící česky a německým zase člověk píšící německy. Tento jednoduchý a proto tak snadno použitelný a zdánlivě nepochybný princip formuloval pro českou literaturu, jak je známo, Josef Jungmann 1806 ve stati *O jazyku českém* v Hlasateli českém, použiv přitom mnoha citátů z Friedricha Ludwiga Jahna (v Německu populárního jako „Turnvater Jahn“, jeden z otců německého romantického nacionalismu.) Stejně známo je – anebo snad začíná být – že právě literatura z Moravy, Slezska a Čech odhaluje glotocentrický princip jako nedokonalý, neschopný postihnout písemnictví tohoto prostoru v celé jeho šíři, v posledku jako ideologický konstrukt poplatný době svého vzniku: Neboť jak uplatnit glotocentrický princip na území, na němž ode dávna existovaly vedle sebe přinejmenším dvě literatury ve dvou národních idiomech, německém a českém?

České literární dějepisectví řeší dodnes mnohá dilemata vzniklá z použití glotocentrického principu – řekněme – velkoryse: Ke korpusu české národní literatury bývají samozřejmě počítána středověká díla napsaná latinsky (kdo by pochyboval o tom, že Kosmova kronika patří k dějinám české literatury?), středověká ale i novověká díla napsaná německy – texty královských kancelářů, měšťanské kroniky, Jungmann, Dobrovský, Palacký, Karel Klostermann. Ke korpusu české literatury se jistě počítají i texty psané německy pro soukromou či profesní potřebu, Máchovy deníky, korespondence B. Němcové, Nerudovy a Svátkovy články pro pražské německé noviny a zřejmě ještě i německy psané básně Jakuba Demla, sbírka *Solitudo* (1934) a báseň *Ballade vom Tode eines unbekanntem Soldaten* (1938). Ideologicky selektující české literární dějepisectví doby reálného socialismu mělo ještě lehkou úlohu: žákům vysvětlilo, že Kosmas je český autor, protože se v jeho kronice mluví o českých dějinách a kromě toho jsou v ní zřetelné protiněmecké tendence, že otcové zakladatelé a buditelé proto užívali ve svých stěžejních dílech němčiny, aby oslovili a „na pravou víru obrátili“ větší publikum, a že jakmile vytvořili idiom schopný unést i složité vědecké a estetické informace, moderní češtinu, již se od ní neodvrátili. Jakub Deml byl vyškrtnut z literárních dějin, stejně samozřejmě jako mnozí čeští emigranti opustivší zemi po roce 1948 a 1968, kteří ve své hostitelské zemi začali psát německy (či francouzsky, či anglicky): Ludvík Aškenazy, Pavel Tigrid, Milan Kundera, Ota Filip, Jiří Gruša, Jiří Morava, Helena Eschbacher-Sinecká, Alena Wágnerová, Libuše Moníková a mnozí další.

Co s nimi ale dělat dnes, když myšlenka o „zrádcích národa“ už není tak populární a snadno

uplatnitelná? A co na druhé straně dělat s Němci, kteří svá díla svázali s českou zemí, s českou historií, kteří byli pyšní na to, že jsou „Böhmer oder Mährer“, kteří byli zapálenými zemskými patrioty: Bernard Bolzano, Adalbert Stifter, Marie von Ebner Eschenbach, Uffo Horn, Alfred Meißner, Karl Egon Ebert, Moritz Hartmann, Josef Mühlberger, Johannes Urzidil atd. Co dělat s celou škálou pražských německých autorů, dnešní turistickou chloubou této země? Je možno je označit za české spisovatele, když psali německy – a duši byli Židé? Na druhé straně: není škoda přenechat tuto velkou literaturu bez odporu literární historiografii rakouské či německé? Neochudíme tím dějiny české literatury, zvláště když víme, či tušíme, že pražští němečtí autoři v mnohém ovlivnili literaturu českou, byli s ní svázáni mnohými vazbami?

A co dokonce dělat s Němci, kteří „z ničeho nic“ začali psát česky? Pražský a freiburský bohemista Antonín Měšťan (který už dlouhá léta podobnými výchyty chyb a omylů, jako byl tento, provokuje glotocentriky z poklidného registrování textů v národním jazyce) uvádí kuriózní, ale přesto populární případ Eduarda Rüffera z Lužice, který ve svém mládí psal německy německé patriotické romány, eposy a dramata, který ale od roku 1864 žil v Praze a publikoval už jen česky, romány, které měly velkou čtenářskou oblibu: román *Ze zápisů zeměděleho*, klíčový román *Zrádce národa* (o Karlu Sabinovi), operní libreto pro Karla Šebora, *Blanka, Nevěsta husitská* atd. Ludvík Václavek zase objevil pro německou (anebo snad i pro českou?) literární historiografii Wincy Schwarze, rodáka ze Šternberka (1902), který ještě na olomoucké obchodní akademii nebyl schopen naučit se pořádně česky, na konci 20. let se ale v Praze pohyboval už uprostřed českých uměleckých a kulturních kruhů a po okupaci Československa posiloval české národní vědomí vydáváním velkých antologií *Věčné Čechy*, *Město vidím veliké*, *Ohlasy z Čech*, *Ta krásná země*, *Očima lásky*. Václavek nazývá Němce Schwarze dokonce iniciátorem „nové vlny českého národního obrození“¹. Bývají Rüffer a Schwarz uváděni ve slovnících české literatury – ačkoli byli Němci?

Antonín Měšťan v závěru svého olomouckého příspěvku o svízelných glotocentrického principu tvrdí, že Jungmannova teze ztratila své oprávnění: „není potřeba pro ni lkát“, říká Měšťan,² leč čím ji nahradit?“

Náhradou by mohl být teritoriální princip zpracování dějin literatury (a dějin kultury vůbec). Ten vychází ze základní (snad revoluční, přinejmenším ale nezvyklé) teze, že literatura není jen, anebo primárně jazykový útvar, že národní jazyk, ve kterém je to či ono dílo napsáno, je jen víceméně náhodným nástrojem, či nosičem obsahových, ideových, estetických informací a literární dílo že je především ideologickým, duchovně-historickým fenoménem. Bývalé země koruny české se pak zdají být ideálním regionem pro uplatnění teritoriálního principu, neboť její obyvatelé definovali svou identitu – až hluboko do 19. století (a někteří i poté) – především společným prostorem, který měli kolem sebe, se kterým se cítili být racionálně i emocionálně svázáni. V současných (i starších studiích ze 20., 30. let) se mluví o „historicky rostlém prostoru/historisch zusammengewachsener Raum“, v němž Češi, Němci a Židé společně prožili či protřpěli tutéž historii, mluví se o „Erinnerungsgemeinschaft“ – společnosti, jejíž vzájemné vazby spočívají na společných vzpomínkách, mluví se o vzájemnosti, vzájemném prolínání, polyfonii, mnohojazyčnosti a mnohovrstevnatosti, o obohacující sousedské konkurenci, upozorňuje se na vysoký stupeň národnostního promísení obyvatelstva (jako prominentní příklady bývají jmenováni: Božena Němcová, Josef Mühleberger, Johannes Urzidil, dokonce Konrad Henlein), upozorňuje se na propustné a velmi vágní hranice mezi jednotlivými etniky/národy uvnitř země koruny české a stále znovu se opakuje výtka vůči glotocentrickému způsobu

výkladu dějin: „Tu i onde dáváme přednost ucelené kontinuitě národních kultur, trháme pláno-
vité od sebe, co kdysi společně působilo v jednom a tomtéž prostoru a snadno zapomínáme na
tendence a texty, které padají mezi všechny kategoriální židle. Nemůže být přece správné okleš-
ťovat dějiny literatury českých zemí tím, že se vždy vytrhne jen jedna skupina textů v jednom
národním jazyce, když přece kompletní obraz může dát jen sledování všech tří literatur najed-
nou, Němců, Židů a Čechů.“⁴³

Je typické a zákonité, že zastánci teritoriálního principu se rekrutují z oblastí „cizojazyčných
filologií“, němečtí bohemisté, čeští germanisté: Pro německého germanistu je samozřejmě snazší
interpretovat dílo Franze Kafky hermeneuticky a nestarat se o jeho příliš složitý pražský, tedy
česko-německo-židovský kontext, pro českého bohemistu je zase snazší vydat slovník či antolo-
gii jen česky píšících autorů své oblasti a nepátrat po dávno zapomenutých textech německých.⁴

Zdá se tedy, že snaha o pojetí dějin literatury z hlediska nadnárodního, teritoriálního, regionál-
ního má své oprávnění, je záslužná a „společensky přínosná“, povede nutně k internacionálním
a interdisciplinárním spojení v výzkumu a v posledku pak ke kýženému cíli: k sepsání jediných
dějin literatury všech dvou či tří jazykových skupin, dějin literatury, které ovšem do velké míry
budou také – budou spíše – všeobecnými dějinami kultury, myšlení, umění dané oblasti, dějinami
společensko-ideového „podhoubí“ této literatury – podle základní (již citované) teze teritoriál-
ního principu, že literatura je společenským, ideologickým, duchovně-historickým fenoménem.

Ač zní toto zadání lákavě, má tento způsob výzkumu literatury samozřejmě také svá úskalí:
Odhlédneme-li od čistě pragmatických překážek, že totiž takový výzkum je dlouholetým úkolem
pro veliký tým odborníků ze všech humanitních oborů, kteří se vždy orientují i v sousedních
disciplínách a navíc rozumějí česky i německy a možná i jidiš a hebrejsky, pro tým, který dnes
nikdo nezaplatí, neboť jeho společenská přínosnost přece jen nejde tak daleko jako vývoj ještě
menších mobilních telefonů, ještě plošších televizních obrazovek a ještě důkladnějších bělicích
prostředků. Odhlédneme-li i od interních obav literárních historiků, že cíleným zkoumáním
literárního podhoubí se nebezpečně přiblíží metodám obecné historiografie a definicí literární-
ho díla jako primárně sociálního artefaktu zase vědám sociologickým a možná tak ztratí nárok být
výlučným vědeckým oborem s vlastními metodami a vlastním objektem zkoumání, a budeme-li
nakonec považovat základní otázku, zda totiž byla proklamovaná vzájemnost, provázanost Če-
chů, Němců a Židů natolik silným pojítkem, aby se skutečně projevila i v literatuře, za otevřenou,
ve smyslu „však uvidíme“, zbývají ještě – dvě maličkosti – odolat tlakům glotocentrického způso-
bu vnímání literatury a vyrovnat se s tradicemi této – jen zdánlivě nové – výzkumné linie.

Tradice teritoriálního výzkumu literatury jsou totiž na německé straně v zemích koruny
české poněkud problematické, neboť mají jistý vztah, či aspoň jistou podobnost s neslavně
proslulým výzkumem německé literatury podle kmenů a krajin. Zakladateli a koryfeji tohoto
výzkumu úzce vázaného na tehdy, na přelomu 19. a 20. století, vzniknuvší novou vědeckou
disciplínu „Volkskunde“/vlastivědu byli germanisté, profesori pražské německé univerzity, Adolf
Hauffen, August Sauer a především Josef Nadler, který původně apolitický koncept (navazu-
jící mj. na humanistické tradice výzkumu literatury) „obohatil“ (arci až ve 30. letech, až ve
4. vydání svého spisu *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*) o rasis-
tické a antisemitské prvky a tím tuto výzkumnou linii důkladně zdiskreditoval až do dnešních
dnů. S touto tradicí se tedy regionální výzkum musí vypořádat – ať už tak, že jednoznačně
zvýrazní svou jinakost (je-li to možné), nebo tak, že důkladně prozkoumá tuto linii, oddělí zrna
od pleve, použitelné použije, nepoužitelné zahodí.

Odolat náporu literárního dějepisectví řídicího se glotocentrickým principem je možná ještě těžší, neboť to se per definitionem zabývá národní literaturou, tudíž prestižním objektem, ne-zřídka vývozním artiklem (vzpomeňme jen českého výstavního stánku na světové výstavě v Hannoveru). To ho také nutí interpretovat pokud možno všechna díla národní literatury jako díla vysoké kvality, jako světovou literaturu, to ho nutí vytvářet hodnotící a hodnotové (tudíž – ať chceme, či nechceme – ideologické) kánony a zjednodušující schémata literárních dějin. Všechny pokusy narušit takový kánon či schéma poukazem na jinou literaturu než tu, která zapadá do vládnoucí ideologie dějin literatury je nutno vytěsnit, takovou literaturu je nutno vykázat na samý okraj či na samé dno literární tvorby. Proto bývá literatura regionů tak často odkazována do těsného sousedství triviální literatury, šmahem bývají verše neznámých regionálních autorů označovány za spotřební poezii/Gebrauchslyrik, dramata za pouhé lidové hříčky/Volksstücke, romány za Heimatromane (což v česko-německé literární tradici mj. ihned implikuje další – ideologicky velmi pochybné – členy této řady: Grenzlandromane a Blut- und Boden-Dichtung), literatury regionu bývají – jen proto, že není literaturou centra, centrálního kánonu – přivěšovány atributy provinční, lidové, folkloristický, zajímavý z entografického hlediska atd. To platí pro německou literaturu z Moravy z hlediska Berlína či Vídně, to platí zřejmě i pro českou literaturu z Moravy z hlediska Prahy.

Má-li region (který už ze sémantického hlediska není centrem) to štěstí „vlastnit“ velkého autora a velké literární dílo, dostane tento/toto okamžitě nálepku „přerostl hranice regionu“ a bývá ihned nárokován vyšší posesivní kategorií: Klasický příklad z německé moravské literatury: Marie Ebner von Eschenbach, velká realista konce 19. století. Kdo by se odvážil brát ji Rakušanům jako „jejich“ autorku, která „jen tak občas zajela do svého rodiště v moravských Zdislavicích“. Možná jsou takové klasické případy i v české moravské literatuře: František Palacký, Petr Bezruč, Jan Skácel? Vlastně bychom jako literární dějepisci, a tudíž i popularizátoři svého regionu měli být vděční za každé takové „povýšení“ svého autora do vyšších posesivních sfér, měli bychom být vděční za to, že Marie von Ebner Eschenbach, Ferdinand von Saar, Jakob Julius David figurují v dějinách rakouského realismu, mikulovský rodák Josef von Sonnenfels že je považován za největšího rakouského osvícence, rodák z Popic u Znojma Charles Sealsfield za velkého autora rakouského biedermeieru, mikulovský Eduard Kulke že bývá jmenován v řadě autorů (německých i rakouských) písničích o životě v židovských ghetech před emancipací, olomoucký Franz Spunda že bývá zařazován do řady autorů zabývajících se na začátku 20. století okultismem a mysticismem, moravské expresionisty Ernsta Sommera, Hermannu Ungara, Ludwiga Windera, Hugo Sonnenscheina že přivinula do svého náručí pražská německá literatura, měli bychom být vděční za to, že u autorů, jako jsou Erica Pedretti, Peter Härtling, Robert Musil vůbec – občas – bývají zmiňovány jejich moravské kořeny či stopy, byť třeba jen jako folkloristická a biografická anekdota.

Jenže: se pak z děl takto „zachráněných“ autorů vytrácejí kontexty, z literárních dějin regionu celistvost, vznikají bílá místa, ideologické propasti, nastávají ony zmíněné pády pod stůl či mezi židle.

Propracovat se k teritoriálním dějinám literatury není jednoduché – znamená to mj. také zbavit se propastí, mýtů a tabuizovaných zón, které nosíme v hlavě – ale proč to nezkusit?

POZNÁMKY

- 1 Ludvík Václavěk: *Vincy Schwarz zwischen der deutschen und der tschechischen Literatur*. In: Deutsch-böhmische Literatur. Beiträge zur mährischen deutschsprachigen Literatur, Band 4. Univerzita Palackého, Olomouc, 2001. s. 355.
- 2 Antonín Měšťan: *Deutsch schreibende Tschechen: deutsche oder tschechische Schriftsteller?* In: tamtéž, s. 115.
- 3 Peter Demetz, op. cit., in: Andrea Hohmeyer: *Böhmischen Volkes Weisen. Die Darstellung der deutschsprachigen Dichtung in den böhmischen Ländern der Jahre 1895 bis 1945*. Erträge Böhmisches-Mährischer Forschungen Bd. 4, LIT Verlag, Münster/Hamburg/London, 2002, s. 439.
- 4 Zastánci teritoriálního principu pocházejí ovšem také – což je znovu typické – z oblastí, které nejsou primárně svázány s jazykem: Tak pod záštitou mnichovského Collegia Carolina vyšla už v 70. letech významná historická práce *Biografický lexikon k dějinám českých zemí/Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*, 1979, v němž jsou zpracovány biografie Čechů, Němců i Židů, v roce 1993 pak vyšel v řadě Collegia Carolina Deutsche Geschichte im Osten Europas významný svazek Freidricha Prinze o Čechách a Moravě. I historické práce Ferdinanda Seibta postupují teritoriálně atd.

DIE PROBLEMATIK DER ERFORSCHUNG DER DEUTSCHEN LITERATUR AUS MÄHREN

Zusammenfassung

Seit gut 200 Jahren wird in literaturgeschichtlichen Darstellungen die glottozentrische Strategie benutzt (die die Literatur eines geschlossenen nationalen Sprachraumes zu ihrem Forschungsobjekt macht). Der böhmisch-mährische Bereich, in dem seit eh und jeh zwei nationale Kulturen und Literaturen nebeneinander koexistierten (die tschechische und die deutsche) stellt für diese Strategie einen Stolperstein dar, und scheint dagegen ein idealer Raum für die Anwendung der wiederbelebten territorialen Erforschung der Literaturgeschichte zu sein. Seit Jahrhunderten war die Zugehörigkeit zu diesem historischen Territorium das stärkste Identifikationskriterium ihrer Bewohner über nationale Sprach- und Kulturgrenzen hinweg, die Feststellung, daß die Kenntnis bloß der einen Literatur aus Böhmen ohne die Kenntnis der anderen eine unvollständige ist, ist eine Binsenwahrheit.

Der Beitrag erwägt die Vor- und Nachteile beider literaturgeschichtlichen Strategien und plädiert schließlich für die territoriale Erforschung der Literatur aus Böhmen und Mähren.

Translation © Ingeborg Fialová, 2004

Prof. PhDr. Ingeborg Fialová, Dr.
Katedra germanistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

© Ingeborg Fialová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica I (2004)

MORAVSKÝ PODÍL NA NĚMECKÉ LITERATUŘE V GHETTU TEREZÍN

LUDVÍK E. VÁCLAVEK

Ve svých pohledech na německy psanou literaturu vzniklou mezi léty 1941–1945 v ghettu Terezíně jsem tuto literaturu označoval jako poslední fázi či spíše poslední výkřik pražské německé literatury.¹ Jádro terezínských autorů sem bylo přesunuto z Prahy, kde vyrůstalo a myslelo v atmosféře poslední pražské německé generace. Pod pojmem „pražská německá literatura“ jsem samozřejmě myslel – jak je to od roku 1963 a 1965 běžné – onu literaturu, jež se koncentrovala v Praze a jejíž vznik a substanci různě vykládali Pavel Eisner, Eduard Goldstücker, Johannes Urzidil či Claudio Magris.² Tento pojem zahrnuje autory spjaté nejen svým původem, nýbrž i mentalitou, i když přicházeli do Prahy z jiného kulturního prostředí Čech a Moravy. Včlenili se do pražského světa a obohatili jej.

Dnes – aniž bych chtěl cokoliv popřít na hodnotách a specifičnosti tohoto širokého pojmu „pražská německá literatura“ – poukazuji na to, že bychom si měli všimnout moravského přínosu tomuto fenomenu. Ponechám stranou tento přínos pražské literatury v době její akmé – tedy na koci 19. a v první polovině 20. století – a poukáži jen na jeho úlohu na nešťastném jevu terezínském.

Je tu Peter Kien (1919–1944) – sice narozen ve Varnsdorfu, ale žil od roku 1930 v Brně, které ho formovalo. Jeho rané dílo vznikalo zde a v jeho letovisku v Bzenci. 1936 však odešel do Prahy na umělecké studie a začlenil se do „pražského světa“. V Terezíně vzniklo jeho libreto Ullmannovy opery *Císař Atlantidy*, nejvýznamnější dílo terezínského ghetta. A také básnický cyklus *Mor*.

Ilse Weberová (1903–1944) z Vítkovic začínala v německém vysílání ostravského rozhlasu překlady českých lidových písní do němčiny a programy pro děti. Poslední léta před internací prožila v Praze. Její básně a písně kolovaly v opisech a představovaly jakýsi „terezínský folk-lór“. Hodnotím ji jako quasi „přírodní talent“, využívající odkazu lidové písně. Avšak Hanuš Weber, její syn, který přežil dobu holocaustu v exilu ve Švédsku, mne informoval, že existuje interpretace jiná, která její dílo oceňuje výše a vidí je jako složitější a vyspělejší.

Vlastimil Artur Polák (1914–1990) z Olomouce vtělil do svých básní, shrnutých v cyklu *Město černých bran*, zážitek okupace a persekuce v době protektorátu i atmosféru internace v Hagiboru a v Terezíně.

Zábřežská rodačka Gertrud Groagová (1889–1979) prožila v Terezíně dva roky spolu se svou rodinou. Její zde vzniklé básně vycházely pak po válce v Izraeli.

Terezínem prošel i Ludvík Karpe (1886–1942), první překladatel Nerudových *Balad a ro-*

manci v úplnosti a pilný přispěvatel brněnských *Lidových novin*, pro které psal satirické veršované komentáře *Rozhlásky*.

Ponechme nyní stranou Terezín a podívejme se na postavení a osud českoněmecké literatury vůbec. Arne Novák se dopustil kardinální chyby v hodnocení českoněmecké literatury, když se vyjádřil, že Němci nemají centrum v naší zemi.³ Měli takové centrum, a to v Praze, a už dávno. Před rokem 1848 tu vycházel časopis *Ost und West*, koncentrující úsilí německých autorů v duchu teritoriálního vlastenectví, kolem roku 1900 a později tu existovala ona známá silná generace (Rilke, Salus, Kafka, Meyrink, Werfel, Kisch aj.) a také v mladé ČSR působili významní němečtí autoři (Pick, Fuchs, Weiskopf, Perutz aj.). A nešlo jen o zroence pražského „trojího ghetta“ podle Goldstückerova či pražského genia loci dle Rippelina či Magrise nebo zjevných i tajuplných sil čtyř etnických celků dle Urzidila. Mnozí přicházeli zvenčí – např. Uffo Horn a Siegfried Kapper v 19. století, Ludwig Winder, Ernst Sommer, Ernst Weiß aj. později. Praha se arcíř nestala duchovním centrem veškerého německého či německorakouského obyvatelstva našich zemí. Regiony, kterým se postupně po první světové válce začalo říkat „sudetské“, vedly svůj často velmi separovaný život – Liberec, Karlovy Vary, Šumava, Hřebečsko. Avšak i tam se parciálně projevovalo výrazné „pragostředné“ usilování, tak v případě dvou trutnovských rodáků: Uffo Horna, jenž byl označován jako „Czech“, či Josefa Mühlbergera, který se pokoušel dosáhnout sblížení Čechů a Němců mimo jiné vydáváním časopisu *Witiko* v Praze.

Za komunismu byla u nás uznávána (nikoliv široce popularizována) německá literatura klasická a hlavně socialistická z NDR, z našich krajanů Kisch, Weiskopf, Fürnberg. Naopak masa tvorby, masa zdejšího kulturního dědictví byla tabuizována, povědomí o ní zatlačováno anebo aspoň redukováno. Nejen v literatuře, ale vůbec v oblasti umění a kultury. Vzpomínám na konferenci Historická Olomouc v r. 1988 nebo 1989, kde byly předneseny dva hlavní referáty o kultuře v 19. stol. v Olomouci. V nich se mluvilo jen o počinech a organizacích českých. Poté se ozval hlas z publika: „Ti provedli odsun Němců už k roku 1812.“ Proti takovému eliminačnímu a historii falšujícímu postupu se ozývaly hlasy už tenkrát – ale byly ojedinělé. Vzpomínám si, že to byl např. Vladimír Hudec v hudbě a Josef Malina v historii výtvarného umění.

Dodnes si ale mnozí lidé, i kulturní, i badatelé, nemohou zvyknout na myšlenku, že Morava nemluvila a nepsala jen česky, že její kulturní prostředí bylo pluralitní. Že ve městech jako Brno, Olomouc, Opava kdysi převažoval německý živel, a že tu byla silná a kreativní židovská obec, spjatá jazykově s německou kulturou. Nemohou si zvyknout na myšlenku, že se moravská kultura formovala v několika jazycích a v několika etnických komunitách, v trvalém dotyku, střetání a prorůstání. Je známo, že takový polyglotismus a taková polyetnicita přispívá k rozvoji vnímání, k broušení myšlení i jazyka. Reálná polykulturnost naší země je nahrazována představou o české nacionálnosti země v 19. a první polovině 20. století. Pamatujeme si na učebnice, v nichž se mluvilo o Kischovi, ale tak, že čtoucí žáci měli dojem, že psal česky. (Ostatně dnes si to myslí mnohý člověk u nás i o Kafkovi.) Příkladů v naší publicistice i vědě je mnoho. Např. v rámci brněnské ediční řady Moravská vlastivěda vyšel svazek o literatuře na Moravě v minulosti – tam je pro českou literaturu vyhrazeno několik set stránek, pro německou literaturu stránek dvacet.

Němečtí (rakouští) autoři na Moravě vytvořili množství děl, hodnot, utvářeli kulturní klima teritoria. (Ebner-Eschenbachová, F. v. Saar, Ch. Sealsfield, Schaukal, Kassner, Hadina, Scholtis, Winder, Sonnenschein, Scholz, V. Schwarz, Engelmann, Ernst Weiss, Steinschneider, W. Müller

aj.) Nejde však jen o minulost. V poválečné době u nás literatura v německém jazyce již téměř vůbec nevzniká. A přece se moravský svět objevuje v německé literatuře, a to ne jen ve vzpomínkách neliterárních krajanů. Peter Härtling, jeden z předních německých autorů, renomovaný a hojně vydávaný, strávil v Olomouci tři roky svého dětství za války. A tato doba určila jeho myšlenkové zrání a přelom. Zde, v Olomouci, se setkal s českým elementem a se zanikajícím bytím Židů. Tento zážitek způsobil, že si uvědomil zhoubnost nacionálního socialismu a nacionalismu vůbec a že se stal nepřítelem diktatur a válek. Moment „Olomouc“ se objevuje jako formant, jako podnět pro vývoj a změnu postoje protagonisty v jeho knihách *Opožděná láska* (1980) a *Božena* (1997). Působí ale také v dalších jeho autobiografických knihách a v poezii. *Opožděná láska* vyšla v bezpočtu vydání a velkých nákladech, byla přeložena i do slovenštiny a češtiny. Olomouc má ústřední pozici v těchto knihách, jež jsou součástí nejen moderní německé literatury, nýbrž literatury světové. Kde se, oproti tomu, objevuje fenomen Olomouc v nějaké ekvivalentní úloze v literatuře české? Olomouc je předmětem regionální literatury, a v té celonárodní se snad sem tam objevuje na okraji. I dnes je německá literatura o nás pro nás relevantní. – Podobně můžeme poukázat na některé knihy švýcarské autorky Eriky Pedretti, pocházející ze Šternberka (*Engste Heimat – česky Nechte být, paní smrti*).

Ceníme si toho, že jeden z předních světových autorů 20. století, Robert Musil, byl po třicet let svého života spjat s Moravou (v Brně, dočasně v Hranicích, potom rok v Praze). Jeho obraz takzvané Kakánie v románě *Muž bez vlastností* je anonymizovaným či alegorizovaným obrazem politického, kulturního, mentálního klimatu dunajské monarchie v jejích historických, geografických, antropologicky daných podmínkách a dimenzích. Německý literární historik Dieter Krywalski, velmi dobře obeznámený s německou literaturou na Moravě jak ve středověku, tak v nové době, a náš spolupracovník, ve své nejnovější knize *Odkud jsi, pověz mi!* dovozuje, že zdrojem a modelem pro obraz té dnes už pověstné a příslovečné Kakánie nebyla Vídeň, nýbrž Brno, kde Musil vyrůstal a kde se setkával s těmi určujícími fenomény, jež vtělil do svého vrcholného díla.

A tak Praha má svého Kafku, Brno svého Musila a Olomouc svého Härtlinga.

Na výzkumu německé literatury v Čechách a na Moravě se začalo pracovat v relativně příznivé atmosféře šedesátých let. Po roce 1968, kdy z falešné utopie socialismu zbyla už jen bídná realita, byly týmy germanistů rozehnány. Přesto se rozptýleným jednotlivcům dařilo zčásti zpracovávat jisté složky této literatury i nadále, ovšem s potížemi a různým skrýváním. Jiří Veselý, Lucy Topol'ská, Jan Chytil, Jiří Munzar a jiní leccos moravského zjistili a kvalifikovaně zhodnotili. Avšak to se nemohlo dostat do širokého povědomí a dnes o tom mnozí ani nevědí. V současné době na výzkumu českoněmecké literatury pracují např. Václav Maidl a Václav Bok (pro oblast Čech), zatímco Jiří Veselý vedle světa bývalého království věnuje značnou pozornost i Moravě. V Olomouci vznikla před čtyřmi lety pracovní skupina pro výzkum německé literatury na Moravě. Jsou v ní činni Lucy Topol'ská, Ingeborg Fialová, Jörg Krappmann a řada mladých spolupracovnic a spolupracovníků. V kartotéce máme teď 2900 jmen lidí, kteří v 19. a 20. století německy něco psali – v různé kvalitě. Z čehož asi 1200 „stojí za to“, aby se jimi věda nějak zabývala. Toto literární podhoubí vydává svědectví o mentální a kulturní situaci. Z něho vyrůstají desítky významných autorů, z nichž mnozí zůstávali zcela mimo pozornost historického hodnocení. Naše pracoviště uspořádalo od té doby sedm mezinárodních konferencí, zčásti samo, zčásti s podílem německých vědeckých institucí, s účastí kolegů z Německa, Rakouska, USA, Švýcarska. Plodem těchto konferencí a práce skupiny jsou

zatím čtyři vydané sborníky. V brzké době dojde k vydání sborníku dalšího a také *Slovníku německé literatury na Moravě*. Vznikaly a vznikají diplomové práce k tématu, seminární práce, články, výstavy, referáty na sympoziích mimo Olomouc a v zahraničí atd. Tyto práce budou pokračovat, rozšiřovat poznání a prohlubovat hodnocení.

POZNÁMKY

- 1 Např.: Václavek, Ludvík: *Německá literární tvorba v Terezíně*. – In: Terezínské studie a dokumenty 1997. Praha 1997, s. 251–263.
- 2 Viz např. sborník *Weltfreunde. Konferenz über die Prager deutsche Literatur*. Praha 1967
- 3 Novák, Arne: *Duch německé literatury v Čechách*. – In: Krajané a sousedé, Praha 1930, 2. vyd., s. 170 nn.
- 4 Krywalski, Diether: *Brünn – Poetizität einer Stadt. Die mährische Hauptstadt als Modell „Kakaniens“*. – In: Weit von hier wohnen wir. Praha, Vitalis 2002, str. 334–359.

DER MÄHRISCHE ANTEIL AN DER DEUTSCHEN LITERATUR IM GHETTO THERESIENSTADT

Zusammenfassung

Die deutsche Dichtung Theresienstadts aus den Jahren 1941–1945 pflegt man als die letzte Phase der Prager deutschen Literatur zu bezeichnen. Es gibt aber auch einen beträchtlichen mährischen Beitrag zu diesem Phänomen (Kien, Weber, Polák, Groag, Karpe).

Zu Zeiten des Kommunismus wurde das Bewusstsein um die deutschböhmisches und deutschmährische Literatur verdrängt. Immer noch weiß die tschechische Öffentlichkeit (und auch die Bohemistik) wenig von der polyethnischen Kultur der Vergangenheit. Dabei ist die deutsche Literatur auch heute von Relevanz für unseren Kulturraum (z.B. die Bücher von Peter Härtling oder Erica Pedretti).

Weiter wird die Tätigkeit der seit vier Jahren bestehenden Arbeitsstelle für die Erforschung der deutschmährischen Literatur in Olmütz vorgestellt.

Translation © Ludvík E. Václavek, 2004

Prof. PhDr. Ludvík E. Václavek, CSc.
Katedra germanistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

BRNĚNSKÝ NĚMECKÝ SPISOVATEL EUGEN SCHICK

SILVIE JAŠKOVÁ

Brno, ač hlavním městem Moravy, nebylo počátkem 20. století tak dalece vyhraněným centrem německy píšících literátů, jakým byla v té době Praha. Mnoho mladých moravských německých spisovatelů bylo přitahováno většími městy – Vídní, Berlínem, Mnichovem anebo Prahou. Svůj podíl na této jistě neatraktivnosti moravských měst měla skutečnost, že Morava neměla svou stálou univerzitu, která by mohla uspokojit mladé umělecky založené studenty. Vysoké učení technické v Brně a olomoucká teologická fakulta zcela jistě nestačily na to, aby upoutaly místní intelektuály, nebo dokonce přitáhly nejnadanější studenty, třeba z Moravské Ostravy nebo Jihlavy.

Olomoucký germanista profesor Ludvík E. Václavek navíc poukazuje na to, že ačkoliv můžeme v případě Brna hovořit o výskytu „trojího ghetta“, tedy o obdobném rozložení národnostních a náboženských sil jako v Praze, byl v moravské metropoli podíl německého obyvatelstva na celkovém počtu obyvatel daleko větší než v Praze, a proto literární činnost brněnských německých spisovatelů nepodléhala magické atmosféře zániku, jako tomu v té době bylo u autorů pražských.¹

Fakt, že brněnští němečtí autoři přelomu 19. a 20. století zatím nedosáhli takového věhlasu jako jejich kolegové pražští, ovšem neznamená, že Brno žádné takovéto autory nemělo. Jména jako Philipp Langmann, Hieronymus Lorm, Ernst Lothar, Richard von Schaukal nebo Ernst Weiß jistě dokazují, že brněnský německý literární život, ač ve stínu Vídně a Prahy, zcela neživořil.

Jedním z literátů, kteří byli součástí německého literárního dění v Brně na počátku 20. století, byl Eugen Schick. Autor, jenž sice nevešel a s největší pravděpodobností nevejde do historie moravské či dokonce rakouské literatury jako autor velkých kvalit, přesto autor, který je zajímavým, snad i typickým příkladem mladého nadšeného německého spisovatele žijícího na přelomu 19. a 20. století v jednom z větších měst rakouské provincie. Tato typičnost nespočívá dle mého názoru ani tak v kvalitě díla, jako spíše v životních osudech, v názorech a touhách.

Eugen Schick se narodil v Brně 23. dubna 1877. Oba jeho rodiče pocházeli z Moravy. Po maturitě odešel Schick z Brna do Vídně, kde navštěvoval vysokoškolský kurs na vídeňské obchodní akademii a studoval cizí jazyky: francouzštinu, angličtinu, italštinu. Po studiích se vrátil do rodného Brna a stal se zaměstnancem tamní c. k. privátní moravské Escomptebanky. Záhy se začal aktivně podílet na kulturním dění města. Do největšího brněnského německého deníku *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* pravidelně přispíval recenzemi nově vydaných titulů německé i světové literatury, představoval známé i neznámé autory té doby a uveřejňoval také díla vlastní.

Do širšího povědomí brněnských Němců se Schick dostal pravděpodobně koncem března roku 1900, kdy se účastnil dobročinného večera na podporu dětské nemocnice, jehož součástí

bylo i autorského čtení skupinky brněnských literátů. Kromě Eugena Schicka četli svá díla například Gustav Donath, Richard von Schaukal, Franz Schamann nebo mladý Robert Musil.² Schick četl tři své povídky, které o dva roky později vydal spolu s dalšími povídkami v knize *Aus stillen Gassen und von kleinen Leuten (O tichých uličkách a malých lidech)*. Tyto povídky toho večera doplnil ještě ukázkou jedné básně v próze *Das todté Dorf (Mrtvá ves)*. O tom, že toto setkání v Brně působících německých literátů mělo mít zásadní význam, svědčí článek Adolpha Hirsche, uveřejněný dva dny poté ve večerním vydání deníku *Mährisch-schlesischer Correspondent*. „Jak jsme se dověděli, byl předvěčerejší večer počátkem *Volného sdružení pro moderní umění*, které by do příští zimní sezóny mělo zahájit svou činnost pořádáním přednášek, divadelních večerů ap. a má taktéž v úmyslu vydat brněnský almanach.“³ Hirsch přirovnává toto vzepětí brněnských německých literátů k literární situaci Vídně té doby, ke skupině *Jung Wien*, jejímiž členy byli např. Hermann Bahr nebo Arthur Schnitzler a těší se z toho, že „i my můžeme nyní hovořit o Mladém Brnu [Jung Brünn]“. O rok později (14. dubna 1901) se konal další dobročinný večer a další autorské čtení a o něco později byla vydána brožura *Das Blaue Blatt (Modrý list)* a zvláštní výtisk *Festzeitung des Wohltätigkeitsfestes (Zvláštní noviny dobročinné slavnosti)*.⁴ Již tehdy byl mezi začínajícími mladými literáty nejvýraznější osobností Robert Musil, který ovšem brzy nato z Brna odešel. Zmíňme ještě jedno umělecké sdružení s názvem *Das fünfte Rad (Páté kolo)*, jehož schůzek v Hanáckém sklepě na Zelném trhu se s největší pravděpodobností účastnil i Eugen Schick a jehož zakladatelem byl Schickův přítel, již zmiňovaný jihlavský rodák a v pozdějších letech hojně vydávaný autor, Karl Hans Strobl.⁵ Strobl oceňoval Schickovo nadšení a označoval ho za mentora všech nových proudů v umění a kultuře.⁶

Roku 1906 vydal Schick brožuru s názvem *Die Mährische Moderne (Moravská moderna)*. Inspiroval ho měsíčník *Moderne Dichtung*, který v roce 1890 v Brně vydával Eduard Michael Kafka. Kafka uveřejňoval díla významných německých a rakouských literátů, jako byli Hermann Bahr, O. J. Bierbaum, Arno Holz, Artur Schnitzler, Hermann Conradi nebo Schickem tolik obdivovaný Detlev von Liliencron.⁷ Brožurou *Die Mährische Moderne* se Schick pokusil přiřadit nejvýznamnější německé literáty z Moravy k největším německým a rakouským spisovatelům té doby. V zhruba jednostránkových črtách postupně představil Marii Ebner-Eschenbach, Jakoba Julie Davida, Philippa Langmanna, Richarda Schaukala, Hanse Müllera, Helene Hirsch, Franze Schamanna, Karla Wilhelma Fritsche a svého kolegu Karla Hanse Strobla, kterého označil za „největší naději“ německého písemnictví na Moravě. Svou osobu zmínil Schick také, ale na důkaz skromnosti připojil údaje o svém literárním díle až na konec textu do poznámky pod čarou. Přiznává se, že jeho literární ctižádost zná trpělivost a rád se spokojí s tím, když jako novinář dokáže čtenáře upozornit na skvosty knižního trhu a varovat je před škvárou.⁸ K jeho oblíbeným autorům patřil kromě Moravana Davida především Detlev von Liliencron a Otto Julius Bierbaum, o němž vydal v roce 1903 monografii. V roce 1904 se jiný brněnský rodák, hudební kritik a spisovatel Paul Stefan Grünfeld zasloužil o to, že si Brno právě autorské čtení Detleva von Liliencron mohlo vyslechnout.⁹ Schick se Stroblem byli prý vystoupením svého idolu tak pohnuti, že se do rána toulali ulicemi Brna se slzami v očích.¹⁰

Sentiment a panteistický životní postoj číší i ze Schickova vlastního literárního díla. Již zmíněná sbírka povídek *Aus stillen Gassen und von kleinen Leuten* (Leipzig, 1902) je jakousi črtou všedního života brněnských maloměšťáků, které Schick líčí poetickým, avšak realistickým tónem plným lásky a porozumění. Schick chtěl „... lidem, kterým se daří lépe, co nejméně

bolestným způsobem připomenout, že tu žijí i jiní, ti, kteří znají jen útrapy a svízel, svízel a útrapy...¹¹ Své povídky trefně přirovnává k „čokoládové pralince se sociálně-politickou náplní“. Podobná témata jako v povídkách si Schick vybíral i pro svou lyriku. V básních sbírky *Empfindsames Notierbüchlein (Citlivý zápisníček, Stuttgart, 1905)* nalezneme nerýmované básně, které jsou podle vzoru Arno Holze vystředěny doprostřed stránky a v každé z nich se na několika řádcích odehraje zdánlivě nedůležitá, s impresionistickou citlivostí zachycená situace. Dle Schickových vlastních slov si ale on sám nejvíce vážil své burleskní jednoaktovky *Literaturzigeuner (Literární cikáni)*, přestože přiznává, že kritici ani diváci jeho názor nesdíleli a že byla tato hra po uvedení v Brně v říjnu roku 1904 potupně vypískána.¹² Hru se zatím nepodařilo objevit (s největší pravděpodobností nebyla ani knižně vydána), nelze tedy bohužel zjistit, z jakých důvodů se mladý Schick cítil kritikou a diváky nepochopen.

Své jazykové nadání zúročil Schick v překladu francouzského básníka Astride Bruanta, jehož šansony, psané v pařížském dialektu, přeložil do dialektu vídeňského a jednu z básní pro srovnání pak do dialektu brněnské němčiny. Sběrka vyšla ovšem až posmrtně pod názvem *Auf der Gass'n (V uličkách, Brno, 1910)*.

Eugen Schick zemřel 16. března 1909, v necelých dvaatřiceti letech. K.H. Strobl pronesl pohřební řeč, ve které – pohnut ztrátou dobrého přítele – označil Schickův odchod za velkou ztrátu nejen pro brněnskou německou literární scénu, ale i pro celou rakouskou literaturu a prohlásil Schicka za regenta brněnského německého literárního ostrůvku.¹³ Tato pocta by Schicka zcela jistě potěšila, Brno bylo jeho domovem, založil tam rodinu, měl stálou práci úředníka, psal do místních německých novin a jak sám tvrdil, snažil se především o to, aby brněnským čtenářům v recenzích a eseích zprostředkoval to velké a dobré, co se v oblasti literatury německé či světové objevilo. Přesto i on patřil celý život k těm, kteří snili o kariéře spisovatele ve Vídni. Snad i toto je typickým rysem německých spisovatelů z rakouské provincie. Touha opustit provincii a stát se součástí literárního dění v některém z rakouských nebo německých velkoměst. Schick si Vídeň jako student zamiloval a celý svůj krátký život se tam vracel. Jeho přání stát se Vídeňákem dokazuje článek uveřejněný v německém literárním časopise *Die Schaubühne* – tedy nikoliv v lokálním brněnském deníku *Tagesblatt*. Schick píše o tom, že se z Brna jezdí do Vídně za kulturou, především za kvalitním divadlem a své pocity shrnuje do několika vět: „Táhne nás to do Vídně. V rakouské provincii se toho moc neděje. Neděje se nic ve věcech uměleckých a ve věcech jiných jakbysmet. A vůbec: brr! Táhne nás to do Vídně.“¹⁴

POZNÁMKY

- 1 Václavek, Ludvík: *K německým spisovatelům z jižní Moravy*. In: Stati o německé literatuře vzniklé v českých zemích. Univerzita Palackého Olomouc 1991, s. 81.
- 2 Drlík, Vojen: *Robert Musil – Brno inkognito*. In: Munzar, Jiří (Hrsg.): Robert Musil. Ein Mitteleuropäer. Institut für Germanistik der Masarykuniversität Brno 1994, s. 123n. Mareček, Zdeněk: *Musilova brněnská léta*. In: Host 3 (2001), s. 35.
- 3 Hirsch, Adolph: *Jung Brünn*. Mährisch-schlesischer Correspondent. Abendblatt, 31.2.1900, s. 1. (Překlad S. J.)
- 4 Drlík, Vojen: op. cit., s. 131.
- 5 Krejčí, Karel: *Zu Musils Brünnener Jugendzeit und zur heutigen tschechischen Rezeption seiner Werke*. In: Musil-Forum 1 (1975) 1. Halbjahrheft, s. 35.

- 6 Strobl, Karl Hans: *Eugen Schick †*. Tagesbote aus Mähren und Schlesien, 17. 3. 1909, s. 3n.
 7 Schick, Eugen: *Die Mährische Moderne. Sonderabdruck aus der Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens*. Jg. 10. Heft 1–2. Brünn 1906.
 8 Ibid.: 21.
 9 Langer, Felix: *Detlev von Liliencron †*. Tagesbote aus Mähren und Schlesien, 24. 7. 1909, Nr. 342, s. 9n.
 10 K.H. Strobl: *Eugen Schick*. Tagesbote aus Mähren und Schlesien, 17.3.1909, s. 3n.
 11 Schick, Eugen: op. cit., s. 24. (Překlad S. J.)
 12 Ibid., s. 21.
 13 Strobl, Karl Hans, op. cit., s. 3.
 14 Schick, Eugen: *Man gravitiert nach Wien*. Die Schaubühne, 8. 2. 1906, Nr. 6, s. 178. (Překlad S. J.)

DER BRÜNNER DEUTSCHE SCHRIFTSTELLER EUGEN SCHICK

Zusammenfassung

Eugen Schick, ein heute unbekannter Brünner deutscher Schriftsteller (1877–1909), war ein typischer Vertreter der mährischen deutschschreibenden Schriftsteller der Jahrhundertwende. Nach dem Studienabschluss kehrte er aus Wien nach Brünn zurück und arbeitete als Beamter und Journalist in Brünn, nahm am literarischen Geschehen der Stadt teil, gab seine literarischen Arbeiten – Erzählungen und Gedichte – und vor allem Essays über bedeutende Schriftsteller Mährens heraus. Schick war vor allem bestrebt, dem Brünner Publikum das Bedeutende vorzustellen, was in der deutschen Literatur entstand. Einerseits wollte er als mährischer Patriot die Provinz zum eigenständigen literarischen Gebiet erklären, wo viele große Literaten geboren wurden und wirkten, andererseits fühlte er sich sein ganzes Leben lang von Wien angezogen. Sein früher Tod hinderte ihn daran, seinen Wunsch, nach Wien zu übersiedeln, in Erfüllung zu bringen.

Translation © Silvie Jašková, 2004

Mgr. Silvie Jašková
 Katedra germanistiky
 Filozofická fakulta Univerzity Palackého
 Křížkovského 10
 771 80 Olomouc, ČR

ČESKÉ VERSUS NĚMECKÉ OCHRANNÉ SPOLKY

PETRA KNÁPKOVÁ

Od druhé poloviny 19. století můžeme prakticky u všech národů rakousko-uherské monarchie zaznamenat vzrůstající zájem o národní identitu a s ním spojený sociálně-kulturní boj o prosazení vlastního jazyka a vlastních kulturních tradic. Za tímto účelem začaly vznikat nejrůznější spolky. Ve svém příspěvku bych se ráda soustředila na ty české a německé spolky, které působily na území Čech a Moravy. Jistě nelze obsáhnout v tak krátkém časovém úseku, který mi byl vyhrazen, všechny tehdejší spolky, ale chtěla bych tímto představit aspoň ty nejdůležitější a pokusit se je vzájemně srovnat.

Češi byli oproti Němcům v době vzniku těchto uskupení v 80. letech 19. století aktivnější, začali si dříve uvědomovat nutnost ochrany národních hodnot a byli vůbec společenskými a politickými okolnostmi tlačeni k jejich ochraně.

Ochranné spolky začaly houfně mezi Čechy vznikat zvláště v druhé polovině 19. století a to jako reakce na všeobecnou germanizaci ze strany rakouských úřadů a na nedostatečně vypracované a diskriminující jazyková vládní ujednání zvýhodňující jazyk německý před českým na půdě zemi Koruny české.

Po vzoru romantické ideologie bylo všem těmto spolkům (jak českým tak německým) společné, že národ a národnost je „nejposvátnější hodnotou a jazyk jejím viditelným znamením“.¹ Jejich úkolem všeobecně bylo ochraňovat vlastní národní tradice, svoji kulturu a vychovávat školní mládež v uvědoměle národním duchu.

Českým snahám o podporu a rozvoj národní kultury předcházela Matice česká založená již 1. 1. 1831. Ten ve své podstatě navázal na Sbor pro vědecké vzdělání řeči a literatury české z roku 1830 a svou činností podnítil jednak zakládání řady dalších podobných spolků, jednak pokusy o organizování lidové osvěty především pomocí uvádění českých divadelních her a vydávání česky psaných knih. Brzy ale na sebe Matice upoutala pozornost rakouských úřadů a byla pak neustále v podezření z podvratné politické činnosti. Podobně jako tomu bylo u německých spolků za 1. Československé republiky, jak uvedu později.

Podle slov německého publicisty Reinharda Pozorného² vznikla jako jeden z prvních čistě nacionálně zaměřených spolků v rámci Rakouska-Uherska vůbec roku 1872 Česká matice školská v Českých Budějovicích (podle Fachmayera to byla olomoucká matice a budějovická vznikla až o rok později).³ Byla to obdoba oné Matice české, ale tentokrát s poněkud rozšířenějším programem. Na tuto tradici navázaly i další místní spolky, které byly zakládány v rychlém sledu (Brno – 1878, Litoměřice a Znojmo – 1880 atd.).

Vyprovokována založením Německého školského spolku v květnu 1880, který fungoval jako ústřední orgán pro všechny nově vznikající místní školské spolky v oblastech s německy

mluvícím obyvatelstvem rakousko-uherské monarchie, vznikla půl roku nato v Praze česká Ústřední matice školská se stejnou funkcí. Ta pak převzala i některé body stanov svého německého předchůdce a jejím předsedou byl zvolen František Ladislav Rieger. Ústřední matice školská se stala nejdůležitějším a nejpopulárnějším spolkem svého druhu a také podporovala zakládání vlastních podskupin, se kterými zůstávala ve styku díky zpravodajskému listu *Věstník*. Do konce 1. světové války se zaměřovala výhradně na podporu českého školství a veškerou další kulturní činnost přenechávala tzv. Národním Jednotám. Po vzniku Československa došlo ale k určitým změnám v jejím poslání: „Nejen již na obranu, nýbrž na dobývání krajů pohraničních a národnostních ostrovů, odpůrci nám urvaných.“⁴

Zmínila jsem se o tzv. Národních Jednotách. O těch se dovídáme: „Obranné jednoty“, zvláštní výtvor zpopularizovaného jazykového vlastenectví, jsou spolky rozšířené po Čechách a Moravě na oslabování pozic německých v republice a posilování pozic českých.“⁵ Na rozdíl od Ústřední matice školské a jejich regionálních seskupení, které měly své působíště především v českých jazykových oblastech, se Jednoty věnovaly výhradně oblastem německým. Vyznačovaly se podle slov již citovaného Emanuela Rádlu „zdrženlivostí programovou, jsouc jen ‚obran- né‘; ani jedna Jednota nemá v programu přímo počestřování Němců; formulují svůj cíl skromněji jako obranu Čechů proti pronikání Němců“,⁶ což zřejmě platilo spíše jen pro počáteční dobu jejich existence, kdy obrana byla skutečně jedinou možností. Tak jako se totiž dříve Němci snažili některé kraje germanizovat, snažili se Češi po vzniku Republiky ty německé zase počestřovat. K dosažení tohoto cíle jim v této době měly sloužit např. následující prostředky (ostatně německé spolky dříve a pak v době okupace využívaly naprosto stejných prostředků s ohledem na vlastní národnostní skupinu): „1. zakládají [Češi] školy v místech, kde pro nepatrný počet dětí nelze podle zákona založit školu státní. [...]; 2. hledí provádět pozemkovou reformu [...] tak, aby se jí nedostalo Němcům, [...]; 3. nátlakem na úpravu národnostního klíče v továrnách a ve zprostředkovatelnách práce; 4. nátlakem při sčítání lidu, [...]; 5. agitací při volbách do obcí, aby zastupitelstva obecní se dostala do českých rukou; 6. působením na úřady, aby propouštěly úřednictvo německé; 7. upozorňováním úřadů do kterého místa je zapotřebí dosadit české úředníky.“⁷ Ovšem z ideologického hlediska již neměli Jednoty po 1918 příliš velký vliv.

Dalšími neméně významnými jednotami byly: od roku 1884 Národní jednota pošumavská (nejstarší regionální organizace toho druhu v Čechách a na Moravě) a od roku 1885 Národní jednota severočeská (největší).⁸ Mezi ostatní podstatně menší organizace patřily: Národní jednota pro jihozápadní Moravu se sídlem v Brně (1886), Národní jednota pro východní Moravu se sídlem v Olomouci (1885), Národní jednota slezská se sídlem v Praze (1906), Matice opavská (1877), Slezská matice osvěty lidové pro Těšínsko a Hlučínsko v Ostravě (1898) nebo Česká národní rada.

Mimoto existovala již od roku 1900 také Národní rada československá, jakási centrála národního života, která se na základě myšlenky sjednocení všech slovanských národů zabývala hlavně ideologickým vypracováním programu všech českých národních spolků, kdežto Matice a Jednoty pak uváděly tyto ideje do praxe. Jako svůj cíl si Rada stanovila hájit „zájmy českého a slovenského národa uvnitř i vně hranic Československé republiky“.⁹ Její administrativní aparát podléhal přísným pravidlům¹⁰ a výsledky své práce zveřejňovala v měsíčníku *Národní rada*.

„Všem německým obranným spolkům měla být společná zásada: sloužit výhradně k ochraně vlastního německého národa, nikdy však k potlačování příslušníků jiných národů.“¹¹ Jak dale-

ce byla tato zásada dodržována, se projevilo později v národnostním boji mezi Čechy a Němci. Obě skupiny se totiž v době svého společného soužití nesnažily o nic jiného než prosazovat své zájmy na úkor skupiny druhé. Je jasné, že obě strany popisují ony události a tedy i celkový vývoj a soupeření ochranných spolků vždy ku prospěchu svému. Budu se tedy snažit vystříhat se jakékoli zaujatosti.

Na straně německy mluvícího obyvatelstva Rakouska-Uherska se začaly obavy o ztrátu či potlačení národní kultury a jazyka projevovat teprve později než tomu bylo na české straně a největší aktivitu vyvíjely po vzniku ČSR.

První německý obranný spolek („Schutzverein“) vznikl roku 1880. Jeho iniciátorem se stal německý farář Franz Xaver Mitterer z vesničky Proveis v Jižním Tyrolsku. Ten založil 13. května 1880 tzv. Německý školský spolek („Deutscher Schulverein“), jenž zaujímal později mezi německými spolky stejně všeobíhající postavení jako mezi českými Ústřední matice školská. K založení spolku vedla Mitterera a jeho spolupracovníky jazyková nouze projevující se v této tyrolské oblasti ve výuce německých dětí italskými učiteli, tedy v italštině. Spolek, který se zpočátku zaměřoval právě na nejizolovanější a nejhudší hraniční kraje, pořádal m.j. veřejné sbírky, podporoval nejenom finančně tamější německé školy a školky a zakládal nové, poskytoval jim nejnnutnější vybavení, platil německy mluvící školní personál a v návaznosti na to pak upevňoval myšlenku německé národní pospolitosti.

Poté následovalo velmi rychle zakládání bezpočtu dalších regionálních sdružení a to na veškerém evropském území s německy mluvícím obyvatelstvem. V Čechách a na Moravě to byly např. roku 1883 Šumavský spolek („Böhmerwaldbund“), 1886 Spolek pro Severní Moravu („Normährerbund“), 1889 Spolek Němců v Čechách („Bund der Deutschen in Böhmen“) nebo 1899 Spolek pro Jižní Moravu („Südmährerbund“), které svou činnost ze Školského spolku odvozovaly.

Po rozpadu rakousko-uherské monarchie a vzniku Československého státu, kdy Německý školský spolek sídlící ve Vídni již nemohl jakožto mimostátní organizace nadále na území Čech a Moravy fungovat, založili jeho bývalí členové 2. listopadu 1919 spolek nový: Německý kulturní svaz se sídlem v Praze (dále jen NKS). Tím byly položeny nové základy pro činnost německých ochranných spolků v Čechách a na Moravě. Jeho stěžejním úkolem bylo udržení škol a mateřských školek doposud spravovaných Německým školským spolkem; a protože to byl nejvyšší a jediný orgán, sdružující v podstatě všechny existující německé spolky v Republice, stanovil sám sobě a všem svým podskupinám i nové cíle, a sice šířit a všemi prostředky podporovat národně-vzdělávací a osvětové snahy německého obyvatelstva Československé republiky. K naplnění jeho činnosti se dostanu později.

Postupně byly rozpuštěny i jednotlivé místní skupiny bývalého školského spolku a na jejich místě začaly od ledna 1920 vznikat skupiny NKS. Představenstvo spolku zvolilo na svém prvním shromáždění předsedou dr. Rudolfa Funkeho, který jím byl s několika přerušeními až do své smrti roku 1936.

NKS provozoval vlastní nakladatelství, v jehož rámci pravidelně vycházely publikace všeho druhu. Krom toho vydával měsíčník *Volksdienst (Národní služba)* a spolupodílel se na vydávání mnoha kulturních časopisů, jako např. *Deutscher Sprachverein (Německý jazykový spolek)* nebo *Volkskalender (Lidový kalendář)*.

Mezi hlavní zásady patřilo naprosté „vyloučení veškeré politické činnosti“, což také bylo zakotveno ve stanovách. Ovšem dovedeme si představit, že tomu ne vždy tak bylo.

NKS formálně zanikl rokem 1938. Jeho jmění bylo „předáno na jiné účely“¹², školy převzal stát a mateřské školky a ostatní školská zařízení byly na počátku okupace převedeny pod odborné výbory tzv. Nacionálněsocialistického sdružení („Nationalsozialistischer Verein“).

Z toho, co jsem doposud řekla, je zřejmé, že organizace, činnost i poslání těchto spolků, a to jak na české tak na německé straně, bylo vesměs stejné a že jejich úsilí zesilovalo nebo naopak polevovalo podle toho, jaké bylo právě postavení té či oné národnostní skupiny v daném státním uskupení.

Jako příklad jedné takové „nejvíc ohrožené oblasti“, kde z pochopitelných důvodů české a německé spolky spolu nejurputněji soupeřily, jsem vybrala Jihlavsko, v roce 1918 z 80% německé, které bylo jako některé další kraje pro svoji geografickou izolovanost v rámci tehdejších Sudet nazýváno jazykovým ostrovem. Jaké spolky tu najdeme? Uvádím několik pouze německých spolků, a to proto, že po 1918 to byly právě německé spolky, které byly z hlediska své činnosti zajímavější, protože právě v této době „obránné“.

Kromě Místní skupiny pro Jihlavský jazykový ostrov Německého školského spolku, která byla založena v Jihlavě již 8. září 1881, a která se věnovala především tamějším školám a péči o německý jazyk, tu dále existoval od roku 1899 např. Spolek Němců na Severní Moravě („Bund der Deutschen Nordmährens“), jehož účelem bylo zajištění životních a pracovních příležitostí a podpory a posílení německého národního uvědomění.

Ráda bych se teď zaměřila na dobu mezi oběma válkami, kdy na poli ochranných spolků vystoupil do popředí Německý kulturní svaz a stal se v podstatě jediným dědicem původní ochranné činnosti Německého školského spolku.

Poté, co byl na závěrečném shromáždění Německého školského spolku založen Německý kulturní svaz, vznikla i na Jihlavsku jeho skupina. Dne 2. května 1920 se sešli funkcionáři všech dosud existujících místních ochranných sdružení, aby se podle návrhu prof. Otto Kühnerta, člena hlavního představenstva, spojili k těsnější spolupráci a tak „odolávali náporu českých úřadů co nejpevněji“.¹³ Dne 13. května 1920 byl tedy založen celým názvem tzv. Župní spolek VI „Jihlavský jazykový ostrov“ Německého kulturního svazu („Gauverband VI 'Iglauer Sprachinsel' des Deutschen Kulturverbandes“). Předsedou tohoto župního spolku byl zvolen prof. Otto Kühnert, jeho prvním zástupcem odborný učitel Ignaz Göth, na poli vlastivědném a národně-vzdělávacím celorepublikově velmi významná postava, a sekretářem Hubert Nerad, Göthův švagr a horlivý spolupracovník.

Hlásnou troubou jihlavské župy NKS se stal tamní nacionálně zaměřený list *Mährischer Grenzboten (Moravský hraniční posel)*, pod jehož hlavičkou vycházely pro příspěvky Župního spolku přílohy *Iglauer Sprachinsel*, *Heimatfreude* nebo *Heimatspiegel* a mnoho vlastivědných publikací v rámci ediční řady NKS.

Krátce po svém zřízení rozeslalo hlavní vedení v Praze svým župním podorganizacím oběžník, z něhož budiž citovány některé hlavní body týkající se činnosti jednotlivých výborů Svazu:

- a) Byl vytvořen tzv. školní referát, který převzal veškeré povinnosti spojené s vedením a zakládáním nových škol a který měl také o své činnosti pravidelně informovat hlavní vedení.
- b) Dalším důležitým úkolem byla národní výchova a vzdělávání. Za tímto účelem byly zakládány knihovny nebo pořádány přednášky a různé další národně-osvětové akce.
- c) Dále byla zprovozněna hospodářská poradna, která měla pomáhat německým vlastníkům půdy, kteří se ocitli ve finanční tísní a kteří byli státem tlačeni k odprodeji svého majetku, v jeho udržení.

d) Osvěta měla být zaměřena především na mládež, která byla sdružována v nejrůznějších kroužcích. Společně pak podnikali výlety do okolí, pěstovali staré místní zvyky a byli vedeni k „lásce k vlasti“.

e) Tzv. Reklamní výbor se měl zaměřit na šíření programu NKS v médiích, pořádáním vlastivědných večírků (které byly mimochodem velmi hojně navštěvovány) a veřejných sbírek, jejichž výnos pak sloužil k udržování starých nebo k vybudování nových školních zařízení. Kromě toho dostával Svaz i určitou finanční podporu od státu.

Od roku 1936 až do svého zrušení 1938 se Svaz zaměřil výhradně na ochranu škol a omezil tak na Jihlavsku výrazně rozsah své činnosti, aby ostatní nacionálně-vzdělávací úkoly převzaly spolky jiné.

Již v rušném roce 1920 byla v Jihlavě založena Společnost pro vlastivědu jihlavského jazykového ostrova („Arbeitsgemeinschaft für Heimatkunde in der Iglauer Sprachinsel“), která velmi energicky započala za podpory NKS svoji osvětovou činnost.

Její práce vycházela z cíleného vlastivědného výzkumu a spočívala v neustálém shromažďování veškerého materiálu, který se nějak dotýkal německé jihlavské oblasti.

Svou činnost chtěla společnost zahájit 23. června 1920, v den tzv. havířského průvodu, který měl v té době již téměř 100letou tradici a který byl pro každého německého Jihlavana každoročně velkým svátkem. Ten den ale došlo k přestřelce, při níž zemřeli 3 lidé, což přispělo k dalšímu posílení vzájemné národnostní nevráživosti. Třenice se vlekly a vše vyvrcholilo kauzou, která byla v tisku označována jako „aféra Göth“. Jeho obětí se stal právě onen horlivý vlastivědný pracovník a jihlavský učitel Ignaz Göth, který byl kvůli své přednášce o krásách Jihlavska ve Stuttgartu obviněn z vlastizrady a na 35 dní uvězněn. Společnost byla rozpuštěna a její činnost nepřevzal nikdo jiný než NKS.

10. května 1868 vznikl spolek s názvem „Verfassungsverein“ (Ústavní spolek) a měl pokrokový charakter, jak je zřejmé i ze znění stanov, kde se v úvodní stati uvádí účel spolku: „... Duchovní i hmotný pokrok na podkladě zákona z 21. 12. 1867 svými silami uspišit a se smyslem a porozuměním pro ústavu lid budit, oživit, aby svobodomyšlné zákony ústavy do krve a mysli přešly a dále rozvíjeny byly.“¹⁴ Od konce sedmdesátých let do spolku stále více pronikal německý nacionální duch, který nakonec převládl a v roce 1883 pozměnil název na Německý spolek pro Jihlavu a okolí („Deutscher Verein für Iglau und Umgebung“). Rovněž byly pozměněny stanovy, takže novým účelem spolku bylo nyní „pěstovat solidaritu všech Němců v Rakousku, pěstovat nacionální a duchovní souručenství se všemi německými soukmenovci, napomáhat národním, svobodným a hospodářským zájmům Němců především v Jihlavě [...] a chránit tyto proti každému bezpráví, střežit německou půdu v Rakousku a podporovat Schulverein“¹⁵. V duchu těchto stanov spolek skutečně pracoval a stal se tak „šířitelem německého šovinismu na Jihlavsku“¹⁶. Spolek zanikl po roce 1923, kdy jeho úkoly převzaly jiné německé spolky jako např. NKS.

Jihlavští Němci se velmi důrazně dožadovali připojení Jihlavska k Rakousku. 3. listopadu 1919 vytvořili tzv. Německou národní radu jihlavského jazykového ostrova („Deutscher Volksrath der Iglauer Sprachinsel“) a vyvíjeli značnou agitaci a propagandu. Pořádali četné schůze a snažili se ovlivnit smýšlení voličů, aby dokázali, že Jihlavsko je výrazně německým územím. Vydávali letáky, mapky a brožury, kterými ovlivňovali veřejnost doma, provokovali české obyvatelstvo a snažili se působit i na veřejné mínění v zahraničí, zejména v západních zemích. Německá rada se také snažila zjistit všechny jihlavské Němce žijící v cizině a dožadovala se od

nich resoluce, aby Jihlavsko bylo připojeno k Rakousku. Zanikla až po roce 1921, kdy se vnitřní a mezinárodní postavení republiky stabilizovalo.

Mimo jmenovaných spolků působila na Jihlavsku řada dalších, rovněž více či méně s ochrannými úmysly jako např.: Německý učitelský spolek nazvaný F.A.Diesterweg, Německý akademický spolek „Iglavia“, který od roku 1860 sdružoval jihlavskou mládež studující na vídeňské univerzitě, dále pak Turnerský spolek nebo Rakouští tažní ptáci („Österreichischer Wandervogel“).

Na území Čech a Moravy se od doby jejich vzniku vyskytovala na obou stranách, tedy jak na české tak na německé, celá řada ochranných spolků, jejichž úsilí bylo vesměs stejné, a jejichž práce se v rámci každého z národů vzájemně proplétala nebo na sebe navazovala poté, co jeden spolek zanikl. Jejich poslání a cíle se měnily hlavně podle toho, jaká zrovna panovala politická situace. Mým cílem bylo v jejich množství udělat trochu pořádek a pokud možno přehledně je uspořádat pro ty, kteří o nich slyšeli dnes poprvé.

POZNÁMKY

- 1 Rádl, Emanuel: *Válka Čechů s Němci*. Melantrich Praha 1993. S. 186.
- 2 Pozorny, Reinhard: *Deutsche Schutzarbeit im Sudetenland. Die Tätigkeit des Deutschen Kulturverbandes 1918–1938*. Vídeň 1974.
- 3 Fachmeyer, Ludwig Hans: *Die Volkstumsarbeit der Tschechen*. Verlag Karl H. Frank Karlsbad 1935. S. 8. Přel. PK.
- 4 *Národní jednoty a Matice v Československé republice*. Praha 1925.
- 5 Rádl, Emanuel: *Válka Čechů s Němci*. Melantrich Praha 1993. S. 185.
- 6 Ibid.
- 7 Ibid. S. 190–191.
- 8 Pozorny, Reinhard: *Deutsche Schutzarbeit im Sudetenland. Die Tätigkeit des Deutschen Kulturverbandes 1918–1938*. Vídeň 1974. S. 11. Přel. PK.
- 9 Fachmeyer, Ludwig Hans: *Die Volkstumsarbeit der Tschechen*. Verlag Karl H. Frank Karlsbad 1935. S. 35. Přel. PK.
- 10 „Národní rada se skládá [...] z: I. Zástupců českých a slovenských stran, [...] II. Zástupců jednotlivých sborů [od měst Prahy, Brna a Bratislavy přes univerzity až po všechny existující Jednoty a Matice]. III. Po jednom zástupci ze zastupitelstev Národní rady v Brně, Opavě, Bratislavě a Užhorodu, IV. 26 dalších pracovníků, kteří se zasloužili o celonárodní věc [...]. V. Dalších 20 zasloužilých osobností lze jmenovat čestnými členy.“ (Fachmeyer, s. 35–37) Přel. PK.
- 11 Plott, Sepp: *Der deutsche Kulturverband und seine Sprachinsel Iglau*. In: *Mährischer Grenzboten*, 25. 5. 1969, s. 1. Přel. PK.
- 12 Pozorny, Reinhard: *Deutsche Schutzarbeit im Sudetenland. Die Tätigkeit des Deutschen Kulturverbandes 1918–1938*. Vídeň 1974. S. 50. Přel. PK.
- 13 Achatzi, Johann: *Völkische Schutzarbeit in der Iglauer Sprachinsel. Zum 40. Jahrestag der Gründung des Deutschen Kulturverbandes*. In: *Igelland*. Příloha k „*Mährischer Grenzboten*“, září a říjen 1960.
- 14 Spolky Jihlava, zpracoval Alois Šimka v letech 1961–1962. Jihlava
- 15 Ibid.
- 16 Ibid.

DIE TSCHECHISCHEN VERSUS DEUTSCHEN SCHUTZVEREINE

Zusammenfassung

In meinem Artikel habe ich versucht, die tschechischen und deutschen Vereine vorzustellen, die sich auf dem Boden von Böhmen und Mähren etabliert haben, und zwar mit dem Ziel, eine national ausgerichtete Schutzarbeit eigener nationalen Werte zu betreiben. Während ihrer etwa 100jährigen Tätigkeit entfalteteten sich wurden ihre Bemühungen nach der entweder stärker oder schwächer, je nachdem in welcher sozialen und politischen Stellung sich des jeweiligen Volkes innerhalb des gegebenen Staatsgefüges befand. Ich habe mich bemüht, eine Auswahl in der Unmenge von diesen Vereinen zu treffen und die Organisation und Aufgaben der wichtigsten darzustellen bzw. sie gegenseitig zu vergleichen.

Translation © Petra Knápková, 2004

Mgr. Petra Knápková
Katedra germanistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
e-mail: pknapek@centrum.cz

JOSEF DOBROVSKÝ

JOSEF DOBROVSKÝ A MORAVA

JOSEF VINTR

Spojení Josefa Dobrovského s moravským geniem loci bylo opravdu osudové. V brněnské koleji jezuitů začala pouť mladého génia za osvícením. V brněnském klášteře Milosrdných bratří skončila, odtud odešel do věčného světla. Mezitím uběhlo pět nepokojných desetiletí duševního vypětí a indispozic, hledání a cest. Dobrovského přitom jeho rozum neustále vracel do Čech, jeho cit ho však nejdnou volal na Moravu.

Omezíme se na vztahy Dobrovského k novodobé, ne staré Moravě, o tom psali jiní a budou i zde mluvit jiní (jen krátká poznámka na okraj: Dobrovského skeptický postoj k česko-moravskému pojetí Velké Moravy zaměňujícímu ji s Moravou dnešní /Patera 1895: 78/ je doložen ve vyhrocené podobě v listech Durychovi, kde píše, že Metod na Moravě nikdy nebyl /ibid. 72/). Důkladněji si všimneme Dobrovského zájmu o moravskou češtinu. Autentickým pramenem pro náš obraz Dobrovského vztahu k Moravě je především jeho korespondence. Osvícenci ji pšetovali jako žánr, sloužila jim jako médium pro transfer myšlenek vědecké i osobní povahy. Z dochovaných dopisů Dobrovského obsahuje nejvíce údajů vztahujících se k Moravě jeho korespondence z osmdesátých a devadesátých let 18. století s Moravany, olomouckým historikem Josefem Vratislavem de Monsem, vídeňským universitním učitelem češtiny Josefem Valentinem Zlobickým, brněnským guberniálním sekretářem a sběratelem J. P. Cerronim, ale také mnohá místa v korespondenci Dobrovského s českým knězem a slavistou V. F. Durychem, se slovenským pastorem J. Ribayem a s lužickým učencem K. G. von Antonem; z pozdějších let už jen ojediněle zazní moravská struna např. v listech B. Kopitarovi. Přihlédneme ovšem také k publikacím O. Králíka, J. Skutíla, J. Springera, V. Zapletal a A. Nováka osvětlujícím Dobrovského vztahy k Moravě, a k dodnes jedinému obsáhlému životopisu Dobrovského od V. Brandla vyšlému před 120 roky (česká bohemistika a slavistika dluží svému nejvýznamnějšímu představiteli vedle dokončení jeho Sebraných spisů i jeho moderní biografii dodnes!).

Prvním místem pobytu Dobrovského na Moravě bylo Brno. Prožil zde jedenáct měsíců jako novic jezuitského řádu od října 1772 do září 1773, kdy byl brněnský noviciát po zrušení jezuitů rozpuštěn (Brandl 1883: 5). Na pobyt v jezuitské koleji v Brně vzpomíná Dobrovský ještě 1815 v dopise J. S. Bandtkemu takto: „Mé nejjezuitské založení si vysvětlíte z toho, že jsem u jezuitů v Brně ztrávil pouze jeden rok. Tehdy jsem měl chuť cestovat jako misionář do Indie a proto jsem se stal jezuitou.“ (Francev 1906: 87). Po návratu z brněnského noviciátu do Prahy Dobrovský styky s Moravou až do poloviny osmdesátých let v podstatě neměl. Moravskou kulturu v mládí zahrnoval pod českou. Bylo mu to vytýkáno, proto změnil titul svého periodika *Böhmische Literatur auf das Jahr 1779* od příštího roku na *Böhmische und mährische Litera-*

tur, a pak po problémech s vídeňským tiskovým dohledem od roku 1786 na *Literarisches Magazin für Böhmen und Mähren* (Brandl 1883: 25).

Před nástupem do vedení kněžského semináře v Hradisku u Olomouce měl Dobrovský jen ojedinělé styky s několika moravskými vzdělanci, vedle Monseho především s J. P. Cerronim. Píše o něm v květnu 1786 Ribayovi, že ho žádal o příspěvky a že by si přál, aby mohl tohoto „šťastného sběratele ... jednou vyplenit“ (Patera 1913: 43). V červenci 1787 informuje Dobrovský Ribaye o svém plánu slovanského etymologického slovníku, podotýká však, že sotva najde dostatek volného času, jelikož má nyní nastoupit do olomouckého semináře. Doufá však, že se mu tam s pomocí chovanců podaří sepsat moravský nářeční slovník a dokončit *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (Patera 1913: 86).

Do státního generálního semináře v Hradisku nastoupil Dobrovský 23. srpna 1787 jako vicerektor, o dva roky později se stal rektorem; bydlel zde v prvním patře prelatury (Springer 1969: 149). Seminář, zřízený v monumentálním objektu kláštera zrušeného Josefem II., nebyl u okolního obyvatelstva příliš oblíben – jako znamení Božího hněvu byla vykládána bouře, která se nad zrušeným klášterem strhla v květnu 1787 během zasazování pamětní desky Josefu II. a při níž blesk uhořel do věže a knihovny kláštera (Volf 1935: 37). Do Olomouce se Dobrovskému zprvu příliš nechtělo, neměl tam bližší známé. Durychovi napsal z Olomouce měsíc po nástupu: „Situs loci satis amoenus – místo má příjemnou polohu, ale nežijí tu lidé, od nichž bych mohl očekávat živou konverzaci, s výjimkou Monseho.“ (Patera 1895: 63). Styky s historikem práva J. V. Monsem se časem rozšířily i na okruh jeho přátel z olomouckých vyšších vrstev (pět pánů a několik dam blíže určuje Springer 1969). S Monsem chodil Dobrovský rád mezi selský lid v okolí, zvláště do vsi Hnojice, kde byla mezi sedláky řada zaujatých čtenářů české literatury (Volf 1935: 39). Mezi kolegy učitelů v semináři si vážil F. Poláška, spory měl s V. Stachem, i později udržoval styky s řadou moravských kněží (jména viz Springer 1969: 157). Díky úzkému přátelství s Monsem poznal Dobrovský řadu Moravanů natolik, že si Moravu zamiloval. Kromě společnosti kolem Monseho nebyl Dobrovský příliš nadšen tehdejšími olomouckými poměry. Stěžuje si Zlobickému v lednu 1788, že „Praha je pro literaturu naprosto jiné místo než Olomouc. ... Mladým Moravanům však chci nabídnout menší nárys jejich kultury, abych je povzbudil. ... Je tu jen málo společného s námi Čechy. ... Do druhého svazku Monseových *Dějin Moravy* přijde moje pojednání o moravském obyvatelstvu.“ (Patera 1908: 17). Ale již v srpnu téhož roku nadhazuje Zlobickému, že by on mohl přispět k Dobrovského přeložení do Prahy (Patera 1908: 26).

Práce na gramatice češtiny, zmíněné *Lehrgebäude*, pokračovala v Olomouci jen pozvolna. Začátkem roku 1788 měl sice napsaných již šestnáct archů, ale jinak na ni zbývalo málo času kvůli učebním úvazkům – vyučoval v semináři mj. tři hodiny týdně moravské a slovanské dějiny (Patera 1913: 94), hodinu týdně češtinu (Králík 1954/2001: 301). Budoucí kněží o české kultuře v mládí nic neslyšeli, proto se snažil podávat jim jazyk, literaturu a dějiny vlasti co nejzábavněji (ibid. 100); na konci téhož dopisu z července 1788 však vyjadřuje naději, že se brzy dostane z tohoto místa, kde může tak málo vykonat pro českou literaturu (ibid. 101). Po zrušení semináře píše v listopadu 1790 Ribayovi, že musí proti své vůli ještě služebně pobýt v Hradisku, a že dostal penzi 500 zlatých až do dalšího umístění, po němž se však dlouho nebude shánět (ibid. 176). Tento postoj vysvětluje Monseho zmínku v dopise z července 1791, že Dobrovský odmítl místo knihovníka v Mikulově (Volf 1935: 50). Byl spokojen s možností pobývat zase u hrabat Nosticů v Praze, kam se navrátil po předání semináře olomouckému arcibiskupství

a po krátkém pobytu v Brně v půli prosince 1790 (Brandl 1883: 73). Olomoučtí přátelé a moravští vlastenci pouštěli Dobrovského po zrušení semináře do Prahy neradi (Volf 1935: 38). Skládali do něho a jeho objevů naděje i později a očekávali, jak mu píše Monse v dubnu 1792 před jeho cestou do Švédska, že tam najde řadu rukopisů a starých tisků Švédy odvečených z Moravy (Volf 1935: 58). Dobrovský se z této cesty vracel přes Moravu. V Olomouci zastihl v únoru 1793 už jen těžce nemocného Monseho. Pobýval u něho v jeho posledních dnech a doprovodil ho pak i na jeho poslední cestě (Bartoš 1948: 8). Po úmrtí Monseho 1793 prosí Dobrovský jménem vdovy a jejích dvou synů vlivného vídeňského profesora Zlobického, aby se u tamějších úřadů o ně postaral, zvláště o stipendia pro syny (Patera 1908: 81).

Do generálního semináře v Hradisku u Olomouce nastoupil Dobrovský sice do nábožensko-správní a pedagogické funkce, jeho vědecký zájem zůstal však zaměřen na filologii v širokém slova smyslu. Začal se zde hned důkladněji zabývat živou moravskou mluvou. Shrňme zde kupodivu značné množství zpráv o jeho pozorováních, poznatkách a stanoviscích k moravské češtině, zachované zvláště v korespondenci Dobrovského s J. Ribayem (Patera 1913), J. V. Zlobickým (Patera 1908) a Gottlobem von Antonem (Krbec 1959). Již 2. července 1787 informuje Dobrovský Ribaye, že vedle záměru sepsat slovanský etymologický slovník a „ein vollständiges Lehrgebäude der böhmischen Sprache“ se bude nejprve zabývat moravským idiotikonem, tedy nářečním slovníkem (Patera 1913: 86). Na podzim téhož roku vyjadřuje Zlobický potěšení, že se Dobrovský zabývá moravskými dialekty a vybízí ho, aby blíže prozkoumal mluvu z okolí Velehradu a Uherského Hradiště a napsal mu o tom své mínění (Patera 1908: 12). Dobrovský odpovídá, že zamýšlí připojit ke své gramatice češtiny zvláštní kapitulu „de cultura linguae Bohemicae cultioris in Moravia“, že již prošel katalog olomoucké knihovny, chce ještě u Cerroniho „vyplnit papíry“ jeho sbírky a prosí, zda by mu i Zlobický neposlal příspěvky o moravských památkách (Patera 1908: 14); ten hned přislíbil (ibid. 15). Jak příštího roku 1788, tak i v roce 1789 sděluje Dobrovský Ribayovi, že materiál sbírá denně (Patera 1913: 110, 115) a že zapojil i seminaristy z venkova, od jednoho dokonce obdržel jeho vlastní seznam moravských slov (Patera 1913: 117, 178); svůj slovník, doplněný etymologickými vysvětlivkami, by jednou chtěl dát do tisku. Ukázku z této sbírky Dobrovského najdeme v dopise Ribayovi z prosince 1789, kde uvádí od písmene P asi 40 moravských slov jako *palach*, *palaška*, *pečivo*, *pleskanec*, *pleskýř/pliskýř*, *plytký*, *pospolitý*, *přikrývka* aj., připojuje několik dalších od písmen D, R, Ž a chce vědět, zda se vyskytují i na Slovensku (Patera 1913: 151); zde také poznamenává, jak se hned pozná Moravan: „...podle *chcu* místo *chci*, *chcou/chcú* místo *chtějí* – *včil* místo *nyněko*, *skoro* místo *brzo* a *neskoro* místo *pozdě*.“ Stěžoval si však Ribayovi již dříve (2. 11. 1788), jak je to těžké přivyknout Moravany čisté české češtině a správnému pravopisu (Patera 1913: 110). Zhořeleckému učenci Gottlobu von Antonovi odpověděl na jeho dotaz o Moravanech 28. 8. 1789 pěknou charakteristikou Hanáků a jejich mluvy: „Hanáčtina je těžkopádná, jako každá selská mluva. Jazyk Hanáka je neohebný jako jeho celé tělo a jeho pomalá chůze. Vyslovuje *i*, y téměř jako *e* a *u* jako *o*; *ryby* zní z jeho úst jako *rebe* a *budu* jako *bodo*.“ (Skutil 1961: 18). Dobrovský pokračuje: „Dále používá různá slova, která není slyšet ve městech ..., jsou to *roba* místo *služka*, *čuju* místo *slyším*, atd. ... V Brně se mluví česky s několika málo odchylkami, jichž si sotva kdo všimne, nezaměří-li na to zvlášť svou pozornost. Vůbec jsou obyvatelé všech tří krajů, Jihlavského, Znojenského a Brněnského, Češi, tj. geograficky Moravané. Jejich nářečí je české, odhlédne-li se od několika odchylek. Mezi Vyškovem, Tovačovem a Olomoucí jsou Hanáci – jejich dialekt se více odlišuje od českého. Ještě víc však příborské

nářečí v Přerovském kraji, až po Frýdek ve Slezsku. V tom, v čem se odlišuje od českého, blíží se slovenským nebo polským dialektům. Místo *kovářna* říkají *kužnia* jako Poláci, místo *troud prachno*, polsky *prochno*, místo *pastva passa*, polsky *pasza* atd. Jako celek je však jejich dialekt přece jen český. Valašské nářečí je slovácké, i když má určité zvláštnosti. Slovácké v Hradištském kraji se shoduje se slovenským v Uhrách. ... Moravský Slovák také nemá ř. Všechny knihy, jichž Moravané užívají, jsou české. Když Moravan píše, vyhýbá se provincialismům svého rodiště. ... Písmo se ani v nejmenším neliší od českého.“ (Krbec 1959: 13–14). A v dopise Antonovi z 15. 11. 1789: „Na Moravě a u Slováků v Uhrách žije ještě stará čeština. Moravan a Slovák mluví v českých archaismech, i když se v různých výrazech od sebe liší. Kdo chce pěkně psát, píše česky, provincialismy se vyskytují jen v lidových písních. ... Mluva měst se od obecné lidové mluvy odlišuje tím, že je bližší české. ... Slezský dialekt znám nyní lépe, protože se mohu dotazovat přímo zde u Slezanů. V semináři, který vedu, mám také Wasserpoláky, mluvící špatnou polštinou. ... Moravští Slezané kolem Opavy a Krnova také polonizují, přibližují se svým infinitivem na *ć* Polákům a Lužičanům, většina ostatních hlásek je moravská.“ (Krbec 1959: 28). O měsíc později píše Antonovi o přízvuku: „Na Moravě, ve slezské oblasti a blízko Polska se klade přízvuk na předposlední slabiku, což silně uráží české ucho – mně se tak děje při kázáních každý den.“ (Krbec 1959: 32).

Jazykové zvláštnosti Moravy poznal Dobrovský blíže na Přerovsku, kde prý se zachovala stará česká slova (Patera 1913: 116), na východní Moravě s tvrdým a měkkým *l* (jemuž se nemůže naučit, ale jež pomáhá objasnit analogické psaní *i/y* např. *s králi/s voly*); další zvláštnosti jsou blízké slovenským jevům (Patera 1913: 127), jako např. *istý/iný* místo *jistý/jiný* (Patera 1895: 83), na severu polským (Patera 1913: 150); při posuzování místa přízvuku neshledal u jedno- a dvouslabičných slov žádný rozdíl, pouze u čtyřslabičných slov prý se jeho umístění více blíží polskému (ibid. 241); všimnul si i nepřehlasovaných koncovek, např. uvádí moravský gen. *vdovca* proti českému *vdovce* (ibid. 187), u sloves tvary 1. os. pl. na *-my* proti českému *-me* (ibid. 194). Při pobytu v Olomouci jistě diskutoval o jazykových zvláštnostech Moravy nejen se svými žáky, dosvědčuje to jeho rezignovaně znějící poznámka odtud z 22. 11. 1790, kdy již byl po zrušení semináře na odchodu: „Alespoň jsem tu Moravany upozornil na jejich řeč.“ (Ibid. 178.) Moravská čeština ho zajímala i později. V březnu roku 1792 upozorňuje Durycha na nedávno vydaný volnější překlad Nového zákona od svého bývalého milého kolegy ze semináře v Hradisku F. Poláška: „Budeš trpět, je přecpaný moravismy, jimž si tento rodák z Příbora na Moravě nedokázal odvyknout“ (Patera 1895: 213). Ribayovi roku 1793 k tomuto překladu poznamenává, že obsahuje pozoruhodné moravismy v poznámkovém aparátě (Patera 1913: 225), a ještě 1794 sděluje Ribayovi, že si právě v Olomouci poznamenal řadu výrazů odchýlných od českých (ibid. 253). J. V. Zlobický korespondoval na podzim 1794 s Dobrovským o moravských výrazech ve slovníku připravovaném do tisku Thámem; poskytl prý mu svoje materiály a přál by si, aby se Dobrovský na tomto slovníku také podílel. Píše pak: „Do slovníku budou pojata také moravská a slovenská slova, např. *včil v. ted, nyní; od včilka* tj. *od nynějška; lukše v. nudle; břed v. božej; vorkauf* nebo *orkauf v. kupecké zboží; tovar v. výdělek* nebo *vejdělek*, podle Bělova Cellaria také *zboží*,” atd. Potřebnost zahrnutí moravských slov pak dokládá Zlobický dlouhým českým citátem z privilegií města Moravské Ostravy (Patera 1908: 82). Thám se u Zlobického ve Vídni nahlédnutím do jeho sbírek osobně přesvědčil o nutnosti zahrnutí moravských a starších slov do svého připravovaného slovníku a může prý o tom v Praze přesvědčit i Dobrovského. Zlobický uvádí Dobrovskému jako argument postup saské-

ho jazykovědce Adelunga: „Nemá Adelung také slova, jež se dnes najdou jen ve starých listinách a spisech, slova, jichž se užívá i v jiných německých oblastech než v Sasku?“, a pokračuje: „Schönfeld se rozhodl vydat co nejdokonalejší český slovník a dát jej zpracovat Thámovi. Já jsem navrhl česko-moravsko-slovenský slovník, k němuž jsem předal moje sbírky a moje slovenské vokabularium. Teď by bylo důležité, abyste i vy předal Thámovi svoje sbírky a měl za rok to potěšení držet v rukou českého Adelunga s abecedně řazenými starými i novými výrazy českými, moravskými i slovenskými“ (ibid. 83). Dobrovský obratem odepisuje, že ho Thám navštívil, ale nepřesvědčil o tom, že by byl schopen sestavit dobrý slovník. Lépe by bylo vydat doplňky k Tomsovu slovníku; k zařazení moravských a slovenských výrazů se stává odmítavě: „... měly by se pojmut jen ty, jež mohou přispět k vysvětlení jiných slov ... Mám vlastní seznam odchýlných moravských výrazů, které jsem spolu s mými chovanci, s nimiž si nadále dopisuji, nasbíral na Moravě. ... dělám rozdíl mezi slovníkem, glosářem a idiotikonem (tj. nářečním slovníkem)“ (ibid. 84). V rámci diskuse s Durychem o přízvuku a kvantitě ve slovenských jazycích se zmiňuje zjara 1795 i Zlobickému, že by se těmito věcmi nezabýval, kdyby nebyl přišel na Moravu, kde o tom začal přemýšlet a kde jeho prozodická pravidla napodobovali (Patera 1908: 101). Durychovi k tomu Dobrovský sděluje svůj poznatek, že „dokonce jsem poznal Moravany, kteří vokály nedlouží, nýbrž vyslovují všechny stejnou délkou.“ (Patera 1895: 338). Tyto poznatky získal Dobrovský zřejmě za svého pobytu na Valašsku a Těšínsku na podzim roku 1796 (Bartoš 1948: 9). V dopise Durychovi ze září roku 1797 najdeme poznámku, že „Moravané říkají místo *přijdu/najdu* ap. *přindu/nandu*.“ (Ibid. 343.)

Dobrovského zajímaly i moravské reálie, jak z oblasti zemědělství – zjišťoval si např. názvy náradí – , tak z folkloru. Překvapivě podrobný je jeho popis hanáckého kroje v dopise Ribayovi 22. 11. 1790 (v německém textu uvádí moravské termíny, v našem překladu na ně upozorňujeme kurzivou): „*Opasek* je spodní část košile, vzadu skládané jako sukně, vpředu s hlubokým výstřihem; na ní je široký lacl *oplečí*, sahající až k ramenům, na něm jsou podpažní šňůry a stuhy *trhačky*, *proramky*, aby nespada celá spodní košile *rubáč*. Tak zůstanou ramena a paže obnažené, pokud na ně neoblečou nějaký jiný zcela oddělený kus s *rukávci* z jemné lněné tkaniny. Stálo mě to hodně, než jsem mohl *rubáč* uvidět.“ Dále zde popisuje bílou sváteční sukni, *šorc*, letní kabátek zvaný *flanelka*, zimní *kanduš*, *kalounka* je lajblík s tkalouny místo šněrovačky, přes záda se přehazuje *plachta* nebo – s vtipnou poznámkou – se stolu stažený *obrus*.“ (Patera 1913: 177).

Pobyty na Moravě využíval Dobrovský k nadýchání se lepšího vzduchu, k setkáním s přáteli, zvláště s Cerronim (Durychovi 26. 11. 1797, Patera 1895: 382), u něhož v Brně pobyl déle roku 1797 (Patera 1908: 118). Pro tohoto brněnského přítele, sekretáře moravskoslezského gubernia a sběratele Jana Petra Cerroniho, opatroval Dobrovský v Praze nové publikace a nakupoval v aukcích moravica, např. roku 1798 svazek Pešinových materiálů k moravským dějinám aj. (Menčík 1919: 113). Korespondence s ním (ed. Menčík, Bartoš) se až do r. 1826 zabývá problematikou pramenů – rukopisů a starých tisků české a moravské provenience.

Pobyty na Moravě Dobrovskému dále poskytovaly příležitosti k důkladnému průzkumu knihoven, nejen olomouckých (do nichž docházel z Hradiska; zde objevil dvě staročeské bible a husitský chorál *Ktož jsú boží bojovníci*), ale také rajhradské (*Táborská kronika* „a jiné dobré věci“ /Patera 1913: 142/), kroměřížské (v tamější arcibiskupské je řada vzácných knih, zabavených za protireformace misionáři /Patera 1913: 172/), mikulovské (několik biblických rukopisů, snář, aj. /ibid. 142/).

Cerroniho navštěvoval Dobrovský rád kvůli jeho sbírkám, ale také proto, že při takové návštěvě v Brně rád ochutnal něco delikátního (Dobrovský Cerronimu 9. 10. 1791, Menčík 1919: 96). Před cestou do Švédska se Dobrovský v dopise Cerronimu z dubna 1792 zmiňuje (vybízí ho zde také ke koupi deseti svazků materiálů k moravským dějinám z pozůstalosti žďárského opata Steinbacha) o svých úvahách nastoupit na nějakou moravskou faru; opakuje toto přání česky začátkem května v krátkém pozdravu před odjezdem: „Schovejte mi jenom dobrou faru. Vale amice.“ (ibid. 101, 105; později na tento záměr rezignuje a přimlouvá se 1797 u Cerroniho, aby bohatou dolanskou faru dostal jeho oblíbený kolega ze semináře F. Polášek, ibid. 110). V dopise z ledna 1795 děkuje Cerronimu za balík moravských švestek, zřejmě sušených, na něž dlouho čekal (ibid. 102). Přál by si od Cerroniho do *Abhandlungen* Učené společnosti biografii Steinbacha a Monseho, aby tu byli i Moravané zastoupeni (ibid. 105), Cerroni je pak skutečně zaslal, a také své *Dějiny umění na Moravě* (ibid. 127).

Závěrem citát z dopisu Cerronimu (20. 3. 1796) o příznivém vlivu Moravy a jejich pochoutek na Dobrovského dlouhou duševní chorobou ohrožované zdraví: „Právě zemřel pan Radnický, který by mne svým helleboro nigro (čemeřicí) skoro zničil, kdybych se nebyl zachránil na venkov, abych to nemusel užívat. Zpočátku měl asi pravdu, ale nechal mne užívat jeho pekelný lektvar příliš dlouho. Uzdravil jsem se nakonec tím způsobem, že jsem to přestal brát a dodržel přísnou dietu. Teď se v Praze zabývám rozšířeným novým vydáním mé *Švédské cesty*, jehož exemplář vám přivezu. Chci se totiž u vás nalévat žinčicí, abych ztloustl. Morava je pro mne v mnoha věcech vhodnější než naše tvrdé Čechy. Jelikož mi sám tak laskavě a vstřícně nabízíte léčivé brněnské švestky, nejenže nabídku přijímám, ale prosím vás o ně. Bude však stačit střední krabice...“ (Menčík 1919: 107). Cerroni mu pak příští rok při jeho návštěvě Brna daroval dokonce mladé švestkové stromky, jež si Dobrovský zasadil v zahradě domku na Kampě (jeden dostal pro svou zahrádku také F. M. Pelzel; Menčík 1919: 116). V dopise Cerronimu z podzimu 1797 začínajícím tisícovým díkem za pěkné přijetí v Brně čteme česky: „S těmi velkými stromky měl jsem na cestě peklo, však ale dobře porostou.“ A několik řádků předtím, přeloženo z němčiny: „Až přijedete do Prahy, budete pohoštěni bohemizovanými brněnskými švestkami. ... Nemohu také přejít to, co přispívá ke slávě města Brna. Můj kočí si pochvaloval chutné brněnské víno, obzvláště pak čtvrtku husy za sedm krejcarů“ (ibid. 111). Z těchto i jiných výroků Dobrovského vyzařuje jedna vlastnost, pro kterou byl ceněn jako vítaný společník – jeho vtip a humor, který neurážel. V březnu 1801 pak píše Cerronimu: „Morava byla vždy, jako místo mého prvního noviciátu, mou zvláštní zálibou, našel jsem tam velmi dobré lidi a přátele. Rád bych si jednou zaslíbenou Hanou procestoval, kdybych jen nebyl tak vázán“ (ibid. 122). Cerroni ho stále zve a v dopise z 1. 9. 1801 má opět švestkovou narážku: „Letos budete moci dát sušit alespoň deset dávek (dt.: Mayne ?)“. Cerroni si však také dělal vážné starosti, zda Dobrovský v pokročilém věku svého génia nasazuje v pravém směru. Nejen jemu, i pražským buditelům se nelíbilo, že se Dobrovský už druhý rok zdržuje ve Vídni, aby mohl dokončit základní dílo slavistiky, své *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris*. Pěkně to formuluje v dopise Dobrovskému 26. 11. 1820: „Také já ... bych si přál, abyste vaše zbývající léta věnoval dějinám. To by mne a mnohé jiné potěšilo více než gramatika, i když i ta bude mít rozhodně svou cenu.“ (Ibid. 149.) Mimo Cerroniho a Monseho udržoval Dobrovský styky s Moravany Dominikem Kinským, Řehořem Volným, Františkem Cyrilem Nappem, znal dobře i mecenášku českých umělců hraběnku Sylva-Tarouca (Pražák 1973: 88), navštěvoval také osvíceného podnikatele hraběte Hugo Františka Salma (1776–1836) na jeho letním zámeckém sídle v Blansku (Zemek

1981: 36). Cest na Moravu i po Moravě mohl po olomouckém pobytu Dobrovský uskutečnit už jen několik málo. V Brně pobýval, většinou krátkodobě, v letech 1787, 1789, 1794, zvláště nezapomenutelný pro Dobrovského, vzpomínávajícího se z dlouhodobé nemoci, byl pobyt roku 1797, pak byl v Brně až 1817, 1828 (Zapletal 1953: 42) – i jeho cesta poslední skončila 6. ledna roku 1829 v Brně, kde se Morava se svým slavným přítelem rozloučila při důstojném pohřbu Mozartovým *Requiem* (o Dobrovského posledních dnech a testamentu podrobně ibid. 42–46). Hrabě H. F. Salm dal roku 1831 Dobrovskému postavit monumentální litinový pomník umístěný dnes na Ústředním hřbitově v Brně (Skutil 1980: 48).

Závěrem: Morava byla Dobrovskému nezapomenutelná, i když se s ní ve skutečnosti rozloučil již odchodem z Olomouce, pak už následovaly jen krátké pobyty v devadesátých letech a průjezdy spojené s jeho cestami do Vídně. Velmi ho zaujala nářečně bohatě diferenciovaná moravská čeština. Moravanů jako udržovatelů archaismů si vážil, ale připojoval, že se nemají užívat ve spisovné češtině (Brandl 1883: 268, bez bližší lokalizace). Dovolím si zakončit podnětným citátem z Arne Nováka: „Potkáváme se ve veřejných projevech velmi zhusta s Dobrovským libovolně travestovaným, kdežto Dobrovský skutečný zaměstnává i odborníky tak málo, že posud neopatřili souboru jeho spisů.“ (Novák 1928: 2.)

LITERATURA

- Bartoš F. M., 1948, *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerroni* (Spisy a projevy J. Dobrovského, sv. 23), Praha
- Brandl V., 1883, *Život Josefa Dobrovského*, Brno
- Francev V. A., 1906, *Korrespondence Josefa Dobrovského II. – Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Jiřího Samuele Bandtkeho z let 1810–1827* (Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku II/8), Praha
- Králík O., 1954, *Josef Dobrovský v Olomouci*, in: Sborník studijního a lidovýchovného ústavu kraje olomouckého, oddíl B 1951/53; přetisk in: Králík O., 2001, *Platnosti slova* (Studie a kritiky), Olomouc, 295–304
- Krbec M., Michálková V., 1959, *Der Briefwechsel zwischen Josef Dobrovský und Karl Gottlob von Anton*, Veröffentlichungen des Instituts für Slavistik, Nr. 219, Berlin
- Menčík F., 1919, *Pis'ma k Georgiju Rybaju i Petru Cerroni ot različnyh lic* (Pis'ma Dobrovského k Cerroni: 94–178; Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii III, red. V. Jagić), Petrograd. (nová edice i s listy Cerroniho v. Bartoš F. M. 1948)
- Novák A., 1928, *Josef Dobrovský*, Praha
- Patera A., 1895, *Korrespondence Josefa Dobrovského I., Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunata Duricha z let 1778–1800*, Praha (Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku, II/2.)
- Patera A., 1908, *Korrespondence Josefa Dobrovského III., Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807*, Praha (Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku, II. 9.)
- Patera A., 1913, *Josefa Dobrovského korrespondence IV. – Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783–1810* (Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku II/18), Praha
- Pražák R., 1973, *Josef Dobrovský a Brno*, Universitas (Brno) 6 (č. 4), 87–89
- Skutil J., 1961, *K olomoucké činnosti J. Dobrovského*, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, č. 95, 18–19
- Skutil J., 1980, *Rájec Jestřebí – dějiny města*, Praha
- Springer J., 1969, *Josef Dobrovský a kruh jeho přátel v Olomouci*, in: Pocta M. Traplovi (Ped. fak. UP) Ostrava, 149–158
- Volf J., 1935, *Monseovy dopisy Dobrovskému z let 1791/2*, in: Volf J. a M.B., *Príspevky k životu a dílu Josefa Dobrovského* (Archiv pro bádání o životě a díle Josefa Dobrovského IV), Praha, 37–61

Zapletal V., 1953, *Brněnské příspěvky k životopisu Josefa Dobrovského*, Vlastivědný věstník moravský 8, 41–53

Zemek, M., 1981, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*

JOSEF DOBROVSKÝ UND MÄHREN

Zusammenfassung

J. Dobrovský hatte eine schicksalhafte und emotionelle Bindung zu Mähren. In Brünn bei den Jesuiten begann seine geistliche Laufbahn, in Brünn bei den Barmherzigen Brüdern starb er. In den fünf Jahrzehnten dazwischen weilte er mehrmals in Mähren, am längsten drei Jahre (1787–1790) in Olmütz als Direktor des josephinischen Generalseminars. Aus diesen Jahren gibt es die meisten Zeugnisse über sein lebendiges Interesse für die mährische Geschichte, Kultur und vor allem Sprache. An mehreren Beispielen zeigen wir, wie eifrig Dobrovský Material für ein Wörterbuch mährischer Mundarten sammelte, das jedoch nie erschien, und wie tiefgehend seine Erkenntnisse waren. Dobrovskýs genaue Beobachtungsgabe bezeugt seine Feststellung, dass die Sprache in den mährischen Städten dem Tschechischen näher sei als am Lande. Eine eigenständige mährische Sprache gab es für ihn nicht, da die Mährer, wenn sie gediegen schreiben wollten, sich der tschechischen Schreibweise und des Tschechischen bedienten. Deshalb lehnte er die Einbeziehung der mährischen Ausdrücke in sein Wörterbuch ab. Zu seinem engeren Freundeskreis zählten die Mährer J. V. de Monse, Rechtshistoriker in Olmütz, J. V. Zlobický, Professor der tschechischen Sprache und Literatur an der Wiener Universität, und J. P. Cerroni, Gubernialsekretär und Handschriftensammler in Brünn (dieser belieferte Dobrovský mit seinen geliebten Zwetschken). In einem Brief an Cerroni (1801) bekennt Dobrovský seine besondere Vorliebe für Mähren, wo er viele gute Leute und Freunde fand.

Translation © Josef Vintr, 2004

Prof. Dr. Josef Vintr
Institut für Slawistik der Universität Wien
Spitalgasse 2–4/Hof 3
A–1090 Wien, Österreich

© Josef Vintr, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 1 (2004)

JOSEF DOBROVSKÝ A SLOVENSKO

MILADA PÍSKOVÁ

V uvažování o vztahu zakladatele slavistiky Josefa Dobrovského ke Slovensku je třeba si uvědomit několik historických souvislostí ve vztahu k době, kdy tento vynikající vědec žil. V druhé polovině 18. století, kdy se Josef Dobrovský narodil, vypadala Evropa podstatně jinak než na konci jeho života, vypadala jinak než v době, kdy můžeme hovořit o historickém Slovensku a o slovenském národě. V době života Josefa Dobrovského (1753–1829) bylo území, které se dnes nazývá Slovensko, součástí Uher a Uhry jednou ze zemí rakouské monarchie. Proces emancipace slovenského národa byl na samém počátku a právě Josef Dobrovský byl jedním z prvních myslitelů, kteří se problematikou pojmů Slovensko, Slovák začali soustavně zabývat, a to v rámci vědeckého bádání o Slovanstvu vůbec.

Josef Dobrovský jako d'armotský rodák byl pokládán od Uhrů za polovičního Uhra, byť byli jeho rodiče Češi a jako několikatýdenní dítě byl převezen do Čech. Samotný Dobrovský, snad podvědomě, inklinoval k prostředí svého rodiště. Slováci a Češi chápali poloviční „uherství“ Dobrovského ale jen v územním smyslu a přivlastňovali ho horním Uhrám, tj. Slovensku. Sám Dobrovský se cítil spíše Slovákem a od počátku svého bádání projevoval o slovenské věci odborný zájem jako o něco vlastního, co s českou kulturou koresponduje. Byl přesvědčen o česko-slovenské sounáležitosti. Svými badatelskými zájmy směřovanými na Slovensko se stal Slovákům i Čechům uznávanou autoritou.¹

Dobrovský se zajímal o základní názvosloví v otázkách Slovenska, o vymezení a definování pojmu Slovák a Slovensko. Jeho úvahy na toto téma se odrážejí v řadě studií, např. v článku *Historisch-kritische Untersuchung, woher die Slawen ihren Namen erhalten haben* (1784). Podle Dobrovského je Slovensko tou částí horních Uher, kterou obývají Slované. Pro muže této slovanské pospolitosti navrhl jméno Slovák, pro ženu Slovanka. Pro řeč, kterou hovořili, název slovenčina, čímž rozuměl „českou řeč v Uhrách“.² Dobrovskému, ale nejen jemu, v podstatě vlastencům po celé další století, se kryly pojmy Slovan – Slovák, slovanský a slovenský, Slovansko a Slovensko. Jemu prvnímu ale patří zásluha o to, že dnešní slovenskou zemi pojmenoval Slovanskem – Slovenskem a že ji pokud možno i vymezil, že pojmu Slovensko vdechl teritoriální a národní smysl.³

V době Dobrovského nebyl jednoznačným pojmem ani spisovný jazyk na Slovensku. Vzdělanci používali latinu, němčinu, bibličtinu, slovakizovanou češtinu. Pokusy o vytvoření spisovné slovenštiny uzrály a vyvrcholily až v době Štúrově, tj. v polovině 19. století. Sám Dobrovský spojoval literární Čechy, Moravu, Slezsko a Slovansko na základě jazykové příbuznosti v jediný celek. Slovenskou literaturu chápal jako nedílnou součást literatury české, protože byla psána větším dílem česky. Českou a slovenskou řeč také považoval za jednotnou a odmí-

tavě se stavěl k pokusům o vytvoření samostatného spisovného slovenského jazyka, tak jako to navrhoval např. Anton Bernolák.

Dobrovský měl vřelý vztah ke Slovensku a udržoval písemné i osobní styky s mnoha tamními učiteli. Zajímal se o slovenské dějiny, o soudobé problémy, o vývoj jazyka, o možnost obrození slovenského národa. Od prvopočátku svých jazykovědných bádání usiloval o poznání jazyka, kterým se dorozumívají lidé na Slovensku. Opatřoval si knihy, které zde byly vydány, nabádal ke sběru jazykového materiálu svého přítele J. Ribaye. Sám věnoval slovenštině několik studií, např. ve Slovance.⁴ V rukopise zůstala jeho stať *Slowaken und slowenische Literatur*.⁵

Již před rokem 1779 se seznámil se slovenským exulantem J. Petermanem, který žil v Drážďanech. Mezi spolupracovníky, přívržence a ctitele Dobrovského patřili např. Juraj Palkovič, Bohuslav Tablic, Jiří Kollár, P. J. Šafařík, velmi si ho vážil také Ludovít Štúr.⁶ Zájem o slovenštinu a o slovenské prostředí narůstal u Dobrovského zejména díky přátelství s J. Ribayem, se kterým korespondoval více než čtvrtstoletí (1773–1810). Zájem o slovenštinu díky této spolupráci u Dobrovského narůstal a oba navzájem obohacovali. Ribay mu zprostředkovával informace o kulturním vývoji na Slovensku, dodával nové publikace.

Dobrovský podněcoval Ribaye k odborné práci, např. k výzkumu týkajícího se slovenského jazyka, ke zkoumání slovenských dialektů, k pátrání po staroslovanských rukopisech. On sám se zajímal o živý lidový jazyk na Slovensku, o slovenské zvykosloví, o přísloví, studoval původ a stará sídla Slováků, zkoumal vztahy Slováků k Velké Moravě. Korespondence J. Dobrovského s J. Ribayem má zásadní význam nejen pro poznání odborných a lidských postojů obou pisatelů, ale přináší mnoho cenného materiálu pro českou a slovenskou lingvistiku vůbec.

Dobrovský si mimořádně vážil Matěje Bela, jehož spisy si opatřil a prostudoval, a Juraje Palkoviče. Znal odborné spisy Pavla Doležala a také Antona Bernoláka. Sledoval dobový tisk a odborné časopisy, studoval archivní prameny týkající se Horních Uher v Pešti.

Intenzivně se stýkal také s redaktorem *Prešpurských novin* Štefanem Leškem a spisovatelem Bohuslavem Tablicem. Tablice přivedla k Dobrovskému jakási vnitřní přichylnost a vědomí pracovní souvislosti.⁷ Radil se s Dobrovským o svých problémech, získával informace o literárním dění v Čechách. Tablic se zajímal o literární ruch v Praze, o činnost učených společností atp. Dobrovského naopak informoval o dění na Slovensku. Když založil učenou společnost banskoštiavnickou, navrhl Dobrovského za jednoho z jejích prvních členů. Rád psával Dobrovskému o své vlastní práci, radil se s ním. Tablicovy kontakty s Dobrovským se odrazily i v jeho tvorbě, a to jak v *Pamětech česko-slovenských básníkův aneb veršovcův*, tak v *Poezyích*, kde dokonce oslavil Dobrovského básní *Slávia věncem zdobená*.⁸

Hluboce si vážil Dobrovského také Jiří Palkovič. Dobrovský podporoval Palkovičovo snažení o zřízení stolice české řeči a literatury v Prešpurku. I na Palkovičově *Týdenníku* a později *Tatrance* je vidět jeho vliv v tom smyslu, že se Palkovič soustavně zajímal o novou literaturu i o starší tisky a že se pohyboval v miniaturním okruhu zájmů Dobrovského.⁹ Palkovič také připomněl význam tohoto učence v souvislosti s jeho úmrtím roku 1829.¹⁰

Na vědecké dílo Josefa Dobrovského navazovaly celé generace badatelů. Jeho názory na vztah Čechů a Slováků, na vzájemné soužití, jazyk, literaturu byly dále rozvíjeny, aplikovány na nové poměry. Když vznikla v roce 1918 ČSR, znovu přišly na pořad dne vzájemné vztahy Čechů a Slováků, slovenského a českého jazyka, slovenské a české literatury. Při slavnostním zahájení přednášek na nově zřízené Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě dne

24. října 1921 proslovil prof. dr. Josef Hanuš přednášku na téma Dobrovský a Slovensko,¹¹ ve které vyzdvihl názory Dobrovského týkající se jednoty českého a slovenského jazyka, připomněl jeho obavy, že by osamostatněním spisovného slovenského jazyka byla narušena kulturní i literární jednota obou slovanských národů. Zdůraznil, že Dobrovskému nešlo jen o filologický princip v tomto směru, ale také o prospěch obrozující se literatury československé.¹² Hanuš aktualizoval vědecký odkaz Josefa Dobrovského v tom smyslu, že ho prohlásil za národní program, který byl dovršen Františkem Palackým a P. J. Šafaříkem a v život uveden T. G. Masarykem a vznikem ČSR. V myšlenkách J. Dobrovského hledal východiska pro objasnění dalšího soužití Čechů a Slováků ve společném státě. „Ne náhodou volil jsem Dobrovského,“ uvádí. „Dobrovský byl největší z našich starších buditelů, ba – pravím to s dobrou rozvahou – největší náš vědecký duch, epochální historický zjev, jehož význam a vliv sahal daleko za jeho dobu i za hranice české... pověst Dobrovského pronikla i za širé končiny slovenských zemí... A podobně význam a vliv Dobrovského působil daleko za hranice jeho doby.“¹³

Ve výkladu J. Hanuše má dílo J. Dobrovského posilovat především myšlenku československé vzájemnosti, „kulturní i literární jednotu obou bratrských větví“.

Na jazykovou a literární koncepci J. Dobrovského navázal svým dílem také literární historik Jaroslav Vlček (1860–1930). Manifestačně tím, že třetí díl svého celoživotního díla – *Dějiny české literatury*¹⁵ zasvětil právě památce Josefa Dobrovského. Prakticky prosazováním československé jazykové jednoty i stylem své odborné práce a konečně i aktivitami organizačními, např. budováním slovanského semináře na pražské filozofické fakultě.

Třebaže další vývoj prokázal nutnost a potřebnost samostatného spisovného slovenského jazyka i jeho životaschopnost, k zásluhám Josefa Dobrovského patří mj. i to, že svým dílem inspiroval a podněcoval celé další generace k promýšlení a dopracovávání stanovisek, které směřem ke slovenské kultuře vyslovil.

POZNÁMKY

- 1 Pražák, A.: *K stykům Dobrovského se Slovenskem*. Bratislava, r. 1926, s. 666.
- 2 Ibidem, s. 678.
- 3 Ibidem, s. 680.
- 4 Slovanica II, 1815, s. 177n.
- 5 *Písemná pozůstalost Josefa Dobrovského*, II. rukopisy. PNP Praha.
- 6 Stanislav, J.: *Slovenčina v diele Dobrovského*. Bratislava, r. 1929, s. 792–824.
- 7 Pražák, A.: *K stykům Dobrovského se Slovenskem*, s. 684.
- 8 Ibidem, s. 687.
- 9 Ibidem, s. 693.
- 10 Kalendář na rok 1830.
- 11 Hanuš, J.: *Dobrovský a Slovensko*. In: Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. R.II, č. 213(6).
- 12 Ibidem, s.20.
- 13 Ibidem, s. 3.
- 14 Ibidem, s. 18.
- 15 Vlček, J.: *Dějiny české literatury*. Vlček je začal publikovat od roku 1892 v sešitech. Viz také Vlček, J.: *Dějiny české literatury II*. Praha, SNKLHU 1960, s. 743n.

JOSEF DOBROVSKÝ AND SLOVAKIA

Summary

Josef Dobrovský was among the first thinkers who systematically studied the issue of Slovakia and tried to define the notions of “a Slovak” and “Slovakia”. He considered Czech and Slovak two (almost identical) variants of one language and therefore did not consent to Slovak being constituted as an independent national language. Nevertheless, he was truly interested in Slovak language, history and ethnology (he cooperated and held correspondence with many Slovak scientists and writers, with J. Ribay, B. Tablic, J. Palkovič and others). Dobrovský’s studies on the Slovak language, literature and history and on Czech-Slovak relations inspired several generations of younger thinkers. His ideas still play a positive role in upholding the Czech-Slovak cooperation.

Translation © Josef Líněk

Doc. PhDr. Milada Pisková, CSc.
Ústav bohemistiky a knihovnictví
Filozofická a přírodovědecká fakulta Slezské univerzity
Bezručovo nám. 13
746 01 Opava, ČR

DOBROVSKÝ A DREVANSKO

LIBUŠE HRABOVÁ

O sto let dříve, než se Dobrovský věnoval na stránkách své *Slovanky* jazyku, který je dnes nazýván drevansko-polabský a který Dobrovský podle tehdejšího úzu pojmenoval lüneburško-vendický, našel tento jazyk své objevitele, kteří ho uvedli do souboru evropských jazyků. Na přelomu 17. a 18. století vznikly první písemné záznamy jazyka slovanského lidu, který kdysi kompaktně osídlil území mezi dolním Labem a Odrou. Samozřejmě že už z dřívějších dob jsou doloženy zprávy o tomto slovanském jazyce a zůstala po něm toponymie mnoha set sídlišť, nikde však nebyl v něm zaznamenán souvislý text. Je podivnou skutečností, že se polabsko-slovanský jazyk zachoval živý do 18. století v oblasti na západ od Labe, v malé zemičce, kterou tvoří údolí řeky zvané dnes Jetzel, kdysi Jesna, obklopené ze tří stran lesy a jednou svou hranicí přiléhající k Labi. Tato krajina se nazývá německy Drawehn nebo Drawänenland, nejstarší doložený název z 11. století je Drevani. V drevanském území má neobyčejně velký počet vsí jméno od stromů (Breese, Liepa, Grabow, Bukau, Klenow, Clenze, Varbitz apod.) a strom byl tam až do 18. století i předmětem kultu. To dokazuje, že obyvatelé pokládali les za svou ochranu. Odlehlost a izolovanost oblasti vděčili za uchování jazyka, který jinde vymizel. Ovšem světské i církevní úřady se snažily jazyk vymýtit, jak svědčí zákazy kurfiřtů jazyk užívat, i vizitační protokoly. Ani v době šíření reformace nevznikla jediná kniha v tomto jazyce, i když třeba v Prusku byl v té době vydán katechismus v jazyce starých Prusů. „Vendičtí“ sedláci byli úředníky i měšťany zesměšňováni pro svůj nesrozumitelný jazyk a pro své pohanské pověry a zvyky.¹

Drevanský jazyk byl proto už zcela na ústupu, když jej objevili učenci z okruhu, který se vytvořil u kurfiřtského dvora v Hannoveru kolem knížecího knihovníka Gottfrieda Wilhelma Leibnize. Leibniz přišel do Hannoveru roku 1676, jako mladý, ale už v celém Německu i v západní Evropě známý učenec. Byla to doba velkých proměn evropské vědy. Končila epocha sbírání „antikvit a kuriozit“ a začínalo systematické sbírání, třídění a zveřejňování poznatků v prvních vědeckých časopisech. Tajné učené společnosti byly postupně nahrazovány Královskými společnostmi nauk. Leibniz sám byl původně sekretářem tajné společnosti rosenkruciánů, později podněcoval a organizoval zakládání akademií v německých státech. Sám se zabýval nejrůznějšími vědami, od filozofie přes matematiku k jazykovědě. S okruhem svých spolupracovníků vydával *Collectanea etymologica* a v jejich druhém svazku, který vyšel 1717, uveřejnil informaci kurfiřtského úředníka Mithofa o lüneburských Vendech.²

Ale už v prvním svazku *Collectaneí* z roku 1711 vydal Leibnizův „amanuensis“ Johann Georg Eccard první tištěný slovníček drevanského jazyka jako součást svého přehledu vývoje studia německého jazyka *Historia studii etymologici linguae Germanicae*, kde věnoval 35.

kapitolu slovanským jazykům v Německu.³ Eccardem vydaný slovníček je vendicko-francouzský. Soubor slov v drevanském jazyce získal od lüneburského profesora matematiky Pfeffingera a uspořádal do věcných celků. Ani Eccard, ani Pfeffinger neznali žádný slovanský jazyk, a proto je jejich zápis někde úplným rebusem. Ke slovníčku přidal Eccard ještě text drevanského otčenáše a zápis jediné dochované „vendické“ písně o sovině svatbě *Kati mes ninka beyt* (Kdo má být nevěsta), které mu poskytl wustrowský pastor Christian Henning. Henningovým informátorem byl sedlák Jan Janiška z Klenowa ve wustrowském okrese. Bohužel Henningovy zápisy a jeho úvod k nim nevyšly tiskem, jak Eccard očekával, a autograf se ztratil. Zachovalo se pouze několik opisů, z nichž nejúplnější byl rukopis uchovávaný v knihovně Učené společnosti ve Zhořelci.⁴

Vydání slovníčku a textů mělo dost velký ohlas, ovlivněný zřejmě popularitou Leibnize a jeho učeného kruhu. Překlad písně o sovině svatbě pojal roku 1778 do svých *Volksliedern* Johann Gottfried Herder.⁵ Upozorňuje tam, že onu píseň již dříve přeložil Goethe a „lehce přepracovanou“ ji užil ve své zpěvohře *Die Fischerin*. Roku 1794, přilákán zprávami o slovanském jazyce v Zálabí, navštívil Drevansko učený polský hrabě Potocki.

Byl to právě výše uvedený zhořelecký rukopis Henningova slovníčku, který se dostal do rukou Josefa Dobrovského. Dobrovský získal jeho opis, který zaslal řediteli univerzitní knihovny v Praze Posseltovi zhořelecký advokát, zakladatel zhořelecké učené společnosti a velký přítel Lužických Srbů doktor Karl Gottlob Anton (v Dobrovského poznámce na konci textu Henningova úvodu je uveden jako Hr. D. Anton, ale nemůže to být nikdo jiný a Dobrovského zkratky zřejmě znamenají Herr Doktor Anton). Henningův zkrácený úvod a větší část Dobrovským komentovaného vendicko-německého slovníčku umístil Dobrovský hned na první stránky *Slovanky I.*, zbytek slovníčku a Henningovu verzi drevanského otčenáše ve druhém svazku *Slovanky* jako příspěvek k petrohradskému srovnávacímu slovníku.⁶

Význam Dobrovského edice těchto textů není pouze v tom, že jsou prvním vydáním zhořeleckého rukopisu, ale především v tom, že zaznamenané výrazy a texty poprvé vydal někdo, kdo znal slovanské jazyky a kdo dovedl proniknout přes zápis pastora Henninga ke skutečné podobě a významu drevanských slov srovnáním s podobnými výrazy v jiných slovanských řečech. Dobrovský také opravil některé Henningovy omyly (např. zítra mělo být podle Henninga *nidiglia*, tj. neděle a včera *skumbe*, tj. pátek, protože se tazatel ptal v sobotu a s dotazovaným si neporozuměli, údolí se mělo nazývat podivným slovem *thorungardol*, v čemž Dobrovský odhalil horu a dol apod.). Dobrovský také ukázal, jaký ráz mají v drevanštině slova přejatá z němčiny. Např. slovo *warsikónye* v otčenáši bylo přejato z německého *Versuchen* – pokoušení, protože tento pojem nepatřil do běžné řeči drevanských sedláků.

Téměř zároveň s Dobrovského zpracováním Henningova slovníku ve *Slovance* roku 1814 zpracoval lüchowský lékař Johann Heinrich Jugler slovníky Henningův, Ekkardův a další významy drevanského jazyka.⁷ Jeho zpracování však nevyšlo tiskem a Dobrovský nevěděl o Juglerovi stejně jako Jugler o Dobrovském.

Dobrovského studii se po roce 1810 uzavírá výchozí etapa zkoumání posledního zbytku jazyka Polabských Slovanů, který se jako živý zachoval do 18. století jen v oblasti Drevanska na západ od Labe. Další vlny zájmu, i mlčení a nezájmu, které se střídaly v 19. a 20. století, měly už jiný ráz a mnohdy skrývaly pod svou hladinou aktuální aspekty nacionálních zápasů a velmocenských cílů.

Jaký ráz a jaké cíle mělo bádání o tomto zanikajícím nebo už zaniklém jazyce v první etapě? Pro Leibnize a jeho kruh byla drevanština do jisté míry kuriozitou. Objevit neznámý jazyk se ani v jejich době příliš často nepodařilo. Zároveň však chápali zpracování záznamů a jejich edici jako příspěvek k poznání jazykového systému a teritoriálního rozložení evropských jazyků. Jazykověda se pomalu, ale přece jen vyprošťovala z biblí inspirovaných představ o původu všech jazyků z hebrejštiny a shrnutí historie etymologických studií v práci Johanna Georga Eccarda bylo přípravou pro další cesty jazykovědy.

Na konci první etapy zařadil Josef Dobrovský drevanský jazyk do stále mohutnějícího studia slovanských jazyků, které se spojovalo se studiem historie, literatury i folkloru Slovanů, jak o tom informoval ve svých dvou sbornících zpráv, recenzí, komentářů a vlastních i převzatých statí, které nazval *Slovanka*.

V Drevansku, jehož obyvatelé v posledních desetiletích 20. století podstatně změnili svůj vztah k vlastní slovanské minulosti, nezapomínají na Dobrovského zásluhy. Ve skanzenu drevanské vesnice visí tabule se seznamem cizích vědců, kteří se zasloužili o poznání polabsko-drevanského jazyka a na prvním místě mezi nimi je uveden Josef Dobrovský.

POZNÁMKY

- 1 Muka, Arnošt: *Slované ve vojvodství Lüneburském*. Slovanský přehled 6, 1903, s. 5–15, 56–65, 101–104, 337–347, 401–430. – Niederle Lubor: *Slovanské starožitnosti*. Sv. 3. Původ a počátky Slovanů západních. Praha 1919, s. 130. – Vieth, A.: *Beiträge zur Ethnographie der hannoverschen Elbslaven*. Archiv für slavische Philologie 22, 1900, s. 107–143. – Wachter, Berndt: *Zum Verhältnis von Slawen und Deutschen im hannoverschen Wendland vom 9. bis 12. Jahrhundert*. In: Berichte über den II. internationalen Kongreß für slawische Archäologie. Bd.3. Berlin 1973, s. 43–52. – Hrabová, Libuše: *Drevansko*. In: Vladimír Wolf et Opera Corcontica. Sborník příspěvků k šedesátinám prof. PhDr. Vladimíra Wolfa. Hradec Králové 2002, s. 155–163.
- 2 Leibniz, Gottfried Wilhelm: *De lingua Winidorum Luneburgensium, ex epistola Georg. Frider. Mithoffii, data Luchoviae d.17. Maji 1691*. In: Collectanea etymologica 2. Hannover 1717, s. 335–345.
- 3 Eccard, Johann Georg: *Historia studii etymologici linguae Germanicae*. In: Collectanea etymologica 1. Hannover 1711, s. 11–332. Kapitola XXXV De Slavonicae linguae in Germania superstitibus, et de scriptoribus huc spectantibus je na s. 259–306, text drevanského otčenáše je na s. 269, píseň o sovíně svatbě na s. 269–273, Vocabularium Venedicum na s. 275–305.
- 4 Olesch, Reinhold: *Juglers Lüneburgisch-Wendisches Wörterbuch*. Köln-Graz 1962. Slawistische Forschungen 1. Zur Quellenlage des Dravänpolabischen: Leibnitz, Schrader, Mithoff, Christian Henning von Jessen, s. 250–324.
- 5 Herder, Johann Gottfried: *Volksliedern I*. Leipzig 1778–79. In: Herders Werke in fünf Bänden. Bd.1. Berlin – Weimar 1978, s. 106–108.
- 6 Dobrovský, Josef: *Über die slawische Sprache, besonders über die Lüneburgisch-Wendische*. (Aus Christian Hennings langer Vorrede zu seinem noch ungedruckten Vocabularium Venedicum). In: *Slovanka I*. Prag 1814., s. 1–26. Dobrovský, Josef: *Lüneburgisch-Wendische Wörter als ein Beytrag zu dem Petersburger Vergleichungswörterbuche*. (Aus Christian Hennings Teutsch-Wendischem ungedruckten Wörterbuche). In: *Slovanka 2*. Prag 1815, s. 220–228.
- 7 Olesch, Reinhold: op. cit.

DOBROVSKÝ UND DRAWÄNENLAND

Zusammenfassung

Josef Dobrovský war der erste Sprachwissenschaftler, welcher ein von den im 17. und 18. Jahrhundert gesammelten Wörterbücher der erloschten drawäno-polabischen Sprache im Zusammenhang mit anderen slawischen Sprachen analysierte.

Translation © Libuše Hrabová, 2004

Prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
Hrabová@cbox.cz

VZTAH JOSEFA DOBROVSKÉHO K JAZYKU A PÍSMU JIŽNÍCH SLOVANŮ

EVA PALLASOVÁ

1. Zkoumáme-li dějiny slovanských národů, nelze přehlédnout, jak jednotlivá především menší národní společenství musela neustále usilovat o prosazení vlastního jazyka, literatury a kultury. Rozvoj spisovné podoby jazyka přitom buď navazoval na starší tradici, jež byla pozvolna adaptována, nebo se hledaly nové specifické možnosti rozvoje jazykových forem cestou vědeckých diskusí a polemik, popř. se oba postupy mohly kombinovat. V atmosféře dobových jazykových sporů zaujímaly pevné místo mimo jiné i problémy grafémické. Boje o pravopis propukly s nebývalou silou především na slovanském jihu a svou roli v nich sehrál, byť proti své vůli, také Josef Dobrovský.

Atmosféře dobových sporů snad bude možno lépe porozumět, jestliže si rozdělíme slovanské jazyky na tzv. „staropis'mennyje“, tj. s dostatkem starších textů, a na „mladé spisovné jazyky“, tj. bez starých textů. K první skupině lze zařadit ruštinu, češtinu a polštinu, z jižních slovanských jazyků pak jen staroslověnštinu. Ostatní jihoslovanské jazyky náleží k „mladým spisovným jazykům“.¹

Při standardizaci svého spisovného jazyka a jeho grafického obrazu musely tedy rodící se jihoslovanské národy, ve smyslu populi podle Ortegy y Gassetty,² své pravopisné zásady teprve postupně vytvářet; a to zejména ty, které se neopíraly o tradice církevněslovanské a používaly latinkového písma. Grafémika proto někdy až neúměrně stála v popředí jejich jazykovědných a všeobecně kulturních zájmů. Příkladem je vývoj pravopisu slovinského.

2.1. Utváření psané tradice spisovné slovinštiny se spojuje s pronikáním reformačního náboženského hnutí. Z protestantské orientace na kazatelství, tj. na mluvené slovo, a na výklad Písma svatého rostla v polovině 16. století potřeba, aby se nejnütnější náboženské texty fixovaly v lidovém jazyku. P. Trubar jako přední kulturní osobnost slovinské reformace předpokládal, že nejvíce lidí ve Slovinsku zná německy. Měl však problémy se zápisem slovinštiny v případě fonémů, které nezná němčina ani latina a nemá pro ně odpovídající grafémy (jde tedy především o zápis sykavek). Pro tyto fonémy zvolil grafematické spřežky, ale chtěl se přitom vyhnout podle jeho názoru přílišnému hromadění nepotřebných grafémů, jak to viděl ve spřežkovém pravopise českém z doby před Husem. Jeho ortografie nese především stopy německého prostředí, s nímž byl značnou část svého života v těsném kontaktu a v němž hledal hlavní inspiraci pro vytvoření samostatného spřežkového pravopisného systému.

Při hledání optimálního způsobu zápisu slovinštiny Trubar kombinoval grafém „h“ s grafémy

„s/ʃ“ ve spřežku „sh/ʃh“ k označení sykavky š evidentně podle německé grafematické spřežky „sch“ ve stejné platnosti. Tutéž spřežku používal i pro sykavku ž; pro afrikátu č zvolil opět podle obdobného principu spřežku „zh“ (srov. „v kratkim zhafu, nauzhiti“), neboť velmi často, ale ne vždy zapisoval c grafémem „z“, jak je to obvyklé v němčině. Jeho spřežkový systém byl ovšem přes všechnu snahu o úspornost a jednoduchost dosti nejednotný, což se projevovalo např. nedůsledným psaním c grafémem „z“ i „c“ (srov. „vfeh Slouenzov“, ale také „preprofti Slouenci“).³

2.2. Na bázi pravopisu Trubarova zavedl přesnější, systematictější a jednotnější zápis sykavek s, š, z, ž a afrikát c, č až B. Krelj a posléze A. Bohorič ve svém díle *Arcticae horulae* (1584). V Bohoričově pravopise se ustálilo psaní: s jako „f“, š jako „fh“, z jako „s“, ž jako „sh“, c jako „z“ a č jako „zh“. Bohoričica se pak užívala až do čtyřicátých let 19. století. Zároveň se však již hledaly v souvislosti s počátky slavistických bádání nové cesty k řešení problémů slovinské grafemiky.

Zejména jsou v tomto směru známy aktivity v Pohlinovu a v Zoisovu kruhu i starší pokus S. Popoviče (v *Untersuchungen vom Meere* z r. 1750), aby se slovinská abeceda doplnila znaky, které byly podobné cyrilským. V Zoisovu intelektuálním kruhu se rovněž zrodila idea všeslovanské jazykové jednoty, jejímž základem se měl stát jednotný slovanský pravopis. Prostředí Zoisova kruhu pak podnítilo B. Kopitara, aby se začal intenzivně zabývat pravopisnou reformou a pokoušel se pro její účely sestavit ideální slovanskou abecedu. Myšlenka vytvoření všeslovanského literárního jazyka (*unae generalis doctae linguae*) a boj za reformu latinkového slovanského pravopisu v duchu tradice Leibnizovy a Popovičovy se stala jeho fixní ideou.⁴

2.3. Kopitara nepochybně inspirovalo studium řeckých klasických autorů. Řecká koiné totiž povstala z většího množství psaných dialektů a obdobný vývoj byl podle jeho představ možný i v případě slovanských jazyků. Ve svých úvahách nad společnou grafemikou pro všechny Slovany (později se zaměřil pouze na Slovany píšící latinkou) vyšel z obou typů písma, které se na slovanském teritoriu užívaly, z latinky i cyrilice.

Latinka podle jeho názoru spojovala Slovany s evropskými kulturními tradicemi. Cyrilice byla pro něho zase především velkým svatým písmem starých slovanských památek; a jak o ní psal v *Patriotische Phantasien eines Slaven* z r. 1811, byla též jedině plnohodnotným grafickým systémem, protože vyjadřovala zásadu, podle níž je třeba mít „pro každou hlásku (foném) zvláštní, adekvátní znak (grafém)“.⁵ Odpovídala tak daleko lépe než latinka požadavku, aby mezi fonematickou a grafematickou podobou slovanských slov byl ideální soulad. Kopitar chtěl proto spojit přednosti obou abeced tím, že chybějící grafémy potřebné pro Slovany píšící latinkou doplní z cyrilice.

Pro své panslavistické snahy v oblasti řešení slovanské jazykové problematiky včetně koncepce jednotného slovanského pravopisu se pokoušel získat především Dobrovského, s nímž byl od 30. března 1808 v písemném kontaktu a jehož v korespondenci opakovaně vyzýval, aby se stal Slovanům druhým Cyrilem.⁶

3.1. J. Dobrovský se v rozmezí let 1808–1829 teprve prostřednictvím korespondence s Kopitarem začal intenzi+vněji seznamovat se slovinským obrozenským procesem. Do té doby byly jeho informace o dění ve Slovinsku fragmentární. Dopisy o slovinských problémech si vyměňoval především s F. V. Durychem (od r. 1778), J. V. Zlobickým (od r. 1781) a J. Ribayem (od r. 1783). V Dobrovského osobních vztazích se Slovinci nepřinesla viditelný pokrok ani jeho

cesta po Slovinsku a návštěva Lublaně v dubnu 1794. Jediným výsledkem cesty, pokud jde o vztah ke Slovincům, bylo jeho konstatování, že tomuto slovanskému jazyku špatně rozumí.⁷

Zásadní obrat nastal právě až v rozmezí let 1806–1808, kdy Dobrovský získal dva slovinské korespondenty, nejprve V. Vodnika a posléze B. Kopitara. Díky Kopitarovu prostřednictví se pak jeho styky se slovinským prostředím dokonce zlepšily natolik, že mohl mít vliv i na šíření svých spisů mezi slovinskými obrozenci.

3.2. Ke sporům o podobu slovinského pravopisu Dobrovský zaujímal zdrženlivé stanovisko. Sám už před Kopitarem uvažoval o rozšíření latinské abecedy cyrilskými znaky a o použití takové abecedy pro slovanské jazyky. V dopise ze dne 14. 8. 1797 napsal dolnolučickému překladateli Svätého Písma Starého zákona I. F. Fricovi: „Škoda, že se od sebe zbytečně oddělujeme a navzájem stále více vzdalujeme, tím že používáme rozdílného pravopisu ... Co kdybychom jednou provždy navrhli pro všechny Slovanů dokonale vyhovující latinskou abecedu, v níž by se odchylné hlásky nahradily [písmeny] z ruštiny, takže by každá hláska měla svůj vlastní znak, čímž by se dalo vyhnout těm strašným spřežkám.“⁸ O náčrtu pravopisu, který by byl příkladem pro všechny rakouské Slovanů, psal rovněž v dopise z 1. 9. 1797 J. V. Zlobickému a v *Slavinu* r. 1806 pak ještě uveřejnil úvahu o potřebě obecně platného pravopisu.

Kopitar znal Dobrovského poznámky v *Slavinu* a dověděl se jednak od Zlobického o jeho náčrtu pravopisu z r. 1797, jednak od Vodnika o jeho dalším pozdějším návrhu pravopisné úpravy z r. 1808.⁹ Dobrovský v něm Vodnikovi doporučoval, aby Slovinci upustili od zavedeného Bohoričova úzu, tj. aby afrikátu c nepsali grafémem „z“ a sykavku z nezapisovali grafémem „s“, ale aby přijali psaní „c, z“ a přiblížili se tak Čechům.

Když však Dobrovský po opakovaných výzvách stále váhal a ve svém zájmu o pravopisnou reformu zjevně ochladl, rozhodl se Kopitar, že se reformy ujme sám. Tehdy věc dostala směr, který Dobrovskému nemohl být sympatický. V *Etymologikonu* r. 1813 (*Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slawischen Sprachen*) se pokoušel problém řešit návrhem, aby se přejal reformovaný český pravopis.

4.1. Kopitarovy aktivity věnované reformě pravopisu vyvrcholily v r. 1820 společnou schůzkou Dobrovského se slovinskými slavisty ve Vídni. Ze slovinské strany se jí účastnili kromě Kopitara ještě M. Ravnikar, Fr. Metelko, M. Kalister a N. Šlakar. S podněty, které z této schůzky vzešly a které daly směr dalšímu vývoji pravopisných reforem, Dobrovský nebyl spokojen. Jeho vztah k Dajnkově nešťastné pravopisné reformě byl kritický a ještě méně byl spokojen s reformou Metelkovou, což dokazuje jeho pozdější korespondence s oběma autory hybridních systémů pravopisu z let 1824–1825.

V Dajnkově a Metelkově reformě bohoričice se nejzřetelněji odrazila Kopitarova idea jednotného pravopisu, v němž je uplatněna jeho již výše zmíněná zásada: „pro každou hlásku zvláštní samostatný znak“. Tyto samostatné znaky navíc nebyly vytvořeny diakritickou úpravou latinkových písmen, nýbrž byly nově vytvořeny kombinací cyrilských a řeckých grafémů. Kopitar totiž již ve své *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* z r. 1808 zásadně odmítal diakritická znaménka: „Ein Schriftzeichen soll zusammenhängend mit einem Handzug schreibbar seyn“ (Každá písemná značka se má dát napsat souvisle jedním tahem).¹⁰ Koncepce jednotného pravopisu, která pro celý slovanský svět zůstala utopií, včetně odporu k diakritice, mohla najít odezvu a dožít se realizace jedině ve Slovinsku, kde byl Kopitarův vliv veliký a on sám byl mezi jazykovědci velkou autoritou.¹¹

4.2. Dobrovský byl tedy několikrát zatažen do diskusí o reformách slovinského pravopisu, aniž o to jakkoli usiloval. Pro něho samého totiž nebyla otázka ortografie ničím zásadně důležitým. Jalové spory započaté Dajnkovou a Metelkovou reformou se táhly ještě po Dobrovského smrti a válka o pravopis se vedla s fanatismem, jemuž by nebyl rozuměl. Převrat nastal až díky vlivu idejí slovanské vzájemnosti hlásaných tzv. ilyrským hnutím, kdy Slovinci začali zavádět pravopisný systém L. Gaje adaptovaný podle českého diakritického pravopisu. Není bez zajímavosti, že pro svou reformu se Gaj inspiroval v českém pravopise, tak jak ho našel ve spisu Václava Hanky *Pravopis český podle základu gramatiky Dobrovského* (1817). Vývoj se tedy ubíral směrem, který Dobrovský předvídal, když se rozhodl ve svém *Etymologikonu* použít „formálně jednotnější a pohodlnější“ diakritický pravopis.¹²

POZNÁMKY

- 1 Heřman 1996, 458.
- 2 Národ ve smyslu populus je společenství konstituované souborem tradičních zvyků, vděčícím za svůj původ náhodě a proměňám dějin. Srov. J. Ortega y Gasset: *Úvaha o Evropě*. Přednáška přednesená 7. 9. 1949 na Freie Universität Berlin. In: *Europa y la idea de la Nación*. Madrid (Revista de Occidente, S.A.) 1966.
- 3 Rupel 1962, 80 (obrázek XIV: titulní list Abecedaria, 1550).
- 4 Ve své recenzi Dobrovského *Institucí* si Kopitar neodpěl tuto poznámku o svých pravopisných reformních snahách: „Bekanntlich wünschte Leibnitz eine ähnliche Vermehrung des lateinischen Alphabets, um alle Sprachen damit zu schreiben; wozu es früher oder später wohl kommen wird und muß.“ Srov. B. Kopitar: *Institutiones linguae slavicae*. Jahrbücher der Literatur. Siebenzehnter Band. 1822. Jänner. Februar. März. Wien. Art. IV, 66–107; citováno podle: Nahtigal 1945, 199.
- 5 „Die slavische Sprache hat an die dreissig einfache Laute, und das Alphabet der Missionäre, später zum Unterschiede des schwerfälligen glagolitischen das cyrillische genannt, ist das einzige vollständige im neuern Europa, das für jeden Laut ein eigenes Schriftzeichen enthält.“ Srov. B. Kopitar: *Patriotische Phantasien eines Slaven*. Vaterländische Blätter (3. Jahrgang). Wien 1811, 87- 93; citováno podle: Miklosich 1857, 63.
- 6 Jagić 1885, 84, 179, 201.
- 7 Korespondence Dobrovský – Durych, dopis ze dne 9. 5. 1794; srov. Kidrič 1930, 121.
- 8 „Schade, dass wir uns durch die Verschiedenheit der Orthographie unnützer Weise trennen und immer mehr von einander entfernen ... Wie aber dann, wenn man einmal ein für alle Slawen vollkommen passendes lateinisches Alphabet entwürfe, worin die abgehenden Laute aus dem Russischen ersetzt würden, so dass jeder Laut seine einfache Figur hätte, wodurch die ungeheuern Zusammensetzungen vermieden werden könnten.“ Srov. V. Jagić: *Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii II*. Sanktpeterburg 1897, 624–625.
- 9 Korespondence Dobrovský – Zlobický, dopis z 1. 9. 1797; korespondence Dobrovský – Vodnik, dopis ze dne 28. 11. 1808; srov. Kidrič 1930, 160.
- 10 Kopitar 1808/9, 192 (poznámka k bodu 3).
- 11 Kopitarovy fixní ideje sjednotit Slovany písmem nezůstal ušetřen ani sám Dobrovský. V úvodní části jeho *Institutiones* nalézáme jednu nápadnou typografickou zvláštnost: v slovanských vlastních jménech, která jsou psána v latinském textu latinkou, jsou písmena pro c, č, š, z, ž psána cyrilicí, např.: Rakovaц (XX), Ivanoviч (XLIX), Warшавiаe (XII), Nesvižii (XLVIII), Jazak (XIX) apod. Touto zvláštností je i ve vnějším vzhledu dána *Institucím* nesmazatelná pečeť Kopitarovy účasti v jejich vzniku. Srov. Weingart 1925, 586–587.
- 12 „Man wähle eine einförmigere bequemere Orthographie. Diese wäre die eben vorgeschlagene, die zum Teil schon die Polen und Böhmen befolgen.“ Dobrovský 1813, 4–5.

LITERATURA

- Breznik, A.: *Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik*. In: Josef Dobrovský 1753–1829. Sborník statí k stému výročí smrti Josefa Dobrovského. Ed.: J. Horák – M. Murko – M. Weingart. Praha 1929, 1–22.
- Dobrovský, J.: *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slawischen Sprachen*. Prag 1813.
- Dukat, Vl.: *Dobrovský i Hrvati*. In: Josef Dobrovský 1753 – 1829. Sborník statí k stému výročí smrti Josefa Dobrovského. Ed.: J. Horák – M. Murko – M. Weingart. Praha 1929, 44 – 80.
- Havránek, B.: *Význam Josefa Dobrovského pro slovanskou jazykovědu*. In: Josef Dobrovský 1753–1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. Ed. B. Havránek – J. Dolanský. Československá akademie věd – sekce jazyka a literatury. Praha 1953, 97–116.
- Havránek, B.: *Josef Dobrovský, zakladatel vědecké slavistiky*. In: Co daly naše země Evropě a lidstvu. II. část: Obrozený národ a jeho země na fóru evropském a světovém. Praha 1940; 1999², 23–38.
- Hefman, S.: *Spisovný („standardní“) jazyk u J. Kopitara a P. J. Šafaříka*. In.: Kopitarjev zbornik (Jernej Kopitar in njegova doba. Simpozij ob stopetdesetletnici njegove smrti. Mednarodni simpozij v Ljubljani 29. 6. – 1. 7. 1994). Ed. J. Toporišič. Ljubljana 1996, 455–462.
- Ježić, S.: *Hrvatska književnost (od početka do danas 1100–1941)*. Zagreb 1944.
- Kidrič, F.: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. (Razprave Znanstvenega Društva v Ljubljani 7. Historični odsek 1). Ljubljana 1930.
- Kopitar, B.: *Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach 1808/9. Ed. R. Trofenik. München 1970.
- Miklosich, Fr. (ed.): *Barth. Kopitars Kleinere Schriften (sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts)*. Erster Theil. Wien 1857.
- Nahtigal, R. (ed): *Jerneja Kopitarja spisov II. Del (Srednja doba – doba sodelovanja v „Jahrbücher der Literatur“ 1818 – 1834)*, I. knjiga (1818–1824). Ljubljana 1944.
- Pogačnik, J.: *Jernej Kopitar*. Ljubljana 1977.
- Rupel, M.: *Primož Trubar – Življenje in delo*. Ljubljana 1962.
- Weingart, M.: *Dobrovského Institutiones*. Část II. Rozbor Institucí. Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, roč. III., č. 38. Bratislava 1925.

JOSEF DOBROVSKÝ AND HIS ATTITUDE TOWARDS THE LANGUAGE AND SCRIPT OF SOUTHERN SLAVES

Summary

In considering the history of minor Slavonic nations one important fact cannot be overlooked: each of them had to struggle hard for assertion of their own language, literature, and culture. This paper is intended to present some of the problems concerning the graphical presentation of the phonological systems of the Slavonic languages.

Problems with the graphemic system of the language occupied constant position within the context of the so-called “younger literary languages”, i.e., languages without old literary texts. Controversies over the orthography broke out with unprecedented vigour first of all at the Southern Slavonic nations; Josef Dobrovský also played his role in these contentions, against his will, though. The development of the Slovene orthography can be taken as a suitable instance.

Primož Trubar was seeking a suitable orthography for his books printed in Slovene; he selected such a way of recording that led to the digraphic orthography (Bogorič’s alphabet, “bogoričica”) eventually.

In connection with the beginning of the Slavonic studies two unsuccessful experiments to adapt the Slovene graphemics took place, viz. Dajnko's and Metelka's reforms, both on Kopitar's initiative.

The actual orthography of the modern Slovene language is a result of an adaptation of Gaj's orthographic system, which had been ultimately inspired by the Czech model. So the development proceeded in the direction which had been predicted by Josef Dobrovský in his *Etymologikon* already in 1813; then he recommended to borrow their orthography from the Czechs.

Translation © Mirek Čejka, 2004

Doc. PhDr. Eva Pallasová, CSc.
Ústav slavistiky
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
A. Nováka 1
660 88 Brno, ČR
pallasova@yahoo.co.uk

JOSEF DOBROVSKÝ A LUŽICE

HELENA ULBRECHTOVÁ-FILIPOVÁ

Problematice českého a lužického národního obrození, k níž vztah Josefa Dobrovského a Lužice náleží, se autorka těchto řádků obsáhle věnovala ve *statí Česko-lužické vztahy od konce 18. do počátku 20. století – Český podíl na formování lužickosrbské literatury*, zpracované v rámci výzkumného záměru Slovanského ústavu AV ČR *Česká účast na západoevropském literárním vývoji do roku 1918*.¹ Následující příspěvek je upravenou a rozšířenou částí této studie.

Pokud hovoříme o vztahu Dobrovského k Lužici, jen těžko můžeme obejít jeho pozici v rámci lužického osvícenství a jeho specifík. Přesto ale v tomto případě odkážeme k další upravené části naší práce, která vyšla v časopise *Estetika*,² a přejdeme hned k postavě Dobrovského. Jeho lužické styky zpracoval poprvé V. Brandl v roce 1883 v *Životě Josefa Dobrovského*, jeho údaje stručně zopakoval A. Truhlář v hesle o Dobrovském v *Ottově Slovníku naučném* z roku 1893. A. Černý vybral většinu údajů z Brandlova životopisu a uveřejnil je v článku *Otec slavistiky a Lužice* (jako jednu z kapitol díla *Různé listy o Lužici* v roce 1894) a doplnil je dvěma u nás tehdy neznámými listy Dobrovského Dolnolužičanu J. B. Frycovi. O Dobrovském a jeho lužických zájmech pojednal J. Jakubec ve své *Literatuře české 19. století* v roce 1911 a ve druhém vydání v roce 1917. Nově všechny tyto údaje zpracoval, rozšířil a nově zhodnotil Josef Páta v monografické studii *Josef Dobrovský a Lužice*, kterou vydal roku 1929 spolu s otiskem deseti dopisů z let 1797–1828 (J. B. Frycovi, F. Příhonskému, dopisy M. Fulka, T. Pacáka, H. Lubjenského, F. Loka) a spolu s jeho dodatky ke *Srovnávacímu slovníku císařovny Kateřiny II*. Všechny tyto materiály dokumentují postup J. Dobrovského v jeho získávání vědomostí o Horní i Dolní Lužici.

Josef Dobrovský působil na lužické scéně v první etapě lužického národního obrození, kdy se konstituoval počátek lužického vědeckého života. Tehdy začíná mladá lužická generace uvědoměle spolupracovat s ostatním slovanským světem a prvotní zájem patří českým zemím. Naši buditelé měli zpočátku o Lužici vědomosti velmi malé, a proto sami vyhledávali kontakty, aby z nich načerpali další poučení. A Dobrovský byl prvním z nich. K zájmu o Lužici ho přivedlo studium slovanských jazyků a biblická bádání. Dobrovský tehdy ještě ovšem slovanské jazyky nazýval „nářečímí“; jeho studia vycházela z chápání Slovanstva a jejich jazyka jako celku, v jehož rámci prováděl srovnávání jednotlivých jazykových jevů. Jeho pojetí je tedy jakousi předkollárovskou formou ideje slovanské vzájemnosti. A J. Haubelt ukázal, že slavistika se jako věda mohla vyvinout právě jen na základě chápání Slovanů jako celku.³ O Lužických Srbech měl Dobrovský povědomost už od dob svých studií. Studoval totiž s F. G. Lockem, pozdějším biskupem v Lužici. Locke, ač Němec, se zajímal o filologická bádání v oblasti slovan-

ských jazyků. O jeho zájmech i kontaktech s Dobrovským věděl filolog a básník Handrij Zejler, a proto se na Dobrovského obrátil listem v září 1827 a prosil o přimluvu u biskupa na podporu pro další rok studií v Lipsku. Zejler v dopise oroduje za rozvoj lužické srbštiny a zmiňuje se o nedostatku domácího písemnictví. Proto chce pracovat, aby mohl přispět k jeho rozvoji. Dobrovský zajisté vyhověl, ačkoli o tom máme pouze nepřímé důkazy v pokračování Zejlerových studií; žádný list Dobrovského Lockovi se nezachoval.

Dobrovský si s pomocí lužických studentů v Praze opatřil dvě hornolužické gramatiky (Ticinovu a Matejovu) a dolnolužickou gramatiku Hauptmannovu. J. Páta nalezl v jeho korespondenci té doby doklady o postupujícím studiu lužického jazyka a literatury, které časem nabývají na rozsahu.⁴ Např. v dopise Durichovi r. 1788 se Dobrovský zmiňuje o silném vlivu němčiny v užívání členu, což řekl už r. 1786 v článku *Über den slawischen Dialekt*.⁵

Pro českého slavistu byla nicméně základní otázkou charakteristika obou lužických jazyků a jejich klasifikace v rámci ostatních slovanských řečí. Dobrovský znal náhledy slavisty Schlözera, který lužickou srbštinu r. 1771 charakterizuje jako jeden z devíti slovanských jazyků, a Rüdigerera, který r. 1782 hovoří naopak o dvou samostatných jazycích. V roce 1790 Dobrovský v listě Durichovi napsal, že dolní lužičtina se blíží více polštině a horní lužičtina češtině, což vlastně předjímá jeho pozdější klasifikaci. Tuto informaci získal patrně od německého osvícence K. G. Antona, který vyzval r. 1789 Dobrovského ke korespondenci. J. Páta po pečlivém prostudování korespondence obou mužů došel k závěru, že v konečném efektu to byl Dobrovský, kdo na základě neustále shromažďovaného materiálu mohl dodávat potřebné informace o charakteru lužické srbštiny (Anton sám lužicky příliš dobře neuměl).

O počátečním váhání českého filologa (způsobeném i nedostačujícím studijním a důkazním materiálem) vyslovit se jednoznačně o lužickosrbském jazyce svědčí i § 4 jeho díla *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* z r. 1792. Tehdy Dobrovský charakterizoval tento jazyk jako smíšeninu češtiny a polštiny. Studium Körnerova rukopisného lužického slovníku přivedlo českého učenice k závěru, že etymologie tohoto jazyka není samostatnou kapitolou ve vývoji slovanských řečí, ale že naopak má většinu shodných znaků s češtinou a polštinou. Proto také nabádal Antona ke komparativnímu zkoumání a podnítil jej k sepsání studie o lužickosrbském jazyku a hornolužických nářečích. Dobrovský také už tenkrát kritizoval lužickosrbskou ortografii za její fonologický princip, který vedl ke zkomoleninám a nesrozumitelným tvarům.

Dalším krokem na cestě ve studiu obou jazyků byl pro Dobrovského Frycův překlad dolnolužického Starého zákona z r. 1796. Hned v následujícím roce píše Dobrovský Frycovi dopis, ve kterém se k němu přihlásil jako blízký slovanský jazykový příbuzný a pronesl politování, že lužická srbština dosud nemá jednotný pravopis. Vyslovil v něm názor, že by bylo dobře mít společnou latinskou abecedu pro všechny Slovany, a přání, které výstižně charakterizuje jeho pojetí Slovanstva jako celku: „Wären die Slawen in einem Staate vereinigt, so würde das leichter geschehen können“.⁶ Závěrem této části dopisu vyjádřil naději, že jednou se tak snad stane. Emocionálně laděná pasáž však byla vystřídána racionálními filologickými pokyny, jak by se měl Fryco řídit v pravopise, a dále Dobrovský připojil zápis jednotlivých slov, které chtěl znát v dolní lužičtině. Fryco tehdy poslal Dobrovskému i opis své dolnolužické mluvnice, na jejíž vydání věnoval Dobrovský čtyři dukáty ve zlatě; k jejímu tisku však nedošlo.

Od té doby pokračovalo Dobrovského studium lužické srbštiny velmi rychle. Podařilo se mu sesbírat značné množství textů, jak dosvědčuje jeho zápis lužických překladů bible v I. svazku *Slovanky* r. 1814. Nyní už může o tomto jazyce hovořit přesněji. Proti původnímu

vlastnímu tvrzení, že lužická srbština je jedním jazykem, se přiklání k mínění o rozdílnosti dolní a horní varianty a blízkosti horní varianty češtině, dolní pak polštině. Přiznává tedy příbuznost češtiny a polštiny pro oba lužické jazyky zvláště a nepovažuje lužickou srbštinu – jak se domníval původně – za smíšeninu obou. A ve druhém vydání díla *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1819) a v *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* r. 1822 charakterizuje oba jazyky jako „dvě samostatná nářečí“.

Dobrovský se do Lužice vydává r. 1825. Tehdy se osobně seznámil s básníkem a buditelem Handrijem Lubjenským (1790–1840).⁷ Navštívil Locka, pobyl v klášteře Mariina hvězda, v Žitavě (Zittau) si dělal výpisky z Frencelova díla. Zklamání mu ale zřejmě přineslo marné hledání jakéhosi Husova rukopisu, který měl být v budyšínské gersdorfské knihovně.

Lužická srbština pomáhala Dobrovskému při práci na zásadách všeobecné slovanské gramatiky. Tehdy také asi pojal plán sestavit mluvnici lužickosrbskou. Jeho původním záměrem bylo, aby si ji frekventanti Lužického semináře napsali sami pod jeho vedením a podle jeho mluvnice české. Toho ovšem tenkrát studenti ještě nebyli schopni, a proto nabádali Dobrovského, aby ji sepsal sám. Definitivně se k tomu Dobrovský rozhodl v r. 1826, jak vysvítá z jeho listu Kopitarovi. V dalším dopise z r. 1828 referuje, že etymologický slovník je již hotov a že sestavil všechny skloňovací a časovací tvary. Z korespondence s představeným pražského semináře Fr. Příhonským z r. 1828 a s Kopitarem vysvítá, že v té době Dobrovský náčrt mluvnice v podstatě ukončil. Zapotřebí bylo pouze poslední revize, kterou však již kvůli záchvatu duševní choroby nemohl provést. Jak popsal životopisec Dobrovského V. Brandl (v *Životě J. Dobrovského* r. 1883) a později zopakoval J. Páta,⁸ byla lužická mluvnice v jednom ze záchvatů duševní choroby zničena. Ve stopách filologické metody Dobrovského však dále šli H. Zejler a J. P. Jórdan: dílo *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* mělo na ně tak velký vliv, že bylo použito Zejlerem při spisování jeho lužické mluvnice (1830) i Jórdanem r. 1841 v jeho *Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlausitz*. Tak se oba lužičtí filologové stali pokračovateli nedokončeného díla J. Dobrovského.

Zmiňovali jsme kontakty s lužickými studenty v Praze, kteří byli chovanci tzv. Lužického semináře. Dobrovský do něj pravidelně docházel, jednak proto, aby se s jazykem seznámil prakticky, a jednak proto, aby seminaristy vyučoval a zdokonaloval ve filologickém myšlení. Přípravoval pro ně úkoly a velmi přísně dohlížel na jejich plnění. Protože měl obavy, že studenti v době jeho nepřítomnosti nebudou na filologických cvičeních pracovat, opatřil si za sebe zástup – Václava Hanku. Dobrovský seminaristům také daroval všechny své knihy. Absolventi na Dobrovského vzpomínali s vděkem, jak o tom svědčí např. předmluva k *Deníku Serbowky* od J. Buka r. 1846. Význam Dobrovského pro lužickou filologii ocenil již r. 1848 dr. Adolf Klin v předmluvě 1. svazku *Časopisu Maćicy Serbskeje*. Přispěním Dobrovského se Lužický seminář stal skutečným pilířem lužickosrbského jazyka a filologických bádání. Dobrovský tak otevřel cestu dalšímu vývoji této instituce, která sehrála významnou roli při formování česko-lužických literárních vztahů.

V souvislosti s J. Dobrovským je nutno uvést práci Pavla Josefa Šafaříka, který r. 1825 chystal do tisku *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, v němž (20 díl, 4. část, s. 479–490) pojednal i o dějinách jazyka a literatury Lužických Srbů. Kniha vyšla r. 1826 a přinesla poznámky o dějinách a národopise Lužice s velmi skrovnou charakteristikou obou jazyků a s několika údaji literárními. Šafařík měl k dispozici velmi málo materiálu; čerpal z knihy o církevních dějinách Lužice od Ch. Knautha a z některých prací

Dobrovského, ale to nepostačovalo k sepsání kvalitní a původní práce. Dokonce se dopustil určitých chyb, když např. jednu knihu citoval jako dvě. Dobrovský ve své recenzi v *Wiener Jahrbücher der Literatur* z r. 1827⁹ tento oddíl vystavil ostré kritice a prohlásil jej za nedostačující. Odůvodnil svou kritiku řadou chybějících poznámek o Frencelovi, lipském spolku atd. Šafařík všechny opravy přijal a přepsal je do svého osobního výtisku, který se zachoval v Národním muzeu. I on vstoupil do kontaktu s Lubjenským a vyžadoval si od něj doplňky o literatuře. Ovšem při druhém (posmrtném) vydání 1869 jich nebylo užito. Ale posloužily Šafaříkovi v jiných pracích, zejména ve *Slovanských starožitnostech* (1836–37) a *Slovanském národopise* (1842), v němž podal ve třech paragrafech celkem dobrou charakteristiku Lužice, jejího jazyka i nářečí se dvěma ukázkami.¹⁰

Josef Dobrovský tedy položil základy lužické filologie, která se pak mohla samostatně rozvíjet v díle H. Zejlera a J. A. Smolera. A pro Dobrovského byla horní i dolní lužická srbština jednou z důležitých pomůcek, které přispěly k jeho slavistickým výzkumům.

POZNÁMKY

- 1 Ulbrechtová-Filipová, H.: *Česko-lužické vztahy od konce 18. do počátku 20. století – Český podíl na formování lužickosrbské literatury*. In: *Západoslovanské literatury v českém prostředí do roku 1918*. Sborník studií. Práce Slovanského ústavu AV ČR, Nová řada, sv. 17, s. 175–214.
- 2 Česká účast na národním obrození Lužických Srbů. In: *Estetika XXXVIII*, č. 2–4, Praha 2002, s. 142–157.
- 3 Haubelt, Josef: *České osvícenství*. Praha 1986. S. 444.
- 4 J. Páta se opírá o korespondenci J. Dobrovského vydanou ČA v Praze r. 1913.
- 5 Dobrovský, Josef: *Über den slawischen Dialekt*. In: *Literarisches Magazin II* 1786. S. 168.
- 6 Cit. dle dopisu J. Dobrovského J. B. Frycovi. Páta, Josef: *Josef Dobrovský a Lužice*. Praha 1929. S. 38.
- 7 Je dochován list Dobrovskému ze 20. 10. 1826, vydal jej Páta v ČMFL 1922 jako součást *Neznámých listů lužického buditele H. Lubjenského do Čech*. Je to celkem pět dopisů: jeden Dobrovskému, jeden Šafaříkovi, tři Hankovi.
- 8 Páta, Josef: *Lužickosrbské národní obrození a československá účast v něm*. *Slavia II*, 1923, s. 344–370.
- 9 *Ibid.*, s. 363.
- 10 Zachovaný dopis Lubjenského Šafaříkovi ze 23. 07. 1831 je uložen v Národním muzeu. Obsahuje seznam hornolužických knih, které Čelakovský doplnil o tituly dolnolužické.

JOSEF DOBROVSKÝ UND LAUSITZ

Zusammenfassung

J. Dobrovský spielte in der Entwicklung der sorbischen nationalen Wiedergeburt eine außergewöhnliche Rolle. Er trug wesentlich zur Herausbildung des Interesses an der sorbischen Sprache bei Forschern wie H. Zejler und J. P. Jordan bei.

Durch seine langjährigen Forschungen gelangte man zu der endgültigen Klassifikation zweier selbständiger sorbischer Sprachen.

Dobrovský initiierte die Zusammenstellung der ersten sorbischen Grammatiken, die nach dem Muster seiner sprachtheoretischen Vorstellungen und Konzeptionen verfasst wurden.

Eine grosse Bedeutung in der späteren Entwicklung der tschechisch-sorbischen Beziehung wird auch seinen Kontakten mit dem Wendischen Seminar in Prag beigemessen. Dank

seines Einflusses wurde diese, zunächst halboffizielle Institution zu einer allgemein anerkannten Pflegestätte für slawische und insbesondere sorbische Philologie, die im Laufe der Zeit einige bedeutende Wissenschaftler sowie Schriftsteller hervorgebracht hat.

Translation © Helena Ulbrechtová-Filipová, 2004

PhDr. Helena Filipová-Ulbrechtová, Dr.
Slovanský ústav
Akademie věd ČR
Valentinská 1
110 00 Praha 1, ČR
Helena.F@seznam.cz

JOSEF DOBROVSKÝ A FOLKLOR

JIŘÍ FIALA

Olomoucký pobyt v letech 1787–1790 vzbudil v Josefu Dobrovském mimo jiné rovněž zájem o lidovou slovesnost, především prostřednictvím kontaktů s profesorem práv na olomoucké, od roku 1778 na brněnské univerzitě Josefem Vratislavem Monsem. Ten se roku 1780 ocitl na vrcholu své kariéry – 12. ledna toho roku byl instalován do funkce univerzitního rektora a dnem 1. prosince byl s celou rodinou povýšen císařem Josefem II. do šlechtického stavu. Prázdniny onoho roku strávil Monse velmi příjemně u svého švagra Aloise Schustera v Brodce u Přerova, kde – jak sdělil příteli Janu Petrovi Cerronimu, moravskému guberniálnímu sekretáři a pilnému sběrateli moravik – jej zaujaly zdejší lidové písně natolik, že se je rozhodl sbírat; zvláště si Monse podržel v paměti píseň *Poznáš ty, panenko, mou lásku, když mě budeš vidět viset na provázku*.¹

Monseho zápisy hanáckých lidových písní, pokud vůbec vznikly, se nedochovaly, ale během výletů do olomouckého okolí, zejména do Hnojic u Šternberka, jež podnikal přátelský kruh utvořený kolem Dobrovského a k němuž profesor Monse (působící od roku 1782 na olomouckém lyceu) náležel, vznikala nepochybně řada příležitostí, kdy oba osvícenci věnovali pozornost způsobu života hanáckých sedláků, jejich slovesné kultuře a jejich osvětě. Podle svědectví Dobrovského Monse „často českým učitelům lidu objednával za hotové peníze spisy a rozděloval je mezi sedláky žádostivé četby“.²

Nové podněty národopisným zájmům Josefa Dobrovského přinesla jeho cesta do Švédska a Ruska, započatá 15. května 1792, pobyt v Petrohradě a v Moskvě a návrat přes Varšavu a Olomouc;³ 5. února navštívil Dobrovský v Olomouci těžce nemocného Josefa Vratislava Monseho, stal se tak svědkem posledních chvil přítelova života a účastníkem jeho pohřbu.⁴ Roku 1796 Dobrovským publikované „literární zprávy“ z této cesty (*Literarische Nachrichten [...] von der Reise nach Schweden und Rußland*)“ z této cesty sice etnografické postřehy kromě několika slov o zemědělském nářadí ruských mužiků neobsahují, ale to neznamená, že by Dobrovský si života ruského lidu nevšímal. Svě *Bemerkungen über Sitten und Gebräuche der Russen* hodlal totiž uveřejnit v rámci rozšířeného vydání „literárních zpráv“, k němuž však bohužel nedošlo. Např. v dopise Václavu Fortunátu Durychovi ze 3. března 1799 se Dobrovský zmiňuje „de pirogis, quos ipse gustavi in Russia“ a vysvětluje etymologii substantiva „piroh“.⁵

Nejvíce národopisného materiálu obsahují Dobrovského sborníky *Slavin* z roku 1806 a *Slovanka* z let 1814–1815 – nalézáme v nich stati a slovanských mravech a obyčejích, roztroušené poznámky o lidových písních, jsou tu otištěna srbská a ruská přísloví. Celý soubor excerpt v pozůstalosti J. Dobrovského nese titul *Mythologia* – týkají se slovanského bájesloví, pohanských kultů, nalézáme zde popis „jak Marzenu stroja In Schlesien bey Dobroslawitz“⁶ aj. Jiný soubor, označený jako *Písně a básně z pozůstalosti J. Dobrovského*, je fragmentární

sbírečkou lidových a pololidových písní, obsahující mj. arii v hanáckém dialektu pro střední hlas a cembalo *Hopřímné Hanáče*, jejíž autorství je připsáno českému skladateli ve Vídní Philipu Vschejanskému.⁷

Neméně závažná je z tohoto hlediska i obsáhlá korespondence Dobrovského, jež si proto zasluhuje detailní pozornost⁸ – např. v odpovědi na dopis Lužičana Karla Gottloba von Anton charakterizuje Dobrovský moravské dialekty a jako doklad cituje fragment lidové písně „ve valašsko-moravském dialektu“.⁹ Povšimneme si nyní dvou podstatnějších výsledků zájmu J. Dobrovského o slovanský písňový folklor, jak je přinesla Dobrovského učená korespondence se Slovincem Jernejem Kopitarem¹⁰ roku 1809 a s Polákem Jerzym Samuelem Bandtkem¹¹ roku 1815, neboť mají nemalý význam pro zjištění okolností vzniku tří svazků *Slovanských národních písní* Františka Ladislava Čelakovského z let 1822, 1825 a 1827. Oba případy se již staly předmětem badatelského zájmu, a to Otona Berkopce v časopise *Slavistična revija* z let 1961/1962¹² a V. A. Franceva v *Národopisném věstníku českoslovanském* roku 1923.¹³

Kopitarova korespondence s Dobrovským měla počátek 30. března 1808, kdy Kopitar informoval Dobrovského o svých literárních záměrech a o slovinských literátech; v odpovědi položil Dobrovský svému novému korespondentovi ze Slovinska několik otázek týkajících se slovinského folkloru: „...e) Gibt es erweislich alte Volkslieder? Sind sie 4 oder 8-sylbig?; eine kleine Probe davon. f) ... Gibt es Fabeln oder Räthsel? g) Gibt es gedruckte Sammlungen von Sprichwörtern? In einem Krain. Kalender sah ich einst Sprichwörter und Räthsel, sed non notavi annum etc. Probe solcher, die keine Übersetzungen aus andern Sprachen sind.“¹⁴

Kopitar reagoval na Dobrovského žádost informacemi o rukopisných sbírkách slovinských přísloví a pořekadel, a současně požádal barona France Zoise o opis jeho sbírky slovinských lidových písní pro Dobrovského. Zois sice vyslyšel prosbu svého někdejšího tajemníka, trval však na tom, že Kopitar smí exjezuitovi Dobrovskému opsat jen asi „dvacet anacreontických písní, neboť ostatní jsou zatracitelné“ – „nur 20 anacreontische darf der Meister sehen, die übrigen sind = Damn,“¹⁵ navíc Zois tvrdil, že mnohé písně nejsou lidové provenience, a to zejména ty písně, jež by mohly Dobrovského pohoršit, tedy písně erotické. Kopitarův opis se vskutku nalézá v Dobrovského pozůstalosti, všeho všudy pět osmerkových stránek; písně, opatřené německým překladem, jsou očíslovány od 25 do 47, jedná se tedy zřejmě o výňatek ze Zoisovy sbírky, jež údajně obsahovala 112 písní. Kopitar se nedržel Zoisova doporučení a opsal pro Dobrovského i dvě písně koprolalické a dva obscénní popěvky (č. 42–44); zřejmě se tedy Dobrovského reakce neobával a ve svém výběru chtěl postihnout celou šíři lidového písňového repertoáru bez mravnostní cenzury, jak ji uplatňovali na rozdíl od českého sběratele Jana Jeníka rytíře z Bratřic preromantičtí a romantičtí vydavatelé sbírek lidových písní, a deformovali tak v obecném povědomí obraz lidové písňové tvorby. (Za ocitování stojí v té souvislosti referát Jungmannova syna, Josefa Josefoviče, o Rittersberkově sbírce v dopise Janu Kollárovi z 25. září 1824: „Škoda, že není znalejšího redaktéra, který by, co podlého, vynechával.“¹⁶)

Kopitarův opis slovinských lidových písní pro Dobrovského se evidentně ocitl v rukou Františka Ladislava Čelakovského, když Čelakovský připravoval *Slovanské národní písně*. Díky badatelskému úsilí Jaroslava Markla jsme dobře informováni o okolnostech tzv. guberniální sběratelské akce roku 1819 a o následném vydání Rittersberkovy sbírky *České národní písně* roku 1825, jež z této akce těžila a v níž kupodivu cenzura povolila otisknout i nepatrně pozměněné vulgární popěvky z tzv. *Kolovratského rukopisu*. Čelakovský se naproti tomu setkával u cenzury s nemalými obtížemi, a jeho zášť vůči Rittersberkovi vzrůstala.¹⁷ Nevíme

bohužel prozatím, jak přijal nepochybně grandiózní guberniální sběratelskou akci, jejíž výsledky v Čechách a na Moravě jsou doceňovány teprve v posledním dvacetiletí, Josef Dobrovský a jak hodnotil Rittersberkův vydavatelský počín, je však jisté, že Dobrovský patřil k přátelům Jana Rittersberka – jméno J. Dobrovského nalézáme mezi 123 zájemci, kteří si Rittersberkovu sbírku předplatili.¹⁸

Současně Dobrovský vyšel vstříc Čelakovskému, když ten sbíral materiál pro druhý svazek *Slovanských národních písní*, a dal mu k dispozici Kopitarův přepis slovinských lidových písní. Čelakovský, jak je patrné ze srovnání tohoto pramene se *Slovanskými národními písněmi*, převzal odtud celkem osm písní, z nichž některé náležejí k eroticky nejodvážnějším písním v jeho sbírce.¹⁹ Poznamenejme v té souvislosti, že vydavatel kritického vydání *Slovanských národních písní* z roku 1946, Karel Dvořák, jenž zkoumal provenienci jednotlivých čísel této sbírky, o původu oněch slovinských písní soudil, že je Čelakovský posbíral od Slovinců, s nimiž se setkal během svého pobytu v Linci.²⁰

Zcela obdobný osud měl výsledek snah J. Dobrovského poznat maloruský písňový folklor prostřednictvím profesora Jagellonské univerzity v Krakově Jerzyho Samuela Bandtkeho, rodáka z Lublina. Bandtke podle dopisu Dobrovskému z 3. dubna 1815 se o folklor Rusínů nezajímal, ale měl spolupracovníka, rovněž horlivého čtenáře *Slavína* a Slovanů. Jméno tohoto spolupracovníka uchoval na jeho přání Bandtke v tajnosti a poslal Dobrovskému zřejmě krátce nato rukopisný sborník onoho neznámého sběratele, obsahující kromě maloruských písní také sběratelův dopis Bandtkemu, v němž mimo jiné o těchto písních soudí, že jsou rozličné, „einige sind traurig und heissen Dumy oder Dumky, sie sind eigentliche Klagenlieder, werden auch in einem kläglichem Tonne abgesungen, andere sind lustig, wieder andere zwar witzig aber dabei obscoen“.²¹ Jde celkem o 65 písní, z nichž řada odpovídá charakteristice „zwar witzig, aber dabei obscoen“, a jež si v tom ohledu nijak nezadají s Jeníkovou sbírkou českých písní starodávných, namnoze pohoršlivých“. (Připomeňme v té souvislosti, že v roce 1999 vyšel péčí Jiřího Traxlera jr. 1. svazek jejich nové edice, tentokrát a konečně s detailními konkordancemi.²²) Ani tentokrát se Dobrovský nepohoršil a opět obdařil tímto nepochybně věrným dokladem písňového repertoáru haličských sedláků Čelakovského, jenž pro *Slovanské národní písně*, jak ukázal již v roce 1921 Francev, odtud převzal devět z patnácti zde otištěných maloruských lidových písní.²³ Pro ilustraci uvádíme v příloze tohoto příspěvku komparace dvou písní; zmínka o Moravě v prvním verši první z nich je evidentně lapsus calami, podle Jiřího Horáka, jenž se roku 1914 zabýval tištěnými prameny *Slovanských národních písní* a o existenci zmiňovaného sborníku v Dobrovského pozůstalosti nebyl informován, má zde být „na tu muravu“, tj. „na tu louku“.²⁴

Můžeme tedy spolu s V. A. Francevem závěrem konstatovat, že Josef Dobrovský, „zakladatel slovanské filologie, byl též prvním slovanským národopiscem, že vědecky zkoumal život a uměleckou tvorbu národů slovanských“,²⁵ a můžeme dodat, že tak činil jako pravý osvícenec bez skrupulí a bez snahy tuto tvorbu redukovat na projevy akceptovatelné v biedermeirovském salonu. I v tom ohledu tkví Dobrovský v detabuizujícím racionalismu druhé poloviny 18. století, jenž podlehl ve století následujícím společenským konvencím, označovaným zpravidla jako viktoriánské. A ještě jednu poznámku, jež souvisí s přípravou studie o českých lidových reflexích působení proslaveného polního maršálka Ernsta Gideona Laudona – v dopise Zlobickému ze dne 28. října 1789 se Dobrovský zmiňuje s nádechem opovržení o polovojenské „pseudopísni“ o Laudonovi,²⁶ tehdy ještě žijícímu – vzniká tak otázka, o kteroupak „laudonovskou“ píseň se mohlo jednat.

POZNÁMKY

- 1 Viz Vlček, J.: *Dějiny české literatury II*, Praha 1960, s. 156; Souček, S.: *Prvý známý milovník české písně lidové na Moravě*, Časopis Matice moravské 34, 1910, s. 391; Fiala, J. – Nováková, M.: *Moravský osvícenec Josef Vratislav Monse*, Olomouc 2003, s. 14.
- 2 Dobrovský, J.: *Joseph Wratislav Edler von Monse*, in: *Neuere Abhandlungen der königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, II, Prag 1785, s. XXXX. – Čtyři dochované listy J. V. Monseho J. Dobrovskému z let 1791–1792 publikoval s komentářem J. Volf, *Příspěvky k životu a dílu Josefa Dobrovského*, Praha 1934, s. 37–61. O pobytu Dobrovského v Olomouci viz zejm. studie M. Krbce *Josef Dobrovský a Olomouc*, in: *Pocta Františku Palackému*, Václavkova Olomouc 1976, Olomouc 1976, s. 209–215, a *Olomoucká léta Josefa Dobrovského*, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas paedagogica, Philologica VI* – 1989, Český jazyk a literatura 7, s. 189–204, dále studii J. To-mana, *Josef Dobrovský a Olomouc*, in: *Kapitoly z dějin české literární historiografie* – Václavkova Olomouc 1987, Olomouc 1989, s. 245–253. O lidovýchovné činnosti J. V. Monseho psal M. Krbec ve studii *Josef Vratislav Monse jako vychovatel lidu*, in: *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Český jazyk a literatura 2/1973*, s. 87–93; viz rovněž cit. publikaci J. Fialy a M. Novákové.
- 3 Vzhledem ke korunovací císaře Leopolda II. na českého krále a k cestě do Ruska neuskutečnil Dobrovský svůj plánovaný výlet na beskydské salaše, motivovaný zřejmě národopisnými záměry – v dopise J. V. Monseho J. Dobrovskému z 22. května 1791 píše Monse: „Sie geben mir Hofnung, daß Sie in die Schalaschen reisen, und uns in Olmütz besuchen wollen [...]“. Cit. podle J. Volfa, c. d., s. 48.
- 4 Dobrovský, J.: c. d., s. XXXX.
- 5 Tuto korespondenci publikoval A. Patera, *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunata Durycha z let 1778–1800*, Praha 1905; cit. podle V. A. Franceva, *Maloruské národní písně v pozůstalosti J. Dobrovského (Příspěvek k dialektologickým a folkloristickým studiím Dobrovského)*, in: *Národopisný věstník československý XVI*, 1923, s. 34.
- 6 Knihovna Národního muzea v Praze, sign. IX D–46. Viz Francev, V. A.: c. d.
- 7 Knihovna Národního muzea v Praze, sign. I D–60. Viz Markl, J.: *Nejstarší sbírky českých lidových písní*. Praha 1987, s. 18–19.
- 8 Viz Pražák, V.: *Dobrovský a národopis*, in: *Bratislava 3*, 1929, s. 695–791.
- 9 [...] „w nedieli se wydawala,/ a w pondieli chlapca mala,/ gessce bohu diekowala,/ že sa dobře zachovala.“ Viz Krbec, M. – Michálková, V.: *Der Briefwechsel zwischen Josef Dobrovský und Karl Gottlob von Anton*, Berlin 1959, s. 13–14.
- 10 Korespondenci J. Dobrovského s J. Kopitarem vydal V. Jagić, *Briefwechsel zwischen Dobrovský und Kopitar*, Berlin 1885.
- 11 Korespondenci J. Dobrovského s J. S. Bandtkem vydal V. A. Francev, *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Jiřího Samuela Bandtkeho z let 1810–1827*, Praha 1906. Styky J. Dobrovského s J. S. Bandtkem se nejnověji zabývala M. Sobotková, *Studie z české a polské literatury (Pět století v historii česko-polských literárních souvislostí)*, Olomouc 2002, s. 84–87.
- 12 Berkopec, O.: *Kopitarjevi prepisi slovenskih ljudskih pesmi v zapuščini Josefa Dobrovškega*. *Slavistična revija 13*, 1961/1962, s. 253–267.
- 13 Francev, V. A.: c. d., s. 33–64.
- 14 Cit. podle O. Berkopce, c. d., s. 255.
- 15 Tamtéž, s. 256.
- 16 Jungmann, Josef Josefovíč: *Korespondence*, vyd. O. Votočková-Lauermannová, Praha 1959, s. 76.
- 17 Viz Markl, J.: *Nejstarší sbírky českých lidových písní*. Praha 1987, s. 24–122.
- 18 Tamtéž, s. 64.
- 19 Čelakovský, F. L.: *Slovenské národní písně, sv. II*, Praha 1946, s. 409–410.
- 20 Tamtéž, s. 579.
- 21 Cit. podle V. A. Franceva, c. d., s. 35.
- 22 Traxler, J.: *Písně krátké Jana Jenika rytíře z Bratřic*. Praha 1999.
- 23 Čelakovský, F. L.: c. d., sv. I., s. 118–119, 242–245, sv. II., s. 378–382, 422–423.
- 24 Tamtéž, s. 641.
- 25 Francev, V. A.: c. d., s. 33.
- 26 Vyd. J. Patera, *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807*, Praha 1908; cit. podle K. Dvořáka, in: Čelakovský, F. L.: c. d., s. 556.

PŘÍLOHA

Josef Dobrovský

(Rukopisná sbírka maloruských

lidových písní zaslaná

J. Dobrovskému r. 1815

Jerzym Samuelem Bandtkem, č. 59 a č. 21)

František Ladislav Čelakovský

(Slovanské národní písně, díl I.,

kniha 2., II. č. 1, díl II, kniha 2.,

č. 3, Praha 1822, 1825)

Dumka

Po szczoż ja chodyw na tu Morawu,
De krasne d'iwecja mało zabawu,
De z krasnych cwitow wińci śplitala
A czernym okom wse czarowała.

Dumaju w sobi, prystupju k neji,
Nesm'ju dotknut śja ruczki biłoji,
Za szczoż od wesny wona mylijsza,
Koły jej dusza nad stal twerdijsza.

Prodaw ja pajku, pokynuw rodynu,
A wołoczyw śja za jej družynu,
Nim sonce zijszło, darym jej nosyw,
A stezku moju slezamy rosyw.

Pidu w kraj pusty, de pluh neore,
Wołaty budu: ach! meni hore!
Naj slozy padut na kamiń jaky,
Jak najtwerdijszi porobjat znaky.

Poty ja budu pry tym kameńju,
Poky newspomnesz o mym jmeńju,
Poty terpity budu tu muku,
Poky neskażesz: majesz moju ruku.

Pročže já chodil na tu Moravu,
kde krásná dívka dala zábavu;
kde z krásných kvítků věnec spletała,
a černým okem vše čarovala.

Na ni jen myslím, u ni jen stojím
a ručinek bílých dotknout se bojím;
k čemu nad jaro ona mně milejší,
když srdce její nad ocel tvrdější?

Já prodal podíl svůj, opustil rodinu
a samovolně se dal v její družinu:
jak slunce vzešlo, dary jsem jí nosil,
a mou stezičku slzami rosil.

Půjdu v kraj pustý, kde pluh neoře,
tam stěžovat si budu svoje hoře.
Ať slzy padou na tvrdé kamení,
a kamenu vtisknou lásky mé znamení.

Dotud já zůstanu při tom kamenu,
pokud nevzpomeneš o mém sobě jménu;
dotud trpěti budu svou muku,
pokud mi nevzkážeš: „Mítí máš mou ruku!“

Ein anderes Bauerlied

Kobys nepyw, mene nebyw,
to bym tje lubyła,
Tobym tobi szczo neďili
hołowońku zmyła,
Holowońku zmyła,
soroczeńku dała,

Dumka

Kdybys nepil a mne nebil,
ráda bych tě měla,
každou neděli bych tobě
hlavičku umyla;
hlavičku umyla,
košiličku dala,

Rozczesala kuczjeryky
taj počjuowała.

Josef Dobrovský

*(Rukopisná sbírka slovinských
lidových písní zaslaná*

*J. Dobrovskému 7. dubna 1809
Jernejem Kopitarem, č. 28 a č. 31)*

Je béla ko mléko,
Rudézha ko krí,
salubleno gléda,
na ímeh fe derší.

Je béla ko mák
Rudezha ko rak,
pa vrozha ko pézh,
kdo pojde k' njé lézh?

(č. 25, 41)

Moje lubze je stara navada,
de smirej kaj toshi al sheli:
po nózhi kolénza rasklada,
po dnevi jo glavza boli.

Kak íim se ímejál,
poímehval,
kadar íim krilo
povsdigval.

(č. 46)

Le majno íim rékel:
zhimú mi bofh tí?
je hitro jiméla
vfe folsne ozhí.

rozčesala tvé kučerky
a tě políbila.

František Ladislav Čelakovský

*(Slovanské národní písně,
díl III, kniha 2., VII. Zpěv
vindický, Praha 1827)*

Popis děvčete

Bílá je co mléko,
červená co krev,
má laskavé očko,
jen smích je a zpěv.

Bílá je co mák,
červená co rak,
jak kamna hoří,
kdož s ní vyleží?

Popěvky

U mé milé nic to nového,
že stále cos stejská a žádá:
ve dne ji hlava bolívá
a v noci kolínka rozkládá.

Což jsem se já smál,
usmíval,
když jsem karnáček
pozdvihal.

Oučinek slov

Jakmile jsem řekl:
„Nač bys mi byla?“,
ihned své očinky
slzou polila.

Le majhno fim rékel:
tíť lubza mojá,
je hitro poftala
vefelga ferzá.

Jakmile jsem řekl:
„Tys moje milá!“
ihned veselého
srděčka byla.

EDIČNÍ POZNÁMKA

Studie J. Fialy *Josef Dobrovský a folklor* byla již publikována pod redakčním titulem *Bez mravnostní cenzury (Josef Dobrovský a sběr moravského [sic!] folkloru)* a s redakčními úpravami v časopise *Dějiny a současnost* XXV, 2003, č. 5, s. 18–20; zde ji otiskujeme v zájmu úplnosti referátů přednesených v příslušné sekci mezinárodní vědecké konference *Jazyk a literatura na Moravě*.

JOSEF DOBROVSKÝ UND FOLKLORE

Zusammenfassung

Der Aufenthalt in Olmütz in den Jahren 1787–1790 erweckte in Josef Dobrovský neben anderem auch das Interesse für das Volksschrifttum, vor allem durch die Kontakte mit dem Professor der Rechtswissenschaften am Olmützer Lyzeum Josef Vratislav Monse, der hanakische Volkslieder zu sammeln plante. Bei den Ausflügen in die Umgebung von Olmütz, vor allem nach Hnojice bei Sternberg, welche der um Dobrovský gebildete Freundeskreis unternahm und zu welchem Monse gehörte, boten sich beiden Aufklärern zweifellos viele Gelegenheiten, ihre Aufmerksamkeit der Lebensweise der hanakischen Bauern, deren Schriftgut und deren Aufklärung zu widmen. Neue Anregungen für Josef Dobrovskýs völkerkundliches Interesse brachte seine Reise nach Schweden und Russland, begonnen am 15. Mai 1792, mit Aufenthalt in St. Petersburg und in Moskau und die Rückkehr über Warschau und Olmütz. Seine *Bemerkungen über Sitten und Gebräuche der Russen* wollte Dobrovský in der erweiterten Ausgabe der *Literarischen Nachrichten* veröffentlichen, die leider nicht realisiert wurde. Das meiste völkerkundliche Material steht in den Sammlungen Dobrovskýs, in *Slawin* aus dem Jahre 1806 und in *Slowanka* aus den Jahren 1814–1815 – hier findet man Abhandlungen über slawische Sitten und Bräuche, zerstreute Notizen über Volkslieder und serbische und russische Sprichwörter. Die ganze Sammlung von Exzerpten aus dem Nachlass J. Dobrovskýs trägt den Titel *Mythologia* – sie betreffen die slawische Mythologie, heidnische Kulte und beinhalten die Beschreibung „jak Marzenu stroja In Schlesien bey Dobroslawitz“ u. a. Eine andere Sammlung mit dem Titel *Písně a básně z pozůstatosti J. Dobrovského (Lieder und Gedichte aus dem Nachlass J. Dobrovskýs)* ist eine kleine fragmentarische Sammlung von Volks- und Halbvölkliedern.

Wichtiger für die Erforschung der slawischen Folklore war die gelehrte Korrespondenz Dobrovskýs mit dem Slowenen Jernej Kopitar im Jahre 1809 und mit dem Polen Jerzy Samuel Bandtke im Jahre 1815 (exzerpiert in dieser Hinsicht von Otton Berkopec in der Zeitschrift *Slavistična revija* aus den Jahren 1961–1962 und von V. A. Francev in *Národopisný věstník*

československý aus dem Jahre 1923). Kopitar schickte Dobrovský 22 slowenische Volkslieder (Auszug aus der Sammlung von Baron Franc Zois), darunter auch zwei koprobalistische und zwei obszöne Lieder; J. S. Bandtke trat Dobrovský eine Sammlung von 65 kleinrussischen Volksliedern von einem unbekanntem Sammler ab, die ebenfalls keiner Sittenzensur unterzogen war. Diese Belege des slowenischen und kleinrussischen Volkslied-Repertoires stellte Dobrovský František Ladislav Čelakovský zur Verfügung, der daraus für seine Sammlung *Slovanské národní písně* (in tschechischen Übersetzungen) aus den Jahren 1822, 1825 und 1827 acht slowenische und neun kleinrussische Lieder übernahm. Dobrovský im Unterschied zu den vorromantischen und romantischen Folkloristen trat an die Folklore als echter Aufklärer ohne Skrupel heran, ohne die Bemühung, dieses Schaffen auf eine für die Biedermeier-Salons akzeptable Form zu reduzieren. Auch in dieser Hinsicht liegt Dobrovský in dem enttabuisierenden Rationalismus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, der im kommenden Jahrhundert gesellschaftlichen Konventionen unterlag, die als viktorianisch bezeichnet werden (es muss allerdings beachtet werden, dass die Gestalt der publizierten Sammlungen des Volksschrifttums in dieser Zeit deutlich von der Zensur beeinflusst wurde).

Translation © Eva and Gerhard Salomon, 2004

Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
if@risc.upol.cz

JOSEF DOBROVSKÝ A PROBLEMATIKA CELIBÁTU V HISTORII KATOLICKÉ MODERNY

PAVEL MAREK

Náš příspěvek je věnován recepci a ohlasu Dobrovského díla, resp. jedné z jeho církevně-historických prací, neboť v době, kdy se na půdě modernistických časopisů rozvíjela diskuse o významu celibátu pro katolického kněze a pro církev, autor latinsky psaného spisku o 40 stranách z roku 1787 *De sacerdotum in Bohemia celibatu narratio historica*, tedy *O kněžském celibátu v Čechách vypravování historické*, už téměř 80 let o tomto velkém a takřka věčném problému římskokatolické církve nepochybně rozprávěl s Pánem na nebesích.

Dobrovského historická práce není neznámá. Bedřich Slavík ji např. komentuje¹ jako „břité ocenění kněžského bezženství“, které v souvislosti s dalším pojednáním z roku 1781 o farských hospodyních ústí do Dobrovského přesvědčení o prospěšnosti instituce manželství pro kněze. Proto cílem našeho referátu nebude analýza tohoto spisku oceněného Českou společností nauk stříbrnou medailí, ale chceme mu najít místo ve zmíněné diskusi na počátku 20. století jako příspěvek k historii české Katolické moderny. Pokud však sledujeme dění a diskuse v současné církvi u nás, a nejen u nás, toto téma nemusí být nutně jen historické, ale může být jedním z hlasů v úvahách o celibátu na prahu třetího tisíciletí, které jsou rozvíjeny jak v knižních pojednáních (u nás především překladových), tak na stránkách oficiálního listu českých a moravských diecézí *Katolického týdeníku*.²

Domníváme se, že bude užitečné a pro výklad prospěšné, když se v několika větech nejprve zmíníme o tom, co česká Katolická moderna vlastně reprezentuje a jak ji chápeme, neboť tento fenomén byl u nás v minulosti interpretován převážně a především ve svém literárním rozměru.

Počátky české Katolické moderny spadají do počátku 90. let 19. století a jsou spojeny se jmény zejména dvou osobností, mladých kněží, vlastně nedávno vysvěceného machovského benediktina Sigismunda Boušky, a posluchače 2. ročníku olomoucké bohoslovecké fakulty Karla Dostála-Lutinova. Byl to zejména věkově o něco starší a vyspělejší Bouška, který si na přelomu 80. a 90. let, zřejmě pod vlivem svých styků s Jaroslavem Vrchlickým, začal pohrávat s myšlenou obrody českého katolického písemnictví. Zdálo se mu, že tvorba katolicky orientovaných literátů svou uměleckou úrovní silně zaostává za soudobou českou literaturou, a proto chtěl svými překlady, básnickou tvorbou a organizátorskou prací přispět ke změně, chtěl ji dostat nejen na špičku české, ale i evropské literatury.

V Karlu Dostálovi Bouška získal nejen přítele zapáleného pro katolickou literaturu, ale také poměrně schopného organizátora. Společně se pustili do práce a v polovině 90. let založili

literární skupinu Katolická moderna, připravili ediční řadu nazvanou *Básnické obzory katolické* a v roce 1896 začali vydávat literární tribunu české Katolické moderny, měsíčník se symbolickým titulem *Nový život*.

Založení *Nového života*, kolem něhož se zformovala řada katolicky orientovaných umělců – jen namátkou jmenujme alespoň Františka Bílka, Felixe Jeneweina, Otokara Březinu, Jindřicha Šimona Baara, Zdenku Braunerovou, Xavera Dvořáka, Julia Zeyera, Růženu Svobodovou – představuje přelom ve vývoji české Katolické moderny. Její počátky jsou vskutku literární: vystoupila s ideou ovlivnění veřejnosti kvalitní katolickou literaturou. Avšak mladí kněží kolem *Nového života* si záhy uvědomili, že chtějí-li vytvořit podmínky pro to, aby do širokých vrstev národa opět proudil obrodny katolicismus, nemůže se tak díť pouze prostřednictvím poezie, prózy nebo dramatických děl, to by bylo málo, ale cítili, že Katolická moderna musí svou reformu rozšířit i do dalších oblastí a sfér. Chtěli usilovat o to, aby nový katolický duch pronikl i do filozofie, sociologie, výtvarného umění, historie, politiky, žurnalistiky, teologie a dalších oborů. Odtud pak už byl jen krok k přesvědčení, že se musí změnit také role katolické církve v české společnosti a pochopitelně poměry uvnitř církve samotné. Katolická moderna se tak stala uměleckým, sociálním a církevně reformním proudem, jehož vůdčí osobnosti vystoupily s myšlenkou obrody laicizující se české společnosti ideami katolicismu, ovšem očištěnými od nánosů uplynulých desetiletí, kdy se katolická církev v Rakousku dostala do velké závislosti na státu, což mělo svá pozitiva, ale i negativa.

Toto rozšíření programu české Katolické moderny, její transformace do podoby společenského reformního proudu, v němž se literatura a umění nakonec ocitlo podle našeho přesvědčení takřka na okraji, proběhlo poměrně velmi rychle, někdy kolem roku 1900. Nelze zamlčet, že se tak stalo pod vlivem více faktorů a že vedle vnitřních pohnutek tu sehrál velkou roli také impuls vnější, jímž byl nepochybně evropský katolický modernismus, který k nám pronikal především z německého prostředí v dílech Hermana Schella a Alberta Ehrharda, nebo Josefa Müllera a jeho slavné mnichovské *Renaissance*. Evropský modernismus však české modernistické hnutí ovlivnil spíše svou objektivní existencí než ideami. Česká Katolická moderna totiž v podstatě postrádala teologickou dimenzi, jež je v západoevropském prostředí dominující, a tak např. exegetická kritika se svými subtilními výsledky nemohla v českém prostředí padnout na úrodnou půdu.

Nová podoba české Katolické moderny narazila – s despektem ji pochopitelně přijímal český tzv. pokrokový tábor, ale velký odpor vyvolala i ve vlastních řadách, v katolickém prostředí, – a tato nepřízeň ji provázela po celou dobu její existence do roku 1907, kdy byla zakázána papežskou encyklikou *Pascendi dominici gregis*, a, s trochou nadsázky, označení modernista se stalo synonymem pro jakéhokoliv kritika katolické církve až do 2. Vatikánského koncilu, na němž byla většina požadavků modernistů rehabilitována.

Kde hledat příčiny faktu, že hnutí české Katolické moderny zůstalo nepochopeno a mladí katoličtí duchovní byli vnímáni jako „kacíři“ a mnozí z nich se stali „psanci“?

Nelze pochybovat o tom, že jak stoupenci idejí modernismu, tak také odpůrci, příslušníci konzervativního tábora, mladí kaplané i vysoká církevní hierarchie, všichni dohromady měli jeden společný základní cíl: svým životem a prací chtěli naplňovat ideály katolicismu a pracovat pro dobro církve a lidí. Zásadně se však rozcházeli v taktice, v názoru na to, jakými prostředky zmíněný cíl uvést do reality života na prahu 20. století.

Karel Dostál a jeho modernisticky orientovaný kruh se domnívali, že katolicismus může trvale oslovovat také industriální společnost, ale je nutné, aby jí vyšel vstříc. V prvé řadě se

musí provést reforma církve, kterou je třeba zbavit všeho zastaralého a překonaného, co s sebou nesla z minulosti. Domnívali se, že dozrál čas pro demokratizaci uspořádání církve s existencí synod, volbou biskupů a vyšších církevních hodnostářů a větším podílem laiků na jejím chodu. Dále je třeba přesně stanovit meze kanonické poslušnosti tak, aby duchovní byl ve světských záležitostech občanem se svobodnou vůlí a mohl se účastnit veřejného a politického dění. Změny v hospodaření církve musí odstranit stav, kdy vysoká církevní hierarchie žije v blahobytu a masa kaplanů doslova živoří a v důsledku patronátního systému prožívá traumata. Církev by měla upravit celibát kněží, vnést do bohoslužeb národní jazyk, nově přistoupit k ženské otázce a reflektovat emancipační hnutí, akceptovat všeobecné hlasovací právo, zaujmout tolerantní vztah vůči jiným církvím a odstranit fundamentalistické postoje vůči takovým jevům, jako je např. rozlučka manželství, pohřeb žehem, úprava školských poměrů atd. Naléhavá je reforma vzdělávání bohoslovců, jejichž separace a izolace od běžného života je příčinou faktu, že mnozí troskotají v každodenní praxi.

Konzervativně orientovaná část církve tyto představy odmítala. Zatímco fundamentalisté modernismus vulgarizovali a označovali za racionalisticko-protestantský zmetek, tradicionalisté spatřovali v církvi Boží dílo, které nemůže podléhat světské módě, nemůže se měnit, protože v sobě nese pečeť věčnosti. Papež jako světlo světa prý dobře vidí, kde jaký stín by se do svaté víry vloudil a jako jediný jest oprávněn zasahovati, dáti povel a určit cestu k opravě.

Okruh lidí kolem budoucího arcibiskupa Františka Kordače nezastíral existenci problémů a těžkostí, do nichž se církev v českých zemích dostala v důsledku austrokolicismu. Požadavky modernistů však odmítal, protože podle něj nesměřovaly k podstatě věci. Chtěli reformovat vnější podobu církve, její organizaci, materiální stránku, ale modernisté prý zapomínali na to, že při jakýchkoliv změnách musí být prvotní a zásadní reformou duchovní obroda, v tomto případě duchovní obroda každého kněze, prohloubení jeho víry, vzdělání a výchovy v duchu askeze, zkvalitnění pastorační činnosti, jež povede k vytvoření skutečného farního společenství v místě působení každého kněze. Život pozemský je pouze přípravou na život věčný a podle toho je třeba realitu hodnotit, vyrovnávat se s ní a také podle toho jednat. Kordač reformu církve apriori sice neodmítal, ale domníval se, že nejprve musí nastat reforma vnitřní a teprve po ní může následovat postupná, papežem iniciovaná a vysokou církevní hierarchií řízená reforma vnější.³

Jedním z faktorů, který výrazně přispíval k růstu napětí mezi reformně a konzervativně orientovaným táborem, byla problematika kněžského celibátu. Bylo by mylné se domnívat, že to byla až Dostálova Katolická moderna, která tuto otázku vnášela na půdu církve a také širší veřejnosti. Jednalo se o téma, které se jakoby v jistých periodách neustále vracelo, resp. permanentně existovalo, a čas od času se dostávalo do popředí zájmu v souvislosti s krizovými nebo zlomovými momenty ve vývoji české společnosti, příp. církve, nebo celibátními aférami kněží a literárními nebo veřejnými projevy duchovních, které se v této oblasti lišily od oficiálního stanoviska církve. Přestože tedy nešlo o nějaké novum, musíme konstatovat, že modernisté na přelomu 19. a 20. století svým ožehavým požadavkem na změnu celibátní praxe v církvi působili relativně revolučně a vyvolali proti sobě četné averze. Tlaky v této oblasti byly natolik silné, že čeští modernisté získali pověst nejradikálnějších zastánců myšlenky zrušení kněžského celibátu v rámci evropského katolického modernismu a ve fázi doznění české Katolické moderny, za niž považujeme reformní hnutí katolického duchovenstva na počátku existence první Československé republiky po roce 1918, se vztah k celibátu stal jednou z hlavních příčin rozkolu v církvi a podnětem k zformování samostatné církve československé.⁴

Poměr Katolické moderny k problematice celibátu je definitivně zformulován v tzv. *Přerovském programu* z roku 1906,⁵ považovaném za oficiální stanovisko modernistů a vyvrcholení několikaletého hledání programových postulátů, který požaduje „časovou úpravu tohoto čistě disciplinárního zřízení“ vzhledem k tomu, že je pro mnohé kněze kamenem úrazu, pro jiné zdrojem ochromení aktivit a pro část dokonce příčinou rozchodu s církví a odpadem od katolicismu. Tento odmítavý postoj se delší dobu třibil na stránkách modernistického tisku. Zatímco nejnámější tisková tribuna modernistů, *Nový život*, se problematice celibátu až do roku 1901⁶ pravděpodobně záměrně vyhýbala a také v dalších letech až do svého zastavení v roce 1907 otiskla jen minimum článků ve vazbě na toto téma, a to ještě v souvislosti s Konaříkovým (Bečvanovým) románem *Dalila*,⁷ relativně široký prostor dostávala zejména na stránkách *Rozvoje* a *Bílého praporu* a nakonec po zákazu Katolické moderny v letech 1907 a 1908 se stala takřka dominantním tématem časopisů *Křesťanská myšlenka* a *Nezmar*, což souviselo s životními osudy dvou někdejších modernistů, redaktorů periodik a bývalých duchovních Emila Dlouhého-Pokorného a Františka Loskota.

Diskuse o celibátu na stránkách modernistických časopisů v letech 1900–1908 nám připadá jako poměrně jednostrunná a do velké míry stereotypní. Toto hodnocení reflektuje skutečnost, že se výměna názorů pohybuje v poloze konfrontace pouze dvou krajních poloh stanovisek, a přináší tak argumentaci ve prospěch a proti kněžskému celibátu, přičemž tvrzení pisatelů se většinou opakují a vyvracejí postoj protivníků; pouze výjimečně se setkáváme s konstruktivními návrhy na kompromisní řešení problému, které však nejsou originální, ale vracejí se k výročkám autorit minulosti. Jestliže se pokusíme o jisté zobecnění a názory převážně anonymních pisatelů článků zhodnotíme, docházíme k následujícím konstatováním a závěrům:

1. Stoupenci zachování celibátu chápou instituci celibátu jako jeden ze základních sloupů církevního života, symbolizující plné následování Krista životem a prací. Jedině svobodný kněz se může plně věnovat svému duchovnímu povolání, přičemž služba Bohu a lidem je výsledkem svobodné volby, kterou je nutno celý život dodržovat. Kde existuje svobodná volba výběru povolání, tam nemá místo poukaz na nucení a netoleranci. Celibát je nepochybně oběť, ale je to oběť kvůli Bohu, oběť, kterou kněz přináší, aby Boha usmířil s hřešícími lidmi. Kněžské bezženství neodpuzuje schopné muže od duchovního povolání, naopak je zkouškou pevnosti, charakteru a způsobilosti pro kněžské povolání. Manželství je požadavkem přírody, ale ne pro všechny. Přece neexistuje bezuzdá svoboda, každý nemůže provozovat vše a pud je nutno zvládat a potlačovat. Manželství se s kněžstvím neslučuje, protože je zdrojem rozkoše, neřesti a nečistoty. Rozmíšky a rozvody v manželství kněží by dávaly lidem špatný příklad. Panenské kněžství je vzácným drahokamem církve. Celibát sám o sobě není cestou k nemravnosti, za jeho porušováním stojí člověk. Přestupky proti celibátu nejsou příliš časté, nemají větší frekvenci než jiné prohřešky. Existuje porušování celibátu, stejně jako porušování svátosti manželství. Poukazy na historické tradice celibátu v církvi jsou relevantní potud, pokud chtějí vidět praxi v prvotní církvi a u starých národů, kde vždy existoval důraz na dodržování celibátu a mravní čistoty a byla mu dáвана přednost před manželstvím.

2. Argumenty stoupců odstranění a reformy celibátu můžeme rozdělit zhruba do pěti okruhů: 1. Celibát je lidskou institucí, kterou Kristus nenařídil, neboť ji asi nepovažoval za tak důležitou. Je to tedy světské disciplinární opatření a nařízení lidí a člověk má více poslouchat Boha než lidi. – 2. Celibát je proti zákonům přírody a lidským pudům. Bůh člověka obdaril pudem pro manželství a nelze se protivit Božím zákonům. Jejich nerespektování kněze ochro-

muje a bezženství se pro duchovního stává nuceným břemenem a svazuje jej nesnesitelnými okovy. Proto je také překážkou pro mladé muže, aby se věnovali kněžskému poslání a toto nucené jho je příčinou četných lidských tragédií, chyb a přestupků. – 3. Celibát je potlačováním práv člověka, snižuje jeho důstojnost jako člověka. Právo kněze na manželství je nezadatelné a je komoleno náměstkem Kristovým na zemi. Rodina je pro člověka v jeho životě důležitá a manželství kněží povede k vybudování velkého množství vzorných katolických rodin, jejichž děti budou zakládat podle tohoto vzoru i své vlastní. Rodiny kněží překlenou propast mezi klérem a laiky, obě komunity žijí rozdílným způsobem života. Manželství je zdrojem štěstí na zemi. Po zrušení celibátu zavládne spokojenost a duchovní se budou moci plně věnovat svému poslání. – 4. Odstraněním celibátu bude likvidován zdroj fám a podezření o nemravném způsobu života kněží, které podlamují autoritu duchovních a znemožňují je ve společnosti. Celibát nebyl nikdy doveden do dokonalosti a jeho praxe dává podnět k útokům na celou církev. – 5. Zrušením celibátu bude obnoven stav, který existoval první tři století v dějinách církve a také v pozdějších letech byl vnímán zejména jako dobrovolný závazek. Jestliže existuje manželství kněží v řecko-katolické církvi, proč by nemohlo fungovat také v římsko-katolické církvi? Změna celibátní praxe vytvoří předpoklady pro spojení katolíků s protestanty, pravoslavnými a starokatolíky v duchu Kristova výroku o jednom ovčinci a jednom pastýři.

Stoupenci reformy na stránkách modernistického tisku naléhali na to, aby o problematice celibátu byla vedena diskuse. Říkali, že se nejedná o dogma, jež nemůže být zpochybňováno, ale je v zájmu celé církve, aby docházelo na příslušných fórech, tj. na vikariátních konferencích a v kněžském tisku, k tříbení názorů, které ukáže pozitiva a negativa celibátu a především zbaví duchovní strachu. Ačkoliv se prý velká většina z nich stává k otázce reformy celibátu pozitivně, mají obavu z perzekuce a tak raději mlčí a trpí. Pokud jde o konstruktivní návrhy na řešení problému celibátu, diskuse vyústila ve formulaci tří požadavků: 1. Celibát se musí stát institucí dobrovolnou. – 2. Muži ve věku 24 let nejsou dostatečně zkušení a zralí k tomu, aby se mohli zodpovědně rozhodnout pro kněžské bezženství na celý život. Proto by bylo řešením posunout věk vysvěcení jáhna na kněze na dobu mezi jeho 30–40 rokem života. – 3. Kněz musí mít právo na dispens, musí mu být umožněno přejít do civilního povolání v tom případě, že není schopen své bezženství zvládnout a důsledně dodržovat celibát.⁸

Je přirozené, že autoři jednotlivých článků o celibátní problematice se ve své argumentaci dovolávali názorů nejrůznějších autorit, domácích i zahraničních. Tak na stránkách modernistických časopisů figurují jména německých modernistů Hermana Schella a Josefa Müllera a jejich protivníka, rottenburského biskupa Paula von Keplera, rakouského politika a profesora bohosloví Josefa Scheichera, slovo dostává Lev Nikolajevič Tolstoj, spisovatel Anton Vogrinec se svou prací *Nostra maxima culpa*, jsou tu prezentovány názory Bernarda Bolzana, Josefa Jungmanna, Antonína Marka, Karla Havlíčka Borovského, Jana Jakubce, kontroverzního Josefa Hofera-Recta atd. V roce 1908 do této diskuse vstupuje i autorita Josefa Dobrovského prostřednictvím zmíněného spisku z roku 1787, vydaného v Praze u Diesbacha. Na stránkách časopisu *Nezmar* je otištěn ve čtyřech pokračováních komentovaný překlad Dobrovského díla, vyznačujícího se důkladností zpracování tématu, vědeckým přístupem k řešení problému a klidným nadhledem nad věcí. Překladačem a editorem byl s největší pravděpodobností tehdejší redaktor časopisu František Loskot (1873–1932).

Předmětem Dobrovského zájmu je analýza církevních poměrů v Čechách a na Moravě v 9.–16. století z hlediska celibátních poměrů. Asi by nemělo větší smysl, kdybychom chtěli vyčer-

pávajícím způsobem reprodukovat obsah knížky – spíše se proto pokusíme o nástin hlavních tezí s reflexí Dobrovského přístupu k řešení problému kněžského bezženství.

Dobrovský při zkoumání situace na území Čech a Moravy v 9. – 10. století dochází k závěru, že přelomovým rokem je založení pražského biskupství v roce 973: do té doby kněží žili v celibátu a respektovali předpisy platné v řezenském biskupství, kam správně náleželi. Vláda Boleslava II. (972–999) přinesla jisté uvolnění poměrů a první pražský biskup, Sas Dětmár (973–982), pod vlivem mohučského arcibiskupa Villigiuse (jako jeho suffragán), začal ženaté kněze tolerovat. Jeho nástupce Vojtěch (982–997) však tuto praxi popřel a od té doby lze v českých zemích pozorovat střídání určitých vln, období, kdy existoval tlak na ženaté kněze, aby se rodin vzdali, s periodami tolerance.⁹ Podle Dobrovského v 11. století žádný z biskupů proti ženatým kněžím nevystupoval a poměry ilustruje případy manželství prvního opata sázavského kláštera sv. Prokopa (985–1053) a kanovníka a kronikáře Kosmy (asi 1045–1125). Zásadně se situace mění až za ponifikátu „příliš horlivého“ papeže Řehoře VII. (asi 1020–1085), bývalého benediktinského mnicha, který na římské synodě v roce 1074 prosadil kněžské bezženství v celé církvi, kněze, kteří se „provinili nezdrženlivostí“, doživotně suspendoval a zatratil knihy vyslovující se proti celibátu.

Další část svého pojednání pak Dobrovský věnoval poměrům v Čechách a na Moravě po roce 1074, zejména vyličení reakce na Řehořovy dekrety s tím, že se snaží dokázat skutečnost, že celibát je nepřirozená a později zavedená instituce, jež byla prosazována násilnou cestou¹⁰ a ujímala se jen velmi volně a do značné míry také formálně. Poukazuje na fakt, že místo manželství si mnozí kněží začali užívat a zneužívat „kuchařek“, „hospodyň“ a „služebných“. Kapitulu knihy, pojednávající o těchto záležitostech, uzavírá řečnickou otázkou: „A tato instituce trvá až dosavad. Kdy vezme za své?“¹¹ A na jiném místě konstatuje: „Tolik bylo vydáno papežských nařízení a sněmovních konstitucí od časů Řehoře VII. proti nezdrženlivosti duchovních, že kdyby přirozenost násilím se vypuditi dala, nikoho by mezi duchovenstvem nebylo, jenž by po ženě zatoužil. Zákonů však lidských ta jest nedokonalost, že když zapovídají něco, k čemu příroda lidi pudí, výsledku skorem postrádají.“¹²

Dobrovského práce o celibátu v Čechách a na Moravě vnesla do diskuse na stránkách časopisů *Katolické moderny* novou dimenzi evokací historie recepce kněžského bezženství v domácích poměrech. Editor knihu označuje za „dílo velmi cenné a nestranné“, bohužel už zapomenuté, a proto chce s ním veřejnost seznámit. Přestože Dobrovský na tomto místě celibát kritizuje, práce celkově vyznívá ne jako přitakání myšlenky jeho zrušení nebo zdobrovolnění, ale požaduje udělení dispense ze závažných důvodů pro ty, kteří nechtějí setrvávat v duchovní službě. „Pakli se kdo nemůže zdržeti, nechť v stav manželský vstoupí“, ale až je mu dovoleno z duchovního stavu vystoupit.¹³ Editor Loskot, bez ohledu na tuto skutečnost, v závěrečném odstavci komentované edice volá: Celibát je násilím vnucená a vnucovaná instituce. Proto je třeba do uší hierarchie zavolat: „Zrušte celibát, největšího nepřítele kněžské morality, rušitele kněžské spokojenosti a kněžského štěstí.“¹⁴ Viditelně tak posouvá smysl Dobrovského díla ve prospěch představ radikálního proudu katolických modernistů, z nichž někteří se s církví rozešli právě kvůli nedodržování celibátu a kteří požadovali jeho zrušení.

POZNÁMKY

- 1 Slavík, Bedřich: *Od Dobnera k Dobrovskému*. Praha 1975, s. 264–265.
- 2 Srov. např. Katolický týdeník 8. 9. 2002, s. 1–3. Kardinál Joachim Meisner v rozhovoru se Stefanem Rehderem. *Dívat se srdcem. Šance a úkol církve na počátku třetího tisíciletí*. Kostelní Vydří 2002. 174 s.
- 3 Literatura ke Katolické moderně je nejnověji obsažena v práci Pavla Marka: *Český katolicismus 1890–1914*. Olomouc 2003. 649 s. Tam je také provedeno shrnutí tématu.
- 4 Srov.: Marek, Pavel: *České schisma*. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924. Olomouc-Rosice 2000. 333 s.
- 5 Marek, Pavel: *Český katolicismus 1890–1914*. Olomouc 2003, s. 374.
- 6 *Vojna o celibát*. Nový život, 6, 1901, č. 7, s. 204. – Jednalo se o reakci na polemiku mezi Moravskou orlicí, Hlasem a Rozvojem, v níž Dostál plédoval pro volnost diskuse o celibátu a prohlašoval: nejsem pro jeho zrušení, ale pro posun svěcení na 30. rok života. Hlas Dostálovi vytýkal, že zrušení celibátu podporoval jako redaktor Nového života otiskováním povídek typu Baarovy Farské paničky, v níž je idea nepřímou obsažena. Dostál se bránil tvrzením, že případy evokující poměry na farách s existencí „hospodyní“, „kuchařek“, „služebných“ mají být pro duchovní varováním a výzvou k opatrnému jednání. Rozpoutání kritické kampaně proti Novému životu spojoval s osobností brněnského kritika Katolické moderny, preláta J. Pospíšila.
- 7 Srov.: Nový život, 11, 1906, č. 1, s. 10–14n. Dále *Ženatý kněz*. Nový život, 12, 1907, č. 1, s. 50–51. *Doživotní jednoženství*. Tamtéž, s. 54. *Porubání*. Nový život, 12, 1907, č. 2, s. 88.
- 8 Shora uvedené pasáže týkající se diskuse o celibátu se opírají o excerpci modernistického tisku. Níže uvedené články jsou pouze reprezentativním výběrem z celé řady materiálů. Upouštíme od detailní citace, která by stať zbytečně zatížila. *Volné slovo*. Rozvoj, 1, 1900, č. 12, 25. 4., s. 186. *Ibid.*: Rozvoj, 1, 1900, č. 14, 12. 5., s. 213. *Ibid.*: Rozvoj, 1, 1900, č. 15, 19. 5., s. 224–225. *Ibid.*: Rozvoj, 1, 1900, č. 17, 2. 6., s. 241. *Celibát*. Rozvoj, 1, 1900, č. 8, 10. 3., s. 122–123. *Havlíček a celibát*. Rozvoj, 2, 1901, č. 30, 1. 12., s. 453. *Jakými prostředky se zaváděl celibát*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 8, s. 195. *Celibát a jeho důvody pro a contra*. Bílý prapor, 2, 1903, č. 6, s. 43–44 – pokračuje do č. 27. *Reorganizace celibátní instituce*. Bílý prapor, 3, 1904, s. 142–143. *Vogrínek o celibátu*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 18, s. 158–160. *Česká veřejnost o celibátu*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 29, s. 255–257. *Důvody pro manželství kněží*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 45, s. 390. *Z dějin celibátu*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 1, s. 4–5 – pokračování do č. 4. *Volná tribuna*. *Jaký bude prospěch ze zrušení nuceného celibátu?* Bílý prapor, 4, 1905, č. 21, 20. 5., s. 166. *Volná tribuna*. *K úpravě celibátu*. Bílý prapor, 5, 1906, č. 17, s. 135–136. *Nucený doživotní celibát*. Bílý prapor, 5, 1906, č. 40, s. 306–307.
- 9 Loskot s těmito Dobrovského názory polemizuje a tvrdí, že před vznikem pražského biskupství žili v celibátu pouze kněží západního ritu, zatímco cyrilometodějští kněží se mohli ženit. Dokládá to příkladem sv. Prokopa z 11. století. Manželství cyrilometodějských kněží bylo zcela legální a kněží latinského svěcení začali od nich praxi přejímat. Snahy sv. Vojtěcha neuspěly, což přispělo k tomu, že nakonec Čechy opustil.
- 10 Novou etapu v prosazování Řehořových dekretů Dobrovský spojuje s rokem 1197, ve 13. století byli ženatí kněží považováni za souložníky a jejich děti za nemanželské a ve 14. století bylo manželství českým duchovním zakázáno pod těžkými tresty domácími biskupy. Řadu zákazů zahájil kolem roku 1350 arcibiskup Arnošt (Statuta provinciální), jehož vývody potvrdil v roce 1605 arcibiskup Zbyněk Berka a později statuta vydali např. v roce 1606 Berthold Pontana a v 19. století Beda Dudík.
- 11 *De sacerdotum in Bohemia celibatu narratio historica*. Nezmar, 1, 1908, č. 20, 10. 10., s. 156.
- 12 *Ibid.*: Nezmar, 1, 1908, č. 21, 17. 10., s. 162.
- 13 *J. Dobrovský o celibátu*. Nezmar, 1, 1908, č. 17, 10. 9., s. 134.
- 14 *Op. cit.*: Nezmar, 1, 1908, č. 21, 17. 10., s. 164.

JOSEF DOBROVSKÝ'S VIEWS ON CELIBACY AND THEIR ROLE IN THE HISTORY OF THE CATHOLIC MODERNISM

Summary

A fierce discussion on celibacy of Catholic priests took place on pages of the Czech Catholic Modern's periodicals between 1900 and 1908. To support their standpoints, either affirmative or declining, the contributors often quoted experts and authorities, both Czech and foreign (e.g., Schell, Müller, Kepler, Scheicher, Vogrinec, Bolzano, Jungamnn, Havlíček-Borovský, etc.). In 1908, F. Loskot, an editor of *Nezmar*, cited a pamphlet titled *De sacerdotum in Bohemia celibatu narratio historica* (A Historical Relation on Sacerdotal Celibacy in Bohemia) written by J. Dobrovský in 1787. In this work, Dobrovský reflected the history of celibacy in Bohemia and Moravia, criticized this institution and suggested that priests who wished to leave the holy orders for strong reasons should be allowed to do so an even to get married. However, F. Loskot misinterpreted Dobrovský's views claiming that the famous thinker had pleaded for abolition of celibacy.

Translation © Ivan Ryčovský, 2004

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12
771 80 Olomouc, ČR

JOSEF DOBROVSKÝ A STAROČESKÉ BIBLICKÉ RUKOPISY

JAROSLAVA PEČÍRKOVÁ

Svou první práci o staročeské bibli vydal Dobrovský v r. 1782 v *Abhandlungen einer Privatgesellschaft*.¹ Byla to studie *Über das Alter der böhmischen Bibelübersetzung*, v níž vyslovil svůj první názor na vznik českého překladu bible a jeho poměr ke staršímu překladu staroslověnskému a položil zde základ svého třídění českých biblických rukopisů do biblických recenzí. Poprvé zde také vyslovil požadavek na podrobný filologický rozbor českých rukopisných biblí, a to rozbor pravopisu, písma a jazyka. Zde také stanovil nezbytnost prozkoumání všech českých biblických rukopisů, aby bylo možno alespoň přibližně určit dobu jejich napsání.

Při tom si Dobrovský uvědomil, že základním předpokladem pro další zkoumání staročeské bible je pořízení soupisu staročeských rukopisů bible. K tomu byl položen základ v malém spisku jeho předchůdce na tomto poli bádání a jeho učitele Václava Fortunáta Durycha *De Slavo-Bohemica sacri codicis versione dissertatio* z r. 1777. V tomto spisku, jehož podnětem bylo získání dvou biblických kodexů z knihovny zrušeného jezuitského kláštera v Českém Krumlově (šlo o bibli Krumlovskou z let 1440–1460, dnes v KNM,² a Mlynářčinu³ z let 1420–1440) pojednává V. F. Durych o překladech bible do jiných slovanských jazyků a popisuje některé další biblické rukopisy pražské klementinské knihovny, konkrétně bibli Hrochovu, která se později ztratila (Kvas se domníval, že by to mohla být dnešní bible Moskevská), a dále neúplné bible – bibli Pernštejnskou⁴ z r. 1471, Talmberskou⁵ z let 1460–1480, Starý zákon Kutnohorský⁶ napsaný před r. 1440 a Starý zákon Obrovských písmen.⁷

Dobrovský dodává k Durychovu soupisu další rukopisy: za nejstarší a pro určení doby vzniku českého překladu bible za nejdůležitější pokládal bibli z r. 1404, což byl ale ve skutečnosti rukopis s překladem oblíbené biblické dějeprawy *Historia scholastica* s věcnými výklady,⁸ tzv. *Comestor* (podle autora pařížského profesora Petra Troyes († 1179), zvaného Petrus Lombardus nebo také Comestor nebo Manducator), v němž byly souhrnně a přehledně vyprávěny biblické události. Myslím, že Dobrovského svedly nápisy, jednak nápis na hřbetě rukopisu *Bibli Codex chartaceus anni 1404*,⁹ jednak zápis na předním přidešti *Bibli staré češtiny od léta 1404 napsány jsou...* Dobrovského omyl poznal a opravil Josef Valentin Zlobický, profesor českého jazyka a literatury ve Vídni, který napsal ještě v témže roce, kdy vyšla rozprava Dobrovského, zprávu o českých rukopisných biblích do *Das allgemeine Bücherjournal von Wien 1782*.¹⁰ Zlobický určil, že jde o český překlad *Historia scholastica*, a uveřejnil i popis rukopisu.

Dále znal Dobrovský třeboňský svazek Litoměřicko-třeboňské bible (1413–1414; datum uvedeno za Mal a na konci svazku za Ap),¹¹ který byl v jeho době nazýván bibli Slavatovskou

nebo také Vratislavskou, protože byl v držení Vratislavů z Mitrovic nebo také Hozlauerovskou podle rodu Hozlarů z Hozlau, kteří rukopis vlastnili před Vratislavou z Mitrovic. Věděl i o jejích dalších dvou svazcích z r. 1411 (datum uvedeno na konci svazku za Ru), které byly v biskupské knihovně v Litoměřicích (bible se tam dostala v r. 1759 s knihovnou biskupa Emanuela Arnošta z Valdštejna¹²). Považoval je však za jinou bibli, kterou nazýval bibli Litoměřickou; tento svůj omyl poznal až v r. 1795, když navštívil Litoměřice a bibli spatřil na vlastní oči (viz dále).

Z vlastního studia poznal Dobrovský bibli Kladrubskou z r. 1471,¹³ která tehdy ještě byla v knihovně benediktinského kláštera v Kladrubech, kam se dostala darem od majitele kladrubského velkostatku Jana Kryštofa Bořka v r. 1706. Dobrovský oceňuje úpravu a výzdobu rukopisu, neuvádí dobu jeho napsání, ale usuzuje, že nebude starší než bible Krumlovská popsaná Durychem,¹⁴ soudí tedy, že je ze 14. století.¹⁵ Dnes je tento rukopis v pražské Národní knihovně, kam se dostal z Kladrub po zrušení kláštera v poslední třetině 18. století.

Ze dvou německých knihovnických prací, z *Arcana sacra Bibliothecarum Dresdensium* Augusta Beyera¹⁶ a *Die Merckwürdigkeiten der königlichen Bibliothek zu Dresden* Johanna Christiana Götzeho,¹⁷ věděl Dobrovský o bibli Drážďanské v královské knihovně v Drážďanech. Z Kandidova vydání Balbinovy vlastivědy *Bohemia docta* znal zápis Jonáše Jelenia z Trenčína, rektora školy u sv. Kříže v Drážďanech, o vzniku bible Drážďanské i Kandidovo mínění, že to má být první překlad Vulgáty do češtiny.¹⁸ Byl by rád zjistil o této staročeské rukopisné bibli další přesnější údaje, podařilo se mu alespoň získat ukázkou textu (nepíše zde od koho, až později v *Litterarisches Magazin 2* padne jméno Jiřího Petermanna, viz dále), z níž viděl, že jazyk tohoto rukopisu je velmi starobylý. Přesto ale usoudil, že tento rukopis nebude starší než ostatní jemu známé rukopisy. Svůj názor změnil teprve, když dostal rukopis do rukou při své cestě do Drážďan v r. 1795 (viz dále).

V. F. Durych upozornil¹⁹ Dobrovského na bibli Padeřovskou z let 1432–1435,²⁰ která byla (a dosud je) v Hofbibliothek ve Vídni (dnes Rakouská národní knihovna ve Vídni). Tento pěkný biblický kodex koupil archivář Talov z Rosenthalu v dražbě pozůstalosti rytíře Straky (odtud Dobrovského název bible Strakovská) pro dvorní knihovnu ve Vídni. Popis rukopisu pak publikoval Josef Valentin Zlobický v *Das allgemeine Bücherjournal von Wien 1782*²¹ zároveň s popisem další české bible, která byla ve Vídni, a to v cisterciáckém klášteře ve vídeňském Novém Městě, a kterou nazýváme bibli Cisterciáckou.²²

Dále Dobrovský upozorňuje na zprávu v Berghauerově *Bibliomachii*,²³ kde je uvedena česká rukopisná bible z r. 1403, která by měla být v nostické knihovně v Praze na Malé Straně. Dobrovský ovšem nostickou knihovnu znal velmi dobře (v této době byl vychovatelem synů hraběte Nostice a v paláci žil) a věděl, že tam není žádný rukopis české bible, jen Nový zákon z r. 1481 (nazýváme ho Nový zákon Nostický).

Největší pozornost věnoval Dobrovský ve svém pojednání²⁴ neúplné bibli Hlaholské,²⁵ která tehdy byla v cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě, a Dobrovský ji proto nazýval bibli Vyšňobrodskou. Tato bible je psána hlaholicí, a Dobrovský se zpočátku domníval, že je to rukopis starého cyrilometodějského překladu bible z 9. století. Rozpoznal ale, že text bible je český. Správně také určil, že rukopis pochází z Emauzského kláštera v Praze Na Slovanech a že má souvislost s pokusem Karla IV. o obnovení slovanské bohoslužby.

V bibli Hlaholské viděl Dobrovský jedinou dochovanou hlaholskou památku, a proto ji pokládal za velmi cennou. Dnes ovšem víme, že kromě bible byly pro Emauzský klášter hlaholicí napsány i bohoslužebné knihy a některá díla staročeské nábožensko-vzdělávatelné prózy,²⁶

z toho však nebylo Dobrovskému nic známo. V závěru textu věnovaného biblí Hlaholské se Dobrovský trochu pozastavuje nad tím, že bible byla napsána cizím písmem, které rodilí Čechové neuměli číst a podotýká, že musel existovat dobrý důvod, aby se někdo pustil do takového podniku. Na konci stojí povzdech Dobrovského, že by bylo žádoucí, aby někdo podstoupil tu námahu a přepsal celý rukopis do latinky. Toto Dobrovského přání bylo splněno teprve v době nedávné vydáním Ludmily Pacnerové.²⁷

Posledním biblickým rukopisem, který Dobrovský ve svém pojednání uvádí,²⁸ je Nový zákon Tetovský,²⁹ který měli ve svém majetku hrabata Kinští, proto ho Dobrovský také nazývá biblí Kinských. Tento Nový zákon, z počátku považovaný za úplnou biblí, způsobil Dobrovskému na počátku jeho studia české bible značný zmatek se svým klamným přípisem, že byl napsán r. 1311. Dobrovského na tento rukopis upozornil Durych, který měl zprávu od archiváře Rosenthala z Vídně. Právě na základě chybné datace tohoto rukopisu došel Dobrovský k závěru, že český překlad bible vznikl v době Václava II. (1271–1305, vládl od r. 1283) a domníval se, že Václav II. dal k překladu podnět a podporoval ho (to byl správný předpoklad, dnes se to při vzniku překladu bible do češtiny také předpokládá, ovšem u jiného panovníka o století později (totiž u Karla IV.).

Celkem tedy Dobrovský přidal k Durychovu soupisu se sedmi staročeskými biblickými rukopisy, osm dalších rukopisů (nepočítaje *Comestora*, počítaje ale zvláště litoměřické svazky a třeboňský svazek bible Litoměřicko-třeboňské), šlo o šest biblí a dva Nové zákony.

Problém české bible lákal Dobrovského i nadále, Dobrovský využíval každé příležitosti k podrobnějšímu studiu českých biblických rukopisů a stále revidoval své výsledky. Za čtyři roky po své první práci o staročeské biblí v r. 1786 se rozhodl uveřejnit soupis českých biblických rukopisů, protože si byl vědom toho, že shromáždění rukopisů je nezbytným krokem dalšího bádání. Dobrovského soupis vyšel v letech 1786 a 1787 v jeho známém čtvrtletníku *Litterarisches Magazin für Böhmen und Mähren* pod názvem *Handschriften der böhmischen Bibel*.³⁰ Dobrovský v tomto svém prvním soupisu popsal nejen úplné bible, ale v samostatném oddílu také Nové zákony, sborníky Proroků a žaltáře. Toto Dobrovského rozčlenění staročeských biblických textů převzali později Bohumil Ryba a Vladimír Kyas ve svém soupise *Označení českých biblických rukopisů a tisků* z r. 1952.³¹

V *Magazinu* shromáždil Dobrovský 20 rukopisů biblí včetně Nového zákona Tetovského, který jako domněle nejstarší stojí stále na 1. místě. Pak následují datované rukopisy biblí, nejprve ty, o nichž Dobrovský pojednal ve starší studii *Über das Alter der böhmischen Bibelübersetzung*, tj. bible Litoměřická a Vratislavská, Hlaholská, Padeřovská a také Cisterciácká, ačkoli ta se zde objevuje poprvé, ve zmíněné studii ji Dobrovský neuvádí. Následuje bible Pernštejnská z r. 1471, popsaná Durychem.

Bibli Hlaholskou Dobrovský mezitím podrobněji prostudoval díky Gelasiu Dobnerovi, který si ji jako bývalý vlastník rukopisu vypůjčil z Vyššího Brodu³² a zapůjčil ji na nějaký čas Dobrovskému. Dobrovský zde ke svému staršímu výkladu doplňuje, že celá bible se skládala patrně ze 4 svazků, z nichž je zachován svazek druhý. Upřesňuje také obsah svazku: kromě knih Par, Ezd, Tob, Jdt, Est, Job a části žalmů, jak vypsál v r. 1782, obsahuje svazek také knihy Šalamounovy zařazené před žalmy, žalmy jsou kompletní včetně kantik, Te Deum, Laudamus a Symbolum Athanasii.

Dobrovský rozšířil také výklad o biblí Padeřovské, kterou za své návštěvy Vídně v r. 1784 mohl prostudovat osobně. Zdůrazňuje pěknou úpravu a cennou výzdobu kodexu a zaujaly ho

marginální přípisky, které obsahují různé doplňky a vysvětlivky a variantní překlady. Zaregistroval, že bible Padeřovská obsahuje před jednotlivými knihami listy sv. Jeronýma (= biblické prology). Zjistil také, že bible má stejný text jako bible Kladrubská a týž text že má i bible Cisterciácká.

Pak je nově uvedena bible Dlouhoveského z r. 1475,³³ kterou Dobrovský pojmenoval podle jejího majitele z počátku 18. stol., pražského probošta Jana Dlouhoveského. Po smrti Dlouhoveského se rukopis dostal do knihovny arcibiskupského semináře v Praze a nakonec přešel do pražské univerzitní knihovny. Podle rodinných zápisů Bořitů z Martinic bývá nazýván také biblí Martinickou.³⁴

Řadu nedatovaných biblických rukopisů zahajují bible popsané Durychem, tj. bible Krumlovská, Hrochova, Mlynářčina, Talmberská, Starý zákon Klementinský a Starý zákon Obrovských písmen, následují bible Kladrubská a Drážďanská, uvedené již v pojednání *Über das Alter der böhmischen Bibelübersetzung*. Zpráva o Drážďanské biblí je oproti první studii rozšířena, protože Dobrovský si mezitím opatřil další zprávy o rukopisu a také ukázky textu bible. Obojí mu prostřednictvím Františka Martina Pelcla obstaral exulantský kazatel z Drážďan Jiří Petermann. Podle erbů identifikoval Dobrovský manžele paní Anny Šlejnicové, rozené z Leskovce, která dala biblí v r. 1596 převázat, a zde se nachází vysvětlení, jak se rukopis dostal do Drážďan: třetí manžel Anny Šlejnicové Jan Šlejnic byl totiž zemským správcem Horní Lužice. Tento fakt později zapadl, protože Vraštil i Kyas uváděli, že nevíme, jak se bible do Drážďan dostala, a ve Vraštilově popisu bible Drážďanské není o erbech ani zmínky.³⁵

Na konci jsou vyjmenovány tři české bible, chované v cizině, které Dobrovský sám neviděl, ale měl o nich zprávy z druhé ruky.³⁶ Jsou to jednak bible Šafhauzská³⁷ v Schaffhausen v Německu, jednak bible královny Kristiny³⁸ a bible Bočkova³⁹ ve Stockholmu. Na začátku další části Dobrovského soupisu ve 3. sv. *Litterarisches Magazin* z r. 1787 je ještě doplněna bible Hodějovského, která byla původně v Sázavském klášteře, odkud se dostala do Klementina.⁴⁰ Jinak tento svazek obsahuje Nové zákony, části Starých zákonů a žaltáře, celkem 20 dalších biblických textů. Z těch jmenujme alespoň Krumlovské (nebo Rožmberské) Proroky⁴¹ z konce 14. století, papírový rukopis obsahující Is, Jr, Pl a Dn, původně v knihovně Rožmberků, potom v knihovně jezuitské koleje v Krumlově,⁴² odkud se po zrušení jezuitského řádu v r. 1773 dostal společně s biblí Krumlovskou a Mlynářčinou do pražského Klementina. Dobrovský o něm píše, že je to nejstarší biblický rukopis, který se mu dostal do rukou, a upozorňuje na jeho pravopis, zvláště na použití *y*, protože v tomto rukopise se vůbec nepoužívá *i*.⁴³

Celkem v *Litterarisches Magazin* Dobrovský uvedl šest nových biblických rukopisů, takže dohromady znal již 17 rukopisů české bible a 22 rukopisů nějaké části bible.

Velmi intenzivně se Dobrovský zabýval problematikou české bible za svého prvního pobytu na Moravě v letech 1787–1790, kdy při prozkoumávání moravských knihoven a archivů objevil řadu staročeských biblických rukopisů a kdy u něho vznikla myšlenka na sepsání dějin českého biblického překladu. Při studiu nových rukopisů české bible Dobrovský zjistil, že svou práci o českých rukopisných biblích bude muset přepracovat.⁴⁴ Když studoval rukopis Krumlovských Proroků, nepoznal ještě, že v nich jde o jinou, a to nejstarší recenzi staročeského překladu bible. V Olomouci měl před sebou dvě bible (Olomouckou⁴⁵ a Boskovickou⁴⁶), v nichž rozdíl mezi I. a II. recenzí nápadně vynikal, a měl příležitost je podrobně prostudovat. Olomoucká měla pravopis i jazyk stejný jako Proroci Krumlovští, zatímco Boskovická má pravopis diakritický (je to rukopis s nejdůslednější aplikací diakritického pravopisu a patrně vůbec první rukopis, v němž bylo

diakritického pravopisu použito). Dobrovský oba rukopisy podrobně srovnal a došel ke správnému závěru, že v nich jsou zachovány dvě různé úpravy staročeského biblického překladu.

V r. 1790 navštívil Dobrovský také Mikulov, kde našel 5 českých biblických rukopisů, které však mohl prostudovat jen zčásti. Žádný z nich kromě Nového zákona neměl datování, takže přinesly pro Dobrovského bádání jen málo. Jde o bibli Mikulovskou,⁴⁷ Kunštátskou, (Dobrovským nazývanou druhou bibli Mikulovskou),⁴⁸ Starý zákon tzv. větší mikulovský,⁴⁹ Starý zákon tzv. menší mikulovský⁵⁰ a Nový zákon Jana z Prahy z r. 1470.⁵¹ Další biblický rukopis, totiž Nový zákon rajhradský s žaltářem a Ct.,⁵² našel Dobrovský v knihovně rajhradského kláštera.

V tomto stadiu sílí u Dobrovského úmysl⁵³ napsat soustavné dějiny českého biblického překladu až do vydání prvních biblických tisků. Dobrovský začal probírat překlad bible po jednotlivých knihách a z jeho korespondence je patrné,⁵⁴ že byl touto prací intenzivně zaměstnán. Nebylo mu však dopřáno tento rozsáhlý projekt uskutečnit. Jiné práce ho od tématu odvedly a pak Dobrovský v l. 1792–1793 podnikl cestu do Švédska a do Ruska,⁵⁵ jejímž cílem bylo prozkoumat tamější knihovny a zjistit, jaké jsou v nich české rukopisy. Ve Stockholmu našel bible Bočkovu⁵⁶ a Lobkovickou,⁵⁷ které však neznamenaly žádný významný posun jeho znalostí o české bibli; jednak měl možnost jen zčásti je prohlédnout, jednak jsou to bible pozdní (Bočkova z let 1430–1450, Lobkovická z r. 1480). Oba tyto rukopisy a také bibli královny Kristiny odvezli Švédové v r. 1648 jako válečnou kořist z Prahy a oba se zásluhou moravského historika Bedy Dudíka v r. 1878 spolu s dalšími staročeskými památkami vrátily do Čech a byly uloženy v Moravském zemském archivu v Brně.⁵⁸

Moskva pak Dobrovského odvedla od biblí českých a přivedla ho ke studiu biblí církevně-slovanských. K českým biblím se Dobrovský ještě vrátil, když na jaře r. 1795 podnikl cestu do Litoměřic a do Drážďan za biblemi Litoměřickou a Drážďanskou, tj. za dvěma biblemi nejstarší recenze, které ještě osobně neprostudoval. Zjistil, že bible Litoměřická je součástí bible Vratislavské a Drážďanská že je ze všech biblí první recenze nejstarší. Výsledkem jeho prostudování bible Drážďanské je jeho rozprava *Über den ersten Text der böhmischen Bibelübersetzung*, která vyšla v *Neuere Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* v r. 1798,⁵⁹ která pro náš výklad není zajímavá, protože k soupisu českých biblických rukopisů nepřinesla nic nového.

Pak se zhoršil jeho zdravotní stav, Dobrovský byl stížen záchvatem choromyslnosti a k práci se mohl vrátit až v r. 1796. V následujícím roce pobýval krátce ve Vídni, kde znovu prozkoumal bibli Padeřovskou a Nový zákon Lupáčův a na podzim téhož roku využil zdravotní cesty na Moravu k novému zkoumání bible Olomoucké. Tehdy také patrně získal do svého vlastnictví dva vzácné biblické rukopisy: neúplný Starý zákon Pálfyovský,⁶⁰ patřící k I. recenzi, a Nový zákon z r. 1417 dnes nazývaný Novým zákonem Dobrovského nebo Křížovnickým,⁶¹ protože byl původně v křížovnické knihovně, odkud byl za povodně v r. 1784 ukraden.

Dobrovský měl ještě v úmyslu nahradit svůj soupis biblických rukopisů podaný v *Litterarisches Magazin* v letech 1786–1787 novým soupisem, kde by bylo každému rukopisu určeno místo podle jeho stáří a podle recenze textu. K tomu se již ale nedostal jednak proto, že měl znovu velké zdravotní problémy, jednak proto, že zemřeli Durych a Ribay, kteří se o jeho studium české bible nejvíce zajímali a Dobrovského zájem podporovali, a snad i pro potíže s vydáváním svých jiných prací.⁶²

Pro nový soupis se snažil doplnit mezery, které dosud měl ve svých vědomostech o jednotlivých staročeských biblických rukopisech. Tak se snažil vypátrat bibli královny Kristiny, kterou zatím znal jen z Le Longova bibliografického přehledu biblí *Bibliotheca sacra* z roku 1723,⁶³ hledal ji ve Vatikáně a pak v Paříži, kam byly Napoleonem na čas odvezeny papežské sbírky, ale neuspěl. Podařilo se mu najít bibli Šafhauzskou, o které věděl také jen z Le Longa. Zprávy o bibli Šafhauzské mu podle jeho pokynů opatřil kníže August Lobkovic. Opravil své mylné mínění o Novém zákonu Tetovském podle ukázky, kterou mu z Vídně zaslal prof. Jan Norbert Hromádka. Ten zjistil, že přípisek v rukopise s datem 1311 byl napsán až v r. 1579.⁶⁴ Poznal dva další rukopisy staročeského žaltáře – žaltář Wittenberský⁶⁵ a Poděbradský,⁶⁶ který nazývá žaltářem Slezským.

Všechna tato nová zjištění doplnil Dobrovský do soupisu rukopisů českých biblí v posledním vydání *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur* v r. 1818, což je poslední práce Dobrovského o dějinách české bible. Je to sice většinou jen výčet biblických rukopisů, je to ale také shrnutí výsledků mnohaletého bádání Dobrovského a konečný obraz jeho názoru na dějiny české bible. Celkem zde Dobrovský uvádí čtyři staročeské žaltáře, 21 biblí, 11 Starých zákonů a 22 Nových zákonů, zatímco v *Litterarisches Magazin* uvádí 17 biblí, šest Starých zákonů a 11 Nových zákonů.

Stejně jako v jiných oborech vykonal Dobrovský základní průkopnickou práci i na soupise staročeských biblických rukopisů, a i když se mu nepodařilo sepsat dějiny české bible, jeho výsledky na tomto poli jsou pozoruhodné. Položil pevné základy, které byly pro další badatele příhodným východiskem.

POZNÁMKY

- 1 *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen* 5, Praha 1782, s. 300–322.
- 2 Praha, KNM I A 13.
- 3 Praha, UK XVII A 10.
- 4 Praha, UK XVII A 7.
- 5 Praha, UK XVII A 28.
- 6 Praha, UK XVII A 34.
- 7 Praha, UK XVII A 36.
- 8 Rkp zvaný Cerronský Brno, MZA G 13, č. 302.
- 9 Nápis pochází patrně od Jana Petra Cerroniho, jemuž patřila sbírka rukopisů, do které tento rukopis patří.
- 10 1782, 12. Stück z 16. července.
- 11 Dnes Třeboň, SOA A 2.
- 12 Byl litoměřickým biskupem v letech 1759–1789. Byl to bibliofil a kromě jiného se zajímal o biblické překlady a o různá vydání bible. V knihovně měl téměř sto titulů různých biblických překladů a vydání biblí z celé Evropy. Ze staročeských biblí vlastnil celkem tři rukopisy, vedle dvou svazků bible Litoměřicko-třeboňské jednosvazkou biblí Litoměřickou (nezvěstná od konce 2. světové války, v r. 1942 byly pořízeny její fotokopie pro sbírku fotokopii staročeských rukopisů, dnes v ÚČL) a jeden Starý zákon (VI, SZ Litoměřický), který obsahuje bibl. knihy Gn–Ps, takže by to mohl být jeden svazek dvousvazkové bible, jejíž druhý díl se nezachoval. Valdštejn měl ve své knihovně také kompletní soubor českých tištěných biblí počínaje prvotisky biblí Pražskou a biblí Kutnohorskou z r. 1488 a 1489 a konče Svato-václavskou biblí z přelomu 17. a 18. století. Litoměřicko-třeboňskou biblí získal odkazem kaplana od sv. Jindřicha v Praze Matyáše Kalivody, který znal jeho bibliofilskou zálibu a zájem o české bible.
- 13 Dnes je rukopis v Praze, UK XVII A 29.

- 14 Durych Václav Fortunát: *De Slavo-Bohemica sacri codicis versione dissertatio*. Praha 1777. S. 33.
- 15 Rukopis ovšem obsahuje dataci, i když chybně zapsanou: M LD XXI (což se dříve četlo jako 1421) m. MCDLXXI.
- 16 Beyer August: *Arcana sacra Bibliothecarum Dresdensium*. Drážďany 1738. S. 36.
- 17 Götze Johann Christian: *Die Merckwürdigkeiten der königlichen Bibliothek zu Dresden I*. Drážďany 1743. S. 33.
- 18 Balbín Bohuslav: *Bohemia docta*, ed. P. Candidus a S. Theresia. Praha 1777. II s. 115.
- 19 Dobrovský Josef: *Über das Alter der böhmischen Bibelübersetzung*. Praha 1782. S. 310.
- 20 Vídeň, NK 1175.
- 21 1782, 12. Stücz z 16. července.
- 22 Bible je od r. 1929 v New Yorku v Pierpont Morgan Library č. 752, ale jak se tam dostala, nevíme.
- 23 Kap. III, s. 32.
- 24 S. 311–314.
- 25 Praha, UK XVII A 1 z r. 1416.
- 26 Nejnověji Pacnerová Ludmila: *Česká bible Hlaholská (Bible Vyšebrodská)*, Praha 2000. S. XVI–XVIII *Česko-hlaholské památky*, tam i starší literatura.
- 27 *Česká bible Hlaholská (Bible Vyšebrodská)*. Praha 2000.
- 28 S. 314.
- 29 Rukopis je dnes v Brně, MZK Mn 26.
- 30 2, 1786, s. 31–50 a 3, 1787, s. 51–74.
- 31 Věstník ČAVU 63, 1952, s. 37–45.
- 32 Dobner sám bibli do Vyššího Brodu prodal, Dobrovský dokonce píše, že ji prodal za dvojnásobnou cenu, než za jakou ji koupil.
- 33 Praha, UK XVII A 37.
- 34 Souček Bohuslav: *Česká Apokalypsa v husitství*. Praha 1967. S. 60.
- 35 Vraštil Josef: *Nejstarší bible česká*, rukopisná práce, připravená r. 1940 pro Dědictví sv. Prokopa. Rukopis je nezvěstný, r. 1933 si z něho pořídil J. Vašica výpisky, které jsou dnes uloženy v LA PNP v Praze v pozůstalosti J. Vašici.
- 36 Pramenem Dobrovského byla *Bibliotheca sacra* Jakuba le LONGA, Paříž 1723 a *Bibliothecae regiae Stockholmensis* Magna O. Celsia, Holmiae 1751.
- 37 Dnes Schaffhausen, Městská knihovna Msc Generalia 29.
- 38 Dnes Řím, Vatikánská knihovna, Reg. lat. 87.
- 39 Dnes Brno, MZA G 10, č. 121.
- 40 Praha, UK XVII A 30.
- 41 Dnes Praha UK XVII D 33.
- 42 Tam ho zaregistroval už Balbín, *Bohemiae doctae pars III*, Praha 1780, s. 173, ovšem mylně určil jeho obsah, domnívá se, že rukopis obsahuje velké i malé Proroky.
- 43 O žádném jiném takovém staročeském rukopise nevíme.
- 44 Píše o tom Zlobickému 21.12. 1787, *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického*. Praha 1908. S. 14.
- 45 Olomouc, SVK M III 1 z r. 1417.
- 46 Olomouc, SVK M III 3 z let 1415–1430.
- 47 Dnes Brno, MZK Mk 1 z let 1440–1460.
- 48 Dnes Brno, MZK Mk 3 z let 1430–1450.
- 49 Dnes Brno, MZK Mk 2.
- 50 Dnes, Brno, MZK Mk 10.
- 51 Dnes Brno, MZK Mk 78.
- 52 Dnes Brno, MZK R 390 ze 2. třetiny 15. stol.; Dobrovský zaregistroval vedle NZ jen Ps.
- 53 Poprvé vyslovil Dobrovský tuto myšlenku v dopise Ribayovi 2.3. 1789 (*Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783–1810*. Praha 1913. S. 117).
- 54 *Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783–1810*. Praha 1913. S. 185 (2.3.1789).
- 55 Zprávu o své studijní cestě podal Dobrovský v r. 1796 ve spisku *Litterarische Nachrichten von einer im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden und Rußland*, Rozpravy KČSN 1795.
- 56 Dnes Brno, MZA G 10 č. 121 z let 1430–1450.
- 57 Dnes Brno, MZA G 10 č.120 z r. 1480.

- 58 *Forschungen in Schweden für Mährens-Geschichte*. Brno 1852. S. 142n.
 59 *Neuere Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* 3, 1798, s. 240–266.
 60 Dnes Praha, KNM III B 9 z r. 1429.
 61 Dnes Budapešť, UK Cod. Slav. 6.
 62 Tak Bartoš František Michálek: *Dobrovský a staročeská bible*. In: Josef Dobrovský 1753 – 1829. Praha 1929. S. 176.
 63 Jacob Le Long: *Bibliotheca sacra*. Paříž 1723. S. I, s. 438.
 64 *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur*. Praha 1818. S. 122n. Dobrovský ho zde zařadil na začátek kap. *Denkmahle aus dem 15. Jahrhundert*.
 65 Wittenberk, Seminární knihovna A VI 6 z poloviny 14. stol. Žaltář byl dříve pokládán za nejstarší památku polskou, teprve Dobrovský v ní rozpoznal český text.
 66 Dnes Drážďany, Saská zemská knihovna K 2.

DOBROVSKÝ AND OLD CZECH BIBLICAL MANUSCRIPTS

Summary

This report is concerned with Dobrovský's work on Old Czech biblical manuscripts and with compiling a list of Old Czech biblical manuscripts. Dobrovský was aware very well of the fact that such a list is a presumption of any further research for Czech Bible. He has done a basic work in this field.

Translation © Jaroslava Pečírková, 2004

PhDr. Jaroslava Pečírková, CSc.
 Ústav pro jazyk český
 Akademie věd ČR
 Valentinská 1
 116 46 Praha 1, ČR
 e-mail: pecirkova@ujc.cas.cz

BENJAMIN JEDLIČKA VE SLUŽBÁCH JOSEFA DOBROVSKÉHO

DRAHOMÍRA VLAŠÍNOVÁ

„Josef Dobrovský, † 1829 v Brně, osvícený kněz, svobodný zednář, zakladatel slovanského jazykozpytu, české mluvnice a literární historie, britký kritik starých historických památek, největší český buditel, jedna z největších postav českých kulturních dějin a velký dluh české vědy. Jeho spisy nově nevydány, korespondence jen zčásti, pozůstalost nezpracována, jeho dílo probádáno více než kuse.“ Takto charakterizoval daný stav v roce stého úmrtí Dobrovského brněnský časopis *Index* (1929, 1. roč., 1. číslo, s. 3, redigoval Bedřich Václavek).

V květnu roku 1931 uvolnil T. G. Masaryk z fondu sebraného k Masarykovým 80. narozeninám jeden milion korun, které byly poskytnuty Královské české společnosti nauk jako základ k napravení tohoto dluhu. Plán, který byl následně vypracován, rozvrhl práci do dvou skupin: první představovala tzv. Spisy tištěné, kterých bylo stanoveno dvacet, a druhá zahrnovala Literární pozůstalost a korespondenci. Editory se stali Miloš Weingart, Josef Volf, Josef Vraštil, F. M. Bartoš, Josef Páta, Benjamin Jedlička aj.

Jako první svazek takto grandiózně rozvržené a dosud nedokončené edice (k r. 1974 bylo vydáno toliko 13 svazků), v květnu 1936 vyšly *Dějiny české řeči a literatury* v redakcích z roku 1771, 1772 a 1818 v ediční péči Benjamina Jedličky (*Spisy a projevy Josefa Dobrovského*, vycházely péčí Komise pro vydávání Spisů Josefa Dobrovského při Královské české společnosti nauk, Melantrich, Praha 1936, 508 s. Edičně připravil a předmluvu napsal B. Jedlička).

B. Jedlička (1897–1967), v té době gymnaziální profesor v Praze, nebyl k této práci vybrán náhodně. Měl v tomto ohledu již za sebou významnou monografickou práci, nazvanou *Dobrovského „Geschichte“ ve vývoji české literární historie*, vydanou v r. 1934 nákladem téže Komise pro vydávání spisů Dobrovského (Melantrich, Praha 1934, 207 s.) a o něco dříve pokus o *Dějiny českého písemnictví*, jakož i redigování sborníku k 50. narozeninám A. Nováka (*Studie a vzpomínky*, 1930). Po ukončení FF UK, kde studoval českou a francouzskou filologii, pobýval jako stipendista na Sorboně.

Monografie „mladistvého“ literárního dějepisce Benjamina Jedličky byla příznivě přijata nejvýznamnějšími literárními kritiky a historiky své doby, jak Arne Novákem (v *Lidových novinách* 10. 6. 1934), tak i F. X. Šaldou (Šaldův *Zápisník* 7, 1934/35, s. 249) s vědomím, že tento badatel, „chvalně známý minuciózními příspěvky k máchovské filologii“ (zde má A. Novák na mysli Jedličkovu doktorskou práci o próze K. H. Máchy z r. 1922), připravuje k vydání onu edici *Geschichte*, konfrontující tři vydání z doby národního obrození. Oba věhlasní kritici upozorňují na Jedličkovu předchůdce z řad literárního pozitivismu, tj. na Jaroslava Vlčka a Jana Jakubce,

odstranivší svými pracemi spolu s T. G. Masarykem onu národnostní diskriminaci, kterou Dobrovského osobnost i jeho literární odkaz opatřila Jungmannova generace. Šalda ocenil, že Jedlička nadřadil Dobrovského vědce nad Dobrovského obrozence a osvícence, kritizuje však, že ne dosti přesně Dobrovského jako vědce charakterizoval, neboť „to žádalo by, myslím, podrobnějšího vypsání konstelace literárně historickografické, do níž se Dobrovský vrodil a jejíž výsledky poznal nebo si přisvojil nebo posléze tvořivě obměnil“ (ŠZ, s. 250).

Arne Novák ocenil na Jedličkově monografii právě to, co se Šaldovi zdálo, že v ní chybí nebo je málo pregnantně vysloveno. Chválí Jedličku, že si postavil úkol: přesně a do podrobností zjistit, co Dobrovský ve své koncepci dějin české řeči a literatury přejal od svých předchůdců, co k těmto údajům doplnil, v čem se od nich metodologicky i názorově odlišil, a hlavně co jeho dílo po vědecké stránce poskytuje nového. V těchto dimenzích považuje Jedličkovu monografii za „vcelku zdařilou a místy i definitivní; co mimo to přináší, je někde zbytečné, jinde sporné, a přílišná horlivost mladého (tehdy šestatřicetiletého B. J. – pozn. D. V.) badatele ho přirozeně svedla k opakování a mnohmluvnosti.“ (Lid. nov.) Ocenil rovněž, že vsazuje Dobrovského dějiny do souvislosti evropského literárního dějepisectví a shrnuje, že „přítomnou monografií se Benjamin Jedlička čestně legitimoval pro odpovědný úkol býti kritickým vydavatelem neoce- nitelné té památky.“

Literární historik, kritik a překladatel z italského a francouzštiny Benjamin Jedlička měl v té době za sebou i pokusy beletristické. Jako učitel češtiny na českém gymnáziu v Opavě (1922–1924) debutoval knihou pamfletů *Pět políček mrtvým* (1924), v níž ironizoval namyšlenost a pseudovzdělanost příslušníků maloměstské honorace: jistě opavské paničky, dvou kolegů profesorů ze sboru, jakož i ředitele gymnázia a zemského školního inspektora. Protože je mladický pan profesor pohřbil toliko obrazně (chtěl si ulevit políčkem lidem, kteří byli pro něho mrtví), zareagovali jeho nadřazení a satirou potrefení kolegové žádostí o jeho přeložení. Před touto aférou stačil ještě Jedlička vlepit políček drzému oktávánovi A. C. Norovi, který mu jej však promptně před celou třídou vrátil.

Ačkoliv se budoucího spisovatele Nora zastali profesori a student nemusel opustit ústav, nikdy v celém svém životě Jedličkovu konflikt neodpustil. Ve svých pamětech *Život nebyl sen* (1). *Záznam o životě českého spisovatele* (Atlantis, Brno 1994, s. 54–61) popisuje Jedličkovu životní kariéru a u opavské epizody prodlévá zvláště barvitě. Uvádí jména všech postižených Jedličkovou kritikou a dodává poněkud nadneseně, jací že to byli proti němu velikáni. Optika maloměsta mu poněkud zkrusila fakt, že ony jmenované pány už v jejich době dvacet km od Opavy nikdo neznal, zatímco Jedlička měl za sebou na svůj věk zajímavou publikační činnost a před sebou slibnou budoucnost. Napsal ještě několik povídkových knih (*Kouzelná panenka*, 1929, *Smrt v zrcadle*, 1942, aj.), vydal knížku fejetonů (*Paříž 1945*), básnickou sbírku (*Vzpomínáme*, 1946), přeložil úctyhodný počet knih zejména francouzských autorů (např. Julia Verna, George Duhamela, Elsu Trioletovou, A. de Musseta aj.).

Jedlička byl zřejmě člověk, který se dovedl dobře „vpeřít“ do každého režimu: od r. 1937 pracoval na ministerstvu školství, od r. 1942 na ministerstvu osvěty, po osvobození až do r. 1953 na ministerstvu informací, poté byl vedoucím rektorem v Čs. rozhlasu a dlouhá léta byl tajemníkem satirické komise při Svazu čs. spisovatelů. Tento posledně jmenovaný post zastával zřejmě za ony pamfletické políčky opavským maloměšťákům, protože ostatní jeho beletristické práce měly spíše melancholické až tragické ladění. Při této bohaté činnosti se však stále vracel k Dobrovskému.

Jak známo a jak je doloženo z Dobrovského korespondence, myšlenkou napsat dějiny české řeči a literatury se Dobrovský začal zabývat na sklonku roku 1787, kdy byl vicerektorem v hradištském semináři u Olomouce. Zde také první verzi, mající podobu studie o 54 stránkách, napsal (vyšla v *Pojednáních Královské české společnosti nauk* v r. 1791). V rozšířené podobě vyšla r. 1792 knižně, s počtem 219 stran a třetí verze, v níž Dobrovský dovedl výklad jen po r. 1526, ale s podrobnostmi, které takřka ztrojnásobily předcházející vydání, vyšla v r. 1818. Všechny tyto tři verze vydal s komentářem a předmluvou v jednom svazku r. 1936 Benjamin Jedlička – a to v původním německém jazyce.

Byl to čin nesmírně závažný, neboť Dobrovského *Dějiny* nikdy po oněch prvních vydáních znovu nevyšly a „pomalu, ale neodvratně se za nimi zavíraly kovové dveře knihovních trezorů“ (B. Jedlička v předmluvě k *Dějínám české řeči a literatury*, kritické vydání z r. 1951). Verze druhá a třetí vyšly tedy Jedličkovou péčí víc jak po stu letech podruhé knižně, kdežto první verze skoro po sto padesáti letech vyšla knižně poprvé přetištěním z *Pojednání Královské české společnosti nauk*.

Podnícen zřejmě blížícím se dvoustým výročím narození Josefa Dobrovského ujal se Jedlička dalšího, neméně či snad ještě více závažného úkolu – a to přeložit Dobrovského *Geschichte*, verzi z r. 1792, do češtiny. První pokus o převod byl učiněn ještě Dobrovského současníkem Bohumírem Janem Dlabačem (1758–1820), bibliotekářem premonstrátské knihovny na Strahově, básníkem thámovské generace, který však uvízl hned v druhém paragrafu knihy, aniž by našel následovníka. Kritické vydání české verze v překladu a editorské péči Benjamina Jedličky vyšlo v Čs. spisovateli v r. 1951 a editor je opatřil rozsáhlou, bezmála šedesátistránkovou studií – předmluvou, v níž zúročil své poznatky, získané dlouholetým badáním nad tímto problémem (to znamená i svojí mladistvou monografií z r. 1934). Studii sice poznamenala úlitba době; zařikávání se lidem jakožto nositelem pokrokových dějin a zejména pak obsáhlým pajánem na Stalínovu stať o jazykovědě, bez níž se ostatně neobešla žádná vědecká práce o jazyce v té době a kterou citovali přemnozí jazykovědci a literáti.

Vzápětí nato pořídil Jedlička reprezentativní výbor z Dobrovského (*Josef Dobrovský, Výbor z díla*, výbor uspořádal, německé originály přeložil, české texty k vydání připravil, úvod, vysvětlivky a doslov napsal Dr. Benjamin Jedlička, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1953, 557 s.). Je uspořádán do čtyř oddílů, v nichž jsou stati řazeny na základě chronologického principu. Výbor uvedl Dobrovského citátem, kterým opatřil *Geschichte* a který je převzat z Cicera:

„Ať každý hájí své názory: neboť úsudky jsou svobodné.“ Nemylme se však, Jedlička v r. 1953, v době, v níž vrcholily politické procesy, nebyl až tak statečný, před výbor předsadil úvahu o tom, jak málo se česká beletrie a film věnují podnětné osobnosti Dobrovského, neboť: „Umění socialistického realismu, poučené dějinnou perspektivou historického materialismu a základními thesemi marxismu a leninismu, může se jedině proklestiti ke skutečné podobě Josefa Dobrovského.“ Věta, znějící jako zaklínadlo, fungující jako mimikry, úlitba době, nebo bytostné přesvědčení člověka, kterému režimu nepohodlný Nor vyčítal pokrytectví a prospěchářství? Nicméně výbor jím pořízený opět zaplnil mezery, které byly při studiu Dobrovského pociťovány jako dlouhodobý dluh. Komplexní péče Jedličky o odkaz Dobrovského, služba tomuto učenci se obracela i do zahraničí: našla výraz ve vydání *Geschichte* v Halle r. 1955 s Jedličkovou předmluvou, přibližující Dobrovského německému čtenáři.

Vraťme se ještě na okamžik k počátkům. Po opavské aféře byl Jedlička na žádost profes-

ského sboru gymnázia přeložen z trestu do Brna, což v rozzlobené Opavě bylo chápáno jako provokace úřadů proti provinčnímu maloměstu. Věc byla jednodušší – patrně zasáhl Jedličkův otec, vládní rada na ministerstvu sociálních věcí, aby talentovaného syna vyvedl z tenat malých poměrů.

V Brně učil Jedlička jako středoškolský profesor na chlapeckém reálném gymnáziu na Starém Brně v dnešní ulici Poříčí. Také na jeho působení zde se zachovalo několik vzpomínek, např. z pera básníka a pozdějšího bibliografa Ústavu pro českou literaturu ČSAV Jaroslava Nečase (*Lidová demokracie* 3. 11. 1972) – byl to právě on, který mi jako začínající badatelce poskytoval cenné údaje o Benjaminu Jedličkovi pro *Lexikon české literatury*. Heslo vyšlo v 1. a 2. dílu v r. 1993. Nečasovým spolužákem byl i budoucí literární vědec Josef Hrabák, který rovněž na profesora, trpícího políčkovací obsesí, zanechal vzpomínku ve své knize *Život s literaturou* (Josef Hrabák: *Život s literaturou*, 1. vyd. Blok, Brno 1982, 262 s.). Hrabák vzpomíná, jak mu vadila Jedličkova náladovost, která někdy propukala v nechutné nadávky žákům, sám však nějaký ten políček lehce snesl a vyrovnal se s ním (s. 51). S odstupem let chápal, že pro Jedličku bylo Brno jen přestupní stanicí a učitelské povolání nutným zlem. S respektem však hodnotí Jedličkovy práce o Dobrovském, jimiž Jedlička natrvalo zpřístupnil odkaz velkého učenice české veřejnosti.

BENJAMIN JEDLIČKA IN SERVICE OF JOSEF DOBROVSKÝ

Summary

The contribution deals with a controversial personality of Benjamin Jedlička, focusing mainly on his editorial and translating work, which he had dedicated to the main work of Dobrovský *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. This work was preceded by a scholarly work, whose result was a large monography on the same topic.

Translation © Dana Tantošová, 2004

PhDr. Drahomíra Vlašínová, CSc.
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezské univerzity
Bezručovo nám. 13
746 01 Opava, ČR

JOSEF DOBROVSKÝ – HRDINA ČESKÉ BELETRIE

LIBOR PAVERA

Každé období mluví svou řečí, která odráží převládající dobové paradigma. Může jít o konceptuální schéma světa obecněji přijímané, ale stejně tak se může jednat o jedinečnou koncepci autora nebo drobnější zájmové skupiny. Toto paradigma se zapisuje do jednotlivých druhů umění včetně literatury. Zpětně tak lze rekonstruovat, jak určitý znakový systém, v našem případě literatura, posloužil jako komunikační prostředek při hodnotovém zařazení a významovém nasycení určitého jevu v dané kulturní oblasti a čase. V našem případě půjde o koncepci postavy Josefa Dobrovského ve Šmilovského historické próze *Za ranních červánků* (1875 nejprve časopisecky v *Osvětě*, 1883 knižně) a v románě Přemysla Veverky *Ani abbé, ani modrý* (1989), mezi jejichž vznikem ční více než stoletý předěl. Půjde o pokus obdobný těm, jaké vyzkoušeli na různorodém literárním materiálu např. Michał Głowiński (srov. Głowiński 1990) v prostředí polském, nebo na tvorbě a dějinně nosných postavách z 19. století Vladimír Macura (srov. Macura 1992 a 1993) v prostředí českém, když sledovali, jak se skutečnost měnila v mýtus a mýtus ve skutečnost.

Povšimněme si nejprve titulu literárního textu, považovaného některými badateli (srov. naposledy Všeticka 2002) za návěští, které jako významově zatížený kompoziční postup většinou podává v kondenzované podobě smysl textu, ale může udávat rovněž směr čtenářovy a badatelovy interpretace textu. Titul „za ranních červánků“ vyjadřuje ve vztahu k tematizovaným skutečnostem v románě hned několik konotací: „ranní“ může sugerovat počátky, v našem případě počátky obrození, dobu základů, s níž je Dobrovský bytostně spjat, „červánky“ jako paprsky, osvětlující české země, nad nimiž vládla po několik století tma. Baroko nechápe Šmilovský ještě jako jeden ze substrátů, z nichž zcela přirozeně vyrůstalo obrození. Celkově titul působí značně harmonizujícím dojmem, o jaký usiloval v typu vlastenecky pojaté realistické prózy nejen Šmilovský, nýbrž také příslušníci májové generace Karolina Světlá a Vítězslav Hálek v prózách z venkovského a přírodního prostředí. Na jedné straně Šmilovský usiluje podat realistický obraz dějiště – vesnice: daří se mu to zejména v popisných pasážích, které v textu plní funkci nedějové, lyrické vložky, např. krajinomalebne pasáže z okolí Chudenic. Avšak na druhé straně realistické podání slučuje s vlastním viděním skutečnosti, což je patrné o to výrazněji v případě historického románu, kdy nutně na plátno historické doby tu a tam padá barva a odstín Šmilovského vlastní doby. Zůstává tak na jedné straně vrstevníkem májovců, ale v umělecké metodě je v mnoha ohledech jejich protichůdcem (nejde mu o „pravdivost“ v koncepci májovců, pěstuje žánr historické prózy, sleduje konfesijní střety, tematizuje výlučně venkovské a řemeslnické prostředí apod.).

Prostorově Šmilovský situoval děj románu do Chudenic u Klatov: právě v Klatovech sám přijal jako triadvacetiletý začínající profesor roku 1860 místo na gymnáziu a právě tam se seznámil s paterem Livorou, od něhož získal cenné informace o hostu žijícím kdysi v letních měsících v Chudenicích. Časově román situoval do roku 1828, kdy Josef Dobrovský pobýval u svého přítele hraběte na černínském panství: zastihujeme ho jako titulní postavu ve věku kmetském, jako lidumila, dobráka, stoupence josefínství a osvícenského myšlení a přinejmenším jako po-divína.

V románě A. V. Šmilovského sledujeme Dobrovského ve chvílích, kdy se u něj při vycházkách po okolí dějiště románu projevují příznaky duševní choroby. Její počátky sám Dobrovský spojoval s nešťastnou náhodou, která mu působila nesnáze až do smrti. Při jednom z honů stará hraběnka se špatným zrakem střelila namísto po jelenovi po mladém hraběti, a jakmile viděl Dobrovský blížící se katastrofu, stihl ještě strhnout mladého hraběte za sebe a kulku sám zachytil do prsou. Nemohla být vyňata a údajně bloudila po těle a způsobovala jeho duševní poruchy, které v určitých obdobích kulminovaly. Zůstane otázkou, zda výkyvy v jeho duševním stavu způsobila tato nešťastná kulka, či běželo-li o projev atavismu nebo epilepsie. Jisté je, že duševní choroba se neprojevovala v jeho oficiálním odborném tvoření, nýbrž spíše v osobním životě: údajně podléhal četným viděním o budoucí mohutnosti Slovanstva, připínal si červeno-bílou kokardu a spolu s legiemi dobrovolníků táhl v úloze polního kněze proti Napoleonovi až na hranice Čech, odíval se modře (včetně modrého klobouku, nákrčníku, kalhot a namodro natřených bot a desek bible), potřebným rozdával zvláštní penízky, chodil bos a léčil se studenou vodou. Některé z těchto mýtů Šmilovský přebírá do svého textu a dále traduje, jiné naopak zavrhuje a nahrazuje jinými.

Ze starších monografií a životopisů Dobrovského, např. u V. Flajšhane, se lze dovědět, že učenec neměl v oblibě český jazyk a nevěřil v jeho budoucnost. Zahořkl prý proti tomuto jazyku nepochybně již v době gymnazijních studií v Německém Brodě, kdy po něm spolužáci údajně házeli kamením a volali za ním popěvky typu „Němec brouk – hrnce tlouk“ a jiné. Za takové situace mu proto nebylo příliš proti mysli zvolit si v budoucnu studium na jezuitské koleji podobné tomu, jaké poznal za dětských let v Klatovech – studium právě v tom řádu, který u nás působil od padesátých let 16. století a v průběhu následujících dvou století vychoval řadu výrazných osobností literární kultury, jejichž tvorba podnes tvoří základní kánon české literatury (Balbín, Bridel aj.). Dobrovský se sice nedostal se do Asie, jak si byl předsevzal v mládí, hlásat tam evangelium jako jeho vzor, slavný pražský rodák Karel Příkryl (nar. 1718–1785 v Hradci Králové), znalec sanskrtu a misionář ve východní Indii, neboť Tovaryšstvo Ježíšovo bylo krátce po vstupu Dobrovského do řádu zrušeno a školský, institucionální i církevní systém zcela proměněn. Dobrovský byl tak nucen vzdát se – alespoň zčásti a na čas – svých vysněných ideálů učence a misionáře. Šmilovský ve svém románě přijímá tuto negativistickou tezi o Dobrovského nevěře v budoucnost českého jazyka a literatury, ale přece jen její vyhocený hrot otupil vyjádřením, že nedůvěra byla způsobena obecnou nedůvěrou geniálních hloubavých duchů. Dobrovský ji v zásadě podle Šmilovského překonal teprve sblížením s mystickými vesnickými blouznivci a lidovým živlem a s jeho prostonárodním kulturním životem, který poznal za svého pobytu na černínském panství.

Znalec českého obrození, sémiotik a prozaik Vladimír Macura napsal (Macura 1993: 14), že „do popředních zón paměti národa se jednotlivé osobnosti, někdejší spolutvůrci jeho dějin, neukládají“ obvykle jen tak, ale vyhodnocené, poté kdy prošly jedním ze dvou procesů sémiózy,

jednou ze dvou možných cest přetváření ve znaky. Jednoduše řečeno: buď se z nich stávají ‚světci‘, nebo ‚démoni‘.“ V zápětí k tomu Macura, nepochybně správně a patřičně, podotýká: „Tato klasifikace je samozřejmě velmi hrubá, paměť národa zná i jemnější odlišení, mezi světci zaznamenáme ‚otce vlasti‘, ‚národní mučedníky‘, ‚tragické umělce‘, mezi demony zase třeba ‚zrádce národa‘, ‚zpátečníky‘ nebo ‚konfidenty‘.“

Mytizaci postavy Dobrovského vidíme dobře ze způsobu, jakým ho Šmilovský zakotvuje do prostředí a do kontextu ostatních postav: je u něho zpodoběn jako obdivovatel lidového živlu a „dětí čistého živého“, kteří uchovávají „závadné“ knížky a myslí odlišně od převládající konfese, zároveň jako postava, která nesouhlasí se světskou ani církevní hierarchií. Od obou jmenovaných societ – lidové i „vysoké“ – se svým smýšlením Dobrovský odlišuje, což ho činí postavou specifickou – hybatelem veškerých dějů ve svém okolí.

Dobrovský zůstává pochopitelně středovou postavou celé prózy, ale výraznou úlohu v ní sehrávají rovněž ostatní postavy. U všech je vidět přímo programový přerod – motivovaný buď názory a působením Dobrovského, nebo vlastními pohnutkami, které namnoze bývají v souladu s uvažováním Dobrovského.

Proměňuje se mladý, sotva třicetiletý kaplan Fabián, který se z farářova přísluhovače a vyznavače jeho staromilských bludů stává progresivním hlasatelem pravdy, rovnoprávnosti a statečnosti; obroční Konipas a místní farář se z tvrdohlavců alespoň modifikují v muže poddajnější; takřka nemožná láska mezi selskou dívkou Madlenkou a nevlastním synem obročního Františkem se zásluhou Dobrovského stane obecně přijatelnou a ještě přitom dojde k názorovým proměnám aktérů, včetně těch epizodních; mění se protestantsky orientovaný a vůči okolnímu světu ostražitý hajný Mršina, a to po nešťastném incidentu s pytlákem, při němž je postřelen a umírá – v posledních okamžicích života se ještě stačí smířit s katolíkem Dobrovským a abbé sám se mu přiznává, že díky němu se cítil jako Tomáš na víru obrácený, a pronáší pateticky znějící slova, zapadající spíše do kollárovske dílny (s. 115): „Vidím budoucnost lidu svého před sebou; spokojen a šťasten složím kosti své do země.“ Víru v lid Šmilovský implikuje Dobrovskému natolik, že u umírajícího hajného pronáší abbé kritiku mocných tohoto světa a další tirády apoteóz neúporného a nezmarného lidového ducha a osvícených vzdělanců z něho vzešlých.

Zdálo by se, že Šmilovský venkov idealizuje. Takový pohled je však nesprávný a falešný. Jistě jeho obraz venkovského prostředí a působení Dobrovského v Chudenicích není autentický, poměrujeme-li Šmilovského podání současnými hledisky a dobovými dokumenty, avšak pozorné čtení ukazuje, že prostřednictvím románu Šmilovský prosazoval nový obraz Dobrovského člověka a vědce, zároveň vypovídal i o své době, kritické k idealizování v obrozeném duchu i vůči habsburskému domu. Lze pro to snést četné doklady přímo z textu.

V kritice společenského řádu, v němž žil, nezašel Šmilovský tak daleko jako kritičtí realisté nebo utopičtí socialisté, kteří již na místo kritizovaného stávajícího modelu uspořádání společnosti navrhovali jiný, fantastický a jen s obtížemi realizovatelný. Přesto jeho román bořil i budoval nejméně jeden z mýtů – mýtus o Dobrovském. Na místo podivínského až šíleného vědce postavil životnou postavu vědce a lidumila, který i přes svou nezvyklou letoru si na svou stranu dokázal získat vrstvu „ponižených a uražených“, aniž by musel slevit ze svých náročných hodnot. Učence přitom Šmilovský představuje jako zastávce kasuistických náhledů a odpůrce německých idealistických filozofů Leibnitze a Kanta.

Není náhodné, že směřování k realistické próze, které pozorujeme u Šmilovského, ocenil

později kritik F. X. Šalda, když Šmilovského charakterizoval jako našeho prvního intenzivnějšího umělce v próze. Stěží Šalda oceněním pomýšlel na výchovnou složku textu Šmilovského, která je v případě románu *Za ranních červánků* výrazná a neopominutelná, spíše mu šlo o ocenění autorova umění zachytit každodennost lidského života, schopnost vytvořit životné typy, studovat a z analýzy podat věrný obraz prostředí, zejména maloměstského a venkovského, jež Šmilovský důvěrně poznal za své učitelské dráhy a za let, kdy působil ve funkci inspektora pro české školy v litomyšlském a poličském okrese. „Nikde ideály, všude život!“ bylo ostatně jedno z kréd, která si mladý Šmilovský, sotva dvacetiletý, vytyčil hned na počátku svého literárního programu.

Šmilovský psal svůj román v atmosféře sedmdesátých let 19. století, v níž již Dobrovský a jeho činnost v duchu vědecké pravdy začínaly být vnímány docela odlišně oproti předcházejícím generacím, věřícím jiným ideálům národa než májovci a pozdější generace realistů, ať už politických, či prosazujících tuto metodu v umění. Víme dobře, že období přílivu a odlivu zájmu o Dobrovského a časy přijímání a adorace jeho odkazu s časy odmítavých hlasů se střídaly už za vědcova života. Dobrovského životopisec Václav Flajšhans k tomu lapidárně podotýká (Flajšhans 1922: 32): „Dříve však ještě, nežli přišel do slovanského nebe, prošel Dobrovský domácím českým peklem.“ Jeho přímí i nepřímí žáci (Linda, Hanka, Svoboda aj.) proti němu bojovali nevybíravě a nečestnými zbraněmi v otázkách pravopisu, české prozodie a nejstarších literárních památek již za života. Ale ideál národa se se změnou společenského klimatu uvnitř českých zemí i uvnitř střední Evropy proměnil natolik, že vztah k Dobrovskému i k jeho ideálům se začal nově nastupujícím generacím jevit nejen jako možný vzor, ale přímo jako program. Jen několik let po vydání Šmilovského románu, roku 1886, se začala počítat čtvrtá fáze ve vývoji tzv. rukopisných sporů, usilujících mimo jiné o objektivní a od mimoliterárních hledisek odtržené posouzení domněle nejstarších českých literárních památek, o nichž své pochybnosti vyslovil právě Dobrovský. Úsilí vidět člověka – ať vesnického, maloměstského, nebo městského – autenticky a přinášet pravdivé informace také vědeckým poznáním se ukázalo jako nosné pro českou kulturu i vědu, zejména v generaci českých literárních realistů devadesátých let.

Polemicky se k Šmilovské koncepci postavy Dobrovského postavil o více než stovku let později Přemysl Veverka (nar. 13. 1. 1940 v Roztokách u Prahy) svým románem *Ani abbé, ani modrý* (1989). Veverka se uvedl do literatury ve druhé polovině sedmdesátých let 20. století povídkami ze současnosti s řešením otázek etiky osobního a společenského života a románem o Dobrovském – podobně jako kdysi Šmilovský – vybočil poněkud mimo svůj obor – k historické próze.

Negativisticky znějícím titulem odmítá v zásadě vidění Dobrovského jako kněze a podivína zatíženého na modrou barvu. Modrá barva nebyla však u Dobrovského volena náhodně. V symbolice obecně platí modrá za barvu duchovní a příznačnou pro příslušníky zednářských lóží (srov. Biedermann 1992: 184). Modrá bývá symbolem pravdy a boží věčnosti, navždy zůstane symbolem lidské nesmrtnosti. Je docela možné, vzhledem k rozsáhlým filologickým znalostem Dobrovského, že význam přičítal modré barvě podle čínského vysvětlení: slovem čching se označují nejen všechny odstíny od tmavošedé po modrou až zelenou, ale i životní dráha učence, oddávajícího se studiu při světle lampy. Modrou nacházíme v oblíbenosti rovněž u romantiků, jež ji přijali ze středoevropského folkloru, v němž byla pokládána za barvu věrnosti, tajemství, ale i klamu a nejistoty.

Nejen titulem kontroverzním k závěrům románu *Za ranních červánků* Veverka vyjádřil, že Dobrovský je mylně traktován po několik desetiletí právě jen těmito dvěma atributy – „modrým

kněžstvím“, jež do obecného povědomí přešly a zakořenily se v něm po vzoru Šmilovského románu, ale liší se od pojetí Šmilovského rovněž časovým a dobovým zasazením příběhu. Zatímco Šmilovský v románě vypráví v podstatě o předposledním roce života Dobrovského, Veverka si naopak vybral za klíčové období v životě Dobrovského přelom sedmdesátých a osmdesátých let 18. století – dobu, kterou považuje za rozhodující pro Dobrovského z hledisek etických. Podle Veverky se právě tehdy, v čase Dobrovského pětadvacátin, začal utvářet jak jeho morální profil, tak také jeho pojetí pravdy a vědecké mravnosti.

Oproti Šmilovskému, který více fabuluje a skutečnost příkrášluje, Veverka naopak vychází z dobových dokumentárních pramenů. Velice důkladné a na dobovém dokumentačním materiálu vystavěné jsou dialogy i delší monology vystupujících postav (hrabě Nostic, F. M. Pelc, K. R. Ungar, K. J. Seibt aj.) včetně konkrétních citací z dobových i starších literárních děl (citují se tu Husovy texty, Balbínova Obrana aj.). Text důrazem kladeným na fakta plní zároveň funkci demystifikační z hlediska literárněhistorického i obecně kulturologického. Román tak ztrácí punc imaginárně budovaného „světa ze slov“ a stává se více úsekovou biografií, uvádějící čtenáře do společenského a kulturního kontextu po roce 1779. Velice zdařile se Veverkovi podařilo vykreslit vnitřní duchovní život Dobrovského – pomocí vnitřního monologu a popisu vnějškového chování, srov. pohnutí nad úmrtím přítele Viktora, který se „rozešel s Bohem“.

Lze dnes říci, že znakové nánosy, přímo idiomy, které ulpěly na postavě Josefa Dobrovského ještě z doby jeho života, s postupem času vyšuměly a setřely se natolik, že Dobrovský je vnímán jako nepostradatelná a zcela patřičná postava obrozenského světa v jeho iniciační fázi. Bez jeho vědeckých poznatků podložených pečlivým materiálovým studiem si nelze představit ani vývoj historické a literární vědy ani vývoj českého básnictví navazujících desetiletí a století. Nakolik k dnešnímu obrazu Dobrovského přispěly mýty a příběhy, které modelovali umělci slova, je nabíledni.

LITERATURA

- Hálek, Vítězslav
1954 *O umění*, ed. Dušan Jeřábek (Praha: Čs. spisovatel)
- Hamza, František
1929 *Šimon kouzelník. Román kněze buditele*, 3. vyd. (Praha: Nakladatel J. R. Vilímek)
- Głowiński, Michał
1990 *Nowomowa po polsku* (Warszawa: PEN)
- Macura, Vladimír
1992 *Šťastný věk* (Praha: Pražská imaginace)
1993 *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony* (Praha: Pražská imaginace)
- Šmilovský, Alois Vojtěch
1957 *Za ranních červánků*, doslov Eduard Petiška (Praha: Mladá fronta)
1978 *Za ranních červánků*, úvod Marie Řepkové (Praha: Čs. spisovatel)
- Veverka, Přemysl
1989 *Ani abbé, ani modrý. Epizoda ze života Josefa Dobrovského* (Praha: Čs. spisovatel)
- Šalda, F. X.
1955 *O umění*, ed. Ludmila Lantová, doslov Felix Vodička (Praha: Čs. spisovatel)

JOSEF DOBROVSKÝ – THE HERO OF CZECH FICTION

Summary

The author of the essay comes out of the assumption, that each period speaks its own language. The language has its record in each artifact, including literary, and it stays as a constant disturbance. It appears even in the analysis of literary texts, where the main character is the patriarch of Czech Slavonic Studies Josef Dobrovský. The author of the essay follows the line of Dobrovský appearing in the prose of A. V. Šmilovský – *Za ranních červánků* and in the novel of P. Veverka *Ani abbé, ani modrý*. He also assumes that artistic literature including myths and legends contributed to a better picture of Dobrovský today in general knowledge.

Translation © Dana Tantošová, 2004

Doc. PhDr. Libor Pavera, CSc.
Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity
Bezručovo nám. 13
746 01 Opava, ČR
e-mail: libor.pavera@fpf.slu.cz

JAK PÍŠE JOSEF DOBROVSKÝ O SLOVNÍ ZÁSOBĚ

KAREL HÁDEK

Lexikologická bádání, to jest zájem o slovní zásobu jazyků z hlediska slovtvorby, významu slov a jejich původu, jsou podstatným a zásadním motivem prací Josefa Dobrovského a promítají se do celého jeho díla.

Stavbou slova jako základního kamene vývoje jazyka se poprvé soustavně zabýval v rozpravě *Über den Ursprung und die Bildung der slawischen und insbesondere der böhmischen Sprache*, kterou otiskl jako úvodní kapitoly k *Česko-německo-latinskému slovníku* Františka Tomsy (1791). Tuto rozpravu rozšířil a v této přepracované podobě zveřejnil samostatně s názvem *Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache und der Bildung der Substantive und Adjective in der Böhmischen Sprache dargestellt*. Tuto rozpravu zařadil také jako předmluvu k 1. dílu svého *Německo-českého slovníku* z roku 1802. V podobném smyslu jsou též pojety pasáže v *Geschichte der böhmischen Sprache* z roku 1792, např. paragraf 3. *Bildung und Biegung der Slawischen Redetheile*.

Výklady o tvoření slov zabírají též podstatnou část Dobrovského stěžejních spisů, totiž *Ausführliches Lehrgebaude der Böhmischen Sprache*, zejména v širším prvním vydání z roku 1809 (na stranách 14 až 233), a *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* z roku 1822 (na stranách 79 až 439).

Dobrovský analýzou rozsáhlého shromážděného materiálu odhaluje slovtvorné zákonitosti slovanských jazyků, aplikuje je na český jazyk a zjišťuje jeho silnou tvořivost a tím i možnost obohacování slovníku. Systematicky třídí a klasifikuje materiál, jeho práce jsou základní pro popis českého kmenosloví. (Podrobně hodnotí tuto oblast Antonín Dostál ve sborníku studií k dvoustému výročí narození Josefa Dobrovského.¹⁾

Srovnávání slovanských jazyků a studium starých památek ovšem přivedlo Dobrovského k etymologii, a to nejen k řešení výkladu jednotlivých slov, ale i k úvahám metodologickým. To naznačuje jeho rozprava *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der Slawischen Sprachen*, kterou vydal v roce 1813 v Praze. Metodologické podněty, jak se dobrat kořených slov, podal též v článku, který vyšel o rok později, s názvem *Wie und mit welcher Vorsicht soll man die Wurzelwörter und Stammsyllben aus den vorhandenen Wörterbüchern aufsuchen und sammeln*. (Dobrovského jako etymologa se pokusil Josef Janko zhodnotit ve sborníku ke stému výročí jeho úmrtí.²⁾

K etymologii mají ovšem blízko Dobrovského úvahy onomastické, které jsou častým námětem jeho korespondence s kolegy, např. s Kopitarem. Formuluje je zpravidla v rámci prací na témata obecnější, např. ve studii *Über die ältesten Sitze der Slawen in Europa und ihre Verbreitung seit dem sechsten Jahrhundert* z roku 1788 nebo v příspěvcích *Beiträge zur Geschichte, Diplomatik und Topographie* do periodika *Litterarisches Magazin* v ročnících 1786 a 1787.

Dobrovského práce, které se tak či onak týkají slovní zásoby, jsem ale nastínil proto, abych zdůraznil jiný – podle mne zásadnější – pohled na jeho myšlení, bádání a na vývoj jeho osobnosti.

V podstatě všechny Dobrovského práce jsou formulovány německy a domnívám se, že primárně ne proto, aby došly ohlasu v badatelském publiku, ale proto, že o odborných tématech německy přemýšlel. Konečně notoricky známý je jeho výrok, který měl říci v debatě u Nosticů, že „o takových věcech se česky nedá mluvit,“ a Dobrovského důkladný popis českého jazyka bychom neměli chápat jako snahu kodifikovat český spisovný jazyk počátku 19. stol. Dobrovský precizně postihl tvořivé schopnosti češtiny a slovanských jazyků vůbec, nebyl si však zřejmě jist, zda čeština stačí na odborné vyjadřování či – snad přesněji – zda má smysl, aby se čeština do této funkce vpravovala.

Neměl však pravdu Jungmann, když v polemickém zápalu prohlásil, že Dobrovský je „*ein slavisirerender Deutscher*“. Dobrovský byl ovšem od dětství vychováván německy a česky se začal vlastní pílí učit až od devíti let při studiích na německobrodském gymnáziu, ale například v dopise Bandtkemu r. 1812 píše: „Ale raduji se, že jsem nazýván Čechem, protože jím jsem.“ Otázka ovšem je, do jaké míry užíval Dobrovský slov „Böhmen“ a „böhmisch“ ve smyslu česky národním. Např. z předmluvy k *Böhmische Litteratur auf das Jahr 1779* promlouvá spíše české vlastenectví, zaměřené protirakousky.

To, co bylo výše uvedeno o Dobrovského postoji k spisovnému jazyku českému, není – pro náš vztah k Dobrovskému snad naštěstí – tak úplně pravda.

Do prvního ročního běhu v roce 1827 nově vzniklého *Časopisu společnosti vlastenského museum v Čechách*, který přivedl v život a jehož šéfredaktorem byl František Palacký, přispěl Dobrovský třemi česky psanými studiemi týkajícími se slovní zásoby, a to na téměř programová témata.

V prvním svazku nacházíme pětistránkový etymologický příspěvek *Slovou-li Slované od slávy či od slouti? a jednostránkový výklad Plavci u Dalimila, jaký to národ? Ve druhém svazku pak šestistránkový etymologický rozklad Čech neb Čechové odkud slují?*

Dva etymologické články mají starší kořeny a tkví v Dobrovského pochopitelném zájmu o zdroji pojmenování pro předmět jeho celoživotního bádání.

Původem názvu pro Čechy se Dobrovský zabývá na patnácti stránkách v úvodu k třetímu vydání I. svazku *Geschichte der Böhmen* Františka Pelcla. Vyšlo v roce 1782 a stať se jmenuje *Über den Ursprung des Names Tschech, Tschechen*.

Rozsáhlá třicetistránková rozprava *Historisch-kritische Untersuchungen, woher die Slawen ihren Namen erhalten haben* se objevuje v roce 1784 v 6. sborníku *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen*. Podotýkám, že se Dobrovského názory měnily, jak svědčí korespondence s Durychem, vracely, z dnešního stavu jazykovědných poznatků je výsledek jeho onomastické analýzy nepřijatelný, ale o to nejde.

Třetí, krátký článku nemá německý pandán a je mi zvláště milý, protože se týká Dalimilovy kroniky. Zařazují ho v úplnosti jako ukázkou Dobrovského českého odborného stylu.

Plavci u Dalimila, jaký to národ?

Když roku 1260 kníže Přemysl Otakar proti Bele, králi uherskému, s vojsky svými táhl a blíž řeky Moravy se položil, tu i hrabě z Hardeku a jiní Rakušané proti Uhrům bojovali. O nichž skladatel české rýmované kroniky, jehož Hájek Dalimilem nazval, takto v 91. kapitole vypravuje:

*Na ty Rakusice Plavci udeřili
a mnoho Rakusicův zbili.
A dále: Kníže s Čechy na Uhry se vrátí
i je se s nimi boje bráti.
Róže najprvé Plavce pobi,
Boreš Uherského krále vozův doby.*

Plavci zde jmenovaní ovšem nejsou takoví, kteří se plavbou po vodách živí, než bojovný národ, z kteréhožto Bela při uherském vojsku několik pluků neb houfů měl ; a sice národ, jenž v latinských kronikách, ku příkladu u Pulkavy a jiných, Kumanové služí. Důkaz toho jest, že Kumanové u Rusů Polovci, u Poláků Plovci se jmenovali. Čechové pak jim Plavci říkali.

(K tomuto místu připojuje redaktorskou poznámku Palacký: „Potomkové těchto Plavců zůstávají až po dnešní den v Uherské zemi u pohoří Matry; Uhři jmenují je Palóc, Palócok v řeči své, což též znamená jako Polovec, Polovci. Plavci tito dnes nářečím od ostatních Maďarů poněkud rozdílní jsou.“)

Dávno již před Dalimilem to jméno nalézáme u děkana Kosmasa. On o skytské národu mluví zmínku o nich činí: „sicut gens Scythica: Plauci sive Pecenatici“, to jest Plavci (mině tím jménem Kumanův) aneb Pečeněgové. Staří básníři němečtí od plavé barvy jim jméno dali Falben, to jest plaví. Víme tedy, jaký národ pod jménem Plavců rozumín býti má.

Tolik Dobrovský. – Dnes bychom tento problém ovšem vysvětlili daleko stručněji, protože bychom poukázali na výsledky metateze likvid v pozdní praslovanštině a na jejich rozdíly u jižních, východních a západních Slovanů s českým specifikem. Ale znovu opakují – o to zde nejde.

Závěrem je třeba zdůraznit toto: Dobrovský byl nejen systematik, precizní analytik jazyka. Byl také schopen korigovat a revidovat výsledky svého bádání – a nejen to. Dění v českém království ho přesvědčilo o podstatných změnách v postavení českého jazyka a začal ve svých více než sedmdesáti letech publikovat česky.

POZNÁMKY

- 1 Dostál, A.: *Práce Josefa Dobrovského o tvoření slov*. In: Josef Dobrovský 1753 – 1953. Praha 1953, s. 130–155.
- 2 Janko, J.: *Josef Dobrovský jakožto český etymolog*. In: Josef Dobrovský 1753 – 1829. Praha 1929, s. 95–106.

JOSEF DOBROVSKÝ AND HIS CZECH TEXTS ABOUT LEXIS

Summary

Josef Dobrovský always focussed his attention on lexica of Slavic languages (especially the lexis of Czech).

He analysed lexis from various viewpoints, esp. word-formation, etymology, meaning. He wrote his texts mostly in German, doubting about the Czech language of the beginning of the 19th century. He had his doubts about its chance to be the language for scholarly topics. Nevertheless, his last three texts (1827) were written in Czech. They were published in *Časopis společnosti vlastenského museum v Čechách* and they also showed his interest in lexis, esp. onomastics.

Translation © Marie Hádková, 2004

Doc. PhDr. Karel Hádek, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 08 Olomouc, ČR

DOBROVSKÉHO ZÁJEM O SLOVANSKÉ ABECEDY

LUDMILA PACNEROVÁ

Více než tisícileté užívání tří abeced mezi slovanskými národy, latinky, hlaholice a cyrilice, je zajímavý fenomén, který se těšil a těší pozornosti mezi badateli.¹ Velmi důležitá otázka vzájemného vztahu písma hlaholského a cyrilského není dosud jednoznačně vyřešena. Většina badatelů uznává za původní slovanské písmo hlaholici a za jejího tvůrce Konstantina Filozofa, cyrilici pak za písmo vzniklé z řecké alfabety o něco málo později, jehož autor není jasný.

Josef Dobrovský byl po celý život přesvědčen, že hlaholské knihy neexistovaly před třináctým stoletím, jak je zřejmé z jeho korespondence s přítelem Fortunátem Durichem, kterého si sice jako vědce velmi vážil, ale nebyl ochotný uvažovat o změně smýšlení v této otázce.² Nepřesvědčil jej ani Gelasius Dobner, který Dobrovskému při několika příležitostech v aktech Učené společnosti důrazně oponoval, zejména v roce 1785 rozbořením otázky o cyrilici a hlaholici,³ v nichž Dobner prohlásil hlaholici za starší. A je opravdu s podivem, že se Dobrovský vůbec nezmiňuje o traktátu Mnicha Chrabra *O písmenech*.⁴

Pokud však jde o zkoumání obou slovanských písem, věnoval Dobrovský velkou pozornost jak hlaholici tak cyrilici. Hlaholici se zabýval ve spisku *Glagolitica*⁵ a v příslušné části svého díla *Institutiones*.⁶ Dodatek o hlaholském písmu obsahuje i studie o stáří českého biblického překladu.⁷ Nepřeberné množství výpisků ze staročeských textů, zejména z biblí, obsahuje pozůstalost Josefa Dobrovského uložená v Knihovně Národního muzea v Praze. Je škoda, že Dobrovský neuveřejnil všechny výsledky svého bádání, zejména pokud se týká české bible *Hlaholské*.⁸

Hlaholice,⁹ původní slovanské písmo vytvořené Konstantinem Filozofem pro misijní působení na Velké Moravě spolu s bratrem Metodějem a po zániku tohoto státního útvaru přenesené do Čech, poměrně brzy muselo ustoupit latině. Ne všichni badatelé souhlasí s tím, že hlaholice „žila pod povrchem“ po celou dobu, než došlo k založení kláštera Sázavského, v němž ožila znovu. Klášter navázal styky i s východní kulturou cyrilskou, a poněvadž benediktini jako členové církve římské samozřejmě ovládali latinu, byla symbióza všech tří abeced dokonalá. Bohužel, netrvala dlouho. Slibný vývoj byl násilně přerušeno, jak dosvědčuje kronikář: „Et libri eorum deleti omnino et disperditi, nequaquam ulterius in eodem loco recitabuntur.“¹⁰

Třetí období hlaholismu v zemích Koruny české uměle vyvolal Karel IV., když založil v Praze klášter Na Slovanech (Emauzy),¹¹ do něhož povolal benediktinské mnichy-hlaholity z Charvátska, aby zde pěstovali liturgii a literaturu ve staroslověněštině, která se v Charvátsku udržela nepřetržitě od příchodu Metodějových žáků vyhnaných z Moravy. Mniši s sebou do Prahy přinesli mladší typ hlaholského písma, tak zvanou hlaholici hranatou,¹² která se vyvinula

v Charvátsku z tak zvané hlaholice kulaté. V druhé polovině 14. století dosáhla vrcholu svého rozvoje, na němž se udržela i ve století 15. Jazykem charvátských mnichů byla staroslověnština charvátské redakce (charvátská církevní slovanština), ritus byl římský.

Charvátská hranatá hlaholice zdomácněla v Emauzském klášteře tak, že v ní byla napsána i vrcholná díla českého středověku, totiž bible, biblická dějeprava (*Comestor*), *Pasionál* a podle nejnovějšího zjištění i *Zlatá legenda* a že můžeme mluvit o české variantě charvátské hranaté hlaholice.¹³

S českou biblí napsanou hlaholským písmem se Josef Dobrovský seznámil díky svému příteli Gelasiu Dobnerovi. Dobner tento kodex kdysi získal koupí v Kreizensteinské aukci a později jej prodal opatu kláštera ve Vyšším Brodě Kvirinovi. V roce 1791 jej pak tehdejší opat Vyšebrodského kláštera Hermann Kurz daroval Univerzitní knihovně pražské, kde je uložen dodnes.¹⁴ V době, kdy byl tento kodex v majetku Vyšebrodského kláštera, jej Dobner vypůjčil pro Josefa Dobrovského.¹⁵

Kodex známý jako *Bible Vyšebrodská* je druhým (třetím?) dílem celé bible, která měla patrně čtyři svazky.¹⁶ Z ostatních svazků se do naší doby zachovalo pouze deset zlomků.¹⁷

Dobrovský bibli důkladně zkoumal,¹⁸ jak svědčí jeho pozorování rozdílů mezi zápisy českého textu v latině a v hlaholici, které jsou jako membra disiecta zachyceny v korespondenci s Fortunátem Durichem.¹⁹ Z této korespondence poznáváme, kolik poznatků o hlaholici dokázal Dobrovský z pouhého studia jedné památky tímto písmem psané vytěžit.

Na textu české bible *Hlaholské* zkoumal možnosti využití hlaholského písma pro starou češtinu, a když podrobně prostudoval její grafiku, nepovažoval toto spojení za nevhodné, třebaže při zběžném pohledu se jeví jako kuriózní. Bystrému pohledu Josefa Dobrovského neuniklo nic z podstatných otázek o rozdílu obou abeced: v hlaholici pouze jedno „i“, založené na tehdejší pražské výslovnosti; oba jery a jejich grafická podoba; číselná platnost grafémů; kontrakce slov pod vlivem latinky; nomina propria; převzetí charvátského názvu „ili“ pro českou abecedu a naopak dlouhý akcent podle češtiny pro hlaholici charvátskou; typy iniciál (dvě latinské). Konstatoval i různost písařů a korektury svědčící o modernizaci textu. V díle *Glagolitica*²⁰ uveřejnil tabulku majuskulní i minuskulní charvátskohlaholské abecedy (je označeno pořadí jednotlivých grafémů a u většiny jsou uvedeny i doklady na ligatury) a většinu iniciál z české bible *Hlaholské*. K iniciálám bych poznamenala, že platnost grafému vpravo vedle „A“, který Dobrovský hodnotí rovněž jako „A“, považuji za „I“. Vycházím z poznatků Thorvi Eckhardt²¹ i svých vlastních při přepisování české bible *Hlaholské* do latinky.

Hlaholici věnuje Dobrovský pozornost i v *Institutiones*.²² V tabulce III. *Alphabetum Glagoliticum, aliter Hieronymianum dictum* uvádí typy majuskule, minuskule, kurzívy, název i číselnou hodnotu jednotlivých grafémů. Mimo abecední řadu na konci dole přidává cyrilské „g“ s označením „cyrill. glagol.“ a *Compendia Literarum ex M. S. Hohenfurt*. Tabulka IV. má nadpis *Compendia e Codd. Cyrill. et Glagol. et ductus e libris Serbicis*.

Tabulka I. a II. nese název *Alphabetum Cyrillicum*. Obsahuje typy majuskule, minuskule a názvy jednotlivých grafémů. Srovnává jednotlivé grafémy cyrilské a hlaholské podle jejich číselné platnosti, pořadí, upozorňuje zvláště na grafémy, které jsou navíc v cyrilici proti grafémům hlaholským. Dobrovský uvádí i pozdější úpravy hlaholských textů, které provedli Rafael Levaković a Matija Karaman pod vlivem cyrilice a připomíná *Bukvar Slavenskij literis tam cyrillicis quam glagoliticis editum* (1753). Všimá si i problematiky různých názvů cyrilského a hlaholského písma od doby vzniku až do jeho doby.

Do konce života se Dobrovský pevně drží svého již uvedeného přesvědčení, že před třináctým stoletím hlaholské knihy neexistovaly, třebaže Dobner a Durich už došli k přesvědčení, že tento názor není nezvratný. Vývoj událostí jim nálezem *Pražských zlomků* a *Kyjevských listů* dal za pravdu, to však Dobrovský již nebyl mezi živými. Nutno ovšem přiznat, že ani v naší době není otázka priority obou abeced, hlaholice a cyrilice, jednoznačně vyřešena. Většina badatelů ji však přiznává hlaholici.²³

POZNÁMKY

- 1 Pacnerová Ludmila: *Pisma pro Slovany: hlaholice, cyrilice, latinka*. In: Cyrillomethodiana. Sborník k uctění památky Mons. prof. ThDr. Vojtěcha Tkadlčíka. CMTF UP Olomouc, Olomouc-Praha 2000, 98–108.
- 2 Patera Adolf: *Korespondence Josefa Dobrovského a Fortunáta Duricha*. ČAVU 1895.
- 3 Dobner Gelasius: *Ob das heut zu Tage sogenannte cyrillische Alphabet für eine wahre Erfindung des heil. slawischen Apostels Cyrills zu halten sei*. ABGW 1785.
- 4 Vašica Josef: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Lidová demokracie, Praha 1966, 14–19.
- 5 Dobrovský Josef: *Slavin*. Bothschaft aus Böhmen an alle Slavischen Völker, oder Beiträge zur Kenntniss der Slavischen Literatur nach allen Mundarten. 1806; rozmnožené vydání od Václava Hanky 1834. Doplňkem spisek *Glagolitica*. Praha 1807, 2. vyd. Hanka 1832.
- 6 Dobrovský Josef: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*. Vindobonae 1822.
- 7 Dobrovský Josef: *Über das Alter der böhmischen Bibel-Übersetzung*. Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen 5, 1782, 300–322.
- 8 Smetánka Emil: *Dobrovský a stará čeština*. In: Josef Dobrovský 1753–1829, Praha 1929, 144–161.
- 9 Syrku Pavel: *Zur Geschichte des Glagolismus in Böhmen*. AsIph 21, 1899, 169–198.
- 10 *Fontes rerum bohemicarum II*. Praha 1874 (ed. J. Emler), 250.
- 11 *Z tradic slovanské kultury v Čechách* (Sázava a Emauzy v dějinách české kultury). Univerzita Karlova Praha 1975.
- 12 Čunčić Marica: *The Oldest Croatian Type of Glagolitic Script*. Journal of Croatian Studies, Annual Review of the Croatian Academy of America. Inc. New York, Volume XXXVI-XXXVII, 1995–1996, 18–52.
- 13 Pacnerová Ludmila: *Česká varianta charvátské hranaté hlaholice*. Slovo 44–46, Zagreb 1996, 45–62; *táž: Die tschechische Variante der kroatischen eckigen Glagolica-Die dritte Periode des Glagolitismus in Böhmen*. In: *Glagolitica*. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur, Wien 2000, 192–197.
- 14 Vajs Josef: *Česká bible hlaholská*. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filoz.-histor.-jazyko-zpytná 13, 1908, 4.
- 15 Bartoš František Michálek: *Dobrovský a staročeská bible*. In: Josef Dobrovský 1753–1829, Praha 1929, 172.
- 16 Vajs Josef: *Česká bible hlaholská*. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filoz.-histor.-jazyko-zpytná 13, 1908, 1–30; Kyas Vladimír: *Česká Hlaholská bible v poměru k ostatním českým biblickým rukopisům*. Slavia 25, 1956, 328–341; *táž: Problém české Hlaholské bible*. In: *Z tradic slovanské kultury v Čechách* (Sázava a Emauzy v dějinách české kultury), Universita Karlova Praha 1975, 163–164; Pacnerová Ludmila: *Die Hohenfurter Bibel (bible Vyšebrodská)*. Eine tschechisch-glagolitische Handschrift. In: *Studie o rukopisech XXIX*, 1992, 107–119; *táž: Česká bible Hlaholská (bible Vyšebrodská)*. Euroslavica Praha 2000; *táž: Česká bible Hlaholská (Bible Vyšebrodská)*. Slavia 70, 2001, 1–10. (Recenze: Homolková Milada: Slavia 70, 2001, 113–116; Pallasová Eva: Linguistica Brunensia A 49, 2001, 229–233; Vintř Josef-Reinhart Johannes: WSJb 2001, 280–283.)
- 17 Pacnerová Ludmila: *Staročeské hlaholské zlomky (kritické vydání)*. Rozpravy ČSAV, řada spol. věd, roč. 96, 1986, seš. 4. (Zde je na str. 11–64 obsaženo souhrnné vydání všech zlomků české bible *Hlaholské*.)
- 18 Dobrovský Josef: *Handschriften der böhmischen Bibel*. Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren 2, 1786, 31–50 a 3, 1787, 51–74.
- 19 Patera Adolf: *Korespondence Josefa Dobrovského a Fortunáta Duricha*. ČAVU 1895.
- 20 *Glagolitica viz pozn. 5*.

- 21 Eckhardt Thorvi: *Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice*. Radovi staroslavenskog instituta, knjiga 2, Zagreb 1955, 59–91; táž: *Azbuka*. Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie. Böhlau Verlag Wien-Köln, 1989 (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas XIV); táž: *Die Reduktion als Gestaltungsprinzip der glagolitischen Initialen*. *Slavia* 25, 1956, 535–554.
- 22 Dobrovský Josef: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*. Vindobonae 1822.
- 23 *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství LN, Praha 2002. Heslo cyrilice (Pacnerová Ludmila a Skalka Boris) 57–60 a hlalolice (Pacnerová Ludmila, Večerka Radoslav a Skalka Boris) 166–169.

PŘEHLED ZKRATEK

Časopisy:

ABGW *Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*

AslPh *Archiv für slavische Philologie*

LN *Lidové noviny*

WSlJb *Wiener Slavistisches Jahrbuch*

Institute:

CMTF Cyrilometodějská teologická fakulta

ČAVU Česká akademie věd a umění

ČSAV Československá akademie věd

UP Univerzita Palackého (Olomouc)

Ostatní zkratky:

Anm. Anmerkung

codd. codices

cyrill. cyrillicus

ed. edit

glagol. glagoliticus

heil. heilig

M.S. manu scriptus

roč. ročník

S. Seite

seš. sešit

spol. společenský

str. strana

vyd. vydání

JOSEF DOBROVSKÝ UND SEIN INTERESSE AN DEN SLAWISCHEN ALPHABETEN

Zusammenfassung

Das mehr als eintausend Jahre dauernde Benützen von drei Alphabeten bei slawischen Völkern, das heißt von Lateinschrift, Glagolica und Kyrillica erfreute sich und erfreut sich der Aufmerksamkeit unter den Forschern.

Die sehr wichtige Frage der gemeinsamen Beziehung zwischen der glagolitischen und der kyrillischen Schrift ist nich bis jetzt eindeutig gelöst. Die meisten Forscher erkennen die Glagolica als ursprüngliche Schrift und Konstantin den Philosoph als deren Urheber an und die Kyrillica als später aus dem griechischen Alphabet erstandene Schrift, deren Autor unklar ist.

Dobrovský widmete eine große Aufmerksamkeit sowohl der Glagolica (besonders der glagolitischen Bibel) als auch der Kyrillica. Mit der Glagolica befasste er sich in der Schrift *Glagolitica* (Anm. 5) und im diesbezüglichen Teil seines Werkes *Institutiones* (Anm. 6). Den Anhang über glagolitische Schrift beinhaltet auch Dobrovský's Studie *Über das Alter der böhmischen Bibel-Übersetzung* (Anm. 7).

Josef Dobrovský, der die *Prager Fragmente* und die *Kiever Blätter* noch nicht kennen konnte, hielt sein Leben lang folgende Überzeugung: „Es gab keine glagolitischen Bücher vor dem XIIIten Jahrhundert“ (*Glagolitica* 1807, S. 53). Freilich kannte er Fortunats Durich spätere Meinung über die *Herkunft des slavischen Alphabets* (Anm. 2), aber wenngleich Dobrovský ihn als einen Wissenschaftler hochschätzte, nahm er seine Ansicht nie an. Auch Gelasius Dobner, der im Jahre 1785 (Anm. 3) der Glagolica vor der Kyrillica Primat zugestanden hatte, überzeugte ihn nicht einmal. Dobrovský schrieb: „Die Frage wird zu Gunsten der albernen glagolitischen Schrift beantwortet, mit Gründen, die des sonst gelehrten Mannes unwürdig sind“ (*Glagolitica* 1807, S. 87). Und es ist auch zu verwundern, daß Dobrovský den Traktat von Chrabr *Über Buchstaben* überhaupt nicht erwähnt (Anm. 4).

Translation © Ludmila Pacnerová, 2004

PhDr. Ludmila Pacnerová, CSc.
Slovanský ústav
Akademie věd ČR
Valentinská 1
110 00 Praha 1, ČR

Pracoviště: Ústav pro jazyk český
Akademie věd ČR
etymologické oddělení
Veveří 97
602 00 Brno, ČR
e-mail: pacner@iach.cz

PROBLEMATIKA SLOVESNÉHO VIDU V DÍLE JOSEFA DOBROVSKÉHO

ONDŘEJ BLÁHA

1 Termínu „slovesný vid“ užil v české jazykovědné literatuře poprvé sice až r. 1853 (tj. téměř čtvrt století po Dobrovského smrti) F. L. Čelakovský,¹ ale to zdaleka neznamená, že by Dobrovský – při svém nevšedním badatelském citu – tak specifický rys slovanského slovesa, jakým je jeho vidová schopnost, přehlížel. Ačkoliv sám Dobrovský ve svých mluvnicích ani v jiných jazykovědných pracích s termínem „vid“ či „Aspekt“ nepracuje (tím méně pak s nějakou lexikálně-gramatickou kategorií slovesného vidu), lze pod povrchem jeho výkladů identifikovat poměrně zřetelné povědomí o slovesném vidu – přirozeně zejména tam, kde se vid nejmarkantněji projevuje v gramatice, tj. např. v oblasti neminulých slovesných časů.

Ke zmíněnému povědomí o slovesném vidu Dobrovský jednoduše nemohl nedojít – jednak jej k tomu nasměrovala předchozí jazykovědná tradice, která významový rozdíl mezi slovesy dokonavými a nedokonavými do jisté míry rozpoznala (vidových významů si všímá již r. 1603 V. Benedikt z Nudožer a po něm např. V. J. Rosa nebo P. Doležal),² jednak k tomu Dobrovského vedla jeho vlastní badatelská metoda. Dobrovský veškerá gramatická pravidla a zákonitosti jazyka vyvozoval vždy z podrobné analýzy konkrétních jazykových projevů, jak ostatně dosvědčují i jeho vlastní slova v dopise J. Ribayovi z 28. 9. 1786: „Vezměte si například žalmy tištěné u Kurzbecka ve Vídni nebo bibli – srovnávejte je kus za kusem s originálem a budete si gramatická pravidla sám abstrahovati.“³

Zaručeným způsobem, jak se lze dobrat poznání kategorie vidu, jejíž existence se vlastně nijak specificky neprojevuje ve formální stránce konkrétního slovesa, je skutečně abstrakce, tj. v našem případě postup od jednotlivých užití slovesa s určitým významem k závěrům obecnějšího rázu. Fakt, že Dobrovský při zkoumání a popisu jazyka vycházel od významu, od funkce jednotlivých jazykových jevů (a nikoli od formy), dobře ilustrují i názvy některých kapitol v jeho mluvnici češtiny – např. *Bezeichnung der Personen im Präsens (Lehrgebäude 1809, 550)*⁴ nebo *Bezeichnung des Geschlechts (tamtéž, 558)*.

2 Tradice se v Dobrovského popisu vidových významů projevuje užíváním termínů „verba perfecta“ a „verba imperfecta“ (a dále „iterativum“ a „frequentativum“ pro označení dílčích subtypů imperfektivního významu). Tyto termíny Dobrovský převzal ze starších latinsky psaných mluvnic češtiny a polštiny a uvádí i jejich poměrně přesný výklad – „verba perfecta“ podle Dobrovského označují děj, který je „v okamžiku dokončen“, kdežto „verba imperfecta“ označují „děj trvajících“ (*Institutiones 376*).⁵

Spolu s termíny však Dobrovský po svých předchůdcích převzal i tendenci k vyvozování dokonavosti a nedokonavosti z významů perfekta a imperfekta jako slovesných časů – tendenci, která se projevila v neuzívání termínů „verba perfecta“ a „verba imperfecta“ pro označování vidových významů v oblasti neminulých slovesných časů. Zavádějící tendence k směřování významů vidových s významy časovými má své příčinné pozadí ve vědomé i nevědomé snaze starších gramatiků přizpůsobovat mluvnický systém češtiny typologicky značně odlišné latině a němčině.⁶

2.1 Dobrovského povědomí o slovesném vidu se nejvýrazněji projevuje – jak už jsme naznačili sub 1 – v úvahách o distribuci jednotlivých morfologických prostředků pro vyjadřování budoucnosti (a vlastně také přítomnosti) v češtině, církevní slovanštině a v některých dalších slovanských jazycích. Ve svých mluvnicích i v dalších pojednáních o jazyce Dobrovský vypočítává tři typy morfologického futura (v následujícím výkladu se budeme přidržovat přehledné struktury příslušných pasáží v *Institutiones*):

Označením „futurum simplex“ Dobrovský rozumí prézenty neprefigovaných perfektiv typu *сѣдѣ* „sednu“ nebo *лѣгѣ* „lehnu“ (*Institutiones* 374n). Termín „verba perfectiva“ zde sice chybí, ale vidový význam Dobrovský v podstatě přesně postihuje perifrází, ze které jasně vyplývá jednodobý charakter slovesem označovaných dějů („*сѣдѣ* proprie significat: ponere se in sede, sich setzen, *лѣгѣ* ponere se in lecto, sich legen.“ – *Institutiones* 375). Velmi správně také upozorňuje na neschopnost perfektiv vyjádřit aktuální přítomnost.

Druhým futurem v Dobrovského pojetí je „futurum compositum“ (*Institutiones* 376) ve smyslu složeniny slovesného základu a prefixu, např. církevněslovanského *зѣбѣжѣ* nebo českého *uvidím* (*Lehrgebäude* 1809, 342). Do stejné řady Dobrovský počítá i specifická slovesa typu *půjdu* (*Lehrgebäude* 1809, 348), která mají stejně jako prézenty perfektiv syntetický tvar a budoucí význam, ale – jak dnes víme – jsou vidu imperfektivního (z Dobrovského výkladu naproti tomu vyplývá, že děj vyjadřovaný slovesy typu *půjdu* je identický s dějem vyjadřovaným slovesa typu *umřu*, tj. že jde v obou případech o perfektiva). Dobrovského oprávněné přesvědčení o bodovém charakteru děje vyjadřovaného perfektivními slovesy dobře ilustrují příklady, v nichž prézens perfekta plní funkci „futura exacta“ – např. *кdyž умре* „wenn er gestorben sein wird“ (*Lehrgebäude* 1809, 352).

Futurální význam složenin typu *зѣбѣжѣ* Dobrovský velice vhodně omezuje upozorněním, že pokud je prefigovaným simplexem frekventativum nebo iterativum, kterému v jiné třídě odpovídá sloveso jednoduché, složenině zůstává přítomní význam – jako příklad uvádí slovesa typu *изгонит, приходит*. M. Weingart ve svém rozboru *Institucí* však upozorňuje na dílčí nepřesnosti v Dobrovského výkladech týkajících se významu prefigovaných iterativ – tam totiž Dobrovský (přestože pravidlo formuloval obecně pro slovanské jazyky) nepřihlížel k některým rozdílům plynoucím ze specifik jednotlivých jazyků.

Dobrovský si dále všimá, že prefixy jako *из-*, *вз-*, *на-*, *за-* apod. význam základového simplexu modifikují (*Institutiones* 377) – na materiále českém si tohoto jevu všimá u příležitosti srovnávání významu futur *pokradu* a *budu krásti* (*Lehrgebäude* 1809, 348). Dobrovského smysl pro pronikavou analýzu významu se ukazuje v poznámce, že prefixy užívané k tvoření „futura composita“ nejčastěji (uvádí prefixy *оу-*, *по-*, *взз-*) schopnost modifikovat význam základového simplexu poněkud ztrácejí – tím Dobrovský vlastně (dovedeme-li jeho úvahu do konce) uznává fakt existence prostě vidových prefixů.

Třetím prostředkem pro vyjadřování budoucnosti je u Dobrovského „futurum periphrasticum“ tvořené spojením přítomnosti sloves *имаць, хоць, вѣдъ а начнѣ* s infinitivem sloves významových (*Institutiones* 379). Pro češtinu v *Lehrgebäude* (1809, 350) Dobrovský charakterizoval slovesa tvořící v češtině perifrastické futurum tím, že „od přirozenosti označují déletrvajícím děj“, čímž vlastně opsál jejich imperfektivní význam. Jako velice bystrý je nutno hodnotit Dobrovského postřeh, že slovesa typu *jit, nést, hnát* (tj. determinované členy korelativních dvojic sloves pohybu) se perifrastickému futuru brání a v tomto temporálním tvaru se nechávají zastupovat svými, jak Dobrovský píše, „iterativními“ (a my k tomu ještě doplňujeme „nedeterminovanými“) protějšky *chodit, nosit, honit* (*Lehrgebäude* 1809, 352).

O Dobrovského hlubokém vhledu do problematiky futura, které tvoří v historii snad každého indoevropského jazyka velmi osobitou kapitolu, svědčí jednak skutečnost, že ve svém výčtu nevynechal žádné z obvyklých sloves v různé míře gramatikalizovaných ve funkci prostředku k tvorbě opisného futura, jednak fakt, že u jednotlivých případů „futura periphrastica“ uváděl i analogie z neslovanských jazyků – u *имаць чести* poukázal na opisy se slovesem *ě-ý-ě-ě-ě* v řečtině, u *хоць* napisati (zde uvádí opis s perfektním významovým slovesem) uvedl anglické *I will* a vedle *вѣдъ дѣлати* postavil německé *ich werde*. Dobrovský neopomněl do svého výčtu zařadit ani řídké případy spojení *вѣдъ* s participiem I-ovým, např. *елико вѣдет сътворил* (*Institutiones* 380n – zde také v poznámce shrnuje, které z uvedených typů „futura periphrastica“ se v jednotlivých slovanských jazycích užívají). S opisy typu *буду + participium I-ové* Dobrovský počítá i pro některá nářečí češtiny (*Geschichte* 1818, 27).⁸

Důkazem, že Dobrovský při popisu jazyka neulpěl na formách, ale vycházel od významu, je také jeho postřeh, že budoucnost lze v církevní slovanštině vyjádřit i přítomným durativním slovesem (*Institutiones* 376) – uvádí klasický evangelní příklad *идъ по тевѣ, а може аще идеши* (Mt 8.19) a dodává, že taková užití přítomnosti pozoruje zejména po spojce *аще* (např. *аще просите* překládá jako „si petieritis“).⁹

Vidový protiklad dále Dobrovský rozpoznal – byť jej nepojmenoval – v záporném imperativu, v němž vystupují imperfektiva (a nedeterminativa) proti perfektiivům (a determinativům) v imperativu kladném (*Lehrgebäude* 1819, 647).

2.2 Ze starších latinsky psaných gramatik Dobrovský převzal (kromě již uvedených termínů „verba perfecta“ a „verba imperfecta“) také termíny označující některé z dílčích subtypů imperfektivního významu, a sice termíny „frekventativum“ a „iterativum“ (oba termíny nacházíme již o více než sto let dříve v mluvnici V. J. Rosy.¹⁰ Dobrovský má např. ve svých *Geschichte* (1818, 28) poznámku, že vedle děje v okamžiku proběhlého a děje delšího trvání může slovanské sloveso samo o sobě vyjádřit také opakovanost děje, aniž by bylo nutno jeho význam upřesňovat prostřednictvím adverbia nebo zapojením do opisu se slovesem typu latinského *soleo, solere* „mít ve zvyku, často konat“. Dobrovský v této souvislosti míní slovesa s formantem *-vá-*, který je – uijeme-li dnešní terminologie – charakteristickým rysem frekventativ, tj. sloves vyjadřujících zároveň děj násobený a neaktuální. Ve formantu *-vá-* Dobrovský mimochodem spatřuje „šťastné napodobování přírody, prodlouženým *-vá-* vyjádření sloveso opakovací nebo prodloužením samohlásky delší trvání.“ S termínem „frekventativa“ pro slovesa typu *honívám, chodívám, sedávám* potom běžně pracuje v *Lehrgebäude* (např. 1809, 320) i v *Institutiones* (např. 375) – tam tímto termínem označuje slovesa typu *бывати*.

Termínem „iterativa“ Dobrovský nazývá slovesa typu *dávat*, tedy – uijeme-li opět současné

terminologie – imperfektiva se základním významem násobenosti odvozená z perfektiv. „Iterativy“ jsou však pro Dobrovského – a zde opět vidíme, že neulpíval na formách a formantech – také nedeterminované členy korelativních dvojic sloves pohybu typu *honiti*, *jezditi*, *choditi* (*Lehrgebäude* 1819, 305). U těchto nedeterminovaných sloves je iterativní význam průvodním jevem.

Poznámky o iterativech a frekventativech a o jejich tvoření jsou jinak bohatě roztroušeny jak v *Institutiones*, tak v *Lehrgebäude*, zejm. ve výkladech o slovesných třídách. Zajímavě se Dobrovského pojetí těchto vidových subtypů projevilo v jeho názorech na uspořádání minulých časů v církevní slovanštině – Dobrovský narozdíl od svého předchůdce na poli církevně-slovanského mluvnictví Meletije Smotrického nerozlišoval aorist a imperfektum. Aorist nazývá „praeteritum simplex“ (*Institutiones* 384), imperfektum pak „praeteritum iterativum“ (*Institutiones* 386). Dobrovský tedy imperfektum pojímá pouze jako minulý čas od iterativních (příp. frekventativních) sloves.¹¹ Jak však ukázali Dobrovského pokračovatelé, imperfektum se tvořilo od sloves obecně nedokonavých – pokud k tvoření imperfekta přistoupilo sloveso dokonavé (a to se dělo jenom zřídka) měl výsledný tvar význam opakování jednodobého děje v minulosti.¹²

3 Z uvedených výkladů o způsobech, kterými se Dobrovský ve svém jazykovědném díle vyrovnal s existencí lexikálně-gramatické kategorie slovesného vidu, zřetelně (alespoň podle našeho soudu) vyplývá, že ač je Dobrovský bezesporu ještě pevně vkliněn do předchozí mluvnické tradice a v některých ohledech je stále v zajetí tradovaných schémat a omylů, dovede i komplikované jazykové jevy – s využitím svého citu pro skutečně vědeckou analýzu – hodnotit způsobem, který si v mnohém nezádá s moderními badatelskými přístupy.

POZNÁMKY

- 1 Čelakovský, F. L.: *Čtení o srovnávací mluvnici slovanské na univerzitě pražské*. Praha 1853, s. 247. O původu a historii užívání termínu „vid“ a obecně o terminologii nauky o slovesném vidu zevrubně pojednává Dostál, A.: *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Státní pedagogické nakladatelství. Praha 1954, s. 37n.
- 2 Benedikt z Nudožer, V.: *Grammaticae bohemicae libri duo*. Ed. S. N. Smith. FF Ostravské univerzity. Šenov u Ostravy 1999, s. 48 (v originálním stránkování); V. J. Rosa: *Čečořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*. Ed. J. Marvan. München 1983, s. 202n; Doležal, P.: *Grammatica slavo-bohemica*. Pasonii 1746, s. 74n. O pojetí ještě nerozpoznané kategorie slovesného vidu v českém mluvnictví před Dobrovským píše Mazon, A.: *La notion de l'aspect chez les grammairiens tchèques avant Dobrovský*. In: *Časopis pro moderní filologii*, roč. 17 (1931), s. 82–86.
- 3 *Josefa Dobrovského korespondence*. IV. díl. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783–1810. Ed. A. Patera. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědu, slovesnost a umění. Praha 1913. Pasáž je citována v překladu J. Kurze in: *Slavia*, roč. 23 (1954), č. 2., s. 129.
- 4 Dobrovský, J.: *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819*. Spisy a projevy Josefa Dobrovského, sv. 9. Melantrich. Praha 1940 (dále jen „Lehrgebäude 1809“ nebo „1819“ s příslušným číslem strany ve výše uvedené reedici).
- 5 „...perfecta, seu perfectae actionis, quae momento absolvatur, (...) imperfecta, quod eorum actio duret.“ – Dobrovský, J.: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*. A. Schmid. Vindobonae 1822. Dále jen „*Institutiones*“.
- 6 O těchto tendencích v českém mluvnictví viz Víšková, J. – Sirotek, J.: *Zpracování českého tvarosloví u Dobrovského*. In: *Josef Dobrovský 1753–1953*. Sborník k dvoustému výročí narození. Nakladatelství Československé akademie věd. Praha 1953, s. 183n.

- 7 Weingart, M.: *Dobrovského Institutiones*. Část II. – Rozbor Institucí. In: Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, roč. 3., č. 38 (12), Bratislava 1925, s. 636.
- 8 Dobrovský, J.: *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur*. Prag 1818, s. 27. Dále jen „Geschichte 1818“.
- 9 Dobrovský má ostatně přehled i o možnostech užívání časových forem v transponovaném významu – ten je dokumentován v Dobrovského poznámce o přítomnosti historickém (*Lehrgebäude* 1809, 650).
- 10 Rosa, V. J.: op. cit., 207.
- 11 Podobně zjednodušený obraz soustavy minulých časů jako v *Institutiones* podává Dobrovský in *Slavin*. 2. vyd. Ed. V. Hanka. Prag 1834, s. 145 (tabulka č. 4 a poznámky k ní).
- 12 K tomu např. Meillet, A.: *Des aspects perfectifs et imperfectifs dans la traduction de l'Évangile en vieux slave*. In: *Etudes sur l'Étymologie et le Vocabulaire du vieux slave* I. Paris 1902, s. 80.

DIE PROBLEMATIK DES VERBALESPEKTES IM WERK VON JOSEF DOBROVSKÝ

Zusammenfassung

Den Termin „slovesný vid“ (der Verbalaspekt) hat zwar erst im Jahre 1853 F.L. Čelakovský benutzt, aber schon die älteren tschechischen Grammatiker hatten ein gewisses Bewusstsein, dass es etwas wie die Kategorie des Verbalaspektes gibt – als erste V. Benedikt von Nudožery (1603) und nach ihm am deutlichsten V. J. Rosa (1672) und P. Doležal (1746). Der Autor beschäftigt sich in seiner Studie mit Passagen aus dem sprachwissenschaftlichen Werk von Dobrovský (vor allem mit Passagen aus dem Buch *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* und aus *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*) und verfolgt, wie in der Konzeption der Bedeutungsunterschiede der Verbpaare wie *koupit/kupovat* bei Dobrovský die ältere Tradition mit seiner eigenen Invention kombiniert wird. Er beschliesst, dass obwohl Dobrovský einige Irrtümer und Schemata, die typisch für seine Vorgänger und Zeitgenossen sind, (z.B. Vermischen der Bedeutungen, die in die Kategorie des Verbalaspektes gehören mit Bedeutungen, die in die Kategorie der Zeit gehören) noch nicht vermeidet, nähert sich seine Auffassung der Kategorie des Verbalaspektes sehr heutigen Ansichten.

Translation © Ondřej Bláha, 2004

PhDr. Ondřej Bláha
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

DOBROVSKÝ ON CLITIC PLACEMENT IN CZECH

CHARLES MILLS

0. Background Information

In 1926, Trávníček published a short paper on the subject of clitic placement in Czech, *K postavení příklonek ve větě*. In it, he argues for the point of view – almost universally accepted today – that clitic placement is related to prosodic properties; in this view, clitics are taken to follow the first syntactic expression in the sentence on account of their innate “prosodic deficiency”, a special case of Wackernagel’s Law (1892).

As a conscientious scholar, Trávníček places this thesis in the larger historical context. One by one, Trávníček critiques existing accounts in the scholarly literature up to that time. Dobrovský’s presentation in the *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* (1809/1819) is rejected for missing the key generalization.

Trávníček says, “Výklad Dobrovského není [...] v podstatě chybný, ale je neúplný” (1926: 304). “Dobrovský nevystihl, že se enklitika přiklání [...] k prvnímu přízvučnému slovu ve větě” (304). “K obecně platnému a správnému pravidlu o postavení enklitik ve větě nedospěl” (305). By contrast, his own account captures this insight and – by relating clitic placement to accent – accounts for the facts on principled grounds.

It would seem then that Trávníček was right, and Dobrovský was wrong, and there the story stood for many years. In the course of my reading it began to become increasingly apparent to me, however, that there was more to the story than that. Certain incongruities between Trávníček’s characterization of Dobrovský’s position and the latter’s actual position began to emerge. This in itself would be reason enough to reopen the question. Because, however, Trávníček’s critiques of Dobrovský were so influential in the twentieth century (e.g. Trávníček 1953a, 1953b, 1954), and because 2003 marks the quarter millennium anniversary of Dobrovský’s birth, a reappraisal is that much more fitting.

In short, this paper sets out to right a historical wrong. In it, I argue that Trávníček mistook Dobrovský’s actual position, and show that ultimately it was Trávníček who got it wrong; Dobrovský’s view emerges largely intact, with observations still remarkable for their insight today. The paper is organized in the following way. In part 1, I present Trávníček’s critique of Dobrovský’s position. In part 2, Dobrovský’s actual position is examined. In part 3, the two accounts (Trávníček and Dobrovský’s) are compared.¹

1. The Straw Man

To begin with, let us look at what Trávníček understood Dobrovský to be saying. The main question of interest to Trávníček is where in the sentence clitics appear (“Základní otázka o postavení enklitik je, kde ve větě enklitika stojí” 303). According to Trávníček, “Dobrovský si [...] všímá postavení enklitik jen se zřením k slovesu” (303). If the sentence begins with a verb, the clitic stands immediately after it (“Enklitika stojí hned za slovesem, když se jím počíná věta.” 303), as in the example in (1) (from Trávníček 1926: 303, citing Dobrovský 1819).

(1) *Pracoval jsem.*

“Dále pak [Dobrovský] vykládá, že enklitika stojí před slovesem, když se věta začíná spojku [...] nebo jiným slovem,” illustrated for example, by (2) (Trávníček 1926: 303).

(2) *Co jsem psal ...*

The problem, according to Trávníček, is that Dobrovský only focuses on the relation between clitic and verb. He says, “Dobrovský [si] vůbec všímá jen postavení enklitik a slovesa” (304). No generalization is drawn (305).

“Je jistě správné, že příklonky stojí za slovesem, když se jím začíná věta,” continues Trávníček, “ale tu nikterak nerozhoduje, že je to sloveso” (304). “Základní otázka o postavení enklitik je, kde ve větě enklitika stojí” (303). “Dobrovský nevystihl, že se enklitika přiklání [...] k prvnímu přízvučnému slovu ve větě” (304). “Dobrovskému jde o sloveso, Wackernaglovi o první slovo ve větě vůbec” (304). According to Trávníček, the question ought to be, where in the sentence do clitics appear (304)? Unfortunately, “na tuto otázku Dobrovský vlastně neodpovídá [...]” (304).

Trávníček cites his source as pages 324–25 of the *Lehrgebäude* (Trávníček 1926:303). If we look on page 324 of the *Lehrgebäude*, sure enough, there Dobrovský states, “Das einsilbige Hülfswort *sem, si, jest, sme, ste, sou* folgt unmittelbar auf das Verbum, wenn damit der Satz anfängt [...]. Dies gilt auch von dem Reciproco *se* und den unbetonten Fürwörtern *mě, mi, tě, ti, ho, mu.*” And again, “Nur dann stehen sie [...] vor dem Verbo, wenn der Satz mit einer Conjunction [...] oder einem andern Worte anfängt,” consistent with what Trávníček has said.

The problem with this critique, however, is that it itself is incomplete. Dobrovský speaks about clitic placement in more than one place. Trávníček cites pages 324–25 of the *Lehrgebäude*, but there are at least 12 other pages where reference to clitics is made. How could Trávníček have made such an oversight? The answer is unclear.

2. Dobrovský on Clitic Placement in Czech

Clitic Inventories

The picture that emerges when the whole of the *Lehrgebäude* is considered is quite different. The key passages are found on pages 131–2, 208–10, 258, 260, 262, and 319–26. Here Dobrovský discusses clitic placement with respect to the first expression in the sentence, regardless of category – the first such formulation in Czech.

Starting with clitic inventories, it must be remembered that the presentation of clitics in the *Lehrgebäude* is pretheoretical in nature, and that the very concept of ‘clitic’ itself is an anachronism and theoretical artifact, and is consequently never used by Dobrovský. Instead, for want of a term, when speaking of clitics he must spell out each clitic by type. For example, in the passage already quoted, Dobrovský says, “Das einsilbige Hülfswort *sem*, *si*, *jest*, *sme*, *ste*, *sou* folgt unmittelbar auf das Verbum, wenn damit der Satz anfängt [...]. Dies gilt auch von dem Reciproco *se* und den unbetonten Fürwörtern *mě*, *mi*, *tě*, *ti*, *ho*, *mu*” (324). One could say that listing each member in the clitic cluster is inelegant. At some point membership in the ordered pairs which make up the clitic cluster (which clitics precede which) needs to be spelled out explicitly in any analysis, however, so this criticism loses its force.

When conciseness is required, Dobrovský simply selects one clitic to stand for the entire series, as when, for example – again on page 324 – he says, “Wenn beide das Hülfswort *sem* und das Reciprocum *se* oder andere tonlose Fürwörter neben einander zu stehen kommen, so geht ihnen das Hülfswort vor [...]. Doch geht *se* den übrigen tonlosen Fürwörtern gewöhnlich vor.” Here *sem* stands for all past tense auxiliaries. In this way, either conciseness or specificity is attainable when desired.

Dobrovský identifies the following clitics.

(3) Past Tense Auxiliary

	sg.	pl.
1	<i>sem</i>	<i>sme</i>
2	<i>si</i>	<i>ste</i>
3	—	—

(4) Irreal Mood Auxiliary

	sg.	pl.
1	<i>bych</i>	<i>bychom</i>
2	<i>bys</i>	<i>byste</i>
3	<i>by</i>	<i>by</i>

Pronouns come in two variants, clitic and non-clitic forms. “Die Biegungen mit den Augmenten *n*, *b* [...] sind emphatisch” (209). These are non-clitic, listed in (6). “In andern Fällen setzt man die kürzern *mě*, *tě*, *se*, *mi*, *ti*, *si*” (209). These are the clitics, listed in (5).

(5) Clitic Pronouns

		Refl.	1sg.	2sg.	3sg.
a. Dative	<i>si</i>	<i>mi</i>	<i>ti</i>	<i>mu</i>	
b. Accusative		<i>se</i>		<i>tě</i>	<i>ho</i>
c. Genitive				<i>tě</i>	<i>ho</i>

(6) Non-clitic Pronouns

		Refl.	1sg.	2sg.	3sg. masc./neut.
a. Dative	<i>sobě</i>	<i>mně</i>	<i>tobě</i>	<i>jemu</i>	
b. Accusative		<i>sebe</i>	<i>mne</i>	<i>tebe</i>	<i>jeho</i>

From this distinction, dating back at least as far as the *Čechořečnost* (Rosa 1991: 110), a number of important conclusions can be drawn. First the distinction has a phonological aspect. Dobrovský characterizes clitic pronouns as *kürze*, *tonlose*, and *unbetonte* (209, 324), and non-clitics as emphatic, i.e. accented by definition. Second, there is a morphological aspect to the formant (in the same section Dobrovský refers to the formant *je* in *jeho* and *jemu*). Finally and perhaps most interestingly for the modern reader, note that for Dobrovský this distinction has a *functional* basis: Non-clitic pronouns are emphatic – used for special emphasis, as the name implies – a function; “in andern Fällen” the short form is used. I shall return to this point again below.

Notably missing from Dobrovský’s inventory is *-li*, traditionally numbered amongst clitics. *-Li* is discussed late in the chapter, in a section of its own, on page 326 – not with the discussion of clitics proper. Presumably this is because he considers *-li* not a clitic, although this is never stated. If this was his reasoning, there is evidence that Dobrovský was right to exclude *-li*, since asymmetries distinguish it from true clitics.

For example, the clitics in (3)-(5) can follow an expression of virtually any syntactic category and length. This is doubly untrue of *-li*, however, which is highly restricted in its syntactic distribution: *-li* can only follow a finite verb – one word in length. To see this, compare the examples in (7a-c), (8) and (9).

- (7) a. [*To*] *se stalo včera*.
 b. [*Stalo*] *se to včera*.
 c. [*Včera*] *se to stalo*.
- (8) [*Ten chlapec*] *se ani čerta nebojí*.
- (9) *Každý den se bála ...*
 a. ...*bude-li mít co do huby*.
 b. *...*mít-li bude co do huby*.
 c. *...*co-li bude mít do huby*.

In (7) and (8), *se* follows expressions of varying category (7a-c) and length (8). In (9), on the other hand, *-li* can only follow a finite verb, all other variations are ungrammatical. In this respect, *-li* behaves more like a suffix. Dobrovský is thus justified in omitting it from a discussion of clitics proper.

Clitic Syntax

Recall that, for Trávníček, “základní otázka o postavení enklitik je, kde ve větě enklitika stojí.” His criticism of Dobrovský, therefore, was that the latter “nevystihl, že se enklitika přiklání [...] k prvnímu přízvučnému slovu ve větě.” In this section, however, I show that this is wrong; Dobrovský *did* describe clitics as occupying the second position in the sentence. In the critical passage, on page 322, Dobrovský says,

Die vier Glieder in *včera se to stalo* können 24 Mal versetzt werden, aber unter allen diesen Versetzungen find nur noch drei andere erlaubt, nämlich *stalo se to včera*, *to se včera stalo*, *to se stalo včera*, weil das Resiprocum *se* seine bestimmte Stelle nach dem ersten Worte nicht verändern, und der Satz damit nich anfangen darf.

In this remarkable passage, Dobrovský affirms four points. First, that Czech word order is free. Free word order is examined independently by Dobrovský (320 ff.). Těšitelová et al. (1987: 138) breaks down the frequency of Czech word order (phrase order) as follows.

(10)	SVO	64%
	OVS	11%
	VOS	10%
	VSO	7%
	SOV	7%
	OSV	1%

In a moment of remarkable insight, Dobrovský observes that, although word order is free, where clitics are concerned it is not. Rather, clitics occupy a fixed position in the sentence following the first word. Given the four words [*se, to, stalo, včera*] only four out of 24 theoretically possible permutations are acceptable. The position of the clitic in each is fixed occupying “seine bestimmte Stelle nach dem ersten Worte”. This is exciting not least because Dobrovský’s formulation precedes Wackernagel’s by no less than 73 years. Is “first word” here to be understood literally as a single word? This is an important question to which I shall presently return.

From these two observations – the free word order of Czech and the fixed position of clitics in the second position – a third observation follows: that clitics follow an expression of any syntactic category. In the examples which Dobrovský gives, *se* follows an adverb, a verb, and a demonstrative pronoun. These can be recast into the more familiar form of a data set, as in (7a-c).

Finally, in a strikingly modern turn, Dobrovský spells out not only where clitics occur, but *where they do not*: clitics are disallowed from absolute sentence-initial position, as in (7d).

(7) d. *[*Se*] *to stalo včera*.

In summary, Dobrovský is the first to note the fixed second position of clitics, the first to note the arbitrary category of the preclitic expression, and the first to describe clitics as barred from appearing at the beginning of the sentence.

Of course, this passage instantly neutralizes Trávníček’s objection, since clitic placement is formulated here not with reference to the verb, but in terms of the second position. The two formulations – one in terms of a fixed position, the other (which Trávníček criticizes) in terms of the position of the verb – are thus not mutually exclusive but complementary. Apparently Trávníček saw only the latter and drew his mistaken conclusions accordingly.

Returning to the question of whether “first word” is to be understood literally or not, for Wackernagel’s original analysis of Indo-European the answer is clear: it was. Those who

subsequently applied “Wackernagel’s Law” to Czech *mutatis mutandis* extended “first word” to “first phrase” (Trávníček 1926). For Dobrovský the answer is less clear; evidence is contradictory, therefore his position must, insofar as possible, be reconstructed.

On the one hand, Dobrovský’s formulation seems unambiguous enough: clitics occupy their “bestimmte Stelle nach dem ersten Worte”; the pre-clitic expression consists of a word (i.e. a single word). On the other hand, counterexamples contradict this reading. For example, on page 324, in a discussion of clitic placement, we find the example in (8) where *se* follows an entire phrase.

How to reconcile such counterexamples with Dobrovský’s “rule” is open to debate. It could be that “first word” was only intended to account for the local examples in (7), where the “rule” appears. Under this reading, other cases could exist as well but go unmentioned here. Since the *Lehrgebäude* elsewhere strives for generality, though, this explanation is unsatisfying. Second, it could be that examples such as (8) were merely overlooked and that the rule is wrong. Given Dobrovský’s powers of observation, however, this explanation seems unlikely too. Why the lapse specifically here? Finally, it could be that “first word” was merely an approximation that could be extended to other expressions (such as phrases) as well. Since the concept of “phrase” is not developed in the *Lehrgebäude*, this seems like a possible explanation. That is, examples such as (8) could be accommodated if “first word” were not intended literally.

There are other examples in the *Lehrgebäude*, on the other hand, which appear to shed light on the question which we wish we could forget – examples which only confuse the matter more. For example, on page 323 Dobrovský gives the sentences in (11), which one would today – with their misplaced clitics – robustly reject.

- (11) a. (*) [*Něco ti nového*] *povím*.
b. (*) [*Mnoho mi zlého*] *způsobil*.

The problem is, Dobrovský does not. He gives the sentences in (11) as grammatical.

Although a genitive modifier and the noun it modifies are typically adjacent in Czech, according to Dobrovský “Einsilbige Wörtchen mögen wohl dazwischen stehen” (323). This would seem to answer the question once and for all whether clitics follow a single word or a phrase. The data in (11) suggest that Dobrovský views clitics as following literally the first word. Even this is not a foregone conclusion, however. Alternative explanations exist for the same “facts”. It can be shown that the “evidence” in (11a-b) is invalid, and thus does not constitute evidence at all.

First, note that the position of clitics in (8) and (11) is at odds. In (8) the clitic follows the first phrase, while in (11a-b) it penetrates the phrase and follows the first word. Why this inconsistency? Is the penetration of phrases optional? Or are other factors at play? Evidence from elsewhere in the *Lehrgebäude* provides clues.

When the author of the *Buche der Weish* writes “*Synů pak tvých ani jedovatých draků nepřemohli zubové*,” rather than reject this sentence outright, Dobrovský writes “*Zubové [stünde] vor dem Genitive jedovatých draků viel besser*” (323).

- (12) (*) *Synů pak tvých ani jedovatých draků nepřemohli zubové*.

That is, he attempts to reconcile attested sentences. Attested sentences for Dobrovský are “given” and constitute the facts to be accounted for.

If noun and modifier could be split at some time in the past, however – as the example in (12) seems to suggest – then the objection that a clitic can split them loses all force. If phrase splitting takes place independently, whether a clitic is present or not makes no difference. The same is true in modern Czech. In (13) (from Fried 1994: 161–62), a clitic appears to split [*červené tulipány*]. But so does *koupil*, and so all bets are off.

- (13) a. *Tulipány jsem koupil červené.*
b. *Červené jsem koupil tulipány.*

When *anything* can split a phrase, this demonstrates nothing about clitics *per se*. Thus the data in (11a-b) and (13a-b) say nothing conclusive about clitic placement.

To summarize, Dobrovský’s position on what clitics follow is not explicit, but only one interpretation emerges as internally consistent. While stating that clitics occupy “*seine bestimmte Stelle nach dem ersten Worte*,” Dobrovský illustrates this with clitics following an entire phrase. If we assume that “first word” can be taken to mean either a word or a phrase, examples such as the sentence in (8) can be accommodated in a straightforward way. If, on the other hand, we assume that “first word” is meant to be taken literally, then the word order in example like (8) have no explanation. The simplest assumption is to suppose that Dobrovský tacitly understood “first word” to accommodate either a word or phrase.

Why do clitics appear where they do?

A final question concerns the mechanism of clitic placement. The question is, why do clitics appear where they do?

For Wackernagel and Trávníček the answer is clear: “*Jejich postavení ve větě závisí na příklonnosti, t.j. na nedostatku hlavního přízvuaku na stránce fonetické*” (Trávníček 1951: 863). Reading Dobrovský, the answer is less clear. This is because Dobrovský does not pose the question, which should come as no surprise, since the *Lehrgebäude* is by design a grammar, not a monograph on clitic placement. That said, while not posing the question directly, Dobrovský does seem to say enough to reconstruct his view. The risk is extrapolating too much from the thumbnail sketch Dobrovský draws. That caveat aside, in the critical passage (209) he writes,

Die Biegungen (mit den Augmenten *n, b*), *mne, mně, tebe, tobě, sebe, sobě*, sind emphatisch, und stehen (i) im Anfange eines Satzes, (ii) nach einer Präposition, (iii) nach dem Zeitworte oder andern Wörtern nur dann; wenn man sie Nachdrucks halber heben will. [...] In andern Fällen setzt man die kürzern *mě, tě, se, mi, ti, si*.

This passage provides everything we need to know to reconstruct Dobrovský’s view. First, observe that clitics and nonclitics are in complementary distribution. The emphatic forms appear (i) in absolute initial position, (ii) in absolute final position for special emphasis, (iii) as the complement of a preposition. Clitics appear “elsewhere” (as the phrase “In andern Fällen...” indicates). Second, not only does he describe *where* nonclitics appear, he *motivates* their

distribution as well: nonclitics are “emphatisch”. Why do clitics appear in 2P? The answer could be: because nonclitics do not (and Dobrovský takes pains to tell us where and why nonclitics appear where they do).

3. So Who Got It Right?

In this final section I will argue that the traditional prosodic account (represented by Trávníček, Flajšhans, and others) is mistaken, and that Dobrovský actually comes closer to the truth.

The Traditional Prosodic Account

To begin with, recall the central theses of the traditional prosodic account: “Příklonky stojí za prvním přízvuchným [větňým členem] ve větě” (*Příruční mluvnice češtiny* 1997: 648). “Jejich postavení ve větě závisí na příklonnosti, tj. na nedostatku hlavního přízvuku na stránce fonetické” (Trávníček 1951: 863). That is, clitics are inherently prosodically deficient and require prosodic support.

“O postavení příklonných slov v češtině platí zákon, jenž se obyčejně jmenuje Wackernagľův, totiž, že příklonky stojí ve větě na druhém místě” (Trávníček 1926: 302).

The great Swiss linguist Jacob Wackernagel is usually remembered for his observation that certain expressions in various ancient Indo-European languages were unstressed and followed the first word in the sentence. He concluded that these two facts (their prosody and syntax) must be related, and hypothesized that this had once been a property common to all Indo-European languages. This thesis brought about something of a minor revolution in linguistics as young scholars enthusiastically sought for the principles underlying other observed facts.

Trávníček was not alone in his enthusiasm for a Wackernagelian account of Czech clitics. Three years earlier, Flajšhans had proposed just such an undertaking, writing “Srovnáme-li [výtěžky popisných mluvníc] se zkoumáním novým, po Wackernagľovi [...] můžeme teprve dobře rozlišiti [...] správné od nesprávného” (Flajšhans 1923: 298).

These scholars saw themselves in sharp contrast to mere descriptivism. “I nejlepší pozorování [...] jsou neúplná a do jisté míry nesprávná, právě proto, že jim řídící zásada zůstala (až do formulace Wackernagľovy) neznáma” (297). They were especially attracted to Wackernagel for his depth of research and the explanatory power of his account. As Flajšhans writes, “Wackernagel [...] ukázal hluboké kořeny tohoto zjevu [...] a jeho příčiny” (297). “Podobným způsobem nepochybně bude možno zpracovati i [postavení příklonek]” (298). Unfortunately, no one had been up to the task. “U nás se o takové nové pozorování pokusili [...] Smíšek a Tomsa; ale práce jejich nevolila svých textů vždy šťastně a nehleděla jejich kritiky; jejich výsledky nebyly takové, jak by mohly být” (298).

Trávníček and the editorial board of *Naše řeč* took up that challenge in the early 20s, and the rest is history.

Objections to the Traditional View

There are several objections to the traditional account. I raise just three here.

First is the question of the role of stress in Czech. Stress is predictable at the word level in Czech, and is therefore – at the word level – non-distinctive. In other words, stress is non-phonemic. The question is, if stress does not play a grammatical role, how can it trigger a rule?

Recall that stress is automatically assigned to the left edge of the word in Czech. As the edge of the word changes, so does the locus of stress. For example, stress is on the first syllable of the word in (14a-b), but shifts one syllable to the left as soon as a new syllable appears, as in (15a-b).

- (14) a. nouns: , *hromada*
 b. verbs: ,*žrát*, ,*péct*, ,*mazat*, ,*pít*
- (15) a. adverbs: , *dohromady*
 b. verbs: ,*sežrat*, ,*upéct*, ,*namazat*, ,*vypít*

This suggests that stress is not an inherent feature of the first syllable of the word, but is “on loan”.

The non-phonemic status of stress can be seen at play with clitics as well. As Palková notes, clitics may be either stressed or unstressed, with no contrast (Palková 1994). The *Příruční mluvnice češtiny* gives the example in (16) (PMC 1997: 649).

- (16) a. ,*Včera jsem mu ho ,představila.*
 b. ,*Včera jsem ,mu ,ho ,představila.*

Stress is automatic. Šmilauer (1972: 310) and Trávníček (1951: 875) report metrical rules which for some people automatically assign stress to the fifth or seventh mora in a clitic cluster. For example,

- (17) ,*Přiblíží-li ,se mi na ,dostřel.* (Šmilauer 1972: 310)

These examples support the view that word-level stress is automatic, non-distinctive, and therefore non-phonemic in Czech. If stress is a superficial phenomenon, it is hard to imagine how it could play a role in a rule.

The second objection could be called the “problem of 2P”. Even if we suppose that clitics require a host to compensate for their own prosodic deficiency, that does not explain why they must find it in 2P. Why can’t a pronominal clitic’s need for a host be satisfied by the verb to which it belongs? For example, if *usušit* in (18a) constitutes a suitable prosodic host, why does *ho* need to appear elsewhere in the sentence in (18b), and why specifically in 2P? The traditional prosodic account cannot answer this question.

- (18) a. *Asi chtěla usušit ho pomalu.* (George & Toman 1976: 240)
 b. *Asi ho chtěla usušit pomalu.*

Third, the traditional account makes a number of false predictions. If the traditional account is correct, a sentence like (18b) should be possible, but not (18a), because the clitic has skipped over the first stressed word in the sentence (*asi*), in violation of the rule.

An even more dramatic illustration comes from the data in (19) and (20).

Note that any one of the pre-clitic phrases in (19a-c) individually constitutes a suitable host: “Příklonky stojí za prvním přízvučným [větňým členem] ve větě.”

- (19) a. [*Minulý týden*] *se Jan nebezpečně zranil.*
b. [*V neděli ráno*] *se Jan nebezpečně zranil.*
c. [*Doma v koupelně*] *se Jan nebezpečně zranil.*

Under the traditional prosodic account, when any one of these phrases is present, the conditions for clitic placement will be met. The problem is, when two or more phrases from (19) are combined, the clitic follows the last phrase in the sequence, and not the first, as expected. To see this, compare the sentences in (20a-c).

- (20) a. [*Minulý týden*] *se Jan nebezpečně zranil.*
b. [*Minulý týden*] [*v neděli ráno*] *se Jan nebezpečně zranil.*
c. [*Minulý týden*] [*v neděli ráno*] [*doma v koupelně*] *se Jan nebezpečně zranil.*

This is wholly unexpected if the traditional prosodic account is correct. In light of the weight of evidence against it, we conclude that the traditional account is wrong.

Dobrovský Reconsidered

Dobrovský's solution may come across as unsatisfying to contemporary sensibilities. On the one hand, the distribution of clitics is by *stipulation*: clitics occupy a fixed position in 2P. On the other hand, as discussed, motivation for this distribution is indirect and relies on two facts – the fact that clitics and their nonclitic counterparts are in complementary distribution, and the fact that the distribution of the latter is motivated. These two facts suggest a motivation for clitics as well, albeit in negative terms, as the unmarked member of the oppositions [±accented], [±augment], [±emphatic], and [±complement].

While the traditional view cannot account for why clitics appear specifically in 2P (and not somewhere else in the sentence, for example, in the first environment that satisfies their requirement for a prosodic host, such as in canonical argument position), Dobrovský's account promises little better. Why is it that clitics appear precisely in 2P according to Dobrovský, and not somewhere else? He does not say. His account stalls at the level of description: clitics simply appear in 2P.

What Dobrovský's account lacks in explanatory power, however, it makes up for in objectivity. A good description has this going for it – it is not afraid of the facts. A case in point comes from Dobrovský's description of “post-verbal” clitics.

Trávníček takes Dobrovský to task for endorsing the position of *se* in (21a) (Trávníček 1926: 304).

- (21) a. ... *že taková náhlost moru v Praze začala se.*
b. ... *že se taková náhlost moru v Praze začala.*

Unfortunately, this is a misreading. Dobrovský does not advocate the position of *se* in (21a), he merely quotes an attested source (Dobrovský 1819: 324). To the contrary, Dobrovský

points out that today one would put the clitic *before* the verb, as in (21b). But the facts are the facts – the position of *se* is attested in Hájek – and so Dobrovský proposes an account. He hypothesizes that “man das *se* nicht gern zu weit von seinem Verbo [entfernt]. Daher schreibt Hájek lieber ‘že taková náhlost moru v Praze začala se,’ als ‘že se’ u.s.w. Doch würde man jetzt das *se* vor *začala* stellen” (324).

Trávníček’s own prose, however, belies his knowledge of this fact when he writes, “Při podrobnějším studiu naší otázky najdou *se* velmi mnohé odchylky od zákona o postavení enklitik” (307), with *se* in the third position, following the verb. Examples of post-verbal clitics are a familiar fact of life. Ludvík Vaculík writes, “V kterémsi osmdesátém roce upadl *jsem* do opravdu nepříjemného vyšetřování.” And again, “Z důstojné pozice protistátního pachatele chtěli *mě* shodit mezi mravní spodinu.” In Trávníček’s article alone post-verbal clitics appear on seven out of fifteen pages. This is the advantage of “mere descriptivism” over analyses in which – when theory and facts disagree – so much the worse for the facts.

LITERATURA

- Dobrovský, Josef: *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*. Prague: Gottlieb Haase. 1819
Flajshans, J.: K výkladům o postavení slov příklonných. *Naše řeč* 7:297–298. 1923
Fried, Mirjam: Second-position clitics in Czech: syntactic or phonological? *Lingua* 94: 155–175. 1994
Těšitelová, Marie et al.: *O češtině v číslech*. Prague: Academia. 1987
Trávníček, František: *Dnešní význam Josefa Dobrovského*. *Slavia* 22: 169–176. 1953a
Trávníček, František: Význam Josefa Dobrovského pro český národní jazyk. In: *Josef Dobrovský 1753–1953*. Prague. 89–96. 1953b
Trávníček, František: Význam Dobrovského pro vytváření národního jazyka. *Slavia* 23: 101–106. 1954
Wackernagel, Jacob: Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen* 1: 333 – 436. 1892

¹ I would like to thank Markus Giger and Julie Mills for helpful comments on an early draft of the text, and to Steve Clancy for assistance with the University of Chicago library. Of course, any mistakes are my own. This paper is dedicated to the memory of Jan Skoumal, my first Czech teacher of phonology.

DOBROVSKÝ O POSTAVENÍ PŘÍKLONEK V ČEŠTINĚ

Resumé

Ch. Mills otvírá diskusi nad Trávníčkovou kritikou pojetí distribuce enklitik u Dobrovského s tím, že postupy obou lingvistů pokládá za komplementární. Na základě důsledné aplikace fonologických aspektů problematiky a s přihlédnutím k vnitřní logice distribuce enklitik, nezávislé na dynamice verba finita, se Mills přiklání k původní koncepci Dobrovského.

Translation © Ema Jelínková, 2004

Prof. Charles Mills
Knox College
Box K-120
Galesburg
IL 61401 USA

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
MORAVICA I

STUDIA MORAVICA I

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2004

Uspořadatelé: prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc., doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.
Výkonný redaktor: prof. PhDr. RNDr. Jan Štěpán, CSc.
Redaktoři: prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc., Mgr. Jana Kolářová, Ph.D., Mgr. Jana Vrajová, Ph.D.
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technické zpracování: prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

1. vydání

ISBN 80-244-0845-7